

Bloc 6

**Les unitats
de paisatge**

Estructura de les fitxes

Tot seguit es mostren els continguts que presenten les fitxes, així com l'ordre en el qual es presenten aquests continguts.

La primera pàgina presenta les dades generals de la unitat i els seus trets més característics, juntament amb una fotografia representativa de la unitat. La segona pàgina mostra un mapa de la unitat de paisatge amb la xarxa de miradors i itineraris i les dades cartogràfiques de referència. La llegenda utilitzada en aquest mapa és la següent:

Mapa d'usos del sòl (reclassificat a partir del mapa de cobertes del sòl del CREAM, 2009)

	Aigua continental
	Aigua marina
	Bosc
	Conreus de regadiu
	Conreus de secà
	Sòls nus
	Urbà/infraestructura viària
	Vegetació de zones humides
	Vinya

280

Tot seguit, la fitxa es divideix en els apartats següents:

Elements naturals del paisatge. Descripció dels principals condicionants naturals del paisatge de la unitat (com el clima, la litologia, els processos geomorfològics, el relleu o l'aigua) i dels elements que el constitueixen (com ara les formacions vegetals i hàbitats).

Evolució històrica del paisatge. Descripció de la seqüència evolutiva del paisatge i dels principals factors naturals, socials i econòmics que han propiciat els canvis al llarg de la història. Els assentaments urbans i les infraestructures viàries tenen un especial protagonisme pel seu paper de motor o catalitzador de la transformació.

Organització i dinàmica actual del paisatge. Aquest apartat s'inicia amb una descripció del paisatge actual, és a dir, de la combinació dels elements descrits anteriorment que formen l'estructura

actual del paisatge de la unitat i que en defineixen el seu caràcter (diversitat i distribució en l'espai dels usos agrícoles i forestal; tipus de teixits urbans i tipologies constructives, importància de les infraestructures de comunicació i el seu paper vertebrador o com a fractures del territori i el paisatge, etc.). A continuació es defineixen les tendències i els canvis ocorreguts en el paisatge fruit de les principals activitats i processos que hi incideixen. Es destaquen les principals dinàmiques socioeconòmiques i naturals que fan evolucionar el paisatge, assenyalant les claus de la seva evolució més recent, tenint en compte les relacions amb la descripció històrica anterior. També es defineixen aquells factors i processos que incideixen negativament en la qualitat del paisatge (com ara les pedreres, els polígons d'activitat econòmica i les urbanitzacions de baixa densitat) així com els riscos que amenacen els valors naturals, culturals i econòmics, ja siguin naturals o bé induïts directament o indirectament per l'acció humana (com ara incendis, esllavissaments, inundacions, canvi climàtic, etc.). Finalment, es defineix quina pot ser la possible evolució futura de la unitat.

Expressió artística del paisatge. Una mostra del llegat artístic i literari de la unitat de paisatge. S'inclouen relats de viatgers, textos literaris, cançons o altres manifestacions artístiques (llegendes, danses, quadres) que constitueixen valors intangibles del paisatge.

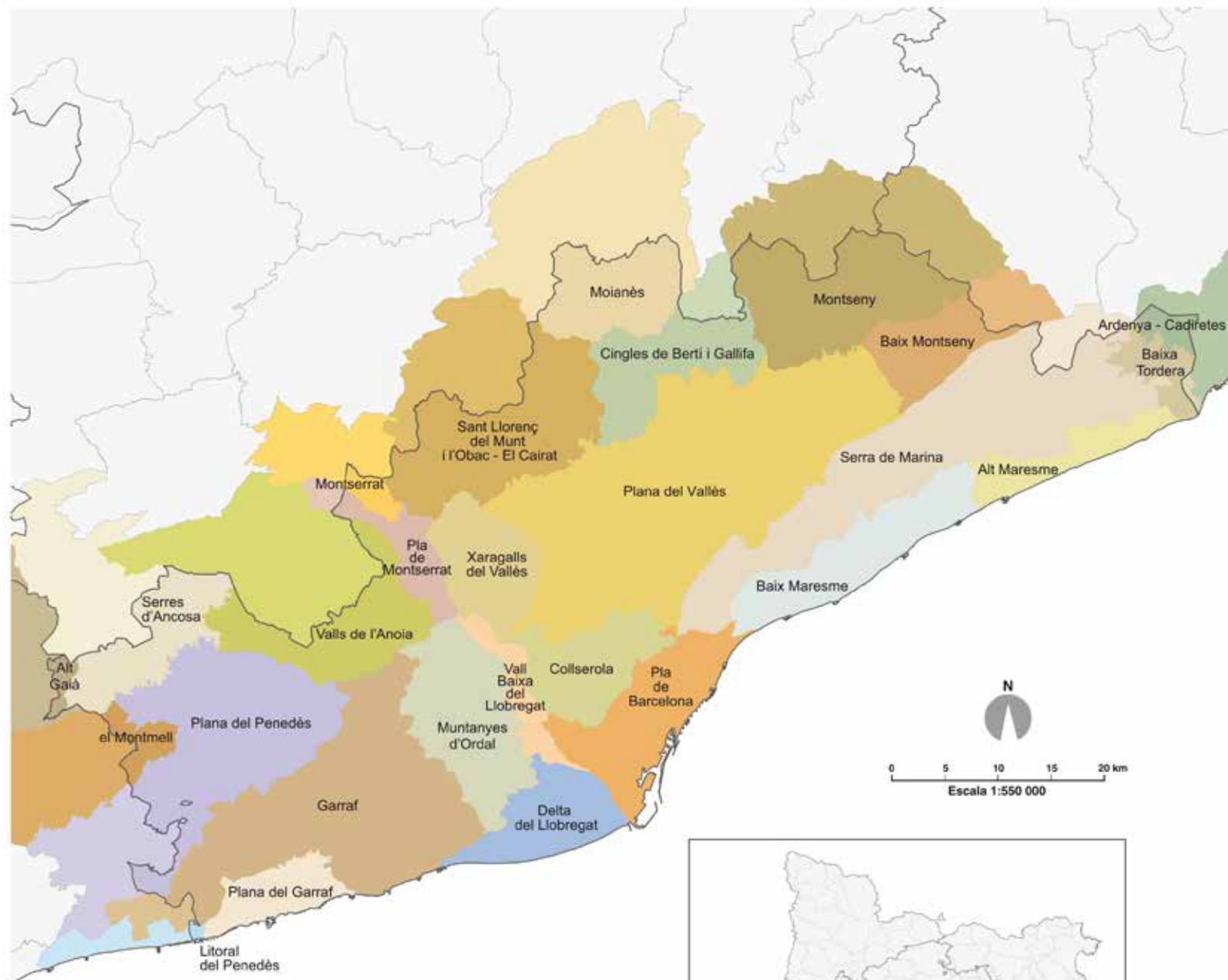
Valors en el paisatge. Una descripció qualitativa dels principals valors paisatgístics, diferenciant els naturals i ecològics dels culturals (històrics, religiosos, identitaris), socials i estètics. Es presenten els principals elements –tangibles i intangibles– i àrees d'interès per la seva singularitat, representativitat, integritat, raresa, rellevància social o harmonia del conjunt.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge. Es prioritzen els punts i les rutes més importants des del punt de vista del recorregut i la visibilitat que ofereixen, i s'esmenten breument els altres. S'inclou una breu descripció de la visió del paisatge i de les unitats de paisatge veïnes que s'observen.

Avaluació del paisatge. Es presenten les debilitats, amenaces, fortaleses i oportunitats per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, en clau de sostenibilitat.

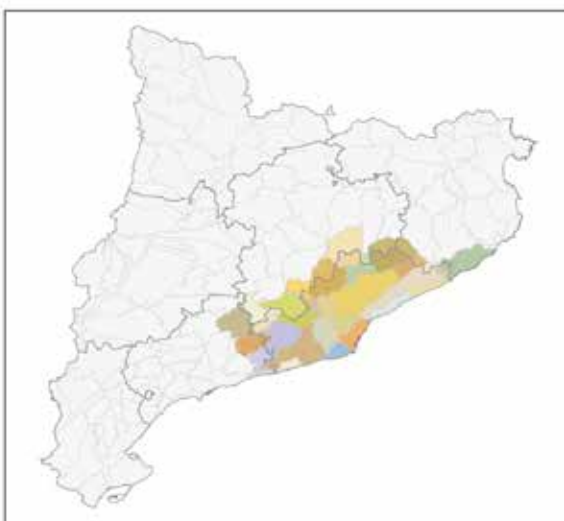
Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions. En aquest apartat es mostren els objectius de qualitat paisatgística, amb la proposta de criteris i accions, que s'han formulat a partir de les aspiracions ciutadanes sorgides dels processos de participació ciutadana.

Unitats de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

281

- Limit d'àmbit territorial
- Unitat de paisatge

1. Serres d'Ancosa

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Alt Penedès) i de les Comarques Centrals (Anoia).

Superfície:

9.228 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat, en l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona, són Pontons, Torrelles de Foix, Font-rubí, Sant Quintí de Mediona i Mediona.

282

Santuari de Santa Maria de Foix. Observatori del Paisatge

Trets distintius

- Depressió més o menys ondulada entre dues alineacions muntanyoses, gairebé paral·leles, que corresponen a la Serralada Prelitoral, la serra del Bolet o de Mediona i la serra d'Ancosa.
- Aixecaments encinglerats de les dues serres que l'emmarquen, que es corresponen bàsicament amb calcàries i dolomies del triàsic, poblades de pineda de pi blanc i matollar, mentre que a la plana hi ha els nuclis urbans i les masies així com conreus, fonamentalment cerealistes de secà i vinya.
- Es poden diferenciar dues zones, una més oriental, planera i agrícola, centrada en Sant Joan de Mediona, dins la conca del Riudebitlles, i una altra més occidental, abrupta i forestal, que es correspon amb la capçalera del Foix, dins el terme de Pontons.
- La riera de Mediona i el riu Foix drenen, respectivament, el sector nord-est i sud-oest de la unitat. L'aqüífer Carme -Capellades subministra aigua a nombroses fonts, de gran importància, algunes de les quals molt freqüentades.
- Paisatge poc habitat, la població està en urbanitzacions formades per habitatges unifamiliars aïllats, apareguts a finals del segle xx i principis del XXI, situats en posicions topogràfiques elevades.

Mirador

— Itinerari motoritzat

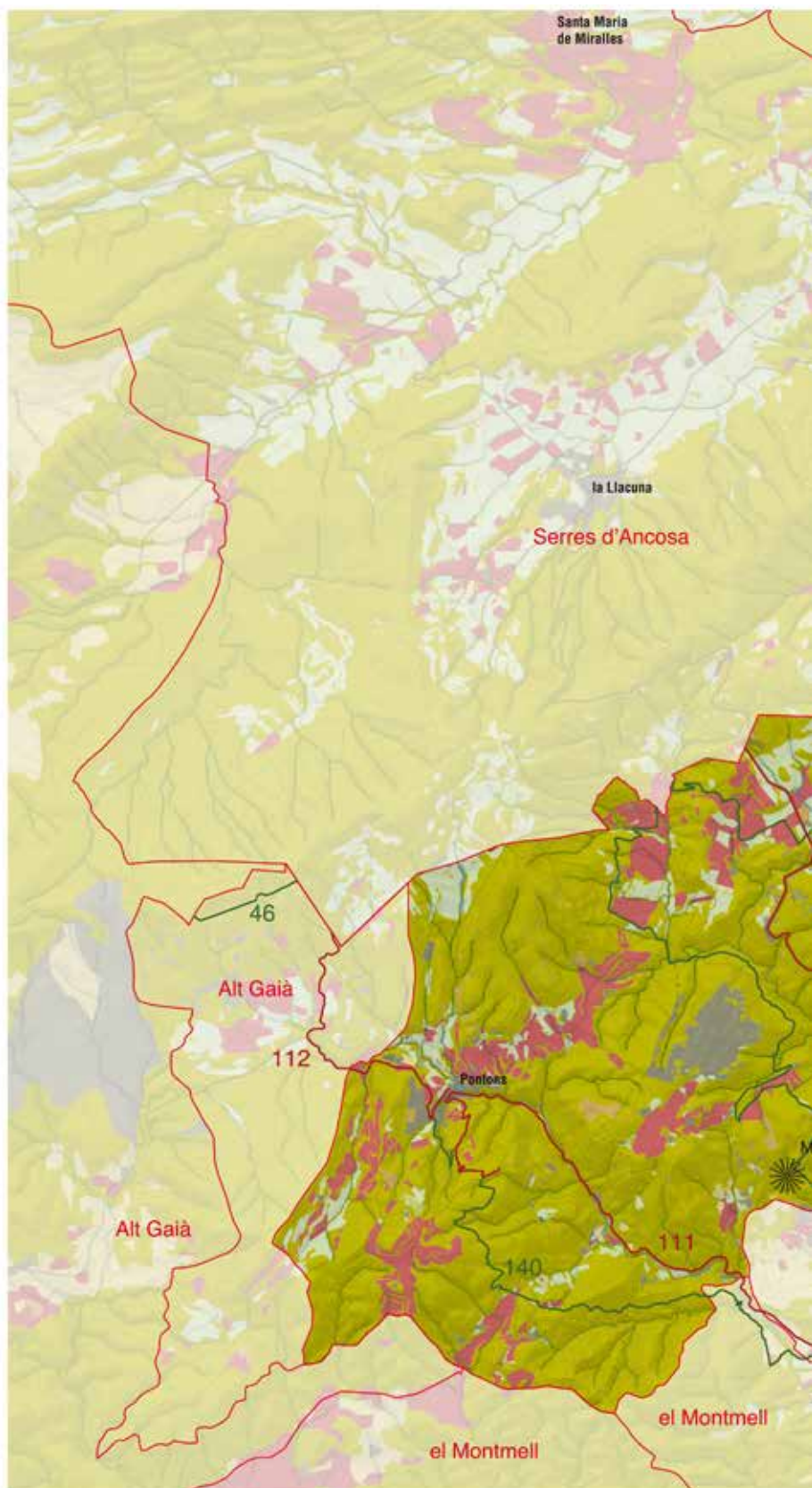
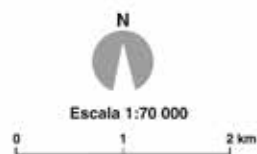
- 55 Font-rubi - Bosc Negre
- 91 Mediona - Igualada
- 111 Pontons - Castell de Sant Martí Sarroca
- 112 Pontons - Mediona
- 142 Sant Pere Sacarrera - Monistrol d'Anoia
- 180 Vilafranca del Penedès - Mediona

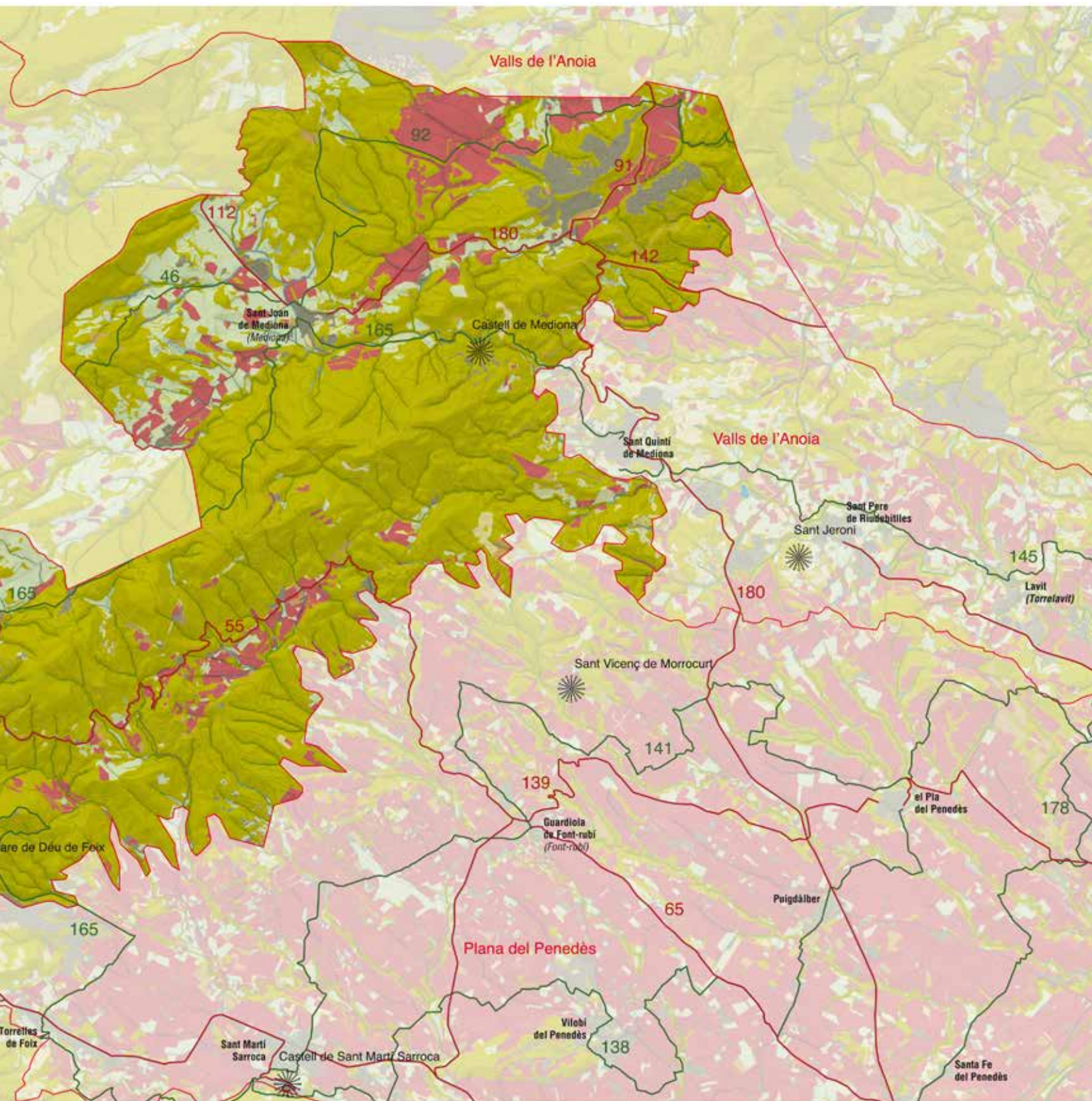
— Itinerari no motoritzat

- 46 Coll de la Rimbalda - Mediona
- 92 Mediona - Piera
- 140 Sant Martí Sarroca - Pontons
- 165 Torrelles de Foix - Sant Quintí de Mediona

284

Elements naturals del paisatge

El clima de les Serres d'Ancosa és de caire mediterrani de transició entre la influència litoral o marítima i la continental o d'interior. Les elevacions de la serra d'Ancosa i Miralles resguarden la unitat dels vents càlids i eixuts de Ponent, mentre que a través de la vall del Foix i del Riudebitlles penetren els vents humits marítics. Les precipitacions oscil·len entre els 500 i els 600 mm anuals, amb un increment en sentit est-oest per causa de les majors elevacions mitjanes i millor entrada de vents humits.

Les Serres d'Ancosa estan constituïdes per dues alineacions o plegaments anticlinals, que corresponen a la Serralada Litoral, i que formen cingleres més o menys pronunciades al solell i relleus en costa a l'obac. Els materials són calcàries i dolomies del triàsic i, en menor mesura, margues i gresos vermells. És aquest material el que forma el congost de la riera de Mediona al seu pas sota el castell. La plana entre cingleres està constituïda per argiles triàsiques, amb presència de guixos i, en menor mesura, per margues de l'eocè. Tota la unitat és creuada, en el límit amb la plana penedesenca, per una falla que provoca l'aixecament dels materials més antics i crea un desnivell notable i un cert aïllament en relació amb la Depressió Prelitoral, mentre que, cap a l'interior, la homogeneïtat en les condicions del terreny s'estén fins a la Llacuna i, parcialment, fins a l'Alt Gaià.

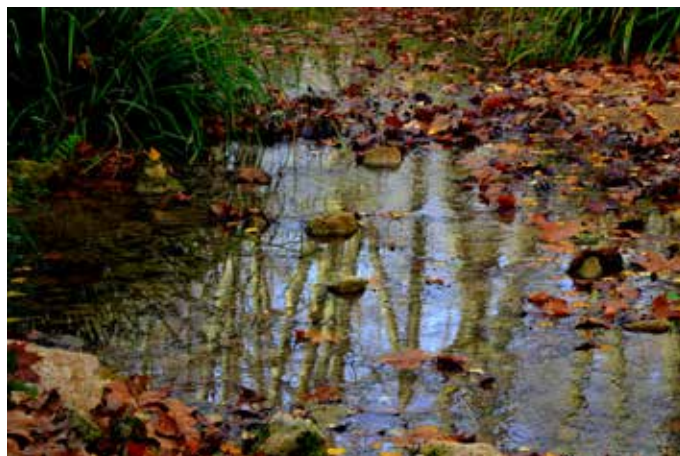
286

Les altituds culminals són el puig Castellar (944 m) i el puig de les Solanes (914 m) a la serra d'Ancosa, i el puig de Mas Fonoll (803 m) i el turó de Clivelleres (744 m) a la serra del Bolet. La unitat bascula tota ella seguint l'eix nord-est / sud-oest, de manera que en la meitat meridional (Pontons) l'alçària mitjana del terreny és superior a la de l'extrem oposat (Sant Joan de Mediona).

La meitat occidental és força més accidentada, i la barrera amb la plana així com la depressió entre les dues alineacions que l'emmarquen queden força desdibuixades a causa de petits crestalls alineats en sentit nord-sud que determinen la orientació en el mateix sentit dels torrents de la capçalera del Foix.

Per causa de la natura eminentment calcària de les serralades hi ha un gran nombre d'avencs i coves, algunes força profundes, que en bona part van ser aprofitades durant la prehistòria i fins i tot a l'edat mitjana.

El riu Foix, que neix a la serra d'Ancosa, és el principal curs que drena la meitat occidental d'aquesta unitat, juntament amb la riera de Pontons, amb la qual conflueix al centre de la plana penedesenca, mentre que al sector més oriental el curs més important és la riera de Mediona, afluent de l'Anoia. Tots tres tenen una direcció dominant nord-oest / sud-est i excaven la roca calcària formant congostos molt abruptes i tortuosos abans d'entrar a la plana penedesenca, alhora que depenen de les aportacions d'aigües subàlvies per tenir un cabal superficial. De fet, tant el Foix com la riera de Pontons i la de Mediona poden assecat-se a l'estiu. Tanmateix, l'aqüífer Carme-Capellades, que subministra l'aigua a les fonts i a la riera de Mediona és summament important per a aquesta unitat i encara més per a les Valls de l'Anoia, amb una forta activitat in-

Riera de Pontons a prop del camí de les Fonts de les Dous a Torrelles de Foix. Àngela Llop

dustrial que depèn directament o indirectament de l'aigua. D'altra banda, el relleu càrstic i l'estructura geològica de les Serres d'Ancosa afavoreixen la presència de nombroses fonts.

Aquest paisatge és dominat clarament pels espais forestals, amb un clar predomini de la pineda de pi blanc (*Pinus halepensis*), seguida d'alzinars d'alzina carrasca (*Quercus rotundifolia*) i, en els indrets obacs o més humits i inalterats, sobretot vers l'oest de la unitat, roure de fulla petita (*Quercus faginea*), amb pinassa (*Pinus nigra*), secundària. Als marges dels cursos permanents d'aigua es localitzen també retalls de bosc de ribera, especialment destacables en el riu Foix. A causa dels incendis hi ha extenses àrees amb pinedes en regeneració i també força extensions amb matollars calcícoles o brolles més o menys desenvolupades. També hi ha peus i petites extensions de diverses espècies de coníferes plantades: pi pinyer (*Pinus pinea*), pinastre (*Pinus pinaster*) o pi americà (*Pinus aristata*). Destaca també la presència de petites extensions de prats secs i brolles que es desenvolupen sobre els sòls guixencs.

Evolució històrica del paisatge

Es té constància de la presència humana a les Serres d'Ancosa durant l'epipaleolític gràcies a la troballa de restes a les coves del Pany, i també durant el neolític i l'edat del bronze per la cova del Bolet. Es tractava probablement de grups bàsicament caçadors i ramaders seminòmades que degueren exercir una incidència molt reduïda sobre el paisatge. Del període ibèric es coneix l'assentament de Font Pollina (Pontons). Durant la dominació romana, el caràcter perifèric i relativament aïllat d'aquest territori va fer que no s'hi desenvolupessin assentaments de dimensions remarcables.

Durant el període medieval es va reforçar el paper estratègic de les Serres d'Ancosa per controlar els moviments de la població amb la construcció dels castells de Mediona i Pontons a la vora de la riera de Pontons i el riu Foix. Els castells de Secabecs (Torrelles de Foix) i Font-rubí vetllaven per protegir la Plana del Penedès.

Torre del castell de Mediona. Àngela Llop

A principis del segle XI i XII es van donar les cartes de repoblació d'aquest territori, on ja es documenta la presència de molins que aprofiten la força de l'aigua per moldre la farina o premsar l'oli, i de zones de reg vora el riu (Mediona). Poc després (s. XIII) es va desenvolupar l'aprofitament miner del plom i el zinc a Pontons, cedit a favor de la comunitat benedictina de Santes Creus. Algunes de les principals masies que van aglutinar després petits nuclis al seu voltant es considera que es van originar en aquest període. Durant l'edat mitjana es va iniciar també l'aprofitament més o menys intens del bosc per a fusta i llenya, que alimentava forns de calç i servia per fer carbó vegetal.

En el segle XII ja estava implantat el conreu de cereal i vinya, per bé que segurament en menor extensió que a la plana penedesenca, per la dificultat del terreny i, possiblement, per la major dificultat d'exportar els productes al no haver-hi mercats importants propers. La ramaderia jugava un paper important i és present encara en la toponímia i en antics corrals abandonats el segle XIX.

El domini de l'oest d'aquest territori (Pontons) que van exercir els benedictins de les darreries del segle XIII fins al segle XVIII va permetre una organització del territori que possibilitava, amb la construcció d'esglésies i petites agrupacions de masos, l'explotació dels recursos naturals d'una manera eficient. D'altra banda, el fet que la ruta de Vilafranca a Igualada passés per la vall de la riera de Mediona va afavorir l'intercanvi i l'establiment d'alguns hostals i masos entorn d'aquesta via de comunicació.

La desena llarga de molins hidràulics que hi va arribar a haver a la baixa edat mitjana, sobretot a la riera de Pontons i, en menor grau, al Foix, va implicar una transformació important del curs fluvial. El nou funcionament i els canvis freqüents d'usos, de molins fariners a paperers, i àdhuc d'oli, degué comportar probablement alguns episodis de contaminació o pèrdua de qualitat de l'aigua.

Tanmateix, l'aïllament respecte de les principals vies de comunicació i el caràcter aspre del territori van fer que aquest paisatge no estigués gaire poblat fins al segle XVIII, com ho proven els fogatges o antics censos, que evidencien el caràcter rural eminentment dis-

pers de Mediona i Pontons fins ben bé el segle XIX. La consolidació i el creixement dels nuclis urbans tenen força a veure amb l'augment demogràfic esdevingut a les darreries del segle XVIII, amb el fort creixement de la superfície de vinya conreada i també amb les necessitats de protecció envers el bandolerisme que va assolir aquestes terres coincidint amb la Guerra del Francès i l'agudització de les lluites entre nyerros i cadells. Els censos del segle XVIII al XX confirmen el manteniment del caràcter eminentment rural del territori i el canvi del conreu dominant, que passa del cereal a la vinya durant el segle XIX. Tanmateix, el cereal va continuar sent el conreu predominant a Pontons. Les dures condicions del territori, especialment a Pontons, van determinar una pèrdua de població i de superfície conreada a la segona meitat del segle XIX, dinàmica que a Mediona es va produir després de la Primera Guerra Mundial.

A principis del segle XX es van reobrir algunes mines de Pontons per extreure'n els metalls, però la majoria van tancar pocs anys més tard. A Mediona van funcionar durant un cert temps algunes pedreres de dolomia i també la mineria de bauxita. Els forns de calç, que van experimentar un gran auge durant la puixança demogràfica del segle XIX, van desaparèixer també amb el tombant de segle, així com va minvar notablement l'aprofitament del bosc. La recol·lecció d'herbes remeieres, molt abundants a tot l'àmbit, va adquirir certa importància en el tombant de segle i es va perllongar fins al primer terç de segle XX.

El bon clima i la tranquil·litat de la zona van atraure, devers 1920, els primers estiejants, de poder adquisitiu prou elevat i que es van instal·lar al voltant del nucli de Sant Pere Sacarrera i Sant Joan de Mediona. El creixement important dels nuclis urbans en aquell moment va determinar l'aparició de diverses cases d'estil noucentista, generalment cases d'estiueig o senyoriales (Can Barriga, Can Palà, la Torre del Sr. Enric, les Torres del Pepe, etc.). A partir dels anys 60 del segle XX es van iniciar les parcel·lacions de sòl rústic i les urbanitzacions de segona residència en terrenys abruptes i poc productius o inaptes per a l'agricultura, amb una repercussió important sobre el paisatge, sobretot a Pontons, però també sobre l'economia de la zona, que aconsegueix frenar l'elevada davallada iniciada uns decennis abans.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Les serres d'Ancosa tenen un pendent pronunciat i dominen clarament el fons escènic de la unitat. Al seu vessant es poden trobar cingleres, mentre que al nord el relleu és més suau. Estan ocupades fonamentalment per una coberta forestal, dominada per pinedes, bosquines i matollars de reconstitució del carrascar o alzinar. També destaquen els afloraments de penyes calcàries o dolomitiques i algunes urbanitzacions que se situen dalt de turons.

La depressió central que recorre aquest paisatge, entre les alineacions muntanyoses de les serres d'Ancosa, dona un important contrast al paisatge, tant per una qüestió topogràfica com cromàtica i textural. Així, el color terrós del conreu llaurat o verd tendre del cereal i la vinya, de formes poligonals en un parcel·lari amb freqüents murs de pedra seca, i la presència més modesta de claps

arboris, sobretot a la zona NE de la unitat o de Mediona, ajuden a crear aquesta dicotomia, en relació amb els vessants forestals amb signes evidents d'incendis recents, que es desdibuixa sensiblement quan s'avança vers la zona SO de la unitat, a la capçalera del Foix.

Pel que fa a la coberta forestal, aquesta s'ha mantingut constant en els darrers decennis, amb una evolució vers comunitats més evolucionades i una disminució de les bosquines i els matollars, que tanmateix encara representen el 40% de la superfície de l'àmbit. Aquest matollar ocupa també terrenys afectats per incendis o per l'abandonament d'antigues zones conreades, ja que les condicions del sòl i el pendent del territori no faciliten una recuperació ràpida de la coberta vegetal arbrada. De fet, la incidència dels incendis, que es produeix en àrees on predomina el matollar (brolles i màquies), és un dels principals factors de transformació recent d'aquest paisatge, com va ocórrer amb l'incendi del 1994 que va afectar una gran part de l'extensió forestal de les Serres d'Ancosa.

L'activitat agrícola ocupa prop del 10% del sòl al sector occidental (Pontons) i prop d'un 25% a l'oriental (Mediona), amb predomini

de l'olivera i el cereal, així com la vinya, i es concentra sobretot a la part més deprimida entre les dues alienacions muntanyoses de les Serres d'Ancosa. En les tres darreres dècades hi ha hagut cert manteniment en el conjunt de la superfície agrícola, però amb un important canvi en els conreus, de manera que la vinya ha triplicat la seva extensió, mentre que els fruiters de secà han reduït fins a un terç de la seva superfície. Els conreus herbacis de secà, que ocupaven més de la meitat del sòl agrícola a la dècada dels 80, han disminuït un 25% llur extensió fins a situar-se just al darrere de la vinya. En determinades zones, però, s'observa l'ampliació d'algunes àrees de conreu sobre la zona forestal, amb la creació de talussos que creen un contrast disruptiu, tant paisatgístic com ambiental. Encara avui és possible localitzar petites extensions d'horta als marges dels cursos fluvials principals, amb alguns fruiters.

El fet urbà té una presència molt acotada. Hi destaca el poble de Mediona, tot i que la major part de la població i de la superfície construïda es troba en les urbanitzacions de baixa densitat presents a la unitat, caracteritzades per la presència d'habitatges unifamiliars aïllats o entre mitgeres i que han aparegut en les darreries del segle xx i a principis del XXI, situades especialment en posicions

En les darreres dècades hi ha hagut un important increment de conreus de vinya en detriment dels fruiters de secà. Àngela Llop

topogràfiques elevades, modificant la imatge del paisatge. Aquesta transformació recent del paisatge es concreta amb la presència de diverses urbanitzacions, algunes de grans dimensions i que superen de llarg l'extensió dels nuclis urbans, sobretot a la zona oest i a l'extrem est de la unitat. Tanmateix, el sòl urbanitzat total ocupa poc més del 3,5% de la superfície de la unitat. La indústria moderna, d'aparició tardana per la situació relativament aïllada d'aquest paisatge, té una presència molt limitada i es concentra bàsicament en un polígon industrial als afores de Mediona (Can Xombo).

La principal via de comunicació que creua actualment aquest territori és la BP-2121 de Vilafranca a l'eix Diagonal (C-37), i ho fa transversalment i per un punt central. També travessa aquest paisatge, de manera tangencial, la C-244a, de Sant Quintí de Mediona a Capellades. Les altres carreteres de la xarxa que passen per la unitat són la BV-2136 la Llacuna – Sant Joan de Mediona – Sant Pere Sacarrera (Mediona), un tram de la BV-2137 (Sant Joan de Mediona – Les Cases Noves de Cal Pardo), un tram de la BV-2126 i la BV-2122 Sant Martí Sarroca – Pontons.

Cal destacar també, per la seva incidència paisatgística, la presència, en els termes de Mediona, Pontons i Font-rubí, de diverses activitats extractives actualment tancades, relacionades amb l'explotació de roca calcària i amb l'extracció de metalls (bauxita, galena, blenda, cerussita i calamina, entre d'altres) i la presència d'una línia d'alta tensió de 380 kV que travessa la serra del Bolet (al centre de la unitat) en sentit est oest.

Es preveu que el paisatge de les Serres d'Ancosa, pels condicionants topogràfics del medi i el caràcter protegit de bona part de l'àmbit, mantindrà en un futur el seu caràcter eminentment forestal. En tot cas, s'espera un avanç en la successió forestal, que ha de reduir l'encara majoritària extensió de matollars i bosquines a favor de formacions forestals cada cop més madures. Això passarà, en una primera instància, per un increment de la pineda de pi blanc i pinassa i, més a llarg termini, de l'alzinar i la roureda de roure de fulla petita en els obacs o indrets més humits. El risc d'incendi, força elevat, es mantindrà, especialment tenint en compte les previsions del canvi climàtic, de manera que la tendència abans esmentada

Carretera BP-2121 a prop de la Llacuna. Àngela Llop

pot estroncar-se, si més no a mitjà termini, i incidir de nou de manera dràstica en la imatge global del paisatge.

Pel que fa al paisatge agrícola, cal esperar que s'accentuin les tendències actuals: d'una banda, disminució dels fruiters de secà i, en menor mesura, dels conreus herbacis, i, de l'altra, l'augment de la vinya, fruit de la valorització que li atorga la DO Penedès i també del fet que amb el canvi climàtic, molt possiblement, les vinyes prosperin millor en els terrenys de plana i vessants situats entre els 400 i els 600 m presents en aquest àmbit que no pas en els terrenys de la plana penedesenca, majoritàriament situats entre els 200 i els 300 m d'altitud.

Els escassos regadius presents tendiran, com fins ara, a desaparèixer, sobretot davant la carestia d'aigua. Tampoc no es poden descartar noves rompudes o eixamplaments de conreus, en funció de l'evolució de la demanda i dels preus dels cereals, per a aliment o biocombustible, sobretot davant l'escassa valorització i l'elevat risc d'incendi del sòl forestal. Això podria tenir un efecte negatiu si no es fan amb cura els moviments de terres necessaris per aconseguir peces de conreu més horitzontals, es creen talussos que alterin dràsticament la morfologia dels vessants i s'originen talls abruptes entre el sòl agrícola i el forestal.

No s'esperen gaires canvis pel que fa als assentaments urbans, tant perquè des del planejament territorial no es preveuen creixements significatius com, sobretot, perquè les noves urbanitzacions residencials i els creixements dispersos estan prohibits o molt restringits en el marc normatiu actual. Tanmateix, s'està evidenciant actualment un pas molt important de les residències secundàries vers la primera residència i aquest empadronament creixent pot provocar canvis importants en l'estructura sociològica de la població, amb rellevància pel que fa a les prioritats i sensibilitats davant del patrimoni i les tradicions locals, etc.

Les implantacions productives urbanes i industrials possiblement no variaran significativament, atès que no és una zona ben comunicada ni amb característiques que la facin especialment atractiva. Una excepció probablement la constitueixen les activitats d'ocupació extensiva i amb poca mà d'obra, com ara les plantes solars i eòliques. No cal dir que la incidència paisatgística d'aquesta mena d'instal·lacions és molt notable.

No és forassenyat pensar que la relativa proximitat a l'àrea metropolitana i el caràcter alhora apartat i força despoblat d'aquest àmbit pugui atreure altres activitats molestes, com ara les pedreres de calcària, fonamentals per al sector de la construcció i difícilment emplaçables en localitats més properes a la conurbació de Barcelona.

Pel que fa als usos recreatius o turístics és previsible un cert augment, fruit del caràcter relativament «oblidat» d'aquest indret i del potencial que té la descoberta del territori, amb les nombroses coves, fonts i itineraris de recorregut mitjà-llarg sense talls viaris ni elements disruptius o que causin impactes significatius sobre el paisatge.

Expressió artística del paisatge

El paisatge de les Serres d'Ancosa es caracteritza per la successió de petites planes margoses intensament ocupades que s'alternen amb elevacions muntanyoses contundents de roca dura, les quals dominen el paisatge. Aquesta disposició contrastada ha donat lloc tant a una literatura popular pròpia com a manifestacions de caire científic que, atesa la seva alta expressivitat, es poden considerar una elaboració cultural del paisatge. Entre les imatges científiques, destaca la representació d'aquesta unitat de paisatge com el «Jura català», per la seva semblança geomorfològica amb el Jura francès i suís:

«[El sector] ha estat qualificat molt encertadament, pel professor Deffontaines, de Jura català. En efecte, com en aquesta serralada franco-suïssa, les capes triàsiques, cretàiques i eocèniques que la formen dibuixen una sèrie regular i paral·lela de plecs alineats de NE a SO. A les voltes anticlinals afloren les calcàries, que originen una sèrie paral·lela de carenes un xic ondulades, esquerpes per la duresa del rocam i sovint poblades de boscos. [...] Entre elles s'estiren les depressions sinclinals, formant àmplies valls estructurals allargades de nord-oest a sud-est, ocupades per terrenys tous corresponents a nivells margosos del Trias i de l'Eocè» (Solé, 1968: p. 291).

Entre les imatges de caire popular, la muntanya d'aquesta unitat de paisatge ha estat representada com una àrea inhòspita i poblada per unes forces incontrolables. Mentrestant, les depressions conreades (amb els pobles al fons de la depressió) apareixen com els àmbits de refugi davant les forces de la muntanya. Aquesta oposició està molt ben recollida per la llegenda del Llop Blanc de la Llacuna, transcrita per Bienve Moya:

«En altre temps, quan els boscos de majestuosos arbres omplien quasi tota la Terra i els homes només n'ocupàvem una part, la dels pobles i els camps que cultivàvem, a la serra d'Ancosa, els habitants de la Llacuna [...] vivien aterrits sense atrevir-se d'anar més enllà dels camps [...]. Emboscats pels ominosos i feréstecs alzinars i rovires de la Serra d'Ancosa, udolant a l'aigua estancada i a la lluna, corria el Llop Blanc, un gorgü engendrat a l'infern, sorgit entre els homes per castigar-los i atemorir-los, per recordar-los que, per molt que ells hi facin, la natura sempre se'n surt i sempre se'n sortirà.» (Moya, 2005: p. 33).

La serra del Bolet és un sector muntanyenc també amb una densitat especial de relats legendaris, dels quals la major part estan relacionats amb les coves, les deus i les fonts d'aquestes muntanyes, on habiten una infinitud d'éssers que contribueixen a la densitat de forces tel·lúriques al·ludida abans. En paraules de Bienve Moya, el paisatge de muntanya d'aquesta contrada permet el sorgiment d'aquesta mena de mites:

«La natura ha dotat els paratges que encerclen els voltants de Font-rubí —en el lloc on s'alçava l'encimbellat castell damunt d'un rocam poderós— d'un seguit d'accidents geogràfics que les persones que els han habitat durant centúries i el temps han omplert de llegendes i màgiques creences. Prop del coll de la Barraca, en

Oli sobre tela de Josep Gual titulat Can Vidal

el vell camí entre el remot castell i la planícia de les Llambardes, hom hi troba un seguit de topònims i llocs que ens transporten a l'oníric món de les fades, dels serpents que les vigilen i d'éssers encantats que dins profundes cavitats terrestres guarden prodigiosos tresors. La font de Llinars i la dona d'aigua que l'habita, o encantada [...]; els genis del bosc hi campen a gust per la solitud nocturna de la plana, els follets, o homes encants de la cova del Bolet..., tots celebren les seves reunions protegits per un màgic bosquet de boix grèvol, situat cent passes més amunt de la font» (Moya, 2005: p. 53).

Quant a la pintura, la unitat ha inspirat, d'una banda, representacions de les localitats situades al bell mig de les petites planes; de l'altra, quadres dels àmbits de muntanya. Pel que fa a les primeres, destaquen les teles d'Ernest Descals (Manresa, 1956) sobre la plaça de la Llacuna. En relació amb la muntanya, les pintures de Josep Gual (Sant Quintí de Mediona, 1936) representen l'entorn de la seva localitat natal, tant masies com paisatges vegetals; en el cas de les composicions de Gual, els àmbits serrans de la unitat apareixen caracteritzats com entorns difícils, inhòspits i aspres.

Valors en el paisatge

En relació amb els valors naturals, cal ressenyar que una part important de la unitat està inclosa en la xarxa Natura 2000, concretament dins l'espai Capçaleres del Foix, així com a l'EIN de la Serra d'Ancosa-Montagut i espai de la xarxa Natura 2000 Sistema Prelitoral Central.

Pel que fa als hàbitats d'interès comunitari presents, és especialment destacable la presència d'alguns claps de brolla gipsícola o pròpia de sòls guixencs, pel seu caràcter força excepcional en el context europeu i també dins la Regió Metropolitana de Barcelona, per bé que la seva extensió és molt reduïda. Els prats mediterranis de llistó i plantes anuals (Thero-Brachypodietalia), més abundants, són l'altra comunitat d'interès prioritari per la Unió Europea. Pel

que fa a la resta d'hàbitats d'interès comunitari destaquen, per la seva extensió, les pinedes mediterrànies; mentre que en una quantitat molt més reduïda, fins i tot testimonial, trobem alzinars i carrascars; rouredes de roure valencià; alberedes, salzedes i altres boscos de ribera i jonqueres i herbassars gramínoides humits del Molinio-Holoschoenion.

D'altra banda, tota la superfície protegida també és zona d'especial protecció per a les aus (ZEPA), per la presència de deu espècies, entre les quals destaquen l'àguila daurada, el falcó peregrí, l'àguila marcenca, el blauet, l'hortolà i el duc. A més de les aus, a la zona han estat citades espècies sensibles o amenaçades com la tortuga de rierol, el cranc de riu autòcton i fins a quatre espècies de ratpenats.

Destaca, per la seva rellevància ambiental i també econòmica, l'aqüífer Carme-Capellades, present a tota la unitat i que subministra l'aigua a les fonts i a la riera de Mediona i és bàsic per al manteniment de les activitats econòmiques industrials, el reg i l'abastament dels municipis del seu àmbit i de la conca del Foix, la riera de Pontons i Riudebitlles.

Són també nombrosos els valors històrics, com la cova del Bolet (Mediona), gran cavitat amb diverses galeries que atenyen fins a 80 m i on s'han trobat diverses restes ceràmiques, sílex i os que remunten la seva ocupació a l'epipaleolític. En aquest mateix municipi hi ha diversos jaciments paleontològics, com els de Parers i Mas Pagès. També és destacable la cova del Pany, a Font-rubí, per les restes neolítiques primerenques trobades, bàsicament ceràmiques. També hi ha nombroses coves i avencs al terme de la Llacuna, algunes amb restes prehistòriques. S'han trobat diverses restes ceràmiques antigues en altres indrets, com ara les coves de Secabecs (Torrelles de Foix). Al Fondal de Valldeïllòs s'han trobat també restes que van del neolític fins al període paleocristià.

Pel que fa a l'època medieval, el castell de Mediona, del segle XI i declarat bé cultural d'interès nacional (BCIN), està relativament ben conservat, tancant el congost de Mediona. El castell de Font-rubí, documentat des de l'any 983, està força enrunat. Una cosa semblant passa amb el castell de Secabecs, documentat des de

El santuari de la Mare de Déu de Foix s'alça damunt d'un espadat, a la dreta del riu Foix. Observatori del Paisatge

principis del segle XIII, a les Llombardes (Torrelles de Foix) així com el castell nou de Pontons, quasi desaparegut.

És destacable també la nombrosa arquitectura civil i rural, com el mas Pontons, casa senyorial fortificada del segle XVII, molt ben conservada, així com altres masies antigues, com les de Vic, Puigfred i Puigmoltó, que conserven encara elements de l'estructura medieval més o menys original; o l'elevada densitat de molins hidràulics, sobretot a la riera de Pontons, algun dels quals es conserva encara en bon estat, com el molí de Dalt i el Molinot.

Pel que fa al patrimoni religiós edificat dispers cal destacar diversos elements. La capella romànica de Sant Joan de la Muntanya, del segle XI, domina l'engorjat del riu Foix a Pontons, i era la parròquia del castell nou de Pontons, del qual resten escassos vestigis. Restaurada el 1968, s'hi fa un aplec cada 24 de juny. En una situació similar es troba l'església de Santa Maria, annexa al castell de Mediona i sobre el congost de la riera de Mediona, la qual es va iniciar el segle XII i que ha tingut nombrosos afegitons posteriors. La capella de Sant Salvador, presumptament romànica, té la particularitat que està parcialment dins una balma, al costat de la riera de Pontons. El santuari de la Mare de Déu de Foix se situa prop de l'antic castell de Torrelles de Foix i es remunta al segle XIII, per bé que ha estat modificat posteriorment.

Existeix també un patrimoni religiós edificat, actualment de caràcter urbà, que cal mencionar. La capella de Sant Pere, romànica de principis del segle XI, va ser el nucli del poble de Sant Pere Sacarrera i ha tingut, per tant, sempre un caràcter urbà. En una situació semblant es troba el santuari de Sant Elies, actualment engolit per la urbanització del mateix nom, també a Mediona. L'església de Sant Joan de Conilles (segle XIII), a Mediona, està també al centre urbà i fa un paper aglutinador. L'església parroquial de Santa Magdalena de Pontons, d'origen romànic i reconstruïda i modificada posteriorment, es troba a l'esquerra del poble, en una petita elevació dominant i té una important presència en el paisatge. És també destacable una petita capella, encaixada entre el poble i la llera de la riera, que contrasta amb el pont nou que travessa al davant i la canalització i transformació de l'entorn de la riera en el tram urbà.

Com a valors simbòlics i identitaris, destaquen la fortificació del castell de Mediona i l'ermita de Santa Maria per la seva qualitat arquitectònica, estat de conservació i ubicació singular sobre el congost de la riera de Mediona. Al sector oest de la unitat, el mas Pontons és possiblement la construcció més emblemàtica. Pitjor conservats, també són fites del territori els castells enrunats de Font-rubí i Secabecs. Diverses esglésies, ermites i capelles, algunes de les quals en emplaçaments ben singulars, encaixades al costat dels barrancs o bé en crestalls de difícil accés, són també elements amb un elevat valor simbòlic. Formen part també de la cultura i la identitat rural de la unitat les cabanes de pedra seca, conegudes com barraques de pagès o de la vinya, mulasses i borges, així com els murs de pedra seca, principalment al sector est.

En relació amb els valors simbòlics, cal mencionar el mite segons el qual la serra del Bolet és refugi de bruixes. En oposició a un Penedès densament poblat i planer (patró que es reproduïx a escala de detall a les petites depressions de la unitat de paisatge Serres

d'Ancosa), no habitat per les forces del més enllà, les muntanyes són l'espai tel·lúric que esparvera les poblacions locals i que és indistintament representat per bruixes, llops o fades. Un altre mite, la llegenda del pèlag de les bruixes, explica que en el congost que forma la riera de Mediona prop del castell, amb formes capricioses del rocam i on es forma un gorg bastant profund, les nits de lluna plena la reina de les bruixes apareixia en forma d'anyell blanc i trist, que cridava els vianants pel seu nom amb veu humana. D'altra banda, la llegenda de la cova del Bolet explica com al poble de Font-rubí hi havia tres noies molt formoses que entabanaven tots els minyons de la contrada per caprici, sense comprometre's amb cap d'ells. Finalment els nois van entendre's amb les bruixes, que van encantar les noies, les quals romanen a l'interior de la cova del Bolet, d'on no en sortiran fins que s'aturi la remor d'aigua que la recorre.

Les cingleres, que es divisen des de bona part de la Plana del Penedès i que són l'element referencial d'aquest paisatge, tenen un valor estètic rellevant. Des de dins de la unitat, els diferents careners que delimiten les conques visuals són un element força característic. Al mateix temps, els congostos del Foix, de la riera de Pontons i de la riera de Mediona permeten la visió de la roca, que dona un contrast textural i cromàtic destacat, especialment en el cas dels gresos vermells del triàsic. La presència d'una plana ondulada a la meitat oriental de la unitat, envoltada de dos careners força abruptes i paral·lels, és també un element força remarcable.

292

Com a singularitats, destaquen els ja mencionats murs de pedra seca, escassos, i les barraques de pastor o de vinya, d'elevat valor estètic, disperses en els espais rurals; o els claps de conreus arboris de secà i les feixes amb vinya, que per la seva dimensió reduïda tenen també un especial valor atès que donen certa heterogeneïtat.

La presència d'àmplies masses forestals a la muntanya, dominades pel pi blanc però amb presència d'alzines i alguns roures de fulla petita, i de planes agrícoles de dimensions apreciables al fons

Barraca de pedra seca situada al municipi de Mediona. Robert Rovira

de vall o zones de baix pendent, dona un contrast tant cromàtic com textural notable. A la plana de Mediona, el mosaic entre el cereal i la vinya contribueix a diversificar el paisatge ja que augmenta el contrast de colors amb les boscuries veïnes.

En el terme de Pontons, el relleu més accidentat del territori fa que tant el cementiri com l'ermita de Santa Magdalena i, sobretot, els conreus més extensos de secà, se situïn relativament aixecats sobre petits plans i allunyats del fons de vall, mentre que el nucli urbà se situa en una posició enfonsada, ran de riu, la qual cosa dona una imatge de conjunt força interessant, per bé que resulta afectada negativament per la construcció d'urbanitzacions residencials també en posició topogràfica elevada.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat de paisatge Serres d'Ancosa presenta unes dimensions relativament reduïdes. Això fa que els itineraris paisatgístics comencin i acabin, sovint, fora dels límits de la unitat i que creuin les Serres d'Ancosa fugisserament.

L'itinerari motoritzat més llarg és la carretera entre Guardiola de Font-rubí i el Bosc Negre (itinerari motoritzat 55), que en travessa la zona central i permet contemplar els contrastos i desnivells que ofereixen les Serres d'Ancosa. Aquesta ruta parteix de la unitat veïna de la Plana del Penedès, enllaça amb la vall agrícola de Font-rubí i després s'enfila per les gorges del Foix enmig d'un paisatge eminentment forestal, fins que es torna a obrir una altra petita vall agrícola a la plana de les Llombardes. Finalment, s'endinsa a la part del PEIN d'Ancosa-Montagut que pertany a les Comarques Centrals.

El recorregut entre Pontons i Sant Joan de Mediona (itinerari motoritzat 112), passant per la Llacuna, també travessa el paisatge agroforestal de les Serres d'Ancosa, però bàsicament per l'àmbit de les Comarques Centrals. També, des de Sant Joan de Mediona hi ha tot un seguit d'itineraris motoritzats (91, 142 i 180) que permeten descobrir la zona nord de la unitat i acabar en tots tres casos lluny dels límits de la unitat (Igualada, Vilafranca del Penedès i Sant Sadurn d'Anoia). Finalment, el recorregut entre Pontons i el castell de Sant Martí Sarroca (itinerari motoritzat 111) inicia el recorregut al sud de la unitat i s'endinsa fins al castell de Sant Martí Sarroca a la unitat veïna de la Plana del Penedès.

Respecte als recorreguts a peu, la situació és semblant. L'itinerari entre el coll de la Rimbalda i Sant Joan de Mediona (itinerari a peu 46) passa bàsicament per la part de les Comarques Centrals situada dins de la unitat, mentre que la ruta que enllaça Sant Joan de Mediona amb Piera (itinerari a peu 92, GR-172) també abandona ràpidament la unitat, aquesta vegada pel sector septentrional. Així mateix, per la zona sud es troba la ruta entre Pontons i Sant Martí Sarroca (itinerari a peu 140, PR), que acaba enfilant-se al castell del mateix nom, un dels miradors més destacats sobre la plana penedesenca.

El mirador del santuari de la Mare de Déu de Foix permet gaudir de vistes al sector sud de la unitat Serres d'Ancosa i de la unitat Plana del Penedès. Observatori del Paisatge

L'itinerari a peu més llarg és el que uneix Torrelles de Foix amb Sant Quintí de Mediona (itinerari a peu 165, PR), passant per Sant Joan de Mediona, i permet l'observació pausada de la varietat paisatgística que ofereix, des de les petites planes agrícoles, fins als marcats desnivells agroforestals del Castellot i la serra del Bolet, de poca alçària però de fort contrast visual.

Pel que fa als miradors, destaquen per la seva popularitat i freqüentació el Castell de Mediona i el mirador del santuari de la Mare de Déu de Foix, ambdós amb excel·lents vistes sobre el sector nord i sud de la unitat, respectivament. Alhora des d'aquests miradors també s'observa el contrast del paisatge agroforestal de les Serres d'Ancosa amb els paisatges marcadament agrícoles de les Valls de l'Anoia (en el cas del castell de Mediona) i amb la Plana del Penedès (en el cas del santuari de la Mare de Déu de Foix).

Altres miradors òptims són el coll de la Serra (la Llacuna), la Talaia (Mediona), Rocacorba (Sant Pere Sacarrera, Mediona), el Castellot (Font-rubí) o el puig Castellar (la Llacuna).

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La pèrdua de gestió dels espais forestals provoca l'homogeneïtzació d'aquests paisatges i l'empobriment de la biodiversitat, amb una davallada del seu valor estètic i natural.
- La manca de relleu generacional en el sector agrícola pot fer que es redueixin els conreus i en conseqüència el mosaic agroforestal.
- La poca integració paisatgística de les urbanitzacions.

La pèrdua de gestió dels espais forestals i la disminució de l'activitat agrícola provoca l'homogeneïtzació del paisatge per la reducció dels mosaics agroforestals. Observatori del Paisatge

Amenaces

- Els incendis recurrents amenacen les comunitats forestals de major interès i afecten tant la biodiversitat vegetal i animal com el paisatge.
- Les incerteses sobre el futur de les activitats agràries poden reduir-ne la superfície i modificar l'estructura dels mosaics agroforestals característics del paisatge de les Serres d'Ancosa.
- La pèrdua de sòl agrícola, sobretot en la zona més occidental, per les condicions del relleu i la baixa rendibilitat de l'activitat, està provocant una homogeneïtzació del paisatge i un augment del risc d'incendi.
- L'entorn fluvial, amb horts i bosc de ribera, està amenaçat pels creixements urbans.
- La situació apartada i allunyada dels eixos de comunicació principal suposa un risc potencial d'ubicació d'instal·lacions o equipaments que generen rebuig i/o tenen un impacte rellevant.
- La desvirtuació del caràcter rural del medi i el paisatge, fruit de les urbanitzacions.
- La sobreexplotació de l'aqüífer Carne-Capellades posa en risc el manteniment de les comunitats riberenques i els usos econòmics vinculats a l'aigua.

Fortaleses

- L'existència d'iniciatives i entitats vinculades a la custòdia del territori, per a la gestió i la conservació dels valors naturals del territori.

- La presència d'elements patrimonials de caràcter rural, com les barraques de vinya i els murs de pedra seca.
- Uns entorns del nuclis i veïnats rurals en general prou ben conservats.

Oportunitats

- El ric patrimoni històric (fonts, masies, ermites, murs de pedra seca, etc.) que és susceptible de ser rehabilitat i convertit en un element clau per potenciar el coneixement i l'ús social del paisatge de les Serres d'Ancosa.
- La qualitat del medi i el paisatge, la tranquil·litat, la presència d'elements d'interès natural i cultural i una xarxa de camins ben conservats permeten el desenvolupament d'activitats d'ecoturisme.
- El pla d'ordenació de les extraccions endegat per l'Agència Catalana de l'Aigua i la constitució d'una comunitat d'usuaris ha de revertir el procés de degradació creixent de l'aquífer.
- La Política Agrària Comunitària (PAC), basada els darrers anys en l'aplicació de mesures ambientals, els contractes territorials (que a Catalunya han adoptat la forma de contractes globals d'explotació) i la producció integrada i de qualitat, poden suposar una oportunitat per reconduir l'activitat agrícola.

294

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- OQP1.** Uns paisatges naturals de la unitat de les Serres d'Ancosa ben conservats, amb qualitat paisatgística, viables ecològicament i que compaginin l'activitat agropecuària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Una coberta forestal protegida i potenciada pel seu elevat valor ecològic i estètic, que doni lloc a un paisatge forestal mantingut i gestionat, reduint l'alt risc d'incendi.
- OQP3.** Uns paisatges rurals amb la presència de nombroses ermites, castells i masies d'elevat valor històric i patrimonial, ben gestionats i integrats, on se'n mantinguin els trets característics principals i es fomenti la rehabilitació per sobre de la construcció de noves edificacions.
- OQP4.** Un valuós patrimoni rural format per barraques de vinya, murs de pedra seca, molins d'aigua, nombroses fonts i camins, que estigui ben conservat, viu i promocionat turísticament.
- OQP5.** Uns creixements dels assentaments urbans de Mediona, Pontons, Torrelles de Foix, Sant Quintí de Mediona i Font-

rubí ordenats i que no comprometin els valors del paisatge de les Serres d'Ancosa, ni els valors dels espais circumdants, on es respectin els espais agraris d'amortiment i transició, i amb unes entrades als nuclis de qualitat.

- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de les Serres d'Ancosa.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar les cingleres, els careners que tanquen les conques visuals des dels fons de vall i els congostos del Foix de qualsevol intervenció que en modifiqui substancialment el perfil, la topografia o la fesomia, per mantenir-ne els destacats valors ecològics i estètics.
- Preservar els castells, les ermites i les masies de valor de qualsevol intervenció que en desvirtui els valors històrics i arquitectònics o en desfiguri la percepció.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- A les Serres d'Ancosa predomina una coberta forestal dominada pel pi blanc però amb presència d'alzines i alguns roures de fulla petita a la muntanya. També hi ha planes agrícoles de dimensions apreciables al fons de la vall o a zones de baix pendent. Com a particularitats ecològiques, destaquen alguns claps de brolla gipsícola, prats mediterranis de llistó i plantes anuals, alzinars i carrascars, rouredes de roure valencià, alberedes, salzedes i altres boscos de ribera. Cal generar estratègies de gestió que garanteixin el bon estat de l'ecosistema forestal, sotmès a una freqüentació important, especialment en època de recollida de bolets.
- Promoure la gestió de les masses forestals per reduir el risc d'incendi i per fer compatible l'ús social amb el manteniment dels valors ambientals i paisatgístics. Impulsar plans i programes de gestió forestal que incloguin mesures preventives diverses per disminuir la càrrega combustible del sotabosc, des de l'aprofitament energètic de la biomassa fins a la pastura amb ramats o herbívors silvestres (rucs, cabres, etc.). Alhora, frenar l'avanç de les masses forestals sobre els espais oberts fomentant la llaurada regular i la plantació de papilionàcies i gramínies, d'elevat valor ambiental i cinegètic.
- Preservar les fites paisatgístiques de les Torres Altes de Foix i el castell de Mediona i evitar les construccions, infraestructures i, en general, barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les vistes més interessants.
- Fomentar la restauració i integració paisatgística de les zones extractives abandonades (l'explotació de roca calcària i l'explotació de metalls) en els termes de Mediona, Pontons i Font-rubí.

- Potenciar el manteniment de l'activitat agrícola i ramadera, sobretot de la vinya, i consolidar i fomentar el turisme rural com a activitat complementària.
- A les Serres d'Ancosa, a més dels valors naturals, hi ha un important patrimoni edificat de gran valor. És el cas de la capella romànica de Sant Joan de la Muntanya, l'església de Santa Maria, la capella de Sant Salvador, el santuari de la Mare de Déu de Foix, la capella de Sant Pere i l'església de Sant Joan de Conilles. A la unitat també hi ha nombroses fonts, antics molins d'aigua, grans masies i «cabanes de pedra seca» també conegudes com «mulasses o barraques de vinya». Cal gestionar i mantenir els edificis patrimonials pel valor identitari i paisatgístic i pel potencial turístic i econòmic.
- Vetllar pel compliment de les iniciatives sorgides fruit dels compromisos de la Carta del paisatge de l'Alt Penedès que siguin d'aplicació en aquest espai:
 - Ordenança del paisatge. Promoure que els municipis de la comarca adaptin i aprovin la proposta model d'ordenança del paisatge del Consell Comarcal de l'Alt Penedès.
 - Fitxes de bones pràctiques en el paisatge vitivinícola del Penedès. Promoure que el sector vitivinícola posi en pràctica les propostes.
 - Ordenança de moviment de terres. Regular els moviments de terres més enllà de l'actual normativa urbanística.
 - Integració paisatgística de polígons industrials existents. Promoure-hi actuacions d'integració paisatgística tal com ja ha fet en alguns casos el Consell Comarcal de manera coordinada amb els municipis.
 - Recuperació d'entorns fluvials. Planificar actuacions de millora i conservació dels entorns fluvials tal com ja està duent a terme en alguns casos el Consell Comarcal de manera coordinada amb els municipis.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Promoure la restitució dels valors paisatgístics als llocs on s'han perdut per causa de processos d'explotació dels recursos geològics, com les activitats extractives en el terme de Mediona, Pontons i Font-rubí, actualment tancades.
- Vetllar per una bona inserció topogràfica de les noves infraestructures viàries o les modificacions de les existents, per respectar la singularitat i el caràcter muntanyós de la unitat. Adoptar un tractament adequat dels marges i dels elements de protecció i seguretat.
- Condicionar la carretera BP-2121, amb valor patrimonial, perquè esdevingui un itinerari paisatgístic d'interès, que permeti una bona percepció del paisatge.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa hauria de comprendre miradors i camins existents i d'altres per consolidar, i, on fos necessari, s'hi haurien de fer actuacions de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del castell de Mediona, Mare de Déu de Foix, coll de la Serra (la Llacuna), la Talaia (Mediona), Rocacorba (Sant Pere Sacarrera, Mediona), el Castellot (Font-rubí) i el puig Castellar (la Llacuna). Els itineraris motoritzats són Pontons-Mediona, Font Rubí – Bosc Negre, Vilafranca del Penedès – Mediona, Mediona-Igualada i Pontons – castell de Sant Martí Sarroca i els recorreguts a peu: el PR de Torrelles del Foix a Sant Quintí de Mediona i el PR de Sant Martí Sarroca a Pontons. Igualment, cal destacar el GR-172, de Mediona a Piera i l'itinerari del coll de la Rimbalda fins a Mediona.

2. Montmell

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Alt Penedès) i del Camp de Tarragona (Baix Penedès i l'Alt Camp).

Superfície:

2.449 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis de l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Torrelles de Foix, Sant Martí Sarroca i Castellví de la Marca. Els municipis que pertanyen a l'àmbit del Camp de Tarragona són Aiguamúrcia, el Montmell, la Bisbal del Penedès i Sant Jaume dels Domenys.

296

El Montmell és una fita permanent des de la major part del Penedès. Àngela Llop

Trets distintius

- Paisatge de serres i turons amb fort pendent, de materials calcaris i dolomítics transmeten una sensació de paisatge sec i aspre.
- Cursos hídrics de poca entitat que només porten aigua després de pluges intenses. La riera de la Bisbal, la riera de Marmellar i un petit tram del riu Foix que creua pel sector oriental tenen una certa entitat.
- La vegetació forestal està formada majoritàriament per vegetació arbustiva i pinedes de pi blanc, és el paisatge dominant de la unitat. Aquest paisatge té un gran valor ecològic com a connector que enllaça al nord amb Montagut i el bloc del Gaià i al sud amb la serra de Bonastre.
- El Montmell és una façana paisatgística i un mirador magnífic sobre la plana del Penedès. Tanmateix actua de fons escènic, la seva silueta característica de serra allargassada, amb alts i baixos configurats pels diferents cims escalonats que culminen al nord amb la Talaia.
- Hi ha un ric patrimoni històric amb restes de castells, masies i nuclis antics, molts dels quals estan abandonats.

Mirador

— Itinerari motoritzat

111 Pontons - Castell de Sant Martí Sarroca

— Itinerari no motoritzat

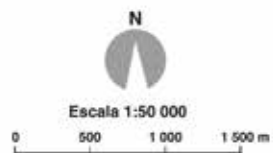
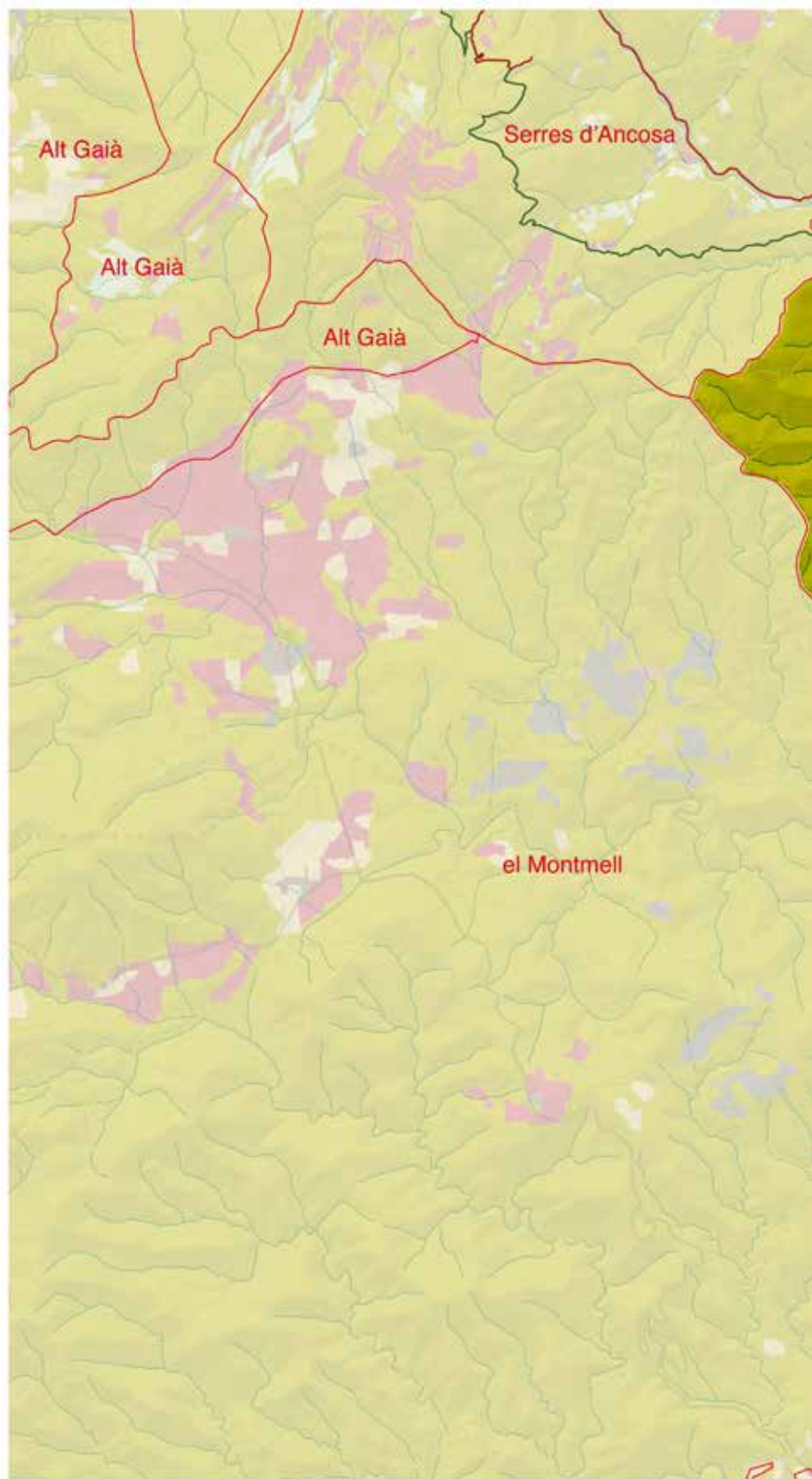
138 Sant Martí Sarroca - Pla del Penedès

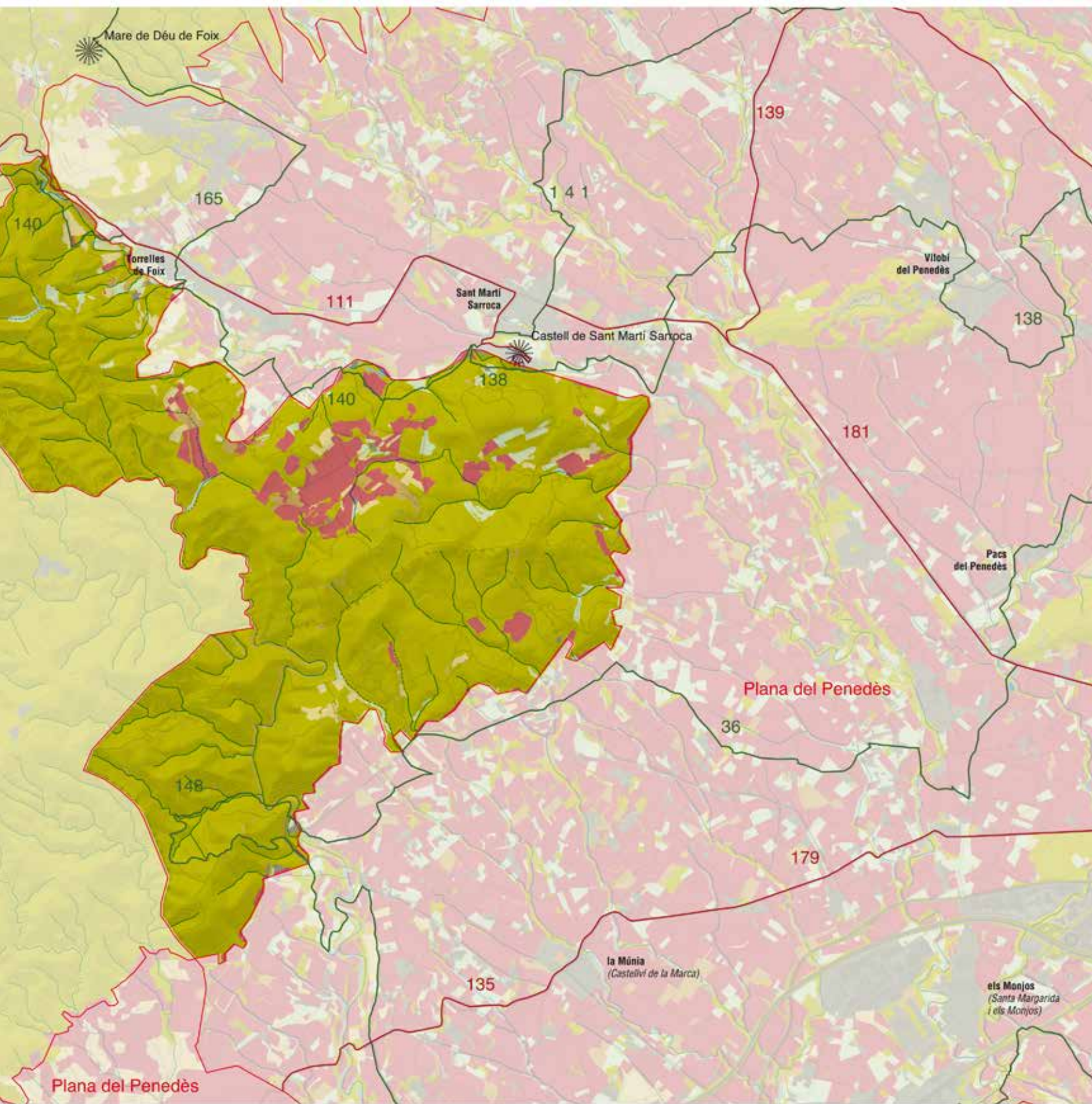
140 Sant Martí Sarroca - Pontons

148 Santa Margarida i els Monjos - el Castellot

298

Elements naturals del paisatge

El clima del Montmell és de caire mediterrani de transició, entre la influència litoral o marítima i la continental o d'interior, amb unes precipitacions a l'entorn dels 400 mm anuals.

Les muntanyes del Montmell formen part de la branca de la Serralada Prelitoral que des de l'Alt Gaià es dirigeix cap el sud-oest i separa les planes de l'Alt Camp i el Baix Penedès. Suposa la continuació de les muntanyes de l'anomenat bloc del Gaià cap al sud i sud-oest, encara que l'estructura del relleu i el conjunt del paisatge del Montmell difereix del de l'Alt Gaià. Cap al sud-est, el Montmell dona pas de manera sobtada a la plana del Baix Penedès a l'altura de la Bisbal del Penedès. La serra del Montmell disposada de nord-est a sud-oest ocupa el sector central del massís del mateix nom i s'hi troben els cims més elevats de tot el Baix Penedès. Vista des de la plana ofereix una notable façana paisatgística i ha estat des de sempre senya de referència per a navegants i pescadors. L'estructura del relleu presenta algunes diferències amb la de l'Alt Gaià. La principal és que, a la serra del Montmell, a sobre dels materials del triàsic, s'hi van dipositar dolomies del juràssic que, a causa de la seva duresa i resistència a l'erosió, han donat lloc als relleus més prominents. A més, en sectors situats més al sud apareixen materials carbonatats, calcàries i calcarenites del cretaci, inexistents a l'Alt Gaià, i que també coronen algunes serres i turons com el puig Francàs (550 m). Tot el conjunt presenta una successió de plecs orientats en direcció nord-est / sud-oest, d'acord amb les línies mestres del plegament de la Serralada Prelitoral. En els sectors on les dolomies juràssiques han estat escombrades per l'erosió, han deixat aflorar les capes subjacents de margues tendres del Keuper, que han permès un modelat amb pendents més suaus i aptes per a l'establiment de conreus, com en l'àrea meridional de la serra, on es localitza el poble de la Juncosa del Montmell.

Els rius que transcorren per la unitat són d'escassa importància. La riera de la Bisbal és un dels cursos més importants. Neix prop de

*El paisatge està dominat per vegetació arbustiva i pinedes de pi blanc.
Observatori del Paisatge*

la Talaia del Montmell, es dirigeix cap a la Juncosa del Montmell i posteriorment cap a la Bisbal del Penedès i rep les aigües de diferents torrents. La riera de Marmellar circula pel sector nord-est del massís del Montmell abans de confluir amb el riu Foix. El substrat calcari facilita la infiltració de l'aigua de pluja i el desenvolupament d'un carst intern.

Predomina la vegetació espontània, que ocupa aproximadament el 85% de la superfície del Montmell, de la qual la vegetació arbustiva és la més estesa, amb més d'un 60% de recobriment total. Aquesta vegetació es concentra a la zona central i sud, sobretot al municipi del Montmell i a la part de muntanya del territori de la Bisbal del Penedès. En aquest sector, on predominen les dolomies i les calcàries, s'estenen brolles de romaní, màquies i garrigues de margalló. El valor natural de les comunitats de flora i fauna ha permès la inclusió de bona part del massís del Montmell dins el Pla d'espais d'interès natural. L'àrea inclosa dins el pla és la de més altitud del massís, que s'estén a l'est de la Juncosa del Montmell i inclou la Talaia del Montmell i el puig Cabirol.

Evolució històrica del paisatge

El Montmell correspon bàsicament a les antigues parròquies de Santa Maria de l'Albà, Sant Cristòfol de Selma, Sant Miquel del Montmell i Sant Miquel de Marmellar. Eren parròquies de muntanya i de població disseminada, i definien un tipus d'ocupació del territori característica que ha determinat l'evolució del paisatge. La història de la repoblació cristiana durant l'època medieval, feta a partir de l'establiment de masos, es va iniciar amb la carta de poblament del Montmell atorgada pel bisbe Vives de Barcelona l'any 974.

A partir del segle XIX l'evolució demogràfica es va caracteritzar per la pèrdua inicial de població a conseqüència del període de guerres i violència de les primeres dècades del segle XIX, seguida d'un increment demogràfic molt sobtat a partir de la segona meitat de segle (relacionat amb l'expansió del conreu de la vinya). A finals del segle XIX –i ja sense aturador durant el segle XX–, hi va haver una regressió demogràfica important com a resultat de l'aparició de la fil·loxera primer i de la crisi del món rural més endavant.

Una bona part de l'evolució del paisatge ha anat lligada, per tant, als canvis sociodemogràfics i econòmics que s'han materialitzat en canvis en la superfície ocupada pels boscos i els conreus. L'augment de població de les diverses parròquies va coincidir amb l'artigament de bosc per plantar-hi vinya. En línies generals, el bosc al segle XIX va retrocedir per l'increment dels conreus. En els darrers decennis, però, l'abandonament de l'activitat agrícola ha fet que s'hagi recuperat el bosc on anteriorment hi havia camps de cultiu. Aquest abandonament de l'agricultura i de les masies ha comportat també l'abandonament de les parts menys rendibles del territori, i la pèrdua de camins i dels espais agraris situats als entorns de les masies, amb la consegüent expansió del paisatge forestal.

A partir de finals de la dècada de 1960 un element nou es va introduir en el paisatge: les urbanitzacions. L'obertura de moltes pistes

–algunes ara asfaltades– i la construcció de cases aïllades enmig del bosc van generar un paisatge nou, marcat per les deficiències en els serveis bàsics i la baixa qualitat estètica.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La serra del Montmell és el fons escènic predominant i l'element més característic del paisatge. Està formada per un conjunt de serres i turons calcaris d'aspecte aspre, que va ascendint d'altitud en diagonal, des del sud-oest fins a la part central de la unitat, i culmina a la part nord amb la Talaia, situada a 861 metres. Els seus vessants es troben majoritàriament recoberts per vegetació arbustiva i pinedes de pi blanc, que sumen en conjunt prop del 90% de la superfície total de la unitat. L'estat d'aquestes masses forestals és divers segons si han estat afectades pels incendis o no. Així, una part important del Montmell, especialment el sector sud i est, ha estat afectada per reiterats incendis que han modificat l'estructura forestal i deixen només comunitats arbustives com a protagonistes del paisatge. La pèrdua o degradació de masses boscoses per incendis forestals reiterats, possibilitat factible per l'elevat risc d'incendis forestals, podria provocar la desertització de parts de muntanya que ara estan cobertes en la major part per garriga.

A les planes, entre els turons, s'hi ubiquen les terres de conreu, dedicades sobretot a la vinya. En destaquen els camps entorn de les masies de can Grau i can Barceló, amb un parcel·lari petit i mitjà en terrenys de pendents suaus, on el verd de les pinedes contrasta amb l'ocre de la terra llaurada i les llargues fileres de ceps. La desaparició del poblament dispers, però, ha donat lloc a un paisatge agrícola amb masies abandonades i, sovint, en estat de ruïna. Aquest fenomen comporta alhora la desaparició de patrimoni històric i la pèrdua d'una determinada manera de gestionar el paisatge.

La part del Montmell situada a la Regió Metropolitana de Barcelona limita amb les poblacions de Sant Martí Sarroca i Castellví de la Marca, però dins d'aquesta unitat només hi ha cases i masies

A les fondalades i fons de vall hi ha alguns conreus, especialment vinyes.
Àngela Llop

aïllades. Per això mateix les infraestructures són molt limitades, bàsicament pistes forestals que comuniquen aquestes cases i els camps adjacents.

A la part oest de la unitat, fora dels límits d'aquest catàleg de paisatge, ja dins la província de Tarragona, s'hi troba l'antic poble de Marmellar, actualment abandonat, i diverses urbanitzacions com la Moixeta i les Pinedes Altes, al nord, o el Mirador del Penedès, al sud. Situades enmig de masses forestals i en una orografia complicada a força d'altura, tenen una gran incidència sobre el paisatge. Aquesta ubicació, els problemes d'accessibilitat, la manca de serveis i la situació d'aïllament poden evitar alhora la seva transformació en primeres residències i el seu creixement futur. Altres elements urbans amb incidència paisatgística són les dues línies d'alta tensió que passen per l'extrem nord de la unitat.

Les dinàmiques actuals i més recents semblen indicar, per tant, que el paisatge del Montmell no ha de sofrir canvis gaire rellevants en els propers decennis. La topografia de la serra del Montmell dificulta la urbanització o l'obertura de nous camps de conreu

Expressió artística del paisatge

De tota la literatura sobre el Montmell es pot destacar especialment un llibre *El Montmell, sostre del Baix Penedès. Ressenya històrica, amb dibuixos de tots els llocs, ermites, castells i masies*, de Benjamí Català, amb una primera edició l'any 1991 i una segona el 1999. Es tracta d'un gran treball, estructurat en els set sectors en què divideix el terme, i en el qual estan reproduïts dibuixos d'una gran precisió descriptiva de cada un dels diversos indrets del terme municipal del Montmell, totes les masies, els castells i les ermites, acompanyats tots ells d'un text descriptiu.

A més d'aquesta publicació hi ha altres textos literaris o de caire excursionista que fan referència a parts del Montmell. En primer lloc, cal esmentar la descripció literària dedicada a Selma de *Les ciutats del món* de Josep Iglésies, publicat l'any 1948. El mateix Josep Iglésies, junt amb Joaquim Santasusagna, van publicar l'any 1934 *Les valls del Gaià del Foix i del Miralles*, amb molta informació de topònims i descripcions excursionistes gairebé literàries. Set de les rutes plantejades fan referència a la unitat del Montmell. També hi ha fotografies de la Juncosa, el Montmell, Marmellar, l'Albà i Selma. Altres autors són, per exemple, Francesc Blasi Vallespinosa, que el 1931 publicava *Riberes del Gaià*, en el qual parlava d'aquest territori amb textos historioliteraris i en què també s'inclouen fotografies d'Aiguaviva, Marmellar i el Montmell. O Ricard Serra, que en el seu llibre *Alt Camp – Baix Penedès* de la col·lecció «Comarques i subcomarques de Catalunya», ens presenta un compendi d'estudis geogràfics, excursions, bibliografia, dites, fotografies i dibuixos. Més recentment, Josep Santesmasés ha publicat a *El Punt* alguns articles referits a aquests territoris: «Selma, la morta», «La parròquia de l'Albà en el municipi d'Aiguamúrcia» (recollits al llibre *Riu avall* de l'any 2002), «La serra del Montmell» i «Alt Camp – Baix Penedès». Amb dibuixos de Joan Cunillera, ha fet proses literàries dels llocs de Selma, l'Albà i el Montmell en el llibre *Santes Creus i les terres del Gaià* (2006).

Exemple d'una de les il·lustracions, concretament de Can Ferrer, del llibre de Benjamí Català *El Montmell, sostre del Baix Penedès*. Ressenya històrica, amb dibuixos de tots els llocs, ermites, castells i masies (1991)

Una guia excursionista dedicada a aquest territori és *Entre Marmellar i el Montmell*, de Francesc Móra i Presas, publicada l'any 2000. Es tracta d'un llibre que fa reviure una ruta que uneix a cada extrem dos dels castells del terme del Montmell, amb un indiscutible interès arqueològic, històric i artístic, a més de l'al·licient excursionista. D'entre les guies dels darrers anys cal tenir present *Els castells del Gaià*, de Marina Miquel, Josep Santesmases i Dolors Saumell, editada l'any 1999, que conté informació sobre els castells de l'Albà, de Selma, de la Cogullada i del Montmell. De les altres guies que recullen informació sobre aquest territori destaquen: *Sostres comarcals de Catalunya* (2002), de Jordi López Miquel; *Massís del Garraf i conques de l'Anoia, del Foix i del Gaià* (2001), de Xavier Bayer i Cisco Guasch; *50 itineraris a peu per Catalunya* (2001), de Josep Mauri i Portolès; *L'Alt Gaià, entre la Segarra i el Camp* (1999), d'Ignasi Planas de Martí, o *Camins de muntanya. Excursions d'hivern* (2006) de Josep M. Sugranyes.

L'any 2000 el Centre d'Estudis del Gaià publicava el llibre *La vall del Gaià al primer terç del segle xx*, que inclou el capítol «La parròquia del Montmell en el primer terç del segle xx», de Pilar Vives i Dolors Saumell, i va acompanyat de fotografies de Francesc Blasi i Vallespinosa. A la miscel·lània anual *La Resclosa*, del Centre d'Estudis del Gaià, s'han publicat diversos treballs de recerca històrica vinculats a aquest territori: «Ipsa Marcha Extrema. Les terres del Gaià al segle XXI» (1997) de Marina Miquel; «Les parròquies de Selma, l'Albà, el Montmell, Rodonyà, Montferri i Salomó: abans, durant i després de la guerra» (1999) de Josep Santesmases; «La parròquia de l'Albà en el segle XIX» (2002); «La Quadra de la Cogullada. Poblament feudal a la Marca del Comtat de Barcelona (segles X-XIII)» (2005) de Marina Miquel i Josep M. Vila. En últim lloc, i en relació amb els estudis d'història, cal fer menció a l'obra de Lluís Figueras i Fontanals dedicada a Selma i publicada en quatre volums.

Valors en el paisatge

El Montmell té un gran valor ecològic com a connector que enllaça al nord amb Montagut i el bloc del Gaià i al sud amb la serra de Bonastre. Cal destacar que la serra del Montmell i la serra del

Poble abandonat de Marmellar. Àngela Llop

coll de l'Arca formen part del Pla d'espais d'interès natural de Catalunya (PEIN). Aquesta figura de protecció institucional reconeix la importància dels valors naturals i ecològics de la unitat, a més d'incorporar-la a un marc legal de protecció.

En relació amb els valors històrics, destaca la presència dels castells de l'Albà, de Selma i de Marmellar, amb notícies documentals de finals del segle X. Els pobles abandonats de l'Albà (Vell), Selma i Marmellar, formats en el procés de repoblació cristiana d'ocupació del territori i abandonats respectivament a finals del segle XIX, al primer terç del segle XX i tot just fa tres o quatre dècades, són conjunts amb valors històrics i simbòlics.

El valor estètic més remarcable d'aquest paisatge és el fons escènic de la serra del Montmell. La seva silueta característica de serra allargassada, amb alts i baixos configurats pels diferents cims escalonats que culminen al nord amb la Talaia, és visible des de molts indrets, sobretot des del Camp de Tarragona. És una muntanya que des de lluny sobresurt, configura i delimita físicament la part est de l'arc muntanyós que envolta el Camp de Tarragona i és el símbol de la divisió física entre el Camp de Tarragona i el Penedès.

Com a valors d'ús social del paisatge hi ha l'àrea forestal del Montmell, situada sota del coll del Montmell, prop d'una de les esglésies de Sant Miquel, o la Talaia del Montmell i el castell, que són destins excursionistes, sobretot des del Penedès i des de les terres del Gaià.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat de paisatge del Montmell està quasi totalment situada a l'àmbit geogràfic del Camp de Tarragona, per la qual cosa els itineraris i miradors destacats de la Regió Metropolitana de Barcelona hi passen tan sols de manera tangencial.

Diversos itineraris ofereixen un apropament parcial al paisatge bàsicament forestal del Montmell. En diversos trams, l'itinerari entre

El puig de la Talaia, de 861, metres és un bon mirador del paisatge de la unitat. Alba Sanabra

Pontons i Sant Martí Sarroca (itinerari rodat 111) penetra en aquesta unitat, ofereix una perspectiva externa dels contraforts septentrionals del Montmell i permet fer-se una idea del paisatge forestal de l'interior de la unitat. L'itinerari a peu 140, que uneix les mateixes poblacions per un altre recorregut, té unes panoràmiques visuals molt semblants a les de l'itinerari motoritzat i es pot recórrer a un ritme més pausat.

D'altra banda, els itineraris entre Santa Margarida i els Monjos i el Castellot (itinerari a peu 148) i entre el Castellot i Avinyonet del Penedès (itinerari a peu 36), transcorren bàsicament per la plana del Penedès però arriben fins al Castellot, referent visual de la unitat del Montmell situat, al límit sud, tocant a la plana del Penedès. Finalment, l'itinerari entre Sant Martí Sarroca i el pla del Penedès (itinerari a peu 138) s'endinsa a la plana penedesenca per Vilobí del Penedès.

Precisament el Castellot seria el mirador més rellevant del Montmell dins l'àmbit metropolità, ja que és el punt culminant (468 m) de les muntanyes de Can Planes i s'erigeix com a referent visual, especialment de l'àrea del Penedès. Des d'aquest punt és des d'on es poden copsar millor les característiques de la unitat del Montmell, en contraposició a la plana agrícola penedesenca que s'estén als seus peus. Altres miradors òptims de la unitat són la Talaia del Montmell i el puig de la Tula.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El despoblament i l'abandonament tant de masies aïllades com de pobles sencers, sobre els quals avança la massa forestal, representa una pèrdua –en alguns casos ja irreversible– d'un ric patrimoni arquitectònic i històric i d'un mosaic de boscos i conreus d'elevada riquesa paisatgística. Per contra, l'homogeneïtzació del medi pel domini d'un mateix tipus de bosc empobreix

Vista de la pedrera de la Juncosa des del puig Francàs. Pere López

el paisatge i augmenta el risc que es produeixi un gran incendi forestal.

- La manca de gestió forestal propicia la recurrència d'incendis i la pèrdua d'atractiu paisatgístic.

Amenaces

- La pressió d'urbanitzacions i infraestructures que s'enfilen al sud-est del Montmell des de la plana penedesenca pot generar una degradació de la qualitat paisatgística de les faldes d'aquestes muntanyes, com la que provoquen altres urbanitzacions presents al sector sud-oest del Montmell.
- L'activitat de la pedrera de la Juncosa, que caldria regular per fer-la compatible amb una bona gestió del paisatge.

Fortaleses

- El Montmell és un referent visual i un mirador excel·lent sobre la plana. Aquesta condició l'ha convertit en un atractiu per a excursionistes que busquen el contacte amb la natura. L'abundància d'elements de l'antic poblament també dona atractiu a aquesta unitat. Finalment, l'excursionisme es veu altament afavorit pels nombrosos senders existents.
- Les restes històriques del poblament del Montmell, a banda de tenir un valor patrimonial de primer ordre, expliquen la configuració dispersa de la població i el posterior abandonament d'alguns assentaments. La recuperació actual d'alguns assentaments com a segones residències no assegura població permanent però sí que en millora la gestió i la conservació.

Oportunitats

- L'existència de normativa i ajudes públiques per tal d'ordenar i regularitzar les urbanitzacions pot facilitar la millora substancial del paisatge.

- L'agricultura, tot i que no té una gran producció, pot afrontar el futur pròxim amb optimisme per la qualitat reconeguda dels productes.
- El desenvolupament del turisme rural, que pot aprofitar les òptimes condicions d'aquesta unitat per a l'excursionisme.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. Cal tenir present que aquest paisatge correspon, en gran part, a l'àmbit del Camp de Tarragona. És per això que aquests OQP i la proposta de criteris i accions són coherents amb els que es proposen per a aquesta unitat en el Catàleg de paisatge del Camp de Tarragona, aprovat el maig de 2010.

- OQP1.** Una silueta de la serra del Montmell que sigui un referent visual des de les planes de l'Alt Camp i del Penedès i des del mar.
- OQP2.** Un paisatge que conservi i faci valer les restes més representatives del patrimoni cultural i històric de la zona en forma de castells, masies o nuclis abandonats.
- OQP3.** Un sistema d'urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, amb una relació correcta amb l'entorn forestal de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.
- OQP4.** Un paisatge de boscos i vegetació espontània controlat i dotat d'eines de gestió i explotació
- OQP5.** Un paisatge estructurat per masies, recuperades i potenciades com a mitjà històric d'aprofitament dels recursos associats al territori.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Pels seus valors ecològics, estètics i simbòlics, preservar la silueta dels cingles i les codines que s'estenen des del serrat de Collbeix fins al puig de la Talaia de Montmell, principalment de les línies de carena de més alçària i dels trams on hi ha restes d'edificacions històriques. Cal evitar elements o instal·lacions que desfigurin el perfil actual o entrin en competència amb els elements preexistents.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Les masses forestals i brolles ocupen gairebé tota la unitat i estan afectades pels incendis forestals. Pels seus valors ecològics i/o estètics, cal implementar una gestió forestal per afavorir la successió vegetal i la maduresa del bosc i reduir el risc d'incendi forestal, especialment en els perímetres d'urbanitzacions i aquelles zones que no gaudeixen de cap figura de protecció. D'altra

banda, cal mantenir la gestió pública o consorciada dels boscos de la serra del Montmell i de la Bisbal del Penedès, com a mesura complementària a la política de prevenció d'incendis forestals.

- Plantejar la possibilitat de creació d'un ens de gestió de l'espai d'interès natural del Montmell.
- El Montmell es caracteritza per la presència d'algunes planes de conreus de vinya, més escasses a l'àmbit metropolità de la unitat. Pels seus valors estètics i històrics (murs de pedra seca, masos, etc.) s'haurien de mantenir i valorar aquests espais, i desenvolupar complementaritats entre l'activitat agrícola i les activitats turístiques basades en la qualitat reconeguda dels productes de la terra.
- Evitar, tant com sigui possible, la instal·lació d'infraestructures viàries o energètiques (de generació i transport) que puguin distorsionar considerablement fons escènics com la Talaia de Montmell i fites com el Castellot de Castellví.
- Establir programes educatius de coneixement, interpretació i sensibilització sobre els valors de la Talaia de Montmell, paisatge de profunditat històrica i simbòlica.
- Les noves infraestructures viàries que creuin el Montmell haurien de procurar la màxima integració paisatgística amb l'entorn. Cal col·locar elements de protecció i seguretat homogenis i discrets, coherents amb el seu caràcter de paisatge de muntanya.
- Vetllar pel compliment de les iniciatives sorgides fruit dels compromisos de la Carta del paisatge de l'Alt Penedès que siguin d'aplicació en aquest espai:
 - Ordenança del paisatge. Promoure que els municipis de la comarca adaptin i aprovin la proposta model d'ordenança del paisatge del Consell Comarcal de l'Alt Penedès.
 - Fitxes de bones pràctiques en el paisatge vitivinícola del Penedès. Promoure que el sector vitivinícola posi en pràctica les propostes.
 - Ordenança de moviment de terres. Regular els moviments de terres més enllà de la normativa urbanística actual.
 - Integració paisatgística de polígons industrials existents. Promoure-hi actuacions d'integració paisatgística tal com ja ha fet en alguns casos el Consell Comarcal de manera coordinada amb els municipis.
 - Recuperació d'entorns fluvials. Planificar actuacions de millora i conservació dels entorns fluvials tal com ja està duent a terme en alguns casos el Consell Comarcal de manera coordinada amb els municipis.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Preservar i restaurar, tant com sigui possible, les restes de castells, com les de l'Albà, de Selma i de Marmellar o el Castellot

de Castellví, pel seu paper com a fites i elements identitaris i per mantenir la memòria d'un procés antic de poblament mixt, a cavall entre la disseminació que mostren les masies i els masos i la relativa concentració dels petits llogarrets abandonats.

- Promoure la restitució dels valors paisatgístics als llocs on s'han perdut per causa de processos d'explotació dels recursos geològics, com la pedrera situada al sud del nucli de la Juncosa de Montmell i d'altres que puguin afectar el Montmell.
 - Procurar la restauració paisatgística dels talussos desproveïts de vegetació de l'autopista AP-2, així com dels seus entorns immediats.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció del paisatge és més àmplia i suggerent. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del Castellot de Castellví, la talaia del Montmell i el puig de Tiula; els itineraris a peu Pontons – Sant Martí Sarroca, que finalitza en el mirador del castell, Santa Margarida i els Monjos – El Castellot, Sant Martí Sarroca – El Pla del Penedès i el Castellot-Avinyonet del Penedès, i l'itinerari motoritzat de Pontons a Sant Martí Sarroca.

3. Plana del Penedès

Comarca:
Alt Penedès.

Superfície:
24.492 ha.

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Castellet i la Gornal, Castellví de la Marca, Santa Margarida i els Monjos, Torrelles de Foix, Sant Martí Sarroca, Pacs del Penedès, Vilafranca del Penedès, Olèrdola, Font-rubí, Vilobí del Penedès, les Cabanyes, la Granada, Sant Cugat Sesgarrigues, Puigdàlber, Santa Fe del Penedès, Avinyonet del Penedès, Mediona, Sant Quintí de Mediona, Torrelavit, el Pla del Penedès, Sant Sadurní d'Anoia i Subirats.

306

El poblament de la Plana del Penedès està format per nuclis petits i compactes i estructurat al voltant de Vilafranca del Penedès. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Sector de relleu força planer, entre les muntanyes de les serralades Prelitoral i Litoral, amb la silueta característica de Montserrat com a fons escènic.
- El principal curs que drena aquesta unitat és el riu de Foix. La plana està solcada per nombroses rieres relativament paral·leles, totes elles de caràcter intermitent o temporal i en direcció des de la muntanya al fons de la cubeta, amb una distribució territorial que recorda una espina de peix.
- El patró paisatgístic de la vinya, el conreu de la qual –a través de la indústria del vi i del cava i dels clústers associats– genera un teixit socioeconòmic particular. Enmig de les vinyes, en indrets més abruptes, fondals i torrenteres, apareixen petites clapes de vegetació natural.
- Presència de nombroses mostres d'arquitectura rural, com ara masies, barraques de vinya i murs de pedra seca, però també caves i cellers. Com a patrimoni històric destaquen les esglésies i els monestirs romànics; per exemple, Sant Martí Sarroca, Sant Sebastià dels Gorgs o Santa Magdalena del Pla.
- El poblament rural format per nuclis petits i compactes i estructurat al voltant d'un únic nucli urbà de mida mitjana que és Vilafranca del Penedès. Una xarxa de carreteres locals i camins rurals possibilita itineraris d'una gran bellesa a través del paisatge rural.
- La condició de corredor natural comporta el pas d'importants infraestructures lineals, l'AP-7, l'A-7, la C-15 i el ferrocarril (convencional i TAV), les quals es concentren al marge sud de la unitat i provoquen una barrera, conjuntament amb els creixements urbans de caire residencial i els polígons d'activitats que s'hi han desenvolupat.

Mirador

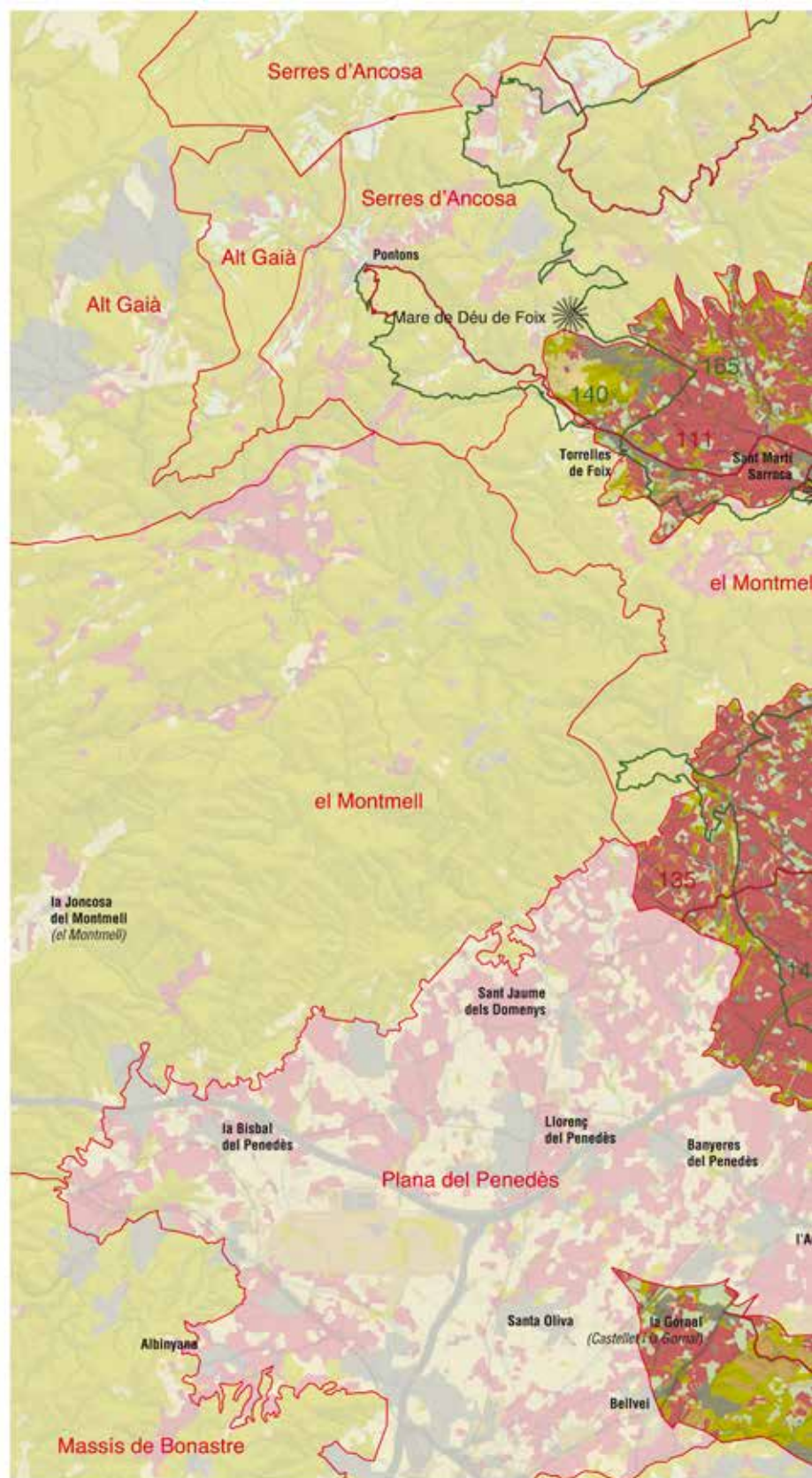
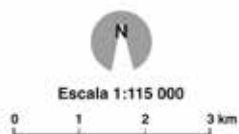
— Itinerari motoritzat

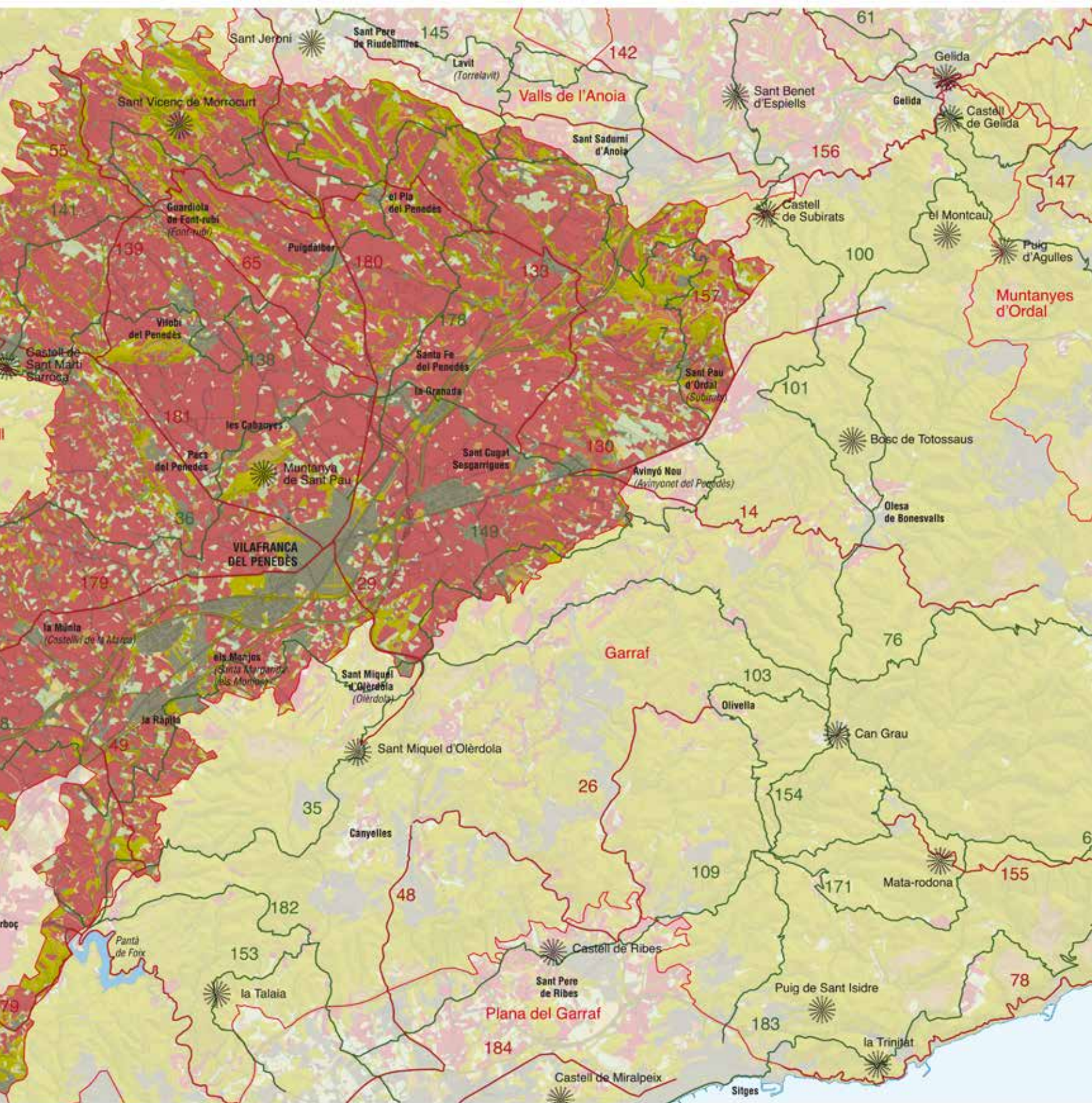
- 14 Begues - Avinyonet del Penedès
- 29 Castell d'Olèrdola - Vilafranca del Penedès
- 49 Cubelles - Castellet i la Gornal
- 55 Font-rubí - Bosc Negre
- 65 la Granada - Font-rubí
- 79 la Ràpita - Castellet i la Gornal
- 111 Pontons - Castell de Sant Martí Sarroca
- 130 Sant Cugat Sesgarrigues - Ordal
- 133 Sant Cugat Sesgarrigues - el Pla del Penedès
- 135 Sant Jaume dels Domenys - Castellví de la Marca
- 139 Sant Martí Sarroca - el Pla del Penedès
- 157 Subirats - Sant Sadurn d'Anoia
- 179 Vilafranca del Penedès - Castellví de la Marca
- 180 Vilafranca del Penedès - Mediona
- 181 Vilafranca del Penedès - Sant Martí Sarroca

— Itinerari no motoritzat

- 7 Avinyonet del Penedès - Sant Sadurn d'Anoia
- 36 el Castellot - Avinyonet del Penedès
- 138 Sant Martí Sarroca - el Pla del Penedès
- 140 Sant Martí Sarroca - Pontons
- 141 Sant Martí Sarroca - Sant Sadurn d'Anoia
- 148 Santa Margarida i els Monjos - el Castellot
- 149 Santa Margarida i els Monjos - les Gunyoles
- 165 Torrelles de Foix - Sant Quintí de Mediona
- 178 Vilafranca del Penedès - Piera
- 182 Vilanova i la Geltrú - l'Arboç

308

Elements naturals del paisatge

El clima de la Plana del Penedès és de caire mediterrani litoral, amb una temperatura mitjana anual de 14,5 °C a Vilafranca del Penedès, i les precipitacions oscil·len entre els 500 i els 600 mm anuals, amb un important decreixement en sentit d'est a oest. L'efecte marítim, que entra a través del sector del Baix Penedès i de la Serralada Litoral, es deixa notar amb uns estius no massa calorosos i uns hiverns temperats, amb boires escasses.

La plana penedesenca és una fossa tectònica asimètrica i lleugerament basculada vers el nord, delimitada per les serralades Litoral i Prelitoral. Els materials que afloren corresponen fonamentalment a conglomerats quaternaris i minoritàriament a gresos, sorres i lutites del miocè (terciari). La major part d'aquest paisatge se situa per sota dels 400 m d'altitud i la part més deprimida, que coincideix amb el centre-oest de la unitat, se situa per sota els 200 m. El relleu generalment és pla o lleugerament ondulat, amb petits turons testimonis de fenòmens d'erosió diferencial, mentre que els fondals o les torrenteres poden estar relativament excavats, segons l'erosionabilitat del terreny.

El riu de Foix, que neix a la serra d'Ancosa, és el principal curs que drena la Plana del Penedès, per bé que al sector més oriental és la riera de l'Averno, de la conca de l'Anoia, la que fa aquesta funció. La plana és solcada per nombroses rieres relativament paral·leles, totes elles de caràcter intermitent o temporal i en direcció des de la muntanya al fons de la cubeta, amb una distribució territorial que recorda una espina de peix.

Aquesta paisatge està cobert majoritàriament pels espais conreats, i només en les petites elevacions, partions de finques i altres espais marginals és possible trobar pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), així com brolles i herbassars. L'alzinar litoral, vegetació potencial de la unitat, només ocupa petits espais testimonials, com ara fondalades i marges de torrents, juntament amb roures i fragments disjunts de bosc de ribera.

La Plana del Penedès és un territori homogeni i relativament planer, amb un clar predomini de la vinya. Maria Rosa Ferré

Evolució històrica del paisatge

En els terrenys més abruptes de la perifèria, en coves i abrics, s'han localitzat nombroses restes neolítiques. A la Plana del Penedès, les primeres restes prehistòriques corresponen a la cultura de sepulcres de fossa d'una població suposadament d'agricultors d'entre els anys 2000 i 5000 aC. Alguns jaciments com el de la necròpoli de Vilafranca, en els quals s'han trobat restes de ceràmica de motius geomètrics i urnes cineràries, estableixen l'arribada posterior dels celtes. L'elevat nombre de jaciments localitzats testimonia també una presència força elevada de població a la plana penedesenca durant el període ibèric. L'arribada dels romans va comportar una important transformació del paisatge com a conseqüència de l'adequació de la Via Augusta, la implantació de vil·les i granges i la influència de Tarragona.

Tot i l'abandonament de moltes explotacions agrícoles romanes, durant els segles v-x la població es degué mantenir de manera dispersa i en petits assentaments sobre el territori. La conquesta d'aquestes terres pel comte de Barcelona va aprofitar les preexistències i va reorganitzar la població al voltant d'esglésies i castells. Les primeres referències del Penedès com a àrea amb una certa entitat territorial dins el comtat de Barcelona són del segle x. Entre els segles x i xii aquesta àrea es caracteritzava per un mosaic de camps dedicats majoritàriament al conreu de productes destinats al comerç (cultius herbacis i vinya) i per unes àrees agrícoles dedicades a l'horticultura prop dels nuclis. En relació amb aquesta activitat agrícola destacaven de manera aïllada els masos, els molins fariners, les torres i les esglésies. La Via Augusta i els castells en constituïen els principals elements estructuradors. En aquell moment, una de les zones més actives de la Plana del Penedès era l'àrea de la Granada, on se celebrava un mercat, possiblement d'origen preromà, que en aquesta època va adquirir la categoria de setmanal. En aquest punt, on es creuaven la Via Augusta i el camí de l'Ordal, la població de la zona, en un radi màxim de 30 km a la rodona, intercanviava els seus productes.

A principis del segle xii i per iniciativa comtal es va fundar Vilafranca del Penedès, que va aprofitar la vitalitat de la zona per convertir-se en el centre vertebrador del territori. Aquesta fundació va provocar la decadència d'Olèrdola com a vila castral, la desaparició de petits assentaments veïns i la fi del mercat de la Granada. En poc temps aquest nucli urbà va assolir una gran importància com a centre de comunicacions i d'intercanvi que va perdurar fins ben bé el segle xix. Entre els segles xii i xiv la vila va experimentar un gran creixement, fins al punt que es va emmurallar i es van construir nombrosos edificis d'ordres religioses, capelles i esglésies, palaus i cases senyoriales. Són un exponent d'aquest període l'església i el convent de Sant Francesc, d'estil gòtic primerenc i profundament transformat; l'església de Sant Joan, també gòtica (s.xiv) i força més conservada i, sobretot, la basílica de Santa Maria, iniciada el segle xiii i finalitzada el xv.

En el segle xiv es va crear la vegueria de Vilafranca, amb una gran extensió més enllà dels límits comarcals, i es va consolidar la funció de corredor de comunicacions d'aquest territori amb el transport

de cereal i altres productes agrícoles des de la plana de Lleida i altres territoris fins a Barcelona. A les darreries del segle **xvi** es va condicionar finalment el camí ral perquè hi poguessin passar caruatges per transportar en condicions les mercaderies –sobretot gra i altres aliments– des del Camp de Tarragona a Barcelona, travessant tota la plana penedesenca, del Vendrell a Olesa de Bonesvalls, passant per l'Arboç, Vilafranca del Penedès i les Gunyoles.

Durant l'edat moderna es van originar bona part dels veïnats rurals de la comarca, agrupacions de cases que van viure de l'explotació agrícola del territori circumdant, amb una estructura urbana força singular pròpia d'aquest àmbit i zones veïnes. Tanmateix, a principis del segle **xviii**, tret de Vilafranca del Penedès, la resta de nuclis de la plana eren de petites dimensions i, amb l'excepció de la Múnia i els Monjos, no ultrapassaven les dues dotzenes de cases.

Al segle **xviii** la plana penedesenca era un territori eminentment cerealista, en què la vinya era un conreu secundari i en què l'única indústria documentada era la destil·lació de licors. Durant el segle **xix** es va produir la transformació del paisatge agrari, amb la substitució del cereal i l'olivera –afectada per una estranya malura– per la vinya. El contracte de rabassa morta va motivar la transformació de quasi tots els erms de la comarca en vinya, així com la desaparició de bona part dels boscos, fet que va comportar importants canvis en el paisatge i l'existència d'importants excedents de vi que calia exportar. Entre els anys 1887 i 1893, després d'uns anys d'extraordinària bonança econòmica, la plaga de la fil·loxera es va escampar per les vinyes del Penedès. Els propietaris i els pagesos es van veure abocats a arrencar totes les vinyes i a plantar-les de nou. Els costos elevats dels sistemes de replantació, en diners i mà d'obra, van comportar l'abandonament d'algunes àrees de vinya però, sobretot, una necessària renovació tecnològica pel que fa al conreu del raïm i als processos de vinificació. En aquesta línia, l'any 1903 es va inaugurar a Vilafranca del Penedès una estació de Viticultura i Enologia, la primera de Catalunya, amb la finalitat de millorar la qualitat del vi.

La plaga de la fil·loxera es va escampar per les vinyes del Penedès entre 1887 i 1893. Va ser necessari arrencar tots els ceps i plantar-ne de nous. ICGC, Fons Cuyàs

De manera progressiva, i després de la crisi provocada per la Guerra Civil, durant la segona meitat del segle **xx** el sector vitivinícola va superar la davallada de la producció i va assolir una posició competitiva, la qual cosa va esperonar els viticultors i elaboradors. Poc o molt, aquest impuls de l'activitat industrial es va estendre a altres sectors del teixit productiu que van aprofitar les bones comunicacions i la proximitat dels mercats de les zones metropolitanes de Barcelona i Tarragona així com la disponibilitat de sòl a bons preus. Com a conseqüència de tot plegat, Vilafranca del Penedès es va convertir en el centre d'un petit districte industrial de la Regió Metropolitana de Barcelona amb empreses especialitzades en processos productius agroalimentaris. Una part d'aquest paisatge industrial es va estendre també cap a Santa Margarida i els Monjos, on hi ha la cimentera Uniland.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de la Plana del Penedès està constituït per una matriu agrícola que s'ha mantingut constant al llarg dels darrers decennis pel que fa a ocupació però que s'ha transformat substancialment i en què la vinya ha esdevingut el conreu dominant (prop d'un 84% de la superfície agrícola, de la qual es pot destacar la presència de la DO Penedès i la DO Catalunya, de les quals la plana penedesenca és la principal zona productora), i, per tant, el referent visual omnipresent. Aquest creixement constant de la vinya durant les últimes dècades ha anat en detriment del cereal i altres conreus, com els fruiters de secà, la presència dels quals ha disminuït de manera important i que han quedat limitats a algunes feixes o arrencaments. Una part, però, d'aquest sòl agrícola, i bàsicament perquè la seva presència és clarament majoritària en relació amb la coberta forestal, s'ha transformat en els darrers anys i ha estat ocupat per diferents usos urbans i les infraestructures que han anat proliferant pel territori penedesenc.

De fet, en aquesta matriu agrícola, la coberta forestal, arbrada o no, que ja era minsa a finals del segle **xx**, ha experimentat un important retrocés d'aleshores ençà, superior a 2/3 parts de la superfície present als vols de 1990, malgrat que han crescut els boscos i les arbrades mínimament estructurats en detriment d'altres cobertes forestals, com bosquines, prats o matollars, una tendència que podria continuar. No es preveu, no obstant això, que la superfície forestal creixi pel que fa a ocupació de sòl, excepte en espais intersticials entre nous creixements i infraestructures. Igualment, s'ha reduït –i es preveu que continuarà sent així– el sòl amb vegetació escassa o nul·la (erms, terraprims, sòl agrícola recentment abandonat, activitats extractives, etc.), que assoleix una presència gairebé residual en el conjunt d'aquest paisatge.

Aquesta matriu, de parcel·lari mitjà i petit i suaument ondulada, està estructurada per una xarxa de camins rurals i, a la vegada, per una trama viària sensiblement ortogonal a l'eix principal, l'antiga Via Augusta i actual eix de comunicacions principal de la meitat sud de Catalunya, que enllaça els principals nuclis de l'àmbit amb els secundaris i també amb els territoris veïns. En els darrers anys, però, aquesta estructura de la matriu agrícola s'ha vist modificada fruit de la industrialització i la mecanització del sector, i ha fet que en algunes parts les parcel·les siguin d'extensió més gran. A banda dels

conreus, diversos torrents i rieres solquen l'espai, també en sentit NE-SE, sense estructurar-ne les activitats ni les infraestructures o els creixements urbanístics, esdevenint més una molèstia o una pura via d'evacuació de les pluges –i tractades sovint com mers desguassos per la pagesia–, que no pas uns espais amb algun interès propi. D'altra banda, algunes d'aquestes rieres de caràcter discontinu i rases agrícoles que formen part de la matriu agrícola s'han estretit per ampliar conreus, naus i altres construccions annexes, la qual cosa pot posar en risc altres terrenys agrícoles que confronten amb els cursos hídrics aigües avall. Les eventuais canalitzacions o dragatges d'aquests cursos afecten els bosquets de ribera i la qualitat ambiental i paisatgística del seu entorn.

Mentre que els camins interns de caràcter rural, sobretot a la zona més planera, serveixen d'accés a nombroses naus agropecuàries, industrials o d'usos diversos, casetes d'eines i, també, construccions residencials de caràcter principal o secundari, entorn dels principals eixos viaris s'han estructurat els principals nuclis de població i les zones d'activitats econòmiques més importants de l'àmbit.

En els darrers anys s'ha produït la revisió del planejament urbanístic de les principals viles de la Plana del Penedès (basada en alguns casos en creixements moderats o fins i tot per sota de la demanda interna), fet que ha comportat un creixement d'aquestes i uns canvis apreciables en la tipologia urbana, especialment de Vilafranca del Penedès. Els altres nuclis més poblats són d'extensió més reduïda i de caràcter netament rural, tret dels Monjos, amb una forta imatge industrial. Malgrat que la major part del poblament, també del conjunt de la comarca, es concentra en aquests nuclis de població principals, la gran amplitud visual de la Plana del Penedès deixa veure nombroses masies, antigues o bé modernes, cellers, naus agropecuàries i agrupacions de cases, generalment compactes, formant els veïnats rurals, sovint estructurats de forma lineal i anomenats «carrers». El seu origen agrícola, amb casetes baixes entre mitgeres i en alguns casos també aïllades, i el caràcter autònom en relació amb els grans nuclis de població, són els trets característics d'aquests conjunts singulars, un aspecte molt distintiu de la Plana del Penedès. No obstant això, darrerament s'han construït nous edificis d'habitatges en aquests assentaments, que no han respectat sempre la tipologia i la morfologia històriques, i han proliferat en l'espai rural granges, cellers, naus i altres construccions, vinculades o no a l'activitat primària, amb

un efecte de dispersió d'edificacions que genera per acumulació un impacte paisatgístic rellevant. Tot i això, l'impacte de la urbanització difusa en aquest paisatge ha estat molt reduït i es concentra en poc més d'una dotzena de petites urbanitzacions o creixements difusos, la meitat dels quals estan deslligats de nuclis urbans. L'única gran peça totalment deslligada del nucli urbà és la urbanització de Can Coral, a Torrelles de Foix.

La notable concentració d'infraestructures lineals al corredor prelitoral, intensificada en els darrers decennis, a la zona més baixa de la plana, prop de les principals concentracions urbanes de la Plana del Penedès (per aquí passen l'AP-7, la N-340, la via de tren convencional i la via del TAV), ha provocat una elevada fragmentació del paisatge de la plana penedesenca, dividint-la en certa manera en dos. A pesar del seu efecte fragmentador, la relativament recent execució de la carretera C-15 (Igalada-Vilanova), que talla transversalment la Plana del Penedès, no ha suposat fins ara una transformació territorial gaire destacada, però. No obstant això, en un futur, el possible desdoblament de la N-340 i la possible prolongació del Quart Cinturó fins al Penedès incrementen el risc de fragmentació d'aquest paisatge. La presència de quatre línies d'alta tensió que creuen la plana penedesenca, per sobre dels conreus i retalls forestals sense aprofitar els corredors d'infraestructures lineals són un element més de fragmentació i distorsió del paisatge.

Aquesta disposició lineal de les infraestructures ha condicionat també el creixement de polígons industrials, amb peces de dimensió mitjana i gran, situades sobretot entorn de Vilafranca del Penedès i els eixos de la N-340, l'AP-7 i la línia de tren. En els darrers temps han proliferat a la plana penedesenca polígons d'activitat econòmica amb la construcció de naus amb usos no sempre vinculats a l'activitat primària, especialment a l'entorn de la part central de l'espai agrícola, més proper a les zones urbanes i a les grans infraestructures viàries, nous creixements de difícil integració visual i paisatgística. Aquesta proliferació ha comportat que el territori ocupat per aquests usos s'hagi més que duplicat des dels inicis de la dècada de 1990. Alguns d'aquests creixements han pres la forma de polígons «aparador» i es disposen de manera lineal seguint els eixos de comunicació, com per exemple des de Sant Cugat Sesgarrigues fins a l'oest de Vilafranca del Penedès, desmereixent l'elevada qualitat global del paisatge de la Plana del Penedès. Destaca també, per la grandària, la manca

312

Vilafranca del Penedès és la ciutat més gran de la unitat. Observatori del Paisatge

Polígon industrial Sant Pere Molanta al costat de l'N-340 entre Vilafranca del Penedès i Sant Cugat Sesgarrigues. Observatori del Paisatge

d'integració, la proximitat excessiva a la carretera general i l'afecció a espais rurals d'interès, el polígon industrial de Sant Pere Molanta.

És destacable també, per exemple, la transformació recent esdevinguda amb la variant de la N-340, que voreja Vilafranca del Penedès i els Monjos, que ha facilitat els creixements urbans i, sobretot, de polígons d'activitat econòmica, sovint molt propers als eixos viaris, fet que desdibuixa força la percepció de comarca rural i altera la qualitat paisatgística que hi havia fa uns quants decennis. Així, quan es creuava Vilafranca del Penedès pel centre urbà se'n tenia una imatge prou aproximada, i es constata la qualitat del teixit urbà, mentre que actualment la imatge de la vila quan es travessa la Plana del Penedès per vies d'alta capacitat com aquesta és la d'una ciutat mitjana amb presència de diverses àrees industrials annexades.

Aquest és un paisatge agrícola per excel·lència, el que constitueix un fet singular en el conjunt de la Regió Metropolitana de Barcelona. Una combinació de factors, com ara el creixement d'una indústria vitivinícola i altres activitats auxiliars en bona part vinculades a l'activitat agropecuària, el desig que té la pagesia de perseverar en l'activitat, vinculada a una imatge positiva del treball agrari que és poc usual en el camp català i, sobretot, l'important valor afegit de la producció vitivinícola, són probablement els principals factors que han permès el manteniment d'un sector primari tan rellevant i per tant la preservació d'un paisatge agrícola tan característic.

Tanmateix, en el futur proper cal esperar un creixement urbanístic moderat, sobretot entorn dels nuclis principals de l'àmbit i la proliferació d'edificacions per a diferents usos a tota la matriu agrícola. Si es manté també la tendència creixent a la implantació d'activitats econòmiques diverses, orientades o no a l'activitat agropecuària, especialment polígons industrials, logístics i d'altra activitat econòmica, en les zones de la unitat properes a l'eix de comunicació principal, el paisatge de la Plana del Penedès, malgrat el fet positiu de la protecció que confereix el planejament territorial al sòl agrari d'aquest àmbit, pot veure's modificat substancialment.

Expressió artística del paisatge

La Plana del Penedès és avui un dels paisatges més connotats artísticament de la Regió Metropolitana de Barcelona. Ara bé, l'atribució de significats és molt més recent que en altres parts de l'àmbit metropolità. D'entrada, perquè l'element que és més enaltit d'aquest paisatge –la vinya, com es mostrarà a continuació– no ha estat sempre el dominant, i, per tant, només representacions de fa pocs anys l'han recollit com a símbol de la comarca. Així, en una composició de la dècada de 1960, es poetitzava la comarca de la manera següent:

«El Penedès»

«Com la del Penedès no hi ha contrada
tan feta a mida per a l'ull humà;
a cada cap d'entrada un arc romà
i als peus el blanc somriure de l'onada.
A l'abric d'una doble serra
s'estén, fèrtil de terres, un bell pla
on vinya i blat es van donant la mà
prop d'uns poblets de faç assolellada.
Arreu dels seus camins el goig esclata:
allí un mas entre els pins, allà la plata
dels olivers delimitant un camp...
Oh! Qui pogués seguir ara i tothora
tant quan la llum de l'ametller ja aflora
com quan les fulles són d'or vell i aram.»

(Antoni Massanell i Esclassans, 1985)

La representació poètica de Massanell a final de la dècada de 1960 al·ludeix clarament a una ruralitat mediterrània amb diversitat de conreus (olivera, ametller, blat, etc.) en què la vinya té presència, però no és el conreu que simbolitzava el paisatge comarcal. La vinya hi és, però no s'enalteix. En canvi, la ploma de Josep Pla, tan avesat a copsar la identitat de cada racó del país, ja situa la vinya com a element característic del Penedès.

«Quan contempleu la comarca del Penedès des de les parts elevades de la contrada i veieu l'immens faldar de terra coberta de vinyes inclinades de nord a sud, en una davallada d'una suavitat prodigiosa, us sembla trobar-vos en un dels indrets més nobles del país, gairebé sublimats per la intel·ligència, la tenacitat i el treball humans. El conreu de la vinya cobreix tot l'extens aiguavessant, això vol dir que no hi ha ni un metre de terra que no hagi estat objecte d'una atenció superior a un esforç purament mecànic. La densitat humana hi és perceptible. [...] El conreu de la vinya dóna senyoria: una senyoria pràctica, una mica a peu pla, eficaç.» (Pla, 1976: p. 1025).

Aquí clarament ja apareix posicionada la vinya com a element central d'aquest paisatge. I, a mesura que la vinya ha anat guanyant importància superficial (sobretot a partir de la dècada de 1960), s'han incrementat les manifestacions que l'han situada en un indret preminent en la representació del paisatge de la unitat. Tant és així que Casassas i Mendizàbal, en la seva completa geografia

L'any 2004, l'artista Josep Almirall-Llusià va convertir la seva vinya en un projecte de land art. Almirall-Llusià

de la comarca a inici de la dècada de 1990, caracteritzaven el territori de l'Alt Penedès de la manera següent:

«L'espai de la vinya, que és la visió que tothom té de l'Alt Penedès [es refereixen al fet que l'Alt Penedès és una comarca àmplia però, en canvi, hom associa la comarca a la plana central]: un terreny pla, lleugerament ondulat, amb camps de vinya pertot arreu. És un espai molt humanitzat, ja que des de qualsevol nucli de població, sovint de pocs centenars d'habitants, es poden veure els nuclis veïns. Així mateix, en aquest espai es dona la base econòmica de la comarca, ja que és la productora de la matèria primera principal de l'agricultura, de la indústria, del comerç: el raïm.» (Casassas, 1991: p. 312).

314

Així doncs, al Penedès es formen imatges potents al voltant de la vinya des de fa decennis, i generalment la «visió» que se'n té és la d'un paisatge vinyater. Tanmateix, fins ben bé finals de la dècada de 1990 sembla que no hi havia una «consciència paisatgística» forta, un paisatge identitari definit, fonamentat en l'element vinyater. Les vinyes hi eren, però tot i la seva presència dominant en el territori, eren poc vindicades i no estaven en el centre de la identitat comarcal. No hi havia en aquells moments referents paisatgístics compartits de la comarca basats en la vinya. No és estrany, en aquest sentit, que en un article sobre la comarca l'any 1998 l'arquitecte Joan Rosselló, aleshores batlle de Gelida, al·ludís al Penedès emprant textos de paisatges vitícoles italians:

«Les àrees geogràfiques on es produeixen els vins [...] són també els paisatges més amens, més ordenats i més consolidats d'Europa.

El conreu de la vinya, amb les fileres altes o amb les baixes, s'adapta a les ondulacions dels paisatges amb una trama geomètrica discreta i flexible, que deixa visibles els camins regulars del treball humà, a vegades estesos fins a l'infinit, a vegades en contrast amb els boscos, els fruiters i els altres conreus del voltant. En resulta una felicitat integració entre les petjades naturals i humanes, confirmada també en les imatges pintades dels artistes europeus a partir de l'Edat Mitjana.» (Rosselló, 1998: p. 39).

Ara bé, la situació va començar a canviar de manera notable cap a l'any 2000. Pels volts d'aquella data es va iniciar un moviment social ampli a favor de la preservació del paisatge penedesenc enfront de les transformacions territorials en marxa, les quals eren so-

cialment percebudes com a agressions a la identitat de la comarca. Aleshores va començar una conscienciació forta al territori de la presència del paisatge comarcal i es van generar manifestacions artístiques en consonància, que recollien i interpretaven el paisatge, de manera que es va començar a crear i recrear el paisatge de la Plana del Penedès. Entre aquestes manifestacions es pot subratllar la celebració dels congressos d'Art, Paisatge Vitivinícola i Enoturisme iniciats l'any 2007 i que l'any 2017 van celebrar la sisena edició. En aquell inici, es tractava d'un tipus d'esdeveniment inusitat a la resta de Catalunya, en què la vinya ha tingut i està tenint una importància absolutament central en la caracterització paisatgística. I no només es tracta d'interpretar el paisatge i manifestar-lo en l'expressió artística, sinó també directament d'intervenir-hi i (re) crear-lo. Destaquen, en aquest sentit, les manifestacions de land art instal·lades a les vinyes arran del 1r Congrés, de l'any 2007.

En la volada paisatgística dels darrers anys, convé destacar l'organització d'exposicions de pintura a la comarca sobre la plana vinyatera. L'organització d'aquesta mena d'exposicions contribueix clarament a fixar uns referents paisatgístics compartits i al fet que la ciutadania vegi reflectits els seus paisatges quotidians en obres d'art, de manera que el territori habitual es dignifica com a paisatge. Així, finalment, les vinyes han esdevingut el centre de l'elaboració cultural del paisatge penedesenc. El manifest a favor de la preservació del paisatge del Penedès del 2003, que entre altres coses sol·licita la consideració de l'àrea com a Patrimoni de la Humanitat, resumeix molt bé aquest enteniment:

«L'espai agrari, el mil·lenari paisatge humanitzat que la cultura de la vinya i el vi mantenen amb tota vitalitat, a més de ser el senyal d'identitat més referent de la Marca Penedès, constitueix un patrimoni i al mateix temps un recurs real, capaç d'enriquir la ciutat gran fins al punt d'atorgar-li una qualitat cultural, social i ambiental innovadores. [...] [El paisatge agrari penedesenc] ha esdevingut especial perquè, malgrat la gran pressió mediambiental i econòmica donades per la seva ubicació al cor d'una de les regions europees de més alta densitat i trànsit demogràfic, assentaments urbans i activitat industrial, la Marca Penedès és un àmbit territorial extens que, gràcies a l'arrelament cultural i a la dimensió econòmica d'una activitat vitivinícola molt antiga, ha trobat energies per lluitar, per mantenir i per protegir el paisatge que aquesta ha anat conformant en els darrers 2500 anys.» (Associació per al Desenvolupament de l'Ecoparatge de la Marca Penedès, 2003).

D'aquesta manera, es proposa elevar les vinyes a la categoria patrimonial, cosa que posa de manifest fins a quin punt hom percep avui dia les vinyes com una manifestació cultural màxima, i no només com l'ús del sòl predominant de la plana penedesenca.

En el marc de la reelaboració social i cultural esdevinguda els darrers anys a la Plana del Penedès, les institucions estan readaptant també els seus discursos territorials. Així, el Museu de Vilafranca, refundat el 2000 amb la constitució d'una fundació que el gestiona, ha desenvolupat els darrers anys un canvi en la seva intencionalitat, en paral·lel a les transformacions dels discursos paisatgístics que s'han exposat: el paisatge cultural de la vinya se situa ara com a nucli principal de l'oferta museística (Inieta, 2007), i es va més enllà de discursos museístics centrats en objectes o peces vincu-

lades al vi o a la verema. S'intenta no només reflectir el patrimoni paisatgístic comarcal –tot recollint les manifestacions artístiques a què el món del vi ha donat lloc, per exemple amb l'exhibició d'un quantió fons fotogràfic–, sinó també contribuir a la conscienciació col·lectiva de la societat penedesenca:

«[E]l veritable potencial del patrimoni cultural rau en el seu poder per desvetllar les consciències dels ciutadans, per desencadenar la reflexió sobre el present en fer emergir la dimensió històrica del territori, de les vivències quotidianes i dels dilemes que planteja el futur. Atrapada entre l'exigència de competitivitat en els mercats internacionals i l'expansió de l'àrea metropolitana, la vinya del Penedès comença a inquietar-se, a més, no tan sols per la seva sostenibilitat com a pràctica agrícola rendible, sinó per la mera subsistència del vinyar. Cal relligar els estudis d'història agrària amb la geografia i l'antropologia cultural per tal d'ubicar en el temps llarg la recerca de la sostenibilitat del vinyar penedesenc en el futur.» (Iniesta, 2007: p. 307).

D'aquesta manera, es pot concloure que el paisatge de les vinyes del Penedès, que ha emergit vigorosament en poc menys d'una dècada, ha donat lloc a una intensa expressió artística i estètica que es planteja fonamentalment no com una imatge fixa sinó com una reelaboració constant que interroga el passat i el futur.

Valors en el paisatge

Aquest àmbit no té cap superfície inclosa en àrees de protecció especial pel seu valor natural i pràcticament no té forests d'utilitat pública. Tot i això, cal destacar, entre els hàbitats d'interès comunitari, els llistonars, sobretot a les parts més enlairades o rocalloses; les pinedes mediterrànies de pi blanc, generalment amb sotabosc de brolla calcícola, alguns retalls d'alzinar; els boscos de ribera, sobretot alberedes i, més escassos, fragments d'omeda, en un

estat de conservació variable, que ressegueixen els cursos fluvials en determinats trams. El mosaic agrícola amb petits turons i fondalades determina l'existència de zones d'especial interès ornitològic per la presència d'espècies amb elevat valor de conservació, bàsicament lligades als espais oberts i a un medi rural actiu, que han experimentat un important declivi arreu del territori en els darrers decennis.

El fet que en els primers temps de la reconquesta (s. x i xi) el territori penedesenc fos un territori de frontera va determinar que en la seva perifèria, o en zones estratègicament situades, s'hi bastissin un bon nombre de castells i, sovint, també algunes esglésies, que ajuden a delimitar o emmarcar aquest territori i li donen fites referencials de gran rellevància, no només històrica sinó també estètica i simbòlica, que es divideixen des dels diferents àmbits de la unitat. Destaquen, en aquest sentit, el Castellot, a Castellví de la Marca; el castell de Castellet, a Castellet i la Gornal, i el castell de Font-rubí, a Guardiola de Font-rubí, tots ells ubicats fora de la unitat.

També hi ha diversos castells, torres i cases i masos fortificats, en bona part vinculats al caràcter estratègic que comportava el pas de la Via Augusta, prop de la línia d'inflexió de la plana amb els massís de Garraf-Ordal. Entre les principals construccions de caire militar o defensiu destaquen la torre de la Torreta; el castell de les Pujades; el castell de Sant Martí Sarroca; el castell de la Granada; la torre de les Gunyoles; la casa senyorial de Penyafort (a Santa Margarida i els Monjos), també coneguda com a castell de Penyafort, on es diu que nasqué el famós eclesiàstic i conseller de bisbes i papes sant Ramon de Penyafort; el castell Nou de la Gornal; la torre de Moja, i el castell d'Avinyó.

Entre les construccions d'obra civil destaca l'arquitectura rural de la masia castell de la Bleda, la masia de Penyaferel i la casa del Castlà, o el molí del Foix, que se situa a l'origen històric del nucli de Santa Margarida i els Monjos, a més d'una vintena d'altres molins hidràulics que ressegueixen el Foix i la riera de Pontons.

Masia castell de la Bleda, masia fortificada ubicada a Santa Margarida i els Monjos. Àngela Llop

Pel que fa al valor historicoarquitectònic d'àmbit urbà, destaquen, a Vilafranca del Penedès, el Palau Baltà, d'estil gòtic (s. XIV, força transformat al llarg dels segles i restaurat per l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, i el palau Reial o de Jaume II, dels segles XII-XIII, que fou residència dels comtes reis catalans i que, reformat el segle XX, acull actualment el Museu de les Cultures del Vi. Un altre edifici rellevant d'aquest període és la casa Macià (s. XV). Del període modernista (principis del s. XX) hi ha diversos exponentes, sobretot a Vilafranca del Penedès, com són la casa Torres i Casals (1909) i la casa Miró (1905), ambdues de l'arquitecte Santiago Güell; així com la casa Cañas i Mañé (1911-16) i la casa Berger Balagué (1910), de l'arquitecte Antoni Pons, i la casa modernista de la Font Rodona, actual seu del Consell Comarcal.

A la Plana del Penedès també hi ha un ric patrimoni romànic, fruit del repoblament que es va produir entre els segles XI i XII i de la major estabilitat política i de fronteres. A aquest període corresponen l'església de Sant Jaume de Moja, força ben conservada; Santa Maria o Magdalena del Pla, de la qual es conserven l'absis i el cimbori; l'ermita de la Mare de Déu de Penyafel (profundament transformada el s. XVIII); el monestir de Sant Sebastià dels Gorgs, amb una imponent torre campanar i un petit claustre; Sant Vicenç de Morrocurt, en estat precari de conservació; Sant Valentí de les Cabanyes, totalment restaurada i construïda sobre una vila romana del segle I abans de Crist i de la qual es conserven alguns mosaics, i Santa Maria de Sanabra, també parcialment restaurada.

316

Del període gòtic, que coincideix amb la puixança del nucli de Vilafranca del Penedès com a vila estratègica dins la marca hispànica, destaquen l'església i el convent de Sant Francesc, d'estil gòtic primerenc (s. XIII) i profundament transformat; l'església de Sant Pelegrí (s. XIII); l'església de Sant Joan, també gòtica (s. XIV) i força més conservada, i sobretot la basílica i el campanar de Santa Maria, iniciada el segle XIII i finalitzada el XV, que es considera el primer edifici gòtic religiós català, malgrat que es basteix sobre una antiga església romànica. D'aquest mateix període és l'ermita troglodítica de Sant Pau (s. XIV), excavada a la roca i que domina la plana

El monestir de Sant Sebastià dels Gorgs, construït el segle XI i reformat diverses vegades. L'any 2000 fou declarat bé cultural d'interès nacional per la Generalitat de Catalunya. Observatori del Paisatge

central penedesenca. Cal destacar, també, d'època més moderna (sobretot dels s. XVII i XVIII), el ric patrimoni en forma d'esglésies i ermites esteses arreu del territori, en molts casos amb força rellevància paisatgística, per la seva situació envoltada de vinyes i suaus turons. Finalment, cal destacar la presència de diverses creus de terme, moltes d'elles enderrocades o fortament malmeses durant la Guerra Civil, d'innegable valor simbòlic.

La vinya constitueix el tret més identitari d'aquest paisatge, tant pel contrast que aquesta especialitat agrícola estableix amb un entorn bàsicament industrialitzat, o bé amb activitat agrària residual, com pel prestigi que rep la DO Penedès, que representa una de les regions més riques i diverses de l'Europa vitivinícola i la zona de més producció internacional de Catalunya. Una bona mostra d'aquest fet és l'ampli moviment social que concita la vinya i el seu paisatge, concretat en nombroses iniciatives de foment i protecció, entre les quals destaca l'elaboració de la Carta del paisatge de l'Alt Penedès, la primera iniciativa d'aquest tipus a casa nostra. La Carta es va aprovar el 2004 i va ser la plasmació d'un procés de concertació entre agents públics i privats. Es va concretar en forma de quatre grans acords per millorar el paisatge penedesenc, que es desplegaven en múltiples accions i compromisos que des d'aleshores s'han anat implementant amb una intensitat i un èxit desiguals.

Una manifestació cultural molt arrelada a Vilafranca del Penedès i que s'ha anat estenent modernament per altres nuclis propers són els castellers, amb un fort component social i identitari. Les principals places on se celebren les diades castelleres queden també impregnades pel simbolisme d'aquesta manifestació cultural. Estretament relacionada amb el fet casteller és la Festa Major de Vilafranca del Penedès, amb la diada de Sant Fèlix, que manté una continuïtat i una estructura relativament constant des del segle XVII i que ha estat declarada d'interès nacional.

Pel que fa als valors productius, la plana penedesenca destaca pel valor productiu agrícola estretament vinculat a la DO Penedès, que ocupa més de dues terceres parts d'aquest paisatge. Associat al paisatge de la vinya i el vi hi ha un conjunt de recorreguts que transcorren en bona mesura o parcialment per la Plana del Penedès. També són destacables algunes plantacions de pollancre i plataners, als marges de les rieres i torrents, que són explotats comercialment. En l'àmbit agropecuari mereixen ser destacats els productes de qualitat autòctons de la zona, com el gall del Penedès, de plomatge negre i brillant i cresta lobulada característica, i l'ànec mut del Penedès, elements estel·lars de la Fira del Gall de Vilafranca del Penedès.

Des de la plana penedesenca es gaudeix generalment de visuals llargues, com ara la del massís de Montserrat i la Serralada Litoral (Garraf-Ordal), des de gairebé tota la unitat; de la serra del Montmell i contraforts, des de la zona més occidental; i de les serres d'Ancosa i del Bolet, des de la meitat nord, que donen un fons escènic o horitzó atractiu i contrastat, tant per la topografia com per la vegetació frondosa i/o l'aflorament rocallós, segons els casos. Semblantment, és visible des de molts indrets la línia d'inflexió entre plana i muntanya, força nítida al sud de la unitat i més desdibuixada al nord, en què el canvi topogràfic és més gradual.

Al centre de la plana i en una posició topogràfica deprimida destaca la ciutat de Vilafranca del Penedès, que per la seva estructura compacta i dimensió s'alça com el referent urbà per excel·lència de la Plana del Penedès.

En contraposició a la presència de la capital, la gran extensió de vinya té molta rellevància en la percepció de la unitat. A desgrat de la seva uniformitat aparent, la variació estacional de forma i color, que va passant del color i la textura terrosa dels ceps nus a l'hivern, al verd tendre primaveral, el verd obscur estiuenc i el color de coure tardoral, li dona un atractiu especial. Alhora, el fet que la plana penedesenca tingui una topografia suau i accidentada i sempre hagi estat un territori amb forta tradició agrícola i amb un poblament constituït per nombrosos assentaments de mida petita escampats pel territori, fa que la presència d'un elevat nombre d'esglésies i capelles, castells, masos i altres elements patrimonials dispersos tinguin una identificació bàsicament local però representin un tret singular i distintiu d'aquest paisatge.

També és destacable el contrast entre els terrenys aixecats i força exposats, molt lluminosos i amb un caràcter agrícola, i els fondals o torrenteres, més o menys encaixats segons els casos, força ombrívols i amb vegetació de ribera, que accentuen les inflexions topogràfiques i trenquen la monotonia de la vinya. Les plantacions de plàtans, també generalment en els fondals, reforcen aquest mateix paper, així com els petits horts, entre els quals destaquen els de Torrelles de Foix.

El patró agrícola, sobre un terreny lleument ondulat, predomina àmpliament en el conjunt de la unitat i li confereix l'atractiu principal. A més del seu interès intrínsec, aquest patró ondulat arriba a emmascarar visualment moltes de les grans infraestructures i creixements poc integrats en el territori. A la vegada introdueix un factor de «descobriments» del paisatge inversament proporcional a la capacitat d'anticipació, per causa del relleu, fet que dona un atractiu afegit per al visitant. És destacable també el patró d'assentaments rurals, especialment els veïnats compactes estructurats entorn d'un carrer, molt característics de la plana penedesenca.

Destaca el valor productiu agrícola estretament vinculat a la DO Penedès, que ocupa més de dues terceres parts d'aquest paisatge. Àngela Llop

A una escala més reduïda, són destacables els petits turons i les ondulacions que trenquen també aquest patró agrícola uniforme de la plana, generalment ocupats per pinedes i matollars, així com els elements de valor arquitectònic o patrimonial (masies, ermites, etc.) que solen encabir-se també en les zones d'inflexió o directament en les zones més enlairades.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El territori de la Plana del Penedès està travessat per un gran nombre d'itineraris rodats i a peu. Entre els itineraris motoritzats cal destacar, entre molts altres, la carretera que comunica Vilafranca del Penedès amb Sant Martí Sarroca (itinerari rodat 181) o el recorregut entre la Granada i Font-rubí (itinerari motoritzat 65), que travessen la zona central i permeten endinsar-se en el característic paisatge de vinyes del Penedès. Altres itineraris interessants són el de Vilafranca del Penedès a Castellví de la Marca (itinerari motoritzat 179) o el trajecte entre San Cugat Sesgarrigues i el Pla del Penedès (itinerari motoritzat 133), recollits per la Carta del paisatge de l'Alt Penedès.

Pel que fa als recorreguts a peu, la majoria de rutes rellevants són petits recorreguts. Destaca el recorregut entre Sant Martí Sarroca i Sant Sadurní d'Anoia (itinerari a peu 141), que travessa la part septentrional de la Plana del Penedès i s'atansa als límits de les unitats veïnes de les Serres d'Ancosa i les Valls de l'Anoia, i permet establir comparacions entre els diferents paisatges. Els PR entre Avinyonet del Penedès i Sant Sadurní d'Anoia (itinerari a peu 7) i els que enllacen les Gunyoles amb Santa Margarida i el Monjos (itinerari a peu 149) i continuen fins al Castellot (Castellví de la Marca, itinerari a peu 148) també dibuixen un recorregut que s'endinsa pels paisatges més representatius de la Plana del Penedès i en traspasa els límits, ja que entra al Garraf. Finalment, el PR que connecta Vilafranca del Penedès amb Piera, a l'Anoia (itinerari a peu 178), creua verticalment la Plana del Penedès, passa per l'extensa plana agrícola del nord de Vilafranca del Penedès i enllaça amb una àrea caracteritzada per un conjunt de rieres i torrents que contrasten amb l'estricta plana vitivinícola penedesenca.

Cal remarcar que la Plana del Penedès ofereix moltes altres possibilitats pel que fa tant a itineraris motoritzats com pedestres, que en part es recullen a la xarxa de miradors i itineraris d'aquest Catàleg de paisatge.

Els miradors més representatius són el castell de Sant Martí Sarroca i el de Sant Vicenç de Morrocurt, al nord de la unitat, que donen unes bones panoràmiques sobre la plana, així com el mirador de la Mare de Déu de Foix, també al nord. També cal destacar el turó de Sant Pau, al nord de Vilafranca del Penedès, situat al bell mig de la Plana del Penedès, en una de les poques ondulacions amb certa entitat i que ofereix una gran perspectiva de la capital penedesenca i de l'extens paisatge agrícola que s'hi desenvolupa. D'altra banda, l'església de la Granada del Penedès i el castell de Castellví de la Marca o Castellot ofereixen també unes vistes excel·lents sobre la part central de la plana.

Relacionat amb els punts d'observació i els itineraris, també cal destacar diverses iniciatives impulsades tant per l'Administració com pel sector privat. En el cas dels itineraris, la *Carretera del Vi* és una proposta enoturística amb un alt valor històric i cultural, que permet als amants del vi descobrir l'antic traçat que unia les vinyes del Penedès amb les platges del Garraf, creuant els paisatges de la Plana del Penedès, el Garraf i la Plana del Garraf. En relació amb els miradors, el projecte *Miravinya* consisteix en un itinerari que gira entorn de cinc miradors repartits per la Plana del Penedès: el Balcó del Penedès (Font-rubi), La Cadira (Torrelavit), La Bardera (Subirats), el Circell (Avinyonet del Penedès) i Sant Pau (Vilafranca del Penedès).

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'ocupació de les rieres i llurs marges per infraestructures i construccions aïllades en l'àmbit rural juntament amb la canalització de determinats trams provoca l'empobriment de la qualitat paisatgística i dificulta la funció connectora d'aquests espais.
- L'existència de nombroses construccions en el medi rural, no sempre vinculades als usos agraris.
- El retrocés de les superfícies agràries situades a l'entorn dels perímetres urbans i de les infraestructures viàries.
- Els moviments de terra que no compatibilitzen les necessitats funcionals dels nous sistemes d'explotació amb el respecte envers la forma i l'aspecte del parcel·lari preexistent, cosa que comporta un canvi en la percepció del paisatge vitivinícola de la Plana del Penedès.

Amenaces

- El risc de fragmentació del territori, fruit del reforçament del corredor d'infraestructures.
- El risc de banalització del paisatge més accessible des dels eixos viaris, per causa de la proliferació de polígons i naus amb una integració paisatgística deficient.
- Desvirtuació del caràcter rural dels nuclis i veïnats rurals, fruit d'un creixement urbanístic que no té en compte les constants d'implantació, de composició ni de construcció preexistents.

Fortaleses

- Existència de nombrosos camins que permeten l'organització en xarxa d'itineraris i rutes paisatgístiques de descoberta del territori.
- La Carta del paisatge de l'Alt Penedès, que posa les bases per a la protecció i el manteniment d'un paisatge agrari que és considerat part del patrimoni cultural del país.

- Les potencialitats econòmiques del sòl agrícola de la Plana del Penedès.
- Els distintius de qualitat alimentària i les denominacions d'origen, que contribueixen al manteniment de la qualitat paisatgística de la Plana del Penedès.
- El patrimoni construït, que inclou des de vestigis romànics a modernistes, així com un ampli patrimoni vernacular que cal conservar, vinculat al món de la vinya i el vi.

Oportunitats

- La possibilitat de diversificar la vegetació natural i, de retruc, el paisatge agrari. Convé crear marges, plantar fileres d'arbres i promoure altres mesures de foment de la biodiversitat, millora del paisatge i fre de l'erosió.
- La tradició vitivinícola, el patrimoni agrari i els paisatges rurals són un reclam interessant per fomentar el turisme rural, i una oportunitat per fer repercutir aquesta activitat en la conservació i la millora del paisatge.
- El desenvolupament continuat de la Carta del paisatge de l'Alt Penedès contribueix a l'increment de la sensibilitat paisatgística de les administracions locals i de la població en general.
- La implantació de nous cultius de vinya a les zones més muntanyoses de la Plana del Penedès. Es tracta de nous emplaçaments que en molts casos coincideixen amb produccions destinades a l'elaboració de vins de qualitat a partir de cultius adaptats a l'altitud i a les característiques edàfiques i climàtiques d'aquests territoris específics i que contribueixen a la diversitat d'aquest sector econòmic.
- Iniciatives basades en la promoció turística del paisatge del Penedès, com la *Carretera del Vi* o el projecte *Miravinya*, posen de manifest que els diversos valors d'aquest paisatge suposen una bona oportunitat per al desenvolupament econòmic.

Els valors del paisatge de la unitat poden ser una oportunitat per al desenvolupament turístic. Àngela Llop

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. La Plana del Penedès també forma part del paisatge d'atenció especial de les Vinyes del Penedès. Als criteris i accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 2 del bloc 4).

- OQP1.** Uns assentaments urbans de Torrelles de Foix, Sant Martí Sarroca, Castellví de la Marca, Castellet i la Gornal, Santa Margarida i els Monjos, Olèrdola, Vilafranca del Penedès, Sant Cugat Sesgarrigues, Avinyonet del Penedès, Subirats, les Cabanyes, Pacs del Penedès, la Granada, Santa Fe del Penedès, Vilobí del Penedès, Puigdàlber, Font-rubí, Sant Quintí de Mediona i Torrelavit ordenats, que no comprometin els valors del seu paisatge urbà ni els dels espais circumdants i amb uns accessos als nuclis de qualitat.
- OQP2.** Uns carrers de cases i veïnats rurals que conservin l'estructura original de cases entre mitgeres i la integració amb les vinyes i la vegetació de l'entorn.
- OQP3.** Un sistema d'infraestructures lineals ben integrat i dimensionat, amb una implantació que respongui a criteris d'integració paisatgística.
- OQP4.** Una conca del riu de Foix recuperada que permeti l'evolució natural dels boscos de ribera i una bona qualitat de l'aigua.
- OQP5.** Un patrimoni històric i rural valuós format per barraques de vinya, caves, cellers, camins rurals, murs de pedra seca i molins hidràulics, ben conservat, viu i promocionat turísticament.
- OQP6.** Un paisatge agrícola viu i productiu, amb una arquitectura vernacular ben conservada i que continuï actuant com a element definidor. Aquest paisatge bàsicament dominat per la vinya genera un teixit socioeconòmic particular.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges de la Plana del Penedès.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar la xarxa de camins que vertebrin el teixit rural i connecten masos, veïnats i ermites i altres elements de valor històric i patrimonial, d'aquelles actuacions i tractaments que en desvirtuin el caràcter.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- La presència d'una gran extensió de vinya té molta rellevància en el desenvolupament de la zona i en la percepció del paisatge.

ge. Les poblacions de la Plana del Penedès defensen el valor productiu i estratègic que té la unitat en relació amb la Regió Metropolitana de Barcelona. Pels seus valors productius, històrics i estètics, caldria fer valer i promocionar el paisatge de la vinya com a recurs turístic, minimitzant els moviments de terra que malmeten la forma i l'aspecte de la modulació agrícola preexistent. Si és possible, convé integrar en l'espai agrari els murs de pedra seca, les barraques de vinya i altres elements de valor patrimonial.

- Possibilitar una agricultura extensiva i de secà amb el retorn dels guarets i conreus alternatius a la vinya, típics de la comarca fa uns anys (ametller, olivera, préssec, cereals, etc.).
- Procurar la concertació entre viticultors i Administració, amb contractes globals d'explotació o instruments similars, i aplicar el codi de bones pràctiques vitivinícoles elaborat en el marc de la Carta del paisatge de l'Alt Penedès.
- Incentivar la progressiva eliminació de les granges en desús o d'altres elements construïts obsolets.
- Conservar les construccions de pedra seca (murs, masos, etc.) que estan presents arreu de la unitat, pel seu valor històric, simbòlic i estètic.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, de nous polígons industrials i de les ampliacions dels existents, que incloguin mesures d'integració paisatgística.
- La Plana del Penedès és una àrea amb alta densitat de castells i fortificacions defensives del territori, especialment de procedència medieval i amb un elevat valor històric: la torre de la Torreta, el castell de les Pujades, el castell de Sant Martí Sarroca, el castell de la Granada, la torre de les Guinyoles i la casa senyorial de Penyafort (a Santa Margarida i els Monjos), també coneguda com castell de Penyafort. Cal mantenir i promocionar les fortificacions defensives existents com a patrimoni cultural específic de la Plana del Penedès.
- Promoure el manteniment i la valoració dels elements patrimonials següents: Castellví de la Marca, el castell de Castellet, a Castellet i la Gornal, el castell de Font-rubí, a Guardiola de Font-rubí, el palau Baltà, el palau Reial i elements del període modernista com la casa Torres i Casals, la casa Miró, la casa Cañas i Mañé, la casa Berger Balagué i la casa modernista de la Font Rodona. El manteniment i la valoració haurien d'incloure tant el patrimoni mateix com el seu entorn immediat.
- Promoure mesures de restauració i conservació de l'entorn de les principals construccions religioses: l'ermita de la Mare de Déu de Penyafer, el monestir de Sant Sebastià dels Gorgs, l'església de Sant Valentí de les Cabanyes, l'església de Sant Jaume de Moja, Sant Vicenç de Morrocurt, Santa Maria de Sanabra, l'església i el convent de Sant Francesc, l'església de Sant Pelegrí i la basílica i el campanar de Santa Maria.

- Impulsar iniciatives que vinculin els elements del patrimoni històric i arqueològic de principal interès amb els itineraris paisatgístics com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts.
- Preservar les fites paisatgístiques del castell de Castellet i el castell de Penyafort i evitar la presència de construccions, infraestructures i, en general, barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les vistes més interessants des d'aquestes i cap a elles.
- Promoure la restauració de grans masos amb els seus cellers i les seves dependències annexes i petites esglésies o capelles, com la masia castell de la Bleda, la masia de Penyafer, la casa del Castlà o cal Raspall dels Horts, d'estil modernista, també com a element d'atracció turística.
- Vetllar per un tractament urbanístic acurat dels creixements en les zones i els nuclis de poblament disseminat de la Plana del Penedès, per tal de mantenir el seu caràcter.
- Vetllar pel compliment de les iniciatives sorgides fruit dels compromisos de la Carta del paisatge de l'Alt Penedès que siguin d'aplicació en aquest espai:
 - Ordenança del paisatge. Promoure que els municipis de la comarca adaptin i aprovin la proposta model d'ordenança del paisatge del Consell Comarcal de l'Alt Penedès.
 - Fitxes de bones pràctiques en el paisatge vitivinícola del Penedès. Promoure que el sector vitivinícola posi en pràctica les propostes.
 - Ordenança de moviment de terres. Regular els moviments de terres més enllà de la normativa urbanística actual.
 - Integració paisatgística de polígons industrials existents. Promoure-hi actuacions d'integració paisatgística tal com ja ha fet en alguns casos el Consell Comarcal de manera coordinada amb els municipis.
 - Recuperació d'entorns fluvials. Planificar actuacions de millora i conservació dels entorns fluvials tal com ja està duent a terme en alguns casos el Consell Comarcal de manera coordinada amb els municipis.

320

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió. Mantenir el perfil i la qualitat de les façanes urbanes i evitar la construcció d'elements que distorsionin negativament la silueta o la imatge perimetral dels nuclis. Cal vetllar alhora per la qualitat estètica dels seus accessos i perifèries residencials/industrials.
- Els nuclis de fesomia singular com els dels municipis de Torrelles de Foix, Sant Martí Sarroca, Castellví de la Marca, Castellet i la Gornal, Santa Margarida i els Monjos, Olèrdola, Vilafranca del Penedès, Sant Cugat Sesgarrigues, Avinyonet del Penedès, Subirats, les Cabanyes, Pacs del Penedès, la Granada, Santa Fe del Penedès, Vilobí del Penedès, Puigdàlber, Font-rubí, Sant Quintí de Mediona i Torrelavit mostren estructures urbanes i perfils característics que constitueixen fites paisatgístiques. El desenvolupament urbà tant de rehabilitació com de nova implantació ha de respectar aquests trets característics i impedir a través del planejament urbanístic l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Vetllar per la correcta inserció paisatgística dels creixements de Vilafranca del Penedès, Sant Sadurní d'Anoia, la Granada, els Monjos i Pacs.
- Evitar la dispersió i l'ocupació de sòl amb noves àrees residencials de baixa densitat. Avançar cap a la compleció de les àrees residencials de baixa densitat existents com les de Montjuïc (Font-rubí), Can Coral (Torrelles de Foix), la Muntanya Rodona (Subirats), els Casots (Subirats), Can Rossell (Subirats), Can Batista (Subirats); Lavern (Subirats). Si escau, relligar-les als nuclis urbans propers per afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes.
- Introduir en el planejament urbanístic municipal de Torrelles de Foix, Sant Martí Sarroca, Castellví de la Marca, Castellet i la Gornal, Santa Margarida i els Monjos, Olèrdola, Vilafranca del Penedès, Sant Cugat Sesgarrigues, Avinyonet del Penedès, Subirats, les Cabanyes, Pacs del Penedès, la Granada, Santa Fe del Penedès, Vilobí del Penedès, Puigdàlber, Font-rubí, Sant Quintí de Mediona, Torrelavit i el Pla del Penedès un apartat específic sobre el tractament paisatgístic dels vials d'accés a aquestes poblacions amb l'objectiu de garantir uns accessos ordenats, que facilitin la transició entre els espais oberts i els paisatges urbans i que reforcin el caràcter i la identitat d'aquests nuclis urbans.
- Promoure l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades a les vies d'accés als nuclis (tant pel que fa als edificis com a les instal·lacions adjacents i als espais d'emmagatzematge i exposició a l'aire lliure).
- Procurar mantenir els marges de pedra i camins rurals en les actuacions urbanístiques i de millora de les comunicacions.
- Concentrar i compactar tant com sigui possible els polígons industrials i comercials en el territori, minimitzar l'ocupació de terrasses fluvials, limitar la formació de façanes amb una exposició visual directa a les vies de comunicació per evitar l'efecte carretera aparador, no generar interferències visuals significatives amb l'entorn i mantenir certa connectivitat ecològica, social i visual. Procurar la integració paisatgística de les edificacions (condicions d'ubicació, volumetria, materials, colors, etc.), la xarxa viària interna, les zones verdes i la vegetació.
- Impulsar mesures per reduir l'impacte sobre el paisatge de les infraestructures que creuen la zona (TAV, AP-7, etc.).
- Mantenir i potenciar una xarxa àmplia de camins senyalitzats en coordinació amb els parcs naturals del Foix i d'Olèrdola.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar,

hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors de Castell de Sant Martí Sarroca, el de Sant Vicenç de

Morrocurt, el la Mare de Déu de Foix, el turó de Sant Pau, el de l'església de la Granada del Penedès, el castell de Castellví, i els itineraris paisatgístics a peu (PR) i motoritzats definits en el mapa d'itineraris i miradors d'aquesta unitat.

4. Valls de l'Anoia

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Alt Penedès i Baix Llobregat) i de les Comarques Centrals (Anoia).

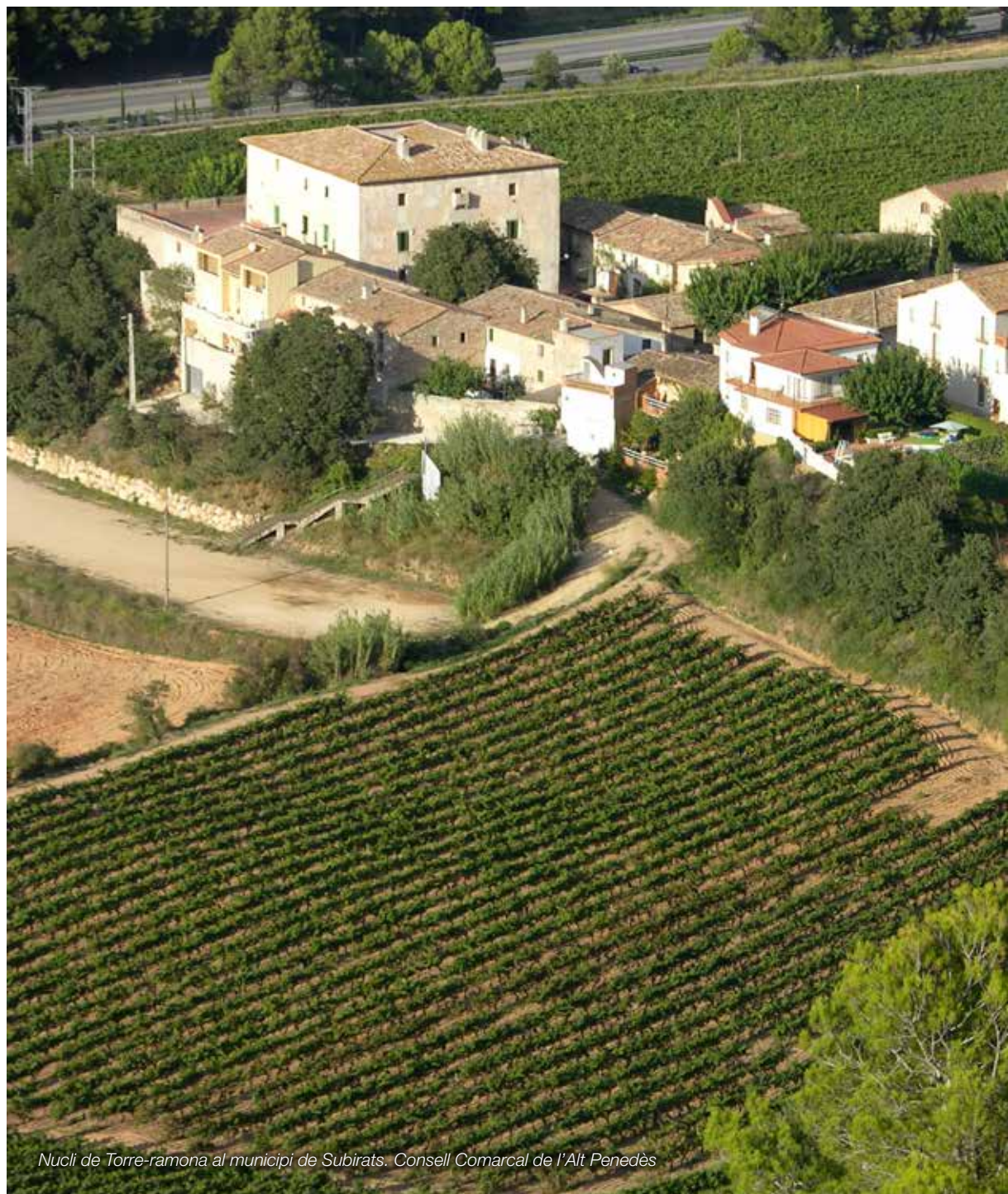
Superfície:

11.756 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis de l'àmbit de la RMB inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Mediona, Sant Quintí de Mediona, Sant Pere de Riudebitlles, Torrelavit, Sant Sadurní d'Anoia, Subirats, Sant Llorenç d'Hortons, Gelida, Sant Esteve Sesrovires, Castellví de Rosanes, Martorell, Abrera, Esparreguera i Collbató.

322

Nucli de Torre-ramona al municipi de Subirats. Consell Comarcal de l'Alt Penedès

Trets distintius

- Paisatge ondulat que tanca pel nord la plana penedesenca, i els contraforts de la Serralada Litoral i que drena fonamentalment el curs mitjà-baix de la conca de l'Anoia i de cursos tributaris, com el riu de Bitlles.
- El caràcter rural és predominant, amb poc més de la meitat de la unitat de sòl agrícola i vegetació natural composta sobretot de bosquines i matollars poc estructurats i situada als vessants inclinats i als fondals, menys aptes per al conreu.
- Territori de naturalesa sedimentària, treballat per l'acció dels nombrosos rius i torrents que solquen l'espai, amb un predomini de les fraccions argiloses, per bé que també hi ha conglomerats, margues i terrenys saulosos, sobretot prop dels cursos principals: Bitlles i l'Anoia.
- El conreu de la vinya dona lloc a la presència de nombrosos cellers de vins i caves, com can Codorniu i Freixenet, amb edificacions modernistes de Puig i Cadafalch, a Sant Sadurní, o les caves Bach, a Sant Esteve Sesrovires.
- Com a fons escènics hi ha al nord i nord-est el massís de Montserrat, al sud la Serralada Litoral (Garraf-Ordal) i a l'oest la serra del Bolet.

Mirador

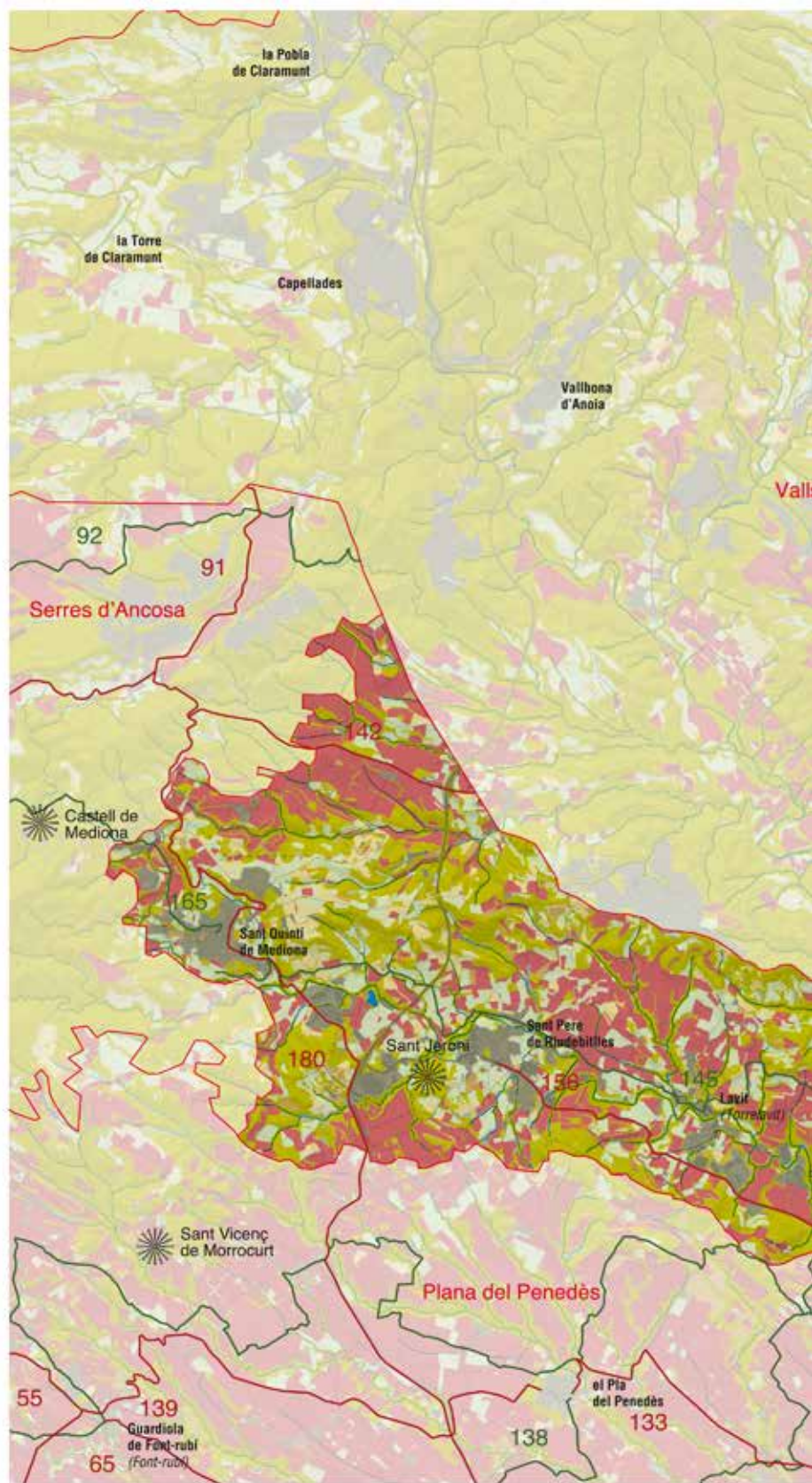
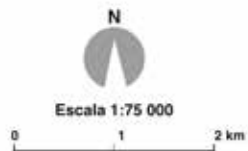
— Itinerari motoritzat

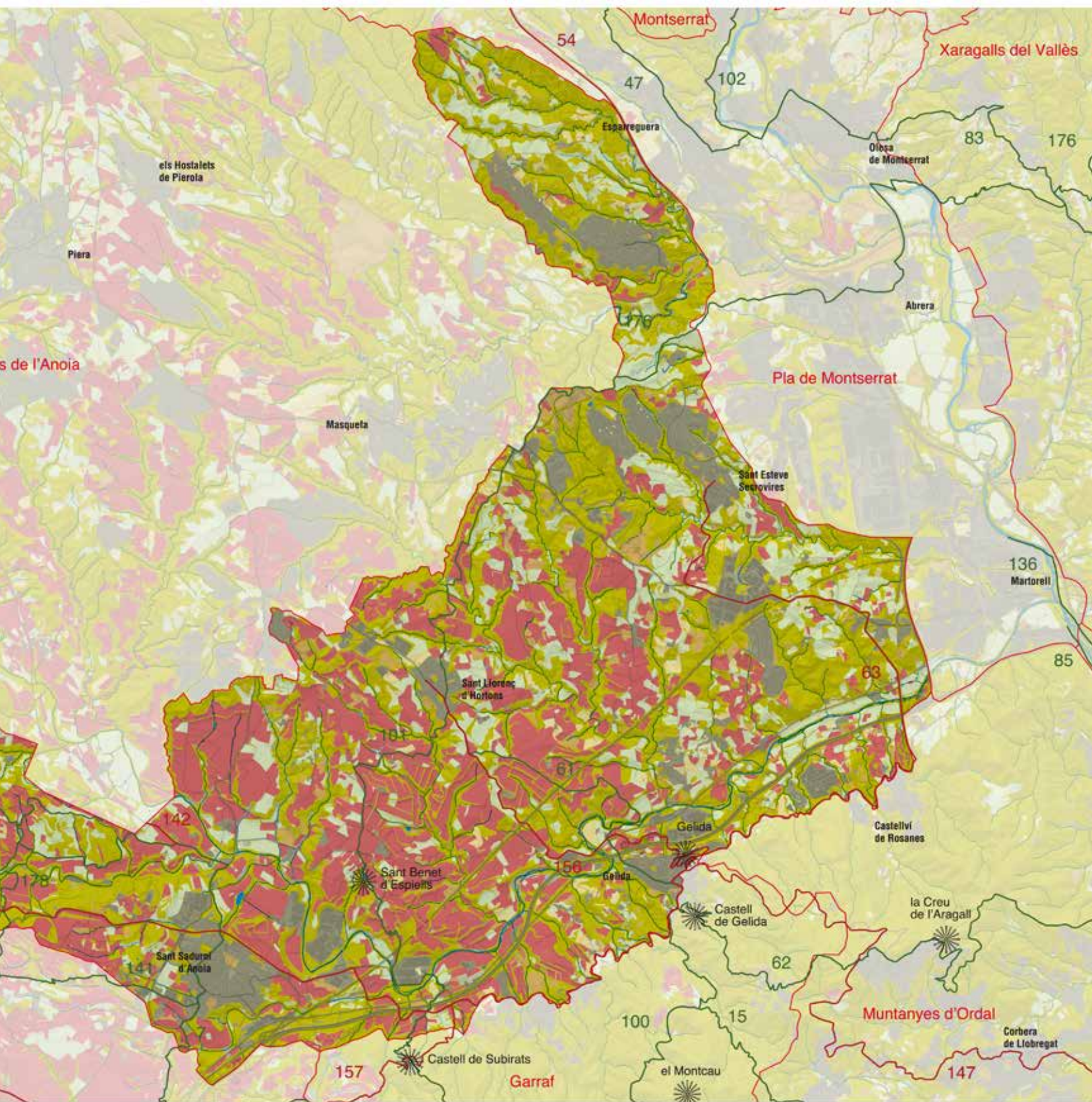
- 54 Esparreguera - Collbató
- 63 Gelida - Sant Esteve Sesrovires
- 142 Sant Pere Sacarrera - Monistrol d'Anoia
- 147 Sant Vicenç dels Horts - Gelida
- 156 Sant Pere de Riudebitlles - Sant Llorenç d'Hortons
- 157 Subirats - Sant Sadurn d'Anoia
- 180 Vilafranca del Penedès - Sant Martí Sarroca

— Itinerari no motoritzat

- 7 Avinyonet del Penedès - Sant Sadurn d'Anoia
- 61 Gelida - Can Parellada
- 101 Olesa de Bonesvalls - Sant Llorenç d'Hortons
- 141 Sant Martí Sarroca - Sant Sadurn d'Anoia
- 145 Sant Sadurn d'Anoia - Mediona
- 165 Torrelles de Foix - Sant Quinti de Mediona
- 176 Beguda Alta - Viladecavalls - Sabadell
- 178 Vilafranca del Penedès - Piera

324

Elements naturals del paisatge

El clima de les Valls de l'Anoia és de tipus humit. L'orientació nord-oest i sud-est dels cursos fluvials facilita que els aires humits marí-tims i la influència mediterrània impregnin tota la unitat. La temperatura mitjana a Sant Sadurn d'Anoia és de 15,9 °C i la precipitació mitjana és de 620 mm anuals.

Aquesta unitat està constituïda per materials sedimentaris de la Depressió Prelitoral, del període miocè. Predominen les argiles, els gresos i els conglomerats del serraval-lià-vallesià. També són rellevants els conglomerats amb matriu argilosa poc cimentada (aragonià-vallesià), que formen bona part dels relleus més prominents –encara que sovint força erosionats– de la unitat, sobretot a les dues bandes del riu de Bitlles. També són destacables les argiles blaves, molt plàstiques i ben visibles als talussos del marge esquerre del riu Anoia però també al dret a la base de l'únic municipi encimbellat de la unitat, Gelida. D'altra banda, són abundants les restes fòssils de coralls i mol·luscs marins a les terrasses sedimentàries properes a Sant Sadurní. El component geològic es fa palès també en molts vessants aixaragallats, de naturalesa argilosa, o bé en turons testimoni amb recobriment de conglomerats no consolidats, argil·lites, etc., on a causa del pendent i l'erosió la implantació de la vegetació és difícil.

El riu Anoia, que neix a prop de la Panadella, és el principal curs que drena la meitat est d'aquesta unitat; rep nombrosos tributaris menors –en sentit majoritàriament nord-oest / sud-est– que donen un modelat característic a la plana sedimentària, solcada per una munió de petits torrents de caràcter temporal. A l'Anoia penedensca el riu s'encaixa formant un congost (el Bedorc) que fa giragonses per un fons argilós. A la meitat oest, el riu de Bitlles –afluent de primer ordre de l'Anoia– és el curs fluvial que drena el territori i, a diferència de l'anterior, estructura els assentaments urbans, que es col·loquen al fons de la seva estreta vall. Finalment, l'extrem nord-est d'aquesta unitat està solcat per petits torrents directament tributaris del riu Llobregat, com per exemple la riera de Magarola.

326

La vegetació forestal està formada, principalment, per brolles, garrigues i pi blanc. Observatori del Paisatge

La vegetació forestal ocupa un terç de l'àmbit, amb un clar predomini de les brolles calcícoles, garrigues i bosquines de pi blanc (*Pinus halepensis*), generalment poc estructurades i que ocupen espais residuals i disjunts, en posicions enlairades com turons o altres localitzacions topogràficament elevades o amb pendents abruptes, sotmeses generalment a processos erosius de diversa intensitat, fruit de la naturalesa poc compacta del terreny. Algunes alzines (*Quercus ilex*) i carrasques (*Quercus ilex* subsp. *rotundifolia*) disperses testimonien la vegetació primitiva i potencial d'aquest territori. La vegetació natural, entre la qual hi ha també alguns roures, ocupa sobretot els fons de vall no conreats, els vessants més abruptes, els turons i, en el cas de la zona oriental de l'àmbit, espais agrícoles abandonats i zones perifèriques de les urbanitzacions. També es poden localitzar petits fragments de vegetació de ribera, en general força alterada i amb profusió d'espècies plantades, com el plàtan (*Platanus x hispanica*) o diverses varietats del pollancre (*Populus* sp.).

Fora de la comarca de l'Anoia, on el recobriment arbore és preponderant, l'espai amb un major recobriment forestal se situa al límit oest de l'àmbit, al vessant solell de la serra del Bolet, ocupada fonamentalment per pineda de pi blanc i brolla poc estructurada a causa dels incendis relativament recents. La pineda i la brolla també tenen una extensió apreciable en l'extrem nord-est de l'àmbit, entre Sant Esteve Sesrovires i Collbató, per l'abandonament dels conreus. Finalment, hi ha continuïtat del recobriment de pineda al carener que tanca la vall de Bitlles, en el límit amb la comarca de l'Anoia, per bé que n'és una franja relativament estreta.

El sòl forestal, com ocorre a la Plana del Penedès, pateix globalment un retrocés progressiu, tot i que les formacions arbrades més evolucionades creixen relativament en detriment de les bosquines i els sòls amb vegetació escassa o nul·la, que disminueixen considerablement, també en benefici dels usos urbans i, secundàriament, dels agrícoles.

Evolució històrica del paisatge

El poblament d'aquesta unitat es remunta, com a mínim, al final del paleolític i al neolític, i es té també constància de diversos assentaments ibers, romans i àrabs, en part coincidents amb els emplaçaments dels nuclis medievals i actuals.

Els primers nuclis de certa entitat es van formar entre principis del segle XI i XII, a redós de la major estabilitat que es va esdevenir amb l'allunyament de la frontera dels territoris sota domini sarraí. Entorn de la Via Augusta romana va sorgir Gelida, d'origen sarraí, i també Sant Sadurní, que va fer, a les darreries de l'edat mitjana, un creixement molt superior al dels nuclis veïns gràcies a la seva situació estratègica entre el camí de Tarragona i el de Santa Coloma de Queralt i la proximitat a les terres fèrtils de fons de vall de l'Anoia i la riera de l'Avernó. Semblantment, Sant Pere de Riudebitlles, gràcies a la presència dels cabals permanents, va tenir un desenvolupament urbà primerenc en el tombant del segle XI i XII.

A les Valls de l'Anoia es té notícia de l'existència d'una activitat industrial força antiga vinculada amb l'aprofitament i la transformació

dels recursos endògens, a partir de la força motriu de l'aigua que feia anar els molins fariners primer, reconvertits en tèxtils posteriorment i finalment paperers. Concretament, es té constància que l'aprofitament dels recursos hídrics mitjançant nombrosos molins era ja present en el segle XII a les ribes de l'Anoia i, més intens encara, a la conca del riu de Bitlles, moment en què es van enregistrar conflictes per l'ús de l'aigua entre els industrials i els pagesos. Cal pensar que l'afectació pel que fa al règim de cabals i, possiblement, un cert empitjorament de la qualitat de l'aigua arrenqui ja d'aquell període. Pel que fa a l'agricultura, en aquest territori era força diversificada, amb oliveres, cereals, fruiters de secà, lli, fruita dolça i hortalisses en els fondals, i que la vinya hi era clarament minoritària fins ben entrat el segle XVIII.

A les darreries de l'edat mitjana i durant la major part de l'època moderna, el territori estava força estancat per causa de la pesta bubònica i els diversos fets d'armes que van sacsejar el territori, motiu pel qual la població fluctuava sempre amb efectius molt escassos, i els nuclis i els aprofitaments del territori no van experimentar variacions apreciables.

En els segles XVI-XVII van aparèixer els nuclis de la Beguda Alta i la Beguda Baixa, entorn de sengles hostals ran del camí ral de Martorell a Piera, de manera semblant al que succeeix al nord de la unitat, a Vallbona d'Anoia i a altres municipis. L'abandonament d'aquesta ruta del camí ral d'Aragó a favor del coll del Bruc, el 1802, possiblement explica l'escàs creixement d'aquests nuclis i dels territoris entorn de l'actual carretera entre Martorell i Masquefa, malgrat la proximitat estratègica a la conurbació barcelonina.

El creixement del conreu de la vinya va arrencar a la segona meitat del segle XVIII; així, a l'emmirallament de 1771 consta que Sant Sadurní d'Anoia tenia ja un 26,9% de la seva superfície destinada al conreu vinater.

Paral·lelament, a la segona meitat del segle XVIII, a la conca del riu de Bitlles així com a Cabrera i Vallbona d'Anoia, Sant Sadurní i Gelida, es van desenvolupar molins de dimensions considerables destinats a la fabricació industrial de paper, activitat que va esperonar l'economia i es va ampliar a altres sectors amb la millora progressiva de les comunicacions. La majoria dels nuclis entorn de les dues conques fluvials van experimentar un fort creixement per aquest motiu. Al mateix temps, al congost de Cabrera – Vallbona d'Anoia es van implantar cap al 1840 diverses indústries de cotó, força rellevants per a l'economia de la zona.

A la segona meitat del segle XIX va arrencar l'especialització en la producció industrial del cava, iniciada per Josep Raventós l'any 1872, quan va embotellar la primera ampolla d'aquest vi escumós. Això es va traduir molt ràpidament en un important creixement de la vila de Sant Sadurní, que va construir el seu eixample en aquest període. Contribueixen a aquest procés l'arribada del tren el 1865 i l'obertura de la carretera d'Ordal a Sant Quintí de Mediona el 1883, obra que es va fer a instàncies de l'ajuntament sadurninenc.

Paral·lelament, a l'Anoia penedesenca es va produir també un fort increment en l'extensió de la vinya en detriment dels cereals i també dels llegums. Així, a Vallbona d'Anoia, el 1860 el 48% de la seva

superfície era plantada amb vinya, que ocupava prop del 90% de la superfície agrícola total, xifra que va anar augmentant fins a les darreries del segle XIX. Cal dir que l'olivera alternava sovint amb els ceps, per bé que el consum d'oli era bàsicament local mentre que el vi es destinava en bona part a l'exportació.

La fil·loxera va arribar el 1887 a Sant Sadurní i va provocar la mort de molts ceps, l'abandonament de les feines del camp i l'emigració de bona part de la població activa vers altres comarques. Tanmateix, a principis del segle XX es va recuperar la vinya amb l'empelt de varietats americanes i es van plantar de nou grans superfícies. La introducció del mètode Champanoise per Manuel Raventós i Domènech a can Codorniu l'any 1872 va acabar tenint una important transcendència, atès que va consolidar, una vegada superat el tràngol de la fil·loxera, el conreu de la vinya i la implantació d'una important indústria productora, embotelladora i auxiliar a la producció de cava.

El creixement o puixança de la mateixa vila de Sant Sadurní, que es va reprendre ràpidament després de la fil·loxera, està estretament lligada a la industrialització de l'activitat vitivinícola, amb tot el conjunt d'indústria auxiliar, que va créixer i es va consolidar a les darreries del segle XIX i principis del XX, fet que va determinar la singular fesomia de vila agroindustrial que ha perdurat fins avui. Per contra, a l'Anoia penedesenca la crisi de la vinya, que es va iniciar devers 1892 quan va finalitzar l'acord d'exportació amb França amb baixos aranzels i va començar a haver-hi sobreproducció, va tenir greus efectes, sobretot a Vallbona d'Anoia i, menys, a Cabrera, amb una davallada progressiva de la superfície conreada.

D'altra banda, cal destacar les importants repercussions territorials i paisatgístiques derivades de la millora de les comunicacions resseguint la vall baixa de l'Anoia, amb el desenvolupament d'un turisme incipient que va arrencar a principis del segle XX a municipis com ara Gelida, Sant Llorenç d'Hortons i també a Sant Sadurní

Funicular de Gelida. ICGC, Fons Cuyàs

d'Anoia, els quals van experimentar un creixement pel que fa a la tipologia de cases unifamiliars, aïllades o no, de caire senyorial, així com d'alguns equipaments, d'estil modernista. En el cas de Gelida, la pressió dels estiuejants va portar el 1924 la construcció del funicular per salvar el desnivell des de l'estació de tren fins al nucli, un dels trets identitaris més rellevants d'aquesta població. Tanmateix, les màximes expressions modernistes apareixen a Sant Sadurní i rodalia, amb nombroses construccions, algunes de gran vàlua, entre les quals destaquen les caves Codorniu, les caves Freixenet i els magatzems Santacana Roig, a més de diverses cases particulars.

Durant la segona meitat del segle xx van proliferar les urbanitzacions de baixa densitat a la unitat, especialment a les zones elevades i, en general, sense interès vitivinícola, per bé que cal distingir entre les de Masquefa i Cabrera d'Anoia, orientades inicialment a la segona residència, i les d'Esparreguera, Abrera i Sant Esteve Sesrovires, més orientades vers la residència principal. A partir d'aquest moment va augmentar força el contrast entre l'àmbit vitivinícola, amb un camp intensament gestionat i relativament net d'artefactes, i el paisatge rural desestructurat, en què la manca de rendibilitat del terreny n'ha propiciat l'abandonament i el recobriments amb brolla o bosquina de pi blanc, o bé la urbanització residencial i d'àrees d'activitat econòmica. Tanmateix, la industrialització moderna també ha afectat el paisatge rural, amb la construcció de nous cellers i naus industrials o l'ampliació de les ja existents.

Organització i dinàmica actual del paisatge

L'empremta humana en aquest paisatge és profunda i es dona fonamentalment en forma d'un règim intensiu d'aprofitament agrícola del territori, fonamentalment del «paisatge del cava», una intensificació considerablement major que la que s'ha donat a la Plana del Penedès, fet que confereix a aquesta unitat una imatge més homogènia. Aquest paisatge és dominat clarament pels espais agrícoles, que ocupen aproximadament la meitat del territori, sobretot per la vinya i, en proporció molt menor, pels conreus herbacis de secà i els fruiters de secà (sobretot oliveres i ametllers). Els creixements recents, a base de rompudes, a expenses de la vegetació natural i destinats a ampliar la superfície de vinya han implicat una homogeneïtzació del parcel·lari, una disminució dels espais forestals i dels boscos illa, la quasi desaparició de bosquines o marges arbrats entre les feixes agrícoles, la desaparició de petits turons i l'aparició de talussos sovint abruptes i nus, força visibles en el contacte entre l'espai agrícola i el forestal; tot plegat provoca la pèrdua de varietat del paisatge rural i una reducció d'espais de refugi per a la fauna. De fet, l'auge del cava ha comportat també la pèrdua de diversitat de conreus en la unitat, i ha reduït de manera important la superfície de cereals, olivera i fruiters, tant de secà com de regadiu. De fet, a principis del segle XXI la vinya era ja predominant amb un 70% de la superfície agrícola. Les dades més recents confirmen la tendència a l'especialització vitivinícola i una reducció important de la resta de conreus.

328

Una gran part de l'extensió de la unitat està ocupada per conreus, amb un predomini clar de la vinya. Observatori del Paisatge

L'organització actual del paisatge està dominada, per tant, per la matriu agrícola, amb un marcat predomini de la vinya, amb parcel·les de mida mitjana situades en els indrets més planers i suaument inclinats. Aquesta estructura està interrompuda per fondals pre-gons –que coincideixen bàsicament amb torrenteres temporals– i pels cursos fluvials principals, que han excavat profundament la matriu sedimentària poc consolidada, amb abundància d'argiles. Aquests fondals estan ocupats per vegetació de bosquina o vegetació més o menys forestal i de ribera, en funció de l'entitat del curs fluvial.

El territori agrari en actiu ha patit, però, també l'increment de l'artificialització –més discreta en els indrets més productius–, en forma de naus i magatzems no sempre vinculats al sector. Cal destacar la presència de nombrosos cellers i naus industrials, algunes de força recents i d'altres més antics i no sempre en actiu, especialment al llarg del riu de Bitlles. Darrerament també s'hi han anat ubicant diversos equipaments com càmpings, algun camp de golf, i d'altres, com la presó de Can Brians.

Els assentaments poblacionals penedesencs de l'àmbit tenen un caràcter marcadament rural i són força compactes. Els del marge esquerre de l'Anoia se situen relativament aixecats sobre el fons de vall i es disposen generalment sobre petits crestalls o careners, sempre de contorn arrodonit, mentre que la situació és totalment diferent als nuclis de la vall del Bitlles, força encaixats al fons de vall i prop del marge del riu. El cas de Sant Sadurní és intermediari, ja que se situa sobre la riera de l'Averno però no sobre la terrassa fluvial.

Predomina, per tant, el caràcter rural i residencial dels nuclis situats a la part central de l'àmbit, amb algun veïnat rural, en bona part esdevingut pràcticament un assentament especialitzat residencial. Les urbanitzacions són relativament escasses dins el territori penedesenc de la unitat, no més de mitja dotzena de creixements i de dimensions modestes o mitjanes, mentre que els creixements en cases unifamiliars contigus als nuclis principals consolidats són la modalitat principal. A la vall del riu de Bitlles hi ha una potent indústria tradicional paperera, tèxtil i agroalimentària, pràcticament barrejada amb el teixit urbà, que dona una curiosa imatge mixta, entre rural i industrial, molt vinculada als recursos endògens (sobretot la força motriu, el recurs hídic i la vinya). Per la seva banda, Sant Sadurní és un cas singular pel fet de tenir tant la perifèria com, sobretot, el seu nucli urbà farcits de cellers de cava que determinen una imatge molt característica del municipi i en condicionen totalment l'urbanisme.

Pel que fa, però, als assentaments de la zona adjacent a la vall del Llobregat, a l'est, i a excepció del nucli de Sant Esteve Sesrovires, hi predominen les urbanitzacions residencials, que han crescut considerablement en els darrers decennis. En aquest àmbit del Baix Llobregat es poden comptar fins a set urbanitzacions existents de dimensió mitjana o gran i relativament compactes, i gairebé sense excepcions estan deslligades dels nuclis urbans, de manera que el seu impacte ambiental i paisatgístic és força notable. Aquestes urbanitzacions, junt amb la presència de polígons industrials, atorga a aquest llevant de la unitat, abocada vers el

La matriu agrícola és predominant però la presència de noves infraestructures, polígons i urbanitzacions es fa molt evident pel contrast que generen. A la imatge, polígon Can Bosc d'Anoia des del Castell de Subirats. Observatori del Paisatge

Llobregat, un caràcter més marcadament periurbà que el ponent de la unitat, amb un caràcter clarament més rural.

En els darrers anys, la implantació de noves infraestructures i l'ampliació d'algunes ja existents, com l'AP-7, han contribuït a la fragmentació i la transformació territorial i paisatgística de les Valls de l'Anoia. Destaca al corredor que passa pel sud, especialment al curs baix del riu Anoia, que es correspon amb el corredor prelitoral. Per aquí passen l'AP-7, la N-340, el ferrocarril convencional i el TAV. Cal fer esment també de l'execució de l'autovia C-15 Igualada-Vilafraça, que creua la unitat transversalment. A una escala comarcal destaca la B-224, de Martorell a Igualada i la BV-2241, de Sant Sadurní a Masquefa. Finalment, pel seu paper estructurador de la meitat occidental de la unitat, destaca la carretera BP-2151 de Sant Sadurní a Sant Quintí de Mediona, que ressegueix la vall del riu de Bitlles.

Els paisatges que han resultat més afectats per aquestes infraestructures, tant directament com indirectament, se situen a la part baixa de l'Anoia, amb creixements industrials i residencials que anticipen cada vegada més la proximitat a la conurbació barcelonina. En són exemples la urbanització dels Àngels, a Castellví de Rosanes; l'entorn de Sant Sadurní –que ha resultat alterat pressionat per la proximitat a les infraestructures de mobilitat territorials– i el congost de l'Anoia, aigües amunt del Bedorc, a la part alta de les Valls de l'Anoia.

Pel que fa a altres infraestructures amb incidència paisatgística, s'ha de remarcar la presència de quatre línies d'alta tensió. La màxima concentració es dona entre Sant Esteve Sesrovires i Abrera, i la màxima proximitat amb zones habitades, a Sant Esteve Sesrovires, on creuen per sobre la urbanització Vallserat, i, en menor mesura, al nucli de Sant Llorenç d'Hortons i a la urbanització del Mas d'en Gall, a Esparreguera.

El vincle amb el corredor del Llobregat fa que a l'àmbit del Baix Llobregat hi hagi dos polígons industrials de mida mitjana i gran, aïllats, a Sant Esteve Sesrovires i a Castellví de Rosanes, amb una presència paisatgística notable. D'altra banda, els pocs polígons i

Àrees industrials existents en l'àmbit penedesenc se situen a l'interior o adjacents al nucli urbà. Els casos més rellevants són Sant Sadurní i Sant Pere de Riudebitlles, mentre que les peces aïllades, sovint cellers, són de petites dimensions i solen tenir un impacte reduït i una integració acceptable.

La concentració de sòl forestal, infraestructures i urbanitzacions augmenta el risc d'incendi, de manera que al Baix Llobregat tots els municipis d'aquesta comarca estan considerats d'alt risc d'incendi forestal, fet que no succeeix als municipis que pertanyen a l'Alt Penedès.

Finalment, cal esmentar els riscos i impactes associats a les rieres, dels quals destaca el risc d'inundabilitat, potencialment important a les parts baixes de la riera de Mediona i del riu de Bitlles i, en menor mesura, a punts de l'Anoia propers a Sant Sadurní, on s'hi suma el risc d'erosió elevat per pendents superiors al 30% o pel caràcter del terreny (sobretot en el terreny de naturalesa argilosa i margosa del marge dret del riu Anoia però també en molts indrets de topografia prominent i basament sedimentari no consolidat, com ara l'aiguabarreig de l'Anoia i el riu de Bitlles).

Si continua la tendència dels darrers vint anys, a la zona oriental de l'àmbit, directament tributària del Llobregat, poden continuar augmentant els usos urbans i d'activitat econòmica i l'activitat agrària hi esdevindria llavors totalment residual. De manera semblant, la vall de l'Anoia, entre Sant Sadurní i Castellví de Rosanes, també té un risc elevat de continuar acollint la implantació de polígons industrials, equipaments i urbanització residencial.

330

A la resta de les Valls de l'Anoia, però, cal esperar que el valor afegit del cava mantingui actiu el conreu de vinya, per bé que caldrà veure si se'n manté la superfície actual o bé, a causa del gran atractiu del sòl (ben situat, proper a la conurbació barcelonina) i la dificultat per tirar endavant l'activitat agrícola (per l'estancament del preu del raïm) s'optarà per importar vi d'altres procedències més allunyades i transformar part dels terrenys agrícoles actuals. En qualsevol cas, tot apunta que es mantindrà la pèrdua de diversitat de conreus, amb una disminució dels fruiters de secà i dels fruiters de regadiu i un possible manteniment del cereal, gràcies a la menor gestió associada, la facilitat de conversió en altres conreus o usos no agraris i l'eventual manteniment dels preus elevats en els mercats internacionals.

L'efecte combinat del canvi climàtic i l'augment de la demanda d'aigua per a usos urbans pot incidir negativament en els regs i possiblement en les activitats econòmiques altament consumidores d'aigua, com les indústries papereres i d'altres. També s'espera certa recuperació de les formacions de boscos de ribera, actualment molt malmeses, si s'apliquen els plans de gestió de conca segons les directrius de la Directiva Marc de l'Aigua i si s'enderroquen algunes construccions situades en el domini públic hidràulic i actualment en desús.

D'altra banda, pel que fa a les infraestructures, és possible que noves carreteres com el Quart Cinturó augmentin la fragmentació del sòl rural, sobretot per la vall baixa de l'Anoia.

Expressió artística del paisatge

Les Valls de l'Anoia constitueixen una unitat topogràficament alterosa solcada pel riu Anoia i els seus tributaris, sobretot per la riera de Mediona o riu de Bitlles. Aquest caràcter alterós ha estat reconegut per les representacions artístiques, tant de caràcter literari com pictòric. En el primer cas, es pot subratllar una descripció antiga, clarament enaltidora, sobre una de les masies més conegudes de la unitat de paisatge: la Masia Bac (Sant Esteve Sesrovires). Un petit relat enquadra perfectament el caràcter d'aquest paisatge:

«Sierras encrespadas, como oleaje petrificado de un mar tempestuoso, suelos de varia e ingrata constitución, en donde medran los cultivos con una dificultad, desafiando las inclemencias y composición inhóspita de terrenos adversos.» (Mir, 1943: p. 206).

Aquí, per tant, les representacions no tendeixen a enaltir la bondat dels sòls –com a la veïna Plana del Penedès–, sinó més aviat la capacitat que els conreus tenen d'imposar-se a una topografia difícil. Això és, la força del treball humà que ha permès posar una topografia complicada en cultiu. Pel que fa a la pintura, un oli de Jaume Romeu representa una de les localitats de la unitat de paisatge, el Badorc, i s'hi poden distingir clarament els camps i també, en un segon pla, els serrats coberts de vegetació.

Un altre caràcter repetit en l'expressió artística de les Valls de l'Anoia és l'horitzó montserratí. Montserrat constitueix un element indèstriable de les Valls de l'Anoia per la seva contundència i presència en el paisatge. La muntanya emmarca el conjunt del paisatge de la unitat i en constitueix un referent visual fonamental. La presència d'algunes de les caves més importants, en especial a Sant Sadurní d'Anoia i voltants, ha permès que aquestes empreses utilitzin Montserrat en la seva publicitat. Tal com es pot deduir de la publicitat adjunta, l'ús del pagès amb la barretina i de la muntanya sagrada pretén emfatitzar la catalanitat de la marca. En tot

Gravat de l'artista vilanoví Enric Cristòfor Ricart encarregat per Manuel Raventós de can Codorniu. La imatge es va utilitzar com a element publicitari de la marca Codorniu

cas, posa en relleu clarament el vincle entre les Valls de l'Anoia i Montserrat. Convé fer notar que no s'hi representen vinyes en primer pla, sinó muntanyes força pelades, un patró propi de les Valls de l'Anoia. D'aquesta publicitat hi ha tant la versió original com una xilografia posterior, ambdues amb motius coincidents. No es pot perdre de vista que les empreses cavistes van incentivar concursos de cartellisme per a la seva publicitat, ja des de final del segle XIX, cosa que va esperonar la representació de motius vinculats amb les companyies, incloent-hi els arguments paisatgístics.

El món del cava, doncs, ha donat peu a una multitud de representacions i fins i tot a una telesèrie de Televisió de Catalunya: Nissaga de poder (1996-1998). En aquest cas, el vincle amb el paisatge és clar, amb freqüents passejos dels actors entre vinyes del Penedès. Centrada a la inventada Santa Eulàlia del Penedès (transsumpte de Santa Fe del Penedès), per tant a la unitat de la Plana del Penedès, durant dos anys la telesèrie va ser capaç de situar els paisatges de les unitats de les Valls de l'Anoia i de la Plana del Penedès a les petites pantalles de les llars catalanes.

Valors en el paisatge

Aquest àmbit inclou parcialment àrees de protecció especial que es troben en l'espai d'interès natural Valls de l'Anoia, a Cabrera d'Igualada, Piera i Vallbona d'Anoia, tots a la comarca de l'Anoia. Fora d'aquí, a penes té algunes clapes de forests d'utilitat pública, la més rellevant al llarg del curs baix del riu Anoia.

Les principals formacions forestals d'interès comunitari són les pinedes mediterrànies de pi blanc, seguides dels alzinars, generalment molt fragmentats. D'altra banda, són destacables les rouredes, generalment a les fondalades més humides. Hi ha també boscos de ribera, sobretot alberedes i fragments d'omeda, més escassos i amb un estat de conservació variable, al llarg de determinats trams del riu de Bitlles i de l'Anoia. Pel que fa a la fauna, destaca l'interès ornitològic de les espècies pròpies del mosaic agroforestal i la presència de l'àguila cuabarrada (en perill d'extinció) al nord de la unitat.

Relacionat amb els valors històrics, a les Valls de l'Anoia hi ha restes prehistòriques, en forma de vestigis ceràmics localitzats en balnes prop de les deus de Sant Quintí de Mediona, així com restes íberes i romanes, en bona part reconvertides en masos que han perdurat fins a temps recents.

Pel que fa a l'arquitectura militar o defensiva d'època medieval són destacables les restes de fortificació de la vila de Sant Sadurní i, sobretot, la torre de la Font del Mingo i el castell fortalesa de Sant Quintí de Mediona, documentat al segle XV, enrunat però amb nombroses restes encara dempeus. Moltes altres fortaleses de l'àmbit han caigut per l'acció del temps o fruit dels nombrosos conflictes bèl·lics que han assolat aquest territori. També hi ha nombroses restes medievals de caràcter civil, la majoria restaurades o reconstruïdes, entre les quals destaquen el palau gòtic del Marquès de Llo, amb una façana del segle XIII, la vila closa a Sant Pere de Riudebitlles i el carrer del Salt, a Sant Quintí de Mediona.

L'aqüeducte o pont Nou (Sant Pere de Riudebitlles), restaurat, és també medieval i continua subministrant aigua per a l'abastament de poblacions, el reg i les activitats econòmiques.

Pel que fa a l'edat moderna, són destacables les construccions relacionades amb la primera industrialització, com ara el molí d'en Jan, actualment fàbrica de paper (a Sant Pere de Riudebitlles) i altres molins i indústries papereres a la conca del riu de Bitlles i a l'Anoia, a Sant Sadurní i a Gelida, en part abandonades. Més recents i també de gran interès arquitectònic són alguns dels cellers de vins i caves de l'àmbit, com el de can Codorniu, amb edificacions modernistes de Puig i Cadafalch, i les caves Freixenet, a Sant Sadurní, o les caves Bach, a Sant Esteve Sesrovires, entre d'altres. És destacable també l'extensió subterrània de les caves, que pot assolir diversos quilòmetres de longitud.

En el centre urbà de Sant Sadurní hi ha nombroses cases i edificis civils d'estil modernista i eclèctic, com ara la casa Lluís Mestres, casa Maria Sàbat, cal Calixtus, l'Ateneu Agrícola o bé els magatzems Santacana Roig. Gelida té també un ric patrimoni eclèctic, modernista i noucentista, i hi destaca el funicular, inaugurat el 1924.

D'altra banda, d'entre els elements arquitectònics i patrimonials de caire religiós són destacables l'església preromànica de Sant Benet d'Espiells (s. X-XI), restaurada en temps recents; l'església parroquial de Sant Pere de Riudebitlles, del segle XI, reedificada però que conserva la portada romànica de punt rodó i triple arquivolta; l'església de Sant Marçal de Terrassola, a Torrelavit, citada a principis del segle XIII, i l'església de Sant Quintí de Mediona, documentada al 962 i que actualment és d'estil gòtic. També és rellevant el conjunt de Santa Maria i Sant Joan de Monistrol d'Anoia, considerat una cel·la monàstica d'època visigòtica o monestir, i que actualment acull l'església parroquial de Santa Maria, profundament reformada el segle XVI i plenament integrada dins un veïnat rural d'elevat valor paisatgístic. L'església parroquial de Sant Sadurní, originalment gòtica, va ser modificada a principis del segle XVIII prenent força elements barrocs. Destaca el campanar octogonal amb gàrgoles en forma de monstres. Per la seva banda,

331

Església preromànica de Sant Benet d'Espiells. Àngela Llop

l'església parroquial de Sant Llorenç d'Hortons, d'estil neoclàssic, manté algun element romànic original. Destaquen també el santuari de Sant Jeroni (s. XVIII), situat dalt d'un tossal, a Sant Pere de Riudebitlles, i altres esglésies d'especial valor paisatgístic, situades també sobre petites elevacions o isolades, com les de Sant Joan Samora, Santa Magdalena del Puig (amb lloses sepulcrales de la família Bertran) o Santa Creu de Creixà, d'origen romànic.

L'element amb més valor identitari de les Valls de l'Anoia és la vinya i, d'alguna manera, el cava, principal font de prosperitat econòmica en els darrers dos segles. Durant la primera quinzena de setembre se celebra a Sant Sadurní la festa de la fil·loxera, en record de la plaga devastadora que va assolir les vinyes d'aquest àmbit i de tot Catalunya. Igualment, la Setmana del Cava de Sant Sadurní, malgrat el seu origen ben recent, reforça la identificació de la vila i de tots els municipis de l'entorn amb la producció de vins escumosos.

Les caves Codorniu, amb el roure catalogat com a arbre monumental i les construccions annexes de can Codorniu (Sant Sadurní d'Anoia), catalogades com a bé cultural d'interès nacional, són un element singular amb un fort simbolisme, per bé que són el conjunt de caves i cellers d'estil modernista els que tenen un caràcter identitari innegable. L'entorn de les deus de Sant Quintí també està molt associat a la identitat d'aquest municipi i, en menor mesura, dels de l'entorn, per la seva singularitat, la presència de gorgs o pèlags, la presència de balnes amb restes prehistòriques, etc.

332

Com ja s'ha dit, les Valls de l'Anoia tenen un valor productiu agrícola estretament vinculat amb la producció de cava. En aquest sentit, cal remarcar que els cellers de Sant Sadurní i dels municipis veïns envasen la major part del cava català, incloses les marques de més prestigi. Associat al paisatge de la vinya i el vi hi ha un conjunt de recorreguts que transcorren en bona mesura per aquest paisatge. És especialment destacable la ruta modernista per Sant Sadurní i rodalia. També són destacables les plantacions de pollancre i de plataners, als marges de les rieres i torrents, explotades comercialment.

Les Caves Codorniu, edifici representatiu del modernisme català, és obra de l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch. Observatori del Paisatge

Entre els valors estètics cal destacar l'ondulació intensa del territori, un element que dona força atractiu a la unitat, atès que arriba a emmascarar visualment moltes de les grans infraestructures i dels creixements urbans poc integrats amb el territori. Tanmateix, cal distingir entre la part occidental o vall del riu de Bitlles, ben encaixada i sense fons escènica (tret del seu extrem, que dona a la serra del Bolet), la part central o vall de l'Anoia, que té com a fons escènica el massís d'Ordal, i la part occidental o vall del Llobregat, que té Montserrat com a horitzó persistent de referència.

D'altra banda, a les ribes de l'Anoia, entre Gelida i Sant Sadurní es poden visualitzar platges i talussos fluvials margosos ben destacats, així com la marcada línia d'inflexió entre el fons de la plana prelitoral i les muntanyes d'Ordal. Els marges del curs baix de l'Anoia, amb les argiles de to gris blavós, són també un element de contrast cromàtic destacat. A la zona alta de la conca del riu de Bitlles, s'estableix un contrast important entre la plana sedimentària i els relleus calcaris de la serra del Bolet.

També en relació amb els espais agrícoles, és destacable el patró en mosaic, amb un contrast entre els terrenys aixecats i força exposats, molt lluminosos pel seu caràcter agrícola i de color terrós ataronjat pel predomini de la vinya, i els fondals o torrenteres, generalment força encaixats, amb vegetació natural, arbustiva o arbòria segons els casos, i a vegades amb petits horts. Pel que fa als assentaments, és rellevant el patró dels veïnats rurals formant carrers de Sant Joan Samora, la Fortesa o Monistrol d'Anoia, entre d'altres.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Són molts els itineraris, tant rodats com a peu, que permeten la descoberta del paisatge agroforestal de vinyes i rieres de les Valls de l'Anoia.

Els itineraris motoritzats que ofereixen un recorregut més ampli pel conjunt de la unitat són el que connecta Sant Pere de Riudebitlles amb Sant Llorenç d'Hortons (itinerari motoritzat 156), que passa per Sant Sadurní d'Anoia i Gelida, i la ruta entre Gelida i Sant Esteve Sesrovires (itinerari motoritzat 63), que transcorre pel sector oriental. Aquests itineraris circulen majoritàriament en paral·lel als principals cursos d'aigua de la unitat, el riu de Bitlles i l'Anoia, i en els seus trams finals penetren cap a l'interior del paisatge vitivinícola, creuen diverses rieres i torrents i mostren perfectament les característiques fisonòmiques principals de les Valls de l'Anoia.

També hi ha altres itineraris de curt recorregut que enllacen amb els paisatges veïns i permeten en copsar els trets característics i les singularitats. Seria el cas, entre d'altres, de l'itinerari rodat entre Sant Quintí de Mediona i Vilafranca del Penedès (itinerari motoritzat 180).

Pel que fa als itineraris a peu, destaquen primer els senders de gran recorregut GR-5 i GR-97, pel seu grau de reconeixement a nivell general. A les Valls de l'Anoia, el GR-5 (itinerari a peu 61) en-

llaça Gelida amb Sant Llorenç d'Hortons i la Beguda Alta, a l'altura de Masquefa i la urbanització de Can Parellada. En aquest punt connecta amb el GR-97 (itinerari a peu 176), que es desvia cap al nord-est en direcció a Abrera, ja al Pla de Montserrat. Aquests itineraris creuen bona part de les rieres i els torrents del sector oriental, que acaben afluint a l'Anoia, i permeten copsar el contrast entre un paisatge de conreus i vinyes i els boscos serpentejants que marquen clarament els cursos fluvials.

L'itinerari que enllaça Sant Llorenç d'Hortons amb Olesa de Bo-nesvalls (Garraf) (itinerari a peu 101) transcorre per la zona central de la unitat i creua l'Anoia a prop de Sant Sadurn d'Anoia i ofereix un paisatge molt semblant als anteriors.

Finalment, cal destacar l'itinerari que ressegueix el riu de Bitlles, al sector occidental de la unitat, i uneix Sant Quintí de Mediona amb Sant Sadurn d'Anoia (itinerari a peu 145), que permet apropar-se a pobles com Sant Pere de Riudebitlles o petits nuclis com Lavit i Monistrol d'Anoia i al seu patrimoni vitivinícola.

Pel que fa als miradors, destaca el mirador de Gelida, amb unes vistes excel·lents sobre tot el sector central i sobre el sector oriental o tributari del Llobregat. També cal esmentar el castell de Gelida i el castell de Subirats, tot i que ambdós estan situats a la unitat

de paisatge del Garraf. D'altra banda, els miradors de Sant Benet d'Espiells i de Sant Jeroni ofereixen vistes més parcials però significatives de la plana central i les riberes de l'Anoia i de la vall del riu de Bitlles, respectivament.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Desvirtuació del caràcter rural del medi i el paisatge, fruit de les urbanitzacions i les construccions aïllades en sòl no urbanitzable, que amenacen el manteniment dels valors culturals associats als espais rurals.
- La sobreexplotació de l'aqüífer Carme-Capellades posa en risc el manteniment de les comunitats riberenques i de les activitats industrials tradicionals.
- L'ocupació de les rieres i llurs marges per infraestructures i creixements urbans, juntament amb l'existència de rescloses, determina la pèrdua de les formacions de ribera i l'empobriment faunístic dels rius.

El castell de Subirats, ubicat a la unitat Garraf, és un magnífic mirador sobre la unitat Valls de l'Anoia. Observatori del Paisatge

334

Caves Freixenet i Sant Sadurní d'Anoia al fons. Maria Rosa Ferré

Amenaces

- Els incendis recurrents amenacen les comunitats forestals de major interès i afecten tant la biodiversitat vegetal i animal com el paisatge.
- La valoració del cava i l'augment de la demanda ha fet augmentar el pes del conreu de la vinya i, sobretot, l'extensió de les feixes, fet que ha comportat a vegades moviments de terres i pèrdua de vegetació natural, amb efectes perjudicials sobre el paisatge i la biodiversitat.
- L'augment de la superfície urbanitzada i la pressió en la zona oest, més propera al Llobregat, a la vall de l'Anoia i al rodal de Sant Sadurní, està conduint a una pèrdua dels conreus i a una banalització del paisatge rural, que cada cop adopta una imatge més periurbana.
- L'entorn fluvial, amb els horts i el bosc de ribera, està amenaçat pels creixements urbans.
- Risc de pèrdua del patrimoni històric lligat a la primera industrialització de l'àmbit, per la modernització i la transformació de les instal·lacions productives.

Fortaleses

- La Carta de paisatge de l'Alt Penedès, que promou el manteniment del paisatge i l'articulació agrícola d'aquest territori.
- Les característiques agràries i rurals de la unitat afavoreixen la descoberta del territori mitjançant itineraris i miradors d'observació i gaudi del paisatge.
- L'elevat valor productiu dels paisatges de la vinya de les Valls de l'Anoia.
- Els distintius de qualitat agroalimentària i les denominacions d'origen que acrediten els productes d'aquest àmbit.
- Elements arquitectònics de primer nivell relacionats amb la producció de cava, que són un patrimoni valorat pel conjunt de la població catalana.

Oportunitats

- Afavorir la restauració dels boscos amb espècies forestals autòctones, alzines i roures, menys inflamables i amb capacitat de rebrot.

- Ordenar els límits de les urbanitzacions i el viari associat i procurar millorar-ne la integració paisatgística.
- El Pla d'ordenació de les extraccions endegat per l'Agència Catalana de l'Aigua i la constitució d'una comunitat d'usuaris ha de revertir el procés de degradació creixent de l'aqüífer de Carme-Capellades.
- Desenvolupar un pla de valoració del patrimoni cultural, més enllà de l'interès vitivinícola, que permeti recuperar i potenciar el ric patrimoni històric i cultural, sobretot a la vall del riu de Bitlles.
- La tradició vitivinícola, el patrimoni agrari i els paisatges rurals són un reclam interessant per fomentar el turisme rural i una oportunitat per fer repercutir aquesta activitat en la conservació i la millora del paisatge.
- La implementació, de manera continuada, de la Carta de paisatge de l'Alt Penedès contribueix a l'increment de la sensibilitat paisatgística de les administracions locals i de la població en general.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. La unitat Valls de l'Anoia també forma part del paisatge d'atenció especial de les Vinyes del Penedès. Als criteris i accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 2 del bloc 4).

- OQP1.** Un paisatge natural de Valls de l'Anoia ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Un paisatge agroforestal amb vinya preservat i ben gestionat, amb uns cellers d'interès arquitectònic, que mantingui la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat pròpia.
- OQP3.** Uns creixements dels assentaments urbans de les Valls de l'Anoia ordenats i que no comprometin els valors del paisatge circumdant.
- OQP4.** Unes urbanitzacions i extensions urbanes de baixa densitat ordenades i integrades en el paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.
- OQP5.** Un sistema d'infraestructures lineals amb una implantació que respongui a criteris d'integració paisatgística.
- OQP6.** Uns molins d'aigua, fonts, gorgs i altres singularitats associades als cursos fluvials mantinguts i protegits com a peces de valor històric i estètic.

OQP7. Uns paisatges que allotgen nombroses esglésies –com la de Sant Benet d'Espells, la de Sant Pere de Riudebitlles, la de Sant Quintí de Mediona, etc.– restaurades i mantingudes com a peces de valor cultural vinculades al paisatge de les Valls de l'Anoia.

OQP8. Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges de les Valls de l'Anoia.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar els boscos de ribera, particularment en determinats trams del riu de Bitlles i de l'Anoia, per tal de garantir la seva funció ecològica i paisatgística.
- Conservar els turons testimoni i les superfícies de vegetació natural de les vores dels conreus, minimitzar les rompudes i evitar la creació de grans talussos molt visibles i sovint inestables, tant per motius estètics com ambientals.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Promoure la gestió de les masses forestals per reduir el risc d'incendi. Impulsar plans i programes de gestió forestal que incloguin mesures preventives diverses per disminuir la càrrega combustible del sotabosc.
- Procurar que les edificacions aïllades s'integrin adequadament amb l'entorn. Cal partir de l'anàlisi de l'arquitectura pròpia de la zona i definir tipologies, volums, materials i colors que mantinguin una relació harmònica i coherent amb les edificacions tradicionals.
- Minimitzar al màxim la fragmentació física, visual i social provocada per les infraestructures lineals de l'AP-7, la N-340, el ferrocarril convencional RENFE (en el curs baix de la riera d'Anoia) i el TAV (més aixecat, al nord). En aquest sentit, convindria establir mesures de millora dels entorns immediats de les infraestructures existents.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incloguin mesures d'integració paisatgística eficaces. Convindria elaborar aquests estudis per als projectes d'infraestructura viària i ferroviària no executats com el Quart Cinturó (autovia orbital B-40).
- La presència d'una gran extensió de vinya i l'arquitectura rural associada té molta rellevància en la percepció de la unitat. Pels seus valors històrics, estètics i productius, caldria fer valer aquest caràcter rural de la zona i promocionar-lo com a recurs turístic.
- A les Valls de l'Anoia, a més dels valors naturals hi ha un important patrimoni edificat de gran valor. És el cas de l'arquitectura militar o defensiva (la torre de la Font del Mingo, el castell fortalesa de Sant Quintí de Mediona), nombroses restes medievals

de caràcter civil (el palau gòtic del Marquès de Llo, l'aqüeducte o pont Nou), construccions relacionades amb la primera industrialització (molins i indústries papereres) i cellers (can Codorniu, caves Freixenet i caves Bach, entre d'altres). És necessari gestionar i mantenir els edificis patrimonials pel seu valor identitari i paisatgístic i com a eina de promoció turística amb valor econòmic.

- Impulsar l'elaboració d'un pla de valoració del patrimoni cultural, més enllà de l'interès vitivinícola, que potenciï i recuperi el ric patrimoni històric i cultural, sobretot a la vall del riu de Bitlles.
- Vetllar pel compliment de les iniciatives sorgides fruit dels compromisos de la Carta de paisatge de l'Alt Penedès que siguin d'aplicació en aquest espai:
 - Ordenança del paisatge. Promoure que els municipis de la comarca adaptin i aprovin la proposta model d'ordenança del paisatge del Consell Comarcal de l'Alt Penedès.
 - Fitxes de bones pràctiques en el paisatge vitivinícola del Penedès. Promoure que el sector vitivinícola posi en pràctica les propostes.
 - Ordenança de moviment de terres. Regular els moviments de terres més enllà de la normativa urbanística actual.
 - Integració paisatgística de polígons industrials existents. Promoure-hi actuacions d'integració paisatgística tal com ja ha fet en alguns casos el Consell Comarcal de manera coordinada amb els municipis.
 - Recuperació d'entorns fluvials. Planificar actuacions de millora i conservació dels entorns fluvials tal com ja està duent a terme en alguns casos el Consell Comarcal de manera coordinada amb els municipis.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió. Mantenir el perfil i la qualitat de les façanes urbanes i evitar la

construcció d'elements que distorsionin negativament la silueta o la imatge perimetral dels nuclis. Millorar la qualitat estètica dels seus accessos i perifèries residencials i/o industrials.

- Evitar la dispersió i l'ocupació de sòl amb noves àrees residencials de baixa densitat. Avançar cap a la compleció de les àrees residencials de baixa densitat existents i, si escau, relligar-les als nuclis urbans propers per afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes.
- Millorar la regulació urbanística de les noves edificacions en els nuclis i veïnats rurals, en general encara prou ben conservats, per mantenir-ne els trets característics.
- Concentrar i compactar al màxim els polígons industrials i comercials en el territori, minimitzar l'ocupació de terrasses fluvials, limitar la formació de façanes amb una exposició visual directa a les vies de comunicació per evitar l'efecte carretera aparador, no generar interferències visuals significatives amb l'entorn i mantenir certa connectivitat ecològica, social i visual. Procurar la integració paisatgística de les edificacions (condicions d'ubicació, volumetria, materials, colors, etc.), la xarxa viària interna, les zones verdes i la vegetació.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors de Gelida, Sant Benet d'Espells i Sant Jeroni; els itineraris paisatgístics a peu (el camí de Sant Sadurní d'Anoia a Mediona, el camí de Sant Llorenç d'Hortons a Olesa de Bonesvalls, el camí entre Gelida i Can Parellada, o bé el de Beguda Alta fins a Viladecavalls pel Pla de Montserrat); i els itineraris motoritzats (el recorregut de Gelida a Sant Pere de Riudebitlles passant per Sant Sadurní o per Sant Llorenç d'Hortons, la ruta entre Gelida i Sant Esteve Sesrovires o la ruta entre Sant Quintí de Mediona i Vilafranca del Penedès).

5. Garraf

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Garraf, Alt Penedès i Baix Llobregat) i del Camp de Tarragona (Baix Penedès i Baix Llobregat).

Superfície:

32.486 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis de l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Castellet i la Gornal, Cubelles, Vilanova i la Geltrú, Santa Margarida i els Monjos, Vilafranca del Penedès, Olèrdola, Canyelles, Sant Pere de Ribes, Sant Cugat Sesgarrigues, Avinyonet del Penedès, Olivella, Sitges, Subirats, Olesa de Bonesvalls, Begues, Gavà, Castelletdefels, Vallirana, Cervelló, Gelida i Castellví de Rosanes. Els municipis que pertanyen a l'àmbit del Camp de Tarragona són Cunit, Calafell, Bellvei i el Vendrell.

338

Paisatge del Garraf amb els sols de calcàries i dolomies, d'imatge seca però de gran valor natural. Francesc Muntada

Trets distintius

- Relleu abrupte, de naturalesa calcària i color blanc pel rocam que aflora sovint. Fort predomini visual del component geològic o abiòtic que dona un caràcter inhòspit molt peculiar i forma penya-segats al litoral.
- La vegetació característica és la màquia litoral, associada al substrat geològic i a la climatologia de l'indret, amb el margalló, petita palmera que pot assolir quatre metres d'alçària, com a espècie característica.
- L'aridesa superficial del terreny i el predomini del rocam ha limitat històricament els aprofitaments humans, restringits a la ramaderia extensiva ovina i caprina i a l'agricultura de vinya (en terrasses pedregoses) i cereal (en les petites esplanades naturals, actualment en bona part abandonades).
- El poblament tradicional és escàs i dispers, format per petits nuclis i masos, generalment propers a dolines o a petites planes aptes per al conreu, com succeeix a Olivella, Begues o Olesa de Bonesvalls.
- La presència de grans pedreres que exploten la roca calcària per fer-ne ciment i, més recentment, la proliferació d'urbanitzacions que han colonitzat progressivament la muntanya són els elements visualment més impactants.
- Les cabanes de pedra seca, un bon nombre de masos i alguns veïnats rurals formen un paisatge humanitzat molt interessant per la seva austeritat formal i adaptació a un entorn natural inhòspit.
- La platja de Garraf, relativament poc urbanitzada i amb unes interessants casetes de bany de principis de segle que s'aprecien des de la carretera o el tren.

Mirador

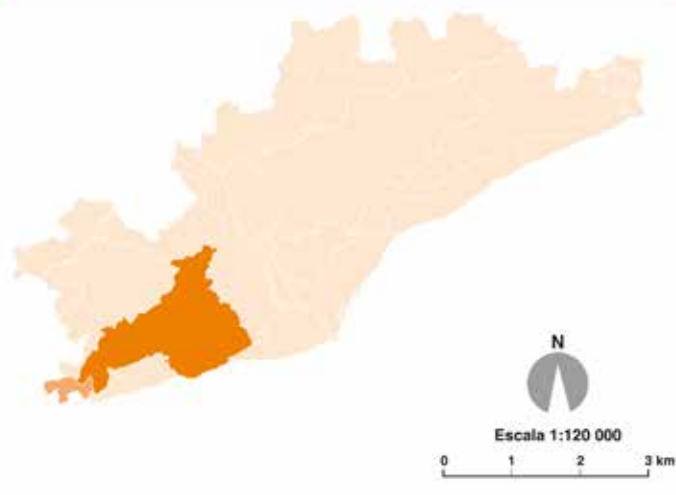
— Itinerari motoritzat

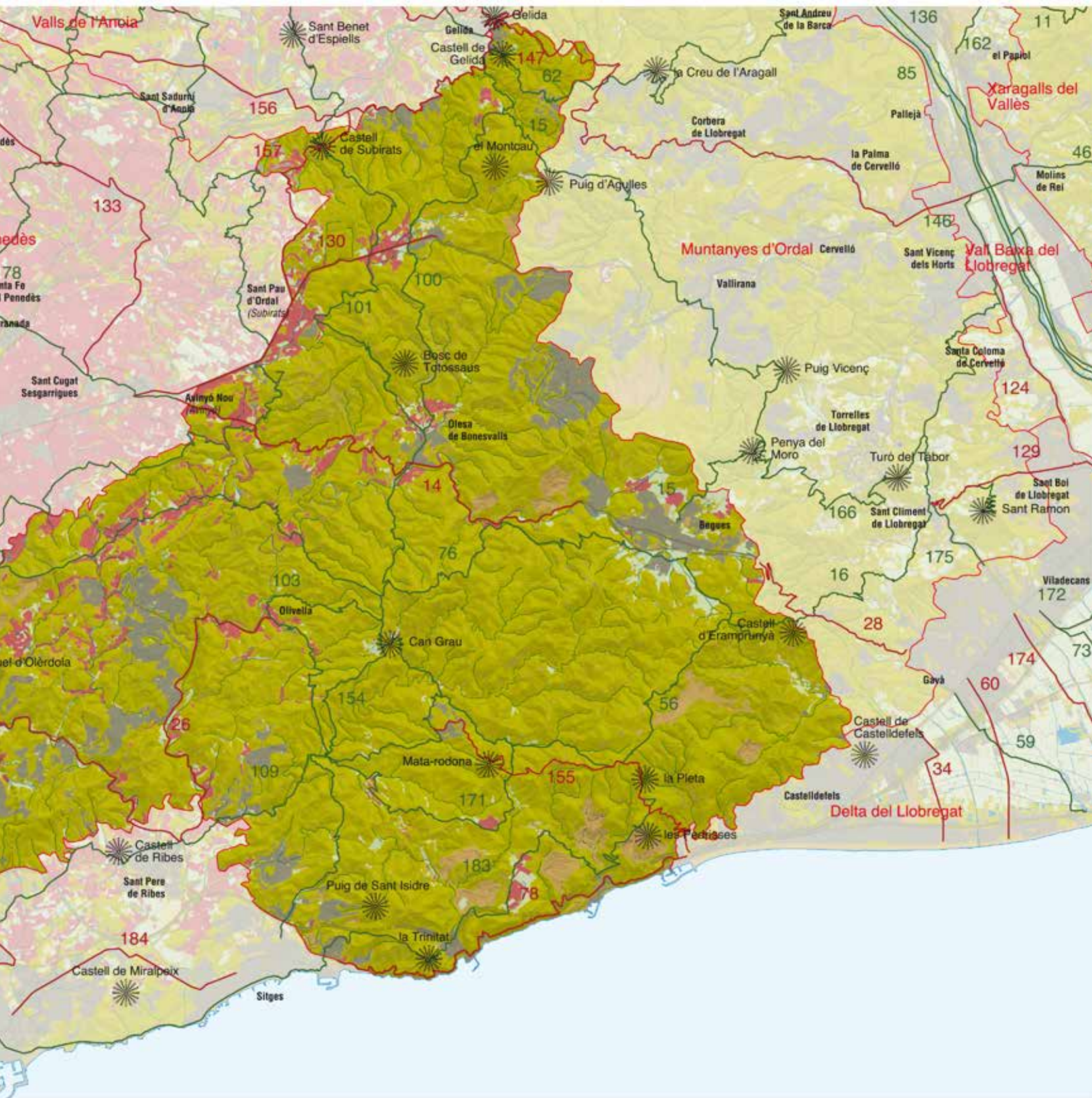
- 14 Begues - Avinyonet del Penedès
- 26 Canyelles - Olivella
- 29 Castell d'Olèrdola - Vilafranca del Penedès
- 48 Cubelles - Canyelles
- 49 Cubelles - Castellet i la Gornal
- 78 la Ginesta - Sitges
- 79 la Ràpita - Castellet i la Gornal
- 130 Sant Cugat Sesgarrigues - Ordal
- 147 Sant Vicenç dels Horts - Gelida
- 155 Sitges - la Plana Novella
- 156 Sant Pere de Riudebitlles - Sant Llorenç d'Hortons
- 157 Subirats - Sant Sadurn d'Anoia

— Itinerari no motoritzat

- 7 Avinyonet del Penedès - Sant Sadurn d'Anoia
- 15 Begues - Gelida
- 35 Castellet i la Gornal - Avinyonet del Penedès
- 56 Garraf - Bruguers
- 62 Gelida - Sant Andreu de la Barca
- 76 la Clota - l'Arboçar
- 100 Olesa de Bonesvalls - Gelida
- 101 Olesa de Bonesvalls - Sant Llorenç d'Hortons
- 103 Olivella - la Plana Novella
- 109 Pla d'en Querol - Camí Mas
- 149 Santa Margarida i els Monjos - les Gunyoles
- 153 Serra de Bonaire - Vilanova i la Geltrú
- 154 Sitges - Olesa de Bonesvalls
- 171 Vallgrassa - Olivella
- 182 Vilanova i la Geltrú - l'Arboç
- 183 Vilanova i la Geltrú - Garraf

340

Elements naturals del paisatge

La climatologia del Garraf és mediterrània amb tendència càlida, amb hiverns i estius atenuats ran de mar i molt més extrems a les parts altes o interiors (menys arcecerades i allunyades dels efectes de les brises marines). Així, a Sitges, la temperatura mitjana anual és de 16,3 °C i la precipitació mitjana anual és de 501 mm, mentre que a Begues la temperatura mitjana anual se situa en els 13,9 °C i la precipitació mitjana anual és de 705 mm, amb un màxim a principis de tardor (setembre-octubre) i un submàxim primaveral.

Aquest àmbit, com que està situat a migjorn de la Serralada Litoral, té unes precipitacions moderades, per bé que la sequera superficial té molt més a veure amb el caràcter càrstic o fissurat del terreny i l'escàs desenvolupament del sòl que no pas amb el règim de precipitacions. Així, l'escassa disponibilitat d'aigua per a la vegetació i els conreus dona una aparença poc forestal, especialment on hi ha més afloraments rocallosos, però la realitat és que la precipitació varia molt poc en relació amb Collserola o la Conreria (Serra de Marina).

El Garraf és un massís sedimentari de naturalesa eminentment calcària i dolomítica, com la major part dels relleus de la Serralada Litoral al sud del delta del Llobregat. El caràcter massiu de la roca, el color blanc grisós i les formes d'erosió característiques del carst (rasclers, dolines, avencs, pòlies, etc.) es donen especialment a la part més oriental, en bona part inclosa dins del parc de Garraf. L'entorn de Campgràs és un dels indrets amb més densitat de mani-

festacions de carst del Garraf i hi destaca el gran nombre d'avencs cartografiats. Cims i careners de contorn polit o arrodonit per la particular forma d'erosió per dissolució de la roca es poden observar molt bé a l'interior del Parc, sobretot al llarg de la carretera que va de la urbanització Rat Penat fins a la plana Novella. Les planes, de forma típicament circular o arrodonida, fruit també dels fenòmens de dissolució i enfonsament del terreny, poden tenir un caràcter puntual, fins algunes desenes de metres de diàmetre (dolines) o bé ésser molt més extenses (pòlies), com succeeix a Begues, i es caracteritzen pel fons planer, uniforme i força ric en argila, que amb el seu color vermellós contrasta amb el blanc grisenc de la roca.

El litoral és abrupte, amb penya-segats molt evidents que fins fa poc aïllaven força el litoral sud de la Regió Metropolitana de Barcelona en relació amb l'àrea central, més urbana. Vers l'oest, el relleu se suavitza progressivament però el protagonisme del substrat geològic persisteix, si bé d'una manera menys òbvia, ja que es produeixen intercalacions de materials detrítics o més heterogenis. La naturalesa del rocam i la seva situació estratègica al costat de la conurbació barcelonina han propiciat l'obertura de nombroses pedreres de pedra calcària, algunes de grans dimensions i amb un notable impacte ambiental i paisatgístic.

Els relleus més alts són la Morella (596 m) i el puig de la Mola (535 m), al sector oriental de l'àmbit, així com el puig de l'Àliga (465 m) en el sector occidental.

Els torrents, fonamentalment temporals, si més no superficialment, estan excavats sobre la roca formant fondos, amb secció típica-

342

La carretera de les costes del Garraf ofereix unes excel·lents vistes del litoral abrupte i rocallós de la unitat. Josep Cano / Diputació de Barcelona

ment en U, on hi ha roca massiva. En indrets menys abruptes, la dissolució de la roca crea unes depressions suauement inclinades, anomenades «comellars» (i a vegades també «fondos»), per on rarament circula superficialment l'aigua, però que estan relativament enriquides amb còdols i argiles i, tot sovint, s'hi practica una agricultura de secà en terrasses. L'únic riu semipermanent, el Foix, se situa en el límit de l'àmbit i el cabal esdevé subterrani en certs trams. De fet, l'embassament de Foix, l'únic de tot l'àmbit, va tenir greus problemes de filtracions que en van comprometre el funcionament. Entre els cursos secundaris, tots ells intermitents en l'espai i el temps, destaca la riera de Begues, que drena bona part de la meitat est fins a unir-se amb la riera de Sant Pere de Ribes i desguassar al mar i, amb una conca força més reduïda, la riera de Canyelles, que s'uneix amb el torrent d'en Parellada i desguassa al costat del port de Vilanova. Mereix ser destacat el corrent subterrani de la Falconera, considerat un dels més importants de Catalunya, que desguassa sota la penya del mateix nom i té un cabal considerable.

És dominada clarament per la vegetació natural i per les plantacions de pi blanc, fetes per l'Administració arran dels incendis forestals que han castigat fortament la zona en els darrers decennis.

La vegetació potencial característica és la màquia de garric i margalló (*Quercus-lentiscetum*), típica dels àmbits calcaris costaners meridionals, amb presència de margalló (*Chamaerops humilis*), garric (*Quercus coccifera*), llentiscle (*Pistacia lentiscus*), aladern (*Phillyrea angustifolia*) i arítjol (*Smilax aspera*), entre altres espècies, així com la pineda de pi blanc (*Pinus halepensis*) als llocs de sòls més profunds i especialment a les antigues feixes de conreu abandonades. Aquestes pinedes han estat fortament afavorides pels incendis forestals que han assolat de manera recurrent aquest espai i les sembres aèries posteriors. Les alzines (*Quercus ilex*) ocupen els fondals i punts d'inflexió del territori orientats majoritàriament a llevant i a nord. En els indrets de sòls escassos o discontinus, entre rocam abundant, es poden trobar força llistonars o prats secs amb llistó (*Brachypodium retusum*), argelaga (*Genista scorpius*) i salvió blener (*Phlomis lychnitis*), tradicionalment afavorit per l'activitat ramadera. Finalment, en els indrets de pedruscall més recalitrant, en petites cavitats i esclatxes del rocam, especialment a l'ombra, s'hi troba vegetació rupícola: barretets (*Umbilicus rupestris*), crespínells (*Sedum* sp.) i diverses falgueres, com la dauradella (*Ceterach officinarum*) i el polipodi (*Polypodium vulgare*).

A la pràctica, sovint la màquia està relativament degradada i s'hi troben espècies de brolla, com el romaní (*Rosmarinus officinalis*), el bruc d'hivern (*Erica multiflora*), la bufalaga (*Thymelaea tinctoria*), la foixarda (*Globularia alypum*) i l'esteperola (*Cistus clusii*). En espais potencialment d'alzinar, és possible trobar sovint arboçars o màquies d'arboç (*Arbutus unedo*), que són un estadi de recuperació de la primitiva vegetació esclerofíl·la. Els llistonars (*Phlomidobrachypodietum retusi*) encara ocupen extensions rellevants però discontinues, i estan en forta competència amb la vegetació arbustiva.

Al litoral, l'exposició assolellada i el pendent afavoreixen les comunitats vegetals rocoses, que experimenten una zonació o variació a mesura que s'allunyen de la influència directa i indirecta del

mar (aerosol marí, aigua i salinitat). Hi ha líquens com *Verrucaria amphibia* i algues unicel·lulars (cianòfits) o verdes, on s'acumulen petits tolls d'aigua i, ja al límit de la influència marina, fonoll marí (*Crithmum maritimum*), ensopegueres (*Limonium virgatum*) i plantatge marí (*Plantago crassifolia*).

En indrets arrecerats, sobretot al vessant nord, on les condicions d'humitat, ombra i desenvolupament de sòl ho permeten, es poden trobar retalls i fins i tot extensions de certa entitat d'alzinar litoral (*Quercetum ilicis galloprovinciale*), a vegades acompanyat de boix (*Buxus sempervirens*).

Evolució històrica del paisatge

Al llarg de la història, el massís de Garraf ha estat poc poblat atesa l'escassetat d'aigua, si bé hi ha algunes excepcions importants, entre les quals destaca el poblat fortificat d'Olèrdola. S'hi ha trobat restes que van des de l'edat de bronze fins a l'alta edat mitjana, sens dubte gràcies a la seva privilegiada situació, aixecada sobre la plana penedesenca, i a les importants infraestructures construïdes per a la recollida d'aigua de pluja.

Durant l'edat mitjana van aparèixer un seguit de nuclis, fonamentalment als peus dels massissos, a prop dels camps a les vores dels «fondos» i sovint, a redós d'un castell (Castellet, Canyelles), ja que es trobaven a la «frontera» amb els dominis dels sarraïns. L'avanç d'aquesta frontera cap al sud va potenciar el creixement de les viles de la plana i va relegar els nuclis de muntanya, molts dels quals van entrar en un període de fort declivi i abandonament. Un cas especial fou el llogarret de Garraf (nom d'arrel àrab), que en origen tingué la pesca com a raó de ser.

Un cas a part és el dels nuclis de Begues i Olesa de Bonesvalls; situats sobre l'antic camí ral de Barcelona a Tarragona (d'origen probablement romà), van sorgir al voltant del segle x i van progressar a mesura que augmentava el trànsit pel camí. En el cas d'Olesa, va tenir especial incidència en el seu creixement la construcció d'un hospital per acollir peregrins (s. XIII).

Al recinte arqueològic d'Olèrdola s'han trobat restes de presència humana des de l'edat de bronze. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

Amb la desaparició del perill sarraí i l'augment del trànsit per la Via Augusta – Via Francisca, al límit de la plana penedesenca i les elevacions del Garraf-Ordal, el castell d'Olèrdola decaigué (s. XII-XIII) paral·lelament al sorgiment de Vilafranca, a la qual va transferir el domini i la capitalitat sobre bona part de la plana penedesenca.

Els segles següents l'evolució del paisatge va estar marcada per la progressiva ocupació d'espais de difícil accés i aprofitament amb terrasses de pedra seca, la construcció de masos envoltats de camps als vessants i de cabanes de pedra seca a la part alta. Alguns punts especialment visibles van ser ocupats per construccions simbòliques (la Trinitat).

A la part alta hi ha dos poblaments singulars, Begues i Campdàsens. El primer, on les condicions agrícoles són molt bones, és d'origen molt antic. En aquest cas, el castell era lluny del nucli, en un punt molt estratègic (Eramprunyà). De fet, el poble resta amagat de qualsevol observador i té un accés molt complicat. Campdàsens, al seu torn, aprofita una sèrie d'extensos camps a una de les planes elevades del massís, molt a prop del mar. Si bé avui consta a penes d'un gran mas amb diverses dependències, hi ha fonts que consideren que va arribar a tenir terme propi.

El declivi demogràfic medieval també va afectar notablement la intensitat i l'extensió dels aprofitaments del territori. A més de les dures condicions del medi hi van contribuir les epidèmies i la pesta, especialment en nuclis com Olesa de Bonesvalls. Situada en zona de pas, va jugar un paper important en diversos conflictes i fets d'armes, com la guerra contra Joan II (1462-1472).

344

A les darreries del segle XVI, un cop superades les pestes i amb una major estabilitat política, es va produir un reviscolament del territori. Hi va contribuir de manera rellevant la incorporació de la nombrosa immigració occitana que va arribar a Catalunya.

Durant el segle XVIII, coincidint amb l'auge de l'activitat vitivinícola afavorit per les rebaixes dels aranzels amb l'Estat francès, es van conrear terres abans incultes i es van substituir diversos conreus, sobretot fruiters de secà i cereal, a favor de la vinya. Durant aquest període van créixer i es van recuperar masos i veïnats rurals com el de Jafre, que havien quedat pràcticament abandonats des de l'edat mitjana. Tanmateix, la crisi de la fil·loxera va fer que l'augment demogràfic fos relativament efímer, i la recuperació del conreu i la població, més complexa que en els territoris veïns de la plana.

Amb la Revolució Industrial van succeir una sèrie de projectes que pretenien, com era habitual a l'època, l'explotació racional dels recursos del massís. El projecte principal va ser l'obertura de la línia de tren arran de mar, una obra d'enginyeria destacable, ja que la via corre per l'interior de nombrosos túnels i a penes surt a l'exterior a les cales.

La via va fer permeable el massís, però únicament va fer accessibles les cales de Garraf i Vallcarca, on van aparèixer activitats industrials relacionades amb la pedra calcària local, i els nuclis de Sitges i Vilanova. Una activitat que ha deixat molts rastres en forma de petites pedreres va fer l'extracció de «sal de llop», o calcita cristal·litzada, utilitzada en la fabricació de vidre.

La reconversió en carretera de l'antic camí de Sitges per les costes del Garraf data de principis del segle XX i no va implicar grans canvis respecte al traçat original, que fins i tot havia creat la seva pròpia llegenda al pas de la Mala Dona. Marginal com la via fèrria, no va millorar substancialment l'accessibilitat al massís. La construcció de la carretera d'Ordal, a principis del segle XXI, va aïllar l'interior del massís i va fer perdre població a nuclis com Begues i Olesa de Bonesvalls, abans situats ran del camí ral.

Un fet molt peculiar va ser la creació d'una colònia agrícola en el punt més desolat, batejada com a Plana Novella, a les darreries del segle XIX. Un gran llac artificial protegit de l'evaporació per un jardí de regust romàntic donava origen a una xarxa de canals de reg que abastien també la casa i les dependències annexes, un conjunt residencial eclèctic en què destaquen les bodegues. El conjunt edificat, el llac i els camps, en el decurs dels pocs anys en què van ser explotats, devien contrastar fortament amb el ressec entorn.

Una altra iniciativa rellevant va ser la recerca i l'intent de captació del riu subterrani que desemboca a la Falconera, i que hauria hagut d'abastir d'aigua Barcelona, intent fracassat per la gran fondària a la qual corre el riu. Fou obra del comte Güell, principal terratinent del massís, que va portar a terme altres actuacions, com la construcció de les bodegues modernistes de Garraf o l'obertura de les primeres pedreres de calcària per a la fabricació de ciment, a Vallcarca.

Una actuació hidràulica destacada va ser la creació de l'embassament de Foix, creat per transformar en regadiu les terres més planeres entre Calafell i Sant Pere de Ribes i finalitzat l'any 1937. La voluntat paisatgística de l'obra és evident tant a la mateixa presa com a l'entorn creat per l'antic castell, reflectit sobre les aigües quietes de l'embassament.

Però la Revolució Industrial va suposar també l'abandonament progressiu de les activitats agrícoles al massís i la lenta desaparició del paisatge humanitzat a costa de tant d'esforç. Cap al 1970 ha-

Vista del pantà de Foix des del Castellet. L'embassament va ser construït per recollir les rierades del riu Foix i per proveir d'aigua la zona de Vilanova i els conreus que l'envolten. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

vien desaparegut gairebé totes les activitats productives a la part alta del massís, tret d'algun ramat d'ovelles, i només quedava alguna masia habitada a Campdàsens. Aquest abandonament va facilitar l'aparició de tot un seguit d'activitats molestes, com ara pedreres, antenes, abocadors, cementiris de gossos i d'altres.

A partir de mitjans dels anys seixanta van començar a aparèixer les urbanitzacions de segona residència, que normalment se situaven a llocs poc accessibles i eren ocupades per estrats socials modestos. La major part d'aquests assentaments es caracteritzen per un aspecte general de desordre, causat per una gran varietat d'estils constructius en espais relativament reduïts (les parcel·les no solen ser massa grans), per uns espais públics deixats, pels vials de fort pendent i, en general, per la manca d'encaix de l'assentament a l'entorn. El cas més visible, tot i tractar-se d'un assentament de nivell social més alt que la mitjana, és la urbanització Valle de los Reyes, rebatejada posteriorment com a Plana Novella. Va ser pensada com a espai exclusiu i va requerir la construcció d'una carretera asfaltada des de les Botigues de Sitges. Aquesta carretera, privada els primers anys, ha permès a la llarga que el cor del massís fos accessible en automòbil, amb les implicacions positives i negatives que això ha comportat. Una altra carretera que travessa aquest àmbit és la del Foix, que es va construir per a les obres de l'embassament.

Un altre cas singular és el de la urbanització Rat Penat, a sobre de les Botigues de Sitges. Dissenyada sota uns estrictes preceptes racionalistes en plena modernitat, la seva relació amb el descarnat entorn calcari era, i en part encara és, plena de contrastos molt suggeridors.

Ja des d'abans de la Guerra Civil l'activitat extractiva va ser molt important al Garraf i va augmentar amb la construcció de la fàbrica de ciment de Vallcarca i el seu petit moll. Les pedreres van créixer notablement amb el temps, malgrat una teòrica moratòria que l'Ajuntament de Sitges va proposar a partir de l'any 2000, però que mai no s'ha implementat. Algunes pedreres han destruït paisatges que en el passat van tenir gran importància, com el fondo de les Coves. D'altres, com la cova de la Falconera, van estar a punt de seguir el mateix camí, però les obres es van aturar quan es van posar en risc els túnels del ferrocarril. També relacionat amb aquesta activitat es va bastir el port de Garraf, a mitjans del segle xx, des d'on es va transportar pedra per al dic de protecció del port de Barcelona, el popular «trencaones».

El 1974 es va aprovar, després d'un procés polèmic i amb força contestació acadèmica, l'abocador d'escombraries de Barcelona i part de l'àrea metropolitana de la Vall de Joan, per sobre de l'antic camp de tir de l'exèrcit. Aquest és un cas únic d'abocador en terrenys càrstics que, tal com es va denunciar a l'època, ha contaminat durant dècades el riu subterrani de la Falconera. El seu creixement va ser espectacular, i va arribar a convertir en una esplanada el que era una feréstega i profunda vall voltada de penya-segats. Actualment l'abocador està clausurat i en fase de restauració i manteniment postclausura.

Ja als anys noranta, una sèrie de radars i antenes de l'aeroport del Prat van alterar la silueta del carener principal de la Morella.

A la mateixa època, el traçat de la nova autopista, paral·lela a la via fèrria, va suposar un canvi important en el vessant marítim del massís. També ha tingut importància des del punt de vista del territori i del paisatge la delimitació definitiva dels parcs de Garraf, del Foix i d'Olèrdola. El resultat més visible és el tractament urbanístic de les urbanitzacions iniciades amb anterioritat, que ha permès a algunes desenvolupar-se i que, en canvi, n'ha marginalitzat d'altres, en especial al rerepaís de Sitges (Mas d'Alba).

Organització i dinàmica actual del paisatge

La vegetació cobreix la major part de la unitat Garraf (més del 80% de la coberta). La més característica és la màquia litoral de garric i margalló, així com la pineda de pi blanc allà on el sòl ho permet. En els darrers anys se certifica el manteniment del sòl forestal, amb un lleugeríssim increment de les comunitats més madures, de port arbori, en relació amb les bosquines i prats, i la recuperació progressiva de la vegetació natural més característica de la zona (sobretot el margalló, així com la sabina –fruit de repoblació–, el garric i el llentiscle), mentre que l'aridesa del terreny i el predomini del rocam han restringit els usos agrícoles i, fins fa uns decennis, els assentaments urbans.

El paisatge agrícola, gairebé testimonial, combina la presència de la vinya, que ocupa petites extensions, generalment fondals o planes de certa entitat, amb alguns romanents de cereal de secà. També cal destacar el cultiu del préssec d'Ordal, de secà, que es conrea als municipis de Subirats i d'Avinyonet del Penedès, a la confluència entre aquest paisatge i el de la Plana del Penedès.

També abunden molt les feixes abandonades en períodes recents o reculats, generalment ocupades per bosquines i prats on abunda el pi blanc. La ramaderia, abans destacable, també ha experimentat un fort declivi, i l'absència de la reducció de biomassa per a la pastura és una de les causes de l'increment d'incendis forestals. El conjunt dels espais agrícoles estan, però, sotmesos a certa pressió urbanitzadora ja que el seu valor agrològic és molt escàs. Bona part d'aquests espais estan vorejats per urbanitzaci-

Préssecs i vinyes a Subirats. Maria Rosa Ferré

ons i el paisatge té tendència a degradar-se pels abocaments, la manca de manteniment dels camins, murs de pedra i altres infraestructures rurals, així com per la sobrefreqüentació dels camins per mitjans motoritzats com quads, motos de trial, etc. Tot plegat genera uns paisatges que han perdut els atributs de valor originals i no n'han rebut de nous que compensin mínimament les transformacions sofertes. S'espera que en aquests espais es mantingui la pèrdua de sòl agrícola, en les parcel·les agronòmicament més desfavorables, i un increment de les formacions de matollars i bosquines en detriment dels prats secs (llostons, prats sabanoides d'albellatge), fruit de la previsible davallada de la ja escassa pressió de pastura, en aquells espais que no siguin ocupats per la urbanització. Aquesta tendència a l'abandonament del món rural posa en qüestió alhora el manteniment del patrimoni de pedra seca existent. Malgrat ser elements plenament integrats a l'entorn, la permanència futura dels murs de pedra seca i altres elements propis de l'arquitectura rural és dubtosa, ja que la seva funcionalitat inicial s'ha perdut i s'està perdent el coneixement de la tècnica constructiva. D'altra banda, aquest abandonament agrícola i la manca de manteniment de les infraestructures rurals pot comportar problemes d'erosió més o menys puntuals o extensos a diversos indrets del massís.

A causa de l'aïllament pel que fa a les comunicacions i a la pobresa històrica dels recursos endògens, es caracteritza per un poblament tradicional escàs, amb nuclis urbans de reduïda dimensió, i masos dispersos, generalment propers a les petites planes aptes per al conreu, com succeeix en les poblacions d'Olivella, Begues o Olesa de Bonesvalls. Aquest poblament conserva encara un atractiu remarcable per la seva senzillesa i el caràcter rural vinculat als aprofitaments tradicionals. Els veïnats rurals i els petits conjunts formats per mas principal, corrals i construccions annexes (en bona part abandonats i/o enrunats) tenen un gran atractiu i són el testimoni del tipus de poblament més genuí i habitual, que es conservava fins només fa uns decennis.

Tot i així, l'expansió urbana és el fenomen més important ja que ha afectat una part considerable d'un territori sobre el qual, fins no fa

Olesa de Bonesvalls, a més del nucli, té diverses urbanitzacions disperses pel seu terme municipal. Maria Rosa Ferré

gaires anys, a penes es localitzaven uns quants nuclis petits. En les darreres dècades s'han construït diverses urbanitzacions, algunes de gran extensió. En només quinze anys, a cavall del segle xx i xxi, l'augment de la superfície urbanitzada ha estat de l'entorn d'un 70%, un creixement accentuat que es correspon en la seva immensa majoria amb el creixement d'urbanitzacions o teixits urbans de baixa densitat i, amb una incidència especialment rellevant en el paisatge, amb la implantació de noves infraestructures viàries (C-32, C-15).

Així, aquella estructura del poblament tradicional conviu i contrasta alhora amb l'extensió d'algunes urbanitzacions. Els nuclis més rellevants són Canyelles, Begues, Olesa de Bonesvalls i Olivella, tots ells amb extensions o urbanitzacions annexes de baixa densitat i tipologia unifamiliar aïllada que ocupen una superfície més de cent vegades superior a la dels antics nuclis. Aquesta dinàmica d'extensió de l'ocupació urbana s'ha deixat sentir fortament amb la darrera «onada immobiliària», i als límits de les àrees protegides es dona un contrast fort entre espais plenament urbanitzats i extensions de màquia i pedra. Això succeeix especialment al rerepaís de Sitges (sector de Quint Mar) o a l'Olivella i provoca uns contrastos paisatgístics evidents, amb efectes tant directes (pèrdua de vegetació, moviment de terres, destrucció de murets, barraques i construccions tradicionals, etc.) com indirectes (abocaments, freqüentació, accés motoritzat, etc.). Moltes d'aquestes urbanitzacions s'han transformat progressivament en primera residència tot i que, en origen, van aparèixer com a segones residències. La transformació notable d'algunes urbanitzacions de segona residència en assentaments permanents ha tingut el màxim exponent a Olivella, on el nucli tradicional –quasi adossat al parc natural, i en línies generals, força harmònic amb el paisatge– no ha crescut, mentre que es construïen gran quantitat d'edificacions noves a les nombroses urbanitzacions situades a l'espai forestal.

Des del punt de vista paisatgístic es podrien distingir almenys tres categories d'urbanitzacions presents:

- Urbanitzacions marginals: presenten un baix nivell de serveis i/o una escassa connectivitat. Un exemple és el de California – Les Palmeres, a Canyelles, on un viari de gran pendent, la manca d'urbanització, edificis escampats en un entorn força àrid i sense relació amb aquest i l'abandonament de moltes cases i instal·lacions generen un impacte paisatgístic evident.
- Noves urbanitzacions: apareixen generalment com a barri o suburbi d'un nucli tradicional. Un exemple n'és Begues Park. El paisatge que formen és característic, amb edificis de fins a tres plantes en illes molt tancades i amb carrers de caràcter molt urbà (si tenim en compte el lloc on es troben). Són paisatges edificats i anodins que es relacionen abruptament amb l'entorn, mitjançant murs, tanques i, sovint, amb estassades o petits abocaments de runa, restes de poda, etc. Un contrast cromàtic molt acusat es forma entre el verd dels jardins particulars i l'aridesa pròpia del territori, per exemple a la urbanització de Plana Novella.
- Nous centres i extensions dels nuclis existents: el cas més rellevant és la urbanització Mas Milà a Olivella, on l'extensió de

Urbanització el Lledoner, prop d'Ordal. Observatori del Paisatge

baixa densitat tendeix a substituir el centre històric. Es tracta d'una típica urbanització de parcel·les relativament grans que ha estat objecte de nombroses inversions municipals per dotar-la de serveis i espais públics. Els nuclis que han crescut amb ciutat jardí, com succeeix a Canyelles, tendeixen a densificar-se amb el temps. S'hi solen mantenir elements propis de les urbanitzacions originals, com les tanques amb teles metàl·liques o les petites hortes intercalades entre les cases, a banda d'una estructura de carrers relativament anàrquica.

Aquest poblament en forma d'urbanitzacions disperses, en contacte amb el medi natural, comporta un elevat risc d'incendi. El caràcter reduït i discontinu de les masses forestals i la capacitat rebrotadora de la màquia litoral relativitza l'impacte del foc sobre el medi, però no sobre les urbanitzacions i infraestructures. Més enllà del risc natural o provocat per esteses elèctriques i llamps, el Garraf és un indret tristament conegut per l'elevat nombre d'incendis provocats, els més recurrents de la Regió Metropolitana de Barcelona –destaquen en aquest sentit els incendis del 1982 i el 1994.

D'altra banda, les crescudes sobtades dels fondos i torrents d'aquest àmbit suposen un cert risc, en general lleu o moderat, per a alguns habitatges i infraestructures, així com per als vehicles, en aquells trams en què la riera i el carrer es confonen, com succeeix a Olesa de Bonesvalls. El caràcter fortament despoblat de l'àmbit, tanmateix, fa que aquest risc tingui efectes força reduïts i molt localitzats.

El risc d'erosió és també reduït a causa del caràcter fortament rocallós de l'àmbit, però allà on es dona és fruit sobretot dels incendis (pèrdua de sòls i, en menor mesura, despreniments), de les infraestructures i l'edificació (caiguda de blocs, si bé no és un problema massa rellevant), i, especialment, de les pedreres.

A curt termini, aquesta tendència de l'expansió de la urbanització ha d'experimentar encara un petit creixement en aquells sòls ja classificats. A mitjà termini, per contra, el planejament territorial preveu la congelació de les urbanitzacions existents, amb una estratègia de reestructuració per a les que estan situades a l'entorn

de Canyelles, fet que pot ajudar a «crear ciutat» on fins ara només hi havia una perifèria mal encaixada.

El massís de Garraf ha estat històricament poc valorat, probablement pel seu paisatge àrid i poc productiu des del punt de vista de les activitats agroramaderes tradicionals. Aquest fet ha afavorit la implantació d'activitats amb una incidència negativa en el paisatge, que a les zones veïnes, molt poblades, trobarien contestació. És el cas de l'abocador de la vall de Joan (que es va obrir el 1974, tot i que fou clausurat el 2006 i restaurat amb un èxit notable), de les nombroses pedreres (alguna ja centenària), de les línies d'alta tensió, dels polígons de tir (ja desapareguts), etc.

Així, cal remarcar, per la seva significança paisatgística, l'existència de l'abocador de la vall de Joan, que va suposar la contaminació de l'aqüífer de la Falconera i també de diversos avencs existents al cor del massís, així com de la riera de Canyars. Tanmateix, la clausura del dipòsit i la restauració iniciada fa uns quants anys, amb un projecte de restauració que ha estat premiat i que destaca per l'atenció prestada a la integració paisatgística, estan aconseguint minimitzar aquest impacte. En aquest sentit, es preveu que a mitjà termini hagin culminat els treballs de manteniment postclausura de l'abocador, i que l'aprofitament del biogàs farà disminuir notablement les pudors que emanaven a l'atmosfera. De manera semblant, cal esperar que els lixiviats, recollits parcialment en una bassa, aniran minvant a poc a poc i la contaminació de la riera de Canyars baixarà. La restauració de l'abocador i de les superfícies més planeres d'algunes pedreres crearà un nou «paisatge de plana», poc pedregós, inexistent originalment.

Pel que fa a les activitats extractives, aquestes han marcat profundament el paisatge. Les pedreres, en general, es desenvolupen amb fronts de gran alçària i molt visibles, i cal tenir en compte que la restauració de fronts rocallosos quasi verticals és poc plausible. Destaquen en aquest sentit els grans talls d'algunes pedreres, en especial les que donen al mar. L'elevat nombre i dimensió de les pedreres causa un innegable impacte sobre el paisatge, i la pèrdua d'espais, alguns amb elevat valor simbòlic, és irreparable. Per les seves característiques, les pedreres tenen una incidència en el paisatge molt més significativa del que la seva superfície podria suggerir. És el cas, per exemple, de la pedrera del fondo de la Ginesta, de la que se situa a sobre els Monjos i de la del Telègraf (Subirats). Per contra, la gran pedrera de Vallcarca té un impacte visual relativament menor, ja que no resulta visible des de llocs freqüentats, encara que fins i tot ha alterat la hidrografia local.

Pel seu impacte, un dels fets més rellevants és la desaparició de la part baixa del fondo de les Coves, a Garraf, en altre temps meta de pintors. L'Ajuntament de Sitges va proposar una moratòria per a les activitats extractives a partir de l'any 2000, però la realitat és que aquestes tendeixen a esgotar les seves concessions, si és que no opten per obtenir prorroques o ajornaments. La restauració que, per normativa, és preceptiva a les pedreres, cal veure-la com una acció esmorteïdora de l'impacte, ja que el paisatge càrstic original ha estat suprimit per desaparició física i el resultat de la restauració serà una certa coberta vegetal sobre un relleu no concordant. Tot i que la previsió era vers el tancament i la clausura de les pedreres en el curt termini, el fet és que la previsió

a curt termini és el manteniment de la seva activitat, i la demanda de l'àrea metropolitana o els canvis en les tendències econòmiques poden comportar fins i tot que es prorroguin o ampliin les concessions. D'altra banda, la restauració de les parets verticals orientades a llevant, les més visibles des de les vies de comunicació i els nuclis costaners, és complexa i difícilment s'assolirà de manera satisfactòria, ja que les formes de relleu principal no són modificables, de manera que s'anirà mantenint l'impacte visual mentre no es vagin naturalitzant.

A causa del relleu i l'escàs poblament, aquest territori presenta una de les densitats d'infraestructures més baixa de la Regió, tot i que el creuen infraestructures d'abast territorial o supracomarcal, la C-32 (autopista Pau Casals), que en creua bona part mitjançant túnels; l'antiga carretera C-31, que voreja les costes del massís i que ha esdevingut pràcticament una via paisatgística d'ençà de l'obertura de l'autopista dels túnels del Garraf; i el ferrocarril (línia Barcelona-Sant Vicenç de Calders). Totes tres infraestructures ressegueixen la franja costanera, al sud est, però la incidència en el paisatge de l'autopista és, per les rases verticals obertes i la pèrdua d'espais d'interès agrícola i natural, força més significativa que els provocats per l'antiga carretera de la costa i pel ferrocarril, en general força integrat gràcies als nombrosos túnels, i tot i que té alguns trams descoberts, que permeten al seu torn la contemplació de les costes i el mar, es pot dir que amb el temps l'impacte pel moviment de terres sobre el litoral ha quedat força integrat. L'altre eix territorial d'entitat que creua l'àmbit, aquest cop transversalment, és la C-15 (carretera Vilanova i la Geltrú – Vilafranca del Penedès – Igualada). De menor entitat però rellevants per connectar alguns dels indrets i paisatges més atractius de l'àmbit són la BV-2115, de Vilanova i la Geltrú a l'Arboç pel pantà de Foix, i la carretera de Gavà a Avinyonet del Penedès.

Un altre tipus d'infraestructura que ha modificat el paisatge de manera important són els ports esportius. El més que notable augment de l'activitat nàutica esportiva ha comportat l'arribada d'una gran quantitat de petites embarcacions que solquen unes aigües que no fa gaires anys tan sols eren visitades per unes poques barques de pesca. Aquest fet ha revalorat notablement la imatge del massís des del mar, i és un element de pressió gens menyspreable de cara a futures iniciatives conservacionistes. Però, paradoxalment, aquesta activitat nàutica ha transformat profundament la costa, i és Sitges l'únic municipi català que disposa de quatre ports (un d'ells, industrial). Analitzant la tendència del sector nàutic dels darrers anys, i tenint en compte que la valoració del Garraf com un espai d'oci i esbarjo, especialment en època vacacional, atrau un major nombre de visitants, és previsible que es plantegi augmentar la mida d'alguns ports esportius.

També les antenes i esteses elèctriques tenen un impacte paisatgístic, puntual però relativament visible, especialment les antenes de suport a la navegació aèria, situades prop del cim de la Morella, que estan encerclades per una tanca de protecció. Els cables elèctrics, més enllà del seu impacte visual, suposen un risc afegit d'incendi i també de col·lisió o electrocució per a les aus, sobretot rapinyaires.

Finalment, l'existència dels espais protegits, parcs de Garraf, del Foix i d'Olèrdola, que ha induït la recuperació de diversos edificis

(la Pleta, Vallgrassa, can Grau, etc.) i l'execució de diverses actuacions sobre el viari, ha comportat també un augment de les activitats de caire turístic i terciari, i ha provocat que aquests espais, ara protegits, hagin passat de ser espais gairebé ignorats a tenir una freqüentació important, sense que aquest fet hagi tingut però una excessiva repercussió en el paisatge. L'excessiva freqüentació d'alguns punts concrets (Campgràs, pic del Martell, pantà de Foix) pot provocar, en tot cas, alteracions puntuals. Alhora, l'augment, gràcies a les darreres delimitacions, de l'extensió de la superfície protegida, més enllà dels parcs gestionats per la Diputació de Barcelona o els PEIN gràcies a la xarxa Natura 2000 i el planejament territorial, farà que minvin certs usos, fruit d'expectatives sobre el territori cada vegada més complexes d'assolir. Per tant, s'espera un increment de la maduresa de les comunitats vegetals en aquests entorns protegits. També cal esperar una millor cura per tal d'integrar en el medi i el paisatge eventuais instal·lacions d'infraestructures o de serveis que es projectin en un futur.

Expressió artística del paisatge

Aquest paisatge no ha rebut tanta atenció com els seus veïns de plana, tot i que poden trobar-se algunes manifestacions artístiques interessants. En aquest sentit, podria considerar-se el fet que Gaudí i el seu deixeble Francesc Berenguer van aconseguir, a les bodegues Güell de Garraf, integrar una obra moderna en un entorn humanitzat abrupte, amb referències a les construccions de pedra seca pròpies del massís. Edificades entre 1885 i 1905, la construcció de les bodegues Güell coincideix amb els anys de màxima activitat «modernitzadora» al massís.

En relació amb la pintura, l'exemple més notable són les obres de Joaquim Mir (1873-1940), que va dedicar moltes hores, de vegades acompanyat d'alumnes seus, als poblets del massís i en especial a Canyelles. D'aquest autor procedeix la més vívida representació pictòrica d'aquest paisatge, el quadre intítulat Olesa de Bonesvalls: una visió descarnada i lluminosa d'aquest –llavors–

El Cellar Güell, al municipi de Sitges, són un conjunt d'edificis modernistes d'estil gaudinià. Maria Planas Aulet

minúscul llogarret, en què destaquen els dos elements bàsics del paisatge del Garraf, el verd i blanc del fons i els ocres dels llocs habitats.

Pel que fa a les referències literàries, és especialment destacat el poema líric «Garraf», de Ramon Picó i Campanar (1894) escrit en cinc actes i un pròleg, apte per a la representació teatral, el qual d'una banda lloa la intenció del comte Güell (protector de l'escriptor mallorquí) de voler redreçar i donar vida a un territori esquerp i inhòspit i, a la vegada, utilitza al·legòricament topònims, fets històrics i llegendes de la zona per donar nom a personatges clau de la història i referir-hi fets destacats. Igualment conté descripcions molt detallades d'alguns barrancs i caletes, on succeeixen fets rellevants (per exemple, el torrent de l'Infern, l'areny de Sant Salvador, etc.), fruit de la cerca igrora de l'autenticitat i la pràctica excursionista de l'autor.

Entre les descripcions literàries més suggeridores es troba aquesta de Manuel Crespo, del grup surrealista de Madrid, publicat a la revista Salamandra:

«El mar delimita la zona, que a sus espaldas ve elevarse los acantilados del macizo calcáreo, que la acorralan, alzados hasta la estepa desnuda y duramente erosionada; un paisaje mísero y blanco cuyo perímetro define el horizonte, contrapunteado por algunos pinos retorcidos, plantas aromáticas de aroma juvenil, pitas, lentiscos y palmitos, aferrados a las grietas de un pedregal surcado subterráneamente por arroyos y grutas con estalactitas y estalagmitas, invisibles para quien va por la superficie, pero que se perciben en forma de ecos, la inestabilidad del terreno, los pozos o los silbidos del aire al introducirse en los agujeros de los riscos, asiduamente azotados por vientos que les hacen susurrar mientras, verticales, miran los calveros circundantes. [...] Me he acostumbrado al Garraf desde mi ventana. Atender, no solo a las cicatrices producidas por las canteras que lo explotan y la especulación inmobiliaria, sino también a la sinuosidad de sus lomas, moteadas por coníferas.» (Crespo, 2005).

Valors en el paisatge

La peculiar geomorfologia associada al paisatge càrstic, amb rasclers, dolines, pòlies, fondos i avencs representa un valor natural important i distintiu en relació amb la resta de paisatges de la Regió Metropolitana de Barcelona. En relació amb els avencs, destaca per la seva fondària l'avenc de l'Esquerrà (-206 m).

Una bona part de la superfície del massís de Garraf està inclosa al Pla d'espais d'interès natural (PEIN), així com a la Xarxa de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona, institució que és l'òrgan gestor de l'espai.

Són nombrosos també els valors patrimonials i històrics presents. La cova de Sant Sadurní, a Begues, emprada com a habitatge durant l'epipaleolític (aprox. 9000 aC), conté nombroses restes corresponents a un ampli període en el qual va estar ocupada de manera més o menys contínua i és un dels jaciments prehistòrics més importants de Catalunya. Destaca també el conjunt emmurallat d'Olèrdola, amb el castell, l'església mossàrab rehabilitada, les

tombes antropomorfes i altres elements de l'edat del bronze, del període iber, romà i medieval, elements que confereixen un interès de primer ordre a aquest enclavament, situat estratègicament per sobre la plana penedesenca.

Nombrosos castells i torres de defensa solquen el paisatge del Garraf, en bona part edificats el segle x, quan aquest era un territori de frontera de la Marca Hispànica amb el territori d'al-Àndalus. A la zona costanera tenien, a més, una funció de defensa contra la pirateria. Malgrat que en la seva majoria es troben en estat ruïnós, destaquen especialment, a banda d'Olèrdola, el castell d'Eramprunyà al límit amb les Muntanyes d'Ordal; el castell de Canyelles; el castell de Castellet; el castell de Campdàsens i la torre de defensa de Can Planes, i el castell de Garraf. El mur medieval d'Olesa de Bonesvalls és també un element destacat del patrimoni romànic.

Pel que fa a l'arquitectura civil rural, cal destacar el pou de gel situat prop de la riera de Begues, notable per la seva ubicació i altitud, testimoni d'èpoques en què el fred a l'hivern era molt més intens que no pas ara. Juntament amb pous de riera, al costat o pràcticament dins la llera, corrals o pletes, cabanes de pastor o de vinya i els murs de contenció de les feixes agrícoles, constitueixen un ric patrimoni històric i arquitectònic entorn la pedra seca. Cal destacar, pel seu interès, els murs de pedra seca situats al Pla de Campgràs, atès que es tracta d'un conjunt infreqüent de voltes interconnectades per fer possible l'explotació de l'extensa dolina.

Igualment, a la part alta del massís hi ha un bon nombre de masies, en bona part abandonades. Masos com el de les Basses, que en altre temps fou ric, amb corrals en un edifici independent, i del que avui a penes resten les parets, o bé Can Vendrell, d'estructura basilical (golfes sobreelevades en relació amb la coberta de l'edifici). Algunes masies han estat reconstruïdes, tot i que són molt escasses les que es conserven associades a una explotació i, per tant, amb un paisatge agrari viu al seu entorn. Aquestes es localitzen habitualment en els fons de vall, a la part baixa del massís, com és el cas de can Suriol (Olivella), gran masia encara activa situada a tocar de la riera i envoltada de camps en plena explotació, així com la de can

349

Hi ha un ric patrimoni d'arquitectura rural vinculada a la pedra seca. A la imatge, barraca de Campgràs al pla de Campgràs. Ramon Artigas

Sadurní, a la plana beguetana, que manté l'ús agrícola, vinculat a la vinya, i part dels edificis annexos s'han convertit en restaurant.

Un dels millor exemples de paisatge agrari viu, amb valor històric, es troba al llogarret de Campdàsens, al cor del massís, on destaca el mas de ca l'Amell amb la seva torre de defensa adossada. El conjunt, que inclou una capella i diversos masos, és molt harmònic i ressalta envoltat de verdor ja que és dins un entorn tan desolat. Com a masia reconvertida serveix d'exemple el mas de Vallgrassa, localitzat a la collada de Vallgrassa, amb un camp visual extens que abasta fins al mar i que avui alberga activitats artístiques (ceràmica), just al lloc més feréstec del massís. Abandonat de fa molt i «reciclat» per a activitats artístiques, aquest mas s'integra de manera especialment intensa en un entorn escassament antropitzat. Hi ha també masies singulars, com la Pleta, de finals del segle XIX, d'aspecte gairebé industrial per l'ús intensiu de la totxana i per la seva «xemeneia» que s'abasteix d'un avenc natural utilitzat com a aljub. L'activitat agrària hi va durar molt poc temps a causa de la fil·loxera. Actualment, la masia està condicionada com a oficina i centre d'informació del Parc del Garraf.

D'entre el patrimoni vinculat als nuclis petits, destaca l'hospital medieval de Cervelló (s. XIII), a Olesa de Bonesvalls, destinat a acollir viatgers, indigents i pelegrins, que constitueix un recinte fortificat de gran vàlua i un dels únics d'aquest període que es conserva a Catalunya en bon estat. Conté elements decoratius romans, una torre de defensa de planta quadrada i la capella de Santa Marta. També cal assenyalar el petit nucli de Jafre, avui abandonat i en ruïnes, ja documentat el segle XIV, que va viure una darrera era d'esplendor el segle XIX i gairebé va esdevenir una colònia rural d'un dels terratinents del massís que va voler aprofitar la puixança del conreu de la vinya. La fil·loxera, tanmateix, va condemnar aquest llogarret al declivi fins al despoblament total, ara fa uns decennis. Hi destaca encara avui l'església de Sant Marià, que domina un conjunt que va ser, sens dubte, molt equilibrat.

350

El complex industrial de Vallcarca, amb les seves centenàries instal·lacions i el seu petit port, constitueix una referència paisatgística. Departament de Territori i Sostenibilitat

Pel que fa al període contemporani destaquen les implantacions situades ran de mar, a les dues cales principals. El complex industrial de Vallcarca, amb unes instal·lacions centenàries i un petit port, constitueix, en la seva decadent integritat, una referència paisatgística ben original i interessant. La fàbrica, actualment sense activitat productiva, es va construir el 1903 i estava envoltada per una colònia obrera que va arribar a tenir més de 1.500 habitants i tota mena de serveis. Tot i que s'han perdut la major part dels edificis dels obrers i altres elements, el conjunt és encara molt destacat, i inclou l'enorme fàbrica, l'església i, sobretot, el port, amb els seus dipòsits característics i alguns elements ferroviaris. Un altre element que confereix interès al lloc és la veïna cala Morisca, molt alterada per l'acumulació d'escòries. Val a dir que el valor paisatgístic de les instal·lacions no és compartida per tothom i hi ha entitats que demanen el seu desmantellament.

L'altra cala important, Garraf, alberga un conjunt edificat de gran interès, format pel petit nucli antic de cases blanques, les instal·lacions ferroviàries i fabrils que transformaren el poble a finals del segle XIX, i el magnífic conjunt de casetes de platja que es conserva a l'extrem nord de la cala, l'únic que resta entre els diversos que aparegueren entre 1920 i 1945. Aquestes casetes de fusta pintades de verd i blanc i aixecades sobre puntals formen un conjunt carregat de simbolisme, ja que evocuen un temps mític del turisme de platja. El port, per contra, ha vist alterat el seu aspecte industrial original i s'ha convertit en un port esportiu convencional, d'escàs interès.

El complex del Palau Novella, mansió senyorial de l'any 1890 amb església, quadres i construccions annexes, fet edificar per l'«americano» sitgetà Pere Domènech als terrenys de l'antiga masia Plana Novella, és potser un dels elements més singulars de tot el massís. D'estil eclèctic i decorat amb tota mena de luxes, Domènech volia convertir el lloc en centre d'una colònia agrícola, però l'arribada de la fil·loxera (1893) va frustrar el projecte, que es basava en un gran estany envoltat de jardins romàntics, pensat per abastir els camps de la colònia de l'escassíssima aigua. En aquest mas va sojornar Alfons XIII i sembla que s'hi van desenvolupar algunes festes privades amb membres de l'alta aristocràcia i la burgesia.

Finalment, hi ha diversos edificis d'estil modernista o eclèctic, construïts a principis del segle XX, en bona mesura edificis d'estíueig benestant, reconvertis sovint en edificis públics. És el cas de can Torres (actualment seu de l'Ajuntament de Begues), la Torra (actualment Fundació Teodor Bosch) i l'antic escorxador de Begues, entre d'altres.

El patrimoni romànic, escàs al Garraf, està en general poc conservat o restaurat. Entre les esglésies més destacades d'aquest període hi ha l'església de Sant Miquel d'Olèrdola, d'una sola nau i volta de canó (s. X), ampliada el segle XII, i l'església del Sant Sepulcre, ja en contacte amb la plana penedesenca, de planta circular (s. XI). Altres són la capella de Santa Maria de l'Anunciació (Garraf), l'església Vella de Sant Cristòfol (Begues), l'ermita de la Trinitat (a Sitges, un mirador i una fita destacada), la capella de Santa Eulàlia, a Begues, i l'església de Sant Joan Baptista, a Olesa de Bonesvalls.

Alguns elements naturals tenen un inequívoc valor identitari: d'una banda, la naturalesa calcària del massís, així com les formes de relleu associades, com ara els avencs, els fondos, etc. D'altra banda, la vegetació de màquia amb margalló és un dels elements més destacats, que li confereixen personalitat i identitat. El margalló és, en si mateix, un símbol per la seva bellesa austera i la capacitat de supervivència en un ambient àrid i gairebé inhòspit; a la vegada ha estat usat diverses vegades com a element simbòlic en reclamacions de caire ambiental en aquest àmbit.

Els murs de pedra seca tradicionals que romanen, les cabanes de pastor o barraques de vinya, les pletes o corrals i tot el conjunt de patrimoni de pedra seca tenen també un fort caràcter identitari, així com el conjunt monumental d'Olèrdola, el castell de Castellet amb l'embassament de Foix i el Palau Novella, que tenen al mateix temps un elevat valor simbòlic. Tots aquests elements són alhora importants valors patrimonials i culturals, i doten d'una forta personalitat molts racons del massís.

Dins del Garraf, en què el pes del sector agrari és força reduït, destaca, pels seus valors productius, la DO Penedès, que distingeix alguns centenars d'hectàrees de vinya, encara en cultiu, així com el préssec d'Ordal, de secà, que es conrea exclusivament als municipis de Subirats i d'Avinyonet del Penedès. En algunes èpoques de l'any, el contrast estètic entre els conreus de vinya i els de préssec és molt destacat. També té importància com a valor productiu el port de Garraf, d'interès turístic.

Finalment, cal destacar el paper que les formes de relleu dels penya-segats tenen o han tingut fins a temps recents, per a les enfilades marineres, per determinar la posició relativa de les embarcacions i els llocs idonis on tirar les xarxes. Tenen associada, a més, una toponímia pròpia molt rica.

La contemplació d'aquest bloc calcari de perfils suaus i nu des d'un punt elevat o des del mar genera emocions o sensacions de gran valor estètic. Igualment, la carretera de les costes del Garraf i altres vies que ressegueixen careners o «esquenes d'ase», com la de la urbanització Rat Penat a la Plana Novella, són, per llur recorregut tortuós i les vistes singulars, totalment úniques en el conjunt metropolità.

Des del punt de vista estètic, els penya-segats de la façana costanera, i la percepció de bloc calcari aixecat de bona part són els elements morfològics més rellevants. També destaquen algunes petites platges (Garraf, cala Morisca), molt populars, i alguns careners i crestalls secundaris que, en certa manera, compartimenten la unitat, com passa entorn de la plana de Begues.

És també peculiar la percepció dels llamps i les tempestes que es té des dels turons i les serres entre els nuclis de Sitges i Vallcarca, especialment a la roca del Llamp –cim pelat on sovint impacten– i al fondo del Tro, vall càrstica molt encaixada, on ressonen molt els trons a causa de les peculiars condicions acústiques generades pel relleu. I, finalment, és singular també la percepció corprenedora i un xic terrorífica del paisatge nocturn quan es recorre la carretera

Les casetes de fusta del port del Garraf, anomenades Caseta del Garraf, són bé cultural d'interès local. Jorge Franganillo

de les Costes, sobretot en nits sense lluna o amb tempesta i mala mar. El relativament elevat nombre de castells i torres de defensa, moltes en ruïna, és també un element singular del paisatge, sobretot per la seva visibilitat i contrast amb la desolació dominant a les parts elevades del massís.

Un dels patrons amb contrast més característic del Garraf és el conreu aïllat en matriu forestal o de matollar, que es caracteritza per la diferència fisiognòmica, textural i cromàtica en relació amb la vegetació natural i el rocam que predomina gairebé tothora en les vistes a l'interior. D'altra banda, certs patrons d'assentaments són força interessants, com ara el d'Olesa de Bonesvalls, estructurat entorn de la riera, o el nucli antic de Begues, al llarg de l'antic camí ral i actual carrer major (al centre d'un pòlie). Entre els nuclis encara habitats destaca particularment Olivella, format per un conjunt de cases sobre una aresta en un vessant força dret; el trasllat de l'activitat a un nucli nou ha deixat pràcticament intacte aquest llogaret d'aspecte bucòlic, en què predominen, això sí, les façanes de pedra vista, una tendència contemporània que contrasta amb l'emblanquinat tradicional. El nucli de Garraf, a tocar del mar, ofereix també un contrast prou bell, especialment perquè manté un equilibri entre el front construït, de poca entitat, la platja i les casetes de bany de fusta.

L'embassament de Foix és un exemple de recreació paisatgística molt interessant. La presa, de pedra vista, té en si mateixa interès paisatgístic, però encara en té més la làmina d'aigua, que ressegueix les corbes de la vall entre boscos de pi fins al peu del petit poble de Castellet, format per un únic carrer i dominat pel seu castell, que es reflecteix sobre les aigües de l'embassament. Aigua, verdor i reflexos són elements que contrasten fortament amb l'entorn. És difícil no copsar la voluntat paisatgística dels autors de l'obra. També en aquesta línia, l'abocador de la vall d'en Joan, que durant decennis va provocar impactes negatius importants, té una millor qualitat ambiental i paisatgística gràcies al projecte de restauració, i ha esdevingut un referent de bones pràctiques per a la intervenció en aquest tipus d'espais.

352

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les grans dimensions, els parcs i espais naturals, i la tradició excursionista de la zona fan que el Garraf ofereixi moltes possibilitats d'explorar i gaudir els seus paisatges.

Tres són els recorreguts motoritzats principals que permeten veure el paisatge del massís: la carretera de les Costes entre la Ginesta i Sitges (itinerari motoritzat 78), desdoblada pel ferrocarril; l'antiga carretera privada de la urbanització Rat Penat entre Sitges i la Plana Novella (itinerari motoritzat 155) i la carretera entre Cubelles i el pantà de Foix (itinerari motoritzat 49).

La carretera de les Costes (itinerari motoritzat 78) travessa tot el massís a frec de mar, i tan sols s'interneja lleugerament al massís en passar per les cales: Garraf, Vallcarca i Morisca, únics punts on hi ha activitat humana, essent la resta del litoral difícilment accessible. So-

vint se situa a alçades considerables (70 m) i en picat sobre el mar, en especial al Pas de la Mala Dona. El recorregut en tren es manté a una alçada constant d'una desena de metres sobre el mar i, tot i que en gran part transcorre en túnel, presenta vistes espectaculars sobre els penya-segats, especialment els dies de temporal.

L'antiga carretera privada de la Plana Novella (itinerari motoritzat 155), que avui arriba des de les Botigues de Sitges fins a Olivella, s'allarga sense asfaltar fins al Mas d'Alba (Sitges). Té la particularitat de recórrer el massís per la part més enlairada, de manera que en cap moment són visibles les empremtes de les pedreres. Del recorregut es pot destacar la pujada pels vessants del pic del Martell fins a la Pleta, amb el mar de fons i, en especial, l'arribada a la collada de Vallgrassa, que permet fer-se una idea molt clara de la torturada superfície del massís i el modelat càrstic, amb la masia en segon terme, així com de la dificultat d'habitar-lo. Els voltants de can Grau i la plana encara conreada prop d'Olivella són altres indrets destacats del recorregut.

La carretera del pantà de Foix (itinerari motoritzat 49), construïda expressament, permet endinsar-se per la vall del Foix, molt poc alterada per l'acció humana, a través d'un típic paisatge calcari de petits penya-segats i escassa vegetació. L'arribada a l'embassament, primer amb la contundent presa de pedra vista i després amb la pineda que envolta les aigües, marca un contrast molt interessant, que es veu coronat per la imatge extraordinària de l'esvelt castell de Castellet reflectida a les aigües del pantà. Es fa difícil pensar que no sigui aquest un efecte buscat.

Finalment, la carretera de Begues a Avinyonet del Penedès (itinerari rodats 14), força més perifèrica que les anteriors, és també de gran interès perquè, a partir del mirador del castell d'Eramprunyà o la Mare de Déu de Begues, permet una visió de les zones de contacte entre les Muntanyes d'Ordal i el Garraf, així com dels espais de relleu més amable i humanitzats, parcialment conreats, entorn el nucli de Begues i d'Olesa de Bonesvalls, la visió molt clara de pedreres i el seu impacte, i de l'interessant i harmònic hospital d'Olesa de Bonesvalls. Aquest és un recorregut molt semblant al que connecta Cubelles, Canyelles i Olivella (itineraris motoritzats 26 i 48), aquesta vegada al costat occidental, i mostra el contrast amb la unitat veïna de la Plana del Garraf.

Relacionat amb els itineraris rodats, també cal destacar diverses iniciatives impulsades tant per l'administració com pel sector privat. Per exemple, la Carretera del Vi, una proposta enoturística amb un alt valor històric i cultural, que permet als amants del vi descobrir l'antic traçat que unia les vinyes del Penedès amb les platges del Garraf, creuant els paisatges de la Plana del Penedès, el Garraf i la Plana del Garraf.

Pel que fa als recorreguts a peu més remarcables i que abasten una major amplitud territorial, s'han de destacar els senders de gran recorregut. El GR-92-3 entre la Clota i l'Alboçar, i entre Castellet i la Gornal i Avinyonet del Penedès (itineraris a peu 35 i 76), de Bruguers al pantà de Foix, que passa per Begues, el puig de la Mola (535 m), la penya del Papiol (383 m), el puig de l'Àliga (465 m) i el castell d'Olèrdola completa un circuit per la zona central del massís que posa en contacte el parc de Garraf amb el d'Olèrdola i el del Foix.

El GR-92-4 entre el Pla de Palou i el camí Mas (itinerari a peu 109), de Bruguers a Sant Pere de Ribes per la Morella (596 m), cim culminant del Garraf, la Plana Novella i Jafre, és una variant que circula paral·lela a l'anterior, però amb un perfil altitudinal inferior.

D'est a oest també circula el sender de gran recorregut principal, el GR-92, entre Vilanova i la Geltrú i l'Arboç, Garraf i Bruguera (itineraris a peu 56, 182 i 183) o sender del Mediterrani (ja que ressegueix tot el litoral català). Passa concretament per l'àmbit baix de Begues i ressegueix el traçat de les costes del Garraf, segueix pel litoral entre Sitges i Vilanova i la Geltrú, i posteriorment es dirigeix al nord per arribar al pantà de Foix i tornar a enllaçar amb les variants esmentades.

Finalment, cal destacar el GR-5 (itineraris a peu 100 i 154) o sender dels Miradors, que uneix Sitges amb Canet de Mar i que la recorre travessant el parc de Garraf de sud a nord, enllaçant Gelida amb Olesa de Bonesvalls fins a Sitges.

Al Garraf destaca l'existència d'una gran quantitat de miradors, sobretot per les grans dimensions de l'àmbit, perquè hi abunden cims, castells i ermites i perquè té una arrelada tradició excursionista. A l'hora de destacar-ne alguns cal fer referència a la Trinitat, ermita històrica d'aplecs sitgetans i fita simbòlica de primer ordre, també visual, des d'on albirar interessants panoràmiques sobre la costa. Un bon exemple també és can Grau, amb un extens panorama de tota la banda meridional del massís i de la plana, accessible en cotxe i que gaudeix d'una situació dominant sobre el trencament de vessant. La Morella és el principal i més popular cim del massís, gaudeix d'una panoràmica extensa cap a la plana del Llobregat i interessants vistes sobre el fondo del Bruc, territori extremament feréstec i profundament carstificat. Malauradament, actualment no sempre es pot gaudir del paisatge del cim estant, atesa la proximitat de l'abocador de la Vall de Joan, que genera efluvis molestos. Finalment, el castell d'Olèrdola, un assentament emmurallat que gaudeix d'una extraordinària panoràmica sobre els relleus annexos al sud-oest del massís de Garraf, a més de ser una fita simbòlica i visual de primer ordre. Cal destacar la imatge de la

Restes del castell de Gelida i església de Sant Pere. Des d'aquest indret hi ha una bona vista sobre la zona nord-oest de la unitat. Maria Rosa Ferré

ciutatella amb les seves muralles arribant des del nord, únic punt d'accés. Altres miradors remarcables són el castell de Subirats, el castell de Gelida, Sant Miquel d'Olèrdola, la Talaia, la Creu de Sant Isidre, la Pleta, la Mata, el castell de l'Emprunyà, el Montcau, les Pedrisses i el bosc de Totossaus.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'escassa rendibilitat de les activitats primàries de secà en un terreny rocallós i accidentat dificulten el manteniment del patrimoni cultural i paisatgístic associat a aquesta activitat.
- L'important desenvolupament d'algunes urbanitzacions que arriben fins als límits de l'espai natural desvirtua les continuïtats visuals i paisatgístiques d'una unitat tan singular.
- Les característiques del territori dificulten estratègies d'integració paisatgística i reducció de l'impacte visual de les pedreres.
- Tot i l'existència d'espais naturals protegits, la manca de gestió i connectivitat amb altres espais naturals pot comportar el deteriorament dels valors naturals i les possibilitats paisatgístiques del Garraf.
- L'avenç de les masses forestals i l'homogeneïtzació del paisatge, com a conseqüència del despoblament i l'abandonament de les pràctiques tradicionals.

Amenaces

- Els incendis recurrents que assolen aquest territori, per bé que han disminuït en els darrers anys, suposen un risc per a les comunitats vegetals i els béns materials del medi rural, així com per a les urbanitzacions aïllades.
- La proximitat al centre de la Regió Metropolitana de Barcelona i el caràcter despoblat de l'indret el fan susceptible d'acollir futures instal·lacions conflictives o no desitjades per la població.

Fortaleses

- Els principals elements de caracterització del paisatge són sòlids, com el rocam calcari, o bé tenen una extraordinària capacitat de regeneració després del foc, com la vegetació de la màquia.
- L'increment de la superfície protegida mitjançant la xarxa Natura 2000 i el planejament territorial donen garanties de preservació de cara al futur.
- Presència d'un conreu característic, el préssec d'Ordal, als municipis d'Avinyonet del Penedès i Subirats que podria servir d'aglutinador per a un projecte paisatgístic basat en la identitat, les potencialitats i les qualitats intrínseques del territori.

Oportunitats

- La pròxima finalització de les concessions de bona part de les activitats extractives pot aprofitar-se per endegar projectes de recuperació paisatgística que vagin més enllà de la restitució i permetin innovar en models de rehabilitació ambiental, social, cultural i pedagògica.
- En aquest context, de disminució d'impactes i d'augment de protecció, es poden assajar fórmules de gestió activa que recuperin, mantinguin i facin valer el paisatge.
- El ric patrimoni històric, principalment barraques i murs de pedra seca, és susceptible de ser rehabilitat i revalorat per potenciar el coneixement del paisatge del Garraf.
- Iniciatives basades en la promoció turística del paisatge del Garraf, com la Carretera del Vi, posen de manifest que els diversos valors d'aquest paisatge suposen una bona oportunitat per al desenvolupament econòmic.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

354

- OQP1.** Unes formacions geològiques del massís de Garraf –caracteritzades pel relleu abrupte i la naturalesa calcària, blanca– preservades com a elements configuradors del paisatge, que constitueixin fites i se'n faci valer el caràcter.
- OQP2.** Uns boscos i matollars gestionats adequadament a fi de reduir el risc d'incendi i d'assegurar l'equilibri ambiental.
- OQP3.** Uns creixements periurbans controlats, endreçats, que connectin els espais verds urbans i periurbans amb els corredors i sistemes d'espais lliures més pròxims.
- OQP4.** Un sistema d'infraestructures lineals que minimitzi la fragmentació del territori i es dissenyi amb criteris d'integració paisatgística.
- OQP5.** Unes urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.
- OQP6.** Uns paisatges rurals amb poblacions reconegudes pel seu valor històric i patrimonial ben planificades i gestionades, on es fomenti la rehabilitació per sobre de la substitució d'edificacions i que mantinguin els principals trets característics.
- OQP7.** Unes fites i fons escènics del Garraf preservats i revalorats, que es mantinguin com a referents visuals i identitaris de qualitat.
- OQP8.** Una arquitectura rural de pedra seca que es conservi com a element identitari i se'n promogui l'ús en els nous elements de tancament.
- OQP9.** Un paisatge on l'herència de patrimoni medieval i de construccions defensives com castells i torres de guaita hi siguin rellevants (el castell d'Eramprunyà, el castell de Canyelles, el castell de Castellet, el castell de Campdàsens, la torre de defensa de Can Planes i el castell de Garraf).
- OQP10.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges del Garraf.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Les cabanes de pastor o de vinya i els murs de contenció de les feixes agrícoles constitueixen un ric patrimoni històric i arquitectònic de pedra seca. Cal afavorir-ne la protecció, el manteniment i la restauració i garantir-ne una destinació compatible amb un paisatge de qualitat i la gestió del medi (activitat primària, gestió del territori, educació en el paisatge i turisme responsable).
- L'arranjament o el disseny de nous traçats d'infraestructures viàries que creuin la unitat, pel seu caràcter de paisatge de muntanya, haurien de procurar la màxima integració paisatgística amb l'entorn. Cal evitar els elements de protecció i seguretat disruptius (tanca de doble onda metàl·lica o tanca de formigó, tanca de disseny urbà, tanca de via ràpida, etc.).
- Fomentar la millora de la connexió ecològica i paisatgística entre el Garraf i el mar a través de la carretera C-32.
- Afavorir la recuperació de la màquia de garric i margalló, amb la perspectiva de poder disposar a mitjà termini d'algunes mostres de vegetació properes a la comunitat climàtica, pel seu interès científic, paisatgístic i pedagògic. En aquest sentit, cal impedir eventuais repoblacions futures amb pins, almenys al sector central del massís de Garraf.
- Procurar evitar la presència d'espècies vegetals exòtiques als espais públics i prioritzar les espècies autòctones.
- Vetllar pel manteniment i la productivitat de les estructures agrícoles existents, com a peces vertebradores del paisatge i generadores d'un ric mosaic agroforestal.
- Promoure la millora de la integració paisatgística de les urbanitzacions la Rectoria i la Bassa Blanca (Begues), mitjançant l'ús de cromatismes adequats, la unificació de les tanques quant a color, forma i dimensió i la utilització de vegetació autòctona per a l'enjardinament.
- El Garraf és una àrea amb gran densitat de castells i fortificacions defensives, especialment d'origen medieval, tot i que també d'altres èpoques, amb un elevat valor històric. És el cas del conjunt emmurallat d'Olèrdola (amb el castell, l'església mossàrab rehabilitada, les tombes antropomorfes) i d'altres exemples de patrimoni romànic, com l'església de Sant Miquel d'Olèrdola, l'església del Sant Sepulcre, l'ermita de la Trinitat, etc. A la unitat també hi ha nombroses masies i pous de gel com a vestigi d'antigues activitats productives. Cal gestionar i mantenir els edificis

patrimonials pel seu valor identitari i paisatgístic i com a eina de promoció turística amb valor econòmic.

- Afavorir el manteniment de la ramaderia extensiva i els conreus tradicionals amb sistemes ecològics per diversificar el paisatge, mantenir la gestió activa del territori i, eventualment, fixar població i prevenir incendis amb activitats vinculades al medi.
- Mantenir els camins per a l'accés a peu o en BTT i evitar-ne l'artificialització excessiva amb elements d'urbanització o enjardinaments ornamentals.
- Vetllar pel compliment de les iniciatives sorgides fruit dels compromisos de la Carta del paisatge de l'Alt Penedès que siguin d'aplicació en aquest espai:
 - Ordenança del paisatge. Promoure que els municipis de la comarca adaptin i aprovin la proposta model d'ordenança del paisatge del Consell Comarcal de l'Alt Penedès.
 - Fitxes de bones pràctiques en el paisatge vitivinícola del Penedès. Promoure que el sector vitivinícola posi en pràctica les propostes.
 - Ordenança de moviment de terres. Regular els moviments de terres més enllà de la normativa urbanística actual.
 - Integració paisatgística de polígons industrials existents. Promoure-hi actuacions d'integració paisatgística tal com ja ha fet en alguns casos el Consell Comarcal de manera coordinada amb els municipis.
 - Recuperació d'entorns fluvials. Planificar actuacions de millora i conservació dels entorns fluvials tal com ja està duent a terme en alguns casos el Consell Comarcal de manera coordinada amb els municipis.
- Vetllar pel manteniment de la connexió paisatgística entre l'espai de Colls-Miralpeix i el parc de Garraf.
- Vetllar per l'ús de materials d'acabat propis de la zona, com ara la teula àrab a les cobertes o l'arrebossat a les façanes, més tra-

dicional que la pedra vista en l'acabat exterior de masies i cases de poble.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Promoure la restitució dels valors paisatgístics als llocs on s'han perdut per causa de processos d'explotació dels recursos geològics, per exemple, la pedrera del Fondo de la Ginesta, la que se situa a sobre dels Monjos, o la del Telègraf (Subirats).
- Estudiar la manera de reduir la incidència paisatgística de la fàbrica de ciment del Garraf.
- Preservar les fites paisatgístiques: castell de Subirats, torre del Telègraf, castell d'Olèrdola, castell de Canyelles, castell d'Eramprunyà, església de Sant Miquel d'Olèrdola, entre d'altres, i evitar les construccions, infraestructures i, en general, barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les vistes més interessants.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del castell de Subirats, el castell de Castellet, la Talaia, el Montgròs, la creu de Sant Isidre, l'ermita de la Trinitat, la Pleta, la Mata, la Morella, can Grau, el castell d'Eramprunyà, el castell d'Olèrdola, el Montcau, el castell de Gelida, les Pedrisses i el bosc de Totossaús; i els itineraris motoritzats i a peu definits a l'apartat de principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge d'aquesta unitat de paisatge. Es tracta de recorreguts, a peu o en vehicle, amb àmplies visuals sobre el mar, la plana penedesenca o la conurbació barcelonina per la seva posició enlairada i la manca de barreres naturals o antròpiques.

6. Muntanyes d'Ordal

Comarca:

Baix Llobregat i Alt Penedès.

Superfície:

15.516 ha.

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Geli-
da, Castellví de Rosanes, Martorell,
Sant Andreu de la Barca, Corbera
de Llobregat, Pallejà, la Palma de
Cervelló, Cervelló, Sant Vicenç dels
Horts, Vallirana, Begues, Torrelles de
Llobregat, Santa Coloma de Cerve-
lló, Castelldefels, Gavà, Sant Climent
de Llobregat, Viladecans i Sant Boi
de Llobregat.

356

La unitat té un gran nombre de rutes degut a la seva tradició excursionista. Observatori del Paisatge

Trets distintius

- Litologia majoritàriament pissarrenca i amb una forma de les muntanyes força diferent al nucli calcari del Garraf. Clara dominància forestal, sobretot de pinedes amb un alt valor natural i ecològic.
- Els principals valors en el paisatge estan caracteritzats pel relleu: els cims de la Creu de l'Aragall, el Montcau i el Montau; i els cingles (les Planes de Pallejà, la Penya Roja de Cervelló, etc.).
- Disposició laberíntica del relleu, sense muntanyes dominants ni serrats principals, successió de valls i carenes aparentment desendreçades. Els cursos fluvials drenen, mitjançant petites rieres, majoritàriament cap al riu Llobregat.
- En els darrers decennis les Muntanyes d'Ordal s'han urbanitzat intensament, inicialment de segona residència i avui majoritàriament de primera residència. Moltes d'elles s'han construït enmig de pinedes, de manera que s'ha generat un paisatge característic de parcel·les amb cases aïllades.
- Històricament país de vinyes, durant tot el segle xx les Muntanyes d'Ordal han tendit a especialitzar-se agrícolament en la producció de fruita de secà (principalment cireres), que en alguns casos comporta paisatges de pedra seca associats, en especial als ravals Mas i de Torrelletes de Torrelles de Llobregat.
- Alguns dels elements construïts més característics del paisatge, com Sant Genís de Rocafort (Martorell), el castell de Sant Jaume (Castellví), Corbera de Dalt o el castell d'Eramprunyà (Gavà), donen contrast cromàtic entre les pinedes i el rocam de tonalitats vermelles.

Mirador

— Itinerari motoritzat

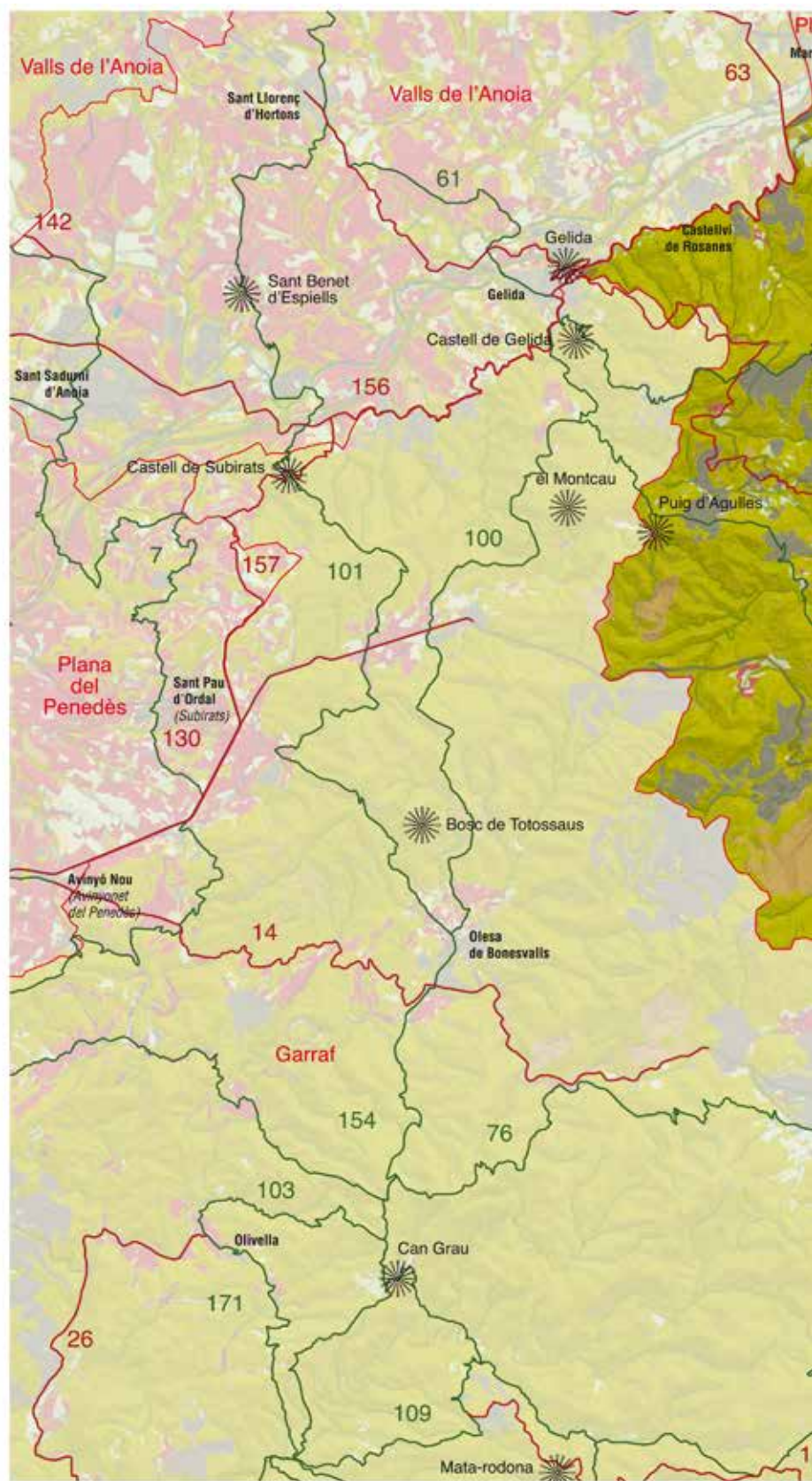
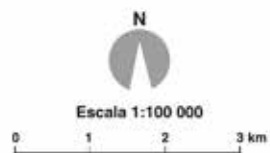
- 28 Carretera de Begues
- 63 Gelida - Sant Esteve Sesrovires
- 129 Sant Climent de Llobregat - Sant Joan Despí
- 147 Sant Vicenç dels Horts - Gelida

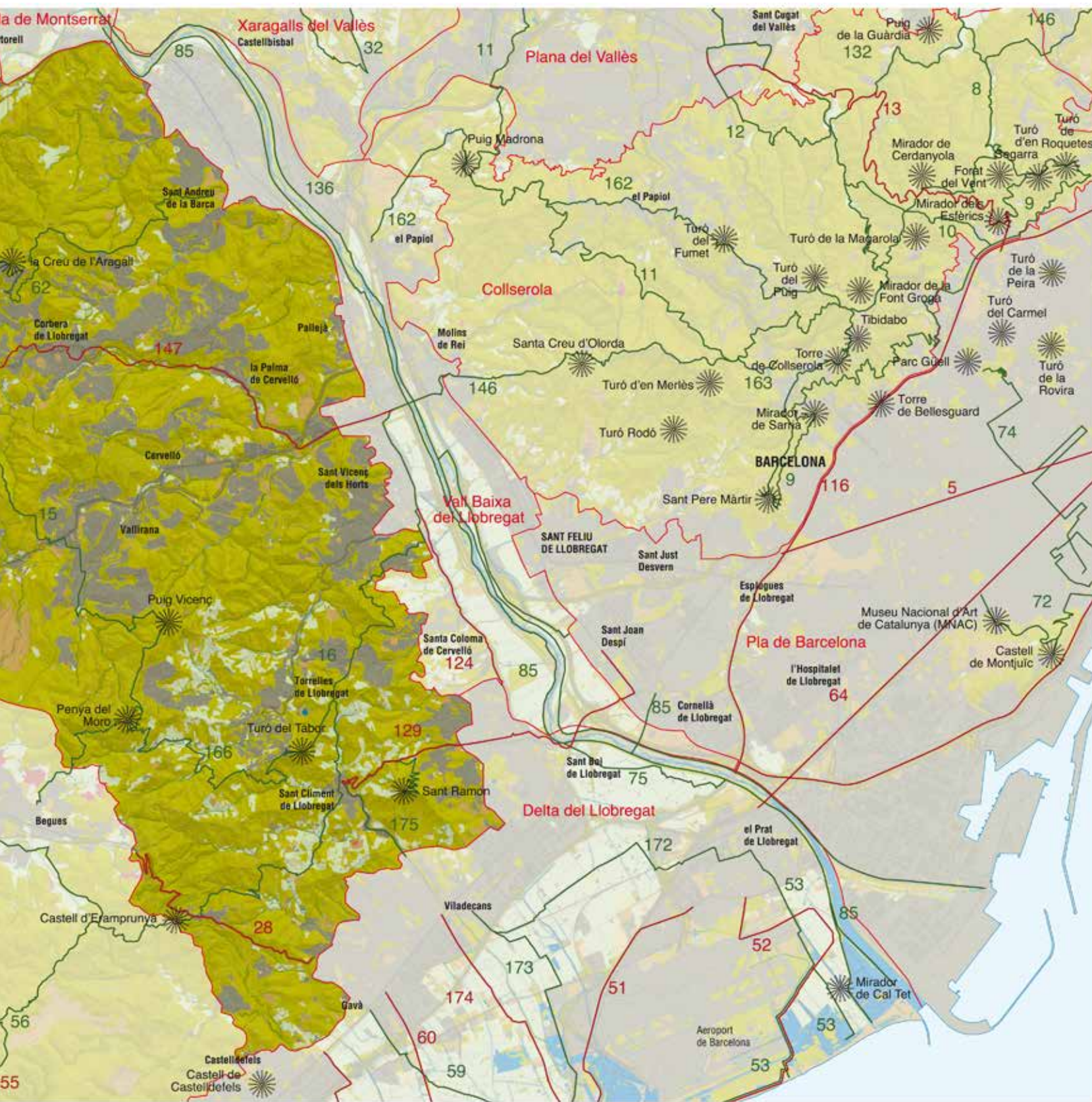
— Itinerari no motoritzat

- 15 Begues - Gelida
- 16 Sant Vicenç dels Horts - Castell d'Eramprunyà
- 62 Gelida - Sant Andreu de la Barca
- 166 Torrelles de Llobregat - Penya del Moro
- 175 Viladecans - Sant Ramon

358

Elements naturals del paisatge

El clima de les Muntanyes d'Ordal és plenament mediterrani, tot i que presenta unes característiques relativament distintives respecte als paisatges de l'entorn. Així, les precipitacions mitjanes anuals en determinades zones de l'interior de les muntanyes superen els 700 mm, ja que es tracta d'un clima mediterrani subhúmit. D'altra banda, la configuració de les serralades condiciona una certa tendència a la continentalitat del clima de la zona i dona lloc a unes temperatures més fredes, amb mitjanes anuals entre els 12 i els 13 °C, que a la Serralada Litoral no es repeteixen fins al Montnegre i que són més pròpies de la Serralada Prelitoral i de l'interior de Catalunya.

Les Muntanyes d'Ordal estan a la cruïlla de les serres septentrionals de la Serralada Litoral, més antigues (geològicament parlant), amb litologies fosques i de formes més arrodonides, i les serres del sud, més joves, amb roques de colors clars i relleus bruscos. Les antigues solen ser pissarres del paleozoic i les noves són calcàries del mesozoic. De fet, a Ordal és ben palès que les capes més recents es disposen per sobre de les antigues, de manera que els materials de més edat apareixen per sota dels nous. Enmig d'aquests dos grans conjunts de materials hi ha una estreta capa de materials de colors rogencs que destaca molt en el paisatge. Aquesta franja va de nord a sud de les Muntanyes d'Ordal i permet seguir prou bé el canvi entre els materials més nous, que queden a l'oest (vers el Garraf estRICTE), i els més antics, a l'est, tocant al Llobregat.

Així, a la major part dels termes municipals de Castellví de Rosanes, de Sant Boi de Llobregat, de Sant Climent de Llobregat o de Torrelles de Llobregat, les muntanyes no són brusques i hi dominen petits turons arrodonits. Mentrestant, a la franja més occidental de les Muntanyes d'Ordal es poden contemplar espadats, moles i grans taules, molt característiques en sectors dels termes de Vallirana, Cervelló, la Palma de Cervelló, Corbera de Llobregat o Pallejà, on sovint s'han assentat urbanitzacions al capdamunt.

Al sector calcari, el més semblant al massís de Garraf, apareixen coves i avencs formats per descomposició química de la roca calcària (el conegut com a fenomen càrstic). Algunes d'aquestes coves i avencs són espectaculars i han donat una gran fama espeleològica a Ordal, per exemple el sector del pla d'Ardenya (Vallirana). En el sector calcari és on hi ha les màximes alçàries de les Muntanyes d'Ordal: al nord, el Montcau (653 m), també conegut com a puig d'Agulles, entre el poble d'Ordal i Corbera de Llobregat; i, al sud, el Montau (658 m), al nord de Begues.

Pel que fa a la franja discontinua de materials rogencs, es tracta d'un sector de conglomerats i gresos formats durant el període geològic del triàsic, fa uns 250 milions d'anys, concretament la coneguda com a fàcies del Buntsandstein. Alguns dels elements més característics d'aquest paisatge, com Sant Genís de Rocafort (Martorell), el castell de Sant Jaume (Castellví), Corbera de Dalt o el castell d'Eramprunyà (Gavà), estan situats sobre aquesta estreta capa. La coloració vermellosa d'aquests edificis els destaca força en el paisatge i els converteix en quelcom característic de les Muntanyes d'Ordal.

La major part de la superfície de la unitat està ocupada per la vegetació forestal, principalment per pinedes de pi blanc o pi pinyoner. Observatori del Paisatge

Atesa la complexa disposició de les Muntanyes d'Ordal, la xarxa de cursos d'aigua és molt segmentada i complexa. No hi ha cap curs principal, sinó més aviat una gran quantitat de petits torrents, rieres i fondos que funcionen de manera independent. Aquests cursos van a parar a quatre conques hidrogràfiques diferents, de manera que dispersen les aigües recollides a les Muntanyes d'Ordal cap a sectors oposats. La major part dels cursos no duen pràcticament aigua durant bona part de l'any, ja sigui perquè les precipitacions són escasses i irregulars, ja sigui perquè les aigües són derivades per al consum humà, sobretot de moltes urbanitzacions, que les capten de manera irregular. També existeix, a la Palma de Cervelló, una petita concessió de la riera de Rafamans per a usos agraris, amb una comunitat d'usuaris legal des de fa decennis.

La riera de Begues és el curs principal del sector sud-occidental de les Muntanyes d'Ordal, tot i que gairebé sempre va eixuta. Al nord, una sèrie de petites rieres i torrents menen cap a l'Anoia (torrent de Castellví, riera de Lavernó, etc.), cursos en els quals és freqüent veure-hi circular un petit fil d'aigua, fins i tot a l'estiu. Les principals rieres de les Muntanyes d'Ordal són les que desemboquen directament al riu Llobregat (Palau, Corbera de Llobregat, Vallirana, Torrelles de Llobregat, etc.), s'ubiquen al flanc oriental i tradicionalment havien dut aigua, però avui dia solen anar eixutes. En darrer terme, pel marge sud de les Muntanyes d'Ordal hi ha aquelles rieres que aboquen directament al delta, sobretot les de Sant Climent i Sant Llorenç.

En relació amb la vegetació natural, domina la superfície forestal de formacions vegetals que no són madures, és a dir, de formacions secundàries originades o modificades per la mà de l'ésser humà. Concretament dominen les pinedes, sobretot de pi blanc (*Pinus halepensis*), però de vegades també de pi pinyoner (*Pinus pinea*), ja sigui amb un alzinar en creixement al sotabosc o amb formacions arbustives diverses (màquies o brolles). Moltes antigues vinyes van ser abandonades i s'hi van plantar pinyons per tal que s'hi fessin pinedes, i moltes urbanitzacions s'han construït sense talar els pins, de manera que moltes tenen una aparença externa de pineda, tot i no ser-ho. Més enllà de les pinedes, a les Muntanyes d'Ordal hi ha molts sectors amb comunitats secundàries com les

màquies (amb margalló i llentiscle), les brolles (de brucs i estepes o de romaní), les garrigues (sobretot als sectors calcaris) o els pradells de llistó, moltes d'elles afavorides pels incendis recurrents. El fet que sigui un sector subhumit implica que apareguin peus de boix (*Buxus sempervirens*), una espècie de les rouredes seques que a les Muntanyes d'Ordal està en una situació límit, fins al punt que és freqüent veure en determinades àrees –als voltants del Montau, per exemple– boixedes i màquies de margalló (*Chamaerops humilis*) en un mateix àmbit, una coexistència sorprenent ja que són espècies de mons biogeogràfics contraposats. Tenen molta importància les comunitats vegetals en zones de rocam (vegetació rupícola i d'altra mena), amb espècies força rares com ara *Crassula campestris* o els peus de savines en relleixos rocosos.

A les Muntanyes d'Ordal hi ha bastants sectors en què es conserven molt bé les comunitats de ribera, sobretot les gatelledes, les avellanedes i les lloredes –aquesta darrera té una presència puntual, però significativa. Determinades avellanedes es presenten acompanyant vegetals propis d'indrets molt humits, com ara el sanguinyol (*Cornus sanguinea*), l'arç blanc (*Crataegus monogyna*) i diverses falgueres, com ara el polistic setifer (*Polystichum setiferum*). Les gatelledes es poden presentar amb àlbers (*Populus alba*), pollancre (*Populus nigra*), lledoners (*Celtis australis*) i plataners. Els plataners i els lledoners solen ser arbres plantats.

Evolució històrica del paisatge

Hi ha evidències d'una rica presència de societats neolítiques i d'assentaments ibers (puig Castellar de Sant Vicenç, Sant Ramon o Montbaig, Sant Antoni o Montpedrós, etc.) a les Muntanyes d'Ordal. Probablement els romans preferien més les planes dels voltants que no pas la zona muntanyosa, com ho testimonia la troballa freqüent de vil·les a la Vall Baixa del Llobregat o la Plana del Penedès i la seva pràctica absència a les Muntanyes d'Ordal. Probablement aquesta zona es va despoblar encara més durant l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana i va esdevenir una àrea preferent de pastures i de ramaderia extensiva.

El primer període històric més rellevant és el que succeeix a la conquesta franca de la ciutat de Barcelona, l'any 801, després que tot el territori hagués estat pres pels exèrcits musulmans. Aleshores la línia de frontera es va establir al riu Llobregat i, de fet, Sant Boi de Llobregat –aleshores aparentment anomenat Alcalà–, als peus de les Muntanyes d'Ordal, era el baluard islàmic de l'altra banda del riu. Tanmateix, a partir del 801 es va produir una progressiva i lenta ocupació de les Muntanyes d'Ordal –que comença, és clar, per Alcalà–, sense conquestes heroiques i segurament de manera dissimulada. Fins i tot se'n desconeix força la cronologia precisa, senyal que el procés no era inequívoc. Però per a Barcelona era clau dominar els camins que hi arribaven, en la mesura que, amb una frontera a la vora, la ciutat quedava molt exposada a les invasions, de manera que li convenia avançar vers el sud. Per això era fonamental mantenir vigilats els camins per Begues, per Cervelló i Ordal i per la vall del Llobregat, tots ells a les Muntanyes d'Ordal o a les seves immediacions. Se sap que el 917 el castell més avançat del comtat de Barcelona era Subirats. Passat poc més d'un

segle de la conquesta franca de la ciutat comtal, les Muntanyes d'Ordal ja eren domini barceloní.

Aquest domini comtal té una importància cabdal en el paisatge, ja que el va organitzar primer en castells i progressivament en parròquies i pobles, fet que representa l'antecedent remot del paisatge actual de les Muntanyes d'Ordal. No és estrany, en aquest sentit, que la major part dels pobles (parròquies) apareguin per primera vegada citats als segles X i XI (Torrelles de Llobregat, el 957; Sant Climent de Llobregat, el 970, probablement cristianitzant un topònim àrab anterior –Almafà–; Corbera de Llobregat, el 992). El romànic, d'altra banda, és el primer estil artístic del qual hi ha una presència destacada, des d'Eramprunyà a Sant Ponç de Corbera o Santa Maria de Cervelló. Els castells de Sant Jaume (la importància del qual es pressuposa cabdal, però no se'n sap gran cosa), Cervelló, Eramprunyà, Gelida o Subirats i les comunitats religioses de Sant Genís de Rocafort (fundada pels Castellví) o Sant Ponç de Corbera (fundada possiblement pels Cervelló) tenen l'origen en aquesta etapa. La presència pagesa al voltant de tot aquest entramat de poder és inqüestionable, i hom considera que el topònim Rosanes podria venir de *rotianes*, és a dir, rompudes, fet que testimoniarà la intensa i puixant ocupació agrària del país en aquell moment.

El paisatge estava, per tant, molt humanitzat, amb intensos aprofitaments agraris i ramaders, estabilitzats des de la consolidació dels dominis feudals al voltant de l'any 1000. Les Muntanyes d'Ordal sempre van ser un país pobre, per la seva topografia complexa, les dificultats del trànsit, l'escassetat del regadiu, etc. Tot i les fluctuacions demogràfiques (i, proporcionalment, d'àrees conreades –de cereals sobretot– i ermes, pasturades o no, segurament mai amb gaire bosc), el paisatge presenta una relativa continuïtat des de l'alta edat mitjana fins al segle XVIII.

Restes del castell de Rocafort construït el segle XI sobre un turó al municipi de Martorell. Formava part de la línia de fortaleses que tenien l'objectiu de defensar el territori de les incursions sarraines. Miquel Amela

El paisatge va variar completament cap al 1700 en generalitzar-se el conreu de la vinya, que el segle XIX va arribar a ocupar-ho pràcticament tot, fins al capdamunt de les muntanyes més altes, i possiblement va afectar àrees que mai no havien estat conreades. També en aquest segle es va produir una operació majúscula d'implantació d'una infraestructura de l'Estat: la construcció de la carretera que sortia de Barcelona i es dirigia cap a Vilafranca, a partir del Decret de 1761 de Carles III, per fer camins rectes. El pont del Lledoner esdevé un magnífic llegat de la Il·lustració a les Muntanyes d'Ordal.

A finals del segle XIX la fil·loxera va irrompre en el paisatge vinyater i el va destruir. Les feixes que es troben per totes bandes a les Muntanyes d'Ordal (moltes vegades dins dels boscos i a llocs insospitats) són la millor manifestació de la importància que va arribar a tenir la vinya, que va decaure just en aquell moment. Es va produir un èxode rural significatiu. De fet, moltes de les masies abandonades es van buidar pocs decennis després del pas de la fil·loxera. D'altra banda, molts pagesos van canviar el conreu de la vinya per conreus de fruita dolça de secà. Moltes de les vinyes, però, no van ser substituïdes per fruiters, i s'hi van plantar pinyons, de manera que s'hi van crear pinedes. Així, aquest paisatge va perdre el component agrari majoritari a marxes forçades.

El següent episodi significatiu de transformació del paisatge es va produir a les dècades de 1950, 1960 i 1970. Es tractava de la implantació de les urbanitzacions, moltes de les quals es van construir precisament en antigues vinyes i al voltant de masies, de les quals en molts casos prenen el nom. El paisatge es va urbanitzar de manera accelerada i es va subparcel·lar en petits lots que van ser ocupats per una casa aïllada, sovint força precària inicialment –fins i tot d'autoconstrucció. A les parcel·les no sempre es tallaven els pins preexistents, de manera que moltes urbanitzacions van mantenir una important presència d'aquests arbres. Les urbanitzacions es van fer a les pitjors terres des del punt de vista agrari, de manera que solen estar situades en indrets costeruts (pendents, vessants i fins i tot penya-segats). Tot i que inicialment les urbanitzacions de les Muntanyes d'Ordal eren segones residències, amb el temps moltes han esdevingut per diversos motius primeres residències.

362

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de les Muntanyes d'Ordal presenta una dominància superficial clarament forestal (el component vegetal ocupa a principis del s. XXI més del 70%), per bé que aquesta matriu es combina arreu amb el paisatge urbà que ocupa una quarta part en forma de taques disperses. Així doncs, l'aparença característica del paisatge de les Muntanyes d'Ordal és fonamentalment un mosaic d'urbanitzacions disperses i zones forestals. Els afloraments rocallosos visibles tenen una presència puntual, relacionada sobretot amb les moles, els espadats i les cingleres, però també amb les pedreres de Vallirana (especialment la immensa explotació del pla de Claperons i el pla d'Ardenya) o de la Palma de Cervelló (Cementos Molins) que agafa bona part del pla de Sant Joan. Aquestes activitats tenen una incidència important en el paisatge i són visibles des de molts indrets.

Pel que fa a la coberta vegetal, convé esmentar que, a pesar d'aquesta imatge mencionada de mixtura de mosaic forestal i d'urbanització dispersa, localment hi ha zones en què només hi ha forests. Per exemple, la major part del terme municipal de Castellví de Rosanes és clarament forestal i des de determinats indrets i miradors d'aquesta àrea només es veuen boscos. Tot i que en el pas del segle XX al XXI el component forestal s'ha reduït de manera ostensible –ha passat aproximadament del 85% a poc més del 70%–, la majoria de la coberta forestal, més d'un 40% correspon a pinedes, un 25% a màquies i la resta a alzinars. Tanmateix, és important tenir en compte que la major part de les pinedes que figuren com a tals només ho són en aparença (el pi com a capçalera dominant del bosc), ja que en realitat per sota dels pins hi ha alzinars ombrívols. També cal assenyalar que aquest mosaic mixt forestal-urbanització probablement exagera la percepció de recobriment de pinedes, ja que a l'àmbit de les urbanitzacions hi ha una presència important de pins (tant a les parcel·les edificades, com –encara més– a les parcel·les sense edificar).

Pel que fa al sòl agrícola, aquest té una presència minsa en aquest paisatge, tot i que sembla que aquesta s'ha mantingut en les darreres dècades entorn d'un 2,5% de la superfície total. Actualment, es concentren espais conreats al sud, sobretot els cirerers de Torrelles de Llobregat, que ocupen la major part del sòl conreat.

En relació amb els assentaments, les Muntanyes d'Ordal presenten una estructura força complexa que no es pot explicar només a partir de les dades demogràfiques, ja que el predomini de les urbanitzacions residencials implica que la població total no tingui gaire rellevància demogràfica però sí que el té la manera com aquesta població s'ha distribuït pel territori. En efecte, a cada municipi es poden trobar diversos nuclis de població, fins i tot desenes, de manera que només amb les dades demogràfiques es fa difícil anticipar l'estructura dels assentaments. Per exemple, els 14.168 habitants que Corbera de Llobregat tenia el 2016 es distribueixen en una trentena d'urbanitzacions. Convé destacar que els principals assentaments compactes de les Muntanyes d'Ordal es troben en la seva perifèria, sobretot vers la Vall Baixa del Llo-

Els camps de cultiu han anat disminuint en detriment de la massa forestal. Observatori del Paisatge

bregat i el Delta del Llobregat. En la transició entre les muntanyes i aquestes planes perifèriques se situen poblacions com ara Sant Boi de Llobregat (82.402 habitants, sempre l'any 2016), Viladecans (65.779 habitants), Gavà (46.266 habitants), Sant Vicenç dels Horts (27.961 habitants), Sant Andreu de la Barca (27.434 habitants) o Martorell (27.645 habitants). Plenament dins les Muntanyes d'Ordal, els municipis de Vallirana (14.676 habitants), Corbera de Llobregat (14.168 habitants) i Cervelló (8.861 habitants) són els que concentren més població, però en tots tres casos està dispersa en desenes d'urbanitzacions aïllades. Demogràficament, per sota d'aquestes poblacions hi ha Begues, amb 6.736 habitants (parcialment fora de la unitat), Torrelles de Llobregat (5.933 habitants) o Sant Climent de Llobregat (4.024 habitants), amb una presència menor d'urbanitzacions. La Palma de Cervelló (3.000 habitants) pràcticament no conté cap urbanització separada del nucli antic central. Castellví de Rosanes, tot i ser el municipi menor demogràficament parlant (1.807 habitants), ha multiplicat per tres la seva població en poc més d'un decenni, no tant a causa del creixement del poble tradicional (físicament és dels més petits de les Muntanyes d'Ordal), sinó de les seves urbanitzacions (sobretot Can Sunyer del Palau, una urbanització a la qual no es pot accedir directament des de Castellví de Rosanes sinó que té l'accés des de Sant Andreu de la Barca). En totes aquestes urbanitzacions, moltes antigues residències secundàries han passat a ser residències permanents, la qual cosa ha fet incrementar i consolidar la població censada i permanent.

Així doncs, la principal dinàmica experimentada és la substitució majoritàriament de zones forestals (la reducció fonamental és de les màquies i brolles –bosquines i prats–, ja que les pinedes i els alzinars només es redueixen en una proporció petita) per zones urbanitzades (les urbanitzacions, que passen d'ocupar el 8% a més del 20%). Darrerament, però, l'increment de les urbanitzacions ha continuat ocupant no només àrees forestals, sinó probablement també zones agràries (hi ha evidències d'aquesta dinàmica a Torrelles de Llobregat, a Vallirana o a Begues), fet que posaria en perill la ja per si mateixa escassa activitat agrària.

Sant Climent de Llobregat, un dels municipis de la unitat amb una presència menor d'urbanitzacions. Pere López

Tanmateix, el sòl que s'ha incorporat al procés urbà, malgrat que pogués tenir l'aparença de forestal a finals de la dècada dels 80, ja estava artificialitzat. La major part de l'increment que s'ha produït en els dos darrers decennis en la superfície de les urbanitzacions té a veure amb àrees on els carrers ja estaven oberts per la creació (sovint il·legal o alegal) d'urbanitzacions durant les dècades de 1960 i 1970, però on no s'havien construït cases. Mantenien una important presència forestal, sobretot de pinedes o de pinedes amb màquies i brolles, però aquesta presència ja no corresponia a un ecosistema forestal. El resultat d'aquesta dinàmica és que la superfície urbana s'ha incrementat de manera considerable, passant d'un 10% vers el 1990 a prop del 25% d'avui dia: la taxa d'urbanització que se'n deriva és rellevant, amb un increment de la superfície urbana d'un 1% anual en els anys més intensos de transformació del sòl.

Així, del conjunt de la superfície urbanitzada, les urbanitzacions són completament dominants (entorn del 87% del sòl urbanitzat), amb presència marginal de ciutat densa i compacta (les parts centrals de les poblacions de la Palma de Cervelló, Cervelló o Vallirana) i d'infraestructures. Tot i que és difícil agrupar-les, hi ha quatre grans sectors d'urbanitzacions, gairebé sempre ubicats en indrets costeruts i amb forts pendents.

En primer terme, hi ha les urbanitzacions dels voltants de Sant Andreu de la Barca, els quals, tot i estar en els termes municipals de Corbera de Llobregat i Castellví de Rosanes, tenen una continuïtat evident amb les trames urbanes compactes i denses d'aquesta ciutat de la Vall Baixa del Llobregat. Són el Malhivern, el Mas Puig, la Soleia, Can Sunyer del Palau, la Valldaina, etc.

En segon lloc, hi ha el conjunt d'urbanitzacions de Corbera de Llobregat, que afecta gairebé tot el seu terme (tant a la vall de la riera de Corbera com a la de Rafamans) i també tot l'occident del terme de Pallejà (amb la immensa urbanització Fontpineda, físicament enganxada a les urbanitzacions de Corbera de Llobregat, tot i que administrativament pertany a Pallejà); les urbanitzacions per sobre dels espadats de la Penya Roja (Can Palet, les Rovires, Can Rafel, etc.), a Cervelló, també més pròximes a Corbera de Llobregat que no pas al mateix Cervelló.

En tercer lloc, les urbanitzacions de Vallirana formen un altre sistema complex d'assentaments que s'estén des dels confins occidentals de les Muntanyes d'Ordal (el Lledoner, al límit amb el terme de Subirats, o Ca n'Olivella, al terme d'Olesa de Bonesvalls) fins a la Vall Baixa del Llobregat (les urbanitzacions de Sant Vicenç, com ara Sant Antoni o la Guàrdia). Aquest tercer conjunt és l'àrea coberta d'urbanitzacions més gran de les Muntanyes d'Ordal, amb les situades vora els nuclis dels municipis de Vallirana i Cervelló.

Finalment, en quart lloc, hi ha les urbanitzacions de Torrelles de Llobregat i de Santa Coloma de Cervelló, que són contigües físicament.

En el darrer decenni s'ha detectat l'execució de noves urbanitzacions, per exemple a Corbera de Llobregat o a Torrelles de Llobregat. Convé tenir en compte el fenomen de la parcel·lació i de les urbanitzacions no legalitzades (no només no recepcionades) en

sòls rurals, per exemple al terme de Castellví de Rosanes. La major part de les urbanitzacions de baixa densitat presenten notables déficits urbanístics i tenen un impacte paisatgístic considerable. En part per la profusió de construccions dissonants i de models repetitius que dona lloc a la banalització del paisatge residencial.

El fenomen –i el procés de creixement– de les urbanitzacions disperses a l'Ordal porta associat una sèrie d'efectes amb una incidència evident sobre l'entorn i el paisatge. D'una banda es detecten abocaments de runes i l'existència d'entorns molt degradats i marginals, en especial a les vores d'urbanitzacions i de zones urbanes i en antics camps abandonats (per exemple, el Pla de Sant Joan, a la Palma de Cervelló; o bé als entorns d'alguns barris de muntanya de Viladecans i Gavà, amb freqüents incendis forestals). D'altra banda, la profusió d'urbanitzacions també ha provocat la sobrefreqüentació de determinades àrees, amb impactes rellevants, sobretot a la vora de grans ciutats com ara Sant Boi de Llobregat, Sant Vicenç dels Horts o Sant Andreu de la Barca. També s'identifiquen diversos riscos en relació amb la forta urbanització enmig d'una matriu forestal. Per exemple, el risc d'esllavissament i de caiguda de blocs de cingleres, espadats i precipicis, que afecta urbanitzacions en molts indrets i el risc d'erosió de vessants, que puntualment pot afectar construccions situades en urbanitzacions precàries i sobre vessants inestables sense fonaments adequats. Per últim, la convivència tan estreta entre aquesta urbanització dispersa i la densa matriu forestal representa un risc elevat d'incendis forestals. Els incendis recurrents al sector obliguen a prendre mesures contundents per a la prevenció de focs, que no sempre s'han aplicat (per exemple, manca definir alguns dels perímetres de protecció obligatoris de les urbanitzacions). Les pinedes i les màquies tenen un alt risc d'inflamabilitat i moltes urbanitzacions tenen pins dins de les urbanitzacions (als jardins de les cases o en parcel·les buides), la qual cosa n'accentua la vulnerabilitat.

A partir de les previsions del planejament urbanístic vigent i del Pla territorial metropolitana de Barcelona, es pot deduir una marcada voluntat de reconduir la situació urbanística heretada. D'aquesta manera, s'han qualificat la major part de superfícies ocupades

per urbanitzacions com a àrees especialitzades residencials a reestructurar, de manera que es preveu que els déficits urbanístics existents es puguin resoldre al llarg dels anys. S'han marcat aquestes grans àrees especialitzades a Corbera de Llobregat, a la vall de Cervelló i Vallirana i, en darrer terme, a Torrelles de Llobregat. En principi, tot allò que queda fora d'aquestes grans bosses urbanes es protegeix de manera contundent com a sòl no urbanitzat amb graus de protecció molt alts (espais de protecció especial d'interès natural i agrari), de manera que no es desenvoluparan creixements urbanístics en el futur en aquests sectors. En alguns casos aquesta protecció afecta àmbits que no estaven fins ara protegits, com ara el raval de Torrelletes, amb un dels conjunts de camps de cirerers i feixes més interessants de totes les Muntanyes d'Ordal.

Ara bé, dins dels àmbits assenyalats com a àrees especialitzades residencials que cal reestructurar es detecta la incorporació d'espais intersticials que actualment estan classificats com a no urbanitzables. És el cas d'un àmbit prop del sector de Can Coll, entre el raval Mas i la urbanització de Can Güell, d'una banda, i Torrelles de Llobregat, de l'altra, que avui comprèn fonamentalment camps no urbanitzats (i no classificats com a urbanitzables), però que queda inclòs dins d'una d'aquestes estratègies de reestructuració. Esdevé el mateix en amplis sectors de Corbera de Llobregat, entre les urbanitzacions del Bonrepòs, la Creu de l'Aragall o Can Margarit. Les àrees especialitzades presenten, al seu interior, nuclis urbans que es pretenen reforçar, corresponents a nuclis històrics com Corbera de Llobregat, Vallirana, etc.

Per tant, malgrat que possiblement hi haurà nous creixements urbans (en tot cas, sempre com a ciutat compacta) en determinats àmbits, la tendència per al conjunt de les Muntanyes d'Ordal és la de la reconducció, requalificació i reestructuració de les urbanitzacions existents, que presenten déficits urbanístics rellevants. Això ha de contribuir a mantenir el paisatge actual i millorar els entorns urbans, i globalment, per tant, a preservar la major part dels espais oberts (tant agrícoles com forestals).

A les Muntanyes d'Ordal hi ha una gran quantitat d'infraestructures viàries, gairebé totes en forma de carreteres secundàries de trànsit local, sobretot a causa de la presència de les nombroses urbanitzacions (cadascuna de les quals gaudeix d'un o diversos accessos individuals), amb una disposició viària globalment laberíntica (accessos de Corbera de Llobregat des de Sant Andreu de la Barca, carretera de Torrelles de Llobregat a Begues, carretera de Vallirana a Olesa de Bonesvalls, etc.). Aquestes infraestructures, tot i que millorades els darrers anys, solen presentar mancances evidents i problemes puntuals de congestió i sinistralitat. Pel que fa a la xarxa viària, convé destacar la relativament recent construcció d'una autovia enmig de les muntanyes, la B-24 de Pallejà a Vallirana, llargament reclamada atesos els problemes de congestió que presenta la N-340 al seu pas per Vallirana i Cervelló, però que ha estat també la punta de llançà de projectes molt polèmics d'infraestructures, com ara la variant de la Palma de Cervelló, que podria tenir un impacte sever sobre el paisatge si no es vetlla suficientment per integrar-la-hi. Aquests problemes no només es deuen al trànsit generat per les urbanitzacions de la zona, sinó també al trànsit de grans camions que transporten material de les pedreres de les

En les darreres dècades hi ha hagut un gran increment de les urbanitzacions en àrees forestals i agràries. Observatori del Paisatge

Muntanyes d'Ordal. Tot i que el tram de la B-24 entre Pallejà i l'entrada de Vallirana es va construir en pocs anys, més enllà no s'ha continuat la construcció de la variant de Vallirana, deixant el forat del túnel com una de les imatges actualment amb més impacte en el paisatge d'Ordal. Altres vials importants de les Muntanyes d'Ordal són la BV-2421 (accés principal a Corbera de Llobregat, que passa per la Palma de Cervelló), la BV-2005 (accés principal a Torrelles de Llobregat) i les carreteres provincials BV-2003 i 2004 (els dos accessos a Sant Climent de Llobregat). En un futur pròxim, i llevat de la variant de la Palma de Cervelló, que es dibuixa com a traçat en estudi i l'impacte en el paisatge de la qual pot ser sever si no s'adopten mesures d'integració suficients, el planejament territorial no presenta noves traces de grans infraestructures en aquest paisatge.

Expressió artística del paisatge

Les Muntanyes d'Ordal constitueixen un territori considerat pobre i esquerp durant segles. Així, a l'edat moderna sorgeix la llegenda del bandoler Morrut, un delinqüent assaltador de caravanes de viatgers pels voltants del coll d'Ordal (Moya, 2005), llegenda que es pot considerar una veritable metàfora d'un paisatge inhòspit. I les respostes al qüestionari de Francisco de Zamora a molts dels pobles de les Muntanyes d'Ordal a final del segle XVIII, tot i no poder-se considerar estrictament literàries, són tot un poema:

[Cervelló i la Palma, p. 108] «La tierra de dicho pueblo es de condición seca y poco fructifera.»

[Corbera de Llobregat, p. 127] «La tierra del pueblo es seca, no fértil ni arenosa ni pantanosa, sí montuosa.»

[Sant Climent de Llobregat, p. 234] «El término de este pueblo es muy montanoso y seco, y es de qualidad de piedra llaconella [sic], y no es bueno sino para viunya.»

[Sant Ponç de Corbera, p. 266] «La tierra es estéril y mucho más la gente, que en lo presente no se enqüentran más que dos mugeres fecundas en 11 familias que existen [...]»

[Torrelles de Llobregat, p. 300] «Este término es muy seco y poco fértil.»

[Vallirana, p. 306] «Es montañoso y áspero el terreno [...]» (Codina, Moran i Renom, 1992: la pàgina és la de cada fragment).

La imatge que es transmet d'aquest paisatge és clarament negativa. País de muntanyes, l'Ordal no és objecte d'especial atenció artística ni després del romanticisme, que va aportar una nova visió en clau positiva de les muntanyes. Apareixen força referències a les Muntanyes d'Ordal durant part dels segles XIX i XX gràcies al fenomen excursionista, que dona lloc a una potent associació per a la pràctica d'activitats esportives en el medi natural, com el descens d'avencs i de coves o l'espeleologia. Així, la guia que acompanya el mapa de l'editorial Alpina sobre l'Ordal, feta per Llopis Lladó i Coll i publicada per primera vegada el 1985, dona la següent cronologia d'aquest coneixement:

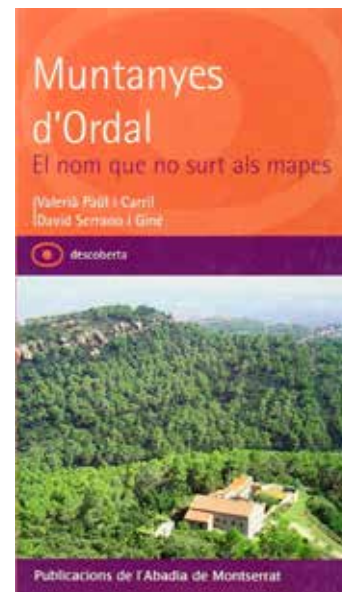
«Esta zona fue estudiada inicialmente por Font y Sagué (1898-1900) y las exploraciones de Faura y Sans en 1912, pero siempre de una manera suplementaria [...]. Llopis Lladó dirigió una campaña del Club Muntanyenc Barcelonès (1932-1936) que dio como resultado el conocimiento de la hidrografía kárstica del Fondo de Sant Ponç, Pla d'Ardenya y cabecera de la Riera de Oleseta.

Con el resurgimiento de la espeleología catalana entre los años 1960 y 1970, los numerosos grupos de espeleólogos localizaron un sinfín de cavidades [...]. En el año 1979 aparece el Catálogo espeleológico del Pla d'Ardenya, de Jordi Llovet, obra necesaria para cualquier exploración en el macizo.» (Llopis, 1985: p. 11).

Aquesta mateixa guia indica que el paisatge de l'àrea és ben conegut pels excursionistes barcelonins, per als quals determinats indrets es van convertir durant una època en emblemàtics per passejar-s'hi, com per exemple la Creu de l'Aragall. Ara bé, no consten grans creacions derivades d'aquesta activitat, i un escriptor com Josep Pla, la ploma del qual pràcticament es pot dir que ha recorregut tot Catalunya, no dedica a les Muntanyes d'Ordal més que unes breus consideracions sobre la seva producció de cireres i una justificació per la qual les atribueix a la Catalunya Vella i no a la Catalunya Nova, com es podria esperar si s'associa la línia de partició entre els dos territoris històrics al riu Llobregat. Dos detalls pràcticament insignificants en un univers com el planià, farcit d'imatges del paisatge de gairebé tot el país.

«Geològicament parlant, el massís del Garraf és molt curiós perquè implica un canvi de color que per al viatger equival a una frontera històrica. La seva banda oriental forma un conjunt de pissarres, de colors terrosos i sienes que hi donen un to més aviat fosc.

365

Coberta de Muntanyes d'Ordal. El nom que no surt als mapes de Valerià Paül i David Serrano. El llibre pretén "situar les Muntanyes d'Ordal al mapa", a través d'una lectura territorial en clau paisatgística

La part alta del massís, en canvi, és calcària i a base de margues, i hi fa la seva aparició el color blanc. Això fa un contrast molt viu dels dos colors, contrast que constitueix en realitat la frontera entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova, frontera que per als qui som del país és molt marcada. Jo he d'associar aquesta frontera a un canvi de la constitució geològica, a un canvi de color. Sant Climent de Llobregat és encara de la Catalunya Vella; Sant Pere de Ribes i Sitges ja formen part d'un altre sistema de terres, d'una altra geologia, blanca, calcària, d'un aire que sembla tenir una altra pastositat, d'una altra llum i fins i tot diria d'un altre clima més benigne i temperat.» (Pla, 1976: p. 1073-1074).

Les Muntanyes d'Ordal continuen sent un àmbit no gaire tractat per les manifestacions artístiques, probablement com a conseqüència d'una escassa visibilitat social, de la desestructuració del territori, de la manca d'una visió de conjunt, de l'absència d'institucions com un consorci de gestió o la figura de parc natural (existent al veí Garraf), etc.

En termes d'imatge del paisatge, és interessant tenir en compte que els darrers anys ha sorgit al sud de les Muntanyes d'Ordal una certa expressió cultural al voltant de la cirera. Més enllà de les llegendes que circulen a la comarca sobre per què es van replantar cireres després de la fil·loxera en lloc de reposar les vinyes (llegendes en què el capellà de Sant Climent de Llobregat del moment sol tenir un paper destacat), el fet és que el 1976 s'organitza per primera vegada la festa de la cirera a Sant Climent de Llobregat. Es tracta d'una celebració en principi puntual, com a mostra de rebuig davant la intenció de fer en els camps de cirerers el megacementiri metropolità. D'aquí es trasllada la festa a Santa Coloma de Cervelló i Torrelles de Llobregat. Al cap del temps s'ha generat una certa «cultura de la cirera» en aquest entorn, amb sardanes, danses populars, etc.

366

Valors en el paisatge

A les Muntanyes d'Ordal, des de finals de 1992, hi ha un espai natural protegit en el marc del PEIN, posteriorment ampliat tímidament pels seus marges amb motiu de la implantació de la xarxa Natura 2000 a Catalunya (2006). Al principi de la darrera reinstauració de la Generalitat (començaments de la dècada de 1980) es va proposar fer un parc natural d'Ordal, però la iniciativa mai no s'ha arribat a concretar. Actualment encara hi ha un seguit de propostes, projectes o debats sobre la taula amb un objectiu similar però que tampoc no s'han acabat de plasmar mai –per exemple, un consorci, que es podria anomenar Muntanyes del Baix o Montbaig-Montpedrós. L'espai PEIN ocupa una superfície d'unes 4.000 ha, totes elles forestals, separades en illes disjunctes. La declaració de la xarxa Natura 2000 ha lligat les «illes PEIN» entre si i amb el Garraf a través d'una mena de corredors estrets. El motiu principal de declaració de l'espai protegit el 1992 en aquest territori és, segons el mateix PEIN, la fragilitat de l'àrea atesa la pressió urbanística, així com la flora rupícola, la vegetació de ribera de caràcter centreuropeu i la fauna cavernícola. Per tant, llevat d'aquests tres elements naturals, la protecció es produeix per motius externs a les característiques intrínseques de l'espai, com a mecanisme de

protecció urbanística enfront de l'avenç urbà. Segons el document original del PEIN, la *Crassula campestris*, que es troba en aquesta àrea i és una espècie vegetal especialment amenaçada, es considera un valor natural de primer ordre.

A les Muntanyes d'Ordal hi ha tres àmbits inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic (IEIGC): Escullis miocens de Sant Pau d'Ordal – Can Sala, Estructures tectòniques menors a Torrelles de Llobregat i Eramprunyà – La Desfeta. La seva riquesa geològica és àmplia i ultra els geòtops reconeguts convé fer valer el conjunt de cingles, penya-segats, moles, taules, etc., al·ludits en seccions anteriors.

En relació amb els valors històrics, les Muntanyes d'Ordal contenen un conjunt notable de castells, la major part dels quals té una relació directa amb el caràcter de marca fronterera del comtat de Barcelona, que durant almenys un segle va tenir aquest rodal. En aquest sentit, destaquen els castells de Cervelló, Eramprunyà, Gelida, Subirats, Rosanes o Pairet (a la serra de l'Ataix, al capdamunt de Martorell) o Sant Jaume (l'antic Castellví), tots ells declarats bé cultural d'interès nacional (BCIN). Els de Subirats i Gelida es poden reconèixer raonablement bé, mentre que els altres estan en una situació força precària. El cas més extrem és el castell de Sant Jaume, que conserva encara elements romans (segurament a l'antiguitat ja era un punt clau de domini del pas de la Via Augusta), i que ha estat escassament estudiat (no consten excavacions arqueològiques serioses). També són BCIN les torres medievals dels Molinots de la Llibra (conegudes popularment com a torres dels Moros), a Vallirana, amb una funcionalitat defensiva evident.

Els senyors d'aquests castells van fundar diverses comunitats religioses, de les quals encara resta un arc de Sant Genís de Rocafort (la volta s'ha esfondrat, però en queda un arc apuntat) i l'església de Sant Ponç de Corbera de Llobregat. L'església de Santa Maria de Cervelló també és romànica. Hi ha petites capelles, com la romànica de Sant Jaume (als peus del castell de Castellví, al qual va donar nom posteriorment). Aquesta capella, que va ser cremada el 1936 i actualment està en un evident estat de degradació, sembla que fou construïda enmig del pla del Castell com a commemoració de la derrota dels almoràvits en aquest indret.

Atesa la seva significació paisatgística, tenen una importància especial aquells edificis i nuclis construïts amb conglomerat rogenc del Buntsandstein: Corbera de Dalt (amb l'església de Santa Maria, el casal dels Barons de Corbera i l'àrea del pessebre vivent), Santa Maria de Cervelló, el conjunt d'Eramprunyà, Sant Genís de Rocafort, etc.

D'altra banda, les Muntanyes d'Ordal són un territori d'esglésies i capelles. Des de les petites ermites (el cas de l'esmentada ermita de Sant Jaume del Pla del Castell, al terme municipal de Castellví de Rosanes, o de l'ermita de Sant Joan del Pla, al municipi de la Palma de Cervelló) fins a les esglésies parroquials, algunes d'elles molt antigues, es tracta d'un paisatge amb una intensa organització eclesial. Tanmateix, cal tenir en compte que alguns dels temples parroquials són moderns (ja sigui de fa molt pocs decennis, com ara Sant Isidre de Castellví de Rosanes, o bé de fa pocs segles, com ara Sant Mateu de Vallirana), atès que aquestes po-

Sant Ponç de Corbera, al terme municipal de Cervelló, una de les esglésies més emblemàtiques de la unitat. Ainhoa

blacions són de nova planta (Castellví de Rosanes o Vallirana tenen l'origen al s. XVIII, ja que fins llavors havien estat termes municipals de poblament dispers). En el cas de Sant Martí de Torrelles, a començaments del segle XX es va fer una nova església perquè l'antiga havia quedat malmesa. A la Palma de Cervelló, va caldre fer-ne una de nova després de la Guerra Civil. També convé no perdre de vista que algunes de les esglésies han perdut el seu valor de cap de parròquia (Santa Maria de Cervelló, per exemple) i d'altres directament han desaparegut com a tals (Sant Genís de Rocafort o Sant Miquel del castell d'Eramprunyà), malgrat que se'n conservin restes. En darrer terme, convé esmentar, als confins meridionals, les esglésies de Bruguers (romànica) i Sant Ramon de les Golbes (neoromànica), totes dues espectaculars miradors sobre el Delta del Llobregat i centres d'aplecs i ascensions de romeus.

En relació amb els valors simbòlics i identitaris, la cirera representa un element identitari de primer ordre del paisatge del sud de les Muntanyes d'Ordal, tant per la celebració de tres festes, entre finals de maig i començaments de juny (a Santa Coloma de Cervelló, Torrelles de Llobregat i Sant Climent de Llobregat), com per les manifestacions de tota mena que desperten al seu voltant: danses, corals, sardanes, iniciatives culinàries, agricultura orgànica o ecològica, visites als camps durant l'època de florida de la cirera, agroturisme, etc. Es tracta, per tant, de tot un univers cultural que es desvetlla al voltant del paisatge dels cirerers. Ara bé, perquè la cirera continuï sent un referent simbòlic i identitari és evident que cal que es conservin els camps conreats.

Al nord de les Muntanyes d'Ordal manca un referent potent com ho és la cirera als tres pobles del marge meridional esmentats. A Corbera de Llobregat, des de fa ja vora quatre decennis, la celebració del pessebre vivent a la penya del Corb té un alt poder d'integració simbòlica i social a escala local. El pessebre vivent és un clar element identitari d'aquesta localitat, que permet associar un indret (un paisatge en concret) amb unes determinades representacions.

Pel que fa als valors productius, hi ha una producció agrària fortament vinculada a les Muntanyes d'Ordal, especialment al sector

sud. En aquesta zona la cirera té un valor distintiu i reconegut però que, tanmateix, s'enfronta a problemes de comercialització que no garanteixen la continuïtat de les explotacions. Al sector nord, la cirera també havia tingut presència (per exemple, al pla del Castell de Sant Jaume, al terme de Castellví de Rosanes). Tanmateix, les cireres no estan emparades per cap denominació d'origen o figura anàloga, per bé que històricament havien existit reconeixements de les cireres del Baix Llobregat. La banda occidental està inclosa a la DO Penedès, però, llevat del terme municipal de Begues, les vinyes hi són pràcticament absents.

Els cims de les Muntanyes d'Ordal tenen una presència destacable en les visuals tant des de dins com des de fora de les muntanyes i representen un dels valors estètics principals d'aquest paisatge. Així, per exemple, la Creu de l'Aragall és visible des d'un radi força ampli, com també ho és el puig d'Agulles o el Montcau. D'altra banda, les cingleres i les moles tenen una presència topogràfica contundent que dota de caràcter molts sectors de les Muntanyes d'Ordal. També cal destacar el contrast entre valls i serres que és una constant a les Muntanyes d'Ordal. La successió de relleus no estructurats, amb una disposició laberíntica, és una característica fonamental d'aquestes muntanyes. També convé dir que la composició repetida d'urbanitzacions i pinedes (i, sovint, d'urbanitzacions amb pinedes) constitueix un patró de contrast molt característic de les Muntanyes d'Ordal, que dota l'espai d'un perfil identitari propi. Tanmateix, aquesta estètica presenta problemes diversos associats, com ara inestabilitat de vessants, risc d'incendis o problemàtiques urbanístiques diverses.

La presència notable de sectors forestals de bosc (pinedes, alzinars, etc.) constitueix una singularitat estètica de les Muntanyes d'Ordal en relació amb el seu veí Garraf i totes les zones de plana que l'envolten. La floració dels cirerers a les conegudes com a «valls dels cirerers», sobretot als termes municipals de Torrelles de Llobregat i Sant Climent de Llobregat, té un alt component estètic i una gran repercussió en el paisatge. A Torrelles de Llobregat sobretot (però també en altres indrets), encara es conserven sistemes de terrasses en ús, principalment per a cirerers. Són conjunts

Patró agrícola de gran valor paisatgístic a la ribera de la riera de Rafamans a la Palma de Cervelló. Observatori del Paisatge

amb un alt valor estètic. Destaca molt en especial l'entorn de can Pau Oller, al raval de Torrelletes, atès que en aquest indret les terrasses estan fetes amb conglomerat vermellós del Buntsandstein. De tota manera, convé no perdre de vista que, atesa l'extensió que van arribar a tenir les vinyes, pràcticament per totes bandes hi ha sistemes d'enfeixats i, recorrent els boscos de les Muntanyes d'Ordal, se'n troben amb certa facilitat. Per acabar, també cal destacar que a la ribera de la riera de Rafamans, al terme de la Palma de Cervelló (just rere el nucli antic), hi ha un petit patró agrícola d'alt valor paisatgístic gestionat per una comunitat de regants.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Els itineraris de les Muntanyes d'Ordal ofereixen la possibilitat de contemplar el paisatge dominat per una gran concentració d'urbanitzacions dins l'àmbit forestal, que li confereixen unes particularitats que no es repeteixen a la Regió Metropolitana de Barcelona.

Pel que fa a les carreteres, moltes d'elles tenen interès paisatgístic. Per exemple, la carretera entre Sant Vicenç dels Horts i Gelida (itinerari motoritzat 147), tot i ser plena de revolts, ofereix tant àmplies vistes sobre el Pla de Montserrat i la Plana del Penedès (amb Montserrat sempre al fons) com perspectives sobre els fondals ombrívols del vessant nord de les Muntanyes d'Ordal. Algunes carreteres permeten pràcticament arribar fins al capdamunt d'alguns dels cims amb vistes més àmplies, com la Creu de l'Aragall, el Montcau, etc., tot i que el fet que passin per enmig d'urbanitzacions en molts casos els resta valor paisatgístic.

D'altres itineraris de menor recorregut són òptims per contemplar el paisatge del sud, sobre el Delta del Llobregat, com ara la ruta de Sant Joan Despí a Sant Climent de Llobregat (itinerari motoritzat 129), o entre Gavà i Begues (itinerari motoritzat 28), amb vistes sobre el contínuum urbà de Sant Boi de Llobregat a Castelldefels, la zona agrícola del delta i el mar. També hi ha força pistes de muntanya, aptes per a travesses de tota mena de cotxes (entre Torrelles de Llobregat i Begues, entre Vallirana i Begues, entre Vallirana i Oleseta, etc.), que permeten reconèixer racons relativament recòndits del paisatge.

Pel que fa a itineraris a peu, hi ha un gran nombre de rutes potencials dins de les Muntanyes d'Ordal, ja que es tracta d'un àmbit amb una innegable tradició excursionista. De les moltes opcions, cal destacar en primer terme els grans senders oficials, com el GR-92 (itinerari a peu 16), el qual, una vegada creua el Llobregat per Sant Vicenç dels Horts, va saltant valls i passa per Torrelles de Llobregat, Sant Climent de Llobregat i Bruguers, on s'enfila fins al castell d'Eramprunyà.

Una altra ruta de gran recorregut és la que enllaça Begues amb Gelida (itinerari a peu 15), per Vallirana, la qual també es pot connectar amb Torrelles de Llobregat (itinerari a peu 166), i completar un recorregut transversal per la zona central que ofereix el paisatge forestal més característic de les Muntanyes d'Ordal, tan densament ocupat per les urbanitzacions.

A la unitat hi ha un gran nombre de rutes que permeten gaudir del paisatge ja que es tracta d'un àmbit amb molta tradició excursionista. Observatori del Paisatge

Es poden fer rutes circulars més curtes sortint i arribant a un mateix lloc, des de les ciutats de la perifèria de les Muntanyes (Sant Boi de Llobregat o Sant Andreu de la Barca, per exemple). Sempre comporten superar un pendent, car les localitats són a les valls perifèriques i, per endinsar-se a Ordal, cal necessàriament ascendir en altura.

Finalment, la ruta que creua la zona nord des de Gelida a Sant Andreu de la Barca (itinerari a peu 62), com les anteriors, permet atansar-se als paisatges urbanoforestals de les Muntanyes d'Ordal.

Hi ha tres grans miradors interns de les Muntanyes d'Ordal. Al nord, el puig d'Agulles (653 m), que permet fruir de totes les Muntanyes d'Ordal i, en bons dies, del Delta del Llobregat i Barcelona a l'horitzó. Al sud, la penya del Moro (467 m), gran espadat que permet veure el Montbaig i el Montpedrós, així com la Vall Baixa del Llobregat i el Delta del Llobregat. També destaquen el turó del Tabor i Sant Ramon, ambdós als voltants de Sant Climent de Llobregat. I al centre, el mirador privilegiat de la muntanya és el puig Vicenç (468 m), que permet contemplar tant la vall de Torrelles com la de Cervelló, així com Collserola, el Montseny, Barcelona, etc.

Mirador de la Masia Engràcia a la muntanya de la Creu d'Aragall. Observatori del Paisatge

El pic més alt d'Ordal, el Montau (658 m), dins del Garraf, té uns horitzons més limitats, cenyits al pla de Begues i Oleseta, i no ofereix panorames gaire esplèndids de les Muntanyes d'Ordal. Finalment, també s'ha de reconèixer el de la Creu de l'Aragall (549 m), un indret amb molta fama excursionista.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Manca d'una visió de conjunt de les Muntanyes d'Ordal que en dificulta una ordenació coherent i la consolidació d'un paisatge amb identitat i traces pròpies.
- Presència d'un alt nombre d'urbanitzacions amb problemes greus de gestió urbanística i una manca evident d'integració paisatgística. L'alt risc d'incendi i la manca d'infraestructures o serveis també hi són problemes molt comuns i que llasten de manera notable la qualitat del paisatge.
- Sobrefreqüentació de determinats àmbits, en especial al voltant de les urbanitzacions, mitjançant motos, quads i altres vehicles, que creen problemes d'erosió en força indrets.
- Alt risc d'incendis, facilitat per la freqüentació, la presència d'urbanitzacions i l'abandonament per falta de productivitat de les activitats silvícoles, que fa que s'hagin deixat de gestionar i mantenir els boscos.
- La intensa activitat extractiva que, a més de l'impacte paisatgístic que provoca, genera trànsit de camions i contaminació en determinades poblacions, com Vallirana.

Pedrera al sud-oest del terme municipal de Vallirana. Observatori del Paisatge

Amenaces

- Continuació de la dinàmica expansiva de creixement urbanístic residencial de baixa densitat, per rebliment de les trames existents.
- Banalització del paisatge, en especial a causa del model urbà de baixa densitat amb models seriats i repetitius.
- Pèrdua de l'espai agrari.

Fortaleses

- El conreu de la cirera, que permet la generació de tota una cultura al seu voltant i el manteniment d'algunes explotacions agràries amb una rendibilitat acceptable (malgrat ser conreus de secà, en vessants, etc.).
- Presència notable d'entorns forestals amb valors naturals i estètics, així com de comunitats vegetals i espècies remarcables.
- Existència d'un patrimoni arquitectònic construït molt notable, amb esglésies i castells d'un període històric similar (de l'alta edat mitjana, generalment d'estil romànic) i que tenen un alt potencial de gestió i interpretació conjunt.

Oportunitats

- Creixent valoració social de la producció agrària de proximitat i dels circuits curts, que pot relançar el consum de la cirera del Baix Llobregat.
- El turisme de proximitat associat a paisatges rurals de qualitat propers a les ciutats i als seus valors productius, per exemple de productes distintius (cas de les cireres).
- Aparició de nombroses plataformes i entitats a favor de la preservació dels espais oberts dels diferents pobles, que des de fa anys han assajat fórmules de cooperació per establir aliances estables a favor de la defensa del conjunt de les Muntanyes d'Ordal.
- Aplicació definitiva de les franges de protecció perimetral forestal de les urbanitzacions.
- La creació d'un organisme de gestió de l'àmbit, com existeix al Garraf o al Parc Agrari del Baix Llobregat, que podria generar una visió de futur i un model d'ordenació adequat per a aquest entorn i, especialment, per als espais d'interès natural que acull.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- OQP1.** Un paisatge natural de Muntanyes d'Ordal ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que com-

pagini l'activitat agrària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.

- OQP2.** Uns creixements ordenats dels assentaments urbans de Castellví de Rosanes, Sant Andreu de la Barca, Corbera de Llobregat, la Palma de Cervelló, Cervelló, Vallirana, Sant Coloma de Cervelló, Torrelles de Llobregat i Sant Climent de Llobregat i que no comprometin els valors del paisatge circumdant.
- OQP3.** Un sistema d'urbanitzacions compactes i integrat en el territori, ben relacionat amb l'entorn forestal.
- OQP4.** Un paisatge agrícola viu, amb els cirerers valorats i promociionats, inclosos els vestigis passats, que garanteixi el manteniment de l'arquitectura de pedra seca.
- OQP5.** Unes cingleres de les planes de Pallejà, la penya Roja de Cervelló i altres singularitats geomorfològiques, preservades com a elements configuradors del paisatge, mantingudes com a referents visuals i identitaris de qualitat.
- OQP6.** Uns castells de Cervelló, Eramprunyà, Gelida, Subirats, Rosanes o Pairet (a la serra de l'Ataix, al capdamunt de Martorell) o Sant Jaume (l'antic Castellví), restaurats i mantinguts com a elements de valor històric i simbòlic.
- OQP7.** Unes activitats extractives –en nombrosos indrets del terme municipal de Vallirana o en el Pla de Sant Joan (la Palma de Cervelló)– integrades en l'entorn.

370

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar els cingles i les singularitats geomorfològiques de la unitat, com ara les planes de Pallejà, la penya Roja de Cervelló i l'entorn de Brugués, entre d'altres, i evitar-hi les actuacions que les puguin malmetre o afectar-ne seriosament la percepció.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Impulsar l'elaboració d'un pla de gestió forestal sostenible de les Muntanyes d'Ordal, que estableixi fórmules avançades de lluita contra els incendis forestals, en especial preventives, com la neteja del sotabosc.
- Promoure el tractament de les franges de seguretat al voltant dels assentaments que estan en medi forestal, amb criteris d'efectivitat en la lluita contra incendis, de sostenibilitat ecològica i d'integració paisatgística.
- Estudiar la possibilitat d'establir un consorci de gestió dels espais forestals i agraris de les Muntanyes d'Ordal (parc rural).
- Les cireres del Baix Llobregat generen un teixit socioeconòmic particular, en especial als ravals Mas i de Torrelletes de Torrelles de Llobregat. Cal mantenir i fer valer aquesta activitat. En aquest sentit, cal promoure la creació de la IGP de la cirera baixlobregatina, que ha de vetllar pel manteniment de la qualitat del pro-

ducte, el reconeixement de la seva individualitat i desenvolupar polítiques de marca per reforçar el posicionament d'aquests productes en el mercat.

- Impulsar un programa d'agroturisme amb una forta presència del component gastronòmic a les valls dels cirerers (en la línia de l'holeriturisme impulsat pel Parc Agrari del Baix Llobregat), sobretot durant l'època de la florida, que té un elevat atractiu paisatgístic.
- Impulsar la conservació dels murs de pedra seca, de les cabanes, de les feixes i dels altres elements d'arquitectura rural popular.
- Promoure la restauració adequada dels elements de patrimoni construït de les Muntanyes d'Ordal, des de les petites ermites més malmeses (Sant Jaume del Pla del Castell) fins als grans monestirs (Sant Ponç de Corbera o Sant Genís de Rocafort), passant per castells com Sant Jaume. En alguns d'aquests casos convindria fer obres d'estabilització de murs, torres, etc.
- Crear una ruta turística que relligui els elements del patrimoni cultural de les Muntanyes d'Ordal, al voltant de la idea de marca fronterera d'aquest territori i amb un fil conductor que aglutini aspectes històrics, culturals, paisatgístics, etc.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries que incloquin mesures d'integració paisatgística eficaces. Això és especialment important en el cas del projecte de la variant de la Palma de Cervelló.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Vetllar pel manteniment de la configuració compacta dels nuclis de Castellví de Rosanes, Sant Andreu de la Barca, Corbera de Llobregat, la Palma de Cervelló, Cervelló, Vallirana, Sant Coloma de Cervelló, Torrelles de Llobregat i Sant Climent de Llobregat, i evitar l'aparició de teixits discontinus que fragmentin el paisatge. Evitar, alhora, les extensions urbanes que modifiquin figures, perfils i escenaris urbans característics.
- Afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans i els espais agrícoles o naturals de les perifèries i evitar-hi la ubicació d'activitats o instal·lacions impròpies. Evitar la degradació d'aquestes fronteres tot creant franges de transició o límits clars, depenent dels casos.
- Emprendre actuacions per tal d'avançar cap a la compacitat de les àrees residencials de baixa densitat: evitar una major dispersió de les urbanitzacions existents, limitar l'ocupació de nous sòls, apostar per un model de complexió i reducció, allà on sigui recomanable i afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes i naturals.
- Promoure actuacions en els sectors d'urbanitzacions iniciats a la dècada de 1960 que no es van arribar a edificar, per tal de millorar el paisatge (cas dels carrers oberts a la urbanització no

executada de Can Pons – Can Xandri, al terme municipal de Castellví de Rosanes). En aquest sentit, actuar progressivament sobre aquelles construccions que no compleixen la legalitat urbanística.

- Vetllar per la correcta dotació de serveis i infraestructures a les urbanitzacions i per la millora paisatgística de les carreteres d'accés.
- Algunes urbanitzacions estan situades en costers i vessants amb riscos geològics notables. Impulsar l'elaboració d'estudis detallats de la geologia dels emplaçaments i, si convé, adoptar mesures sobre les àrees afectades amb major risc.
- Procurar que noves infraestructures lineals de mobilitat i/o energètiques minimitzin l'afectació física o visual sobre les fites i fons escènics.
- Promoure la restitució dels valors paisatgístics als llocs on s'han perdut per causa de processos d'explotació dels recursos geo-

lògics, per exemple, la pedrera del fondo de la Ginesta, la que se situa a sobre dels Monjos, o la del Telègraf (Subirats).

- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i miradors accessibles a peu o en vehicle on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn camins i miradors existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors de Sant Ramon, turó del Tabor, penya del Moro, puig Vicenç, puig d'Agulles i creu de l'Aragall; els itineraris paisatgístics a peu o en bicicleta de Gelida – Sant Andreu de la Barca, Begues-Gelida, Torrelles de Llobregat – Penya del Moro, Bruguers – Sant Vicenç dels Horts, i Viladecans – Sant Ramon, i els itineraris motoritzats de Sant Pere de Riudebitlles – Sant Llorenç d'Hortons, Gelida – Sant Esteve Ses Rovires, Sant Vicenç dels Horts – Gelida, carretera de Begues, i Sant Climent de Llobregat – Sant Joan Despí.

7. Plana del Garraf

Comarca:
Garraf.

Superfície:
5.519 ha.

Municipis:
Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Cubelles, Vilanova i la Geltrú, Sant Pere de Ribes i Sitges.

372

L'església de Sant Bartomeu i Santa Tecla de Sitges, vista des de la Punta, és una de les icones més representatives de la unitat. Josep Cano / Diputació de Barcelona

Trets distintius

- Plana costanera sobre substrat calcari, amb llims i còdols provinents de l'erosió dels relleus prominents dels voltants. Manté un pendent suau i força uniforme vers el mar, excepte per la presència d'una alineació de turons que aïlla Sitges de la resta del territori i que arriba al mar penya-segats dels Colls.
- Gràcies al pendent, el mar és el referent visual de tota la Plana del Garraf, ja que és visible des de pràcticament qualsevol punt.
- El paisatge rural tradicional ha estat marcat per les extenses hortes a la vora dels nuclis, especialment a Vilanova i la Geltrú, que aprofitaven l'aqüífer costaner. El mosaic es completa amb petits claps de pineda que ocupen els terrenys improductius.
- Ocupació residencial intensiva, esdevinguda al llarg d'un període prolongat, fet que ha permès una sedimentació dels teixits que la caracteritzen. En són exemples Terramar a Sitges o la urbanització noucentista entorn a l'ermita de Sant Cristòfol, que es poden considerar el paisatge urbà més interessant de la unitat.
- La localització atípica del nucli de Sitges, lleugerament enlairat sobre mateix del mar, va atraure l'atenció dels artistes ja al segle XIX; el paisatge del seu casc antic és una veritable icona del paisatge mediterrani.
- Abundants i diversos exemples de construcció amb pedra seca, entre els quals destaquen els murs o marges de conreu i les barraques, amb un elevat valor cultural, ecològic i paisatgístic.

Mirador

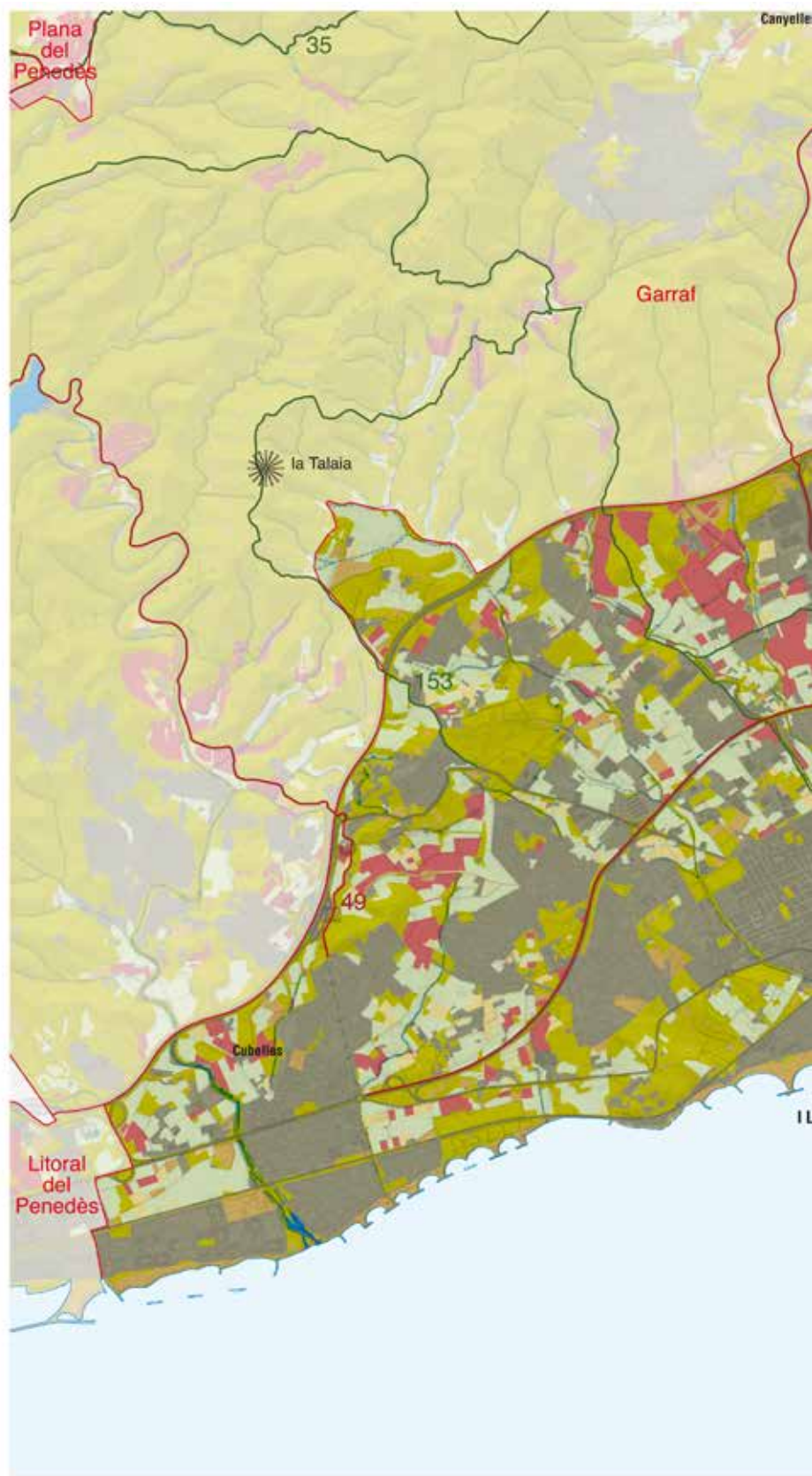
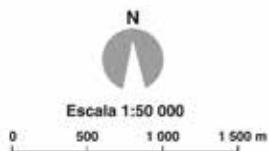
— Itinerari motoritzat

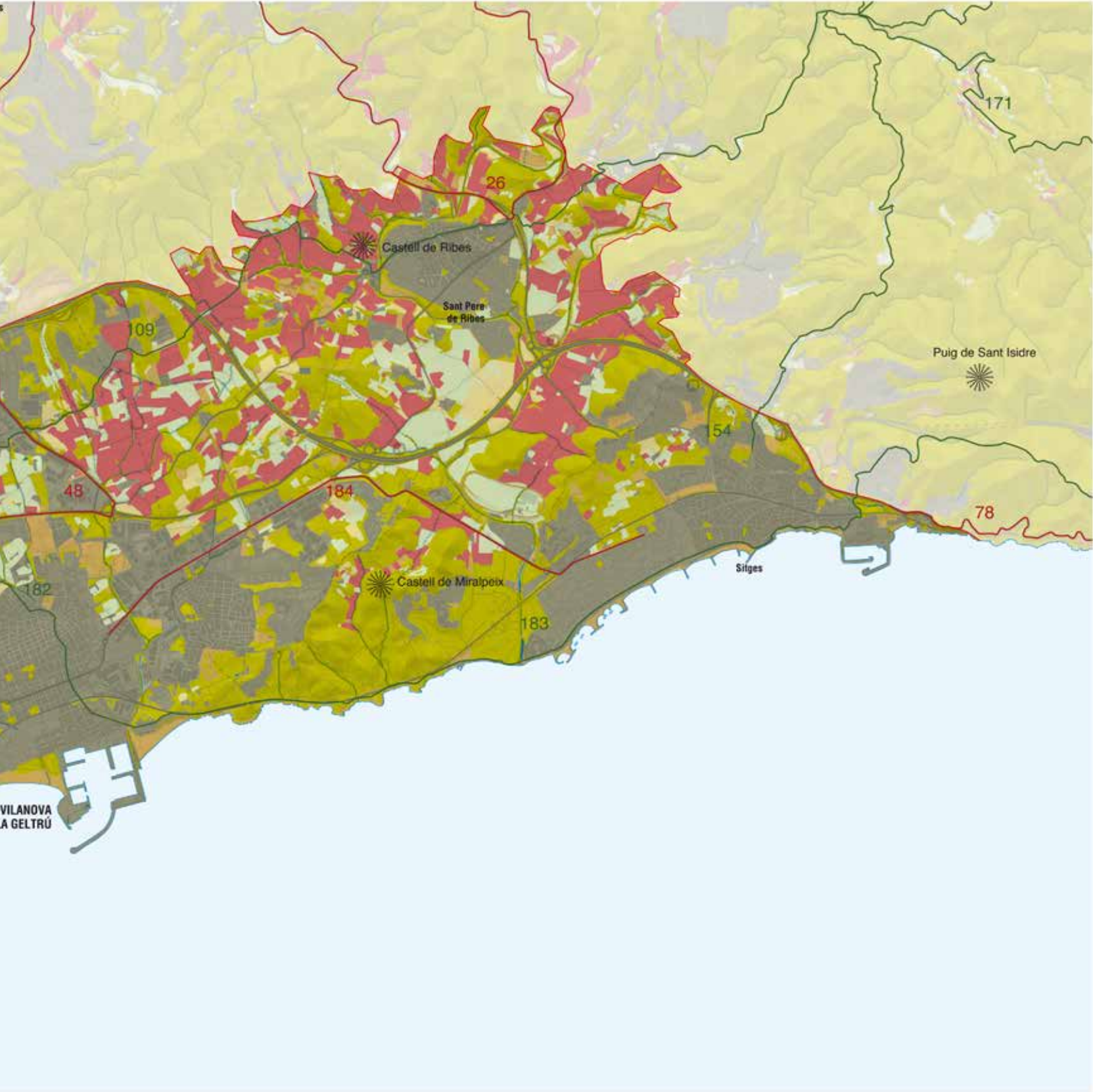
- 26 Canyelles - Olivella
- 48 Cubelles - Canyelles
- 49 Cubelles - Castellet i la Gornal
- 78 la Ginesta - Sitges
- 184 Vilanova i la Geltrú - Sitges

— Itinerari no motoritzat

- 109 Pla d'en Querol - Camí Mas
- 153 Serra de Bonaire - Vilanova i la Geltrú
- 154 Sitges - Olesa de Bonesvalls
- 182 Vilanova i la Geltrú - l'Arboç
- 183 Vilanova i la Geltrú - Garraf

374

Elements naturals del paisatge

La situació d'aquest àmbit a migjorn de la Serralada Litoral fa que estigui molt resguardat dels vents de component nord, tramuntana i mestral. Aquesta és la principal diferència respecte d'altres àmbits costaners calcaris, molt freqüents a la costa mediterrània. Aquesta orientació sud, d'altra banda, és la causa que les precipitacions siguin escasses, fet que ha tingut, històricament, gran influència en el desenvolupament del paisatge.

La Plana del Garraf és una plana costanera originada per l'enfonsament relatiu respecte a les alineacions principals del massís de Garraf i el rebliment amb llims i còdols provinents de l'erosió dels relleus prominents dels voltants, que en determinats indrets s'estructuren en terrasses i glacis. El substrat rocós de tota la plana és bàsicament calcari, per bé que els afloraments són escassos i majoritàriament estan a la perifèria de la unitat. La roca mare calcària aflora a diversos punts de la costa, especialment als Colls, així com puntualment els gresos que li serveixen de base, a la platja de Ribes Roges (Vilanova i la Geltrú). Per contra, cap a l'interior, l'aflorament de les calcàries formant cingleres marca amb claredat el límit de la unitat. Aquestes cingleres són menys freqüents i més baixes que les dels massissos més meridionals, ja que aquells són més joves i estan més fracturats. Les platges són de sorra daurada i molt fina i constitueixen un dels principals trets i recursos d'aquest paisatge.

376

La xarxa hidrogràfica no té cursos de cabal considerable. El conjunt de torrents i rieres sol formar els seus recorreguts excavant les terrasses sedimentàries amb acumulacions d'argila. Destaca, però, la desembocadura del riu Foix, al terme municipal de Cubelles, que forma uns espais humits de gran atractiu

La rompuda ancestral i la urbanització de l'espai han modificat radicalment la coberta de vegetació primitiva –formada per la màquia de garric (*Quercus coccifera*) i margalló (*Chamaerops humilis*), per pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) i alzines (*Quercus Ilex*) als fondals–, la qual ha passat a ser dominada pels conreus, sobretot de cereal, vinya i garrofer (*Ceratonia siliqua*) i, més recentment, pels creixements urbans i infraestructures. Actualment hi ha alguns bosquets residuals de pi, així com de garrofers provinents dels antics conreus, pràcticament desapareguts, i algunes alzines.

Evolució històrica del paisatge

Aquest territori ha estat habitat i transformat des de ben antic, amb la peculiaritat que bona part dels emplaçaments es troben ran de costa. Així, s'han localitzat restes del neolític mitjà prop del mas de l'Esquerrer (entre Vilanova i la Geltrú i Cubelles) o diversos jaciments ibers (com el del Puig de Sant Cristòfol i el de Darró, a Vilanova i la Geltrú, o el de la Mota de Sant Pere, a Cubelles), que eren feudataris o secundaris en relació amb els assentaments més importants situats en els punts elevats de l'interior. Cal dir que bona part dels jaciments litorals es localitzen al costat dels aiguamolls que antigament solcaven tota la línia costanera de manera més o menys contínua, documentats des de l'edat mitjana, i que s'aprofitaven per a la caça i la pesca. Es té constància d'uns primers intents de dessecació mitjançant fustes i terres ja en període iber, que continuarien durant el període romà.

Tanmateix, els estanys d'aigües somes i els prats associats van perviure força conservats fins al segle XVIII, moment a partir del qual es va iniciar la privatització dels espais comunals i es van intensificar els treballs de drenatge i rebliment, per bé que van perviure

Desembocadura del riu Foix a Cubelles. Jorge Franganillo

molts petits aiguamolls ben bé fins a mitjans del segle xx i en alguns casos fins fa uns decennis.

El paisatge agrícola ha estat marcat tradicionalment pel predomini de les vinyes, les quals estan documentades des de l'edat mitjana, i van adquirir gran prestigi per la malvasia, documentada ja de finals del segle xvi, que s'exportava en vaixell també des de temps molt reculats.

A finals del segle xviii, Papiol relata en relació amb el terme de Vilanova: «[...] algunos mayores bosques había cuando el pueblo no tenía los aumentos del día, pero al paso que ha ido creciendo, se aumentó la agricultura, y fue preciso asolarlos», i afegeix, en una delatadora descripció: «[s]i alguna pequeña porción se encuentra que tenga tierra, se arrancan a viva costa las rocas y a fuerza de pólvora, para plantarlo de viñas, en tanto que puede decirse, no verse pueblo que con tanto trabajo se halle reducido a tan fructífero y hermoso plantío como éste» (Papiol, 1790 [ed. 1990]: p. 43; 55). Previsiblement les desamortitzacions successives van afavorir la intensificació del conreu i la transformació de boscos i matollars en vinya, la qual es beneficiava molt de la seva proximitat al mar i esdevenia un conreu molt rendible. Però cal tenir molt present que el paisatge de vinyes distava molt de ser uniforme. Així es recull en un text de finals de segle: «Xarel·lo prefereix los terrenos suaus i un xic gredosos», «la garnatxa los terrenos protegits dels vents del nord». És a dir, en època de domini de la vinya no hi havia un únic paisatge de vinya, sinó un mosaic de diverses varietats amb diferències pel que fa a la seva localització sobre el territori. El paisatge de vinya incloïa també una sèrie de masos grans i de petites i nombroses «casetes que sols serveixen per a resguard del conreu de moscatell».

El cens (amillament) de 1861 del terme de Vilanova i la Geltrú diu que hi havia un 1,5% de conreu de reg, un 72,5% de secà i un 26% no conreat. D'entre els espais conreats, es donava un ampli predomini de la vinya (64%), seguida del cereal de secà (19,8%) i del garrofer (13,3%), mentre que els fruiters de secà i l'olivera eren irrellevants. Dins del sòl no conreat, el predomini dels erms i matollars era absolut (93,7%), mentre que els boscos també eren testimonials (2,5%), fins i tot més escassos que els ja molt delmats prats i jonqueres litorals (3,7%).

Les hortes mereixen una menció a part, pel fet que en el seu temps aprofitaven el ric aquífer litoral. El sistema d'aprofitament eren les sínies d'origen àrab, mogudes amb tracció animal, de les quals resten escassos exemples, tot i que presumiblement cap en funcionament. Posteriorment, les sínies van ser substituïdes per pous, dels quals se'n conserven alguns (col·legi Garbí). Les hortes, com que requerien una dedicació important, se situaven a la vora de les poblacions, com s'evidencia en el terme de Vilanova i la Geltrú, que en créixer les ha transformat en sòl urbà. Algunes d'aquestes hortes se situaven a penes a un centenar de metres del mar, com per exemple a Ribes Roges.

El 1886 va entrar en servei la carretera de les costes de Garraf, fet que va permetre la comunicació terrestre de la Plana de Garraf amb la ciutat de Barcelona sense passar pel Penedès.

La crisi de la fil·loxera a la Plana del Garraf i del Litoral del Penedès va tenir una derivada singular: el projecte de transformar en regadiu les terres més planeres entre Calafell i Sant Pere de Ribes, mitjançant el projecte de l'embassament del riu Foix. Malauradament, els problemes d'impermeabilització del vas en un terreny calcari altament fissurat, juntament amb els migrats cabals del riu, van limitar molt la transformació desitjada, que no va culminar fins l'any 1937.

Al cens de 1949 a Vilanova i la Geltrú es va evidenciar el fracàs del projecte de transformació en conreu hortícola de la plana litoral, atès que les hortalisses només van assolir el 7,7% de l'espai agrícola, i el conjunt dels espais regats molt poc més. Dins del predomini del secà va destacar l'important augment dels garrofers (35,8%) i el cereal de secà (30,2%), i el declivi de la vinya (22%). Pel que fa al sòl no conreat, destacava el tímid augment del bosc (11,9%) i la desaparició de les jonqueres.

A la resta de la plana, la vinya alternava, i encara alterna, amb petites extensions de bosc mediterrani, especialment al vessant obac dels petits turonets que s'alcen al nord-est de la plana. Cal destacar el fet que alguns conreus arribaven gairebé al mar i deixaven lliures únicament els primers metres per causa de la sal dipositada pels temporals de Llevant.

Al sector de la platja de Vilanova i la Geltrú, la indústria i el ferrocarril ja tenien una presència notable en el paisatge fa més d'un segle, presència que va anar a més al llarg del segle xx fins al punt d'ocupar (juntament amb els més recents espais logístics) tot l'espai d'hortes fins a Vilanoveta, així com d'altres a Sant Pere i Sitges, on fins als anys 60 la indústria –com ara la del calçat– es mantenia dins el nucli.

Vilanova i la Geltrú l'any 1962 on s'aprecia el port i una franja costanera amb menys edificacions que avui dia. ICGC, Fons SACE

Però el fenomen que més intensament ha marcat aquest territori ha estat la proliferació de nous habitatges sobre els antics camps i vinyes. Aquest fenomen ha tingut almenys tres fases molt diferenciades, en cada una de les quals es va construir amb tipologies també molt diferenciades. La primera etapa va ser la de construcció de cases d'estiu, de la qual es poden destacar dues intervencions urbanístiques ben interessants i que es conserven: Terramar a Sitges i el Far (abans «Farola») a llevant de Vilanova i la Geltrú. També es van construir algunes residències aïllades de gran qualitat, com can Maristany.

La segona fase va ser l'ocupació de les terres menys productives (petits boscos de pi i erms) per un gran nombre d'edificacions aïllades per a segones residències, ocupades estacionalment. A primera línia de mar o en els nuclis situats més a prop de les platges s'hi va instal·lar la població amb major poder adquisitiu, i aquesta disminuïa a mesura que es penetrava més cap a l'interior.

La tercera va ser conseqüència de l'expansió de l'àrea metropolitana de Barcelona arran de l'obertura dels túnels del Garraf i es va iniciar cap al 1996, amb la creació d'un gran nombre de nous habitatges que, en part, van ocupar antics espais industrials i, en part, antics camps i hortes al voltant de tots els nuclis. Aquests habitatges, de primera residència, es caracteritzaven per la seva variabilitat tipològica, des de blocs relativament alts fins a cases aïllades en parcel·les relativament extenses.

378

Des del punt de vista paisatgístic, el paisatge urbà de Sitges mereix una menció a part. Com que va ser valorat en època molt primerenca pels visitants, el centre ha mantingut l'aspecte de petita ciutat del segle XIX. Això sí, amb l'excepció molt notable del front marítim, concebut com un «espai temàtic» ja als inicis del modernisme: el sector de la Punta fins a la platja de Sant Sebastià fou creat com un espai de reconstrucció d'uns suposats valors medievals, a partir de les restes del castell i de l'hospital gòtic, visible a l'interior del museu Maricel. La presència de Rusiñol, amb el seu Cau Ferrat, i de Ramon Casas a la casa veïna, van reafirmar definitivament el mite mediterrani de la vila. Com a resultat, la vista actual de la Punta és una de les icones gràfiques més representatives de tot el Mediterrani. La resta de la façana marítima també va ser tematitzada a partir de la creació del passeig marítim, fins connectar amb la urbanització de Terramar.

Històricament, la franja costanera estava lliure de qualsevol construcció excepte al nucli de Sitges i al «barri de Mar» de Vilanova i la Geltrú, típic barri de pescadors molt humils. Aquesta costa va experimentar un important procés d'artificialització, que es va iniciar amb la construcció del port de Vilanova i la Geltrú vers el 1953. El creixement d'aquest port i l'aparició de la nova platja del Far, la construcció de defenses i espigons per retenir la sorra de les platges, l'ampliació dels passeigs marítims i la creació cap al 1980 del Port d'Aiguadolç a Sitges han transformat gairebé tota la costa. Al límit oest de la unitat, la construcció de la central tèrmica de Cubelles va afectar els aiguamolls i les antigues salines que encara romanien a la zona i, malgrat el rebuig que va despertar inicialment per raons estètiques i ambientals, tot el litoral a l'oest del Foix s'ha acabat urbanitzant.

Tot i que el paisatge agrícola ha retrocedit força en les últimes dècades, alguns cultius com les vinyes es mantenen gràcies a formar part de la DO Penedès. Mick Stephenson

Organització i dinàmica actual del paisatge

La vegetació natural ha aconseguit mantenir la seva extensió (quasi una cinquena part de la superfície total de l'àmbit) i ha millorat pel que fa a l'estructuració de les comunitats forestals, de manera que disminueixen les bosquines, generades com a conseqüència dels incendis i de feixes abandonades que creixien al principi del període, i augmenten els espais amb vegetació relativament densa. No obstant això, davalla l'extensió de la màquia litoral de garric i margalló, fruit de la urbanització del litoral.

Pel que fa al paisatge agrari, que en el passat fou dominant, ha retrocedit força fins ara. En els darrers decennis s'ha donat una important davallada de la superfície ocupada pels teixits agraris, de quasi el 30% en el tombant del segle XXI, especialment pel que fa als conreus herbacis, que s'han reduït a la meitat, mentre que els fruiters de secà i sobretot la vinya ho han fet en molt menor mesura. Els garrofers –que fa unes quantes dècades tenien una presència modesta però rellevant pel seu port i les estructures de pedra associades– i les oliveres pràcticament han desaparegut. Tot i que en aquest paisatge agrari actualment encara domina el cereal, aquest es pot considerar un conreu expectant davant la intensa demanda de sòl per al creixement residencial i logísticoindustrial i per tant es pot arribar a mantenir la seva presència sempre que la pressió urbanitzadora no s'incrementi considerablement. D'altra banda, les vinyes es mantenen relativament bé, gràcies a la vitalitat de la DO Penedès, a la qual pertanyen, i no és previsible, per tant, que se'n redueixi l'extensió en el curt o mitjà termini. Aquest conreu s'alterna amb petites extensions de bosc mediterrani, especialment a la vessant obaga dels petits turonets que s'alcen al nord-est, si bé els marges menys productius es veuen progressivament envaïts pels pins, com passa arreu. Cal destacar com el quasi contacte amb el mar d'alguns conreus encara es manté amb notable vitalitat al sector de Sant Gervasi, a ponent de Vilanova i la Geltrú.

En les darreres dècades s'ha produït una transformació important del paisatge agrari, el detonant de la qual ha estat l'increment considerable i la millora progressiva de les infraestructures viàries, que han facilitat l'accessibilitat entre aquest àmbit i el centre de la Regió Metropolitana de Barcelona i n'ha millorat la comoditat, la seguretat i el temps de desplaçament. Les infraestructures, a banda d'ocupar extenses àrees agrícoles, han fet desaparèixer les dificultats que històricament havien mantingut la plana en un relatiu aïllament, i han comportat creixements residencials i industrials que aprofiten la major accessibilitat i l'escurçament de temps de trajecte fins a la conurbació barcelonina.

Com a conseqüència, la percepció del paisatge ha variat força. L'autopista, amb el seu caràcter de via passant, ha modificat profundament aquest espai rural, relativament aïllat fins fa uns quants decennis, i li ha donat unes expectatives de transformació molt elevades que han influït sobre la percepció d'integritat, naturalitat i qualitat paisatgística que se'n té. Així, la urbanització ha crescut considerablement en les darreres dècades i ha capgirat la imatge mixta agrícola-urbana d'aquest paisatge, fent que hi predomini el fet urbà.

Aquests creixements han augmentat força la fragmentació del territori i han generat una imatge artificialitzada, en detriment de la imatge rural dominant fora dels nuclis urbans de Vilanova i la Geltrú i Sitges que hom tenia abans dels anys 90 del segle xx. En aquest sentit, la imatge de desordre urbanístic i d'ocupació caòtica, sobretot al sud de la C-32, és dominant. Entre la ronda urbana de Vilanova i la Geltrú (C-31) i l'autopista (C-32) es localitzen nombrosos habitatges unifamiliars de baixa densitat, sovint de qualitat mediocre i en bona part realitzats al marge del planejament urbanístic, que desmereixen la percepció del medi rural per l'absència de valors estètics i l'escassa qualitat de l'espai construït.

Tan sols el nucli antic i l'eixample de Vilanova i la Geltrú, Sitges i, en menor mesura, Sant Pere de Ribes i Cubelles, és a dir, els nuclis de població principals, mantenen una imatge de qualitat, per bé que només és perceptible si es penetra a l'interior del conjunt urbà.

Sant Pere de Ribes, dominat pel castell, i un entorn immediat de vinyes i claps de pineda, que manté força la relació tradicional entre el nucli i els camps. Eduardo Soler, Limonium

Així, els creixements urbans més moderns s'han donat de diferent manera: són molt destacables per exemple els nous barris en continuïtat amb el nucli de Sant Pere de Ribes i Sitges; o nous assentaments de baixa densitat deslligats de cap nucli, i l'increment de la urbanització a la perifèria de Vilanova i la Geltrú i, sobretot, de Canyelles i Cubelles, on els creixements nous de baixa densitat superen de llarg l'extensió del casc urbà. Una important transformació urbanitzadora recent ha estat l'obertura d'un camp de golf a ponent de Terramar, que s'ha acompanyat de la construcció d'una extensa urbanització de molt baixa densitat. El golf ha ocupat els antics camps de la desembocadura (gairebé «deltaica») de la riera de Ribes i els edificis associats han colonitzat els turons que l'envolten i han transformat la relació històrica de cultiu a sota i pineda a sobre.

La plana s'ha trobat en els últims anys sota una dinàmica urbanitzadora que, essencialment, ha seguit una mateixa tendència: l'habitatge unifamiliar cada cop menys dens. Tanmateix, el Pla territorial de l'àmbit metropolità de Barcelona és taxatiu a l'hora d'evitar els nous creixements de baixa densitat i, sobretot, aquells deslligats dels nuclis urbans. Una altra cosa és l'espai urbanitzable qualificat prèviament, que continua tenint possibilitats de desenvolupar-se a mitjà termini si es consolida el canvi en la situació econòmica general.

Aquesta estructura dispersa del poblament té també els seus riscos, que si es materialitzen poden arribar a tenir una incidència paisatgística significativa. Tot i que el caràcter reduït i discontinu de les masses forestals i la capacitat rebrotadora de la màquia litoral relativitza l'impacte del foc sobre el medi, l'elevada inflamabilitat de les pinedes i els matollars mediterranis, que es poden localitzar clarament en el litoral entre Sitges i Vilanova i la Geltrú i en altres indrets de l'àmbit, fa que tots els municipis que integren aquest àmbit tinguin un elevat risc d'incendi.

Les carreteres que més han induït la transformació del territori i que han contribuït a la fragmentació i la banalització de l'espai rural, trencant l'equilibri preexistent i la percepció tradicional de nuclis ben individualitzats amb un anell agrícola al seu voltant, són: la C-32 o autopista Pau Casals (més coneguda com a túnels del Garraf o corredor del Mediterrani), que és la infraestructura viària més important de la unitat, ja que permet la connexió fluida amb la capital barcelonina i cap al sud. En segon lloc, l'autovia C-15, Vilanova i la Geltrú – Vilafranca – Igualada, i la seva variant C-15B, de Canyelles a Sant Pere de Ribes; ambdues permeten la connexió amb l'interior (les urbanitzacions i fins a Vilafranca del Penedès). I, en tercer lloc, l'arranjament com a autovia de la variant C-31, de Sant Pere de Ribes a Cubelles, que connecta els municipis pel mig de la Plana del Garraf. La geometria del traçat d'aquesta última, l'amplada, la diferència de cota en relació amb el terreny i la disminució de la permeabilitat amb l'espai agrari per la pèrdua d'accessos o per la intercepció de camins rurals que donaven accés a masos i conreus, determinen un trencament entre la capa territorial i la capa infraestructural amb conseqüències importants en la percepció del paisatge.

Les infraestructures de mobilitat són, per tant, la causa de moltes de les transformacions que s'han donat a la Plana del Garraf, com

Zona d'enllaç entre la C-32 i la C-15 on s'hi concentren, a més de les carreteres, transformadors elèctrics, torres elèctriques i activitats extractives. Eduardo Soler, Limonium

ara l'abandonament de conreus, la creació d'expectatives d'urbanització (com en el cas de Vilanova – Sant Pere, on el traçat de l'autopista ha marcat molt clarament un límit tàcit d'expansió de la seva àrea urbana, que comprèn la totalitat de la plana agrària, tota ella per sota del 20% de pendent), l'artificialització de l'espai agrícola i l'augment de freqüentació d'espais fins fa pocs anys molt tranquils.

380

Pel que fa a la dinàmica litoral, aquesta no s'ha vist aliena al procés de transformació urbanitzadora. Així, la construcció del port de Vilanova i la Geltrú ha comportat un procés d'erosió de les platges i dels sorrells a l'oest de l'espigó, que ha afectat l'espai de la platja Llarga de Vilanova i la Geltrú fins a la desembocadura del Foix. En conseqüència, s'han perdut espais de platja i aiguamolls temporals, valuosos com a hàbitats escassos i testimoni del paisatge del passat. També ha induït la construcció d'espigons de protecció de la platja, sobretot a Cubelles, per limitar el moviment de sorres. Tot i això, és previsible una certa millora del litoral sud entre Vilanova i la Geltrú i Cubelles en els propers anys, fruit del Pla especial de protecció de les zones humides litorals, un pla que preveu la recuperació parcial dels hàbitats naturals de sorrells i aiguamolls a la zona de la platja Llarga. Tanmateix, hi ha un projecte d'urbanització que afectaria aquest mateix espai, en una franja adjacent a la via del tren. També és factible que des de la Direcció General de Costes de l'Estat s'endegui algun projecte de restauració de platges i eliminació dels espigons actuals com el que s'ha iniciat a Cunit, també a l'àmbit sud-oest. No obstant això, la perspectiva del canvi climàtic podria fer variar l'eficàcia d'aquesta mena d'actuacions.

Pel que fa als polígons industrials, la construcció de naus al llarg dels eixos viaris, sobretot de la C-246a i, més recentment de la C-15 (Vilanova i la Geltrú – Igualada), sense una integració paisatgística satisfactòria, ha tingut un impacte rellevant, tendència que encara pot augmentar en els propers anys si s'instal·len noves naus entorn de les infraestructures viàries.

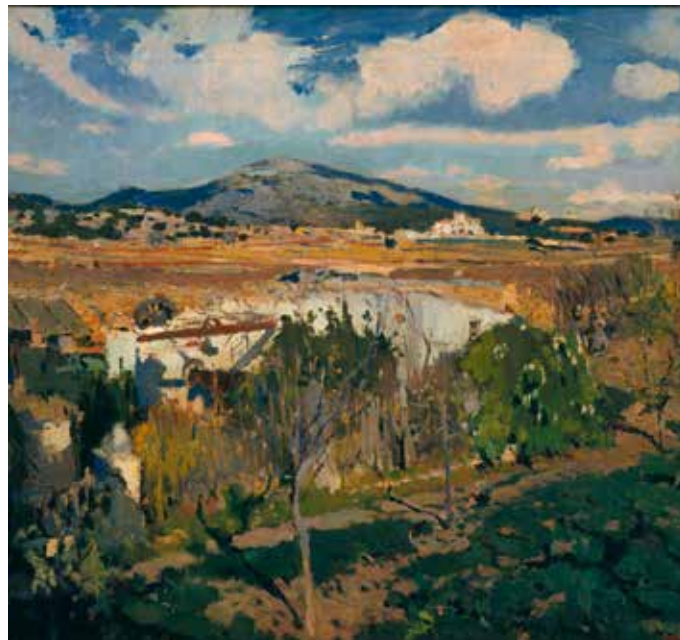
Finalment, cal fer referència a les activitats extractives. Tot i que la majoria de pedreres s'ubiquen a la perifèria de l'àmbit, són ben visibles, sobretot des de l'autopista. Malgrat no ser de grans dimensions, les característiques del medi calcarí determinen una incidència visual important.

Expressió artística del paisatge

El paisatge de la Plana del Garraf ha estat present –com la resta d'espais agraris– i força representat en els corrents pictòrics del canvi de segle XIX al XX. Mereixen una menció especial els quadres de Joaquim Mir (1873-1940), que tenia una relació familiar amb Vilanova i va reflectir, amb el seu particular gust modernista, diversos paisatges, com el titulat *La sinya de l'oncle*, en el qual s'aprecia la clàssica combinació dels tons verds i vius de l'horta amb el fons ocre de les vinyes a la tardor i de nou el verd dels pins al Montgròs, com a rerefons. S'observa també el valor referencial de les grans masies.

Un altre quadre, titulat *Voltants de Vilanova*, representa altres trets destacats del paisatge típicament mediterrani, gairebé clàssic, com són les hortes i els fruiters propers a la vila i el mar com a rerefons, amb xiprers en cruïlles de camins i altres indrets destacats. Al fons s'aprecia l'ermita de Sant Cristòfol, per la qual cosa es pot situar el quadre a prop de l'actual estació de ferrocarril.

L'ambient pictòric ha tingut una rellevància especial, sobretot a Sitges, si bé mai no hi van predominar els paisatgistes, tret dels urbans. Es poden destacar algunes imatges interessants com *L'ermita del Vinyet* de Santiago Rusiñol (1861-1931). De fet, Sitges es

La sinya de l'Oncle, quadre de Joaquim Mir de 1922. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 2017. Foto: Calveras\Mérica\Sagristà

converteix en la meca del modernisme català. D'acord amb Panyella (2000), l'artífex és Santiago Rusiñol, que es queda enamorat del blanc de les cases i del blau del mar i del cel que hi veu quan la visita. El 1891 es crea el Cau Ferrat i entre 1892 i 1899 s'hi celebren les festes modernistes. Tot plegat representa en primer terme incorporar la tradició pictòrica local –l'escola Il·luminista–, però alhora enllaçar Sitges amb Barcelona i amb múltiples referents de fora de Catalunya: clarament amb París, però també amb el Greco, gràcies a l'esforç que Rusiñol fa per dur dues obres del pintor de Creta a Sitges.

D'entre les músiques inspirades en aquest paisatge la més interessant és, sense cap gènere de dubtes, el quartet per a corda «Vistes al mar», escrit cap als anys 1940 per Eduard Toldrà. Escoltant-lo, és fàcil reviure l'ambient d'un dia de festa passat al camp, quan l'agricultura era viva, amb vistes al mar tan proper. En l'àmbit de la poesia, Cubelles i Vilanova han inspirat els poemes d'Eulàlia Serra i Rubió, recollits al llibre *Temps, gent i paisatge*.

«Cubelles aquell que te n'és vist
com jo, el dia de ma arribada
eres un poble molt xic
però, que a tothom l'enamorava

Aquella dolçor, que l'entorn llançava
aquella calma tant prodigiosa
i ton entorn, com dolçament m'enamorava
i ta gent, com cap més cosa

Cubelles, entre tots t'hem fet malbé
Els somnis de grandesa
i tot lo que al darrer ve
de tan rica, t'han malmesa

aquella dolcesa dels recordats veïns
tots, tant ben units i agermanats
m'han quedat per sempre endins
els lligams que ens tenia ben lligats.»

(Serra, 2008)

Valors en el paisatge

D'entre els valors naturals cal destacar els aiguamolls, presència important fins fa alguns decennis i que es mantenen tan sols de manera puntual, per exemple a la Platja Llarga i a la desembocadura del Foix, on malviuen a causa de l'escassa (i puntual) aportació del riu, i de la creixent urbanització. Precisament a la vora de la Platja Llarga es troba el mas de l'Esquerrer, que destaca per la bona conservació del medi agrari tradicional.

La zona costanera dels Colls és una de les que millor es conserven de tota la Regió Metropolitana de Barcelona, gràcies en part al difícil accés i a la barrera que suposa el ferrocarril. Les pinedes de pi blanc (que encara arriben arran de mar) i les platges no presenten cap alteració a banda dels terraplenats de la via. Es poden trobar mostres de vegetació de penya-segats de les costes mediterràni-

es, amb ensopagues, hàbitat d'interès comunitari. Tot i que en la darrera dècada aquest espai ha estat transformat pel creixement urbanístic de la urbanització residencial que porta per nom els Colls, s'ha aconseguit alliberar de cases la franja més propera a mar. D'altra banda, en els petits turons i terrenys no transformats es troben fragments en estat variable de conservació de màquies de garric i margalló i alguns fragments de fenassars, hàbitat d'interès prioritari. Però el predomini en aquests ambients és de les pinedes mediterrànies amb sotabosc de màquies o garrigues.

En relació amb els valors històrics, el paratge de la cova del Gegant, hàbitat neolític, ens ha arribat en perfecte estat de conservació, més alterat pel contacte amb el mar que no per la presència humana. La presència dels antics nuclis murats de Vilanova i la Geltrú és encara manifesta, en particular a la vora de les antigues portes, i constitueix una herència del feudalisme fàcil d'interpretar. El castell de Ribes és d'aquesta mateixa època i manté encara fortes relacions amb el seu entorn agrari.

Però, sens dubte, els valors històrics més interessants corresponen als segles XIX i XX, i inclouen des de cases de comerciants rics fins a conjunts tan representatius com el de la plaça Maristany de Vilanova i la Geltrú, on tenen façana l'estació (típica de la companyia MZA), el singularíssim museu (d'estil egipci) i el Museu del Ferrocarril, a més de l'edifici racionalista que avui ocupa la UPC. El museu, que ocupa l'antic dipòsit de locomotores de vapor, és un bon element referencial per comprendre la manera com la industrialització va alterar la vida tradicional i, amb ella, els paisatges. També són testimoni de la puixança industrial les «torres» d'estiueig de Terramar i de la Farola i l'antic autòdrom de Terramar, que va estar en ús ben poc temps, i avui està ocupat per vinyes i altres cultius, fins i tot a l'interior de la pista, encara en bon estat, i envoltat d'edificacions que desvirtuen aquest espai.

La referència religiosa més destacada amb diferència és l'església del Vinyet a Sitges, en el passat l'únic edifici que s'aixecava dins d'una gran extensió ocupada per les vinyes. Avui ha perdut completament les seves relacions tradicionals, envoltada com està d'edificacions. La capella barroca del Vinyet és un exemple excepcional d'una manifestació religiosa rural molt lligada, també, al món marítim. Curiosament, és aquesta església la que rebia els exvots dels mariners, entre els quals gaudeix de gran devoció.

Una altra referència important són les esglésies de Santa Maria de la Geltrú i Sant Antoni de Vilanova, que semblen pugnar per l'espai espiritual, ja que són força similars. De fet, els seus campanars són encara la principal referència de tots els nuclis de la Plana. Per últim, cal citar l'ermita de Sant Cristòfol, que en el passat dominava un tram de costa tallada per penya-segats, sens dubte un lloc carregat de significat.

Dos dels principals valors simbòlics i identitaris es troben en espais urbans: la plaça de la Vila a Vilanova i el Cap de la Vila a Sitges, espais –ambdós– referencials carregats de simbolisme per a les seves poblacions. Però, sens dubte, el referent simbòlic per excel·lència és el Cau Ferrat, que és apreciat com a bressol del modernisme i que, de fet, està en l'origen de la imatge d'aquest paisatge que avui tenim. Per la seva banda, un altre moviment cultural, el

Les platges tenen un important valor productiu a la Plana del Garraf. Isidro Jabato

382

noucentisme, es relaciona amb l'ermita de Sant Cristòfol i els seus voltants, on va escriure i morir el seu principal representant, el filòsof Eugeni d'Ors. La imatge del paisatge idealitzat que apareix a La Ben Plantada es relaciona sovint amb la platja de Vilanova i la Geltrú.

Pel que fa al valor productiu, atès que avui dia el turisme és l'activitat principal de la Plana, es pot considerar que es treu un important rendiment dels valors paisatgístics, en particular pel que fa a Sitges, que ha aconseguit transformar aquest valor en el principal recurs per atraure turisme d'alt nivell adquisitiu.

Alguns valors paisatgístics han arribat a crear una imatge de marca pròpia, i molt particularment la façana marítima de Sitges, amb la Punta com a icona principal. També caldria afegir el conjunt de platges de Vilanova i la Geltrú, força realçades per la continuïtat del passeig Marítim. El valors estètics de l'espai agrícola de la Plana, que van ser admirats i que van tenir una potent imatge al llarg del segle xx (gràcies, com s'ha vist, a diversos artistes), han desaparegut en la major part. Així i tot, es mantenen diverses zones conreades de notable interès.

Entre els paisatges rurals destaquen aquells que relacionen diversos edificis singulars amb el seu entorn immediat de vinyes i claps de pineda. És el cas de la masia Cabanyes (museïtzada), de la finca Els Solars, que durant anys va albergar el Casino i altres masos importants com ara can Milà. Un cas també particular és el petit assentament de Puigmoltó, que manté força les relacions tradicionals entre nucli i camps, que no s'han vist alterades malgrat l'adaptació de les cases a nous usos residencials. L'aspecte rural

es conserva també al nucli antic de Sant Pere de Ribes, i també es conserva parcialment la relació d'aquest amb l'entorn agrari, a ponent de l'església. També Cubelles manté unes referències interessants, tot i que molt limitades a causa de l'extraordinari creixement del nucli en els darrers decennis.

Els paisatges urbans tenen una importància notable dins d'aquest àmbit, en particular als nuclis de Sitges, Vilanova, i també a la Geltrú, nucli molt petit però que és el que conserva millor les seves traces intrincades de la planta medieval original i bona part del parcel·lari, així com diversos edificis centenaris, com el castell. El conjunt és realment interessant, fins i tot per l'antiga connexió amb la molt

Plaça de la Vila de Vilanova i la Geltrú. Maria Rosa Ferré

propera Vila Nova, amb una recreació de la porta de la muralla. Per contra, a Vilanova i la Geltrú el paisatge urbà destacat és el de l'eixample de finals del segle XIX, de notable interès (en el qual destaca l'equilibrada plaça de la Vila), que es perllonga fins al mar per la seva magnífica rambla, referència paisatgística per excel·lència.

Per la qualitat de l'espai públic, per la seva localització i per l'interès que encara mantenen bona part de les construccions, la urbanització Terramar de Sitges es pot considerar el paisatge urbà més interessant de la unitat.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les petites dimensions de la Plana del Garraf i el seu paisatge contraposat entre la façana marítima molt urbanitzada i l'interior agrari recolzat en els contraforts del Garraf, fan que fàcilment es pugui recórrer tota sense gaires dificultats.

L'antiga carretera de Valls (C-246a), entre Cubelles, Vilanova i la Geltrú i Sitges (itinerari motoritzat 184), circula per un entorn que combina els àmbits urbans i rurals d'interès, amb l'afegit de la proximitat del mar. Entre Cubelles i Vilanova i la Geltrú és un dels pocs racons on els camps de cereals encara arriben ben bé al mar, creant un contrast paisatgístic molt interessant. Una altra opció és resseguir la C-31 i la C-15 entre Cubelles i Canyelles (itinerari motoritzat 48), ja que permet acostar-se millor al paisatge agrari de les vinyes de la Plana del Garraf. Aquesta descoberta encara és més intensa si es recorre qualsevol de les dues carreteres locals entre Vilanova i la Geltrú i Sant Pere de Ribes (BV-2112 i BV-2113).

Amb relació als itineraris rodats, també cal destacar diverses iniciatives impulsades tant per l'Administració com pel sector privat. Per exemple, la Carretera del Vi, una proposta enoturística amb un alt valor històric i cultural, que permet als amants del vi descobrir l'antic traçat que unia les vinyes del Penedès amb les platges del Garraf, creuant els paisatges de la Plana del Penedès, el Garraf i la Plana del Garraf.

Pel que fa als itineraris a peu, bona part de la costa està resseguida per passeigs marítims, alguns trams dels quals tenen notable interès paisatgístic. Per contra, no hi ha un veritable camí de ronda, tot i que el sender de gran recorregut, GR-92 (itineraris a peu 182 i 183), ha intentat suplir-ho, si bé de manera poc coherent i amb dificultats evidents en una costa abrupta i tan edificada. Així i tot, el recorregut al llarg de la costa dels Colls, entre el port d'Aiguadolç i el far de Vilanova i la Geltrú, és molt interessant per la successió de penya-segats i petites platges. També cal destacar el recorregut de la via fèrria al llarg de tota la unitat, per bé que també entra en conflicte amb el camí o GR del litoral.

Els millors miradors es troben, lògicament, en els límits de l'àmbit. Són els promontoris del far de Sant Cristòfol a Vilanova i la Geltrú (que no és obert al públic) i del turó de la Punta a Sitges (actual ajuntament), que tenen vistes interessants cap a la costa. Des d'on s'aprecia millor la complexitat del variat paisatge de la Plana del

El castell de Ribes ofereix unes excel·lents vistes a la zona agrícola de Sant Pere de Ribes. Àngela Llop

Garraf és des dels miradors del castell de Miralpeix, al centre de la unitat i relativament a prop del mar, i el castell de Ribes, al límit oest del municipi de Sant Pere de Ribes, amb unes vistes excel·lents sobre la zona agrícola.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El paisatge agrari és el típic de secà mediterrani sobre substrat calcari. Es tracta d'un tipus de paisatge fins fa poc abundant en el nostre entorn i per aquest fet no gaire valorat, malgrat el seu innegable valor i el fort retrocés experimentat en els darrers anys.
- La visibilitat de les activitats extractives que es produeixen al paisatge del Garraf i que degraden la imatge dels fons escènics de la Plana del Garraf.
- La crisi estructural del sector agrícola i les perspectives urbanitzadores que ha generat la nova accessibilitat a la Plana, que han fet retrocedir i banalitzar molts espais agrícoles adjacents a les grans infraestructures.
- Algunes urbanitzacions de baixa densitat i mancades de planificació, principalment entre la C-31 i la C-32, al nord de Vilanova i la Geltrú.

Amenaces

- Com a conseqüència de la bona accessibilitat, la visió de la Plana com a zona d'expansió lògica i fins i tot preferent de l'Àrea Metropolitana de Barcelona pot entrar en discordança amb el manteniment dels valors del paisatge.
- Tots els municipis que pertanyen a la Plana del Garraf estan declarats d'elevat risc d'incendi.

Urbanització. Eduardo Soler, Limonium

- Possibilitat d'inundació als torrents que creuen Vilanova i la Geltrú i Sitges i, en menor mesura, a la zona nord de Vilanova, on hi ha edificacions i infraestructures al marge de rieres i torrents canalitzats.
- La incertesa dels mercats de productes agrícoles pot afavorir la transformació dels paisatges rurals, i la proximitat a Barcelona pot afavorir l'augment d'urbanitzacions, polígons industrials o edificacions aïllades desvinculades dels usos agrícoles tradicionals.

384

Fortaleses

- Els principals elements de caracterització del paisatge són, en principi, immutables, com els massissos calcaris o el mar.
- El patrimoni construït de Vilanova i la Geltrú, Sitges, o Sant Pere de Ribes és un referent històric i arquitectònic que reforça la identitat del territori.
- L'excepcionalitat vinícola de la malvasia de Sitges com a valor productiu i cultural.

Oportunitats

- El ric patrimoni històric (restes megalítiques, torres d'estiu, masies i esglésies, entre altres elements), que és susceptible de ser rehabilitat i/o valorat com a element clau per potenciar el coneixement del paisatge de la Plana del Garraf.
- Iniciatives basades en la promoció turística del paisatge de la Plana del Garraf, com la *Carretera del Vi*, posen de manifest que els diversos valors d'aquest paisatge suposen una bona oportunitat per al desenvolupament econòmic.
- La restauració o rehabilitació de determinats espais de la façana litoral, especialment vinculats amb els espais urbans, pot supo-

sar una oportunitat per endegar projectes de gran qualitat paisatgística que esdevinguin referents.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- OQP1.** Uns assentaments de Sitges, Cubelles, Sant Pere de Ribes i Vilanova i la Geltrú ordenats, que no comprometin els valors del paisatge circumdant, i amb uns accessos de qualitat.
- OQP2.** Unes urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.
- OQP3.** Una façana marítima de Sitges i Vilanova i la Geltrú ben preservada i gestionada, que mantingui el seu valor escènic i històric i preservi la identitat paisatgística de cada lloc, formada per valors i elements de caràcter natural i cultural.
- OQP4.** Uns corredors verds amplis enmig de la plana litoral, amb capacitat d'articular espais oberts de diferents escales.
- OQP5.** Un paisatge agrícola de vinya i cereal de secà preservat i ben gestionat, que mantingui la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat pròpia.
- OQP6.** Uns paisatges que mantinguin en bon estat les restes megalítiques de primer ordre (la cova del Gegant) i altres elements patrimonials, antics i moderns (les «torres» d'estiu del Terramar i de la Farola, l'antic autòdrom de Terramar, la capella barroca del Vinyet, les esglésies de Santa Maria de la Geltrú i Sant Antoni de Vilanova, l'ermita de Sant Cristòfol, etc.).
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges de la Plana de Garraf.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar l'entorn Colls-Miralpeix i la platja Llarga, pel seu valor ecològic i escènic i per la seva funció social.
- Conservar els entorns rurals i conreus de la plana, especialment als indrets en contacte o propers al mar (de Sant Gervasi a Vilanova) i a les vores dels sòls urbanitzables i de les infraestructures, pels seus valors estètics i culturals i per la seva funció esponjadora dels creixements urbans i diversificadora dels paisatges.
- Preservar i restaurar els petits fragments d'aiguamolls litorals i platges poc transformades (platja Llarga, desembocadura del Foix) i les comunitats naturals que allotgen.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incloguin mesures d'integració paisatgística eficaces.
- Promoure la integració paisatgística de masies, ermites, esglésies i castells i fomentar l'oferta turística i l'enriquiment dels itineraris existents. Destaquen l'església del Vinyet o les ermites de Sant Joan i Gràcia. Cal impulsar iniciatives que vinculin els elements del patrimoni històric i arqueològic de principal interès i amb valor històric amb els itineraris paisatgístics, com a suplementos pedagògics de la xarxa de recorreguts.
- Preservar les fites més rellevants –com el castell de Ribes i els antics nuclis murats de Vilanova i la Geltrú– i evitar les construccions, infraestructures i, en general, les barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les vistes més interessants des de i cap a aquests.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Procurar que les edificacions aïllades s'integrin adequadament amb l'entorn. Partir de l'anàlisi de l'arquitectura pròpia de la zona i definir tipologies, volums, materials i colors que mantinguin una relació harmònica i coherent amb les edificacions tradicionals.
- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió. Mantenir el perfil i la qualitat de les façanes urbanes i evitar la construcció d'elements que distorsionin negativament la silueta o la imatge perimetral dels nuclis. Millorar la qualitat estètica dels seus accessos i perifèries residencials i/o industrials.
- Mantenir la qualitat de les façanes marítimes dels assentaments històrics dels municipis de Sitges i Vilanova i la Geltrú. Els POUM d'aquestes poblacions haurien d'incorporar aquest objectiu i establir, quan siguin necessàries, mesures per recuperar la coherència formal de les façanes marítimes actuals.
- Introduir en el planejament urbanístic municipal de Sitges, Vilanova i la Geltrú, Sant Pere de Ribes i Cubelles, un apartat específic sobre el tractament paisatgístic de les vies d'accés a aquestes poblacions amb l'objectiu de garantir uns accessos als nuclis urbans ordenats, que facilitin la transició entre els espais oberts i els paisatges urbans i que reforcin el caràcter i la identitat de cada nucli urbà.
- Promoure l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades a les vies d'accés als nuclis (tant pel que fa als edificis com a les instal·lacions adjacents i als espais d'emmagatzematge i exposició a l'aire lliure).
- Vetllar per la correcta ordenació dels fronts marítimes, per adaptar-los a les especificitats geomorfològiques, naturals i patrimonials del lloc.

Es consideren zones prioritàries d'actuació les franges costaneres amb continuums urbans de Sitges, Vilanova i la Geltrú i Cubelles. La línia de costa alterna trams de platges d'alt valor escènic, com ara la Platja Llarga, amb aiguamolls puntuals i amb trams de costa de penya-segats entre les poblacions de Vilanova i Sitges. A més d'aquesta diversitat morfològica, destaquen certs elements naturals, com la zona costanera dels Colls, que és una de les que millor es conserven de tota la Regió Metropolitana de Barcelona. Els intensos processos d'urbanització de primera línia de mar, generats principalment per l'increment dràstic del sector turístic, han arribat a tenir una incidència important en el paisatge.

- Vetllar perquè la carretera C-246 i la via fèrria, definides com a itineraris paisatgístics, mantinguin perspectives obertes cap al paisatge, i evitar la construcció a les parcel·les agrícoles de tancaments, edificacions o elements opacs que limitin el camp visual o desfigurin les panoràmiques de manera significativa.
- Millorar la continuïtat dels itineraris de vianants. Estudiar les propostes més adequades per superar la via del tren sense risc.
- Ordenar les activitats extractives, regenerant-ne els espais perimetrals i les àrees en desús i adoptant-hi mesures d'integració paisatgística.
- Concentrar i compactar al màxim els polígons industrials i comercials en el territori, minimitzar l'ocupació de terrasses fluvials, limitar la formació de façanes amb una exposició visual directa a les vies de comunicació per evitar l'efecte carretera aparcador, no generar interferències visuals significatives amb l'entorn i mantenir certa connectivitat ecològica, social i visual. Procurar la integració paisatgística de les edificacions (condicions d'ubicació, volumetria, materials, colors, etc.), la xarxa viària interna, les zones verdes i la vegetació.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle on la percepció del paisatge és més àmplia i suggeridora. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del castell de Miralpeix, el turó de la Punta i el castell de Ribes; els itineraris paisatgístics a peu de Vilanova i la Geltrú – L'Arboç, serra de Bonaire – Vilanova i la Geltrú, pla de Querol – camí Mas, Sitges – Olesa de Bonesvalls i Vilanova i la Geltrú – Garraf, i els itineraris motoritzats de Cubelles – Castellet i la Gornal, Cubelles-Canyelles, Canyelles-Olivella, la Ginesta – Sitges i Vilanova i la Geltrú – Sitges.
- Dedicar en el planejament urbanístic una atenció especial a altres miradors i itineraris locals accessibles, a aquells que es troben en els espais periurbans i també als camins de ronda.

8. Montserrat

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Baix Llobregat) i de les Comarques Centrals (Anoia i Bages).

Superfície:

1.434 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis de l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Collbató i Esparreguera.

386

Montserrat amb la roca seminua i una de les moltes ermites del massís. iStock.com / fotokon

Trets distintius

- Relleu abrupte i rost, format per conglomerats grisos amb nombroses «agulles» o cims individualitzats, amb una forta presència en el paisatge i reconegut a escala internacional per la seva singularitat geològica. Resultat d'agulles i un perfil del carener del massís, els Frares Encantats, és un clar exemple especialment vist des de la plana de ponent.
- Contrast accentuat entre la roca nua i la vegetació, arrecerada en els fondals i les zones més planeres.
- Territori tradicionalment molt poc poblat, tret de les zones baixes, per les difícils condicions del terreny, amb molt poques masies i construccions tradicionals, tret d'urbanitzacions situades al vessant nord, al terme de Marganell.
- El monestir de Montserrat, amb una forta càrrega simbòlica, de caràcter religiós i identitari, és un element cabdal i indissociable del massís que li dona nom. Indret molt conegut i freqüentat, tant per turistes com per peregrins, excursionistes i molts col·lectius socials que hi celebren reunions, trobades i aplecs.

Mirador

— Itinerari motoritzat

96 Monistrol de Montserrat - Collbató

— Itinerari no motoritzat

22 Can Parellada - Montserrat

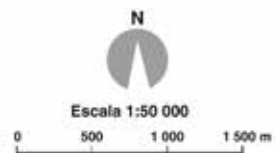
47 la Colònia Sedó - Collbató

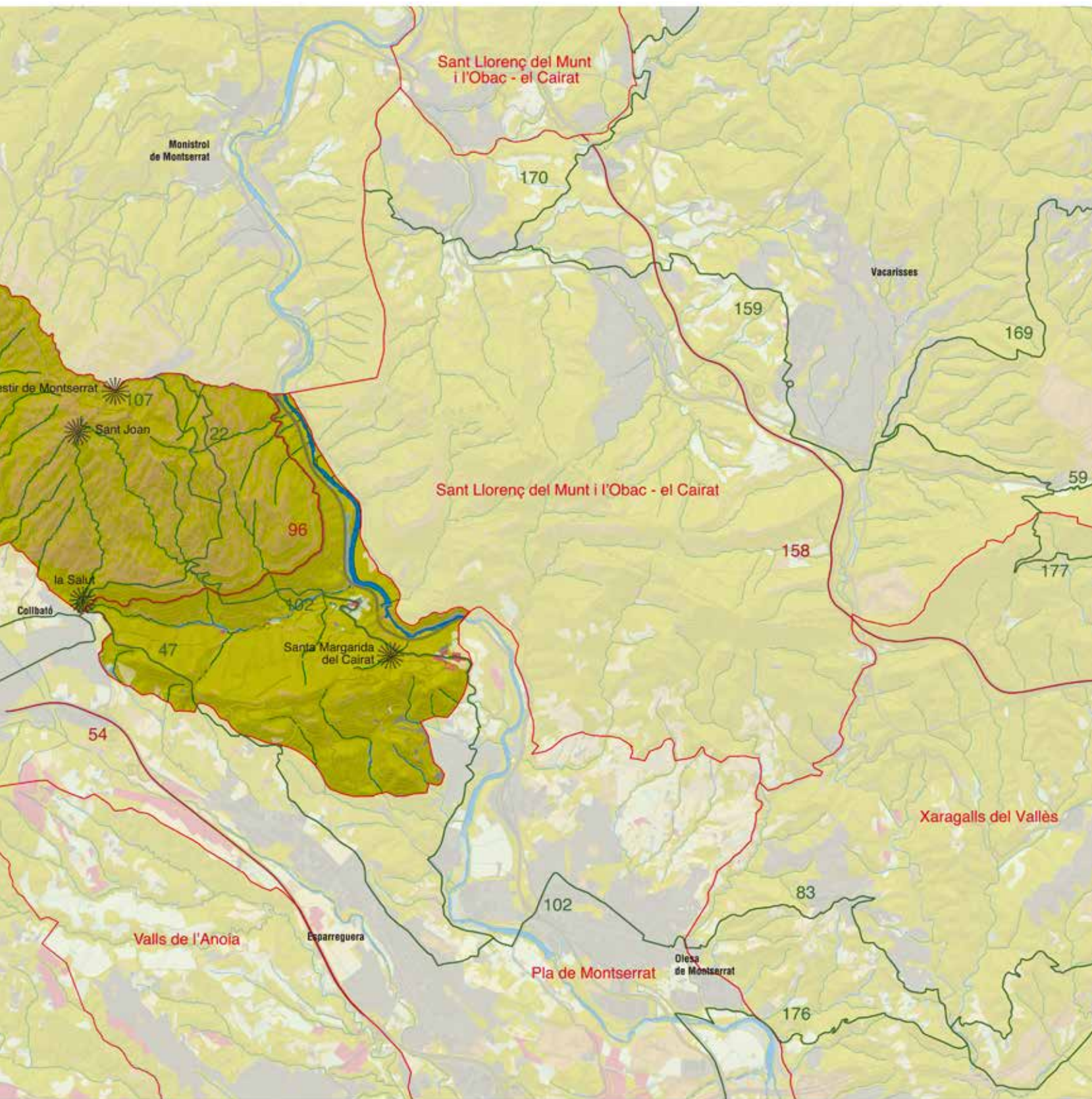
102 Olesa de Montserrat - Collbató

107 Piera - Montserrat

388

Elements naturals del paisatge

Montserrat té un clima mediterrani litoral de baixa muntanya, hi ha molts matisos o microclimes. D'acord amb l'estació meteorològica del monestir, situada a 740 m d'altitud, la precipitació mitjana anual s'apropa als 680 mm i la temperatura mitjana se situa entre els 13 i els 14 °C, valors que varien força, tant a l'alça com a la baixa, en funció de l'altura i l'orientació del punt considerat. Cal tenir present en aquest sentit que el fort desnivell sobre la vall –de fins gairebé 1.000 m–, fa que a les parts elevades les temperatures siguin força més baixes i les precipitacions més abundants que a la plana. Les estretes i ombrívols canals de capçalera també tenen unes condicions d'humitat molt contrastades en relació amb les parts mitjanes i baixes, especialment a la cara nord. Un altre factor que cal considerar és que la muntanya suposa un obstacle important per a les masses d'aire, amb la qual cosa les boires són freqüents a les zones elevades, per sobre del monestir.

Montserrat es caracteritza pel massís muntanyós que li dona nom, que s'estén en sentit est-oest i que és format quasi exclusivament per conglomerats d'edat eocena (terciari), amb un ciment de base calcària que li confereix el característic color gris clar i la seva particular resistència. D'entre els nombrosos afloraments de massissos conglomeràtics que voregen la Depressió de l'Ebre, aquests són,

amb diferència, els més compactes. L'erosió tan sols ha pogut eixamplar les diàclasis (esquerdes causades per l'erosió del bloc tabular primitiu, que aprofiten sovint les falles) que es van generar en aixecar-se el massís, que van formar d'antuvi una mena de quadrícula i van aïllar finalment un gran nombre de puntes de roca.

El relleu és, per tant, molt abrupte, amb una gran quantitat de cims individualitzats i puntes de roca (més de 300) localment conegudes com «agulles», entre les quals destaca l'anomenada «Cavall Bernat», de més de 350 m d'alçària en relació amb el basament. El cim culminant de l'àmbit és Sant Jeroni, amb 1.236 m.

Per la banda sud, el límit és la serra de Rubió, constituïda per calcàries, dolomies, gresos vermells i pissarres quarsítiques, que van aflorant –per aquest ordre– a mesura que hom davalla del massís de Montserrat i s'apropa al Pla de Montserrat, d'origen eminentment sedimentari.

L'erosió causada per l'aigua, associada en alguns casos a fenòmens de carstificació ha donat lloc a un nombre rellevant de coves, abrics i avencs, en la seva majoria d'escassa entitat, amb algunes excepcions, com ara la cova del Salnitre, a Collbató, o la cova Freda.

El límit oriental coincideix amb la vall del riu Llobregat, que transcorre notablement encaixat en aquest tram, formant el congost

390

La coberta forestal ha augmentat lleugerament la seva extensió en els darrers temps, malgrat que qualitativament hagi empitjorat per causa dels incendis.
Àngela Llop

del Cairat, que marca la divisòria entre les Comarques Centrals i la Regió Metropolitana i que se situa gairebé mil metres per sota els cingles montserratins.

No hi ha cursos d'aigua permanents a l'interior; únicament hi ha torrenteres de caràcter temporal com el torrent de Sant Joan, el torrent de la Salut, el torrent del Tortuguer o el torrent de Marganell. El fort pendent de la gran majoria d'aquests cursos i el règim torrencial de precipitacions impedeixen que els cabals siguin permanents. D'altra banda, la naturalesa en bona part calcària del conglomerat afavoreix una circulació càrstica de certa intensitat: destaca la surgència intermitent de les Mentiroses de Monistrol. A la part alta del massís, el torrent més important és la vall Mal o de Santa Maria, estreta gorja que desemboca al mateix monestir i que algunes vegades ha generat problemes importants en arrossegar gran quantitat de sediments.

En plena consonància amb la climatologia, el relleu i el sòl, l'àmbit de Montserrat és ocupat majoritàriament per vegetació mediterrània, per bé que força degradada a les parts baixes i mitjanes, sobretot del vessant sud (ben bé fins als 800 m o més). Allà, l'alzinar litoral ha estat en bona part substituït per brolles i matollars (generalment de tendència calcícola), per bardisses amb roldor (*Coriaria myrtifolia*) i per pinedes mediterrànies de pi blanc (*Pinus halepensis*), vegetació de caràcter oportunista que s'afavoreix amb els incendis que periòdicament assolen la zona. El vessant nord i les zones altes més arcerades, per contra, mantenen els alzinars en la seva variant muntanyenca, enriquits amb nombrosos arbres i arbusts caducifolis –com ara el roure de fulla petita (*Quercus faginea*), la blada (*Acer opalus*), la moixera (*Sorbus aria*), el corner (*Amelanchier ovalis*), la coronil·la (*Coronilla emerus*), etc. En les zones de sòl més pobre o alterat apareixen claps de boixeda. Les canals o torrenteres més ombrívols mantenen, fins i tot, alguns retalls de vegetació higròfila o de ribera, com ara l'avellaner (*Corylus avellana*), el gatell (*Salix atrocinerea*), el freixe (*Fraxinus* sp.), el lloret (*Laurus nobilis*) i el teix (*Taxus baccata*). Aquest predomini de la coberta forestal ha augmentat lleugerament la seva extensió en els darrers temps, malgrat que qualitativament hagi empitjorat per causa dels incendis. L'afiorament de la roca nua té una rellevància especial a les zones elevades de Montserrat, on una mirada atenta sol permetre albirar exemplars de vegetació rupícola, sovint de notable interès, com ara l'orella d'ós (*Ramonda myconi*), la corona de rei (*Saxifraga longifolia*) o la savina (*Juniperus phoenicea*).

Evolució històrica del paisatge

El paisatge de Montserrat no ha canviat de forma apreciable en els darrers segles, amb excepcions puntuals. Per contra, la manera com ha estat interpretat sí que ha sofert profundes transformacions.

En època prehistòrica, aquest singular paisatge va estar sens dubte revestit d'un caràcter màgic, com ho demostrarien els «santuaris» trobats a coves de la part baixa (cova Gran i cova Freda). La cristianització de la muntanya, a partir de la troballa de la imatge a la Santa Cova vers l'any 880, va aportar una nova interpretació. In-

Santa Cecília de Montserrat, esmentada per primera vegada a l'entorn de l'any 900 i reformada diverses vegades. Actualment l'interior de l'edifici acull la intervenció de l'artista Sean Scully. Àngela Llop

icialment es van construir quatre petites capelles, posteriorment el monestir de Santa Cecília (s. x) i després el monestir de Montserrat (s. xi). L'antiga màgia del paisatge, cristianitzada, va fer de Montserrat una referència a tot Europa, com ho prova la seva inclusió com a Montsalvat a diverses versions de la llegenda del Sant Grial. Cap al segle XVIII, la vida llicenciosa dels monjos va provocar un nou canvi, ja que van venir de Castella monjos ascètics, que van revitalitzar la vida contemplativa a la muntanya amb nous eremites que van mantenir durant segles el sistema de tretze ermites plenament actiu, millorat amb el nou camí de les «escales de Jacob».

Actualment, Montserrat és una muntanya de referència pels seus valors estètics, religiosos i simbòlics, però això no es va esdevenir fins al Renaixement. En efecte, les cròniques dels visitants il·lustres (reis, dignataris, etc.) fan una descripció més atterradora o llòbrega que no pas elogiosa de les seves particulars formacions, probablement per la manca d'interès productiu de la muntanya.

El canvi següent va venir amb la Renaixença, quan la muntanya es va convertir en un símbol cultural i nacionalista per excel·lència. Amb aquest esperit, es van emprendre obres com el Via Crucis o la corona que Gaudí va projectar per al Cavall Bernat, mai realitzada. Les referències al paisatge de Montserrat en les obres modernistes són molt abundants, per exemple a la Sagrada Família. Era també el temps de la creença en el progrés, que es va manifestar amb la implantació de diversos enginyers mecànics, com el cremallera.

A l'altra banda de la muntanya, la industrialització es va manifestar amb una profusió de carboneres, de les quals encara es poden trobar nombrosos vestigis, i amb la consegüent reducció de l'alzinar i l'avanç de les formacions de brolla o matollar arbustiu.

L'agricultura va tenir un gran desenvolupament i els conreus en feixes van trepar fins on el terreny ho permetia. Els camps de la part més planera estaven intensament treballats, mentre que els marges pujaven pels vessants de la muntanya fins al peu de les primeres parets, un espai avui cobert de bosc on resultaria difícil

trobar les restes dels murs de pedra. Ara també es poden trobar marges a punts tan enlairats com el coll d'Agulles, però en aquest cas corresponen a les grans carboneres de finals del *xx*.

Curiosament, el desenvolupament dels mitjans mecànics, a partir de la implantació de l'aeri de Sant Jeroni (1928) va generar una nova manera d'entendre la muntanya, ja que va fer possible un recorregut molt complet per la part alta, des de l'aeri a Sant Jeroni i d'aquí fins al funicular de Sant Joan i el monestir (o a la inversa) sense gaire esforç físic, gaudint de diversos miradors. Aquest recorregut turístic es va mantenir en actiu des dels anys 30 fins al 1986, quan es va desballestar l'aeri.

En paral·lel al desenvolupament del turisme religiós es va desenvolupar una intensa activitat muntanyenca que es va traduir en la consolidació de la xarxa de camins, que es van senyalar i adequar (de vegades amb cadenes) al pas de tres generacions, i que van arribar a racons fins llavors a penes transitats, com la part alta dels Frares Encantats. Aquesta xarxa està avui dia força desdibuixada.

L'any 1975 es va declarar el massís de Montserrat «Paraje pintoresco» per tal de protegir-lo de l'especulació i la degradació, garantint la conservació de les zones més emblemàtiques en un moment de forta explosió de les urbanitzacions de segona residència. L'arranjament successiu de les instal·lacions i els accessos entorn de la basílica de Montserrat, així com l'extensió del turisme de masses i el vehicle particular van provocar un augment molt notable de l'afluència de públic, progressivament més concentrat entorn de la zona del monestir. L'any 1987 es va crear el Parc Natural de Montserrat, com a conseqüència dels importants incendis de l'any anterior al massís, que van suposar un fort impacte ambiental i paisatgístic.

392

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual està molt condicionat pel caràcter protegit i alhora simbòlic de la muntanya de Montserrat. No obstant això, les característiques singulars fan també que el paisatge hagi experimentat poques variacions en les darreres dècades, i que les dinàmiques paisatgístiques segueixin ritmes lents i fins i tot nuls, tret de quan es produeixen incendis de certa magnitud. En aquest sentit, la lleugera transformació experimentada pel conjunt de l'àmbit en els darrers decennis és encara menys evident per a la majoria de la població, que només visita ocasionalment la zona elevada del massís o en redueix la imatge al fons escènic de les agulles serrades.

El predomini cada vegada més gran de la coberta forestal no pot amagar la dicotomia entre les parts més exposades de la part elevada, encara no recuperades dels grans incendis de 1984 i 1986, i la resta del massís. Les extenses zones cremades en aquells incendis, cobertes actualment per brolles calcícoles amb abundant argelaga punxosa, en detriment dels boscos d'alzines i pins, donen una imatge d'aridesa notable al vessant sud, afavorida per la pobresa del sòl i la facilitat d'aflorament del conglomerat. L'es-

cassetat de sòl en moltes de les zones cremades durant aquells mateixos anys fa molt lent el recobriment forestal d'aquests espais calcinats. D'altra banda, l'alzinar de les zones altes, les canals arrecerades i les obagues, s'ha anat recuperant, sense ser objecte de cap explotació.

Els conreus agrícoles van arribar a tenir una notable extensió fins a principis del segle *xx*, però avui dia pràcticament no n'hi ha. Els peus de la muntanya, al vessant sud, han estat ocupats tradicionalment per oliveres i camps de cereals i són actualment els darrers espais on perviu una mostra reduïda de conreus de secà. En les darreres dècades hi ha hagut un cert manteniment de la superfície agrícola en l'àmbit, per la qual cosa els canvis més recents s'han donat en la composició dels conreus. Així, mentre a finals de la dècada de 1980 els fruiters de regadiu suposaven més de la meitat de la superfície conreada, avui s'han reduït de manera significativa, i els que predominen en el paisatge agrícola actual són els conreus de secà, especialment els cereals, amb més de tres quartes parts del total. Pel que fa al poblament rural, les condicions del relleu i del sòl no han afavorit històricament la implantació de masos ni d'assentaments de certa entitat al massís, que se situen a la perifèria o a les parts baixes.

Actualment, l'escassa gestió del medi rural es tradueix també en una escassíssima presència de sòl agrícola, que ha estat ocupat pels creixements urbans i les infraestructures i que actualment queda circumscrit a les parts baixes, de poca visibilitat. Així, es preveu que els usos agrícoles probablement es mantinguin a la baixa, condicionats en bona mesura tant pel context de preus internacionals i ajudes a la producció com per les expectatives urbanístiques sobre els terrenys.

El teixit urbà és molt reduït i les possibilitats d'ampliació són molt escasses, per les condicions del relleu i per les figures de protecció que l'emparen. Tanmateix, en el trànsit del segle *xx* al *xxi* s'ha produït un petit augment de l'espai urbanitzat –fonamentalment creixements de baixa densitat a Collbató i Esparreguera, que arriben ben

Monistrol de Montserrat, un dels dos únics nuclis urbans de la unitat Montserrat però que pertany a l'àmbit territorial de les Comarques Centrals. Maria Rosa Ferré

bé fins al límit de l'espai protegit— que, en el context de Montserrat, suposa multiplicar significativament l'extensió d'aquesta categoria de sòl i que ha afectat la percepció de la plana estant. La proximitat de l'A-2 ha estimulat importants desenvolupaments residencials, logístics i industrials en la seva zona d'influència i en tot el piemont, especialment entre Esparreguera i el Bruc. Aquests desenvolupaments urbans, malgrat situar-se en el límit exterior, han deixat molt acotat l'entorn de la zona protegida i afecten la percepció visual, que ha anat adquirint, en aquesta part baixa, cada vegada més un caràcter urbà o periurbà.

Monistrol de Montserrat i Marganell són els únics pobles inclosos, ambdós bagencs. D'altra banda, hi ha una urbanització residencial de baixa densitat al sud-est de la serra de Rubió (Can Vinyats) i d'altres al vessant nord, especialment al terme de Marganell, en condicions de fort pendent i elevat impacte paisatgístic. Cal destacar el conjunt urbà de Monistrol, que manté una coherència visual i una harmonia interna dins del casc històric excepcionals. Nombrosos edificis de pedra vista, carrers estrets i elements de defensa defineixen un ambient medieval, en el qual destaquen el conjunt de cases penjades sobre la carretera i la plaça on brolla la font Gran. Però l'element paisatgístic més destacat és el perfil del poble que contrasta amb el fons escènic del massís com a teló de fons.

El monestir és l'únic assentament de la muntanya, a banda d'algun hotel i dos refugis de muntanya, i ha esdevingut una veritable icona, carregada amb significacions diverses, totes ben arrelades en l'imaginari popular. El monestir se situa on s'obre l'estreta gorja de la vall més important i marcada de la part alta de la muntanya, el torrent Mal (o de Santa Maria). La silueta del monestir i dels altres edificis, molt alts, s'emmarca bé entre les agulles i forma un conjunt singular. Hi ha hagut actuacions modernes per millorar els accessos i condicionar l'entorn.

En les properes dècades és poc probable que Montserrat pateixi alteracions, si més no a les zones incloses dins del Parc Natural de Montserrat, tant pel règim de protecció com per la dificultat d'accés i d'establiment d'usos. Tal com s'ha esmentat, però, la situació varia a la zona més baixa, atès que no es pot descartar que s'incrementi la pressió urbanística per la situació estratègica entre l'A-2 i la C-58.

Dues infraestructures principals envolten el massís: la carretera C-55 de Manresa a Abrera, a llevant, i l'autovia A-2, al sud i a ponent. Mentre la primera manté aproximadament el caràcter de la via original, la segona ha transformat notablement el paisatge per la seva amplada, per les remodelacions i els canvis de traçat, i també pels importants desenvolupaments logístics, industrials i residencials que s'han generat al seu voltant.

Dues úniques vies secundàries s'internen fins al cor del massís per arribar al monestir: una per la cara nord, passant per Can Maçana (BP-1103), i l'altra des de llevant, partint de Monistrol de Montserrat (BP-1121), amb traçats molt sinuosos. Ambdues es troben a l'inici de la zona d'aparcament del monestir. L'obertura de la BP-1103 entre el monestir i Can Maçana, amb grans tallusos, és la principal transformació dels darrers decennis al cor del massís, ja que va eliminar també un camí tradicional a peu fins al monestir

de Montserrat i la seva construcció va implicar la necessitat de fer desmunts, complicant la connectivitat paisatgística entre el vessant nord i sud del massís. Val a dir que freqüents esllavissaments i avingudes amb rocam procedents del torrent Mal han malmès força camins i trams empedrats, que es restauren periòdicament, així com els accessos al monestir, que cal refermar, a vegades amb malles metàl·liques d'alta resistència. La segona via, la BP-1121, pot considerar-se que està més ben integrada al paisatge de la muntanya pel manteniment del seu traçat sinuós d'origen antic, tot i les diverses actuacions de millora per adequar-la a l'important trànsit que suporta i arranjar les destrosses de freqüents esllavissaments i torrentades.

Al cor del massís destaquen altres mitjans mecànics de transport, restes de la xarxa turística dels anys 20. Aquests elements, en particular l'aeri, tenen un valor patrimonial important, i el funicular de Sant Joan i el de la Santa Cova han estat renovats. La recent recreació del ferrocarril cremallera ha tractat de posar en valor l'antic traçat, sotmès a despreniments freqüents i greus com el que es va produir l'any 2008. A la muntanya hi ha hagut un interès continuat per potenciar el transport públic, com ho testimonien la millora del funicular i l'aeri, la creació d'un aparcament dissuasori gratuït al peu de l'aeri i d'un aparcament de pagament al monestir, i l'afavoriment dels autocars respecte dels vehicles privats. Tanmateix, el flux de vehicles particulars és molt important i col·lapsa repetidament els accessos.

Un dels principals reptes que ha hagut d'afrontar el conjunt del parc, i en particular el recinte del monestir, ha estat l'increment de la freqüentació. Des dels òrgans gestors del parc, aquesta freqüentació s'ha volgut circumscriure-la a l'entorn del monestir i als itineraris proposats i senyalitzats. En aquest sentit, s'han creat també algunes àrees d'aparcament, especialment als accessos al monestir i a Can Maçana. L'altra cara de la moneda d'aquesta freqüentació organitzada és que els itineraris tradicionals no assenyalats en els fullets turístics (i fins i tot alguns dels assenyalats) s'han anat esborrant o perdent progressivament, atès que no hi ha usos

393

L'Aeri de Montserrat, inaugurat el 1930, comunica l'estació de l'Aeri de Montserrat amb el Monestir amb un desnivell de 544 metres. Harvey Barrison

tradicionals ni eremites que els mantinguin. La gran freqüentació del monestir malauradament també ha provocat contrapartides no desitjables, com els abocaments o les fuites d'aigües residuals insuficientment tractades al torrent de Santa Maria, o el pas de moltes persones pels camins i espais propers al monestir, que provoca problemes puntuals d'erosió en llocs fràgils o argilosos, presència de deixalles, etc.

En els propers anys, es preveu que els usos turístics i recreatius difícilment s'incrementaran més, atès que la superfície màxima ocupable pels recintes annexos al monestir ja s'ha completat i la capacitat d'acollida de visitants tampoc no pot augmentar massa. Pel que fa a les pràctiques esportives, especialment l'escalada, la millora de les comunicacions per anar a destins alternatius així com un eventual enduriment de les regulacions dins l'àmbit de protecció de la muntanya, probablement faran que aquestes no augmentin substancialment. Alhora, es pot esperar una millora en les condicions de senyalització i condicionament d'alguns camins, especialment els més freqüentats i que passen per refugis o coincideixen amb GR o PR, a la vegada que probablement calgui regular o tancar-ne d'altres, per frenar els processos erosius o limitar el risc per als usuaris. Tots aquests elements han de permetre promoure la conservació de l'entorn i del paisatge organitzant la freqüentació massiva que es dona en aquest àmbit del parc i en el recinte del monestir.

394

Les característiques pròpies del massís i el consegüent escàs dinamisme del paisatge de Montserrat fa que els riscos siguin llargament coneguts, i els impactes, summament rellevants, no només per al paisatge únic del massís, sinó per al conjunt del país, atesa la rellevància cultural i espiritual de Montserrat.

El principal risc que afecta la zona són els desprendiments, per la naturalesa de la roca. La presència d'algunes vetes d'argiles fa que la roca, tot i ser força compacta, en absorbir gran quantitat d'aigua

Agents rurals del grup de suport de muntanya desmuntant vies d'escalada en una zona prohibida al Parc Natural de la Muntanya de Montserrat. AsPARC

pugui veure's afectada pel lliscament de grans blocs. Els desprendiments puntuals, molt freqüents en època de pluges, poden arribar a tallar les carreteres centenars de metres més avall –inclosa la carretera d'Olesa a Manresa, arran del Llobregat.

L'estat d'alguns dels camins, que creuen terrenys inestables, també suposa cert risc per als usuaris, especialment en cas de pluges de certa intensitat. La desaparició de l'antic camí de Can Maçana al monestir a causa de la construcció de la nova carretera ha augmentat el trànsit a peu per aquesta, fet que provoca un risc evident sobre els usuaris (excursionistes, participants en romiatges, etc.).

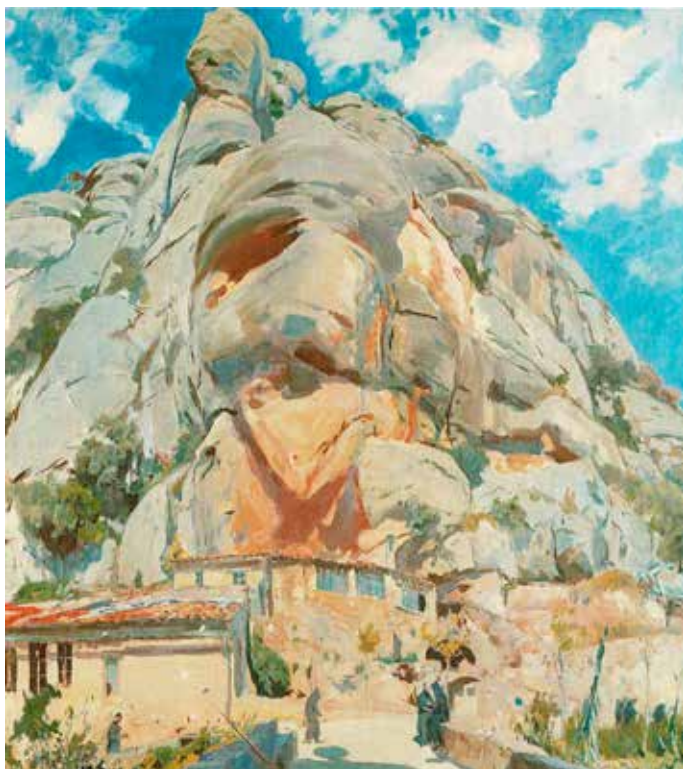
Expressió artística del paisatge

El fort contrast amb els terrenys veïns, el caràcter abrupte i indòmit del rocam, les formes singularíssimes de les agulles i la proximitat a les principals zones urbanes de Catalunya són alguns dels motius que expliquen la important presència de Montserrat en l'expressió artística. També és un motiu molt rellevant el component místico-religiós associat al massís, i prova d'això és que tant la iconografia com altres expressions artístiques se centren, fins temps molt recents, exclusivament en la seva part oriental, entorn el monestir, la Santa Cova i la resta de les capelles.

El paisatge de Montserrat també ha inspirat noves creacions, especialment durant la renaixença i el modernisme. El cas paradigmàtic, però ni molt menys l'únic, va ser el de Gaudí, qui nombroses vegades va afirmar que s'inspirava en motius montserratins, per exemple a la Sagrada Família –incloent-hi el paisatge subterrani de les Coves del Salnitre. El seu projecte més «montserratí» va ser una corona monumental que havia de lluir al cim del Cavall Bernat, que incloïa una escala sobre el buit i que, segons l'autor, seria visible des d'un centenar de quilòmetres. Les seves actuacions, finalment, es van reduir al *Primer Misteri de Glòria del Rosari monumental*, amb escultures de Clarà i Renart. *El Rosari*, així com el *Via Crucis* (destruït a la Guerra Civil), són obres interessants sobretot per la seva integració a la muntanya, recurs que van aprofitar diversos arquitectes importants que hi van participar, com Puig i Cadafalch, Sagnier o Martorell.

Com a motiu pictòric, Montserrat ha estat representada moltes vegades; són molt abundants les pintures i, sobretot, els gravats que plasmen el rocam i el perfil del carener coronat d'agulles. Les agulles i parets sovint s'han representat de manera desproporcionada, molt més altes i afilades del que són en realitat. Entre els que es van inspirar en el paisatge com a motiu pictòric, que evidentment són molts, es podrien citar grans pintors com Santiago Rusiñol (1861-1931) o Joaquim Mir (1873-1940).

En el camp literari i especialment poètic, la muntanya de Montserrat ha estat una font inesgotable d'inspiració, amb un elevat component místico-religiós, identitari i, en qualsevol cas, transcendentista. Destaca el famosíssim Virolai, de Jacint Verdaguer, incorporat al final de la litúrgia i esdevingut pràcticament himne de l'Església catalana. El mateix mossèn Cinto va dedicar a Montserrat diversos fragments de la seva obra, com ara la *Llegenda de*

Joaquim Mir (Barcelona, 1873-1940) Els sants obradors (1931) Oli sobre tela, 120 x 110 cm. N.R. 200.263. Museu de Montserrat. Donació de l'autor, 1931

Montserrat, en què narra la gènesi de la nació catalana, o bé el poema «L'Emigrant», en el qual reforça la imatge de Montserrat com un dels màxims referents en l'imaginari català.

«[...]¿On trobaré tos sanitosos climes,
ton cel daurat?
Mes ai, mes ai! ¿on trobaré tes cimes,
bell Montserrat [...]»

(Jacint Verdaguer, 1958)

Moltíssims altres autors catalans han glossat aquest massís singular, entre els quals destaquen Josep Maria de Sagarra («Poema de Montserrat») i Josep Carner, que va definir el massís «Montserrat, el somni fet muntanya», reforçant-ne el caràcter místic o mític. Entre els poemes que destaquen exclusivament els aspectes naturals hi ha una excel·lent mostra de Marià Manent, que plasma el paisatge misteriós d'un dia emboirat, fet molt freqüent al massís.

«Cada fulla dels boixos és un petit mirall
brunyit per la rosada, i en gerd amagatall
el rossinyol sospira. Una flor malva
tremola, inclina el tany, repica a missa d'alba.

Hi ha un polsim de lluna als olivers.
Els elfs passen, amb ales subtils. Duen lleugers
capells de lligabosc i una faldilla

de flor de bruc. La boira irisada, com brilla
quan volen entre alzines i roses de pastor!

Tímids, s'atansen, miren. Escolten la dolçor
del cant que surt de l'ombra, confós amb les campanes.
Les serres semblen núvols entre clarors llunyanes.
Els elfs s'han abocat al finestral. Els venç
la por i fugen, i duen al bosc olor d'encens.»

(Marià Manent, 1978)

Un dels poemes més actuals, que recull més bé els diferents motius d'inspiració que ha evocat la muntanya al llarg dels temps, és sens dubte el «Poema a la muntanya de Montserrat», de Lluís Barjau, on apareixen alhora els valors naturals i paisatgístics, religiosos, nacionals i d'icona o fita senyera de les terres catalanes.

«Joia de la Mare Naturalesa,
Trasbalsament geològic, Mont nascut del Mar
Sediments erosionats, esculpits i perfilats
Formen cresteries grandioses.

Impressionants cims que adornen la volta del Cel,
Turons, esquerdes, cavernes, boscos i rierols.
Sorprenent Muntanya carregada de misteris i esperits selectes,
irradies imaginació, espiritualitat i Fe.
Exponent de l'obra arquitectònica de Déu
Paradigma del més enllà
Carnet d'identitat nacional i religiosa

Ets l'admiració dels catalans i símbol de felicitat Eternitat
Digne orgull de la Nostra Nació
Punt cardinal de la Rosa dels Vents
silueta inconfusible i única
Formós Palau de la Nostra Mare i Patrona.

Plegaments monòlits de bellesa incalculable
Ets el magnífic pedestal de la millor Reina
que, des d'aquestes privilegiades roques,
vigiles, guies i consoles els fills de Catalunya.[...]

(Lluís Barjau, 2008)

Valors en el paisatge

Montserrat té un valor natural i estètic de primer ordre que prové de la singularitat de la formació d'agulles aïllades en un relleu conglomeràtic. Si bé aquest fenomen es repeteix en menor o major grau en diferents indrets, és precisament ací on ha arribat a la seva màxima expressió a escala mundial, fins al punt que ha originat la denominació internacionalment coneguda de «relleu montserratí». Aquest paisatge es caracteritza per un gran nombre d'agulles de roca d'alçàries inferiors al centenar de metres que ocupen el vessant sud o solell. El refugi, un petit edifici situat al centre del conjunt, dona una escala humana al conjunt de «petites» agulles de roca.

Roques conegudes popularment com l'Elefant i la Mòmia. Jordi Ferrer

El vessant nord es caracteritza per una successió d'altíssimes parets, separades per importants canals gairebé verticals. En particular, la paret més elevada i llisa, pròpiament un mirall de roca, l'anomenada paret de l'aeri o de sant Jeroni, fou admirada de sempre, i això va motivar la instal·lació d'un funicular aeri que va ser, fins que va desaparèixer el 1986, el més vertical d'Europa. Particularment atractives són les vistes dels enlairats miradors del carener cap al riu, que corre gairebé mil metres per sota.

396

Les agulles són molt nombroses i sovint s'agrupen en careners inversemblants (els Flautats), adoptant les formes més variades i suggeridores, que han alimentat la imaginació popular. Entre aquestes es podrien destacar la Mòmia, l'Elefant o el Lloro. Però el màxim valor paisatgístic es troba, sens dubte, en les agrupacions d'agulles, que poden arribar a ser molt denses (Frares Encantats).

Pel que fa als valors naturals associats a la vegetació de Montserrat, estan reconeguts com a hàbitats d'interès comunitari els alzinars ben constituïts de les parts altes, les rouredes de roure valencià i els claps de boixedes del vessant nord i oest del massís, algunes petites extensions de pinassa al nord i a l'oest del massís i, especialment, les lloredes i les teixedes en raconades ben ombrívols del vessant nord, com ara la canal del Migdia (que són hàbitats d'interès comunitari prioritari per la seva escassa extensió).

Els referents històrics més importants són, a la part baixa, les memòries del popular «timbaler del Bruc», heroi de la Guerra del Francès, i del bandoler «el Mansueto» a Collbató. El primer va tenir un destacat monument romàntic que va ser un punt tradicional d'aturada i gaudi de la muntanya dels primers automobilistes. Als anys 60 va ser substituït per un monument força més modest. La memòria del segon se circumscriu a les coves del Salnitre. I, a la part alta, els valors històrics i sobretot els simbòlics i religiosos estan lligats a la troballa de la marededeu de Montserrat o Moreneta i a les vicissituds de les comunitats monàstiques que es van establir a la muntanya, incloent-hi moltes visites il·lustres, així com guerres, pillatges i destruccions, la pitjor de les quals fou durant la Guerra del Francès.

Monestir de la Mare de Déu de Montserrat, un dels elements amb major valor simbòlic del massís. Ludwig Bickel

Montserrat té força també com a icona religiosa, sense parió en el conjunt metropolità i català, com ho prova la identificació general de la muntanya amb el monestir i el fet que la Mare de Déu de Montserrat es reconegui com a patrona de Catalunya. Des del punt de vista cronològic, en primer lloc apareix la marededeu trobada o Moreneta, a la Santa Cova, on actualment hi ha una petita ermita d'homenatge a partir de la qual s'haurien bastit un conjunt de capelles romàniques, de les quals perviu la de Sant Iscle (s. IX) al jardí del monestir. Posteriorment, es funda el monestir de Santa Cecília (945) i finalment el monestir de Montserrat (1045), remodelat diverses vegades, sobretot durant els segles XII-XIII i al segle XIX.

El monestir de Santa Cecília es localitza just a sota la paret més enlairada (Sant Jeroni). Aquest tipus de combinació és habitual a molts monestirs, però en aquest cas pren unes proporcions extraordinàries. El campanar, que sol ser la referència dels edificis romànics, té un paper diferent de l'habitual, ja que contrasta amb les agulles de la paret nord. Però el monestir de Montserrat és la imatge més coneguda, i malgrat el seu creixement, és evident la seva valuosa localització i implantació. És una veritable icona i destaca la integració del volum del monestir amb les agulles que l'envolten.

Les ermites són el vestigi d'un temps en què va predominar una visió espiritual de la muntanya i, en conseqüència, són elements arquitectònics minimalistes que pretenen passar desapercebuts. Mentre van restar actives inclogueren petits horts. Entre les que es mantenen destaca l'ermita de Sant Benet (reconstruïda), amb una arquitectura elemental que s'emmarca en un paisatge d'agulles grans i singulars a la part alta del massís. Altres ermites se situen a llocs poc accessibles, com la de Sant Dimes, sobre un precipici, o la de Sant Salvador, a una enlairada balma que ofereix visions locals de gran interès. Aquest conjunt es completa amb l'inversemblant recorregut que hi donava accés, les «escales de Jacob», que passa per diversos paisatges molt singulars, racons ombrívols i recollits com el «pas dels francesos», el racó dels Enamorats o l'ermita de Santa Anna.

D'altra banda, difícilment es trobaria un territori al nostre país –i àdhuc més enllà– amb més càrrega simbòlica que aquest. La muntanya i, en particular la seva silueta, han esdevingut símbols en ells mateixos, de manera que es pot afirmar que, avui dia, és més difós el símbol que el coneixement de la muntanya. El valor simbòlic de la muntanya va traspasar les fronteres ja durant l'edat mitjana, quan ja es considerava un dels llocs amb més simbolisme d'Europa. De fet, el valor simbòlic de la muntanya ha fet que el seu perfil hagi estat tradicionalment emprat com a icona, històricament en l'heràldica, però posteriorment en tota mena de logotips de tot tipus d'entitats. Alhora, el caràcter identitari de la muntanya, circumscrit exclusivament al territori català, no té parió amb cap altra muntanya o territori del nostre país.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Els transports mecànics, que són un senyal d'identitat de la muntanya des de fa un segle, permeten recorreguts paisatgístics de gran interès. En especial, l'aeri de Montserrat, de 1930 i actualment en perfecte estat d'ús, permet copsar en pocs minuts el fort contrast entre l'ombrívol fons de la vall i les panoràmiques obertes del replà del monestir. La continuació ideal del recorregut passa pel funicular de Sant Joan, que prolonga l'ascensió i ofereix unes panoràmiques excel·lents. Una altra opció motoritzada seria resseguir la carretera que connecta Collbató amb Monistrol de Montserrat (itinerari motoritzat 96) i que posteriorment s'enfila fins al monestir.

Tot i que el paisatge tan peculiar i simbòlic de Montserrat té una llarga tradició excursionista i de romeria molt arrelada a la història

del massís, l'abrupte relleu de Montserrat no permet gaires variacions pel que fa als itineraris pedestres de descoberta per l'interior de la muntanya, ja que existeixen pocs camins i sovint són de mal petjar. Fins i tot, a voltes presenten trams difícils, en els quals ha calgut instal·lar cadenes i altres ajudes.

Els itineraris més rellevants i reconeguts són els tres senders de gran recorregut que, procedents de diverses direccions, s'enfilen fins a coincidir al monestir de Montserrat. El primer és el GR-6 i la seva variant GR-6-1. Aquest recorregut forma part del camí romeu de Barcelona a Montserrat, que en el seu darrer tram parteix d'Olesa de Montserrat i es bifurca pels dos vessants de la serra de Rubió. Pel vessant oriental (GR-6), entre la Colònia Sedó i Collbató (itinerari a peu 47), passa per Santa Maria del Cairat, mentre que el vessant occidental (GR-6-1), entre Olesa de Montserrat i Collbató (itinerari a peu 102), enllaça amb Esparreguera i Collbató abans de pujar cap a la serra Llarga.

El GR-7, que creua tot Catalunya pel bell mig, té en el GR-172 una variant que enllaça la serra de la Mussara amb Tarragona, Santes Creus i Montserrat. El tram que recorre entre Piera i Montserrat (itinerari a peu 107) parteix de Collbató, ressegueix el mateix traçat del GR-6 fins al monestir i posteriorment es desplaça en direcció oest per vorejar el Cavall Bernat, Sant Jeroni, els Ecos i les Agulles, fins al coll de la Maçana, ja a l'àmbit de les Comarques Centrals.

Finalment, el GR-5, que prové de Sitges i també s'enfila a Montserrat juntament amb el GR-172, i en el tram que la recorre, arriba per Can Parellada (itinerari a peu 22) i una vegada arribat al monestir de Montserrat, continua en direcció nord i baixa fins a Monistrol de Montserrat per seguir el seu recorregut cap a Sant Llorenç del Munt i l'Obac.

Vista panoràmica des del cim de Sant Jeroni de Montserrat. S'observen les singulars formes de relleu abrupte i rost, format per conglomerats, envoltats de vegetació. Noèlia Vidal

Els miradors més interessants són també els més populars. A l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona cal destacar Santa Margarida del Cairat, des d'on es pot gaudir de la perspectiva que ofereix l'impressionant massís, a més de la vall que separa la serra de Rubió de la muntanya de Montserrat, per on passa el torrent de la Salut. I el mirador de Sant Joan, amb unes vistes excepcionals pràcticament sobre tot l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona: el Penedès, el massís de Garraf, la vall del Llobregat, Collserola, el Vallès i la serra de Marina. I, en últim lloc, la vista de la conca del Llobregat en direcció al mar des del monestir de Montserrat, ja des del mirador de la Plaça, des del passeig de l'Escolania o com a punt privilegiat des de l'extrem més occidental de la plaça dels Apòstols.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El fet que Montserrat sigui un indret emblemàtic a escala metropolitana i catalana provoca una important pressió de freqüentació sobre determinats indrets, amb riscos directes i indirectes associats.
- Les dificultats d'accés i la limitació en l'ús de maquinària per fer treballs de millora i gestió forestal degudes al risc d'erosió compliquen actuacions de millora de les comunitats botàniques i de gestió preventiva davant del risc d'incendi.
- La baixa productivitat agrícola dels terrenys i el context global de disminució d'ajuts al cereal de secà, conreu majoritari a l'àmbit, auguren un futur difícil al ja migrat sector primari de l'espai.

Amenaces

- L'augment de popularitat d'aquesta destinació turística (molt localitzada a l'entorn del monestir) pot desvirtuar l'entorn natural de la muntanya i la seva àrea d'influència.
- La inestabilitat geològica de la muntanya fa que sigui un indret de risc que en pot condicionar els usos futurs, sobretot entorn del monestir.
- El risc d'incendi es manté elevat per l'abundància de brolles i matollars altament inflamables, que trigaran temps a evolucionar vers formacions arbrades, així com per la dificultat d'accedir amb equips d'extinció a molts punts de l'àmbit.
- La continuïtat del procés de transformació del piemont de la muntanya pel desenvolupament de polígons logístics i/o industrials a les vores de la N-II, entre el Bruc i Esparreguera. Aquesta transformació ja s'ha anat produint, en més o menys mesura, durant els darrers quinze anys.

Fortaleses

- El fet que la major part estigui emparada sota figures de protecció assegura la pervivència dels elements naturals i una gestió

curosa amb l'entorn, i és un fre a les activitats incompatibles amb els valors protegits.

- El gran coneixement que es té de l'espai, tant des del punt de vista del patrimoni natural com de l'històric, arquitectònic i religiós, facilita mesures de gestió destinades a la recuperació i el manteniment dels principals valors.
- La gran estima que es té per aquesta muntanya, pels seus valors naturals, paisatgístics, simbòlics i espirituals facilita l'acceptació de mesures destinades a la protecció i millora del seu patrimoni natural o cultural i n'augmenta la rendibilitat social, per l'elevat nombre d'usuaris i admiradors de la muntanya.
- Pel fet de tractar-se d'un espai eminentment forestal (més o menys arbrat), amb pocs nuclis habitats –i situats a la perifèria–, no es preveuen tensions per la urbanització del medi.
- L'escassetat de sòl planer i l'elevat risc geològic i d'inundació davant qualsevol intervenció d'ampliació limita les possibilitats de construir més al sector del monestir.

Oportunitats

- Disponibilitat de fons econòmics i recursos per a la gestió orientada a la preservació del medi i de les activitats tradicionals i/o compatibles amb els seus valors, tant pel caràcter de territori de muntanya, reconegut a la Llei d'alta muntanya, com per l'elevada vulnerabilitat del massís.
- L'elevada sensibilitat de la població local envers el seu paisatge. És una tendència que estimula iniciatives socials per promoure la conservació del paisatge.
- Activitats lligades amb l'espiritualitat del paisatge de Montserrat (com el primer seminari de la Iniciativa Delos celebrat el novembre de 2006 al monestir de Montserrat i que tractava el paper dels valors culturals i espirituals en àrees protegides), poden contribuir a una nova valoració d'aquests espais, propiciant la cooperació entre els responsables del patrimoni natural i els responsables del patrimoni cultural i l'espiritual.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- OQP1.** Un paisatge natural de Montserrat ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'aprofitament dels recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Uns conglomerats grisos amb nombroses «agulles» o cims individualitzats, preservats com a elements configuradors del paisatge, que es mantinguin com a fites en el paisatge.

OQP3. Un sistema d'infraestructures lineals que minimitzi la fragmentació del territori i que adopti criteris d'integració paisatgística en la seva implantació.

OQP4. Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos del paisatge de Montserrat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Minimitzar les noves construccions a l'interior de l'espai natural de les muntanyes de Montserrat, per preservar les dinàmiques naturals.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Promoure la gestió de les masses forestals per reduir el risc d'incendi i per fer compatible l'ús social amb el manteniment dels valors ambientals i paisatgístics. Impulsar plans i programes de gestió forestal que incloguin mesures preventives diverses per disminuir la càrrega combustible del sotabosc, des de l'aprofitament energètic de la biomassa fins a la pastura amb ramats o herbívors silvestres (ruc, cabres, etc.). Alhora, fomentar i promocionar les activitats productives associades a les explotacions forestals.
- Considerar el potencial didàctic i turístic dels conglomerats de Montserrat, de gran interès geomorfològic i molt interessants per al turisme geològic i com a recurs docent.
- Regular els accessos a la muntanya de Montserrat, limitant la circulació rodada i l'accés en general als espais ecològicament més sensibles o més utilitzats, almenys durant el cap de setmana i els períodes de vacances.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries o altres activitats amb un impacte paisatgístic significatiu, que incloguin mesures d'integració eficaces.
- Preservar la fita paisatgística del monestir de Montserrat i evitar les construccions, infraestructures i, en general, les barreres visuals que n'impedeixin o en dificultin considerablement la percepció.
- Retirar les restes de material utilitzades en la millora i el manteniment de les infraestructures (per exemple, els cables de l'antic

aeri de Sant Jeroni, a la canal d'accés a la zona d'escalada de la paret de l'aeri).

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Vetllar perquè les edificacions aïllades tinguin en compte l'arquitectura pròpia de la zona i s'integrin adequadament amb les edificacions tradicionals properes pel que fa a tipologia edificatòria, altura, materials, colors, etc.
- Promoure l'elaboració d'un instrument supramunicipal que faciliti la connexió ecològica i paisatgística entre els parcs naturals de Montserrat i de Sant Llorenç del Munt i l'Obac que englobi els municipis de Vacarisses, Rellinars, Castellbell i el Vilar, Monistrol de Montserrat, Olesa de Montserrat, Collbató i Esparreguera. Aquesta connexió es veurà reforçada si es facilita la permeabilitat de les carreteres C-16 i C-58 i del ferrocarril de Barcelona a Manresa.
- Promoure la restauració de camins perduts o afectats per infraestructures (per exemple, l'antic camí de Can Maçana al monestir) o bé establir mesures de seguretat per als vianants que caminen per trams de carretera.
- Arranjar la plataforma dels camins, millorar-ne els trams en mal estat i senyalitzar els itineraris.
- Restaurar i millorar els entorns de fonts, àrees de descans i pícnic, etc. Dotar-los d'un sistema eficient de disposició i recollida de deixalles.
- Fomentar que les carreteres BP-1103 i BP-1121 mantinguin obertes les perspectives sobre el paisatge i evitar la construcció d'edificacions o elements que limitin el camp visual o desfigurin les principals panoràmiques.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa hauria de comprendre miradors i camins existents i d'altres per consolidar i s'hi haurien de fer les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del monestir de Montserrat, Sant Joan i Santa Margarida del Cairat, l'itinerari paisatgístic motoritzat Monistrol de Montserrat – Collbató i els itineraris a peu de Piera-Montserrat, Can Parellada – Montserrat, Colònia Sedó – Collbató i Olesa de Montserrat – Collbató.

9. Pla de Montserrat

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Baix Llobregat) i de les Comarques Centrals (Anoia).

Superfície:

4.625 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis de l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són el Bruc, Collbató, Esparreguera, Olesa de Montserrat, Abre-
ra, Sant Esteve Sesrovires, Martorell i Castellbisbal.

400

Oliveres al Bruc amb el fons escènic de la muntanya de Montserrat. Francesc Muntada

Trets distintius

- Fragment de la Depressió Prelitoral ben individualitzat ja que està enfonsat respecte a la Plana del Vallès i la Plana del Penedès, a causa d'una falla que és aprofitada pel riu Llobregat. El curs d'aigua llaura un solc profund a la Depressió Prelitoral i genera un seguit de petites superfícies planes o gairebé planes. La unitat inclou també el piemont de la muntanya de Montserrat a la Depressió Prelitoral, del Bruc fins a Esparreguera, força planer i estructurat per la conca de la riera de Magarola (afluent del Llobregat).
- A la part més septentrional de la unitat, tant a la vall del Llobregat com a la conca de la riera de Magarola, hi ha una presència important d'oliveres, tradicionalment productores de l'oli d'Olesa.
- L'element preponderant és la urbanització entesa en un sentit ampli. Les localitats tradicionals han crescut molt l'últim mig segle amb diferents morfologies urbanes: compacta i densa (el pla de l'eixample d'Olesa), polígons d'habitatge (la Pau a Martorell) o bé urbanitzacions (Collbató, Abrera). I els polígons industrials i recintes comercials han guanyat extensió.
- Hi passen un nombre considerable d'infraestructures que tenen una gran presència en el paisatge: vies de tren (Rodalies de Renfe, Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya i tren d'alta velocitat) i l'encreuament de l'autopista del Mediterrani (AP-7/B-30) amb l'autovia entre Barcelona i Lleida (A-2).
- La presència de la muntanya de Montserrat com a fons escènic és cabdal. Des de tota la unitat s'albira aquest massís que esdevé un senyal d'identitat fonamental per a la plana.
- Les esglésies romàniques de Sant Pere d'Abrera, Santa Maria del Puig, Santa Margarida i Sant Joan de Martorell, etc., formen part del patrimoni històric que dona qualitat paisatgística a la unitat, juntament amb el nucli antic, el pont del Diable i l'Horta de la Vila de Martorell, a més de les colònies industrials Sedó i Can Bros.

Mirador

— Itinerari motoritzat

54 Esparreguera-Collbató

— Itinerari no motoritzat

22 Can Parellada - Montserrat

47 la Colònia Sedó - Collbató

85 Martorell - Platja

102 Olesa de Montserrat - Collbató

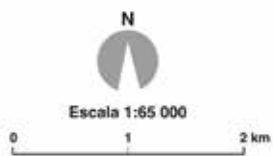
107 Piera - Montserrat

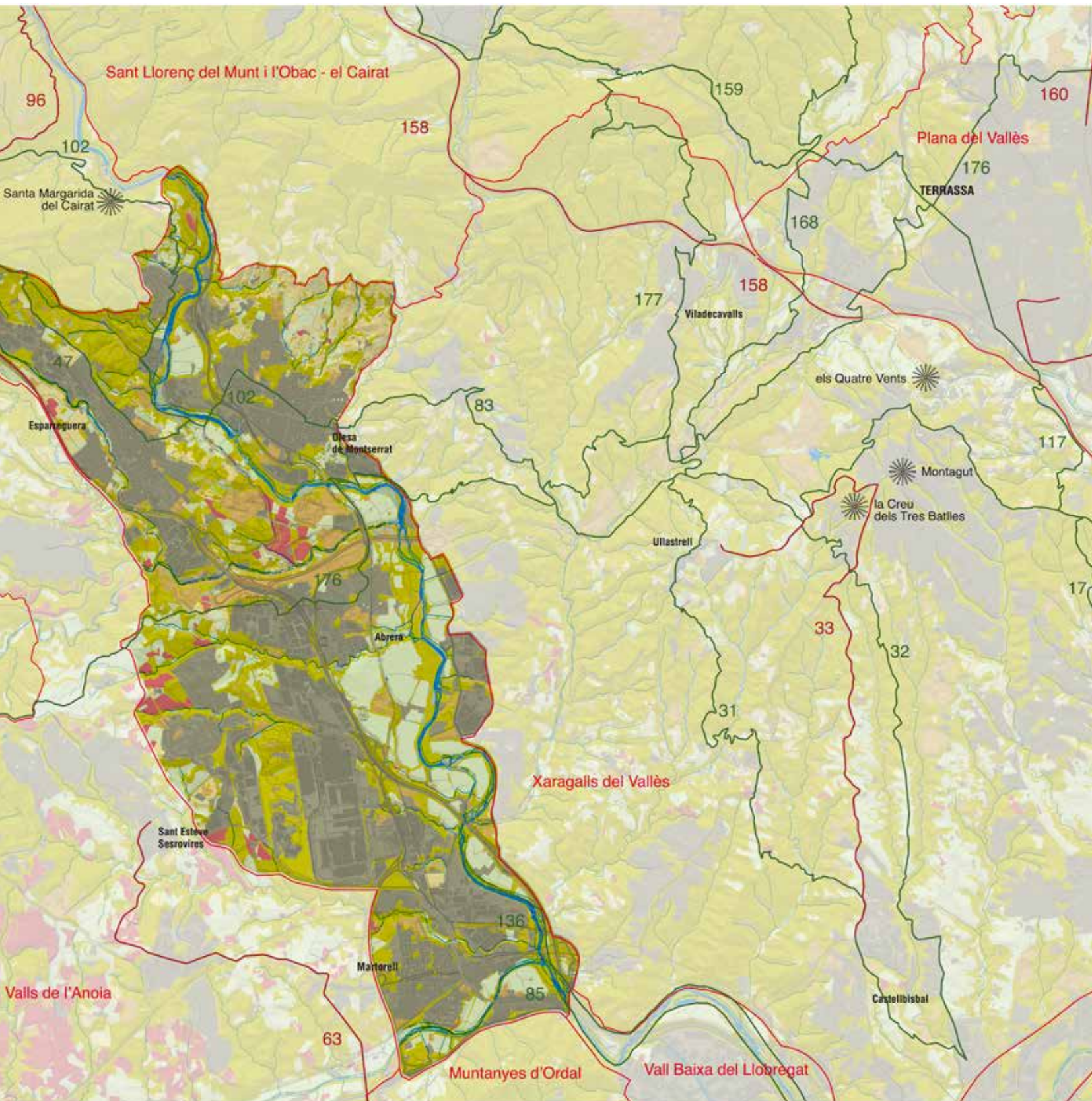
136 Sant Joan Despí - Martorell

176 Beguda Alta - Viladecavalls - Sabadell

402

Elements naturals del paisatge

El clima del Pla de Montserrat és mediterrani amb tendència a continental. Les temperatures mitjanes anuals són similars a les del sector costaner de la Regió Metropolitana de Barcelona, tot i que amb un o dos graus menys de temperatura. En tot cas, la continentalitat es manifesta en el fet que el Pla de Montserrat és el sector de la Regió Metropolitana de Barcelona amb més amplitud tèrmica anual: mentre que la major part d'àrees de l'àmbit territorial tenen una amplitud inferior als 17 °C, a l'entorn de Martorell i Sant Esteve Sesrovires es registren amplituds de fins a 20 °C. Pel que fa a les precipitacions, es troben entre els 600 i els 650 mm. S'observa una certa freqüència de boires i boirines a l'hivern, sobretot a les parts més enclotades (Martorell i entorns).

El Pla de Montserrat és un fragment de la Depressió Prelitoral, topogràficament enfonsat respecte a les planes del Vallès i del Penedès. Així, mentre bona part del Penedès està per sobre dels 200 m i el Vallès per sobre dels 100 m, Martorell se situa als 50 m d'altitud. En origen, una falla és la causant d'aquest enfonsament, que ha estat aprofundit per la força erosiva del riu Llobregat.

Com en tota la Depressió Prelitoral, al Pla de Montserrat dominen les litologies sedimentàries del miocè (cenozoic), concretament conglomerats, lutites (argiles i llims) i gresos, generalment de coloracions groguenques i localment vermelles. Durant el miocè la Depressió Prelitoral (molt més enfonsada que no pas ara) va patir una intrusió marina que va entrar pel Penedès. La peculiaritat del Pla de Montserrat rau en la presència d'un potent sistema de terrasses fluvials al fons de vall (amb graves, sorres, llims, còdols, etc.), associades al riu Llobregat. Es tracta d'un conjunt del quaternari, mentre que la resta de materials són majoritàriament del terciari (miocè). Pel que fa al pla del Bruc i Collbató, es tracta del piemont de Montserrat reblert de llims i còdols, fonamentalment dipòsits fluviotorrentials del quaternari recent.

404

Riu Llobregat al seu pas per Martorell. Pere López

El riu Llobregat estructura el Pla de Montserrat. Es tracta d'un dels principals rius del país, per bé que molt irregular i força modest si es compara amb els grans cursos fluvials peninsulars o europeus. Pel seu marge esquerre rep afluents menors (torrents i rieres), que penetren els darrers centenars de metres. Un d'ells és la riera del Morral del Molí, la conca fluvial de la qual drena la major part dels Xaragalls del Vallès. Pel marge dret, el Llobregat rep el riu Anoia, amb una conca força gran (de gairebé 1.000 km²), que és el seu segon afluente més important (després del Cardener), i la riera de Magarola.

La riera de Magarola és un element substancial del Pla de Montserrat i es forma per la confluència de dues rieres (de Pierola i de Masquefa) i el torrent Mal, que al seu torn és format per la confluència de rieres com la de Can Dalmasas, que és veritablement el curs que discorre pel pla del Bruc i Collbató (piemont immediat de Montserrat). Durant bona part de l'any la riera de Magarola és eixuta, però té un temible caràcter torrencial, en bona mesura pel fet que Montserrat –igual que Sant Llorenç del Munt– esdevé en determinades situacions un activador d'episodis extraordinaris de precipitació que tenen efectes directes sobretot al piemont de la muntanya. Ja el 1789 es deia del torrent Mal: «Es bastante ancho y sólo lleva agua en tiempo de lluvias, en cuyo tiempo tiene a veces grandes avenidas» (resposta de Josep Llaró –Collbató– al qüestionari de Francisco de Zamora, transcrita a Codina, Moran i Renom, 1992: p. 125), fins al punt que és «así seguramente nombrado por las funestas desgracias acaecidas en tiempo de grandes aguaceros» (resposta de Mansueto Pasqual –Esparreguera– al qüestionari de Francisco de Zamora, transcrita a Codina, Moran i Renom, 1992: p. 134).

Se sol pensar que és a la Serralada Litoral (al Maresme o al Barcelonès) on es concentren les inundacions més importants per causa de les rieres. En realitat, però, la Serralada Prelitoral té un paper molt més destacable en la generació d'episodis extraordinaris de precipitació en situacions de llevantada.

El recobriment forestal entès en sentit ampli (màquies, pinedes, brolles, etc.) té poca presència. Hi dominen totalment els àmbits urbanitzats, els conreats i els que resten esperant ser urbanitzats (àrees remogudes sense vegetació). La vegetació natural és de dos grans tipus: d'una banda, la dels marges de zones urbanitzades o de camps de conreu; de l'altra, les comunitats de ribera, ja sigui les del Llobregat (les més importants) o les de les petites rieres que hi van a parar.

Pel que fa als marges de les zones urbanitzades o dels camps de conreu, es tracta de comunitats que generalment se situen en costers, vessants i pendents, és a dir, en sectors que no han pogut ser posats en conreu (o s'han abandonat) i que, més modernament, no s'han urbanitzat. En aquesta mena d'àmbits dominen els pins, els prats secs (llistonars, joncedes) i la vegetació de brolles. Si són frescals contenen molts esbarzers (*Rubus ulmifolius*), canyes i roldors (*Coriaria myrtifolia*). El fet que a vegades tinguin molt pendent dificulta l'establiment d'arbres. Puntualment s'hi fan els alzinars. Aquests marges són força visibles a tots els talussos dels Xaragalls del Vallès que cauen en picat al Llobregat, als indrets més inacessibles del serrat del Truquell (a Esparreguera), a determinades

obagues del sud del terme de Collbató o el Bruc (els voltants del turó de Can Dolcet), etc.

Quant a les comunitats de ribera, malgrat que han estat molt malmeses (per exemple, al sector del Llobregat a Martorell pràcticament no hi ha arbres), l'arbre dominant és l'àlber (*Populus alba*), que forma alberedes potents des d'Olesa de Montserrat fins a Can Bros, a les portes de Martorell. Les alberedes van acompanyades d'oms (*Ulmus minor*) i salzes (*Salix alba*), tot i que els oms han patit una forta reculada els darrers decennis a causa de la grafiosi. En sectors riparis degradats com el de Martorell esmentat, la ribera del riu és dominada per sorrals, codolars, bardisses, canyars i diversos herbassars nitròfils i oportunistes.

Evolució històrica del paisatge

L'evolució del paisatge del Pla de Montserrat està força determinada per la seva condició de lloc de pas. Martorell té un paper fonamental en la història del territori. Es considera versemblant que Martorell fos la *mansio ad fines*, als confins del territori de Tarraco, i que tingués un paper fonamental en la mesura que fos durant segles l'únic punt estable de pas del riu Llobregat mitjançant un pont, probablement vigilat de prop per una torre ubicada a l'actual castell de Sant Jaume (històricament de Castellví). El pont es va construir durant l'època d'August, tot i que l'aparença actual de la infraestructura és gòtica; de fet, se n'ha documentat la destrucció diverses vegades. Presenta un arc de triomf al flanc oriental, que possiblement marcava el final del territori de Barcino.

Precisament, les prospeccions arqueològiques efectuades a Martorell permeten deduir que la zona va ser despoblada quan el Llobregat va esdevenir frontera. Probablement perquè era una zona planera molt exposada, la població es devia refugiar a les munta-

El castell de Rosanes, ubicat just a la frontera de la unitat, testimonia la importància estratègica de la zona durant l'alta edat mitjana. Jorge Franganillo

nyes, com ho testimonia el fet que no hi hagi continuïtat arqueològica entre l'església primitiva i el temple medieval –i actual– de Martorell. Segurament la població de Martorell no es va crear com a tal fins al segle *x* o *x_i* (la primera citació coneguda és del 1033), quan la frontera ja s'havia desplaçat més cap al sud i, per tant, es podia anar construint un poble carrer a occident del pont del Diable (el caràcter estratègic del qual persisteix) que arribés fins al riu Anoia. Que aquesta zona va ser una frontera insegura ho prova el fet que els ermitatges del Pou del Merli, a cavall dels termes de Martorell i Sant Esteve Sesrovires, van estar ocupats durant tots aquests segles.

Com en el cas de Martorell, que va sorgir durant l'alta edat mitjana a redós d'un castell situat al capdamunt d'un turó (l'actual Sant Jaume –l'històric Castellví– i també el de Rosanes), Olesa va sorgir sota la protecció del castell de Sacana; Abrera, del de Voltretera, etc. Tot sembla indicar que els pobles només podien sorgir una vegada la frontera era lluny. Al sorgiment s'associava sovint la construcció d'una parròquia, i per això hi ha esglésies romàniques en algunes d'aquestes poblacions (Abrera, Martorell, etc.). El paper estratègic del territori és evident: els castells d'Esparreguera o Collbató (origens remots dels pobles respectius) se situaven al camí ral que mena de Barcelona cap a la marca comtal occidental de l'Alt Gaià i l'Anoia, territoris que no s'ocupaven abans del segle *x*. Posteriorment, Esparreguera, Collbató o Olesa serien, a la baixa edat mitjana o a començaments de l'edat moderna, adquirits per l'abadia de Montserrat i es convertirien en part del senyoriu del monestir.

Durant la baixa edat mitjana i en especial durant l'edat moderna, les manufactures van adquirir gran importància en aquest àmbit territorial. Tres viles van simbolitzar molt bé la puixança de la protoindústria: Olesa de Montserrat, Esparreguera i Martorell. Van seguir aleshores un patró similar a altres viles catalanes com ara Sabadell o Terrassa. Les tres poblacions tenen presència documentada de gremis com els de drapers, paraires o teixidors i de fet està provada la importació de llana des de l'Aragó (que es comerciava pel camí ral) per a la fabricació de teixits en aquesta àrea. Aquesta protoindústria decau amb la Revolució Industrial, però evidencia un cert poder d'aquestes localitats, que es manifesta en un casc històric relativament potent (i emmurallat, almenys en els casos d'Olesa i Martorell), i ben travat en circuits comercials de mitjana distància. Probablement aquesta tradició protoindustrial va contribuir a la recepció de la indústria sorgida de la revolució industrial i en aquest sentit s'entén la notabilitat que van assolir les fàbriques a les tres viles, de cotó en un primer estadi (principis del s. *xx*). Aquí es van crear dues colònies industrials, que aprofitaven el riu Llobregat com a força motriu, i que seguien el patró de les colònies industrials d'aigües amunt del riu (al Bages i al Berguedà): la Colònia Sedó (Esparreguera) i Can Bros (Martorell), ambdues de la segona meitat del segle *xix*.

La importància que tenia l'oli d'Olesa està documentada almenys des de l'edat mitjana, ja que al segle *xv* es té constància d'un nombre força alt de premses d'oli en aquest territori. Al segle *xviii* hi havia una presència notable de trulls (la resposta d'Esparreguera al qüestionari de Zamora afirmava, per exemple, que «hay muchos molinos de azeite», esmentat a Codina, Moran i Renom, 1992: p.

Colònia Can Bros a Martorell l'any 1962. La fàbrica tèxtil va deixar de funcionar l'any 1967 i actualment està en estat d'abandonament. ICGC, Fons SACE

138). Emprat de vegades amb finalitat medicinal, l'oli d'Olesa tenia una gran anomenada a molts indrets de Catalunya, en especial a la ciutat de Barcelona. La glaçada de 1956 va matar un bon nombre d'aquestes oliveres i l'extensió de la urbanització que va esdevenir als anys 1960 i 1970 (per exemple, al pla de Collbató o als voltants d'Olesa) també va afectar força antics oliverars.

406

Des del segle XVIII es va estendre el conreu de les vinyes, tal com ho testimonia la resposta d'Esparreguera al qüestionari de Francisco de Zamora –datada el 1789–, que certifica que «Dende que se han plantado tantas viñas abunda poco la lenya [en] este término, viéndose la pobre gente en la precisión de ir a buscarla en Monserrate» (transcrit a Codina, Moran i Renom, 1992: p. 140). La puixança de la vinya va seguir durant tot el segle XIX i, a diferència d'altres zones, després de la fil·loxera es va replantar enormement, fins al punt que el 1933 les Corts de la República, en el marc dels debats legislatius al voltant del primer Estatut del Vi, poc després de proposar una denominació d'origen per a zones com Alella o Penedès, van aprovar una denominació d'origen per a Martorell (*Gaceta de Madrid*, 4 de juny de 1933), símptoma clar que el conreu devia ser molt important i ben individualitzat. Després de la Guerra Civil, encara hi havia més intensitat de conreu de vinya a l'entorn de Martorell que no pas al Penedès estrictament, bona part del qual havia esdevingut blader. Tanmateix, en les darreres dècades el conreu de la vinya s'ha perdut pràcticament, mentre que a la Plana del Penedès s'ha reforçat i ha esdevingut dominant.

També té una importància especial la urbanització al voltant de la indústria dels darrers decennis a localitats com Olesa i la construcció de segones residències (després convertides en primeres residències) a Collbató, Olesa o Sant Esteve Sesrovires. Traslladada de la Zona Franca de Barcelona, la implantació de la Seat al bell mig (a la dècada de 1980, la instal·lació de la qual continua i acaba durant la de 1990) ha esperonat definitivament el creixement industrial i urbanístic del conjunt.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Tal com s'ha esmentat, el paisatge forestal està format bàsicament per àrees de bosquines (màquies, bardisses, esbarzerars, fondalades, etc.) i pinedes marginals, generalment en indrets costeruts, abandonats per al conreu i que actualment es prefereix no urbanitzar. És el cas dels vessants que donen a la fàbrica Seat, dels talussos del torrent de Llops (Sant Esteve Sesrovires i Martorell), dels pendents que cauen a sobre del Llobregat des dels Xaragalls del Vallès o del serrat del Truquell (a Esparreguera).

Pel que fa al paisatge agrari, aquest s'ha reduït de manera espectacular els darrers anys. La vinya, que històricament havia tingut una importància destacada, pràcticament havia desaparegut a principis del segle XXI, a favor dels cereals (molts d'ells veritables guarets expectants). Al nord, els fruiters de secà, especialment el conreu de l'olivera, tenen molta importància en el paisatge encara avui dia (ocupava un 10% a principis del s. XXI), sobretot als termes de Collbató, Olesa de Montserrat, el Bruc i Esparreguera. Tot i que es detecten algunes plantacions d'olivera abandonades, recentment s'han instal·lat milers d'oliveres en superfícies de pinedes (que havien estat antigament conreades, probablement de vinya) als vessants del turó de Can Dolcet (Collbató).

La dinàmica del paisatge del Pla de Montserrat es fonamenta en el creixement de la urbanització. En els darrers quinze anys del segle XX, el component urbà va passar del 30% a més del 40%. També els sòls amb vegetació escassa o nul·la van augmentar de manera explosiva, ocupant prop del 15% del sòl, tendència que clarament indica que a principis del segle XXI hi havia molts sòls esperant ser urbanitzats. De fet, la urbanització o les expectatives d'urbanització (sòls remoguts preparats per ser urbanitzats) han afectat igualment els espais agraris i els espais forestals. Els espais agraris es van reduir considerablement per sota del 25% (quan havien ocupat quasi un terç del sòl a la dècada del 1980), amb una reducció molt important dels fruiters de regadiu, fet que indica que han canviat d'ús precisament les terres més productives. També la

Vista aèria d'Olesa de Montserrat amb Esparreguera al fons. S'aprecia l'estructura urbana compacte del municipi d'Olesa. Jordi Monton

superfície forestal es redueix en una proporció semblant, i passa a ocupar aproximadament només una cinquena part del sòl (el major descens es dona en les bosquines i prats).

El Pla de Montserrat té un percentatge elevat de sòl ocupat per usos urbans. El caràcter urbà d'aquest paisatge és molt recent i s'ha consolidat sobretot a les dècades de 1990 i 2000, a diferència d'altres àmbits en què data d'antic.

Al Pla de Montserrat hi ha tres ciutats mitjanes amb una grandària demogràfica similar: Martorell (27.645 habitants el 2016), Olesa (23.645 habitants) i Esparreguera (21.766 habitants). Aquests tres assentaments doten el corredor del Llobregat d'una estructura urbana força policèntrica i en reforcen el pes demogràfic, en un sentit estricte. Mentre que Martorell té una estructura urbana relativament heterogènia i amb barris de localització discontinua, Olesa i Esparreguera presenten una estructura força més compacta. Als marges del corredor del Llobregat, se situen municipis amb menys població: Sant Esteve Sesrovires (7.644 habitants), Collbató (4.396 habitants) i el Bruc (2.014 habitants). A tots els municipis hi ha urbanitzacions físicament separades dels nuclis principals, que solen generar problemes específics de gestió urbana.

A partir de les previsions del planejament urbanístic vigent i del Pla territorial metropolità de Barcelona (PTMB), hom estipula que té encara un potencial de creixement urbanístic elevat, sobretot en el continuïum Martorell-Abrera, on s'assignen noves centralitats urbanes a la façana d'Abrera cap a l'A-2 i al nord de l'actual nucli de Martorell. El PTMB considera aquesta àrea com un «àmbit de reforçament nodal metropolità», denominació que implica noves infraestructures i noves zones de creixement urbà que, tot i que no es localitzen amb precisió, en un futur es definiran mitjançant la tramitació de plans directors urbanístics. A més del sector que es preveu d'alt creixement al continuïum Martorell-Abrera, als nuclis de Collbató, Esparreguera i Olesa se'ls assigna un potencial de creixement moderat.

D'entre tota la ocupació del sòl per usos urbans, cal destacar la forta presència de l'element industrial (prop del 15% del total de superfície), dominat pel recinte de la fàbrica Seat (de més de 2 km²). Altres grans recintes són el de la fàbrica Solvay, polígons com els d'Esparreguera o Olesa, i les colònies industrials de Can Bros o la Colònia Sedó.

El principal augment de les zones industrials s'ha produït en els darrers decennis. Aquest avanç generalitzat dels polígons industrials però també comercials, així com de les grans infraestructures de transport i serveis en general (per exemple, el complex penitenciari de Can Briens, que va augmentar la seva extensió), ha provocat uns canvis paisatgístics considerables que la població no té temps d'assimilar per la gran velocitat a la qual s'han produït. Així, les zones industrials i comercials tenen una gran presència en el paisatge, fins i tot de nit, quan l'impacte lumínic de les grans fàbriques transforma aquest paisatge.

El Pla de Montserrat és una veritable cruïlla d'infraestructures, tant viàries i ferroviàries com d'altra mena (conduccions de gas, electricitat, etc.). Pel que fa a les infraestructures viàries, a Martorell s'en-

En les darreres dècades s'ha produït un creixement dels polígons industrials i comercials a la unitat. A la imatge, Martorell amb indústries al fons a l'esquerra i a la dreta. Jorge Franganillo

creuen l'autopista del Mediterrani (AP-7, que segueix la Depressió Prelitoral) i l'autovia Lleida-Barcelona (A-2). A Abrera es bifurquen l'A-2, cap a Lleida per Collbató i el Bruc, i la C-55, que segueix l'eix del Llobregat cap al Bages i el Berguedà. L'A-2 estructura, doncs, el conjunt del paisatge. Destaquen també la B-224 (de Martorell a Piera, per Masquefa i Sant Esteve Sesrovires), una via amb un trànsit intens, possiblement per sobre de la seva capacitat; la C-243c, entre Martorell i Terrassa, també molt transitada, i la BV-1201, plàcida carretera local de la vora del riu Llobregat, entre Olesa i Martorell. Les infraestructures tenen, per tant, una presència destacada des del punt de vista de la superfície ocupada (prop del 10% del sòl ocupat, principalment durant les darreres dècades). Aquest augment es produeix sobretot amb la construcció de l'A-2, però d'aleshores ençà el pas del TAV i la construcció del Quart Cinturó (tram Abrera-Terrassa, amb una presència important en el paisatge al nord d'Abrera) han fet augmentar encara més la superfície ocupada per les infraestructures. D'aquesta manera, en els darrers anys s'ha intensificat ràpidament el caràcter de lloc de pas que té aquest territori des de fa segles.

Pel que fa a les infraestructures ferroviàries, hi passa la xarxa de Rodalies de Renfe (línies del Penedès i de la Universitat Autònoma de Barcelona), serveis de rodalia dels Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya (Martorell, Olesa, Manresa i Igualada) i el tren d'alta velocitat (tram Barcelona-Tarragona), tot i que sense estació d'aturada. Existeix un ramal ferroviari que, des de la línia de Renfe, proporciona a la fàbrica Seat un accés directe a la xarxa. Tanmateix, el transport de cotxes actual entre la fàbrica de Seat i el port de Barcelona es fa a través de la línia FGC, que ha vist reforçat el seu ús més enllà del transport de passatgers i del tradicional transport de mercaderies de les potasses bagenques.

Les transformacions provocades per les noves infraestructures, si generen al seu entorn espais erms i descuidats, poden anar acompanyades d'efectes paisatgístics indirectes, com la proliferació d'usos controvertits (per exemple, horts marginals en espais residuals que són restes d'expropiació) o l'abandonament d'antics camps agrícoles, sovint per expectatives urbanístiques.

El congost del Cairat és un lloc de pas estratègic com demostra la superposició d'infraestructures de diferents èpoques (des del pont del Diable, d'origen romà, fins als ponts recents). Pere López

En el futur, i pel que fa a les infraestructures, el PTMB dibuixa en l'àmbit el pas del ferrocarril orbital metropolità, que hauria d'afectar el nord d'Abrera, i el ramal que, des del ferrocarril transversal, es preveu que baixi des de l'Anoia directament cap a Martorell, afectant de punta a punta la vall de la riera de Pierola i entrant a Martorell per la fàbrica Seat. Aparentment totes les infraestructures noves previstes són ferroviàries i no hi ha noves previsions d'infraestructures viàries.

408

Per tant, tot sembla indicar que el model territorial que es proposa implicarà la consolidació del paisatge urbà al sector sud, on podria aparèixer una mena de continuïtat urbà o ciutat compacta que unís Abrera i Martorell, la centralitat del qual es vol reforçar. Contràriament, al sector nord es pretén mantenir una certa estructura policèntrica del territori i, per tant, s'hi podrien conservar els espais oberts entre les diferents poblacions, així que el paisatge previsiblement no canviarà de manera destacada (llevat, evidentment, de les noves infraestructures de transport previstes i, puntualment, de les afectacions que ja estan recollides pel planejament vigent i que el PTMB empara, cas del potencial de creixement industrial que encara presenta algun sector dels municipis del nord).

En un altre ordre de coses, el risc d'inundació és altíssim a les vores del Llobregat i de l'Anoia, tal com reconeixen els mapes d'inundabilitat de l'Agència Catalana de l'Aigua. Malauradament, en el cas de l'Anoia s'han planificat àrees de creixement i noves infraestructures de transport en espais inundables, un risc que es pretén salvar mitjançant la introducció de mesures hidràuliques dures.

Expressió artística del paisatge

La imatge del paisatge del Pla de Montserrat està íntimament relacionada amb la muntanya de Montserrat. Com és sabut, la valoració de les muntanyes no neix plenament a Catalunya –com a

tot Occident– fins al romanticisme, tot i que les investigacions de Francesc Roma (2002, 2004) han demostrat que la sagrada Montserrat n'era l'excepció, almenys des del Renaixement, amb tot un seguit d'atribucions i la generació d'imatges de consol, miracles, prodigis o alegria associades a la Mare de Déu. No ha d'estranyar, en aquest sentit, que fins i tot els viatgers il·lustrats (poc donats a escrits passionals o sentimentals) admiressin des de Collbató o Esparreguera (com fa Francisco de Zamora) la grandiositat de la muntanya. Així, a final del segle XVIII, en referir-se a Abrera, el baró de Maldà diu que «descóbreñse desde Vilalba las montañas de Montserrat amb algunas hermites, la cova y part del convent, si no hi ha boyra ni núbols» (Codina, Moran i Renom, 1992: p. 80). Per tant, des del Pla de Montserrat la contemplació de la muntanya ha estat una constant en l'expressió artística del paisatge.

Tant és així que un dels pintors per excel·lència del romanticisme català, Lluís Rigalt (1814-1894), té diversos quadres en què es representa un misteriós Pla de Montserrat, il·luminat per una llum radiant, amb una muntanya de Montserrat fantasmal al fons. La topografia del Pla de Montserrat és fingidament plana per tal de ressaltar la grandiositat romàntica d'un Montserrat idealitzat i mitificat. Hi ha diverses vistes d'aquest pintor amb aquesta perspectiva des de la roca Dreta de Martorell (just a sobre de la vila) i també és seva una composició espectacular que repeteix la representació planera i misteriosa del Pla de Montserrat, centrada en el pont del Diable. En paraules de l'historiador de l'art Francesc Fontbona, Lluís Rigalt «era escrupolosament realista quan prenia apunts al llapis i a l'aiguada, però sovint fantasiejava, embellia o idealitzava quan feia, a partir d'aquests apunts, obres definitives a l'oli» (Cassadesús, Fontbona i Torrella, 2004: p. 13). Lluís Rigalt va visitar Martorell nombroses vegades al llarg de la seva vida. A Martorell va deixar un important llegat pictòric, sobretot a l'Enrajolada, avui dia Museu Santacana, on es conserva una bona part del fons del pintor.

Quadre de Lluís Rigalt (aprox. 1870) on retrata Montserrat però omet els paisatges agraris. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 2017. Foto: Calveras\Mérida\Sagrístà

També a la literatura, la vista vers Montserrat del Pla de Montserrat estant és un lloc comú. L'incansable lletraferit Josep Pla escrivia des de Martorell, referint-se de nit a l'Horta de la Vila i, després, durant el dia des d'un edifici amb finestra cap a tramuntana:

«A l'espessor dels cirerers florits –el rossinyol segueix el camí de les cireres– hi cantava el fascinator ocellot. A l'aire, hi flotava el perfum, una mica dolç, de les flors d'acant. La roda blanca del rellotge del poble contemplava, absorta, l'estructura de les teulades. Els arcs voltaics posaven, sobre les parets fosques, unes vagues taques de llum. En alguna d'aquelles llunyanes nits vaig poder veure el poble com embolicat per la mòrbida i pàl·lida llum de la lluna, mentre en la llunyania xiulava una locomotora que semblava cansada. La resplendor lunar posava a la campanya circumdant un aire d'irrealitat, i semblava suspendre entre cel i terra, a ponent, en una visió a penes clarejada, el fantasma de la muntanya de Montserrat. La força d'aquelles passades primaveres era gairebé incontenible. Però la seva malenconia era irreparable... [...]

Quan obro la finestra veig Montserrat. Al matí, sota el cel clar i l'aire límpid, la muntanya es dibuixa d'una manera precisa i exacta. ¿Hi ha cap més poble a Catalunya que, si obriu la finestra, us presenti Montserrat com posat en una safata? En caure la tarda, sobre la llum daurada, mòrbida, la muntanya sembla flotar suspesa en un halo malva i violeta, lleugerament tocat de suc de taronja. La configuració, tallada de perfil sobre el sol moribund, sembla exhalar un vapor incandescent, un baf incendiat. L'abrupte esquema muntanyós té ara un gran dramatisme.» (Pla, 1976: p. 953-955).

Les representacions del Pla de Montserrat amb l'horitzó montserratí no s'esgoten pas aquí. En un llibre de dibuixos de la dècada de 1980 (Budesca i Estradé, 1988) tots els elements representats del piemont de la muntanya (Sant Corneli de Collbató, el Bruc, etc.) apareixen sempre amb l'horitzó persistent de la muntanya, senyal que el massís és indefectible per al Pla de Montserrat.

Fins i tot en les llegendes populars, Montserrat apareix sempre com un referent potent que es vincula als fets llegendaris. Així, la llegenda del timbaler del Bruc, molt estesa i que ha estat duta al cinema, a la literatura o al teatre, sorgeix a partir d'un esdeveniment històric ocorregut al piemont de la muntanya l'any 1808. En les representacions de la llegenda i de l'esdeveniment, Montserrat és la imatge indefugible. És el cas del famós quadre de Ramon Martí i Alsina (1826-1894) que, tot i no referir-se al motiu habitual del timbaler, representa la batalla al peu de la muntanya, amb la silueta orogràfica al fons (de forma marginal al quadrant superior esquerre).

Valors en el paisatge

D'entre els valors naturals, caldria destacar que un petit sector del Pla de Montserrat està inclòs en un espai natural protegit: als termes de Collbató i el Bruc, la recent ampliació del parc natural ha implicat que s'incloguessin algunes hectàrees de la plana oleícola dins de la superfície protegida. La resta del territori no està però inclosa en cap espai d'interès natural declarat. Al Pla de Montserrat

Pont del Diable al voltant de 1860. Charles Clifford

hi ha quatre àmbits inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic (IEIGC): Estació d'Olesa – Riera de Sant Jaume, Ribes Blaves, Falles de la fossa del Vallès a la Colònia Sedó i Successió miocena de la Costa Blanca. Això representa una notable concentració de geòtops protegits en territori força petit. Ribes Blaves és un dels indrets més coneguts de Catalunya pel que fa al patrimoni geològic.

Com a element històric de primer ordre del Pla de Montserrat destaca el pont del Diable, declarat bé cultural d'interès nacional, amb el seu arc de triomf original romà –situat en un dels laterals– encara conservat. També hi ha altres elements amb una elevada càrrega històrica que testimonien el caràcter de zona fronterera i inestable que ha tingut de paisatge al llarg dels segles. Es tracta dels castells, alguns dels quals declarats BCIN, com els de Voltrera (Abbrera), el d'Esparreguera i el de Collbató.

El casc històric de Martorell, que neix a redós d'aquesta infraestructura per creuar el riu, presenta un excepcional conjunt d'elements d'alt valor històric, a l'espai comprès entre el pont del Diable i el riu Anoia, formant un exemple magnífic de poble carrer: l'Enrajolada, la capella de Sant Joan, el convent dels Caputxins, la torre de Santa Llúcia, la casa de la vila, les restes de la capella de Sant Bartomeu, etc. Alguns d'aquests edificis són d'una colorista roca rogenca i han estat guarnits amb esgrafiats de Ferran Serra, de la dècada de 1930, element que dota de major sintonia i prestància el conjunt.

En relació amb els valors històrics també cal mencionar la colònia Sedó d'Esparreguera i la colònia Can Bros de Martorell.

Quant a esglésies, té una notable vàlua el conjunt de temples romànics que evidencien la importància que tingué l'alta edat mitjana per a l'assentament de les poblacions d'aquest rodal: Sant Pere d'Abbrera, Santa Maria del Puig (Esparreguera), Santa Margarida i Sant Joan de Martorell, etc. Hi ha esglésies notables d'altres estils, per exemple l'esvelt campanar del segle XVII de Santa Eulàlia d'Esparreguera, mirador privilegiat de l'àrea.

Com a elements històrics que expliquen la idiosincràsia i la importància de l'àmbit, convé tenir en compte els trulls i algunes de les

grans masies existents, sobretot als peus de Montserrat: la masia del Castell al Bruc, ca n'Estruc a Esparreguera, etc.

D'altra banda, el Pla de Montserrat rep una part important de l'espiritualitat, la religiositat i el simbolisme que irradien la muntanya de Montserrat. Per començar, pel Pla de Montserrat passen les vies d'ascensió principals cap a la muntanya des de la costa (Barcelona, Garraf, etc.), de manera que les pujades al santuari se solen fer pels camins que la travessen, ja sigui pel fons de vall del Llobregat o per la banda del Penedès, que s'atansa fins a Collbató. Així mateix, hi ha una gran quantitat d'esglésies que tenen a veure amb aquest pas i que s'hi localitzen, per exemple Santa Margarida del Cairat o Saplana (al terme d'Esparreguera, es tracta d'una petita capella preromànica situada en un emplaçament espectacular) o Sant Corneli de Collbató (la tradició indica que Collbató era considerada la «porta» de l'abadia, amb un clos a l'extrem del poble antic que es tancava amb pany i clau quan convenia). En el mateix sentit, cal ressenyar que la vida eremítica probablement no fou només important a la muntanya de Montserrat (durant tota l'edat mitjana i l'edat moderna), sinó també a la plana, en especial durant els segles que l'àrea va constituir una frontera inestable entre el món musulmà i el cristià (cas dels ermitatges del Pou del Merli, a cavall dels termes de Martorell i Sant Esteve Sesrovires, datats a l'alta edat mitjana).

Alguns dels elements paisatgístics esmentats fins ara presenten un alt valor simbòlic al Pla de Montserrat, com és el cas del pont del Diable. O, evidentment, el fons escènic emblemàtic de Montserrat, que caracteritza de manera contundent el paisatge. A escala local, tant Olesa com Esparreguera fan representacions de la Passió de Crist. Té una alta importància simbòlica i identitària a ambdues localitats, que disposen de sengles teatres de la Passió. Ambdues representacions estan declarades festes tradicionals d'interès nacional.

En relació amb el valor productiu de la vinya, el Pla de Montserrat està inclòs a les DO Penedès i Cava. Tanmateix, i malgrat la importància que històricament havia tingut la producció de vins i escumosos en aquesta contrada, avui dia la presència de vinyes és marginal i, per tant, no és una àrea productora destacada dins de la DO. Al nord, sobretot als termes del Bruc, Collbató, Esparreguera i Olesa de Montserrat, es manté una àrea força important d'oliveres, l'àmbit oleícola més gran de la Regió Metropolitana de Barcelona. La iniciativa en marxa del Parc Rural de Montserrat pretén esperonar la producció d'oli, continuar la tradició de l'oliva olesana i l'oli d'Olesa i vincular aquest oli a la imatge de marca de Montserrat. De moment, l'oli d'Olesa no es troba emparat per una denominació d'origen ni cap figura anàloga.

Al sud, la coneguda com a Horta de la Vila de Martorell havia tingut una importància destacada en la producció de fruita dolça, però avui dia està parcialment abandonada i hi han proliferat els horts urbans.

Tal com s'ha insistit en punts anteriors, el fons escènic de Montserrat constitueix un element estètic de primer ordre que caracteritza i dota d'identitat aquesta unitat de paisatge. Això és vàlid per a tot el Pla de Montserrat, però és al piemont del Bruc i Collbató on l'elevació topogràfica de Montserrat, que és en un primer pla

El conreu de l'olivera té una importància rellevant al nord del Pla de Montserrat. Solarm

directe, crea un diàleg topogràfic espectacular pel contrast entre la plana i la muntanya.

El caràcter relativament pla permet contemplar amplis horitzons i les serres que l'envolten (Montserrat, l'Ataix i el conjunt de les serres d'Ordal), així com els talussos de la unitat Xaragalls del Vallès. Tanmateix, la construcció indiscriminada a la plana dificulta –quan no impedeix– moltes de les vistes que havien estat més valorades, per exemple des de Martorell cap a Montserrat. L'exposició visual de les elevacions topogràfiques perimetrals és alta, excepte cap a les Valls de l'Anoia. La transició vers aquest territori és més gradual i no queda tancada per un talús contundent.

Allà on hi ha bosc de ribera es produeix un contrast estacional molt marcat. També es dona als horts (per exemple l'Horta de la Vila). Tanmateix, un i altre ambient estan molt amenaçats, i, per tant, aquest contrast tendirà a manifestar-se cada vegada menys en el paisatge. D'altra banda, i a una escala de detall, el diàleg entre els camps d'oliveres del piemont del Bruc i Collbató, d'una banda, i la muntanya, de l'altra, té una evident connotació estètica que ha estat emprada per la societat civil per defensar la protecció de l'àrea.

Finalment, tot i el valor estrictament geològic de l'indret, Ribes Blaves (també conegut com els Blaus) té un interessant component estètic, ja que es tracta d'un lloc amb rocam de coloració blavosa. Respecte als colors, el Llobregat, amb la seva característica coloració vermellova, aporta també un valor paisatgístic important des del punt de vista estètic.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El Pla de Montserrat presenta poques alternatives a l'hora de traçar rutes paisatgístiques, ja que és un territori petit i densament ocupat per la urbanització residencial, la indústria i les infraestructures, que

fragmenten els possibles itineraris. Per contra, el Pla de Montserrat disposa dels fons escènics característics d'un pla situat enmig de les unitats de Muntanyes d'Ordal, els Xaragalls del Vallès, les Valls de l'Anoia, Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat i, destacant per sobre de tots, Montserrat.

El principal eix de comunicació és l'A-2, que recorre tot el llarg des de Collbató a Martorell. El tram entre Collbató i Esparreguera (itinerari motoritzat 54) es pot ampliar fins a Esparreguera i Abrera per enllaçar amb la C-55 amb direcció a Olesa de Montserrat. Aquests itineraris permeten recórrer tota la zona nord, assentada al peu de mont del massís de Montserrat. Per completar l'observació del paisatge del Pla de Montserrat també és aconsellable arribar fins a Martorell per resseguir l'àmbit més industrial, format pel seguit de polígons entre Abrera i Martorell.

Pel que fa a les rutes a peu, s'ha de tenir en compte el pol d'atracció que representa la mítica muntanya de Montserrat, així com el conjunt de senders de gran recorregut (GR) que s'hi atansen. Per Collbató creuen el GR-5 i el GR-172, que arriben des de Sitges i Tarragona, respectivament, pugen fins al santuari montserratí i passen entre Pera i Montserrat (itinerari a peu 107) i des de Montserrat fins a Can Parellada (itinerari a peu 22).

El mateix objectiu persegueix el GR-6 (itineraris a peu 47 i 102), aquest cop amb origen a Barcelona, que segueix les traces del tradicional camí romeu de la ciutat comtal a la muntanya santa, i ofereix la possibilitat de passar per la Colònia Sedó i la vall del Llobregat o per Esparreguera i Collbató.

Finalment, el GR-97 (itinerari a peu 176), que uneix la Tordera amb el Llobregat passant pels espais sense urbanitzar del Vallès, facilita la descoberta d'espais sostrets de la pressió d'una àrea fortament artificialitzada. Travessa el Pla de Montserrat d'est a oest per Abrera, entre la Beguda Alta i Viladecavalls.

El campanar de l'església de Santa Eulàlia d'Esparreguera és un magnífic mirador. Enfo

Més enllà d'aquestes rutes, hi ha altres camins d'interès per observar i gaudir del paisatge, sobretot a la part més meridional. Són especialment recomanables els que passen per serrats com ara Can Dolcet (Collbató i el Bruc) o del Truquell (Esparreguera), ja que permeten contemplar tant Montserrat com el Pla de Montserrat fins a les Muntanyes d'Ordal i, en dies clars, el Baix Llobregat fins al delta. En últim lloc, cal remarcar l'inici de la ruta des de Martorell (pont del Diable) fins a la platja (itinerari a peu 85), que en els últims anys s'ha consolidat lligada al procés de regeneració de l'anomenat Parc del riu Llobregat.

Pràcticament sempre es pot veure el fons escènic de Montserrat, però en canvi no sempre es té visibilitat sobre la resta de l'àmbit. Des del mirador de la Salut a Collbató a la falda de Montserrat, l'altitud ofereix la possibilitat d'obtenir una panoràmica interessant de la vall solcada pel seguit de torrents i rieres que acaben formant la riera de Magarola, i que estructuraven el Pla de Montserrat. Altres punts especialment aptes per gaudir-ne són els serrats del Truquell (Esparreguera) o de Can Dolcet (el Bruc i Collbató) i, sobretot, el campanar de Santa Eulàlia d'Esparreguera, magnífic mirador del rodal, ja detectat pel viatger Francisco de Zamora.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Una part de l'agricultura es pot considerar pràcticament desapareguda, en especial els cereals i les vinyes, de manera que es presenten problemes de gestió dels espais agraris.
- Manca d'una visió de conjunt, que dificulta la presa de decisions.
- Alt risc d'inundació de determinats entorns.
- Degradació de les àrees fluvials.
- La concentració d'infraestructures i polígons industrials condiciona la percepció que es té.
- Existència de paisatges periurbans on proliferen usos marginals i es desdibuixen els límits entre espai urbà i espai rural, mancats de criteris d'ordenació i integració paisatgística.

Amenaces

- La condició de cruïlla a escala metropolitana i catalana del continuu urbà de Martorell, Abrera i Sant Esteve Sesrovires, al sud de la unitat, fa que sigui un territori força dens. En aquest sentit pot contribuir a ordenar-lo el pla director urbanístic que cal redactar en desenvolupament del planejament territorial, que proposa per a aquest conjunt una estratègia d'àrea urbana de desenvolupament nodal.
- Aquesta posició de territori de ròtula també comporta la construcció de noves infraestructures de transport, en especial ferroviàries, que hauran d'adoptar les mesures necessàries per no afectar de manera severa el paisatge.

Fortaleses

- La muntanya de Montserrat com a fons escènic és un referent visual i identitari de primer ordre. Aquest horitzó és utilitzat molt sovint per l'expressió artística del paisatge.
- Profunditat de les conques visuals.
- Presència d'un patrimoni cultural i natural força rellevant en el context metropolità.
- El pas dels diversos senders de gran recorregut (GR-5, GR-6, GR-6-1, GR-97, GR-172), romeus de Montserrat, que provoquen el pas d'un gran nombre de visitants.
- El pes cultural i simbòlic de les Passions d'Esparreguera i d'Olesa de Montserrat.

Oportunitats

- La iniciativa del Parc Rural de Montserrat, que possibilita una ordenació coherent, integral i protectora dels espais oberts de la unitat.
- Increment progressiu de consciència social per la conservació del paisatge, com posen de manifest les reivindicacions produïdes al voltant de la iniciativa del Parc Rural de Montserrat, que ha assolit un notable ressò social.
- La presència de Montserrat, més enllà de ser una fortalesa amb una alta qualitat formal, és una oportunitat, en la mesura que «irradia» qualitats positives a la plana. El mateix procés de creació i extensió del topònim de Pla de Montserrat a partir de la muntanya explica fins a quin punt el paisatge de la plana es pot beneficiar de la muntanya de Montserrat. De fet, els darrers anys ha vinculat eficaçment la hipotètica instal·lació d'un polígon a Collbató al pla del piemont amb una afectació al paisatge de la muntanya, símptoma evident que el vincle entre plana i muntanya es pot aprofitar de manera estratègica i creativa.
- Presència d'un conreu característic com l'olivera, que potencialment podria ser el catalitzador d'un projecte paisatgístic per a la zona basat en les seves qualitats intrínseques i en el seu valor identitari.
- La possibilitat que ofereixen els nombrosos elements del patrimoni cultural, industrial, geològic, etc., d'impulsar la creació de nous itineraris que els donin a conèixer i que contribueixin a reforçar la sensibilització i la identitat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- OQP1.** Uns creixements dels assentaments urbans d'Abrera, Collbató, Esparreguera, Martorell, Olesa de Montserrat i Sant

Esteve Sesrovires ordenats i que no comprometin els valors del paisatge circumdant.

- OQP2.** Unes urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.
- OQP3.** Una xarxa de rius (Llobregat), rieres, fonts i aigües termals, salvaguardats com a elements distintius i generadors del paisatge que els envolta.
- OQP4.** Unes àrees especialitzades d'ús industrial, logístic, comercial, d'oci o d'altres usos terciaris, ubicades en zones visuals no preferents i dissenyades tenint en compte la integració amb l'entorn.
- OQP5.** Unes colònies industrials, com la Sedó i Can Bros, restaurades i rehabilitades tot respectant els elements amb caràcter històric i arquitectònic i de manera compatible amb nous usos i funcionalitats.
- OQP6.** Un paisatge de la vinya i l'olivera reactivat i valorat, que inclogui els vestigis passats principalment caracteritzats per una arquitectura de pedra seca.
- OQP7.** Un paisatge amb presència de patrimoni històric (ermites, esglésies, castells) valorat i vinculat amb el paisatge que els envolta.
- OQP8.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges de Pla de Montserrat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Els cursos fluvials són un element clau del paisatge del Pla de Montserrat, estructurats pel Llobregat. Defineixen per si mateixos un paisatge específic, el de ribera, amb hàbitats, dinàmiques i característiques pròpies. Cal considerar tots els cursos fluvials i la seva àrea d'influència immediata com a àmbits de conservació prioritària pel valor ecològic i connector dels seus hàbitats i per l'interès paisatgístic de la seva traça contínua, que passa per entorns de muntanya, nuclis urbans, planes agrícoles, etc.
- Conservar els boscos de ribera, particularment els dels voltants del riu Llobregat, per tal de garantir-ne la funció ecològica i paisatgística.
- Conservar i, on escaigui, restaurar, tots els elements patrimonials catalogats com a béns culturals d'interès nacional, com ara el pont del Diable, amb el seu arc de triomf original romà, els castells de Voltretera (Abrera), el d'Esparreguera i el de Collbató. Protegir també els entorns dels elements patrimonials per tal d'evitar que qualsevol actuació desvirtui el caràcter del lloc.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Vetllar pel manteniment dels escassos espais agraris existents, especialment on el mosaic agroforestal i els seus elements es-

tructuradors estan degradats i reduïts, i considerar el paper que tenen com a separadors urbans, espais de barrera i/o tallafocs.

- Mantenir el paisatge característic de les localitats del nord (Collbató, Esparreguera i Olesa), en especial dels seus espais de transició entre sòls urbanitzats i espais oberts.
- A la plana predominen els cultius de cereals i al nord el conreu de l'olivera encara té actualment molta importància en el paisatge. Cal conservar la zona agrícola, que en general tendeix a disminuir de superfície i productivitat i facilitar la recuperació de vinyes o oliveres a les pinedes on es pugui comprovar l'existència de feixes d'origen antic.
- Promoure la integració paisatgística de masies, ermites, esglésies i castells i fomentar l'oferta turística i l'enriquiment dels itineraris existents. Destaquen les esglésies romàniques de Sant Pere d'Abbrera, Santa Maria del Puig (Esparreguera), Santa Margarida i Sant Joan de Martorell i les d'altres estils, com la capella gòtica de Miralles (Castellví de Rosanes).
- Promoure la creació del Parc Rural de Montserrat i el seu pla de gestió, que defineixi un projecte territorial i paisatgístic de l'àrea al voltant de l'olivera i l'oli d'Olesa. Aquest projecte també ha d'incorporar el tractament de marges forestals i incloure vinyes o camps de cereals.
- Promoure la creació de la DOP de l'oli d'Olesa, que ha de vetllar pel reconeixement de la seva qualitat i donar suport a la comercialització individualitzada d'aquest producte.
- Catalogar i protegir les masies existents al piemont de la muntanya. Fomentar l'agroturisme a la zona i oferir activitats complementàries com ara visites guiades i treball als trulls.
- Promoure la rehabilitació de l'edifici de l'antic balneari de la Puda de Montserrat i del seu entorn, ja sigui com a balneari o per a alguna altra finalitat respectuosa amb el medi que contribueixi a fer valer aquest espai vinculat al riu.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- El nucli antic de Martorell, de fesomia singular, o el pont del Diable i l'emplaçament en cruïlla d'aquesta localitat, mostren estructures i perfils històrics característics que constitueixen fites paisatgístiques. El desenvolupament urbà, tant de rehabilitació com de nova implantació, ha de respectar aquests trets característics i impedir, a través del planejament urbanístic, l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Procurar que les edificacions aïllades s'integrin adequadament amb l'entorn. Cal partir de l'anàlisi de l'arquitectura pròpia de la zona i definir tipologies, volums, materials i colors que mantinguin una relació harmònica i coherent amb les edificacions tradicionals.
- Evitar la dispersió i l'ocupació de sòl amb noves àrees residencials de baixa densitat. Avançar cap a la compleció de les àrees resi-

dencials de baixa densitat existents i, si escau, relligar-les als nuclis urbans propers per afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes.

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió. Mantenir el perfil i la qualitat de les façanes urbanes i evitar la construcció d'elements que distorsionin negativament la silueta o la imatge perimetral dels nuclis. Millorar la qualitat estètica dels seus accessos i perifèries residencials i/o industrials.
- Promoure l'elaboració d'un instrument de planejament supra-municipal que faciliti la connexió ecològica i paisatgística entre els parcs naturals de Montserrat i de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, que englobi els municipis de Vacarisses, Rellinars, Castellbell i el Vilar, Monistrol de Montserrat, Olesa de Montserrat, Collbató i Esparreguera. Aquesta connexió es veurà reforçada si es relliguen els espais verds dels nuclis urbans i, especialment, de les urbanitzacions i es facilita la permeabilitat de les carreteres C-16 i C-58 i del ferrocarril de Barcelona a Manresa.
- Considerar la presència del riu Llobregat com a factor important de l'ordenació dels nuclis de Martorell, Olesa i Esparreguera, en el sentit de justificar espais de transició de qualitat entre el front edificat i la ribera. En aquest espai de transició s'haurien de localitzar de manera preferent els sòls de cessió per a espais lliures i s'hauria de garantir que el nucli urbà tingui una bona visibilitat sobre el front fluvial. Cal tractar acuradament, en el marc del planejament urbanístic, els fronts urbans fluvials per destacar-ne el caràcter i potenciar-ne el valor paisatgístic, i establir mesures per recuperar la coherència formal d'aquells fronts fluvials que l'hagin perduda a causa de la volumetria dels edificis o de la baixa qualitat de l'arquitectura.
- Millorar paisatgísticament l'entorn del riu Llobregat, amb la plantació de comunitats de ribera allà on sigui necessari.
- Integrar paisatgísticament, tant com es pugui, noves infraestructures lineals i/o energètiques que afectin l'estructura original i la panoràmica visual de les fites i fons escènics més emblemàtics; especialment de la torre ossada del Telègraf i el monestir de Sant Genís de Rocafort. En aquest mateix sentit, cal promoure la integració paisatgística de les zones industrials per millorar els fons visuals de les valls.
- L'Horta de la Vila de Martorell havia tingut una importància destacada en la producció de fruita dolça. Ara està parcialment abandonada i hi han proliferat els horts urbans. Vetllar pel manteniment i bona gestió dels horts urbans. Cal garantir que els horts estiguin ben inserits al lloc, que els materials de tanques, casetes i instal·lacions siguin respectuosos amb els elements del medi i coherents amb els valors paisatgístics de l'entorn i que l'activitat productiva dirigida a l'autoconsum pugui coexistir amb activitats de caràcter social, lúdic o educatiu. Poden contribuir a una adequada ordenació paisatgística les indicacions de la *Guia d'integració paisatgística d'horts urbans i periurbans* editada per l'antiga Direcció General d'Arquitectura i Paisatge de l'actual Departament de Territori i Sostenibilitat.
- Ordenar de manera responsable els sectors inundables del Llobregat, l'Anoia i la conca de la riera de Magarola i adoptar mesures paisatgístiques adequades.

- Definir el model territorial i urbanístic de «l'àmbit de reforçament nodal metropolità» del sud tenint en compte la integració paisatgística. Els nous polígons industrials, residencials i comercials s'haurien de concentrar en aquest sector i, per tant, procurar evitar el nord de la unitat.
- Rehabilitar de manera integral les colònies Can Bros i Sedó, seguint els models del Bages o el Berguedà, amb respecte pel caràcter paisatgístic dels teixits heretats de la Revolució Industrial.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció del paisatge és més àmplia i suggeridora. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del

paisatge i el coneixement del territori. Es tracta principalment del mirador de la Salut, dels itineraris paisatgístics a peu o bicicleta de la Beguda Alta – Viladecavalls, Piera-Montserrat, Can Parellada – Montserrat, Colònia Sedó – Collbató, Olesa de Montserrat – Collbató i Sant Joan Despí – Martorell; i els itineraris motoritzats de Monistrol de Montserrat – Collbató i Esparreguera-Collbató.

- Promoure la creació d'un sender a la vora del riu que permeti anar caminant des de Martorell fins a Olesa pel marge esquerre del curs fluvial.
- Promoure la instal·lació de panells informatius sobre el fons escènic montserratí a indrets assenyalats, on s'al·ludeixi preferentment a l'expressió artística del paisatge. Una bona localització d'aquests panells podrien ser indrets com la roca Dreta, just per sobre de Martorell, o el pont del Diable.

10. Vall Baixa del Llobregat

Comarca:

Baix Llobregat i Vallès Occidental.

Superfície:

3.630 ha.

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Martorell, Castellbisbal, Sant Andreu de la Barca, Corbera de Llobregat, el Papiol, Pallejà, Molins de Rei, Sant Vicenç dels Horts, Sant Feliu de Llobregat, Santa Coloma de Cervelló, Sant Joan Despí, Sant Boi de Llobregat, Cornellà de Llobregat i el Prat de Llobregat.

416

Parc Riu Llobregat al municipi de Sant Boi de Llobregat. Al fons, pont del tren d'alta velocitat. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Vall del tram baix del Llobregat, encaixada entre les muntanyes predominantment forestals de Collserola i d'Ordal. S'estén des del congost de Martorell fins que el riu s'obre en un ventall deltaic, a l'altura de Sant Boi de Llobregat.
- El Llobregat se situa al bell mig de la vall i està canalitzat per prevenir inundacions i permetre el pas d'infraestructures diverses. La vegetació natural al voltant del riu és escassa, formada sobretot per pollancrees o àlbers. Existeix, però, un petit indret on es manté vegetació autòctona: els aiguamolls de Molins de Rei.
- És significativa la presència de camps de fruiters al fons de la plana al·luvial, un parcel·lari agrari característic de regadiu que es beneficia dels dos canals laterals del segle XIX amb valor històric (de la Infanta i Dreta del Llobregat), a partir dels quals les séquies reguen els camps per gravetat.
- Pobles tradicionalment localitzats a la línia de contacte del pla amb la muntanya, que han crescut cap amunt dels vessants i també han ocupat una important superfície de la plana al·luvial, sobretot amb polígons industrials. Dos fronts urbans continus a cada samontà, que pràcticament interrompen del tot el contacte físic entre la vall i les muntanyes del voltant.
- La construcció de nombroses infraestructures lineals al fons de vall (les carreteres AP-2/B-23 i A-2, el tren d'alta velocitat, conductes de gas, etc.) ha malmès molts camps i ha reduït força l'àmbit fluvial.
- La Colònia Güell, amb la cripta de Gaudí, declarada Patrimoni de la Humanitat.

Mirador

— Itinerari motoritzat

124 Sant Boi de Llobregat - Sant Vicenç dels Horts

129 Sant Climent de Llobregat - Sant Joan Despí

147 Sant Vicenç dels Horts - Gelida

— Itinerari no motoritzat

16 Sant Vicenç dels Horts - Castell d'Eramprunyà

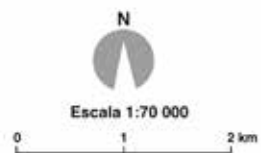
85 Martorell - Platja

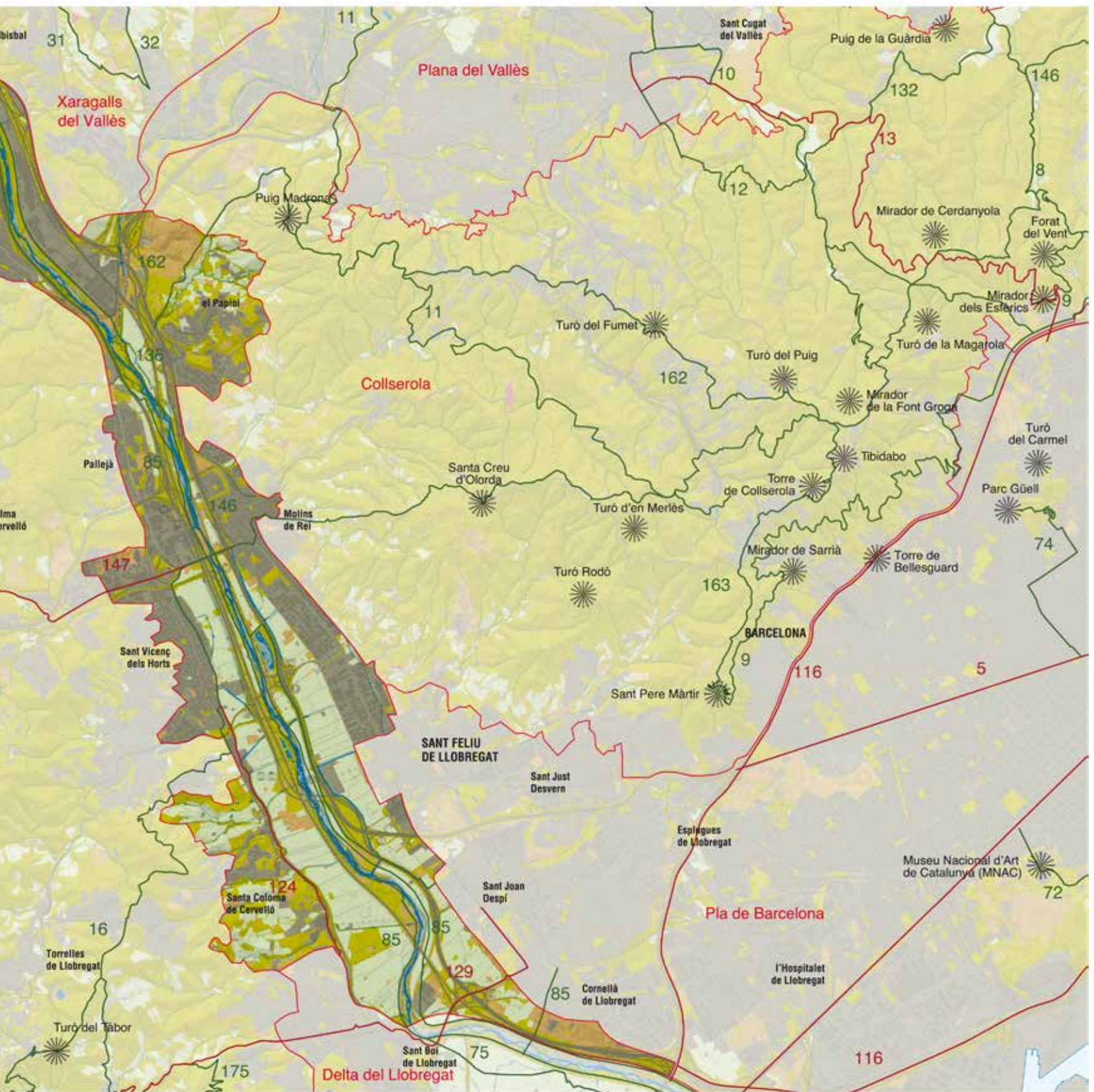
136 Sant Joan Despí - Martorell

146 Sant Vicenç dels Horts - Montcada i Reixac

162 Tibidabo - el Papiol

418

Elements naturals del paisatge

El clima de la Vall Baixa del Llobregat és de caire mediterrani litoral, amb una temperatura mitjana anual d'entre 15 i 16 °C. Les precipitacions, amb un règim molt irregular al llarg de l'any i períodes torrencials freqüents, oscil·len entre els 600 i els 650 mm. L'efecte marítim hi és molt evident, tant pel que fa a la termoregulació general com quant al règim de vents, sobretot en període estival. Durant l'estiu, la marinada diària sol acanalar-se per la vall, en direcció ascendent, mentre que a l'hivern, en canvi, els aires freds interiors davallen vers el litoral.

La Vall Baixa del Llobregat és conseqüència del rebliment geològic d'un estuari, que hom sol anomenar en literatura científica «ria Rubricata», incisió lineal que es recolza en una falla molt marcada que separa les Muntanyes d'Ordal de Collserola. Durant el quaternari la dinàmica fluvial ha donat fins a cinc nivells de terrasses diferents de tipus al·luvial, formades sobretot per graves, argiles i sorres, que són els materials dominants a la zona. A la Vall Baixa del Llobregat es produeix una infiltració d'aigua del riu molt important que es trasllada vers l'aquífer interior del delta. Es pensa que un indret clau per a la recàrrega de l'aquífer és Pallejà, on es produiria l'entrada de fins al 80% de les aigües cap als nivells inferiors deltaics. Mentre que els materials de la vall són sedimentaris i molt recents, la litologia de les muntanyes del voltant és molt més antiga, concretament del paleozoic, dominada principalment per pissarres, tot i que hi ha una franja de transició amb peus de mont relativament recents i diferents nivells de terrasses. Es produeix un contrast molt marcat entre el fons de vall, recent i de morfologia molt aplanada, i els vessants, molt més antics, alterosos i costeruts.

El Llobregat és el principal riu de l'àrea. A més, és el principal curs d'aigua permanent natural de la Regió Metropolitana de Barcelona, tot i que a l'estiu pateix un fort estiatge i per això existeixen referències històriques de guals de pas al riu durant la canícula estival. Al marge esquerre, té com a principals tributaris la riera de Rubí –que drena bona part del sector més occidental del Vallès Occidental–, la Rierada –que generalment no du aigua a la Vall Baixa del Llobregat però dins de Collserola n'acostuma a portar tot l'any–, la riera de Sant Bartomeu, la riera de la Salut i la riera de la Païssa. Al marge dret destaquen les rieres del Palau, Corbera, Cervelló i Torrelles; tot i que actualment aquests quatre cursos d'aigua només aporten aigua al riu de manera ocasional, hi ha constància històrica que fins i tot a l'estiu desembocaven amb aigua al Llobregat. Tots aquests cursos d'aigua, que aparentment podrien semblar exigus, han provocat inundacions catastròfiques amb una certa freqüència, per exemple el 1962, quan les aigües van arribar als samontans, o el 1971, quan van provocar la caiguda del pont de Carles III, les bases del qual estaven molt debilitades a causa de l'extracció massiva de graves de la llera del riu.

La vegetació natural té una presència molt escassa, a la pràctica reduïda a la llera del riu i a algun retall de muntanya. En el cas de la llera del riu, les obres continuades dels darrers decennis, mitjançant les quals s'ha construït un nou gran canal per al Llobregat, han implicat la pèrdua pràcticament total de la vegetació espon-

Els aiguamolls de Molins de Rei van ser creats artificialment l'any 1995 sobre un antic meandre situat al marge esquerre del riu Llobregat. Pere López

tània o subespontània que hi havia, tot i que encara resten alguns petits sectors amb pollancre (*Populus nigra*) o àlbers (*Populus alba*) més o menys esparsos. Més enllà de les iniciatives institucionals per a la millora paisatgística de l'entorn fluvial, a través de les quals s'han plantat molts arbres que previsiblement generaran comunitats de ribera amb el pas dels anys, existeix un petit indret on es manté vegetació autòctona: els aiguamolls de Molins de Rei. Es tracta d'un petit recinte, actualment d'unes 8 ha en total, amb àlbers i pollancre que creixien en un antic meandre abandonat del riu; amb motiu de les obres de la nova llera, una part del sector es va eliminar i, com a compensació, hom va decidir convertir uns camps en una zona humida artificial a la qual se subministra aigua per formar la làmina; la vegetació de ribera encara hi és escassa, però previsiblement hi creixerà. Pel que fa a la vegetació dels retalls de muntanya de Collserola o Ordal inclosos, destaquen els herbeis –llistonars sobretot, en antics camps abandonats de garrofers (*Ceratonia siliqua*), oliveres (*Olea europaea*) o ametllers (*Prunus amygdalus*)–, les màquies i les pinedes, però es tracta en tot cas d'àmbits marginals.

Evolució històrica del paisatge

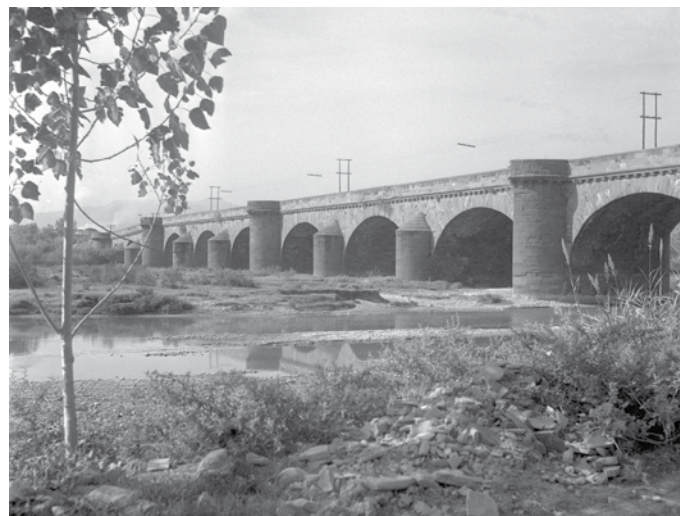
La Vall Baixa del Llobregat és un paisatge intensament humanitzat. A les muntanyes del voltant s'han descobert assentaments prehistòrics i ibèrics, i a la plana sembla que la presència romana va ser molt important, com ho testimonien restes de vil·les com les que s'han trobat al nucli antic de Sant Boi de Llobregat, al Palau (Sant Andreu de la Barca) o al Bonviatge (Sant Joan Despí). En tots els casos, tanmateix, s'evidencia una localització relativament allunyada del riu, en les terrasses superiors i no estrictament a la plana al·luvial, amb tota probabilitat per resguardar-se de les inundacions.

Ja en època romana la Vall Baixa del Llobregat va ser reconeguda com a via de comunicació privilegiada cap a i des del pla de Bar-

celona i, per tant, hi devia passar el vial que comunicava el pont del Diable, on la Via Augusta creuava el riu, amb Barcelona. El pas del Llobregat possiblement des de temps remots es feia amb barca i a l'edat mitjana estan documentats passos amb barca almenys a Sant Boi de Llobregat i a Sant Andreu de la Barca (en aquest cas amb un topònim transparent). Segurament la barca de Sant Andreu va adquirir molt de protagonisme a partir del 1143, quan es té constància documental que una riuada va destruir el pont romà del Diable. La Vall Baixa del Llobregat va ser terra de marca durant l'alta edat mitjana. Després de la que els musulmans perdessin Barcelona a l'inici del segle IX (vers el 801), Sant Boi de Llobregat (l'Alcalà d'aleshores) fou escollit com a nucli islàmic per hostilitzar la capital, situació que es va mantenir durant un segle, abans que els cristians comencessin a ocupar les fortaleses de les muntanyes d'Ordal, a inicis del segle X (el 904 consta l'apropiació de Cervelló).

D'ençà que els comtes barcelonins van donar privilegis especials a la ciutat, bona part de la Vall Baixa del Llobregat (des de Molins i Sant Vicenç cap al sud) va passar a formar part de l'anomenat «territori de Barcelona», fet que implicava pertànyer a la jurisdicció barcelonina. Tanmateix, els senyors de la contrada es van resistir a perdre les prerrogatives, i els conflictes entre els comtes i les senyories estaven a l'ordre del dia. Es coneix, per exemple, que el Consell de Cent barceloní va exercir una forta autoritat en el cas de la barca de Sant Boi (on cobrava uns gravàmens força elevats), però també se sap que a Molins, durant tota la baixa edat mitjana, els Requesens no van deixar impartir justícia a la institució municipal del Cap i Casal. Es pretenia mantenir el territori sobretot per garantir el proveïment urbà de la Barcelona medieval (per exemple de carn, i en aquest sentit s'entén que hi hagi documentades carnisseries en mans barcelonines a indrets com Sant Feliu). Els ramats, abans d'entrar a la ciutat, devien romandre pasturant en sectors com ara la Vall Baixa del Llobregat. Alhora, diverses àrees del voltant del riu es devien regar amb séquies, perquè hi ha notícies d'inundacions catastròfiques al segle XIII que van destrossar els sistemes de rec; en tot cas, els regadius no devien ser predominants sinó més aviat esporàdics. Sigui com vulgui, la importància de la Vall Baixa del Llobregat com a corredor de comunicacions cap a Barcelona es va reforçar durant l'edat mitjana, a mesura que la capital va adquirir més importància. S'entén, en aquest sentit, que l'ermita del Bonviatge (Sant Joan Despí), al peu del camí ral que discorria pel marge esquerre del riu, fos un punt emblemàtic per als traginers que es dirigien o sortien de Barcelona.

Les primeres descripcions sistemàtiques del paisatge són del segle XVIII. Per les respostes de pobles com Molins o Sant Feliu al qüestionari de Francisco de Zamora, es coneix que bona part del fons de vall estava ocupat per sorrals, que, per tant, no s'aprofitava per a l'agricultura i que hi havia inundacions freqüents. Tanmateix, hi havia alberedes que s'empraven per emparrar les vinyes i obtenir-ne raïm en fresc o vi grec. Tot i que hi havia producció de fruita en fresc –raïm, però també moltes altres fruites–, la falta d'unes infraestructures de regadiu impedia posar en conreu intensiu tot el fons de vall. A la segona meitat del segle XVIII la construcció del «camino recto» derivat del decret de Carles III de 1761 va representar un canvi de primer ordre en el paisatge, amb la implantació del traçat de la N-II (que comunica Madrid amb la Jonquera) i l'aparició del

El pont de Carles III, d'estil neoclàssic, sobre el riu Llobregat a Molins de Rei. ICGC, Fons Cuyàs

magnífic pont de Molins de Rei, enfonsat la dècada de 1970 a causa de l'extracció de graves al llit del riu (i posteriorment enderrocat).

Tot aquest estat de coses va canviar radicalment amb el traspàs del segle XVIII al XIX. L'any 1819 s'inaugurava el canal de la Infanta Carlota, al marge esquerre del riu, pagat fonamentalment pels terratinents propietaris d'aquella zona. Amb una longitud de 17 km, anava del Papiol fins al peu de Montjuïc, a l'actual Zona Franca de Barcelona, i regava unes 3.000 ha. Per tant, va aportar aigua a tot el marge esquerre de la Vall Baixa del Llobregat. El canal es va fer amb una rapidesa sorprenent per a l'època –aprovat el 1817, inaugurat el 1819– i amb una gran qualitat formal, com ho testimonia Jaubert de Paça en atansar-s'hi, just en el moment de la construcció, enaltint «[t]odas estas obras construidas con la mayor solidez, y algunas de ellas con lujo». A final del segle XIX, a la zona regada pel canal de l'esquerra ja s'havien imposat els fruiters de regadiu, fonamentalment de pomes, préssecs i peres (amb unes varietats molt específiques de la Vall Baixa del Llobregat: la poma camosa o manyaga, la pruna clàudia, la pera castell i el préssec gavatxo, benvingut o barraquer), i també nespres, fruiters que sovint a l'ombra aixoplugaven hortalisses. L'arribada l'any 1854 de la línia de tren al marge esquerre va aportar un excel·lent mitjà d'exportació i, també, de transport eficient a Barcelona.

Al seu torn, l'any 1858 va ser inaugurat inicialment –i el 1885 de manera definitiva– el canal de la Dreta del Llobregat. Aquest canal té 14 km i va de Sant Vicenç dels Horts al Prat de Llobregat. Inicialment es preveia que regués 7.500 ha (tot el delta de ponent, a més del cantó occidental de la Vall Baixa del Llobregat) però mai no n'ha regat més de 3.000, aproximadament el mateix que podia regar el canal de l'altra riba. Cal pensar que l'estació de captació del canal de la Dreta és aigües avall de la de la Infanta i això va provocar una rivalitat històrica entre la ribera dreta i l'esquerra. De fet, ja en origen el canal de la Dreta va haver de litigar amb el de la Infanta, que considerava que la concessió d'un canal a la ribera dreta afectava el cabal assignat al de l'esquerra, sobretot durant

l'època d'estiatge. El canal de la Dreta va ser un efectiu instrument de canvi de conreus (de secà a regadiu) a la riba homònima de la Vall Baixa del Llobregat. Molts d'aquests pobles ja tenien una relació privilegiada amb Barcelona, en termes de proveïment de productes agraris, per bé que no podien produir en quantitat perquè els mancava reg.

Un indicador del retard que va afectar la ribera dreta en relació amb l'esquerra era la pervivència dels emparats esmentats més amunt encara a final del XIX. Amb el canal de la Infanta aquesta activitat havia desaparegut a la riba esquerra, ja que la producció artesana de vi grec, el laboriós procés de recollida del raïm emparat i la necessitat de disposar de terrenys frescos per a àlbers eren incompatibles amb un regadiu especialitzat. Tanmateix, es va mantenir a la riba dreta fins entrat el segle XX. L'exportació de fruita dolça cap a França es va encetar cap al 1910, quan arribà el tren (1912) a Sant Boi i Sant Vicenç. La riba regada pel canal de la Dreta s'incorporava així a la dinàmica del marge esquerre, on l'exportació de fruita dolça havia començat vers el 1880. L'agricultura era, per tant, puixant i productiva, i no ha d'estranyar que Rubió i Tudurí, quan va fer el seu Regional Planning (1932), indiqués que els terrenys de conreu d'aquest indret s'havien de preservar i que la urbanització s'havia de derivar cap a altres zones.

El segle XIX i sobretot a començaments del XX es va implantar la indústria, cosa que va provocar canvis paisatgístics importants. Convé destacar, en aquest sentit, la creació de la Colònia Güell, a cavall entre els dos segles, la cripta de la qual (obra d'Antoni Gaudí) ha estat declarada Patrimoni de la Humanitat.

422

Un altre canvi paisatgístic rellevant va arribar a la Vall Baixa del Llobregat amb la construcció de l'autopista A-2 (ara AP-2) a finals dels anys seixanta. A diferència d'infraestructures anteriors, l'AP-2 se situa al bell mig dels camps, enmig de la riba esquerra del riu, i abandona el samontà per ubicar-se més a prop del riu que dels

Les edificacions de la Colònia Güell (Santa Coloma de Cervelló) tenen la capacitat d'evocar els orígens del paisatge industrial de la Regió Metropolitana de Barcelona. Josep Padró

pobles. L'AP-2 trenca així el sistema de funcionament agrari de la Vall Baixa del Llobregat caracteritzat pels canals i camins secundaris perpendiculars al riu. Alhora va crear un important efecte barreira i es va segmentar el parcel·lari i les explotacions. Anys després li va arribar el torn a la riba dreta. L'any 1996 es va començar la construcció de l'autovia Barcelona-Lleida (N-II, ara A-2). L'A-2 va provocar en el parcel·lari del costat dret efectes similars als que havia tingut l'AP-2 al marge esquerre.

A banda de la implantació d'infraestructures, el desenvolupament urbanístic dels darrers decennis, d'acord amb la planificació vigent, ha comportat l'aparició als samontans –que abans estaven ocupats majoritàriament per cultius i per poblaments puntuals antics com Sant Vicenç, Molins, etc.– de dos fronts urbanoindustrials sense solució de continuïtat (entre Molins de Rei i Sant Joan Despí i entre Pallejà i Sant Boi de Llobregat) que rodegen els camps de la part central de la Vall Baixa del Llobregat. En el cas de la cubeta de Sant Andreu la urbanització ha estat completa. Els desenvolupaments industrials dominen en aquestes zones. Molts d'ells es van acollir a les mesures d'industrialització urgent de la dècada de 1980. Tampoc no hi manquen creixements residencials de tipus suburbà (amb barris sencers d'autoconstrucció) o en forma de polígons d'habitatge planificats de manera unitària (Molí Nou, Can Falguera).

Organització i dinàmica actual del paisatge

Globalment, entre les infraestructures, els polígons i les zones residencials, més de la meitat de la Vall Baixa del Llobregat està urbanitzada. El canvi paisatgístic ha estat molt accelerat, de manera que entre finals dels anys 1980 i inicis del segle XXI els espais oberts (principalment conreus de fruiters, conreus herbacis i bosquines o prats) van passar de dominants a secundaris, ja que van passar d'ocupar inicialment el 60% de la Vall Baixa del Llobregat a poc més d'una quarta part, tendència que s'ha agreujat per les noves infraestructures i creixements urbans dels darrers anys. Per tant, la dinàmica general ha passat d'un paisatge no construït a un paisatge majoritàriament urbanitzat, amb zones industrials i comercials, urbanitzacions i nuclis urbans de distinta mena.

La reducció de boscos i bosquines de les muntanyes dels voltants del fons de vall es va donar a favor del creixement de la superfície urbana, amb barris de nova construcció a banda i banda de la vall. Com a resultat, la presència de vegetació natural és actualment marginal, i es redueix pràcticament a algun petit sector del samontà de les Muntanyes d'Ordal i de Collserola, així com a algun altre petit espai com és el cas dels aiguamolls de Molins de Rei. També hi ha llocs semidenudats: indrets amb vegetació escassa, fonamentalment del domini públic hidràulic (terrenys que han estat molt remoguts els darrers anys) i tots els extensos marges de les infraestructures –molts d'ells talussos– que, a causa de les servituds, s'estessen amb molta freqüència.

Pel que fa a la reducció dels espais agraris, que ha passat de més del 35% a poc més del 20%, cal atribuir-la a la construcció de grans infraestructures al fons de vall, però també a l'abandona-

ment de camps de secà, que van donar pas a superfícies d'herbeis. Tot i que la seva reducció ha estat molt acusada els darrers anys, encara n'ocupa una quarta part. Es correspon bàsicament amb els fruiters de regadiu del fons de vall. A més dels fruiters de regadiu, un altre ús del sòl agrari d'importància creixent són els conreus herbacis, fonamentalment hortalisses. Als costers de les muntanyes es localitzen alguns secans testimonials i algun camp de cirerers (regat amb el sistema de gota a gota) al voltant de Santa Coloma o Cervelló.

Una desena part de la Vall Baixa del Llobregat és coberta de zones urbanes residencials, sobretot els antics pobles del samontà i les seves expansions. Són poblacions que van experimentar un gran creixement a la segona meitat del segle xx, principalment per l'onada migratòria de la dècada de 1960 i que va afectar en primer terme les zones situades per sobre de la línia del samontà. També hi ha alguns casos esporàdics d'àrees residencials d'aquella època dins de la plana al·luvial, com per exemple Can Falguera de Sant Feliu. El creixement urbanístic més recent, de la dècada de 1980 ençà, s'ha repartit gairebé a parts iguals entre la plana al·luvial (Pallejà, Sant Joan Despí, etc.) i els vessants o els primers contraforts de les muntanyes (Can Marc a Sant Feliu de Llobregat, el Parc de Vallpalau a Sant Andreu de la Barca, Santa Coloma de Cervelló, etc.).

Les poblacions de la Vall Baixa del Llobregat se situen majoritàriament a la línia de contacte del pla amb la muntanya (samontà). Aquest emplaçament resultava adient per salvar-se de les periòdiques i recurrents inundacions del riu i perquè permetia que les poblacions aprofitessin les característiques agronòmiques de les muntanyes dels voltants (els secans) i dels fons de vall (històricament camps frescals i humits, tot i que sense aigua garantida fins al s. xix, quan es van implantar els regadius). Al marge dret s'emplacen a la línia de contacte del pla amb la muntanya Sant Andreu de la Barca (27.434 habitants, dades de l'any 2016), Pallejà (11.348), Sant Vicenç dels Horts (27.961) i Sant Boi de Llobregat (82.402). Al marge esquerre hi ha Molins de Rei (25.359), Sant Feliu de Llobregat (44.086) i Sant Joan Despí (33.502). Força per sobre de la línia de samontà, ja a la muntanya, hi ha dues poblacions més petites: als vessants d'Ordal, Santa Coloma de Cervelló (8.073 habitants), i als vessants de Collserola, el Papiol (4.075 habitants). Tot i situar-se a la muntanya, tant Santa Coloma com el Papiol –com, històricament, Santa Creu d'Olorda, abans de la seva desaparició com a municipi independent el 1915– tenen una part important del terme a la plana, de manera que es podien beneficiar de les millors terres de regadiu (ara, tanmateix, molt malmeses).

Pràcticament tots els municipis tenen més d'un nucli de població. Per exemple, Santa Coloma té la Colònia Güell a més del poble, tot i que precisament la política urbanística de les darreres dècades ha passat per unir els diferents assentaments de cada municipi, fins al punt que avui dia ja formen part del mateix continuum urbà: Sant Boi i la Ciutat Cooperativa, Sant Andreu i el Palau, Sant Vicenç i Can Ros, etc. Convé tenir present que el creixement de totes les poblacions de la Vall Baixa del Llobregat durant els darrers decennis ha estat positiu, tot i que en cap cas molt acusat. En general s'observa l'aparició de nous barris residencials que acullen pobla-

La unitat està dominada per infraestructures viàries i ferroviàries pel fet de ser una de les dues vies d'accés a Barcelona. JT Curses

ció jove (per exemple, a Santa Coloma o a Sant Andreu) sovint procedents d'altres poblacions de l'àrea metropolitana, una certa emigració de gent que vivia a la Vall Baixa del Llobregat cap a àrees més allunyades, dins de l'àrea metropolitana mateixa, i l'arribada massiva d'immigrants de països llunyans, que tendeix a concentrar-se en barris concrets d'aquest àmbit. En els propers anys no es preveuen grans expansions de les àrees residencials.

El paisatge de la Vall Baixa del Llobregat està clarament dominat per les infraestructures viàries i ferroviàries. Com que és una via d'accés i de sortida de Barcelona, la principal, junt amb el congest de Montcada, la Vall Baixa del Llobregat ha esdevingut un veritable corredor d'infraestructures. Històricament, les infraestructures a la Vall Baixa del Llobregat transcorrien pels samontans (actuals recorreguts de la BV-2002, N-IIa i la línia FGC Barcelona-Martorell, al marge dret; i de la N-340, la línia de Rodalies Renfe Barcelona-Vilafranca o la C-1413a, al marge esquerre). Tanmateix, la història recent del paisatge de la Vall Baixa del Llobregat es caracteritza per la progressiva aparició d'infraestructures al fons de vall: l'AP-2/B-23, l'A-2, el tren d'alta velocitat, etc.

Actualment, les dues grans vies de comunicació paral·leles que passen precisament pel fons de vall, l'AP-2 i l'A-2, són les de major protagonisme en el paisatge, tot i que n'hi ha d'altres: l'antiga N-II (que passa del marge dret al marge esquerre als Quatre Camins), la BV-2002 (vial important del marge dret, de Sant Boi a Sant Vicenç) o l'AP-7 (al capdamunt, travessa la vall de forma perpendicular). Pel que fa als ferrocarrils, també hi ha dues vies paral·leles (els Ferrocarrils de la Generalitat pel marge dret i la Renfe pel marge esquerre), i el tren d'alta velocitat pel bell mig, pràcticament en línia recta, la qual cosa fa que dins de la Vall Baixa del Llobregat creui el riu un total de quatre vegades.

Ha estat especialment punyent l'augment del sòl ocupat per les infraestructures viàries i ferroviàries, que van passar del 8% a finals de la dècada del 1980 a ocupar entre el 25% i el 30% avui dia; és el creixement més gran dels que es van produir a la Vall Baixa del Llobregat en aquests anys, i que sobretot es degué a la implantació de l'A-2 (amb les rotondes, accessos i vies de serveis

associats) i la posterior execució de les obres del TAV, que travessa en sentit longitudinal.

Aquest increment tan important de les infraestructures de tota mena és el responsable de la major part de la transformació paisatgística, ja sigui de manera directa o indirecta. Així doncs, la construcció constant de noves infraestructures de pas malmet els camps i penalitza la continuïtat territorial, paisatgística i ecològica. Durant el 2008, per exemple, es va fer passar un gasoducte proper a l'existent, que va afectar més camps i va generar noves servituds als conreus. Més tard va ser una canonada d'aigües depurades que afectava més superfície agrària. Alhora, la construcció d'infraestructures i d'altres serveis i instal·lacions genera l'aparició d'espais erms i desproveïts de vegetació mentre els sòls estan en transformació, paisatges efímers però que a causa de la recent crisi econòmica han estat presents força temps. Tot el sector, per exemple, entre el TAV i l'AP-2 va ser un erm mentre van durar les obres, es van plantar arbres en alguns sectors amb desigual fortuna (alguns arbres de ribera s'han mort per la manca de reg), i, amb una certa rapidesa, alguns van ser ocupats per activitats de naturalesa clandestina com ara horts marginals (sovint en domini públic hidràulic i extraient aigua del riu sense permís). Actualment, aquest sector, una vegada acabada l'obra, ha estat recuperat amb la incorporació a la llera del riu de deflectors fluvials, amb la finalitat de tornar a la configuració natural de meandres del riu.

Pel que fa a les expectatives de creixement de les grans infraestructures, les reserves per a nous traçats són elevades. Pel que fa a la xarxa d'infraestructures ferroviàries i de transport públic, el Pla territorial proposa una línia de metro o de rodalia (segurament, per problemes de cota, amb traçat superficial) entre Sant Joan Despí i la Ciutat Cooperativa (de Sant Boi de Llobregat), a més de la proposta d'una xarxa de tramvia o plataformes reservades d'autobús de connexió entre Sant Feliu de Llobregat, Molins de Rei i els Quatre Camins. En relació amb la xarxa d'infraestructures viàries, actualment està en construcció el nou pont que ha connectar l'A-2 amb l'AP-7 i hi ha previsions de nous ponts que comuniquin les dues ribes (Pallejà – Molins de Rei, per tal que la B-24 arribi a l'AP-2) i la millora o el traçat de noves variants que podrien afectar el fons de vall (com la BV-2002 dels Quatre Camins fins a Sant Boi o la millora de la via suburbana entre el Papiol i Cornellà).

Un altre dels usos del sòl majoritaris a la Vall Baixa del Llobregat són les zones industrials i comercials, que es distribueixen sobretot als samontans (ocupant una franja força ampla al voltant de la línia de contacte de la plana al·luvial amb les muntanyes) i a la cubeta de Sant Andreu. Als samontans destaca el gran polígon del Pla, que sutura Molins de Rei i Sant Feliu de Llobregat; també és força gran el dels Quatre Camins (Pallejà i Sant Vicenç dels Horts). En el cas de la cubeta de Sant Andreu, i llevat dels nuclis residencials del Palau i de Sant Andreu de la Barca, pràcticament tot el samontà és cobert de polígons industrials: Nord-est, Can Pelegrí, Congost, Can Albereda, etc. Enmig d'aquests polígons de la cubeta de Sant Andreu passava un canal –anomenat Sedó o Industrial– que es va emprar per produir electricitat des de finals del XIX i fins al seu tancament el 1997. En els propers anys no es preveu, però, una expansió més gran de les àrees industrials, sinó que més aviat les previsions són de compleció de les existents.

Polígon industrial Alcobèria a Castellbisbal, un dels molts polígons industrials, comercials i logístics de la unitat. Jorge Franganillo

Aquesta enorme pressió urbanitzadora de les darreres dècades ha comportat molt sovint altres impactes amb incidència paisatgística, com l'abocament de runes i d'escombraries arreu o l'abandonament de camps de conreu per les expectatives urbanístiques, sobretot a la vora de les poblacions (Molins de Rei, Sant Vicenç dels Horts, el Papiol, etc.). També comporta l'aparició d'erms sense vegetació fruit de processos diversos: restes d'expropiacions, vores de carreteres, camps abandonats i antigues graveres, sòls en transformació per obres de construcció (d'infraestructures sobretot), etc. Aquests espais de vegades s'ocupen amb horts marginals i edificacions precàries de tota mena que empren materials marginals o de rebuig (com ara plàstics o somiers), sostreuen aigües privades (de canals) o públiques (del riu) i generen un fort impacte paisatgístic i un cert rebuig social. A més, s'han subparcellat alguns camps de forma irregular per allotjar horts marginals i també s'hi han construït gran quantitat de petites edificacions.

Un risc que cal tenir en compte és el de caiguda sobre la vall de blocs de conglomerats i gresos del Buntsandstein, presents al turó del Bori i a l'entorn, tot i que les obres per al pas del tren i de l'autovia han treballat en l'estabilització de parets per reduir-lo. En últim lloc, cal esmentar el risc d'erosió i el risc d'incendis forestals als vessants de muntanya, en especial en els indrets on s'han abandonat els camps de secà els darrers anys i es produeix una freqüentació elevada.

Com s'ha indicat anteriorment, el creixement urbanístic ha comportat el rebuig urbà de la cubeta de Sant Andreu i la formació de dos fronts urbanoindustrials sense solució de continuïtat a la part inferior (Molins de Rei – Sant Joan Despí i Pallejà – Sant Boi de Llobregat). Tanmateix, encara queda un petit sector no urbanitzat en el marge dret que manté la interrupció visual i paisatgística: l'entorn de la Torre Salbana, que posa en contacte la conca de la riera de Can Julià (situada per sobre del samontà, amb camps i boscos) i l'espai agrícola del Parc Agrari del Baix Llobregat, en el sector del pla de la Torre, que manté un paisatge agrari competitiu, vibrant i dinàmic. En aquest sentit, el Pla territorial metropolità de Barcelona

situa en aquest indret el principal connector de la Serralada Litoral, que s'estén des del Garraf fins al Montnegre.

A causa principalment de la seva posició estratègica a l'entrada de la conurbació barcelonina, les expectatives de creixements urbans, residencials o per a activitat econòmica són ben presents, i contínuament es coneixen intencions i propostes per al pas de noves infraestructures o la instal·lació de nous serveis que poden acabar transformant i fent desaparèixer els acotats espais oberts i agraris que hi ha. Per tant, la pressió urbanitzadora sobre els espais oberts que resten en el conjunt de l'àmbit és ben present i continuarà en un futur.

En principi, però, el fet que tota la superfície agrària romanent del fons de vall estigui dins de l'àmbit del Parc Agrari del Baix Llobregat hauria de ser garantia suficient per a la conservació i el desenvolupament de l'agricultura i el manteniment d'aquests espais oberts. En aquest sentit, l'any 2010 el Pla territorial metropolità de Barcelona va qualificar aquest espai agrari de sòl de protecció especial pel seu interès natural i agrari, i el 2015 es publicava l'aprovació de la revisió del Pla especial de protecció i millora del Parc Agrari del Baix Llobregat, aprovat inicialment ja el 2004.

Són diverses, però, les amenaces que poden afectar el mateix Parc Agrari: d'entrada, en alguns llocs del Parc Agrari l'agricultura productiva i competitiva ha estat substituïda per horts marginals il·legals que degraden el paisatge rural. Pel que fa a la dinàmica estrictament agrària, si no es produeix un canvi de tendència, es continuaran amb tota probabilitat substituint els fruiters per hortalisses, atès que en el moment actual i en un entorn periurbà la fruita fresca és menys rendible i competitiva que l'horta.

L'existència de l'agricultura garanteix que aquesta immensa plana no es converteixi en una aglomeració contínua amb Barcelona. I també garanteix un reservori alimentari al costat d'una metròpolis que hostatja el 60% de la població catalana. El menjar fresc produït al Baix Llobregat és un dels principals valors d'un paisatge que cal potenciar. Actualment es conreen majoritàriament hortalisses i fruiters de regadiu, sense menystenir l'activitat ramadera.

Pel que fa al tram central del fons de vall, entre el tren d'alta velocitat i l'AP-2, hi ha hagut una millora paisatgística de l'àmbit, gràcies a l'impuls també del Consorci de Recuperació i Conservació del Riu Llobregat. Les actuacions dutes a terme mostren una perspectiva tant social (el tram metropolità del riu es presenta com un espai no urbanitzat, capaç de generar noves connexions i relacions entre els municipis) com ambiental (amb la millora del cicle de l'aigua i el desenvolupament de la connectivitat ecològica), de gran valor estratègic per atorgar a aquest espai fluvial una posició de centralitat dins dels espais verds metropolitans.

El projecte de millora va començar el 2006 i es van dividir les actuacions en dos trams de riu. El primer abastava des del pont del Diable de Martorell fins a l'aiguamoll del Llobregat a Molins de Rei, en la seva confluència amb la riera de Rubí. Els objectius primordials eren la millora ambiental (potenciant la seva funció de connector ecològic) i paisatgística (amb la integració de les zones urbanes i les grans infraestructures de transport) i l'optimització de la recàr-

Gual inundable sobre el riu Llobregat entre Sant Joan Despí i Sant Boi de Llobregat. La seva construcció formava part de l'estratègia de recuperació ambiental i foment de l'ús social del riu. Pere López

rega de l'aquífer. El segon tram d'actuació abastava des del viaducte del TAV a Sant Joan Despí fins al pont de Mercabarna, molt condicionat per les grans infraestructures de transport que discorren paral·leles al riu. Tenia com a objectius primordials trencar el confinament del sistema fluvial (amb la incorporació de deflactors per reconfigurar els meandres al riu) i aconseguir la millora de l'accessibilitat a l'espai fluvial des dels municipis pròxims.

En el marc del programa de cooperació de la Unió Europea per a l'Espai Mediterrani, el projecte PAYS.MED.URBAN (que tenia per objectiu generar coneixement i eines per a la preservació, gestió i millora del paisatge de les zones urbanes i periurbanes), aquest projecte de recuperació ambiental del segon tram de l'espai fluvial del riu Llobregat va ser seleccionat pel Premi mediterrani del paisatge en la categoria d'Obres i projectes, pel seu valor paisatgístic, per significar l'inici de la renaturalització de l'entorn fluvial i per potenciar el riu com a eix vertebrador d'un sector estratègic del territori metropolità.

Aquestes actuacions ja executades, juntament amb el Bosc dels Amics de la Universitat Politècnica de Catalunya, fet a base de la plantació d'arbrat per compensar emissions de CO₂, entre d'altres, permeten donar continuïtat al gran espai obert que genera el riu, amb un gran potencial com a territori d'oci, descans i educació en el paisatge.

Finalment, respecte a les zones que queden per sobre del samonà, es produeix un contrast entre els vessants de Collserola i els de les Muntanyes d'Ordal. Mentre que a Collserola l'àmbit no urbanitzable està molt consolidat gràcies al planejament urbanístic, territorial i sectorial (PEIN) actual, en el cas de les Muntanyes d'Ordal no existeix una protecció similar.

Expressió artística del paisatge

Probablement la imatge artística de la Vall Baixa del Llobregat està molt associada al pintor i poeta Miquel Carbonell i Selva. Els paisatges de l'entorn de la vila molinenca, l'atmosfera dels quals es

capta en les seves composicions poètiques, estan tenyits d'enyorança i melangia i transmeten matisos clarament romàntics. Els seus quadres, d'altra banda, ens permeten conèixer un paisatge fonamentalment rural: aiguamolls al fons de vall que s'empraven per a pastura, el referent de Sant Ramon al fons, un ambient que recorda l'entorn del canal de la Infanta, etc., de manera que ens podem fer una idea de com era la Vall Baixa del Llobregat a la segona meitat del segle XIX. El llegat d'aquest pintor havia romàs oblidat però els darrers anys s'ha anat recuperant.

Més enllà d'aquest primer referent emblemàtic, trobem una bonica representació pictòrica atribuïble a Pierre Deffontaines (de la dècada de 1950) que sintetitza molt bé els trets d'aquest paisatge. Malgrat la seva pretensió realista, el riu (amb el seu areny) i l'espai agrari hi són molt realçats, mitjançant una força expressiva manifesta. Mentrestant, les muntanyes i els pobles queden en un segon pla, als marges de l'escenari central. Segurament, amb aquesta aquarel·la, el geògraf Deffontaines estava expressant la seva concepció paisatgística d'aquest àmbit territorial que ell anomenava Alt Delta: «de sòl més lleuger, més sorrenc, més clar, més sec i sobretot menys salat, està dedicat a l'arboricultura; els camps són petits boscos continuats sota els quals, i a la seva ombra, prosperen conreus com ara cols, mongetes, melons, patates, faves. Aquestes bosquines es componen especialment de pomeres, pereres, codonyers, pruneres, nesprers, però també de figueres, presseguers i fins i tot tarongers i llimoners» (Deffontaines, 1949 [trad.1956]: p. 275).

El Llobregat ha estat un motiu literari recurrent esdevingut símbol de Catalunya en múltiples sentits, en especial pel seu recorregut geogràfic (percebut com a columna vertebral del país, ja que comunica el Pirineu amb la capital) i pel seu paper històric, en servir de frontera entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova durant un temps. Possiblement un dels primers textos que converteix el Llobregat en metàfora del país és de Rubió i Ors (1841), que, malgrat no contenir aparentment una referència explícita a la Vall Baixa del Llobregat, com conté, per exemple, a l'àmbit del Pla de Montserrat, aporta clarament una imatge particular del curs fluvial.

«— Si t' donás la sua corona

Un rey y l' ceptre de plata,
Y son mantell d' escarlata,
Y son trono engalanat,
¿Gentil gayté, deixarias
Pera ser rey tas baladas,
Tas montanyas regaladas
Y ton joyós Llobregat?

Si t' regalás, gayté, un mágich
Sos castells de núbols blaus,
Y sos follets y palaus
D' estrelletas esmaltats,
¿Olvidarias per ells
Las neus, las boyras, los rius,
Las frescas nits dels estius,
Las ninas del Llobregat?—

—No, nineta, pus mes val
Ma gayta de drap vermell
Y mon capot que l' mantell
De un rey de perlas brodat:
Pus mes que ls' palaus moriscos
Val ma cabanya enramada
Ab las flors que ma estimada
Roba, al matí, al Llobregat.

Si t' prometés un rey moro
Perlas ricas y galanas,
Y son bordell de sultanas,
Y son palau encantat,
¿Joyós gayté, olvidarias
T' airosa y fresca cabanya,
Ton llit de fullas que banya
Lo caudalós Llobregat?

Y mes que los castells mágichs
De núbols blaus Monseny val
Ab sas rocas de coral,
Y ab son front altiu nevat;
Y molt mes las nits de hivern
En que nos sorpren lo jorn
Referint del foch entorn
Historias del Llobregat.

Pus per mes que li donás
Un rey son ceptre de plata,
Y son mantell d' escarlata,
Y son trono engalanat,
Deixaria, hermosa nina,
De ser rey per sas baladas
Y montanyas regaladas
Lo gayté del Llobregat.— »

(Rubió i Ors, 2006 [1a ed. 1841])

Més enllà de les referències al riu, l'esment dels camps i de la seva importància productiva també ha estat un lloc comú, per exemple amb lloances de tipus literari. En aquest context s'ha d'entendre el fragment que dedica Josep Pla a la Vall Baixa del Llobregat en la seva *Guia de Catalunya*.

«La vall constitueix un vastíssim fruiterar, importantíssim a Catalunya. S'inicia a ponent del Prat i puja fins a Martorell; forma el jardí més prodigiós d'arbres fruiters que el país pot presentar. El regadiu queda arrastellat vora els marges del riu, i la densitat arbòria hi és admirable. Si el visiteu per la primavera, és un paradís terrenal. Les terres de la riba dreta són les més fèrtils: hi trobareu a milers les pomeres i pereres. Això no obstant, les característiques d'aquest meravellós riberal d'horta, com a tot el país, vénen donades per la diversitat; hi abunden els cirerers, els pruners, les nespreres, les maduixeres, els presseguers i els albercoquers, gairebé sempre de costat amb els conreus hortícoles, farratges i de cereals. Ací, hi trobareu les més altes qualitats de la fruita a Catalunya: la pruna clàudia, els préssecs anomenats gavaxos i benvinguts, que són insuperables.» (Pla, 1976: p. 947-948).

Quadre de Miquel Carbonell dels entorns de Molins de Rei

Des del món de l'ordenació del territori i de la jardineria, Rubió i Tudurí va alertar de la necessitat que aquest paisatge de fruiters no es perdés i, en la seva proposta de Regional Planning de 1932, en va fer un esment explícit. Mitjançant un fragment molt bonic va justificar de manera contundent la necessitat que la urbanització es dirigís cap a altres sectors.

«Potser des d'un punt de mira estricte d'urbanització de Barcelona fóra discutible el nostre criteri de salvaguardar a favor de l'agricultura i de l'economia catalana uns terrenys que com els del Llobregat produeixen milions i milions de fruits d'exportació. Però [...] cap dubte hi ha que aquells terrenys, que per un treball diversos cops secular han esdevingut unes incomparables fàbriques de productes per a l'exportació, val més que continuïn donant llur gran rendiment agrícola, en lloc d'ésser lliurats a l'edificació, o a la indústria, les quals altres terrenys trobaran, menys fecunds, naturalment, que no pas aquests.» (Rubió i Tudurí, 1932: p. 71-72).

Tanmateix, els desigs del prohòm no s'han acomplert i les transformacions del paisatge de la Vall Baixa del Llobregat han estat intenses. Això ha provocat un cert desencís que també s'ha recollit en la literatura. El mateix Josep Pla, molts anys després de la seva *Guia de Catalunya* de 1961, passa per la Vall Baixa el 1976 i diu el següent:

«El pla del Llobregat és cada dia més desconegut. Quantes fàbriques! Quan jo anava a Martorell, el pla del Llobregat era un país feliç, mesocràtic i agradable. Ara deu ser d'una complicació terrible i mortífera. No hi ha dubte: progressem!» (Pla, 1979: p. 211-212).

També en un llibre recent sobre el Delta del Llobregat –subtitulat significativament *Terres d'oblit*– es fa referència al pas del canal de la Dreta a Sant Boi i el seu rodal de la manera següent:

«En els darrers anys, a Sant Boi de Llobregat hi ha hagut una mena d'estira-i-arrotonsa en relació amb el cobriment, en la part urbana de la població, dels trams del canal de la Dreta que encara són al descobert. Finalment, [...] s'ha resolt mantenir visibles els al·ludits trams. Entre altres coses, aquesta decisió permet que quedi cons-

tància física d'una infraestructura de rec, inaugurada el 1865, que [...] va comportar una veritable revolució agrícola [...]. Recordem que, a l'altra riba del riu, el canal de la Infanta ha estat totalment cobert a les zones urbanes... [...]

Situats a la rambla de Rafael Casanova, a Sant Boi, a la part on el canal de la Dreta passa a cel obert, veiem com les aigües, captades del Llobregat a la població propera de Sant Vicenç dels Horts, baixen tranquil·les cap als pocs camps de cultiu que encara queden als encontorns de la vila. Ben mirat, al bell mig de la ciutat se'ns fa estrany estar al davant d'una infraestructura d'aquest tipus [...].

Potser el més adient hauria estat cobrir el canal en la seva totalitat, pensem. Per què mantenir a la vista de tothom una caricatura de la que ha estat una de les obres que, a escala del delta, ha tingut una major transcendència social i cultural? D'altra banda, ja no queden gairebé camps de cultiu... Algú ens dirà que, a ciutat, cal conservar els pocs trams del canal de la Dreta que queden a cel obert perquè serveixin de document d'un passat molt imbricat en la dinàmica actual del delta. [...] Però, no obstant això, no podem deixar de preguntar-nos si no hauria estat possible trobar una fórmula que hagués fet possible la convivència camp-ciutat.» (Tobaruela i Sans, 2003: p. 85-88).

L'expressió artística de la Vall Baixa del Llobregat és, per tant, en clau fonamentalment agrària, tant per la literatura o la pintura, com per les manifestacions més recents de caire popular o oficial.

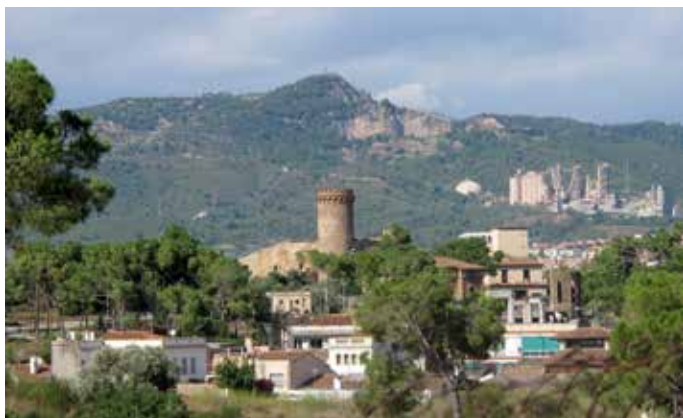
Valors en el paisatge

No hi ha cap espai natural protegit, tot i que el conjunt de la llera del riu, amb l'espai de l'Aiguamoll de Molins de Rei i les basses de recàrrega de Ca n'Albareda, presenta alguns valors naturals i ecològics notables. Hi ha, però, la protecció que representa la figura del Parc Agrari del Baix Llobregat, que inclou gairebé tots els espais oberts del fons de vall. Entre els seus objectius hi ha harmonitzar l'agricultura amb el medi natural i consolidar i donar a conèixer el patrimoni natural. A banda d'això, algun retall perimetral de l'EIN de Collserola entra dins de la Vall Baixa del Llobregat.

A la Vall Baixa del Llobregat es troben dos àmbits inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic (IEIGC): les Escletxes del Papiol – Can Puig (el Papiol) i la successió miocena de la Costa Blanca (Castellbisbal). Finalment, entre els valors naturals i ecològics, cal destacar la funció connectora de l'espai obert dins el corredor Obac-Olorda. També els aquífers de la Vall Baixa i de la Cubeta de Sant Andreu de la Barca estan protegits (Decret 328/1988).

D'altra banda, hi ha nombrosos valors històrics o a les seves vores immediates, alguns de molt antics, com ara les termes romanes de Sant Boi. O altres de més moderns, com la Colònia Güell, amb la cripta de Gaudí, declarada Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO. El conjunt de la colònia és una mostra molt reeixida i ben conservada de conjunt industrial i residencial ben harmonitzat.

A part d'això, trobem un conjunt de fortaleses de diferents èpoques, relacionades amb el caràcter defensiu que històricament ha

Torre Salbana a Santa Coloma de Cervelló. Enfo

tingut la Vall Baix del Llobregat a –porta de Barcelona, frontera entre la Catalunya Nova i la Catalunya Vella, etc. Entre les que actualment estan dempeus, destaquen els castells restaurats del Papiol, Pallejà i Cornellà, d'èpoques diferents, però tots d'origen medieval. També hi ha les restes del Castellciuró, a Molins de Rei, i de la Torre Salbana, a Santa Coloma de Cervelló. Tots aquests elements estan per sobre de la línia del samontà, en petits relleixos o turons. No hi ha construccions molt antigues situades al fons de vall, fet que s'explica per la seva condició d'espai inundable i sense visuals àmplies. Un altre element històric interessant és el pou de gel de Corbera de Llobregat (a la vora de Sant Andreu de la Barca, però dins del terme de Corbera), des del qual es portava gel cap a Barcelona.

No es pot perdre de vista el patrimoni hidràulic associat als dos canals laterals de regadiu de la Vall Baixa del Llobregat (el de la Dreta i el de la Infanta), en forma de cases de comportes (a Sant Vicenç i Molins, respectivament), platanedes al llarg del curs (destaca en aquest sentit el tram del canal de la Dreta entre Santa Coloma i Sant Boi) i infraestructures diverses. Cal ressenyar també el ja desaparegut pont de Carles III, construït a la dècada de 1760, i que havia estat un referent de primer ordre fins que es va enfonsar vers el 1971. Continua sent, tanmateix, un element identitari de primera magnitud.

També convé referir-se al patrimoni modernista de la Vall Baixa del Llobregat, en bona mesura relacionat amb la construcció de les dues línies de ferrocarril que van facilitar l'accés de la burgesia barcelonina cap als pobles, de manera que els edificis que van construir es localitzen sovint al voltant de les estacions, per exemple a Sant Vicenç dels Horts o a Sant Joan Despí (on destaquen Can Negre i la torre de la Creu o dels Ous, ambdues de Josep Maria Jujol). Diverses rutes modernistes ressegueixen aquest patrimoni a alguns pobles de la vall.

Amb igual patró de distribució que els castells situats al samontà o immediatament per sobre es troben una sèrie d'ermites enlairades en turons o relleixos com ara Sant Pere de Romaní o Sant Bartomeu de la Quadra (Molins de Rei), l'ermita de Sant Vicenç (Castellbisbal), la Salut del puig Madrona (el Papiol), Sant Ramon (on es fa un aplec molt popular el mes d'agost, situada al capdamunt del

L'ermita de Sant Ramon al terme municipal de Sant Boi de Llobregat és molt visible des de la unitat. Maria Rosa Ferré

Montbaig, fora de la unitat, però molt exposada visualment des de la Vall Baixa del Llobregat), etc. En els casos del puig Madrona i de Sant Pere de Romaní, les esglésies són romàniques.

També destaquen les esglésies parroquials de les diferents localitats de la Vall Baixa del Llobregat, amb orígens històrics molt diversos, encara que en força casos han estat molt reformades. És el cas de l'església de Molins de Rei totalment reconstruïda el 1942. Tanmateix, algunes de les esglésies parroquials són força antigues i artísticament rellevants, com ara la de Sant Andreu de la Barca, el campanar de la qual, construït a finals del segle XVI, es coneix localment com «la perla del Llobregat». L'església de Sant Baldiri de Sant Boi constitueix també un element referencial de primer ordre a la Vall Baixa del Llobregat. Com a fet poc freqüent cal esmentar que l'església parroquial de Sant Llorenç de Sant Feliu de Llobregat fou erigida en catedral el 2004 per butlla del Papa Joan Pau II. Una ermita particularment relacionada amb el sentit de lloc de pas que històricament ha tingut la Vall Baixa del Llobregat és l'ermita de Santa Maria del Bonviatge, d'estil gòtic popular i amb uns contraforts gruixuts, situada just davant de l'església parroquial de Sant Joan Despí.

Des del punt de vista identitari també tenen una gran importància l'agricultura del fons de vall i el riu, tot i que la relació de les poblacions amb aquests dos ambients possiblement s'ha perdut en gran mesura els darrers decennis, en especial per la construcció de les infraestructures al fons de vall que dificulta el contacte físic amb aquells. A Sant Andreu de la Barca, per exemple, era molt popular el pont de fusta –la Palanca– que creuava el riu, avui substituït per una estructura moderna, i el passeig pels camps o pel vorariu.

Pel que fa a les festes, se'n poden destacar algunes que tenen a veure amb l'agricultura, per exemple les festes de la cirera del Papiol i de Santa Coloma de Cervelló, o la tradicional fira de la Candelera de Molins de Rei. La festa de la rosa de Sant Feliu de Llobregat també té el seu origen en l'activitat agrària, en la mesura que era un conreu tradicional de la Vall Baixa del Llobregat que es duia als mercats de Barcelona. Tanmateix, avui l'activitat de la flor tallada com a tal pràcticament s'ha perdut.

Des del punt de vista productiu destaca en primer terme la rica tradició agrícola de la Vall Baixa del Llobregat, orientada a la fruita dolça per al proveïment de Barcelona i, en determinats moments històrics, per a l'exportació. Tal com posa de manifest la citació de Josep Pla suara referida, hi ha una sèrie de varietats tradicionals de fruita d'aquesta vall que en les condicions actuals ja no són rendibles, però que havien tingut molta anomenada: la poma camosa o manyaga, la pruna clàudia, la pera castell o el préssec gavatxo, benvingut o barraquer en serien bons exemples. L'Arborètum de Can Comes, al Parc Agrari, intenta recollir-les totes i l'Associació de Defensa Vegetal de la Fruita del Baix Llobregat treballa per a la millora i el desenvolupament dels fruiters de la Vall Baixa del Llobregat. Els darrers anys s'han anat substituint els fruiters per les hortalisses i es produeixen verdures d'alta qualitat.

El principal valor estètic de la Vall Baixa del Llobregat és el contrast rotund entre el fons de vall, completament pla, i els vessants dels dos sistemes muntanyosos que la singularitzen pels dos costats. L'aparença de vall hi és absoluta, i es pot dir que el particular diàleg topogràfic genera un àmbit d'una alta qualitat formal.

A la Vall Baixa del Llobregat són molt importants els referents visuals de diversa mena que es poden albirar des del fons de vall. En primer terme les muntanyes pròpiament dites (al marge d'Ordal, el Montbaig, el Montpedrós, el turó del Bori –amb la característica roca del Droc– i al marge de Collserola, sobretot el puig d'Olorda i el puig Madrona). En segon lloc, el seguit d'elements històrics que es disposen just a la línia del samontà o immediatament per sobre, que constitueixen fites visuals de primer ordre des del fons de vall: les esglésies parroquials (amb els campanars de Sant Baldiri de Sant Boi o Sant Andreu com a temples emblema), les ermites situades a les muntanyes o turons que envolten la vall (Sant Ramon al Montbaig, Sant Pere de Romani, etc.) o les forteses (Torre Salbana, Castellciuró, etc.). Finalment, al capdamunt de les muntanyes hi ha alguns elements visuals molt característics que són marcadors del paisatge de gran força visual: Sant Ramon, Sant Vicenç

Presesguers florits en el Parc Agrari del Llobregat. Susanna Ginesta / Diputació de Barcelona

de Castellbisbal, etc. Tots ells constitueixen alhora uns elements identitaris de primer ordre.

Quant a patrons, destaca tot el regadiu de fruiters del fons de vall, amb les infraestructures característiques associades i el parcel·lari, malmès pel pas de multitud d'infraestructures però que encara es pot resseguir força bé i es reconeix des dels turons dels voltants del fons de vall. També la disposició tradicional dels assentaments, tots ells just a la línia de samontà, s'ha d'entendre com un patró característic del paisatge, tot i que llur creixement generalitzat n'ha desvirtuat la potència visual que tenien en el passat.

Quant al ritme cromàtic, destaca molt especialment la floració dels cirerers cap a Setmana Santa als camps secaners de Santa Coloma de Cervelló i del Papiol, situats per sobre del samontà. Al fons de vall, la floració dels fruiters –cadascun amb el seu ritme particular– també és molt espectacular. El ritme cromàtic dels fruiters de la Vall Baixa del Llobregat forma un paisatge molt especial en el conjunt de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Atès que la Vall Baixa del Llobregat és un corredor d'infraestructures, evidentment hi ha moltes possibilitats per travessar-la. Constitueix un paisatge observat per milers de persones que cada dia es desplacen dins de l'àrea metropolitana de Barcelona. L'AP-2, l'A-2, els FGC i la Renfe són recorreguts històrics als quals caldria afegir, d'uns anys ençà, el TAV, que també recorre la vall longitudinalment.

A aquests grans vials del fons de vall, s'hi afegeixen les dues carreteres dels samontans (la N-II antiga –més amunt, la C-1413a i la B-225– i la BV-2002), que, convertides parcialment en passeigs dins de les localitats que travessen, han esdevingut itineraris plàcids i de trànsit més pacífic que en el passat. La BV-2002, entre Sant Boi de Llobregat i Sant Vicenç dels Horts (itinerari motoritzat 124), és probablement el millor itinerari en cotxe per veure la Vall Baixa del Llobregat, i està resseguida per unes interessants fileres de plataners que separen la carretera del canal de la Dreta del Llobregat.

Els camins rurals del fons de vall estan sovint tancats per prevenir robatoris i els camins del costat del riu han estat afectats durant diversos anys per obres de construcció o de millora d'infraestructures. Així mateix, el camí a la vora del riu és molt emprat i reconegut i forma part de la ruta de Sant Jaume (des de l'Hospitalet fins a Montserrat).

Actualment s'ha habilitat un camí de 30 km des del Pont del Diable a Martorell fins a les platges metropolitanas i s'està portant a terme l'accés a aquest des de tots els municipis de la ribera i la comunicació entre ells a banda i banda del riu, on cal destacar el traspàs del riu per Cornellà de Llobregat i d'accés al Parc Agrari dins del Delta del Llobregat. Es tracta d'un recorregut per un paisatge de gran biodiversitat i riquesa de patrimoni històric i cultural, amb importants punts d'interès.

El castell del Papiol està ubicat en un lloc elevat, fet que permet gaudir d'una bona vista. Pere López

Destaquen els trams de camí que circulen en paral·lel al Llobregat i que uneixen la desembocadura del Llobregat amb Pallejà fins a Martorell pel marge dret (itinerari a peu 85), així com la ruta entre Sant Joan Despí (actualment fins a la platja) i Martorell pel marge esquerre (itinerari a peu 136). La combinació d'ambdós itineraris permet recórrer tot el territori allargassat i veure els paisatges agrícoles de les vores fluvials, on es juxtaposen les infraestructures que vertebraren la vall i el teló de fons dels polígons industrials.

430

Pel que fa als miradors, destaca el castell del Papiol, situat, ja d'antic, en un espai elevat i estratègic per contemplar tota la Vall Baixa del Llobregat, des de Montserrat fins al delta del riu. A més, tots els punts que s'han esmentat com a referents visuals de la Vall Baixa del Llobregat, del fons de vall estant, són alhora punts d'observació i gaudi del paisatge. Es poden destacar Sant Ramon o Montbaig, el turó de les Planes i el turó del Bori, al marge dret, i els puigs Madrona i d'Olorda al marge esquerre. Alguns d'aquests elements són vèrtexs geodèsics. A mig vessant hi ha Castellciuró i Sant Pere de Romaní (Molins de Rei) i, just per sobre de la línia del samontà, la torre Salbana (Santa Coloma de Cervelló) o Santa Madrona del Palau (Sant Andreu de la Barca).

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Abandonament de conreus a causa d'expectatives urbanístiques.
- Gran concentració de polígons industrials i comercials, amb una manca evident d'integració paisatgística i un alt grau d'exposició visual, que condiciona en bona part la percepció que es té.
- Gran concentració d'infraestructures viàries i ferroviàries en una vall estreta i tancada.
- Pràctica compleció dels contínuums urbanitzats a banda i banda de la vall.

Carretera aparcador a les proximitats de Sant Andreu de la Barca. Observatori del Paisatge

- Aïllament del Parc Agrari del Baix Llobregat respecte als espais naturals protegits de Collserola i Muntanyes d'Ordal.

Amenaces

- Pas de noves infraestructures de mobilitat i de serveis, amb afecció de sòl i servituds afegides.
- Els creixements urbanístics previstos s'han de fer amb la màxima integració paisatgística possible, i aprofitar els seus espais lliures i equipaments, per donar continuïtat als espais oberts.

Fortaleses

- Existència del Parc Agrari del Baix Llobregat, que en principi és garantia del manteniment i desenvolupament de les activitats agràries a l'àmbit territorial que li és propi.
- Existència d'uns sòls agraris molt productius, amb diverses col·lites anyals en el cas de l'hortalissa, que donen lloc a uns conreus de qualitat i que potencialment són apreciats i valorats com a frescos i de proximitat per un mercat molt nombrós.
- Creixement de les explotacions amb producció ecològica o integrada.
- Existència del Consorci de Recuperació i Conservació del Riu Llobregat, que ha invertit en el riu i el seu entorn immediat per millorar-ne la qualitat paisatgística.

Oportunitats

- Previsible millora progressiva de la qualitat de les aigües del riu Llobregat, dels seus afluents i dels canals de regadiu.
- Previsible augment de les polítiques de marca dels productes agraris de qualitat, que motivaran que els productes de la Vall Baixa del Llobregat siguin cada vegada més reconeguts i identificables.

- El parc fluvial del Llobregat és una actuació a gran escala capaç de generar connexions entre els municipis d'ambdós costats de la vall i fomentar la cohesió social.
- La millora de l'accés públic a l'espai fluvial del Llobregat comporta posar a l'abast de la població metropolitana un gran espai per al lleure, l'esbarjo i l'educació ambiental. De retruc, això pot implicar que la població valori cada dia més aquest paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. La unitat de la Vall Baixa del Llobregat també forma part del paisatge d'atenció especial del Corredor del Llobregat. Als criteris i accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 5 del bloc 4).

- OQP1.** Uns creixements dels assentaments urbans de Sant Andreu de la Barca, el Papiol, Pallejà, Molins de Rei, Sant Vicenç dels Horts i Santa Coloma de Cervelló ordenats i que no comprometin els valors del paisatge de la Vall Baixa del Llobregat, ni els valors dels espais circumdants, on es respectin els espais agraris de regadiu i conreus d'horta.
- OQP2.** Una agricultura a l'àmbit del Parc Agrari que mantingui la identitat de la Vall Baixa del Llobregat, que sigui sostenible i que ajudi a mantenir la qualitat del paisatge de la unitat.
- OQP3.** Un riu Llobregat accessible i generador d'un paisatge fluvial de qualitat.
- OQP4.** Unes infraestructures lineals integrades en el paisatge i que millorin la interconnexió del territori sense comprometre la continuïtat i la permeabilitat ecològica i social.
- OQP5.** Unes àrees especialitzades d'ús industrial, logístic, comercial, d'oci o d'altres usos terciaris dissenyades tenint en compte la integració en l'entorn.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la Vall Baixa del Llobregat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Mantenir o, si escau, augmentar, els límits de l'espai agrari dins de l'àmbit del Pla especial del Parc Agrari del Baix Llobregat.
- Protegir el patrimoni cultural i paisatgístic associat a l'agricultura de regadiu de la Vall Baixa del Llobregat. Aquest paisatge s'ha caracteritzat per una important agricultura de regadiu que es be-

neficia dels sòls al·luvials i de l'elevada humitat existent. L'agricultura s'ha servit de determinats elements com canals, séquies, molins, una elaborada xarxa de camins i un parcel·lari amb un tram fortament arrelat al lloc, i cal procurar-ne la correcta gestió i preservació.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir la millora paisatgística i ambiental de la llera del riu Llobregat i els trams finals de les rieres tributàries, si cal mitjançant la protecció estricta de la vegetació de ribera actual i la restauració amb bosc de ribera autòcton.
- Intensificar les mesures del Parc Agrari a favor de la correcta ordenació i funcionalitat dels conreus.
- Establir un banc de terres en coordinació amb el Parc Agrari, que permeti posar en conreu espais inactius: restes d'expropiacions, antigues graveres, etc., per tal de millorar el paisatge i retornar la naturalesa agrària a aquestes àrees.
- Promoure la rehabilitació d'elements emblemàtics del patrimoni construït en risc de deteriorament, com ara la torre Salbana o el pou de gel de Corbera de Llobregat.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incloguin mesures d'integració paisatgística. Evitar tant com es pugui la fragmentació física, visual i social que provoquen aquestes infraestructures.
- Desenvolupar actuacions de manteniment de la vegetació dels talussos de les infraestructures, que minimitzin el risc d'incendis i ofereixin una imatge cuidada.
- Promoure la integració paisatgística de masies, ermites, esglésies i castells, fomentant l'oferta turística i l'enriquiment dels itineraris existents. Cal impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels elements del patrimoni històric i arqueològic de principal interès amb els itineraris paisatgístics, com a suplementos pedagògics de la xarxa de recorreguts.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans de Sant Andreu de la Barca, el Papiol, Pallejà, Molins de Rei, Sant Vicenç dels Horts i Santa Coloma de Cervelló i evitar-ne la dispersió. Mantenir el perfil i la qualitat de les façanes urbanes, i evitar la construcció d'elements que distorsionin negativament la silueta o la imatge perimetral dels nuclis. Millorar la qualitat estètica dels seus accessos i perifèries residencials i/o industrials.
- Emprendre actuacions per tal d'avançar cap a la compacitat de les àrees residencials de baixa densitat: evitar una major dispersió de les urbanitzacions existents, limitar l'ocupació de nous sòls, apostar per un model de compleció i reducció, allà on sigui recomanable, i afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes i naturals.

- Fomentar la implantació de galeries de serveis a la vora de les grans infraestructures existents (per exemple, al calaix que queda entre l'A-2 i el tren d'alta velocitat) perquè no sigui necessari obrir nous corredors cada vegada que s'ha de fer una estesa de serveis.
- Fomentar la restauració i la naturalització dels trams degradats de les rieres i petits cursos fluvials entorn als nuclis urbans i les zones periurbanes i industrials del Llobregat. Cal prioritzar les que mostrin signes clars de contaminació i acumulació de deixalles i les que estiguin colonitzades per espècies al·lòctones.
- Fomentar el condicionament i la millora de les infraestructures hidràuliques associades als dos canals de la Vall Baixa del Llobregat i la recuperació del patrimoni construït (casa de comportes) que ha quedat fora d'ús en el cas del canal de la Dreta, i millorar l'eficiència del reg.
- Fomentar el contacte cívic entre un costat i un altre del riu amb el manteniment d'itineraris a peu o en bicicleta que el travessin entre Sant Boi – Cornellà, Sant Vicenç – Sant Feliu, els Quatre Camins i Sant Andreu – Castellbisbal.
- Condicionar el vial de servei de la BV-2002 existent de Santa Coloma de Cervelló a Sant Boi de Llobregat per a un ús còmode, tant per a vianants com per a bicicletes. En aquest sector, se suggereix plantar plataners a la vora del canal de la Dreta allà on hagin desaparegut.
- Impulsar actuacions de millora de les vores urbanes, en especial de les zones més degradades, mitjançant la neteja d'espais, la plantació d'arbres, el cessament d'activitats impròpies, la creació de parcs urbans per sobre del samontà, la prohibició de la instal·lació de publicitat, etc.
- Conservar els dos camins paral·lels al riu i dissenyar accessos visibles, recognoscibles, ben senyalitzats i amables des de les diferents poblacions de la Vall Baixa del Llobregat cap al riu. Hauria de ser possible caminar o anar amb bicicleta entre Cornellà i Martorell, pel marge esquerre, i entre Sant Andreu i Sant Boi, pel marge dret. Aquests camins haurien d'estar arbrats amb vegetació autòctona.
- Promoure el condicionament paisatgístic de les basses de recàrrega recentment creades a Sant Vicenç dels Horts, Santa Coloma de Cervelló i Sant Andreu de la Barca, com a àmbits agradables i de gaudi i lleure ciutadà.
- Impulsar la senyalització homogènia d'elements emblemàtics del patrimoni construït, com ara Sant Pere de Romaní i la Torre Salbana, entre d'altres, i condicionar camins d'accés des de les poblacions properes.
- Mantenir tant com sigui possible el caràcter d'espai de valor connector, com ja diu el planejament territorial, de l'únic indret en què es dona continuïtat del paisatge obert en tot el front urbanoindustrial del marge dret de la Vall Baixa del Llobregat: a l'entorn de la Torre Salbana i la conca de la riera de Can Julià.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta principalment del mirador del castell del Papiol i altres miradors d'àmbit local; dels itineraris paisatgístics a peu o en bicicleta de Bruguers – Sant Vicenç dels Horts, platja-Martorell, Sant Vicenç dels Horts – Montcada i Reixac, Martorell-platja i Tibidabo – el Papiol, i els itineraris motoritzats de Sant Vicenç dels Horts – Gelida, Sant Climent de Llobregat – Sant Joan Despí i Sant Boi de Llobregat – Sant Vicenç dels Horts.

11. Delta del Llobregat

Comarca:

Baix Llobregat.

Superfície:

8.738 ha.

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Sitges, Castelldefels, Gavà, Viladecans, Sant Boi de Llobregat, el Prat de Llobregat, Sant Joan Despí, Cornellà de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat i Barcelona.

434

Maresma de les Filipines i aeroport del Prat al fons. Rafael López-Monné

Trets distintius

- És el segon delta fluvial més extens de Catalunya, completament pla. Està format per un mosaic d'usos del sòl divers i complex, en què se superposen elements naturals –del qual romanen les llacunes i la vegetació del litoral–, els agraris –presentes sobretot en la superfície inclosa al Parc Agrari– i els urbans –que comprenen tant les poblacions com els polígons industrials i l'aeroport.
- Les zones humides i les pinedes de la franja costanera. A la franja litoral, a part dels històrics estanys del Remolar i la Ricarda, se n'ha construït un de nou a Cal Tet.
- Els camps d'hortalisses, en especial de carxoferes, estan majoritàriament inclosos dins de l'àmbit del Parc Agrari del Baix Llobregat.
- Els sistemes de regadiu dels camps del Delta del Llobregat: canals, pous, corredores, etc., formen part dels principals valors del paisatge.
- Destaca l'aeroport del Prat, que ocupa globalment més de 10 km².
- El Prat és l'única població que se situa completament dins del Delta, mentre que les altres localitats de la unitat s'emporten entre plana i muntanya (de Castelldefels a Sant Boi).
- La importància de les infraestructures és fonamental, amb multitud d'autovies i vies de tren d'entrada i sortida de Barcelona. Destaquen, com a vials més importants, la C-31, C-32, i la conversió de la C-245 en autovia. Quant a la xarxa ferroviària, destaca el pas del tren d'alta velocitat enterrat, i línies de rodalia com els trens en direcció a València de l'anomenat corredor mediterrani.

Mirador

— Itinerari motoritzat

- 34 Castelldefels - Platja
- 51 el Prat de Llobregat - Estany del Remolar
- 52 el Prat de Llobregat - Platja
- 60 Gavà - Platja
- 64 Gran Via de les Corts Catalanes
- 78 la Ginesta - Sitges
- 129 Sant Climent de Llobregat - Sant Joan Despí
- 155 Sitges - la Plana Novella
- 174 Viladecans - Platja

— Itinerari no motoritzat

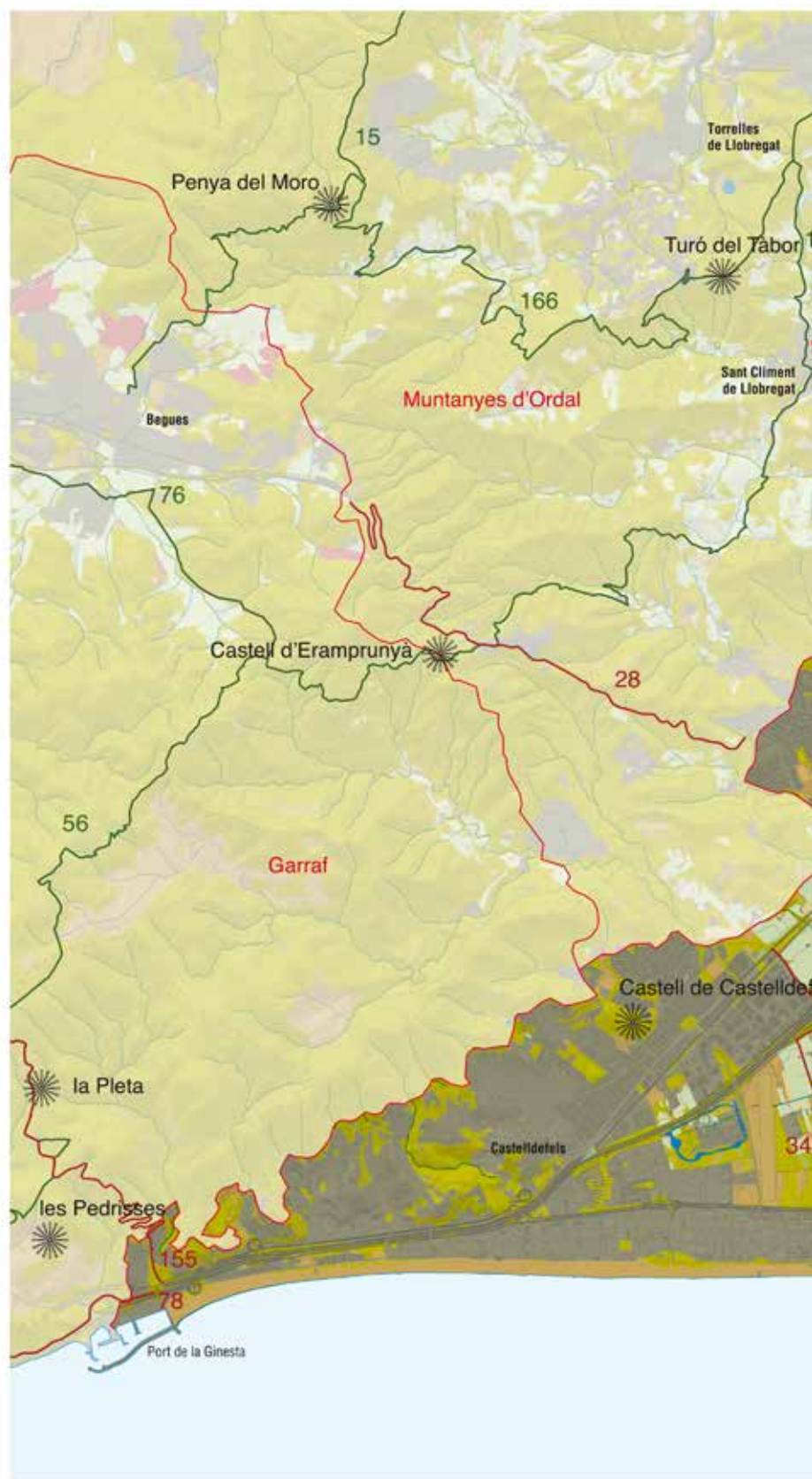
- 53 el Prat de Llobregat - Platja
- 59 Gavà - Platja
- 75 L'agricultura del Delta del Llobregat
- 85 Martorell - Platja
- 172 Viladecans - el Prat de Llobregat
- 173 Viladecans - Platja

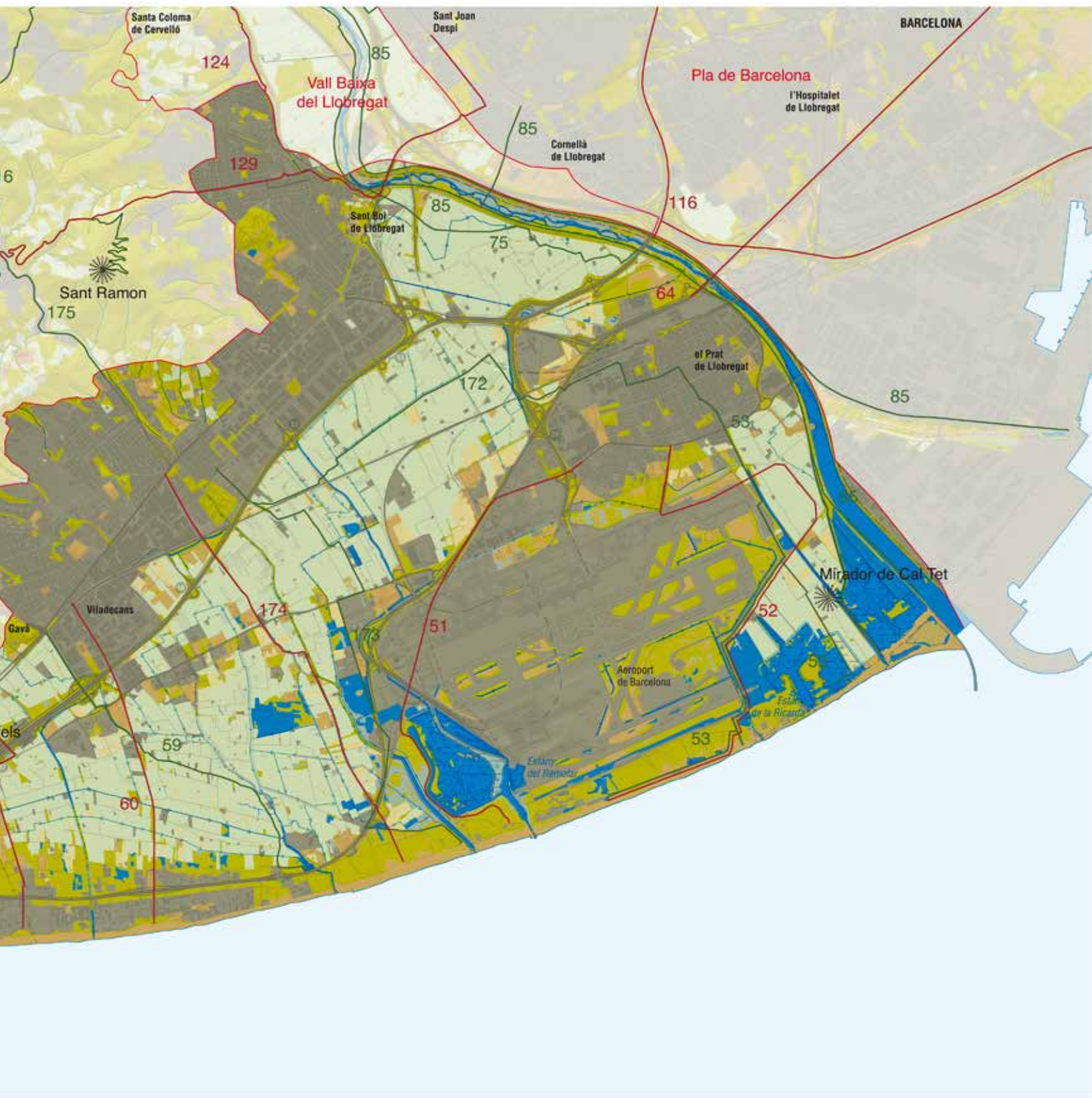
436

Escala 1:60 000

0 1 2 km

Elements naturals del paisatge

El clima del Delta del Llobregat és mediterrani litoral, amb una temperatura mitjana d'entre 15 i 16 °C. Les precipitacions se situen entre els 500 i els 600 mm. L'efecte marítim hi és molt evident, tant pel que fa a la termoregulació com al règim de vents: durant l'estiu, la marinada diària suavitza la calor i la xafogor; a l'hivern, en canvi, els aires freds de l'interior, canalitzats per la Vall Baixa del Llobregat, solen afectar el Delta del Llobregat de forma directa, de manera que es pateix un fred més intens que a les contrades del voltant.

El Delta del Llobregat té cotes distribuïdes des dels 12 m fins a 0 m i fins i tot per sota del nivell del mar. Tot i la seva morfologia planera característica, no és pas absolutament pla sinó que s'hi pot distingir una clara barra de dunes de platja de més de 3 m d'alçària, en especial al Delta més occidental, que separa zones pràcticament al nivell del mar del mar pròpiament dit. Històricament, aquesta barra de dunes havia aïllat un estany interior, la Murtra, avui pràcticament desaparegut (només en queda un petit retall de poc més de 2 ha al grau del mar).

Al Delta més oriental, els estanys són antigues boques del riu Llobregat (el Remolar, l'Illa, la Ricarda, etc.), abandonades posteriorment pels canvis constants de traçat del curs d'aigua i esdevingudes llacunes. En aquest sector, les terres fa més temps que estan emergides, probablement des de finals de l'alta edat mitjana.

438

Històricament, el Delta no només ha crescut cap al mar, sinó també en altura, de manera que es calcula que els fonaments de la primitiva ermita romànica de Santa Maria de Bellvitge estan uns 6 m per sota de l'actual nivell del terra i, de fet, l'església actual –datada el 1718– està un xic enfonsada respecte al nivell actual del terra.

A grans trets, hom distingeix litològicament entre un Delta de ponent, en general sorrenc, i un Delta de llevant, llimós i argilós, format amb materials directament aportats per les crescudes successives del riu Llobregat.

Pel que fa a la geologia, el Delta ha avançat molt ràpid (almenys 3 km des de l'època romana). Aquest creixement en bona mesura ha estat accelerat per l'aportació massiva de sediments produïda a l'antiguitat tardana, amb l'extensió de la ramaderia i l'anorreament forestal. Tanmateix, d'ençà de la construcció dels pantans a la part alta del Llobregat i l'aprofitament sistemàtic de les seves aigües per a usos diversos, el Delta retrocedeix. Es calcula que ho ha fet uns 300 m al llarg del segle xx, fins al punt que en moltes platges (com ara la Ricarda) es van haver d'instal·lar esculleres. El punt d'inflexió (pas de la dinàmica sedimentària positiva a la negativa) ha estat situat pels autors vers el 1890. Així, el Far del Llobregat, en la seva inauguració (1862), estava a uns 320 m de la línia de mar, mentre que durant l'època franquista s'hi van haver de fer obres de contenció tipus escullera. Ara bé, la recent ampliació del port pot implicar que el Delta torni a créixer, fins uns 2 km lineals des de l'actual límit de mar.

El Delta del Llobregat és dominat pel riu que l'ha construït. L'actual traçat del riu poc té a veure amb els recorreguts històrics.

L'estany de la Magarola es va dessecar en part per poder cultivar els terrenys. Amb l'abandonament de l'agricultura en aquesta zona, la vegetació pròpia de Delta ha ressorgit. Observatori del Paisatge

D'aquests, la bibliografia n'assenyala almenys dos. Un, l'anomenat riu Mort, anava des del meandre de Cornellà (avui desaparegut) fins a l'estany del Remolar, on desembocava. El riu Mort (o Sec) i el Llobregat històricament creaven una illa anomenada illa dels Banyols. Jaume Codina parla d'un altre braç, l'anomenada riera Vella o dels Banyols, que des del mateix meandre passava pel bell mig de l'actual Prat de Llobregat –a la vora de l'església, per l'actual plaça Major– i que històricament s'ha anat manifestant en forma de rierades pels carrers principals del casc antic d'aquesta localitat.

D'altra banda, al Delta del Llobregat també hi ha tota una sèrie de rieres que baixen de les muntanyes de Garraf-Ordal, no tributàries del Llobregat, i que han tingut un paper important en la seva configuració. Tres tenen una conca força gran i, per tant, manifesten una presència activa al Delta: d'oest a est són la riera dels Canyars, la de Sant Llorenç i la de Sant Climent.

Des del punt de vista hidrogeològic, el Delta és un territori molt ric, ja que hi ha dos grans aqüífers en capes de sorres i graves, un de superior i un de profund, separats per una capa impermeable d'argiles i llims. Aquest esquema és aplicable sobretot a la part central del Delta. La sobreexplotació de les aigües dels aqüífers n'ha provocat la salinització arreu, en la mesura que s'hi ha produït intrusió salina. Alhora, la salinització també va ser molt afavorida per l'obertura de les noves bocanes del port a la Zona Franca, que es van fer terra endins i que van provocar un contacte directe entre l'aqüífer d'aigua dolça i l'aigua salada del mar.

Aproximadament una desena part del Delta del Llobregat es correspon amb la llenca de zones més o menys naturalitzades, sobretot situades a l'orla litoral, en què predomina la vegetació natural pròpia dels aiguamolls. La vegetació immediata a les zones d'aigua són els canyissars i els bogars. Les zones d'antigues dunes van ser colonitzades històricament per pinedes amb brolles (estepes) o màquies (càdec). A la primera línia de la costa, en platges i dunes de la vora

del mar, hi ha comunitats pròpies dels sorrals (vegetació psammòfila). En zones que només estan periòdicament inundades es troben prats salins, dominats per jonqueres. Convé notar que algunes d'aquestes comunitats estan en altres indrets del Delta, fora de la llenca litoral, per exemple als Reguerons (on dominen les jonqueres) o a les basses de Can Dimoni (amb canyissars i bogars).

La vegetació de ribera és pròpia de l'ambient deltaic i, en especial, es troba a la vora del riu i dels seus braços. Pels testimonis fotogràfics existents, les comunitats de ribera eren sobretot alberedes. Tanmateix, actualment no n'hi ha, llevat d'algun fragment aïllat molt petit (a les Filipines, per exemple), ja que aquest hàbitat ha estat destruït per les successives obres d'endegament del riu i el pas d'infraestructures. Recentment s'han executat diversos projectes per restaurar comunitats ripàries a la caixa del riu, sobretot pollancredes i alberedes, a càrrec del Consorci de Recuperació i Conservació del Riu Llobregat, tot i que els seus efectes permanents no seran visibles fins d'aquí a uns anys.

Aquest paisatge té una especial importància pel que fa a la fauna. Destaca sobretot l'avifauna de les llacunes litorals, que estan declarades zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA). Algunes de les espècies que hi crieu estan amenaçades d'extinció i, per tant, molt protegides. El Delta té especial importància internacional per a la cria del martinet menut (*Ixobrychus minutus*), el corriol camanegre (*Charadrius alexandrinus*), el cama-llargues (*Himantopus himantopus*), el rasclotó (*Porzana pusilla*) i el rasclot (*Porzana parva*). Tant a les llacunes com als canals de la zona agrària hi ha moltes polles d'aigua (*Gallinula chloropus*), ànecs, fotges (*Fulica atra*) i bernats pescaires (*Ardea cinerea*).

Evolució històrica del paisatge

Estrictament, dins el Delta no s'han trobat restes de la presència humana gaire antigues perquè la seva configuració és molt recent. Hi ha, en canvi, restes antigues immediatament per sobre de la planura, per exemple a Can Tintorer (Gavà), jaciment que es pot situar en el neolític mitjà (3500-2500 aC), un dels conjunts de mines subterrànies més antic d'Europa, format per passadissos, pous i cambres, del qual s'extreia i manufacturava la variscita, un mineral emprat per a ús ornamental. Es pensa que en època romana el Delta del Llobregat a la pràctica encara no existia, segons han afirmat autors recents (Izquierdo, 1997) i que contradueixen les tesis de fa un anys que situaven la línia de costa en època romana al voltant de l'actual carretera de València (Marquès, 1984). Les àmfores trobades arreu del Delta, a uns nivells força inferiors als actuals, fan pensar que els vaixells romans devien circular sense gaires problemes per bona part de l'actual àmbit deltaic. Hom ha localitzat una vil·la romana a sota de l'actual capella de Santa Maria de Sales (Viladecans). Tant si es considera la hipòtesi que en època romana estigués en bona part emergit com si no, durant el final de l'antiguitat i l'alta edat mitjana el Delta fou una zona d'ocupació feble. A la fi de l'antiguitat hom ha datat una carrerada entre el Delta del Llobregat i Collserola que representa una més que probable intensificació ramadera d'aquest rodal. El moment de la pagesia encara no havia arribat.

El 965 és la data de la primera citació del Prat de Llobregat –la Llanera d'aleshores, mot provinent del llatí *LACUNARIA*–, segons la recerca de Codina (1966). Té una transcendència cabdal perquè implica que al bell mig del Delta existien ja algunes terres conreades i alguns –molt pocs– pagesos. Al segle XIII la comunitat de masos dispersos bastí la capella de Sant Pau, però ja existien aleshores els conflictes entre pagesos i ramaders, entre els habitants permanents de l'àmbit (que vivien dels camps) i els pastors que feien pasturar els ramats abans d'entrar a les carnisseries de Barcelona, que han estat una constant històrica del Delta. El Prat històricament va estar dividit entre Provençana (l'Hospitalet) i Sant Boi, separat per la riera Vella, tot i que globalment formava una única illa (Banyols). La concessió d'una carnisseria el segle XV va implicar l'establiment d'un punt de concurrència comercial enmig del Delta, polaritzador de l'àmbit territorial, que al segle XVI va donar finalment lloc a una parròquia segregada –a través d'un tumultuós procés de segregació– i a la construcció d'un temple (consagrat el 1556) vora la carnisseria. Era definitivament l'origen del poble del Prat de Llobregat, els primers carrers del qual no van aparèixer fins ben entrat el segle XVIII. Convé no perdre de vista que els habitants del Prat de Llobregat eren sobretot els de la part alta de l'antiga illa dels Banyols, ja que tota la franja litoral era inhòspita i deshabitada. La pervivència dels estanys en aquest sector fins fa pocs decennis evidencia que és una zona geològicament força recent i que els assentaments humans hi eren sempre molt limitats. L'existència dels habitants del Prat, ultra totes les complicacions i mortaldats causades per les malures endèmiques a zones palustres, no devia ser pas senzilla: la recurrència de les inundacions del Llobregat era catastròfica i causava uns efectes severos en les precàries explotacions agràries del pla. Almenys d'ençà del segle XVII hom documenta obres de construcció de terraplens o motes al Prat per protegir el terme municipal de la fúria del riu, amb uns resultats molt modestos fins ben entrat el segle XX.

Mentre que a la part pratenca del Delta sembla que la colonització humana va anar avançant al llarg de l'edat mitjana, tot i les reiterades avingudes del temible Llobregat i les dificultats de la vida humana en una zona pantanosa i palustre, el Delta de ponent (Viladecans, Gavà, Castelldefels) era una zona molt més inhòspita i de fet no estava emergida. Al segle XIV hi ha documentada una barca de grandària mitjana a la zona de l'actual canal olímpic, senyal que aquell sector era cobert per les aigües. Les hipòtesis recents (Campmany, 2005) indiquen que durant l'edat mitjana va existir un gran estany que ocupava pràcticament tot el Delta de ponent, llevat de la barra arenosa del litoral (la zona actualment coneguda com a pineda de Castelldefels –aleshores la Mestra Pineda–, estesa des de la Murtra, a l'est, fins a les Botigues, a l'oest), que separava la llacuna del mar. Aquest estany havia de ser necessàriament navegable i devia tenir un grau força ampli a l'altura de l'actual estany de la Murtra, que en realitat és la làmina d'aigua que roman del gran estany de la Murtra existent durant època medieval i bona part de l'edat moderna. Les rieres de la zona, en especial les de Canyars i Sant Llorenç, van efectuar una tasca de deposició de sediments que probablement va anar fent pujar el nivell de l'estany, fins al punt que al segle XVII l'activitat de l'amarament del cànem era molt habitual, senyal que gairebé ja no tenia fondària. Vers el segle XVII hi ha documentades colonitzacions agràries en zones

d'antic estany o de pastures (jonqueres) de vora d'estany. El projecte de colonització definitiva de l'antic estany és de 1721, quan els barons d'Eramprunyà van proposar un establiment immens de més de 600 ha (1.200 mujades) en què es van anar assentant els camps, mitjançant una treballosa tasca de dessecació de les terres, possible només amb la construcció de la corredora Mestre o principal (1721-1722), que desguassa a l'actual petit estany litoral de la Murtra. El darrer sector que es va desguassar va ser el flanc nord-oriental de l'antic estany, conegut aleshores com estany de la Murtrassa (a l'actual partida de les Marietes, al terme municipal de Gavà). De tota manera, l'arranjament sanitari i la colonització agrària de tot aquest territori del Delta de ponent no va ser possible fins molt després, ben entrat el segle XIX, amb la construcció de més corredores; de fet, encara al segle XIX Castelldefels era considerat el poble més pobre del Delta, amb una agricultura migrada i flagel·lat per «infinitos males á la salud del pueblo y a los de la comarca» (diccionari de Madoz, 1850). En definitiva, la característica morfologia agrària de parcel·les estretes i allargassades que donen a camí, per un cap, i a corredora, per l'altre, present a bona part del Delta del ponent, és originària del segle XVIII.

Una descripció molt breu del 1787 pot servir per caracteritzar com veia el Delta del Llobregat un personatge il·lustrat com Josep Albert Navarro-Mas, un dels qui van respondre el conegut qüestionari de Francisco de Zamora: «Tierras pantanosas, arenosas y mucha parte salitrosas y estériles, las más bajas y vecinas del mar desde Monjuí a Castelldefels». El Delta del Llobregat va arribar, doncs, al segle XIX amb una colonització agrària ja més intensa, però encara amb una proporció significativa d'espais erms, en bona mesura pasturats. I tots els conreus, malgrat la humitat existent i la proximitat al Llobregat, eren majoritàriament de secà, fonamentalment cereals i llegums i, durant el màxim perfil-loxèric, també vinyes. A diferència de la Vall Baixa del Llobregat, el Delta del Llobregat no es va beneficiar d'entrada del progrés agrícola causat pels canals laterals del Llobregat i la consegüent extensió del Llobregat.

440

Al primer terç del segle XX es van estendre les zones de conreu al Delta del Llobregat gràcies al regadiu generalitzat a tot l'àmbit deltaic.
Pere López

A la segona meitat del segle XIX va aparèixer una activitat nova, que va començar a modificar de manera significativa el paisatge. Les pastures de la marina deltaica havien estat des de temps immemorials l'espai de la ramaderia per a carn, però a partir de mitjan segle XIX també ho van ser de la ramaderia per a llet. Això va afectar sobretot els pobles propers a Barcelona –el Prat, Viladecans, Gavà–, però aquesta activitat no es va consolidar fins al segle XX, quan l'aigua abundava de forma massiva i per tant es podia augmentar l'estabulació i es multiplicaven les collites de farratges. Dues granges representen simbòlicament l'empenta del desenvolupament de la ramaderia lletera establada a mitjan i finals del XIX: la colònia Casanovas i la Granja de la Ricarda. La primera estava instal·lada a l'espai actualment ocupat per l'aeroport, amb els farratges com a ús del sòl predominant. Va ser on es va descobrir l'aigua artesiana (aigua subterrània que a través de pous emergeix espontàniament a la superfície, sense necessitat de cap mitjà mecànic per extreure-la), un esdeveniment que va canviar la fesomia del Delta; s'hi va arribar a construir un trenet per millorar els sòls de la finca. Quant a la Ricarda, va ser fruit d'inversió de capital provinent de la indústria tèxtil; s'hi va tenir molta cura de les condicions higièniques, influència de la tradició higienista del vuit-cents. De tota manera, aquesta ramaderia intensiva, associada als farratges verds (i més en la mesura que la presència d'aigua artesiana fou descoberta), no va passar de ser anecdòtica al segle XIX. Els farratges, per exemple, no es van generalitzar fins a l'extensió del regadiu, ja en ple segle XX, i va ser aleshores quan Defontaine (1949) descrigué els carros d'alfals entrant a Barcelona per proveir les vaqueries de la ciutat. Per tant, des del punt de vista estrictament agrari, el Delta del Llobregat continuava força immòbil cap al 1800.

Al primer terç del segle XX es va produir una veritable revolució agrària al Delta, motivada per l'aprofitament intensiu de les aigües artesianes recentment descobertes, concretament el 1893 al Remolar, i per la generalització dels motors, que en van permetre l'extracció en grans quantitats. Això va permetre el regadiu generalitzat a tot l'àmbit deltaic, el qual encara aleshores era parcialment insalubre, sobretot tocant a mar; hi ha imatges de començaments de segle de brigades d'arrabassadors que es dedicaven a efectuar rompudes per estendre l'agricultura; és aleshores quan van desaparèixer estanys com el del Llobregadell o el Port (aquest darrer entre l'Hospitalet i Barcelona), preludi de la desaparició posterior –en alguns casos ja per motius diferents als agraris– dels estanys de Ca l'Arana, l'Illa o la Podrida. Els productes agraris obtinguts en una agricultura tan puixant no només servien per proveir la ciutat de Barcelona, en expansió constant, sinó també per a l'exportació, que va assolir unes proporcions majúscules. El primer magatzem que contenia productes per a l'exportació és el de cal Iago. L'especialització i la diferenciació de les produccions hortícoles del Delta de llevant i de ponent es van donar en aquest moment: d'una banda, la zona oriental, més llimosa, es va especialitzar en carxofes, enciams i escaroles, amb rotacions complexes en què participaven els llegums i, segons la conjuntura internacional, l'arròs; d'altra banda, la zona occidental, més sorrenca, es va especialitzar sobretot en melons i síndries i posteriorment en els espàrrecs, que en un principi semblaven circumscrits a Castelldefels (Defontaine, 1949). Aquesta distinció agronòmica entre les dues parts del Delta es va mantenir encara uns decennis més i, en certa mesura,

constitueix encara avui dia un referent identitari de les diferents poblacions deltaïques.

Just en el moment que es produïa l'esplendor agrària del primer terç del xx, va arribar al Delta la primera indústria, preludi d'un creixement que posteriorment seria molt important. Atretes les fàbriques per les aigües artesianes, van provocar un creixement industrial molt notable del Prat del Llobregat. És l'inici de la Seda de Barcelona al Prat, amb tot el llegat d'aquesta presència industrial: l'antiga fàbrica, el col·legi, les cases, etc. La indústria també es va assentar en altres municipis deltaïcs, com ara a Gavà i a Viladecans, amb l'arribada de la companyia Roca Radiadors (1920), un immens establiment fabril que hi va afavorir una industrialització incipient.

A la primeria del segle xx va aparèixer també un element territorial que imprimiria un caràcter definitori al paisatge deltaic: l'aeroportuari. Els primers aeròdroms eren petits i diferenciats: la Volateria, que devia el seu nom a l'existència prèvia d'una granja d'aus, inicialment aeròdrom civil i després esdevingut militar i declarat d'interès general (el 1927); el Camp Francès, nom popular de l'aeròdrom de la companyia Latécoère, precedent d'Air France; Can Moles o aeròdrom Muntadas, primer arrendat per un club privat i després adquirit per la Generalitat republicana. És a dir, vers la dècada de 1930 existien tres aeròdroms al Prat. Una vegada acabada la guerra, els tres es van unificar en un de sol. Convé posar en relleu que la proposta d'ordenació del GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània) el 1934 –el conegut com a Pla Macià, contrari a la preservació de les zones agràries del Delta i favorable a l'extensió residencial i industrial– preveia una zona aeroportuària molt gran, davant de Gavà, ocupant tota la plana de l'antic estany de la Murtra. Finalment, la zona aeroportuària va acabar existint, però a migjorn del Prat, amb ampliacions progressives de les primeres instal·lacions d'aviació. També el GATCPAC havia previst una Ciutat del Repòs i de les Vacances a l'antiga Mestra Pineda –la coneguda com a pineda de Castelldefels– que, tot i que no va esdevenir una urbanització de segones residències per a obrers barcelonins com somniaven els integrants del GATCPAC, es va acabar urbanitzant amb una morfologia característica de ciutat jardí, en què predominen cases (unifamiliars o plurihabitatges) aïllades i combinades amb pins. Inicialment part dels edificis van ser per a segona residència, però finalment tots ells han esdevingut primera residència. Els darrers anys s'han construït en aquest sector nous edificis de diverses plantes (per exemple a Gavà Mar), que han quedat dins de l'àrea afectada pels enlairaments i els aterratges de la tercera pista de l'aeroport del Prat.

Després de la Guerra Civil, el creixement urbanístic –tant residencial com industrial– al Delta estrictament i als municipis del samontà, de Castelldefels a Sant Boi, va ser encara intens. Al Prat de Llobregat, la construcció del barri de Sant Cosme va suturar la ciutat amb l'aeroport, i polígons com el Pratenc, Estruc o el mas Blau van ampliar molt la base industrial original de la Seda o de la Papelera Española, ambdues instal·lades ja a la dècada de 1920. L'aeroport, al seu torn, ha crescut molt, fins ocupar, ara per ara, més de 10 km². En el cas de la línia de ciutats de Sant Boi a

Castelldefels, l'explosió urbana ha estat absoluta, amb la generalització de diferents morfologies edificatòries: des de barris molt densos –sense gairebé superfície dedicada a vialitat– constituïts per cases d'autoconstrucció i situats vers muntanya (cas de Vistalegre, a Castelldefels), fins a polígons d'habitatge unitaris com Can Sellarès (Viladecans). Tot i que el creixement urbanístic durant el primer franquisme es va concentrar per sobre de la línia del samontà (aproximadament coincident amb la C-245), els darrers decennis s'ha observat un progressiu creixement a la plana deltaica, fins a la C-32, possibilitada pel planejament vigent (el Pla general metropolità de 1976) i fonamentalment esdevingut a través de polígons industrials i comercials de distinta mena, però també amb creixements residencials (al sud del barri de Sales de Viladecans, a tall d'exemple, s'ha construït tot un nou sector residencial, conegut com la Marina). Aquests creixements han comportat que, actualment, l'eix Sant Boi – Castelldefels sigui pràcticament ja un continuïum urbà sense solució de continuïtat, a hores d'ara només interromput pels camps i els boscos de l'àrea d'expansió –segons el planejament vigent– de Gavà cap a l'oest. La urbanització d'aquest sector, en aquests moments l'únic corredor paisatgístic (a través de la riera dels Canyars) de contacte entre el Parc Agrari i el Garraf, implicaria la separació definitiva dels paisatges oberts (agraris o forestals) de muntanya i de pla i la consolidació total del continuïum edificat entre Castelldefels i Sant Boi. A hores d'ara Castelldefels ja ha construït tota la seva superfície planera, tant amb creixements residencials, com amb l'obertura del canal de rem per als Jocs Olímpics de 1992 i la construcció del campus del Baix Llobregat de la UPC, inaugurat el 2001. Al capdavant, això ha implicat que actualment Castelldefels ja no tingui superfície agrària i que gairebé tot el terme municipal (llevat de l'àmbit inclòs al parc del Garraf) estigui urbanitzat.

A banda de l'ampliació de l'aeroport, les darreres dècades s'han registrat creixements molt marcats d'infraestructures a tot el Delta del Llobregat. Més enllà de l'autovia de Castelldefels, existent ja des de l'època franquista, destaquen l'obertura de la C-32 als anys 1990, i la construcció de la Pota Sud (accés sud de Barcelona que comunica les Rondes amb la C-32). Aquestes grans

Castelldefels l'any 1960, molt menys urbanitzat que avui dia. ICGC, Fons SACE

infraestructures han tingut efectes molt importants en la reducció de la superfície agrària del Delta i han comportat l'enderrocament de masies històriques, per exemple cal Favés, cal Tibis i cal Mià, en el cas de la Pota Sud. Els canvis recents no s'han limitat a les noves infraestructures viàries, sinó que cal tenir en compte les ferroviàries, com el tren de gran velocitat –que circula soterrat durant tot el seu recorregut deltaic– i grans obres públiques com el desviament del riu Llobregat, efectuat per tal ampliar la Zona Franca de Barcelona, que incorpora el Polígon Pratenc i la nova plataforma d'expansió guanyada al mar. El desviament del riu ha implicat canvis visibles, com la desaparició d'una important àrea agrícola i de zones humides a migjorn del Prat però, també, la salinització dels aqüífers. Per compensar aquesta transformació es va projectar la recuperació de la llacuna de Cal Tet (10 ha) i l'establiment d'un parc fluvial (7 ha). L'ampliació de l'aeroport també ha suposat una reducció del mosaic agrícola així com del 40% de les pinedes de Can Camins (una de les més ben conservades) i dels Militars.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Avui dia el paisatge del Delta del Llobregat està dominat per l'element urbà, per l'espai urbanitzat: àrees residencials, polígons industrials i logístics, l'aeroport, infraestructures, etc. No obstant això, encara romanen alguns testimonis del paisatge natural. En aquest sentit, i posteriorment a l'ampliació de l'aeroport, que va guanyar moltes hectàrees els darrers anys amb la urbanització d'antics aiguamolls i zones de conreu i també amb la reducció notable dels espais ocupats per boscos i bosquines i la vegetació pròpia de les zones humides, durant els darrers anys, aquests paisatges naturals romanents mostren una tendència global al manteniment o a lleus increments, deguts en gran part a puntuals actuacions recents com ara convertir zones de camps de conreu en aiguamolls (Cal Tet). Si s'exceptuen els petits retalls de boscos, bosquines i herbeis localitzats en petits retalls dels vessants de les muntanyes del voltant que s'han inclòs dins de la unitat (sobretot pinedes i màquies), i que s'han vist reduïts sobretot a causa de la urbanització recent d'alguns d'aquests vessants, la majoria de la coberta vegetal natural es correspon amb les restes de les llacunes litorals del Delta i amb determinats sectors a l'interior de la plana sedimentària que, per motius diversos, no estan conreats i en alguns fins i tot s'ha estanyat aigua: els Reguerons, les basses de Can Dimoni, etc. En aquests indrets han aparegut canyissars, jonqueres, etc. Sigui com sigui, el principal sector amb predominança de l'element forestal són les llacunes litorals, en especial el Remolar i la Ricarda, tot i que hi ha restes d'altres llacunes com ara la Roberta, la Magarola, la de Ca l'Arana, etc. En tots aquests àmbits també hi ha vegetació adaptada a la humitat i, en alguns casos, a la salinitat. Hi destaquen també les superfícies de pinedes, algunes de les quals amb una alta qualitat ambiental; pinedes que també es presenten a Castelldefels i Gavà, tot i que allà en bona mesura urbanitzades. Pel que fa al paisatge dunar del front de les platges, alguns sorral (a l'àrea de Castelldefels) presenten una dinàmica expansiva des de fa dècenns, mentre que altres sectors mostren una tendència recessiva (la Ricarda).

Fotografia aèria on s'aprecia la zona agrícola entre l'aeroport del Prat, les zones urbanes i els polígons industrials. Ed Meskens

D'ençà de finals de la dècada de 1980, es constata una reducció constant dels conreus herbacis de regadiu, predominants fins aleshores, és a dir, les hortalisses, tot i que també es percep la reducció de la superfície agrària de secà als vessants de muntanya del nord-oest, on s'han abandonat els camps a favor del creixement sostingut de la urbanització del sòl. No obstant aquesta reducció, el paisatge agrari actual es correspon encara avui fonamentalment amb camps irrigats i dedicats a hortalisses, majoritàriament inclosos dins de l'àmbit del Parc Agrari del Baix Llobregat i que forneixen d'aliments frescos els mercats de Barcelona i voltants. Per la seva posició central dins del Delta, aquests conreus tenen un caràcter estructurant del paisatge deltaic. Tot i que les hortalisses hi són predominants (carxofes sobretot, però també, entre d'altres, enciams, tomaqueres o bledes), encara romanen alguns camps aïllats de fruiters, que en el passat havien estat molt més extensos, sobretot a les partides del Riu Mort i la Marina, i vora el samontà; actualment, els pocs fruiterars que queden són majoritàriament figueres. Des del punt de vista de la morfologia del paisatge, es poden distingir diverses trames rurals característiques.

Les procedents de la colonització de l'antic estany de la Murtra, al terme de Gavà, comandada per la baronia d'Eramprunyà al segle XVIII, configuren un parcel·lari regular, amb un sistema de corredors i camins paral·lels, i amb parcel·les força petites i allargassades. Els darrers anys força d'aquestes parcel·les s'han anat ocupant per usos no agraris (residencials, industrials, etc.).

Al Riu Mort, la Ribera i la Marina de Sant Boi, i als camps situats al sud del Prat, la trama agrària té una morfologia característica, amb parcel·les de formes quadrades o rectangulars, irregulars, i camins sinuosos. Hi destaca la disposició de les masies aïllades enmig dels camps, amb la palmera indiana característica. Les parcel·les tenen una grandària destacable en relació amb la resta del Delta. Es tracta de la zona de colonització més antiga, alguns camps de la qual probablement han estat conreats més d'un miler d'anys. Globalment és el sector del Delta del Llobregat que es conserva amb més puixança.

Entre aquests dos tipus, que ocupen la major part del Delta, hi ha una sèrie d'espais amb morfologies agràries i casuístiques diverses. També hi ha una sèrie de partides, anomenades les Feixes o els Feixassos, sobretot a la part alta de Viladecans, però també en petits sectors de Sant Boi i de Gavà, de parcel·les allargassades molt característiques. Pràcticament no s'hi observen masies, cosa que fa pensar que no és una zona de colonització agrària gaire antiga, i és la zona d'instal·lació preferent dels hivernacles.

- Els Llanassos o el Pi Tort (a Viladecans) és un sector amb parcel·les de formes molt irregulars, probablement fruit d'una colonització individual de sectors de vora de l'antic estany de la Murtra, amb una disposició de camins laberíntica. És una zona amb moltes corredores, que en algun punt envolten gairebé per complet parcel·les que es disposen com illes rodejades d'aigua. S'hi ha donat molta profusió de casetes i barraques.

- Les Filipines i el Remolar (també a Viladecans), al sud de la partida dels Reguerons, és una zona que encara es manté agrària, tot i quedar fora del Parc Agrari, i té una morfologia força regular, estructurada per uns camins principals (el més important és el camí de les Filipines) en sentit longitudinal. Probablement es tracta també d'una zona de colonització col·lectiva i força recent. És un sector agrari tradicionalment molt salinitzat, amb moltes jonqueres, i per aquest motiu considerat marginal des del punt de vista agrari.

Aquest paisatge agrari periurbà està sotmès a dinàmiques urbanitzadores, tant per a usos residencials com comercials, logístics i de serveis. La recent aprovació del Pla director urbanístic del Delta del Llobregat ha permès, però, garantir la permanència de gran part d'aquest espai agrícola, ampliant fins i tot els límits del Parc Agrari, alhora que estableix nous pols de desenvolupament urbà que afecten alguns dels espais naturals i agrícoles que romanen al Delta. La més significativa d'aquestes afectacions és la que es produeix en el darrer i, per això mateix, important connector ecològic que queda entre els vessants del massís de Garraf i el Delta del Llobregat. Així, l'espai agrícola i natural al voltant de la riera de Canyars està afectat pel desenvolupament del conegut com a sector dels Joncs, que preveu la urbanització per a activitats econòmiques d'aquest àmbit. O l'afectació que suposa l'anomenat sector Serral Llarg, especialment un espai pròxim a l'espai natural del Remolar i que representa, ara per ara, un espai de certa continuïtat entre les pinedes litorals i l'espai agrícola. Tot i amb aquests desenvolupaments previstos i els futurs que s'hi puguin desenvolupar, especialment de caire logístic i infraestructural, i juntament amb els instruments vigents de gestió i planejament del Parc Agrari del Baix Llobregat, es preveu que la permanència d'aquest espai agrari de tant d'interès territorial, paisatgístic, ambiental i social en el conjunt de l'àmbit metropolità quedi garantida.

D'altra banda, i pel que fa al canvi de conreus dins de l'espai agrari, no es preveuen grans modificacions, car el conreu majoritari de la carxofa està molt consolidat i és molt rendible per a la pagesia; no obstant això, puntualment és previsible el canvi de conreus per cobrir les necessitats de la població nouvinguda que demana determinats conreus fins ara exòtics (com per exemple menta i altres plantes aromàtiques). No es pot descartar que els propers anys es plantegin projectes sistemàtics de conversió massiva d'actu-

als espais agraris, àdhuc dins de l'actual zona delimitada pel Parc Agrari, en espais naturals (ja siguin aiguamolls o parcs urbans). Des de determinades sensibilitats paisatgistes i ambientalistes, hom ha advocat per aquesta opció. Més enllà d'arguments a curt termini, convindria tenir molt en compte el valor paisatgístic dels espais agraris deltaics i el seu remarcable potencial productiu i de mitigació de la petjada ecològica metropolitana que presenten els camps del Delta del Llobregat. Igualment, i a pesar de la recent aprovació d'instruments de gestió i ordenació d'aquests espais agrícoles, a determinats indrets del Delta, sobretot els més occidentals, la manca de disciplina urbanística dins de l'espai agrari ha estat un problema significatiu, sobretot relacionat amb la construcció sistemàtica de barraques (i fins i tot d'habitatges il·legals de primera residència) associades a horts precaris.

Pel que fa a l'ocupació urbana, des de finals de la dècada dels 80 s'ha donat un intens procés de transformació urbanitzadora del paisatge agrari, fins al punt que el sòl urbà és actualment l'ús majoritari. Una gran part d'aquest creixement intens cal atribuir-lo al creixement de les infraestructures viàries, com la construcció de la C-32, de la Pota Sud, dels accessos a l'aeroport, al trasllat de la C-31, etc., però també a l'ampliació de l'aeroport.

Cal esmentar també alguns grans edificis i equipaments perimetrals que modifiquen la visió dels marges urbans des dels espais oberts deltaics: les torres de Viladecans, el pont del polígon Pratenc, l'estadi de l'RCD Espanyol de Cornellà, l'hotel Hespèria i la torre de la Ciutat Sanitària de Bellvitge de l'Hospitalet, les grues de la terminal de contenidors moll Prat, i fins i tot el Canal Olímpic de Castelldefels, la làmina d'aigua del qual ocupa 1,6 km², etc. Tots aquests desenvolupaments transformen i acoten els amplis horitzons oberts que caracteritzen el paisatge del Delta i l'individualitzen.

En relació amb els assentaments urbans, d'entre les localitats existents, totes elles amb poblacions destacables, cal distingir-ne dos tipus. D'una banda, el Prat de Llobregat, l'única població situada enmig de la plana deltaica i documentada des de fa més de mil anys en el mateix emplaçament (tot i que naturalment ha crescut força, tant en forma de barris residencials –el cas de Sant Cosme–

La construcció d'infraestructures ha transformat considerablement el paisatge del Delta del Llobregat. Ramon Vilalta, Departament de Territori i Sostenibilitat

com de polígons industrials o terciaris –el Mas Blau). El Prat és una localitat que ha tingut un creixement compacte cap al sud del nucli antic i està previst, sobretot, urbanitzar el sector Eixample Nord (163,9 ha) i l'àrea Eixample Sud (37,72 ha) la qual cosa suposarà unes façanes urbanes noves sobre la B-20 i la C-31 i els camps de la Camparra.

De l'altra, un seguit de poblacions a la línia de contacte entre la plana i la muntanya, el que es coneix com a samontà, fonamentalment Castelldefels, Gavà, Viladecans i Sant Boi, resguardades de les inundacions del Delta en el seu emplaçament inicial però que es van expandir tant cap a la muntanya (creixements sobretot de les dècades de 1960 i 1970) com cap a la plana (creixements més recents, tant residencials com industrials i comercials). En aquestes ciutats que tenen un emplaçament al voltant de la línia de sutura entre el delta i la muntanya, la tendència de creixement ha estat més dispersa, en especial pels vessants, en forma de barris de tipologies i qualitats urbanes desiguals. Tanmateix, els darrers dècennis també s'ha produït un creixement des d'aquestes ciutats del samontà cap a la plana, amb l'aparició de trames residencials noves i sobretot la creació de nous polígons industrials, zones comercials i parcs empresarials diversos. En aquest sentit, avui dia el límit de separació entre l'espai agrari i la superfície urbana se situa a Viladecans i Sant Boi en la C-32, mentre que a Gavà la C-32 s'ha traspassat en direcció sud (hi ha zones industrials per sota de l'autopista) i a Castelldefels ja no existeix espai agrari.

444

Alhora, a la franja litoral existeix un continuïum de barris de baixa densitat des de Gavà (Gavà Mar), Castelldefels (la Pineda) i fins a Sitges (les Botigues), instal·lats sobre l'antic camp de dunes i majoritàriament amb trames de ciutat jardí, de baixa densitat i edificis (generalment unifamiliars) aïllats, i amb una important presència dels pins i de piscines privades a gairebé totes les parcel·les.

Pel que fa als creixements urbans, existeix una àrea de sòls urbanitzables de dimensions considerables amb el planejament aprovat i que s'està començant a executar: el pla de Ponent de Gavà, també conegut com a àrea del turó de Caçagats o pla de Queralt. Es tracta d'un sector que ocupa majoritàriament l'espai forestal del darrer paisatge obert existent actualment entre el Delta i les muntanyes del Garraf-Ordal, entre els municipis de Gavà i Castelldefels, un espai forestal que forma part del mateix connector ecològic afectat per l'esmentat Sector dels Joncs del PDU del Delta del Llobregat. Segons els plans aprovats, es preveuen un total d'uns 5.000 habitatges a l'àrea del pla de Ponent, en part en antics camps abandonats, en part en àrees actuals de boscos, i també ocupant alguns camps actualment en conreu.

Des del punt de vista de les infraestructures, les de tipus logístic representen l'ús del sòl principal, i per la seva magnitud tenen una clara incidència paisatgística. Destaca la potència de l'aeroport del Prat de Llobregat, que, amb la inauguració de la tercera pista el 2004 i la posada en marxa de la nova terminal T1 l'any 2009, ocupa més de 10 km² amb les diferents pistes, les terminals i les instal·lacions associades, i que està situat gairebé íntegrament dins del terme municipal del Prat de Llobregat. La nova pista d'aterratge va comportar la desaparició del 50% de la superfície de pineda litoral, un espai de valor natural de difícil recuperació, i també va afectar

L'aeroport del Prat, amb més de 10 km², està situat enmig dels aiguamolls del Delta del Llobregat. Ramon Vilalta, Departament de Territori i Sostenibilitat

antics aiguamolls i zones de conreu. L'aeroport és precisament un dels elements més determinants. Alhora l'impacte sonor que provoquen els avions en entrar i sortir de l'aeroport del Prat és molt alt i ha donat lloc a una percepció acústica molt característica, alhora que a una dilatada controvèrsia en alguns barris de construcció dispersa del litoral deltaic.

La presència d'infraestructures viàries és també molt notable i deixa una clara empremta en el paisatge, sobretot en els trams on conflueixen diverses infraestructures en un mateix espai de pas. Bona part de les infraestructures viàries que travessen el Delta comuniquen Barcelona i les poblacions de la seva àrea metropolitana amb l'aeroport (C-31, C-32B, carretera en construcció de l'aeroport a la Zona Franca, etc.). Destaquen, com a vials més importants de sortida i entrada a Barcelona vers el sud, la C-31 (localment coneguda com a autovia de Castelldefels, tram dins del Prat a Castelldefels) i la C-32 (tram dins de Cornellà a Castelldefels), i la conversió de la C-245 (Sant Boi – Cornellà) en autovia, ocupant alguns dels camps adjacents. A banda de la construcció de la C-32, un altre canvi important en el paisatge dels darrers anys ha estat el trasllat de la C-31 mig quilòmetre cap a l'oest, a causa de l'ampliació de la zona de serveis associada a l'aeroport.

Quant a la xarxa ferroviària, destaca el pas del tren d'alta velocitat enterrat per sota dels camps i de la ciutat del Prat, un traçat molt curós amb la riquesa agrària de la zona i ben integrat dins de les trames urbanes. A banda, la línia Barcelona – Vilanova i la Geltrú travessa la zona agrària del Delta, del Prat a Viladecans, des de fa gairebé un segle i mig, i actualment té molt de trànsit perquè hi circulen tant les línies de rodalia com els trens en direcció a València de l'anomenat corredor mediterrani.

Pel que fa a zones industrials o àrees d'activitat econòmica, destaca el recent desenvolupament del sector de Ca n'Alemany, a Viladecans, entre l'autopista C-32 i la via del tren, una nova àrea d'activitat econòmica que completa la superfície edificada de la façana sud-est del nucli urbà. El desenvolupament i la compleció total d'aquesta àrea configura una nova façana urbana del muni-

cipi de Viladecans. A banda d'aquestes extensions al nord de la C-32 executades els darrers anys, destaquen també les recents ampliacions de polígons al Prat de Llobregat, ja planificats fa anys però que només últimament s'han anat reblint, com és el cas dels polígons Pratenc i el Mas Blau. Els sectors de desenvolupament econòmic del PDU, si s'arriben a executar i reblir els sòls reservats a aquests efectes, accentuaran encara més la caracterització urbana.

Des de l'inici del segle XXI, aquestes tendències apuntades s'han consolidat, i a hores d'ara l'espai agrari és encara més reduït i el component urbà s'ha expandit més (en la mesura que s'han inaugurat noves zones industrials, comercials, logístiques i de serveis, s'han construït noves àrees residencials i l'aeroport s'ha engrandit).

En aquest període també s'ha produït una altra tendència amb efectes paisatgístics destacables: l'augment de la làmina d'aigua continental causada per la desviació del riu Llobregat cap al sud (inaugurada el 2005), que s'ha fet amb un ampli estuari que puja les aigües salobres amunt fins passat el pont de la C-31, mentre que l'antic traçat del riu tenia una aparença final molt més fluvial. Aquesta transformació del tram final del riu ha fet canviar notablement l'aspecte d'una part del paisatge del Delta del Llobregat. Els canvis profunds en les dinàmiques fluvials del Llobregat per la disminució de les aportacions sedimentàries del riu i les obres del port han comportat una modificació intensa del sistema de regeneració natural de les platges.

D'altra banda, tant els canvis en el tram final del riu com en el perfil de la línia de costa poden comportar variacions en la dinàmica lateral i problemes d'erosió a les platges de l'hemidelta sud, la qual cosa pot requerir la construcció d'infraestructures de protecció (dics submergits).

El Llobregat també comporta una sèrie de riscos associats a les dinàmiques fluvials naturals, que es poden accentuar per les intervencions urbanístiques, com ara el risc molt alt d'inundació de les vores del Llobregat.

La desembocadura actual del riu Llobregat, desviada l'any 2005, vista des de la platja de ca l'Arana. Observatori del Paisatge

Expressió artística del paisatge

El Delta del Llobregat va associat indefectiblement al nom de Jaume Codina (1923-2007), l'historiador per antonomàsia del Baix Llobregat. La seva prolífica obra no és només una tasca de rigorosa aportació científica de primer nivell a l'explicació de les transformacions territorials del Delta, sinó també una generació d'una imatge particular d'aquest territori que, mitjançant l'escriptura, esdevé paisatge. Independentment de la seva obra poètica, explicada més endavant, mitjançant les monografies històriques de Jaume Codina el Delta del Llobregat va ser entès, analitzat i interpretat, de manera que l'autor va aconseguir generar una representació particular de l'àmbit territorial, presidida per la idea d'una naturalesa ruda, insalubre, desagradida i difícil.

Vet aquí una tria de citacions de Jaume Codina que permeten fer-se una idea de la seva contribució al coneixement del Delta i, d'aquesta manera, al fet que la gent se'l pugui fer seu i estimar. L'inici d'un dels seus múltiples llibres és antològic i clarament evidencia la voluntat conscient de l'autor de generar una identitat territorial marcada per a les terres dèltiques, cosa que de manera vetllada comporta la fixació d'un cànnon paisatgístic particular:

«Si tots els pobles tenen, quan no uns fets diferencials –de vegada força discutibles– unes constants històriques innegables que els caracteritzen i enrobusteixen llur personalitat col·lectiva, també el nostre Prat, aquesta catifa central del Delta del Llobregat, terra estranya de contrastos, ha jugat en la Història un paper pregonament humà de gresol purificador. Del conglomerat d'un mil·lenni d'anys en sorgeix certament un poble amb un perfil ben definit i una mentalitat pròpia [...], nítidament retallada per tal com era produïda d'una manera més ingènua i infantil, amb una espontaneïtat autèntica que ens fa calfreds a l'espina.» (Codina, 1966: p. 15).

El Delta sempre es posa en relació amb el riu que el motiva, l'anomenat «pare Llobregat», generador de tot el paisatge dèltic.

«El Delta és fill del riu. I el riu va engendrar el Delta gràcies a les seves avingudes. Mentre el territori no fou habitable, les crescudes del riu no constituïren altra cosa sinó una informe i gran desembocadura semilacustre. Quan l'home s'hi instal·là, ipso facto les avingudes esdevingueren inundacions. Aquestes han hagut de ser una legió innombrable que mai no sabrem, però llur existència ens constarà d'una manera fefaent. El Delta ha estat possible gràcies a aquesta labor anònima, de segles.» (Codina, 1971b: p. 5).

Fas pena de veure al nostre Delta, tu, la font de tota la riquesa, la clau, el secret de tot. T'hem dessagnat sense contemplacions i no contents d'això t'hem despullat ignominiosament de tota gràcia vegetal i t'hem embrutat, t'hem escopit tant com hem pogut. Com si en tinguéssim necessitat. Com si fos una revenja pels beneficis que ens has atorgats. Així et paguem. [...]» (Codina, 1966: p. 236).

Altres vegades opina sobre el curs de la història que li va tocar viure, sobre la substitució progressiva dels camps per les indústries:

«Personalment crec que sí que és un mal. I no perquè no compregui i desitgi el màxim millorament econòmic [...], no perquè vulgui –pobre de mi– lluitar contra el signe del temps. Menys encara perquè deixi d'estimar la riquesa que les fàbriques imparteixen. Res de tot això. El meu és un amor d'agraïment atàvic i profund que sense gens de fullaraca veu com és de simple i elemental la contingència humana, com l'home és mutable, com canvien els colors. ¿Voleu, en pocs anys, cas més escandalosament significatiu i pròxim que el de la Zona Franca, ara novament Port Franc, aquest tros dèltic de capital importància, possible pulmó de Barcelona en tants d'aspectes, però immobilitzat quant al seu destí, sobrepasat pel ritme de l'evolució del món, on hi ha fàbriques i hi ha agricultura i masies, on la deixadesa sanitària és enorme i la ignorància de l'Ajuntament barceloní –al qual pertany– crassa i supina, on ningú no sap a ciència certa què fer-hi ni què fer-ne?» (Codina, 1966: p. 234).

En el seu darrer llibre *–Ai, adéu, clara marina!–*, que de fet no és un llibre d'història sinó una obra literària, es pot trobar un fragment autobiogràfic que expressa molt bé la nostàlgia que sent l'autor per l'antic paisatge deltaic. Es refereix a una tornada, de petit, des de la Pineda de Castelldefels al Prat.

«Sempre cap a llevant, el camí s'anava separant de la platja inter-nant-se lleugerament terra endins. Era un camí sorrenc, camí de carro. Aviat van aparèixer els primers conreus, tímids i humils, petits com horts, aïllats en clapes entre altres clapes de pins. No sabia dir de què eren, aquells minicamps. A l'esquerra, cap amunt, llunyanes, les muntanyes del litoral es dibuixaven blavoses en la calitja de la tarda estival.

El camí, secundari, desembocava en un altre de més ample. A la nostra dreta la pineda [es] tornava més espessa i misteriosa, tan gran que no deixava entreveure la mar. [...] A l'esquerra, nous conreus, ara més marcats i més seguits, però també petits, iniciaven un veritable paisatge d'horta. Les primeres sínies, algunes en funcionament mitjançant burrets o mules amb orelleres. El meu pare va comentar que era terra de bones síndries i que ens trobàvem a la demarcació de Gavà, o bé, ja, en terme de Viladecans. Tanco els ulls i el veig com si fos ara. [...]

Gairebé de cop s'acabava el paisatge d'horta i de sínies aràbigues. Semblava que en vingués un de més àrid, menys verd i més ocre, de terra, però –explicà el pare–, salina. El camí –segons el meu pare, la carretera de València; el camí Ral, segons un pagès viladecanenc que vam trobar [...]. Solitud, malgrat alguna escassa masia al peu del camí. Potser –no ho podria assegurar– alguna es trobava abandonada. El pare les coneixia i les anava enumerant: Cal Roc de la Casa Alta, Cal Dimoni... Lladrucs d'un ca invisible i llunyà. Vols de gavina en l'atzur puríssim. Els conreus quasi havien desaparegut, substituïts per marines incultes plenes de jonqueres i salats. De tant en tant, camps oberts, tal volta algun rostoll, més grans, de mitja mujada, terrosos (el sòl ja no era arenós), però també solitaris. Als marges del camí, i més avall, cap a la mar, les jonqueres, els sarguessos i els fonollars es multiplicaven, i d'altres plantes espontànies que jo no coneixia. El cap de l'estany d'El Remolar, no gaire lluny, entre canyissars verds, i la partida que travessàvem, que segons el pare era coneguda amb el nom de L'Àfrica,

em parlaven d'indrets i noms familiars: ens acostàvem al terme d'El Prat. Una gaia de terra, tanmateix –assenyalava el pare–, arribava a l'estany i era terme de Sant Boi. L'escenari, semiaquàtic, amb reguerots d'aigua entre l'herbam, escorrent-se cap avall.» (Codina, 2002: p. 88-91).

En el mateix llibre apareixen poemes sobre l'àmbit deltaic, majoritàriament escrits la dècada de 1940, en què algunes de les referències comentades assoleixen un tractament estètic especial: el caràcter pla del territori, la importància del cel i del vent en un paisatge de dominància planera, el riu, l'horitzó de les muntanyes al fons, el treball pagès, la vegetació de les marines i de la ribera del Llobregat, etc. Tot seguit, algunes estrofes aïllades.

«Vora els pins, el ginestar
llença llum i llença flaire
al vent suau del dia clar.
La pineda és olorosa...
I enllà, blava i verdosa,
brilla la mar.»

«A l'hora del sol ponent
les muntanyes eren plenes
d'un polsim ataronjat
que arribava fins al pla
tot surant quietament.

I en la dolçor de la tarda
l'aire, el cel i les muntanyes,
era tot transfigurats
pel vel fi, quasi daurat,
de la llum del sol ponent.»

(Codina, 2002: p. 15-77)

Aquestes referències paisatgístiques enaltides per Jaume Codina han aparegut en altres poemes, que de fet se'n podrien considerar una continuació, fins i tot un seguiment. La poetessa Eulàlia Serra dedica la seva obra *Temps, gent i paisatge. Un segle de memòria al Prat* a Jaume Codina i a tots els pratencs. És també amarada de nostàlgia.

«Platja del Prat»

«[...] Jo caminava descalça per la sorra bellugadissa
bo i aplegant petxines, o pedres o... jo que em sé
tanta glòria a ma platja em semblava trencadissa
aquella aigua tan clara, i l'espai blau, blau i serè.
Però un dia s'hi aixecà rabiosa la borrasca
l'aigua, voleiant, rebolcada pel mal vent
arrossegant furiosa les runes de la meua platja
com si fugissin del foc d'aquell infern. [...]

Confiant que el temporal mai arribés a despuntar
mes l'oreig em portava aquelles flaires d'herbes marines
avisant-me que la mar estava ja al punt de rebentar
doncs ses crestes n'eren curulles de ràbia i metzines.

Escena de la pel·lícula *Kràmpack* (2000), dirigida per Cesc Gay

Núvol negre que de la mar vers els pins desemboca
i les boires comencen son esgarriós i fred rebufar
aviat tot serà mànega negra, l'aigua baixant folla
i *dingú* no sap pas, on la tromba maleïda rebotarà. [...]

I tornaràs, platja meva, de sorra fina del Prat
platja llarga d'ones blanques, d'aigua clara, que tant he recordat
que el somni, l'ambiciós progrés ens has trencat
però el cor encara pessigolleja, sempre, n'estarà de tu, enamorat. »

(Serra, 2008: p. 25-27)

Les manifestacions del setè art també han estat presents al Delta del Llobregat, com ho demostra l'existència de la ruta cinematogràfica pels voltants de Barcelona que inclou visites a Castelldefels, Sant Boi i el Prat de Llobregat. El municipi de Castelldefels, té un llarg historial cinematogràfic, iniciat el 1964 amb la pel·lícula *Brillante porvenir*, codirigida per Vicente Aranda i Román Gubern. Altres pel·lícules que han utilitzat la unitat del Delta del Llobregat com a plató són: *Barrios altos* (1987) rodada per José Luis García Berlanga; *Kràmpack* (2000) de Cesc Gay, on surten les platges de Castelldefels; *Volverás* (2002) d'Antonio Chavarrías; *Anita no perd el tren* (2001) comèdia dirigida per Ventura Pons i *Les hores del dia* (2003) de Jaime Rosales, entre altres.

Valors en el paisatge

Pel que fa als valors naturals, hi ha un espai natural protegit que es correspon en gran mesura amb els aiguamolls del Delta del Llobregat i que és gestionat pel Consorci per a la Protecció i la Gestió dels Espais Naturals del Delta del Llobregat, constituït per la Generalitat i els ajuntaments del Gavà, el Prat de Llobregat, Sant Boi de Llobregat i Viladecans. Declarat en part reserva natural el 1987 (Decret 226/1987) i inclòs parcialment al PEIN el 1992 (Decret 328/1992), la superfície d'aquest espai, segons la delimitació definitiva donada per la xarxa Natura 2000, és d'unes 925 ha que afecten, més enllà del Prat i Viladecans, també Gavà i Sant Boi. L'espai de la xarxa Natura 2000 engloba els estanys de la Ricarda, el Remolar i la Murtra, amb llurs entorns; la pineda litoral, des de

Bassa gran de can Dimoni, enmig de la plana agrícola de Sant Boi de Llobregat. Bassa d'origen artificial que té importància pels ardeïds del Delta. Pere López

la Murtra i fins al Prat; els aiguamolls creats a cal Tet; el tram final de la llera del riu Llobregat; l'entorn de cal Dimoni i els Reguerons. Aquestes àrees tenen una importància ornitològica cabdal, reconeguda per la figura de la ZEPA, amb una avifauna d'interès europeu, i a l'efecte de política territorial pel PDUSC (amb la màxima protecció). Es tracta de la zona humida més important de la Regió Metropolitana de Barcelona. Són, en definitiva, un seguit d'àrees disjunctes, parcialment també incloses al perímetre del Parc Agrari del Baix Llobregat. De fet, no s'ha de perdre de vista que dins del Parc Agrari existeixen àrees d'alt valor natural i ecològic, per exemple moltes regadores, les quals de fet ja compten amb una protecció derivada del Pla especial del Parc Agrari, en la mesura que aquest estableix com un dels seus objectius primordials la preservació dels valors ambientals presents en el seu àmbit territorial.

Els aqüífers del Delta del Llobregat són protegits en virtut del Decret 328/1988. No només engloben la part del delta que s'inclou –de la confluència de les carreteres C-31 i C-32, a Castelldefels, fins al riu Llobregat– sinó tota la situada al nord del riu, que arriba dins de Barcelona fins al passeig de la Zona Franca i fins a la ronda del Mig al barri de Badal.

Al Delta del Llobregat són presents valors històrics molt notables. Els més antics fan referència a la complexa tasca de colonització del territori i a la seva transformació en paisatge agrari. Es manifesten en forma del parcel·lari agrari, dels antics camins (molts d'ells sinuosos) i, sobretot, de les masies. L'àrea en què actualment es concentren aquesta mena de valors és la formada pel riu Llobregat, la C-245, la C-31 i la C-32, als termes del Prat i Sant Boi de Llobregat. Es tracta de l'àmbit de colonització agrària més antiga, medieval, coneguda amb el nom de les partides del Riu Mort i la Ribera, i que ha romàs afectada per infraestructures per tres costats i pel riu –canalitzat i desviat– pel quart. Coincideix amb l'àrea en què el paisatge agrari es manté en millor estat, d'alta productivitat agronòmica i amb una agricultura viva. Convindria preservar-la de manera contundent davant de possibles transformacions. En aquest sector destaquen masies documentades des de molt an-

tic, com ara cal Monjo (el Prat de Llobregat), ja esmentada al segle xv, que tanmateix roman abandonada des de fa anys. Associades a aquest àmbit, hi ha les restes dels sistemes de motes defensives del Prat, construïdes a l'edat moderna per minorar els efectes de lesavingudes del Llobregat cap a la població: el camí de la Bomba, per exemple, en ressegueix una i també se n'identifica una de molt clara, paral·lela a la mota actual, de Can Parellada cap al sud, molt malmesa per la construcció de la C-32 i que, previsiblement amb l'expansió de l'Eixample Nord del Prat, desapareixerà.

Fora d'aquest sector, la densitat de masies va caient d'est a oest, fins al punt que a municipis com Gavà no n'hi ha cap a la part agrícola estrictament deltaica del terme. Tanmateix, totes les trames agràries que subsisteixen al Delta del Llobregat tenen un alt valor històric, car testimonien els diferents processos de colonització històrica (individual o col·lectiva), donen lloc a diferents morfologies rurals característiques i presenten elements patrimonials molt notables, com el sistema de reg.

Com a elements anteriors a la colonització agrària dels darrers mil anys, cal destacar els jaciments miners prehistòrics de Can Tintorer, dins de la trama urbana de Gavà, i que tenen una importància històrica de primer ordre, suara ressenyada. S'inclouen dins i es corresponen sobretot amb el període neolític.

Al Delta del Llobregat es presenten altres conjunts històrics amb notable valor. A la línia del samontà, hi ha una sèrie d'edificis de distinta naturalesa que es corresponen amb el sistema de domini (i vigilància) de les terres deltaiques. Destaquen el castell de Castelldefels i diverses torres: can Rosés (Gavà) la torre Roja i els altres edificis rojos del centre de Viladecans (torre del Baró, can Modolell), o can Torrents (Sant Boi de Llobregat). Per sobre d'aquestes construccions, hi ha el conjunt castral d'Eramprunyà i el santuari de Sant Ramon, situats fora de la unitat i tanmateix dominant-la. A més, dins de la trama urbana de Sant Boi hi ha la torre de Benviure (de factura romànica) o el palau dels Comtes de Marianao (de finals del s. xix), en els dos casos dins la unitat Muntanyes d'Ordal.

Entre els elements amb valor històric també sobresurten els edificis modernistes de la granja i la torre de la Ricarda i la casa racionalista d'Antoni Bonet. La granja de la Ricarda, construïda entre els anys 1909 i 1910 i dedicada a la producció de llet de vaca, constitueix un testimoni de la colonització agrària del delta del segle xix impulsada pels canals i les aigües artesianes. Aquesta construcció, de referència a la seva època, va quedar afectada pel Pla director de l'aeroport Barcelona – El Prat i fou enderrocada l'any 2003 i reconstruïda en un altre indret entre el 2007 i 2009 per a usos museístics. La casa d'Antoni Bonet, construïda entre els anys 1953 i 1963, exemplifica la vida amagada de l'elit barcelonina durant el franquisme.

També cal esmentar com a valors històrics la presència industrial, que ha deixat en el paisatge interessants exemples de la seva arquitectura pròpia. Destaquen elements puntuals com l'edifici de la Telegrafia dissenyat per Puig i Cadafalch a la finca de la Ricarda, i l'arquitectura associada a la Seda de Barcelona, instal·lada al Prat cap al 1920 i que va anar generant, en diferents moments, una sèrie de conjunts històrics d'interès, alguns d'ells modernistes. Les

antigues fàbriques, el col·legi o les cases de la Seda en són bons exemples.

També val la pena fer esment d'un element que, tot i que estrictament està fora, té un interès explicatiu fonamental per entendre el paisatge: el far del Llobregat. Les fotografies conservades d'aquesta construcció han permès visualitzar de manera punyent els canvis en la línia costanera durant el darrer segle i mig, fet que ha convertit l'edifici en un emblema molt popular que il·lustra la variable naturalesa deltaica.

Estrictament dins de la plana deltaica, històricament només hi havia hagut dues ermites: Santa Maria de Bellvitge i Sant Pau del Prat. Ambdues tenen una importància religiosa molt destacable perquè tradicionalment eren els únics centres de reunió cristiana de l'immens àmbit deltaic, tot i que la primera no va arribar a ser mai parròquia independent, i la segona, amb moltes dificultats, no ho va esdevenir fins ben entrada l'edat moderna. Jaume Codina ressenya que les necessitats religioses de les comunitats deltaiques estaven molt mal ateses, per exemple en el moment que es moria gent quan la plana estava completament negada per l'aigua i calia transportar els cadàvers de manera molt precària cap a Sant Boi de Llobregat o Santa Eulàlia de Provençana. En aquest sentit, l'erecció de la capella del Prat com a parròquia independent es va convertir en una llarga vindicació molt cobejada per la població local. Cal dir, tanmateix, que l'església actual de Sant Pere i Sant Pau del Prat és un edifici modern mancat del valor identitari i referencial que havia tingut l'antic temple. L'antiga església goticorenaiçentista va ser cremada a l'inici de la Guerra Civil i acabada de destruir al llarg dels anys de la contesa, de manera que durant la dictadura franquista se'n va fer una de nova, construïda en dues fases, entre 1940 i 1971.

Tenen també una importància religiosa destacable dos temples situats al terme de Sant Boi: Sant Ramon, d'estil neoromànic i al capdamunt del turó homònim (que fa de partió entre els termes de Sant Boi, Sant Climent i Viladecans), el qual esdevé un referent visual clau del Delta del Llobregat i on cada any, al final de l'estiu,

L'església de Sant Baldori a Sant Boi de Llobregat és molt visible des de bona part de la plana. Maria Rosa Ferré

se celebra la pujada a Sant Ramon. L'altra església que té una importància religiosa notable és Sant Baldri, molt visible des de bona part de la plana, sobretot de nit, quan està il·luminada. Finalment, convé esmentar les esglésies romàniques de Santa Maria de Castelldefels i de Santa Maria de Sales (Viladecans), ambdues situades per sobre de la línia de samontà.

Relacionat amb els valors productius, convé fer esment dels principals productes agraris de la contrada. Tradicionalment, els espàrrecs de Gavà i la carxofa del Prat (que es produeix sobretot als termes de Sant Boi, Viladecans i el Prat) havien estat els conreus més característics i idiosincràtics. Recentment, la bleda també ha assolit molta importància i és ben valorada als mercats consumidors de la rodalia. El pollastre i el capó del Prat és l'únic aviram de tot l'Estat espanyol amb el distintiu de qualitat IGP (indicació geogràfica protegida) reconegut per la Unió Europea. S'estan fent tràmits per aconseguir també aquest distintiu europeu per a la Carxofa Prat. Els darrers anys el Parc Agrari del Baix Llobregat està fent una tasca de reconeixement dels productes agraris del Delta i de la Vall Baixa, tant en termes de visibilitat social, màrqueting o comercialització com pel que fa al fet que els restaurants del territori cuinin i facin gastronomia amb els productes que els són propis. Alhora, s'observa el creixement de l'agricultura ecològica o integrada, en el marc de les agrupacions de defensa vegetal de la zona, i de les cooperatives de consum que fan arribar productes de qualitat del Delta a llars particulars de l'àrea metropolitana mitjançant circuits de comercialització curts i directes.

Entre els valors productius cal mencionar també el polígon industrial del Camí Ral (Gavà-Castelldefels) espai industrial on la qualitat del conjunt i de l'entorn influeix favorablement en el valor productiu de les empreses. Un altre element amb un valor productiu innegable és l'aeroport Barcelona – El Prat per la seva condició de porta d'entrada a l'àmbit.

Hi ha nombrosos elements paisatgístics dels fins ara esmentats que tenen un alt valor simbòlic i identitari. A efectes simbòlics, destaquen alguns elements situats al capdamunt o als vessants de les muntanyes que miren cap a la plana i que constitueixen referents identitaris de totes les poblacions del Delta. És el cas, per exemple, de l'ermita de Sant Ramon, o de Bruguers, i del castell d'Eramprunà (Gavà).

Des del punt de vista identitari, el Delta del Llobregat té uns referents paisatgístics identitaris «clàssics», exposats en l'apartat d'expressió artística del paisatge: el riu, els camps, la platja, la pineda, el far, etc. Tanmateix, llur potent transformació territorial i el fet que s'hagi produït un enorme canvi social al llarg de les darreres dècades han fet que aquests referents clàssics hagin perdut part del seu significat col·lectiu. A hores d'ara tal volta no són tan popularment assumits com ho havien arribat a ser en el passat. S'entén, en aquest sentit, que les manifestacions artístiques actuals els afrontin en termes de nostàlgia.

En canvi, guanyen funcions simbòliques i identitàries àmbits que en el passat no en tenien, per exemple els espais naturals de la franja costanera, per la progressiva consciència ambiental de la població, que es veu incrementada per l'actuació de sensibilització

El Semàfor actualment forma part dels miradors dels Espais Naturals del Delta del Llobregat. Observatori del Paisatge

i protecció d'espais que fan les administracions. Sigui com vulgui, presenten una alta valoració social àmbits com el canal olímpic de Castelldefels, molt emprat per al lleure ciutadà. Nombrosos parcs urbans de les diferents ciutats han rebut molt d'esforç inversor i planificador de les diferents administracions locals per tal que siguin emprats i valorats per la població, i han estat encarregats a arquitectes o paisatgistes de renom. És el cas del parc de la Marina de Viladecans o del campus de la Mediterrània de Castelldefels.

Cal no oblidar l'edifici del Semàfor, construït a finals del segle XIX al Prat de Llobregat per regular el trànsit marítim i reduir el nombre d'accidents. Tenia un sistema per enviar comunicacions lumíniques amb el castell de Montjuïc a Barcelona. Està ubicat al costat de l'estany de la Margarola i, gràcies a una recent intervenció, s'ha convertit en un magnífic mirador de l'entorn deltaic.

El principal valor estètic del Delta del Llobregat és el ric parcel·lari rural, amb la seva diversitat de formes agràries. Testimoni de distintes fases de colonització humana, genera un paisatge d'una alta qualitat formal i escènica, i les diferents trames agràries descrites formen patrons característics. Els espais agraris del Delta del Llobregat són precisament l'àrea que varia més cromàticament al llarg de l'any. Mentre que globalment els paisatges urbans manifesten una gran continuïtat, l'estacionalitat dels paisatges agraris és molt marcada, sobretot pel contrast de camps llaurats i camps amb conreus que s'observa pertot. Com que pràcticament no existeixen retalls de vegetació arbòria de ribera, no es pot comprovar el ritme anyal del paisatge dels boscos riparis, però en canvi els camps permeten fer-ho.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El Delta del Llobregat havia tingut nombrosos camins que permetien travessar-lo en diferents direccions, tant a peu com mitjançant vehicles. En una citació de Jaume Codina, es trasllueix un còmode i entranyable camí pedestre des de la pineda de Castelldefels

fins al Prat, itinerari que avui dia seria temerari d'intentar fer. La carretera de València, que va del Prat a Gavà, havia estat històricament una via de relació, però actualment és una carretera de trànsit complex i gens aconsellable de fer a peu pels marges. La pressió constructora i d'infraestructures ha implicat una desvertebració evident del territori que ha conduït a una difícil articulació actual de rutes de gaudi del paisatge. Avui dia moltes de les rutes antigues no són possibles.

Pel que fa a les carreteres, la millor opció per introduir-se al paisatge agrícola del delta és recórrer les carreteres locals que uneixen les poblacions de Castelldefels, Gavà o Viladecans amb el litoral (itineraris motoritzats 34, 60 i 174), ja que creuen el sector occidental, pel bell mig de la zona del Parc Agrari del Baix Llobregat que s'inclou a la unitat, on es pot observar la particular disposició parcel·l·ària d'aquest espai. D'altra banda, els itineraris 51 i 52 (B-203, via segregada), que connecten el Prat de Llobregat amb la platja, permeten la visió de l'aeroport, el mosaic de camps del delta, els canals de reg i drenatge, les llacunes litorals i les platges.

Pel que fa a rutes pedestres, els ajuntaments de Gavà i Viladecans han posat molt d'interès a comunicar les poblacions del samontà amb llurs barris de mar, de manera que han creat sengles camins ciclopedestres (itineraris a peu 59 i 173) que permeten avui dia transitar pel delta longitudinalment (avinguda del Mar i camí de les Filipines, respectivament).

450

Per sobre de les motes respectives, el camí de la vora del riu Llobregat conegut popularment com camí de la Ribera (itinerari a peu 85), que uneix la desembocadura del Llobregat fins fa poc amb Pallejà i més recentment fins a Martorell pel marge dret, juntament amb la ruta entre Sant Joan Despí, allargada en temps recents fins a la desembocadura o platja, i Martorell, pel marge esquerre (itinerari a peu 136) de la Vall Baixa del Llobregat, permeten recórrer la totalitat del tram de 30 km de riu des del Pont del Diable a Martorell fins a la desembocadura a les platges metropolitanas passant pels espais naturals del Delta. El Consorci per a la Recuperació i Con-

Vista des del castell de Castelldefels. Simon Burcell

servació del riu Llobregat, com a òrgan gestor d'aquest àmbit, ha portat a terme diversos projectes, com per exemple l'accés dels nuclis del Prat i Sant Boi a la llera del riu, i la passera que comunica Cornellà amb el Parc Agrari.

També existeix la possibilitat de voltar l'aeroport del Prat pel cantó nord i est (itineraris a peu 172), sortint de Viladecans i passant pel Prat de Llobregat, fins arribar a la platja (itinerari a peu 53).

D'altra banda, sense necessitat d'implantar-hi un passeig marítim, tot el litoral de platges del Delta del Llobregat, des de la desembocadura del riu i fins al port de la Ginesta, és una possible ruta pedestre de primer ordre, única a l'àmbit metropolità ja que permet uns 18 km ininterromputs de passeig per les sorres. Tot i que els darrers anys s'hi ha treballat, encara hi ha alguns sectors poc condicionats, i convé tenir en compte que una part de la platja és zona de cria del corriol camanegre, motiu pel qual la freqüentació està restringida.

Existeixen dues menes de punts d'observació i gaudi del Delta del Llobregat. D'una banda, els situats fora i que permeten albirar de manera panoràmica el conjunt. De l'altra, determinats indrets de dins que possibiliten una certa perspectiva, tot i que sempre parcial.

Quant als primers, destaquen Sant Ramon a les Muntanyes d'Ordal, o els revolts de la carretera del port de la Ginesta a la Plana Novella (l'àrea és coneguda com la serra dels Lladres) i el castell de l'Eramprunyà, tot dos al Garraf. Tots ells permeten veure el conjunt deltaic i el creixement urbà del continu barceloní. Des de Montjuïc, en especial des d'un punt d'observació que hi ha rere el castell, es veu en primer terme tot el que havien estat les Marines de Sants i l'Hospitalet, partides agràries molt productives avui esdevingudes Zona Franca; i en un segon terme, el Delta del Llobregat. Altres indrets que també permeten l'observació de la plana deltaica són la torre de la Miranda de Cornellà (entre Sant Ildefons i el parc de Can Mercader), que permeten una bona panoràmica sobre el Delta, i les diverses torres construïdes els darrers anys (hospital de Bellvitge, hotel Hespèria de l'Hospitalet, torres de Viladecans, etc.), des del capdamunt de les quals es pot veure tot l'àmbit deltaic.

Dins del Delta mateix, hi ha alguns indrets concrets que permeten observar i gaudir del paisatge. En general, tot l'àmbit agrari central i bona part dels espais naturals costaners ofereixen la possibilitat de gaudir d'àmplies panoràmiques, mentre que els entorns urbans es comporten de manera contrària i limiten la visibilitat. Destaquen els miradors de Cal Tet, el recent mirador de la desembocadura del riu i el de l'estany de l'Illa a la zona del Prat de Llobregat, i el castell de Castelldefels, com els miradors més rellevants dins l'àmbit.

El fet que el Delta del Llobregat sigui l'àmbit d'enlairament i aterratge dels avions de l'aeroport del Prat implica que hagi esdevingut un paisatge àmpliament observat i gaudit des de l'aire, d'on s'ofereix una panoràmica esplèndida de l'àmbit deltaic. En aquest sentit també és important destacar el recent mirador d'avions en la cruïlla entre el camí de la Platja i el canal de la Bunyola, punt de bifurcació de l'itinerari a peu 44, amb els miradors de la Bunyola i de la Platja com a finals d'itinerari.

Mirador d'avions de l'aeroport del Prat. Observatori del Paisatge

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Abocaments de runes i altres deixalles, per exemple en antigues graveres abandonades, després esdevingudes desguassos de cotxes (sector de la carretera de València).
- Abandonament de camps de conreu a causa d'expectatives urbanístiques.
- Contaminació acústica de l'àmbit de l'aeroport.
- Creixement de la superfície ocupada per petits horts recreatius de tipus marginal no regulats.
- Dificultat en el control urbanístic dels espais oberts, en especial en termes de subparcel·lació, de construccions a la zona agrària, d'ocupació il·legal de propietats públiques i de restes d'expropiacions, etc.
- Tot i l'existència de l'espai protegit del Parc Agrari del Baix Llobregat i de diferents espais PEIN, hi ha manca de corredors i espais connectors plenament viables, que afavoreixin els fluxos ecològics.
- La implantació de nous conjunts arquitectònics de grans proporcions, deslligats del lloc.

Amenaces

- El pas de noves infraestructures de mobilitat i de serveis, amb afecció de sòl i servituds afegides.
- Expectatives de creixement urbanístic més enllà de les establertes en el planejament urbanístic vigent.
- Alteracions de la deriva lateral i de les dinàmiques sedimentàries i erosives del litoral del delta, relacionades amb els canvis produïts en el perfil de la costa i la construcció i ampliació de noves infraestructures.

- La potencial necessitat, en un futur, de la quarta pista de l'aeroport del Prat pot comprometre especialment la franja litoral compresa entre l'estany del Remolar i el de la Ricarda (ocupada anteriorment per un camp de golf i unes instal·lacions militars). La construcció de la tercera pista ja va comportar la pèrdua d'una bona part de la pineda litoral. L'afectació d'aquesta franja suposaria que desaparegués del tot, i es perdria així un important connector entre les dues principals zones humides del litoral.
- La densificació de les infraestructures dels darrers anys i la concentració de polígons industrials i comercials, que pot provocar l'aparició d'un continuïum urbà entre Gavà, Viladecans i Sant Boi de Llobregat, desvirtuant la identitat històrica de cada població.

Fortaleses

- La competitivitat econòmica de les explotacions agràries del Parc Agrari del Baix Llobregat planteja opcions serioses de futur per a l'agricultura deltaica. L'existència d'agricultura ecològica/integrada (associacions de defensa vegetal) i les denominacions d'origen o indicacions protegides existents o en procés de consecució reforcen aquesta competitivitat. Alhora, convé tenir en compte que aquestes produccions no reben subvencions de la Unió Europea, de manera que són molt més competitives que no pas altres que sí que en depenen. Determinats col·lectius immigrants nous (magribins i subsaharians, sobretot) han començat la seva activitat econòmica a Catalunya en el sector agrari del Delta del Llobregat i en algun cas han esdevingut empresaris pagesos.
- L'existència mateixa del Consorci del Parc Agrari del Baix Llobregat és una garantia consolidada per al futur de l'espai agrari deltaic.
- La proximitat de la conurbació de Barcelona, amb una gran població consumidora potencial de productes de kilòmetre zero.
- Existència de circuits curts de comercialització, de distribució en mercats i de cooperatives de productors i de consumidors que demostren que les produccions agràries i ramaderes del Delta del Llobregat són valorades pels consumidors. Ja existeix, per tant, valoració del mercat de les produccions deltaiques.
- L'actual complementarietat d'usos. L'esforç permanent i la visió estratègica territorial de les administracions i les poblacions locals impedeix que s'urbanitzin àmplies àrees dels voltants de l'aeroport, fomentant els espais agraris que hi són especialment pertinents. De fet, ja existeix una clau urbanística (24a) creada per als espais agraris protegits per servitud aeroportuària.
- El modelat agrari i la diversitat de morfologies agràries del Delta del Llobregat és una riquesa notable que constitueix una fortalesa paisatgística de primer ordre, al costat dels altres valors esmentats en l'apartat corresponent (el far, les masies, els edificis rogencs del samontà, etc.).
- La trajectòria, malgrat les dificultats econòmiques i operatives, dels consorcis de Recuperació i Conservació del Llobregat, d'una banda, i de la Protecció i la Gestió dels Espais Naturals del Delta del Llobregat, de l'altra, a favor de la millora del paisatge fluvial i dels aiguamolls costaners.

Oportunitats

- El soterrament d'infraestructures que suposa l'eliminació de barres i obre la porta a noves possibilitats de connectivitat entre zones urbanes i agràries, així com noves rutes per a caminants i bicicletes.
- Els nous espais naturalitzats (zones humides de Cal Tet) ofereixen noves possibilitats d'educació ambiental i sortides per a escolars, que poden contribuir a una millor consciència dels valors naturals i ecològics del Delta del Llobregat.
- Els valors paisatgístics i naturals del Delta del Llobregat, molt propers a Barcelona i molt ben comunicats, poden oferir possibilitats turístiques en la línia estratègica actual de descentralització d'aquest sector, alleugerint la pressió que aquest exerceix al centre de la ciutat.
- En determinats sectors, per exemple a Cornellà, i gràcies a l'obertura de la passera que permet comunicar aquesta ciutat amb els camps del marge dret del riu Llobregat, s'observa un progressiu interès social per l'ús públic dels espais agraris i naturals del Delta. Aquest fenomen constitueix una oportunitat de primer ordre per al desenvolupament del lleure de proximitat. Es constata alhora un creixent interès d'alguns ajuntaments per desenvolupar el lleure i l'ús social dels espais oberts.
- El turisme associat a la gastronomia de mercat i producció de proximitat, per exemple els productes d'horta, és un punt de partida molt favorable. En altres països aquest turisme (en formes tipus el *pick-your-own* o *U-pick*) són una possibilitat amb molt èxit, freqüentment emprada i que constitueix una oportunitat interessant per al Delta del Llobregat.
- Existència d'una potent cultura paisatgística deltaica (literatura, pintura, etc.) que, tot i que no estigui socialment assumida, presenta un alt potencial.
- El més que probable augment dels costos de transport a mitjà termini i els potencials problemes derivats de proveïment i de seguretat alimentària permeten afirmar que espais agraris estratègics per a la metròpoli com el Delta del Llobregat són una gran oportunitat territorial i paisatgística per al territori metropolità.

452

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. La unitat del Delta del Llobregat també forma part del paisatge d'atenció especial del Corredor del Llobregat. Als criteris i accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 5 del bloc 4).

- OQP1.** Uns paisatges d'aiguamolls i zones humides del delta protegits, ben gestionats i revalorats com a elements configuradors del paisatge.
- OQP2.** Una agricultura de regadiu i els seus elements associats (canals, pous, corredores) potenciats i revalorats com a

definidors de les particularitats estètiques i productives del paisatge del Delta de Llobregat.

- OQP3.** Uns creixements dels assentaments urbans de Castelldefels, Gavà, el Prat de Llobregat, Sant Boi de Llobregat, Sitges i Viladecans ordenats i que no comprometin els valors del paisatge que els acull, ni els valors dels espais circumdants.
- OQP4.** Unes àrees especialitzades d'activitat d'ús industrial, logístic, comercial d'oci o altres terciaris dissenyades tenint en compte la integració en l'entorn.
- OQP5.** Unes infraestructures lineals integrades en el paisatge i que millorin la interconnexió del territori sense comprometre la continuïtat i la permeabilitat ecològica i social.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges del Delta de Llobregat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir l'agricultura de regadiu que caracteritza el paisatge del Delta del Llobregat, que es beneficia dels sòls al·luvials i dels recursos hídrics que aporten els canals de la Dreta i la Infanta, d'una banda, i dels pous que bomben l'important aquífer del Delta, de l'altra. L'agricultura s'ha servit de determinats elements inherents com canals, séquies, molins, una elaborada xarxa de camins i un parcel·lari amb un tram fortament arrelat al lloc. Cal protegir aquest patrimoni cultural i paisatgístic i garantir la correcta gestió i preservació dels masos catalogats, camins, canals, séquies i molins associats a l'horta del Delta.
- Buscar la manera d'assegurar la connectivitat de les zones humides protegides així com la conservació dels valors (natural i estètic) de totes les zones humides, per la qual cosa caldria limitar els usos, ajustar les necessitats, reduir les ocupacions i preveure franges de transició suficients entre àrees.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir la connexió del parc del Delta del Llobregat amb el riu, la costa i altres espais naturals de l'interior. Això permet assegurar la connectivitat ecològica i paisatgística, afavorir la biodiversitat i garantir la viabilitat ecològica de les zones humides i els aiguamolls. Es tracta d'un dels ecosistemes més diversos, però alhora particularment fràgils i vulnerables, amb un alt interès ecològic, identitari i simbòlic, sovint relacionats amb la seva singularitat específica i el contrast amb el paisatge on es localitzen.
- Gestionar d'acord amb el Consorci del Parc Agrari els camins, les rieres i les corredores d'aigua amb criteris de naturalització, plantant vegetació freatòfita als marges i talussos i evitant en la mesura que sigui possible la seva artificialització amb estructures rígides i de caràcter abiòtic.
- Recuperar erms, pastures i guarets per diversificar el paisatge i per conservar espècies nidificants d'aus com la terrorola, el trobat o l'aloa.

- Promoure mesures per reforçar la imatge de les zones humides del Delta del Llobregat a través de la difusió dels seus valors i l'adequació de mecanismes per al seu descobriment.
 - Procurar, d'acord amb el Consorci del Parc Agrari, la viabilitat dels conreus, erms o guarets dins les zones humides, gestionats de manera compatible amb els valors que contenen, per tal de donar continuïtat als ecosistemes aquàtics.
 - Aprofitar el potencial didàctic i pedagògic dels escassos espais dunars del Delta del Llobregat amb projectes de restauració com els realitzats a la zona urbana de Gavà, amb l'objectiu d'augmentar el grau d'identificació de la població amb aquests paisatges i conscienciar-la del seu caràcter singular i de la seva fragilitat, atès que tenen un elevat valor ecològic, amb espècies com ara la gavina corsa i el corriol camanegre, prioritàries dins la Directiva d'aus i hàbitats.
 - Complir adequadament les mesures de conservació de la natura i el paisatge previstes a les declaracions d'impacte ambiental d'obres com l'ampliació del port, l'aeroport, la depuradora i des-saladora i les infraestructures viàries, entre d'altres.
 - Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incloquin mesures d'integració paisatgística eficaces.
 - Fomentar en la urbanització del Pla de Ponent de Gavà el manteniment del connector natural i paisatgístic que enllaça el samontà del Delta i el parc del Garraf amb els espais humits i dunars del Delta, a través de la riera de Canyars, per tal d'evitar la conurbació de Gavà i Castelldefels.
 - Rehabilitar i promocionar els elements de caràcter històric abandonats i degradats, com cal Monjo, per tal de reforçar la seva condició de fita referencial identitària i paisatgística.
 - Generar estratègies de restauració i promoció de les torres de guaita com a patrimoni cultural específic del Delta, fomentant el caràcter emblemàtic dels castells i les torres de guaita com a possibles atractius turístics. Històricament, les necessitats de protecció dels sectors costaners van forçar l'aparició de certes tipologies arquitectòniques específiques per a la defensa. És el cas dels torres fortificades de Castelldefels, la torre Roja i els altres edificis rojos del centre de Viladecans (torre del Baró, can Modolell).
- Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació**
- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans de Castelldefels, Gavà, el Prat de Llobregat, Sant Boi de Llobregat, les Botigues de Sitges i Viladecans i evitar-ne la dispersió. Mantenir el perfil i la qualitat de les façanes urbanes i evitar la construcció d'elements que distorsionin negativament la silueta o la imatge perimetral dels nuclis. Millorar la qualitat estètica dels accessos i perifèries residencials i industrials així com la permeabilitat i la relació entre la ciutat i el tram urbà del connector fluvial.
 - Controlar a nivell de projecte l'ordenació i els límits dels sectors d'activitat econòmica en contacte amb l'autopista C-32 (corredor del Mediterrani); especialment, la permeabilitat l'articulació espacial de les volumetries edificatòries i la localització de la franja de transició.
 - Fomentar la restauració i la naturalització dels trams degradats de les rieres i petits cursos fluvials entorn dels nuclis urbans i les zones periurbanes i industrials del Delta del Llobregat. Cal prioritzar les que mostrin signes clars de contaminació i acumulació de deixalles i les que estiguin colonitzades per espècies al·lòctones.
 - Mantenir tant com sigui possible la façana fluvial del Llobregat i els marges de les rieres i els canals principals lliures d'ocupació per polígons industrials, naus agrícoles i hivernacles. Cal respectar, en qualsevol cas, els camins de vora existents o potencials.
 - Afavorir actuacions o estratègies per millorar la integració paisatgística de les zones perimetrals de les poblacions i dels polígons industrials.
 - Donar continuïtat a les accions per recuperar ambientalment les pinedes de la franja costanera amb vegetació característica i d'elevat valor, com ara les orquídiades i altres plantes associades al medi sorrenc.
 - Fomentar el manteniment i la restauració d'edificacions aïllades que responguin a models i tipologies edificatòries vernaculars, amb la utilització de sistemes constructius, materials i acabats amb colors i textures que siguin harmònics amb el caràcter del paisatge deltaic.
 - Promoure, d'acord amb el Consorci del Parc Agrari, una major adequació paisatgística de les instal·lacions associades a les explotacions agràries (magatzems, granges, coberts, sitges, dipòsits, etc.).
 - Preservar les fites paisatgístiques com la torre Barona i evitar les construccions, infraestructures i, en general, barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les vistes més interessants.
 - Potenciar, d'acord amb el Consorci del Parc Agrari, una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per potenciar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta de miradors d'àmbit local com el castell de Castelldefels o el mirador de Cal Tet; dels itineraris paisatgístics a peu o bicicleta de Viladecans – Sant Ramon, Llobregat-Martorell, Viladecans – el Prat, Gavà-platja, Viladecans-platja, el Prat – platja; i dels itineraris motoritzats de Sitges – Plana Novella, Port de la Ginesta – Sitges, Sant Climent de Llobregat – Sant Joan Despí, Castelldefels-platja, Gavà-platja, Viladecans-platja, el Prat – el Remolar i el Prat – platja.

12. Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Baix Llobregat, Vallès Occidental i Vallès Oriental) i de les Comarques Centrals (Bages i Moianès).

Superfície:

18.709 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat, en l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona¹, són Esparreguera, Olesa de Montserrat, Rellinars, Vacarisses, Viladecavalls, Terrassa, Matadepera, Castellar del Vallès, Sentmenat, Sant Llorenç Savall i Granera.

454

¹ En el moment d'aprovació del Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona, el municipi de Granera formava part d'aquest àmbit territorial i de la comarca del Vallès Oriental. Actualment pertany a la comarca del Moianès, adscrita a l'àmbit territorial de la Delegació de la Catalunya Central d'acord amb la Llei 4/2015, del 23 d'abril, de creació de la comarca del Moianès, i les mesures que se'n deriven.

*El monestir de Sant Llorenç del Munt dalt de la Mola és una de les imatges més emblemàtiques de la unitat.
Oriol Clavera / Diputació de Barcelona*

Trets distintius

- Relleu de tipus conglomeràtic, amb importants cingleres coronades per planes o moles, a vegades superposades, especialment a Sant Llorenç. Penya-segats on destaquen nombroses agulles o monòlits, amb una important presència en el paisatge.
- Vegetació ufanosa, afavorida pel substrat i per la humitat ambiental procedent del mar. Relleu carstificat, on els nombrosos estrats impermeables (gresos) generen multitud de fonts. Torrents que solquen la muntanya, localment anomenats canals, força encaixats.
- L'activitat agrícola, que ha patit una forta davallada durant els darrers trenta anys, fet que implica una pèrdua de gairebé la meitat dels conreus de la unitat, en detriment a l'augment de la massa boscosa.
- Pobles que aprofiten els fons de vall i urbanitzacions que s'enfilen pels vessants, mentre que les masies, a vegades força originals i sempre envoltades de bosc, cerquen qualsevol espai susceptible d'explotació, tot i que sigui en alçada.
- La silueta característica de la Mola, el Montcau i altres relleus prominents del massís de Sant Llorenç són una referència omnipresent per als habitants de la plana, que els han assumit com a tret distintiu a ciutats com Sabadell i Terrassa.
- Els cingles verticals permeten gaudir de variades perspectives en recorre'ls, ja sigui per damunt o bé per sota les parets, especialment allà on l'erosió ha aïllat agulles de roca. Algunes agulles de formes capricioses han inspirat llegendes populars (la cova del Drac, el Paller de Tot l'Any, etc.) i han esdevingut símbols destacats de l'imaginari col·lectiu (la Castellassa de Can Torras).

Mirador

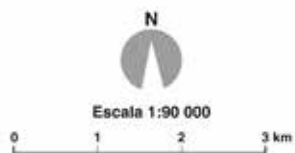
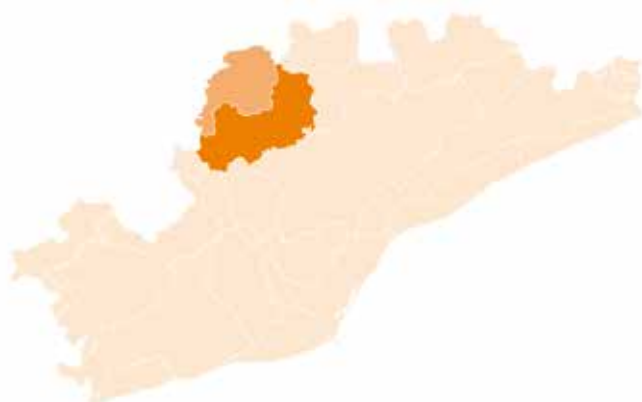
— Itinerari motoritzat

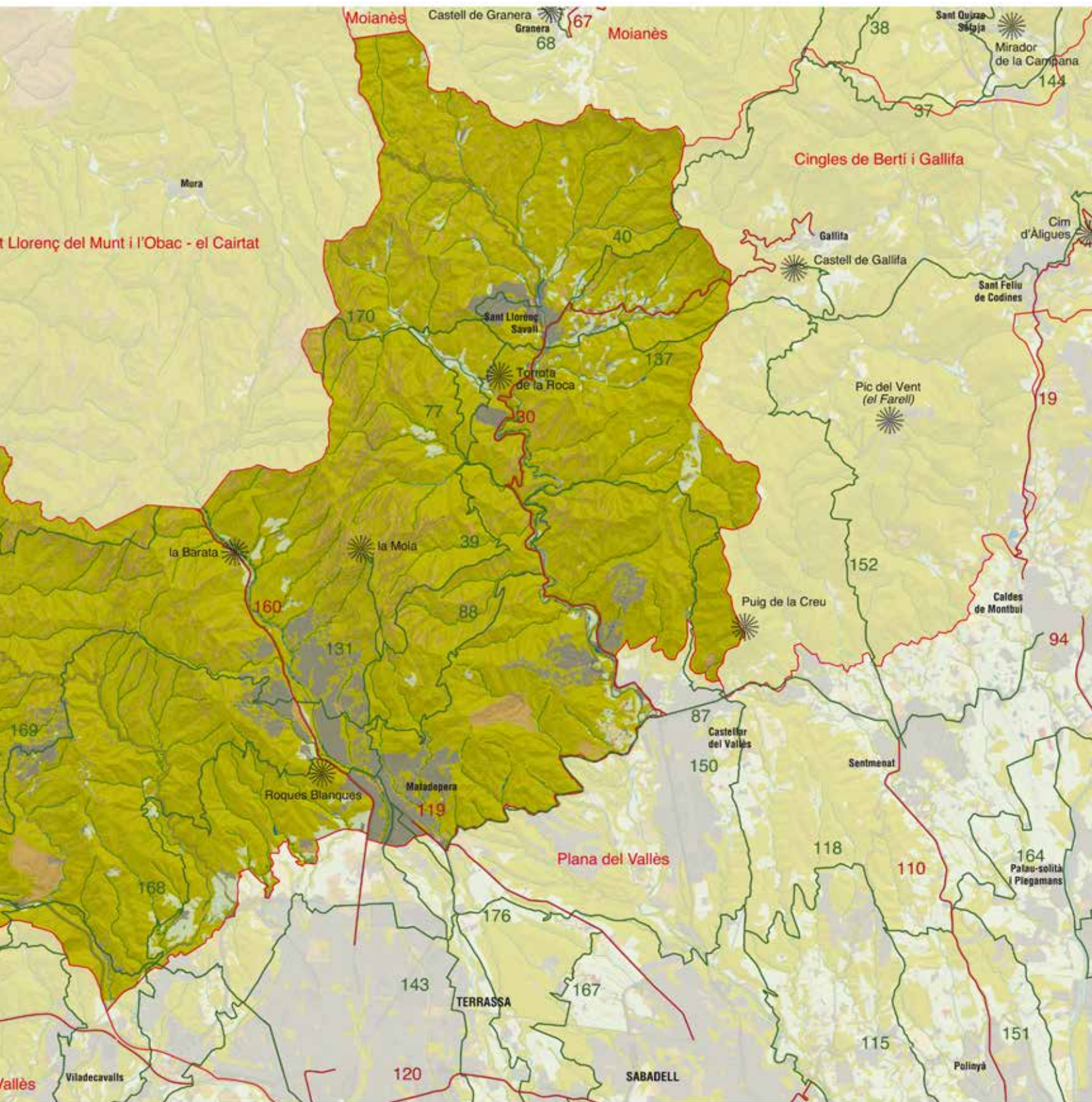
- 30 Castellar del Vallès - Gallifa
- 119 Sabadell - Matadepera
- 158 Terrassa - Manresa
- 160 Terrassa - Navarxes

— Itinerari no motoritzat

- 39 el Cavall Bernat - Sant Llorenç Savall
- 40 Cingles de Bertí - Sant Llorenç Savall
- 77 la Furriola - Sant Llorenç Savall
- 88 Matadepera - Castellar del Vallès
- 131 Sant Cugat del Vallès - la Mola
- 137 Sant Llorenç Savall - Sant Feliu de Codines
- 159 Terrassa - Montserrat
- 168 Ullastrell - Matadepera
- 169 Vacarisses - Matadepera
- 170 Vacarisses - Sant Llorenç Savall
- 177 Viladecavalls - Serra de Collcardús

456

Elements naturals del paisatge

El clima d'aquest àmbit muntanyenc és mediterrani típic, atenuat per l'altitud, amb temperatures mitjanes entorn o per sota dels 15 °C i precipitacions entre els 600 i els 800 mm o més, més abundoses en altura i en sentit oest-est. Les precipitacions es concentren a la tardor i, secundàriament, a la primavera, com a tot l'àmbit prelitoral costaner, per bé que a l'estiu es poden desenvolupar tempestes locals de certa intensitat per l'ascens brusc de masses d'aire marítim en contacte amb els relleus encinglerats del massís. En aquest sentit és molt destacada la tempesta d'efectes devastadors del 25 de setembre de 1962, que es va originar al massís i va devastar barris sencers de Terrassa i Rubí.

Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat es caracteritza pel predomini dels conglomerats, de mida variable (heteromètrics) però majoritàriament de mida petita i matriu argil·lollimosa de to ataronjat. La composició dels còdols és molt variada i és dominada per la roca calcària, seguida de la pissarra i el quars. Cal remarcar que als dos extrems, a l'oest de l'Obac i a l'est de Sant Llorenç Savall, predominen argiles, gresos i limolites, que donen relleus més suaus, mentre que els conglomerats constitueixen franges més abruptes o graons, per la seva major consistència. És molt remarcable l'erosió produïda per l'aigua de pluja que aprofita les petites esclletxes o diàclisis del terreny, que accentua el relleu abrupte i esgraonat de

les cingleres i que origina tant les moles i petits monòlits o agulles –rostos o quasi sense vegetació i de forma plana i arrodonida o mamiforme– com les balmes o abrics i els avencs, de tipus càrstic, afavorits per la important presència de rocam calcari en el massís. Les canals o barrancs, de fons arrodonit i encaixats entre les cingleres, són també característics. Els colls són punts d'inflexió entre careners o elevacions i tenen una elevada significació per la seva utilitat com a vies de pas (coll de Tres Creus, coll d'Eres); en aquest sentit, destaca el coll d'Estenalles, perquè és travessat per l'única carretera que la creua alhora que també separa el massís de Sant Llorenç de Munt del de l'Obac. Entre els relleus destaquen la Mola (1.104 m), el Montcau (1.056 m), els Òbits (1.031 m) i el Castellsapera (932 m).

La majoria de les nombroses rieres i torrents que solquen aquest territori són temporals i de poca entitat, i pertanyen a la conca del Llobregat, tret de les més orientals i encarades a sud, que desguassen al Besòs. Entre els cursos principals destaca la riera de les Arenes, de règim irregular i torrencial, que recull la majoria de torrents del vessant sud tributaris del Llobregat, amb l'excepció d'alguns cursos menors, com ara la riera de Rellinars, que mor a la Vall Baixa del Llobregat. El riu Ripoll, de cabal continu, hi neix i recull gairebé tots els torrents sudorientals del massís de Sant Llorenç de Munt, fins a desembocar al Besòs, en el límit de la plana vallesana. Les rieres de Mura, Talamanca i Mata-Rodona són els principals cursos del vessant nord.

458

El caràcter força compacte del conglomerat determina que la vegetació progressi amb dificultat, aprofitant petits relleixos i fondes. Noèlia Vidal

Les parts baixes són dominades per les pinedes mediterrànies de pi blanc (*Pinus halepensis*), que a les parts altes i frescals són substituïdes per la pinassa (*Pinus nigra*) i el pi roig (*Pinus sylvestris*). En les zones altes, en els fondals i les àrees menys alterades per l'activitat humana i de sòl profund, domina l'alzinar litoral (*Quercetum ilicis galloprovinciale*), que en més altitud pot estar enriquit amb boix (*Buxus sempervirens*) o amb roures (*Quercus pubescens* i, més rarament, *Q. cerroides*, *Q. faginea* i, fins i tot, *Q. petraea*), sobretot al vessant nord, per bé que les rouredes són força escasses i cal parlar més d'alzinar muntanyenc.

En els fondals més ombrívols i humits es poden trobar formacions d'avellanosa, gatelledes i, si hi ha sòl i amplada suficient, boscos de ribera, amb alberedes i pollancredes, omedes, freixenedes i vernedes. De manera més o menys localitzada, en canals abruptes, apareixen també el llorer (*Laurus nobilis*) i el teix (*Taxus baccata*).

Les brolles o matollars ressecs recobreixen bona part de les zones de terra baixa exposades a ponent i a migjorn, sobretot en els terrenys més alterats per l'acció humana, generalment acompanyant la pineda de pi blanc o bé precedint-la, especialment a les zones cremades. La més estesa és la brolla calcícola de bruc d'hivern (*Erica multiflora*) i bufalaga tintòria (*Erico-Thymealestosum*).

Finalment, a les parts més elevades, on l'aflorament del rocam és el tret dominant en el paisatge, apareixen durant la primavera petits pradells de plantes anuals.

Evolució històrica del paisatge

És notòria per les troballes arqueològiques que demostren el poblament antic de la part alta de la muntanya, en diverses fases i des de temps prehistòrics (cova de les Ànimes). Les coves i balms abundants de ben segur que van afavorir els primers establiments humans, com ho proven les nombroses troballes de restes neolítiques i eneolítiques. Els pobladors ibers, romans i visigòtics es van establir sobretot a la perifèria de les muntanyes, en indrets més fèrtils i de sòl profund, com ara els entorns de Terrassa. Tot i això, a les muntanyes destaquen les restes que demostren que va existir una població visigòtica a l'enlairat coll d'Eres.

A partir del segle *xi* el monestir benedictí de Sant Llorenç, situat al bell cim de la Mola i que s'abastia presumptament d'uns horts situats uns cent metres davall, fou determinant per a la implantació d'un conjunt de masies i conreus que van transformar el territori i el paisatge del vessant sud de la muntanya. També deuria influir en la implantació d'altres establiments religiosos menors, com ara el monestir troglodític de Santa Agnès, que aprofitava l'aigua dels degotalls d'una cova per abastir-se.

Els castells de Mura, de Pera i de Castellar també van suposar una colonització de la muntanya, especialment els dos primers, i no s'entenen sense un cert nombre de masos i d'activitats agrícoles i ramaderes al seu redós.

Les activitats humanes van continuar a la part alta amb un cert nombre de masies, que mai no van ser massa nombroses a causa

de l'accidentat relleu i de l'escassetat de sòl fèrtil i planer per a l'agricultura.

Les masies de muntanya, en bona mesura ramaderes, cal entendre-les com a unitats de producció, no com a edificis. Així, tenim la gran masia del Daví i, a un lloc ben apartat, el corral del Daví, que permetia l'explotació d'algunes pastures. Allà on el terreny no era prou pla, es van construir un bon nombre de feixes llargues i estretes, bona part de les quals han estat engolides pel bosc. A la imatge de Can Pobla (ca. 1928), s'aprecien les feixes d'aquest mas encara en plena activitat. Malgrat el clima fred, es produïen productes de qualitat i, particularment, vi, que va tenir renom fins l'arribada de la fil·loxera. La bondat del sistema la proven la magnificència que van arribar a assolir alguns d'aquests masos, com ara la Barata, un dels més antics, promogut pel monestir de Sant Llorenç al segle *xiii*.

A les valls van créixer nuclis allà on es trobava un mínim d'espai apte per a l'agricultura. El més important és Castellar, que ara fa uns mil anys va néixer sobre una terrassa al marge dret del riu Ripoll, al lloc avui conegut com Castellar Vell. Les millors condicions que ofería l'altra banda del riu van propiciar el trasllat a la nova localització, als peus del puig de la Creu. Altres nuclis, com Sant Llorenç Savall, es van expandir poc, ja que els recursos per explotar eren molt reduïts.

Els sistemes agropecuaris tradicionals es van veure alterats, a partir de mitjans del segle *xix*, per la revolució industrial, que va arrelar amb força a les ciutats de la plana veïna del Vallès. Aquestes noves indústries requerien una aportació constant de carbó i aquest, en un principi, es va extreure de les abundants alzines de la muntanya. Les carboneres, petites clarianes al bosc on es produïa la combustió de la fusta d'alzina per convertir-la en carbó vegetal, van proliferar extraordinàriament. Tant és així que les alzines van començar a escassejar i fins i tot se'n van mantenir algunes com a elements referencials, com ara l'alzina del Salari, prop del coll d'Estenalles, anomenada així perquè allí es reunien els carboners per rebre la setmanada. L'explotació va arribar als llocs més inaccessibles, com ara el turó de les Nou Cabres, que va restar pelat durant decennis, on va caldre crear una escala de ferro per accedir al cim planer i tallar els arbres. La producció fustera de les tres principals masies de la muntanya arribava a les 4.000 càrregues anuals. Aquesta desforestació, que patien la major part dels massissos muntanyosos, va ser especialment intensa al massís de Sant Llorenç.

Quan el carbó vegetal va caure en desús, el bosc va anar recuperant a poc a poc el terreny perdut i encara avui continua en expansió. Els nuclis habitats, en general, es van mantenir o van perdre població. A la dècada dels seixanta van començar a aparèixer construccions destinades a l'esbarjo, especialment a Vacarisses i als peus de Sant Llorenç. Aquí ja hi havia nombrosos antecedents, base de l'arranjament de magnífiques masies com la del Marquet de les Roques, modernista.

Ràpidament, les urbanitzacions es van estendre fins al cor del massís i únicament el procés de creació del Parc Natural (el 1972) va aturar-ne la construcció a cotes cada vegada més elevades.

La Masia del Marquet de les Roques és una bona mostra del modernisme català. Román Hereter / Diputació de Barcelona

Fins i tot es van arribar a enderrocar algunes construccions que ja havien estat construïdes, dins el perímetre del Parc, cap al 1980. El Parc Natural ha marcat, des de llavors, una fita important pel que fa al paisatge i a la imatge col·lectiva d'una part important, que ha vist com augmentava la seva popularitat fins arribar a patir problemes d'hiperfreqüentació durant alguns caps de setmana i altres períodes festius.

460

Per la seva banda, els extensos boscos que s'estenen a llevant no han gaudit d'aquesta càrrega de significat, i han quedat d'alguna manera exclosos dels beneficis i també dels inconvenients que comporta. L'augment progressiu dels boscos en detriment dels cultius (bàsicament de cereal) és la dinàmica més acusada en aquests espais. També destaca l'expansió de les àrees residencials de baixa o fins i tot molt baixa densitat allà on hi ha una bona accessibilitat (Vacarisses, vall del Ripoll).

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge, com es comú als llocs marcats per la presència d'un espai protegit de renom, ve marcat per la forta dicotomia entre l'espai protegit, que manté un aspecte natural saludable, i l'espai exterior a aquest, on creixen els habitatges de baixa densitat, ja siguin primeres o segones residències. De fet, es pot considerar que un cop recuperats els boscos de la intensa explotació dels carboners, l'aspecte del massís de Sant Llorenç deu ser relativament similar al que va tenir en el passat remot.

Fins a temps recents la dinàmica de Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat es caracteritza per un important augment de la urbanització, quasi exclusivament de baixa densitat, una disminució notable de la superfície agrícola i una petita reculada de l'espai forestal. En el trànsit del segle XX al XXI es va produir una lleugera davallada de la superfície forestal en general, a favor principalment del creixement residencial de baixa densitat, amb una quasi estabilització de la superfície d'alzinar i una disminució de les pinedes i dels prats

A la unitat hi ha un elevat risc d'incendi per l'extensa massa forestal escassament gestionada. Noèlia Vidal

i bosquines. Cal pensar que la davallada ramadera i dels aprofitaments forestals ha afavorit la pèrdua de pastures i la maduració del bosc. Aquest augment de l'alzinar en detriment de les pinedes secundàries és un fet que s'està produint molt lentament i que previsiblement continuarà en el futur. Al mateix temps, és previsible la disminució de les bosquines a favor de pinedes o alzinars i l'evolució de les brolles denses vers màquies i alzinars als indrets amb millors condicions de sòl i vers pinedes en les zones més pedregoses o de sòl pobre. Tanmateix, és preocupant l'augment de la freqüència de llargs períodes de sequera esdevinguts en els darrers anys i que podria incrementar-se en el futur proper, fet que podria augmentar la mortalitat de la vegetació arbrada –pins inclosos– i el manteniment de la vegetació arbustiva com a únic recobriment vegetal, sobretot en els sòls més rostos o pedregosos i orientats a migjorn i ponent.

Ahora, l'extensa massa forestal present fa que quasi tots els municipis de l'àmbit estiguin declarats d'alt risc d'incendi d'acord amb el Decret 64/1995, i la probabilitat d'ocurrència i la gravetat dels incendis augmenta per la presència de les urbanitzacions de baixa densitat, que confronten en la seva major part amb terrenys forestals, així com per l'elevada presència de brolles denses i altament inflamables, sobretot al centre i a la part occidental. Tot i aquest elevat risc, el gran incendi que va afectar Sant Llorenç Savall es pot considerar excepcional, per les seves proporcions i per les marques que va deixar, en bona part cicatritzades. Més perceptibles són les restes de l'incendi a la serra de les Pedritxes, entre Terrassa i Matadepera, per bé que la humitat regnant fa preveure una cicatrització a curt o mitjà termini. Per contra, a la serra del Cairat o de Sant Salvador de les Espases, més propera a la vall del Llobregat, les condicions més eixutes i una major recurrència del foc han consolidat una vegetació arbustiva densa que és difícil que el bosc desplaci.

Pel que fa a l'activitat agrícola, la davallada durant els darrers trenta anys és molt notable i implica la pèrdua de gairebé el 50% dels conreus, però de manera força desigual: mentre que els fruiters

de regadiu perden gairebé la totalitat de la superfície i els conreus herbacis de secà en perden poc menys de la meitat, els fruiters de secà mantenen pràcticament invariable la seva extensió i els herbacis de regadiu fins i tot l'augmenten lleugerament. Quant al paisatge, la davallada del sòl agrícola per la manca de rendibilitat de l'agricultura de muntanya provoca la pèrdua d'espais oberts, basses i altres elements importants per a la biodiversitat i la conservació del mosaic agroforestal, així com una pèrdua cultural per la degradació de construccions diverses lligades a l'activitat humana secular.

En un futur és previsible una disminució dels conreus –especialment dels herbacis i dels fruiters de secà– i dels prats de pastura, a causa de la previsible reducció de primes per a aquests conreus, les dificultats de l'activitat ramadera extensiva, l'envelliment dels titulars de les explotacions i la manca de relleu generacional. Cal pensar, però, que les ajudes de l'òrgan gestor del Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac a les activitats primàries i la seva inclusió a la xarxa Natura 2000, així com la repercussió social dels canvis del paisatge sobre l'elevadíssim nombre de visitants de l'àmbit, poden frenar lleugerament la tendència general apuntada. L'obertura d'establiments de turisme rural i la millora de la seguretat davant del risc d'incendi possiblement provocaran algunes petites rompudes o la recuperació de feixes actualment abandonades. Aquests canvis tindran un abast territorial ben minso però paisatgísticament significatiu, atès que faran visibles els masos i les construccions a la muntanya, en multiplicaran la percepció i donaran una imatge més antròpica que compensarà de ben segur la tendència general de progressió del bosc.

Dins de la unitat hi ha quatre pobles: Matadepera (8.984 habitants, dades de l'any 2016), Vacarisses (6.192 habitants), Sant Llorenç Savall (2.375 habitants) i Rellinars (723 habitants), així com diverses urbanitzacions que sovint superen la mida dels nuclis tradicionals. De fet, el sòl urbanitzat residencial s'ha multiplicat, des de finals de la dècada dels 80, fins a quatre vegades, amb un creixement que ha estat quasi exclusivament en forma d'urbanitzacions de baixa densitat, les quals gairebé han quadruplicat la seva superfície i suposen més del 95% de la superfície total del sòl urbanitzat de l'àmbit. Aquests creixements s'han donat sobretot en detriment de la superfície forestal de la perifèria del Parc Natural i, en molta menor mesura, a costa del sòl agrícola, tal com ha passat a la majoria d'unitats. Això ha estat així a causa indubtablement del caràcter predominantment forestal de l'àmbit i del fet que la urbanització ha tendit a situar-se en llocs més aviat elevats o amb vistes i a defugir les petites planes encaixades on perviuen gairebé tots els conreus. Així doncs, l'elevat nombre d'urbanitzacions presents en el vessant sud dels massissos de Sant Llorenç del Munt i l'Obac s'ha convertit en un tret destacat. Moltes d'aquestes urbanitzacions s'enfilen doncs muntanya amunt fins als límits del Parc Natural. El cas més paradigmàtic és el de les urbanitzacions al nord de Matadepera (Cavall Bernat, les Pedritxes, els Rourets), per bé que afecta també als municipis de Sant Llorenç Savall, Rellinars, Vacarisses i Castellar del Vallès.

Vacarisses i Rellinars són clars exemples d'antics nuclis molt reduïts que han crescut amb un model d'urbanització de baixa densitat

Urbanització les Pedritxes de Matadepera. ICGC

aprofitant la seva proximitat a les vies de comunicació. En el cas de Vacarisses, la urbanització dispersa es caracteritza per parcel·les més petites que prenen un aspecte més compacte en el qual els jardins tenen menys importància. Aquest també seria el cas de la major part de les nombroses urbanitzacions que solquen la vall del Ripoll, si no fos perquè el fort desnivell fa que tinguin un impacte visual molt acusat, especialment als voltants de Castellar del Vallès.

El cas de Matadepera, molt vinculat al creixement de Terrassa, és similar i demostra que la major entitat urbana no ha pogut contenir un creixement de baixa densitat molt expansiu que arriba fins als límits del Parc Natural, el qual clarament veu reduïda la seva amplada per aquesta causa. Al pla de Sant Llorenç creix una urbanització d'alta categoria, amb grans parcel·les enjardinades de variada fesomia i coloració, que contrasten amb la uniformitat del bosc allà on s'inicia el Parc. Les urbanitzacions Cavall Bernat, el Pla de Sant Llorenç i les Pedritxes són les principals urbanitzacions i totes superen de llarg la superfície del nucli urbà primigeni. Finalment, Sant Llorenç Savall és el nucli més pròpiament rural, per bé que la urbanització Comabella també el supera en extensió.

No obstant aquests creixements dels darrers decennis, tant el règim de protecció del Parc com les determinacions del Pla territorial metropolità de Barcelona estableixen un fre als creixements dispersos i de baixa densitat. Així, cal esperar creixements a partir dels nuclis urbans consolidats existents, però de petita magnitud.

Les difícils condicions topogràfiques del massís de Sant Llorenç del Munt i la serra de l'Obac fan que les vies de comunicació principals creuin tangencialment l'àmbit, com és el cas de la C-58, de Terrassa a l'Eix del Llobregat; l'autopista C-16, de Terrassa a Manresa, o la C-55, d'Abrera a Manresa. Les principals carreteres secundàries de l'àmbit són la B-124, de Sabadell a Calders, la B-122 de Terrassa a Castellbell i el Vilar, i la BV-1221, de Terrassa a Navarcles, que és l'única que creua pel mig del massís i dona accés al Parc Natural. Nombroses pistes la solquen, especialment en la meitat occidental i en les zones més afectades per la urbanització. Pel que fa als impactes paisatgístics, el més rellevant és el provocat per l'autovia del Llobregat o C-16, que com que circula per un territori topogràficament complex, a més de l'afecció directa de l'espai ocupat per la via, comporta la presència de talussos

laterals i sistemes de protecció dels talussos per limitar el risc associat a la caiguda de blocs sobre edificacions i infraestructures, que no es pot negligir al peu de cingles abruptes, sobre basaments margosos o bé en zones fissurades o fallades.

També són destacables les activitats extractives i els abocadors, situats sobretot a la perifèria de l'àmbit, no tant per la superfície ocupada sinó pel seu significatiu impacte paisatgístic. És el cas de l'abocador de Collcardús (Vacarisses), inicialment destinat a residus municipals i actualment destinat a residus industrials, material de rebuig de l'ecoparc i, puntualment, a materials voluminosos. Cal assenyalar també, malgrat que la seva superfície total sigui encara molt migrada, el creixement de les zones industrials i comercials, gairebé absents trenta anys enrere.

Les activitats turístiques són un factor amb una important incidència paisatgística. Tanmateix, la intensa freqüentació humana que implica la condició de Parc Natural comença a generar alguns inconvenients, en particular l'erosió dels camins principals, i també l'aparició d'alguns equipaments d'esbarjo, comportant una pèrdua de qualitat del paisatge, sobretot en dies festius, quan la gran afluència de visitants, que es concentren especialment en uns punts o recorreguts concrets del Parc Natural, sobretot entorn del coll d'Estenalles, el Montcau i la Mola, creen un impacte difícil de valorar. En determinades dates és perceptible per l'aglomeració de vehicles al voltant de la carretera i la insuficiència de les zones d'aparcament per cobrir l'elevada demanda.

462

La sobrefreqüentació de l'espai, que no és previsible que davalli en un futur immediat, ha portat les infraestructures i els serveis disponibles al límit de la capacitat d'acollida. Iniciatives i accions per promoure una major flexibilitat horària en el futur poden fer que es reparteixin millor al llarg de la setmana i no obliguin a crear molts equipaments de lleure i aparcament addicionals. D'altra banda, cal pensar que les restriccions existents a la freqüentació rodada al nucli del Parc es mantindran i s'estendran a zones on es detecti una pressió excessiva o que passin a formar part del Parc Natural, si es manté el règim d'adquisició de terrenys.

En algunes èpoques de l'any hi ha una gran afluència d'excursionistes a la Mola. Noèlia Vidal

Aquesta dinàmica de creixements i extensió dels espais urbanitzats en espais forestals i agrícoles, juntament amb l'augment de les infraestructures de l'eix del Llobregat, ha provocat el deteriorament de la connectivitat paisatgística entre el Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, i el Parc Natural de Montserrat. No obstant aquestes tendències recents, l'estatus de protecció prou consolidat a la major part de l'àmbit no fa preveure gaires canvis. L'eventual ampliació dels límits del Parc Natural, promoguda entre altres institucions per l'Ajuntament de Terrassa, així com la protecció que atorga el Pla territorial metropolità de Barcelona, permetran garantir la correcta conservació d'espais d'interès actualment a la perifèria del Parc. En síntesi, l'evolució es preveu força suau o gradual i en sentit positiu, tret potser del manteniment d'activitats agrícoles i ramaderes extensives. Cal esperar que els instruments de gestió de les administracions permetin compassar o corregir, segons els casos, les tendències menys desitjables de transformació del territori i el paisatge, i gestionar els creixents fluxos de visitants i minimitzar el seu impacte paisatgístic.

Expressió artística del paisatge

Les particularitats geomorfològiques de les muntanyes i les freqüents boires que les cobreixen han estat, de sempre, font de nombroses llegendes, algunes de les quals van cristal·litzar en obres poètiques a la Renaixença. La més divulgada és la llegenda del drac que els sarraïns haurien deixat prop del Morral del Drac, que seria finalment ferit pel Comte Guifré fins arribar volant a morir al puig de la Creu, precisament la creu amb què el comte el va fer fugir. La toponímia de la muntanya és plena de referències a aquesta llegenda, com el cingle dels Cavalls. Altres llegendes han donat nom a llocs característics, com el Paller de Tòt l'Any o el turó de les Nou Cabres. Les activitats de bandolers com en Capablanca, o dels falsificadors que van treballar al Cau de la Moneda, també van alimentar la imaginació popular.

Per a les arts plàstiques, el viu contrast dels vermells de la roca amb el verd intens dels boscos ha estat motiu tradicional d'inspiració per a nombrosos pintors paisatgistes, com també les capricioses formes dels penyals. Es pot destacar el cas de Joan Vila-Puig (1890-1963), un pintor paisatgista molt rellevant en el panorama català de la primera meitat del segle XX i que va pintar nombrosos paisatges vallesans, alguns dels quals emmarcats pels boscos i cingleres de Sant Llorenç de Munt. El van acompanyar en el seu interès diversos pintors vallesans més com Andreu Castells, Pere Sanromà i Isidre Òdena, entre d'altres.

Literàriament, les muntanyes del Vallès Occidental han estat també glossades per diversos autors, entre els quals destaca per la seva exhaustivitat Francesc Vila Plana amb el recull *Els versos de Sant Llorenç*:

«Ets la rotunda presència
del salvatge pedruscall,
campanar de greu batall,
homenívola cadència.
S'ha enarcat la teva esquena

entre el sol i el blau concret
i no lliura la carena
ni carícia ni secret.
Tot jorn em sigui propici
l'orgull de ta solitud,
i al pedregar absolut
retrobi, noble patrici,
el cor, el puny i l'arrel
del meu solitari estel.»

(Vila Plana, 1960)

Valors en el paisatge

L'estructura geològica del massís, conglomerats vermells d'estratificació horitzontal, és molt poc freqüent a nivell mundial i constitueix, per ella mateixa, un valor paisatgístic de primer ordre, que contribueix notablement al ja esmentat contrast de colors entre vermells i verds, tots dos molt intensos. El relleu resulta especialment atractiu per les formes capricioses que adopten les nombroses «agulles» que es generen en quedar aïllades de les cingleres grans blocs de conglomerat.

D'altra banda, s'ha de tenir en compte que un bon sector forma part del Pla d'espais d'interès natural de Catalunya (PEIN), a més de formar part de la Xarxa de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona. L'espai obert també té una important funció connectora perquè forma el corredor Obac-Olorda i el corredor Sant Llorenç – Collserola.

A les coves i balmes hi ha una mostra dels primers establiments humans. Així ho proven les nombroses troballes de restes neolítiques i eneolítiques que constitueixen un dels valors històrics. Altres restes, que deixen constància de poblaments anteriors, parlen d'una població visigòtica a l'enlairat Coll d'Eres.

Per la seva banda, el monestir benedictí de Sant Llorenç, del segle xi, situat al bell cim de la Mola, queda acompanyat per la implanta-

Monestir de Sant Llorenç del Munt. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

ció d'un conjunt de masies i conreus que van transformar el territori i el paisatge del vessant sud de la muntanya. També destaquen altres establiments religiosos menors, com ara el monestir troglodític de Santa Agnès o Sant Feliu de Vallcarca.

Es troben també valors històrics lligats a l'arquitectura en el mas de la Muntada, propietat dels senyors del castell de Pera (s. xi-xii) i on nasqué en Joan Muntada, famós bandoler del grup d'en Perot Rocaguinarda. Força reconstruït, actualment és propietat de la Diputació de Barcelona. Pel que fa a l'arquitectura militar, destaquen els castells de Pera i de Castellar. Entre l'arquitectura d'estiueig, destaca el conjunt de Can Pobla, que inclou diverses construccions situades al peu de la Mola, a la cara sud, entre elles la casa d'estiueig de la família Quadras, amb tipologia de castell i estètica historicista i modernista alhora. La torre de l'Àngel, de l'arquitecte Lluís Muncunill, és una reinterpretació modernista d'un habitatge rural, amb dos nivells i golfes, i va ser la segona residència més primerenca de Matadepera a principis del segle xx.

Les anomenades «agulles» de conglomerat rogenc que formen el perfil característic del massís donen al massís un simbolisme especial. L'exemple més destacat és, sens dubte, la Castellassa de Can Torres, una gran roca que recorda alguna criatura fantàstica, amb un «cap» i un «cos» ben individualitzats. La seva característica silueta es una referència que es distingeix des de punts molt allunyats. Altres monòlits formen diversos paisatges referencials; són el Morral del Drac, el Cavall Bernat i les cingleres dels voltants fins la Codoleda, les Fogueroses, el Paller de Tot l'Any o Castellsapera.

D'altra banda, la silueta característica de la Mola, el Montcau i altres relleus prominents del massís de Sant Llorenç és una referència omnipresent per als habitants de la plana i està assumida com a valor distintiu del massís; sens dubte l'element més característic és el monestir de Sant Llorenç, retallat a la silueta de la Mola. Altres edificis romànics de menor entitat, com Santa Agnès o Santa Cecília a Granera, són fites que carreguen de simbolisme el paisatge.

Entre els valors estètics cal ressaltar la vall del riu Ripoll, que s'encaixa considerablement entre Castellar del Vallès i Sant Llorenç Savall i presenta tot un seguit de racons feréstecs i ombrívols, a voltes sota altes cingleres, que són molt interessants si bé s'han vist afectats algunes vegades per la contaminació que arrossega el riu. També el contrast entre els boscos, sovint molt espessos i ombrívols, i les nombroses clapes de pedra nua de tons vermellosos, són una característica de les parts més enlairades. Tant el verd com el vermell arriben a tenir tonalitats molt intenses.

Les masies aporten un notable interès al conjunt paisatgístic, ja que trenquen el bosc dominant perquè estan, encara i generalment, envoltades de camps. Un bon exemple és la masia del Daví, que domina una clariana coberta de camps de cereal. Altres bons exemples de grans masies que constitueixen per elles mateixes un paisatge singular són la gran casa de l'Obac, enlairada a un coll, i la masia de la Roca, d'origen medieval, a l'entrada de la vall d'Horta, que conserva horts i conreus, un molí fariner i un forn de l'època medieval de coure rajoles i teules de ceràmica.

Un espai agrari de particular interès productiu és la vall d'Horta, afluent del Ripoll. En només uns quants quilòmetres s'apleguen

tot un seguit d'elements agraris molt variats, que van des dels camps absolutament plans i les hortes, fins a l'ombrívola font del Llor, les masies d'explotació i de repòs, un molí i altres elements rurals ben conservats. Masies com la Roca conserven valors tradicionals, com el forn, on es couen un cop l'any rajoles i teules de manera artesanal. Per contra, el llogaret de la Barata, amb la seva magnífica masia d'esbarjo, es dedica des de fa molts anys a les activitats terciàries, ja que fou un antic hostel que avui ha perdut quasi tots els seus camps i està a frec del bosc. Cal destacar també l'abundància de construccions de pedra seca, barraques, forns de calç i fonts, a vegades molt ben arreglades, com és el cas de la font de la Tartana, coberta amb volta d'arc rebaixat i amb paret de pedra irregular.

Pel que fa als valors socials, a més de l'excursionisme o els aplecs a les ermites, cal destacar l'escalada, així com les àrees de lleure i d'esbarjo, com l'àrea d'esplai del torrent de l'Escaiola, al nord de Matadepera, i la font i les basses de Can Llogarri (Sant Llorenç Savall), que regaven una fèrtil zona d'horts fins a temps recents.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquesta unitat paisatgística de caire eminentment forestal, composta bàsicament pel Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, esdevé un escenari privilegiat per gaudir del paisatge mitjançant els itineraris i les carreteres revirades de poc trànsit.

464

Les escasses carreteres que travessen aquest àmbit són vies secundàries ben integrades en l'entorn i des de qualsevol d'aquestes vies hom es pot endinsar en el paisatge per contemplar-lo. Es poden destacar en particular dues carreteres: la del coll d'Estenalles (BV-1221) i la del riu Ripoll (B-124).

La carretera de Terrassa a Navarces pel coll d'Estenalles (itinerari motoritzat 160) és un recorregut extraordinari que no ha estat alterat substancialment des de la seva construcció i manté una interessant relació amb l'entorn boscos que travessa, amb perspectives variades dels cims principals. Al llarg del seu recorregut es pot apreciar el contrast entre el fons de vall, on creix una espessa vegetació i on es poden trobar masos com la Barata, i, la part alta de la muntanya, on predominen les clapes de pedra nua i els tallats que apareixen a mesura que es van obrint les visuals.

La carretera que voreja el riu Ripoll entre Castellar del Vallès i Gallifa (itinerari motoritzat 30), a partir de Castellar ofereix un paisatge completament diferent de l'anterior, ja que la via corre prop del riu per una vall força tancada, que únicament s'obre en arribar a Sant Llorenç Savall. L'ambient del recorregut, en general molt ombrívol i humit, propicia que es desenvolupi una vegetació atapeïda, que de tant en tant permet veure els abruptes vessants, com succeeix als voltants del santuari de les Arenes, coronats amb nombroses agulles vermelloses com les de les Fogueroses o Roca Mur.

Un altre itinerari de contrast és l'enllaç entre Terrassa i Manresa (itinerari motoritzat 158), a la zona més occidental, on la concentració

A la unitat hi ha nombroses rutes per fer a peu. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

d'infraestructures i les urbanitzacions de Torrelblanca i Can Serra, de considerables dimensions, s'alineen amb el paisatge al nord de Matadepera, en clara contraposició als territoris pràcticament despoblats de l'interior.

Respecte als itineraris a peu, a Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat es poden trobar una gran quantitat de rutes senyalitzades i gestionades pel mateix Parc Natural. Entre moltes altres, destaca el sender de gran recorregut GR-5 o sender dels miradors (itineraris a peu 137 i 170), que al seu pas enllaça el Borràs amb Rellinars, el coll d'Estenalles, Sant Llorenç Savall i Sant Feliu de Codines, així com els Cingles de Bertí i Gallifa. Aquest itinerari ofereix la possibilitat de recórrer transversalment una bona part de l'àmbit, de fer-se una idea de la potència paisatgística de l'àmbit natural i dels pobles que hi ha al seu interior i d'atansar-se a miradors reconeguts com el cim del Montcau, situat al límit superior de la zona central, amb una àmplia perspectiva tant de la serra de l'Obac com de Sant Llorenç del Munt i la Mola (1.104 m), el seu pic característic.

Igualment, la ruta entre Vacarisses i Matadepera (itinerari a peu 169), que enllaça posteriorment amb Castellar del Vallès (itinerari a peu 88), també ofereix un llarg recorregut d'oest a est pel centre, aquesta vegada passant per extenses àrees d'urbanitzacions com les de Matadepera.

Respecte als miradors, primerament s'ha de destacar la Mola, que constitueix el mirador per excel·lència, tal com van reconèixer els terrassencs, que el 1915 hi van emplaçar una magnífica taula d'orientació. També són rellevants els miradors de la Barata, el Castellsapera, el castell de la Roca i el turó de Roques Blanques, situats bàsicament a l'àrea central, que permeten àmplies panoràmiques sobre el conjunt de l'àmbit de Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat.

També hi ha una sèrie de cims que, per la seva silueta característica, constitueixen fites simbòliques de primer ordre, en ser identificables des de punts de vegades molt llunyans. Entre aquests destaca el mateix cim de la Mola per la presència del monestir de Sant Llorenç, però també el Cavall Bernat, el Paller de Tot l'Any i,

molt especialment, la Castellassa de Can Torres, les formes extravagants de la qual es poden apreciar, per exemple, des de Sant Quirze del Vallès. Diverses llegendes han contribuït a carregar de simbolisme aquests cims.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El fet que Sant Llorenç de Munt sigui el parc natural de referència per al Vallès occidental i també per a bona part de la població de la Regió Metropolitana de Barcelona suposa una gran pressió de freqüentació sobre l'espai, amb els riscos directes i indirectes que aquest fet implica.
- L'escassa extensió del sòl agrícola i la dificultat de manteniment de l'activitat per manca d'atractiu i de relleu generacional, per les fluctuacions del mercat i per les expectatives de disminució de les ajudes de la PAC (en el cas dels cereals i farratges).
- Les activitats extractives de la perifèria, que resten atractiu al seu apreciat paisatge natural.
- L'escassa gestió forestal, directament lligada a la poca rendibilitat d'aquesta activitat.
- Les nombroses urbanitzacions que ocupen el vessant sud i pressionen l'àrea del Parc Natural, especialment perquè la major part de l'afluència al parc prové precisament d'aquesta direcció.

Amenaces

- Si no s'aconsegueix mantenir un rendiment atractiu de l'exploració agrícola, aquesta pot desaparèixer o esdevenir totalment testimonial.
- Homogeneïtzació del paisatge per disminució de la gestió primària (ramaderia, sector forestal, agricultura), amb una cobertura forestal d'alzinar i roureda als vessants nord i est i amb zones de sòl profund i pineda a la resta.
- Pèrdua del patrimoni arquitectònic i cultural associat als masos, conreus, ermites i construccions diverses poc accessibles i/o no transformades vers els usos turístics.
- El risc d'incendi elevat, que pot implicar empobriment del sòl i, en determinats indrets, que la successió vegetal no vagi més enllà d'uns matollars incipients; risc agreujat per les sequeres inherents al canvi climàtic.

Fortaleses

- El fet que la major part del territori estigui sota figures de protecció assegura una pervivència dels elements naturals i una gestió respectuosa amb l'entorn i és un clar fre a les activitats que puguin ser incompatibles amb els valors protegits.

- L'elevat coneixement que es té de l'espai, tant des del punt de vista natural com des del punt de vista historicoarqueològic, del patrimoni cultural, dels aprofitaments primaris, etc., facilita les actuacions de recuperació i gestió adients per mantenir els principals valors.
- L'elevat grau de coneixement i valoració social de l'espai rendibilitza recursos destinats des de l'òrgan gestor a actuacions de conservació i millora del medi i el paisatge.

Oportunitats

- Disponibilitat de fons econòmics i de recursos per a la gestió específicament orientats a la preservació del medi i de les activitats tradicionals i/o compatibles amb la preservació dels seus valors, lligats a l'estatus de protecció de l'espai i al seu caràcter de territori de muntanya, especialment reconegut per la Llei d'alta muntanya.
- Possibilitat d'ampliar novament el Parc Natural de Sant Llorenç de Munt arran de propostes com les del POUM de Terrassa, que volen garantir la preservació de la corona nord per sobre del Quart Cinturó (just al límit sud), corona ocupada per espais agrícoles de secà d'interès estratègic.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- OQP1.** Un paisatge natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'extracció de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Una cobertura forestal protegida i potenciada pel seu elevat valor ecològic i estètic, que configuri uns boscos cuidats, nets i ben gestionats, on es tractin correctament les zones cremades i es desenvolupin les tasques necessàries per intentar prevenir incendis, especialment en els àmbits amb més risc.
- OQP3.** Unes lleres de rius protegides i ordenades, amb un bon estat de conservació.
- OQP4.** Unes infraestructures lineals (xarxa viària, línies elèctriques, etc.) i de telecomunicacions integrades en el paisatge i que millorin la interconnexió del territori, que minimitzin el seu impacte visual sobre els fons escènics existents.
- OQP5.** Uns creixements dels assentaments urbans, especialment a l'entorn d'Olesa de Montserrat, Vacarisses, Rellinars, Matadepera, Castellar del Vallès i Sant Llorenç Savall, ordenats, proporcionats i que no comprometin els valors del paisatge de Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat, respectuosos amb els espais agraris d'amortiment i transició, i amb unes entrades als nuclis de qualitat.

- OQP6.** Unes urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, que minimitzin el seu impacte visual.
- OQP7.** Unes cingleres de Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat, i altres singularitats geomorfològiques, com les «agulles» i els monòlits, preservades com a elements configuradors del paisatge, mantingudes com a referents visuals i identitaris de qualitat.
- OQP8.** Un paisatge de l'arquitectura rural de pedra seca conservada com a element identitari i promoguda en els nous elements de tancament.
- OQP9.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges de Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- La predominança dels boscos i la diversitat d'hàbitats és un dels principals valors d'aquest paisatge. Dominen les pinedes (de pi blanc a les parts baixes i de pinassa i pi roig a les més elevades) i l'alzinar (als fondals i a les zones altes més arcerades i/o ben conservades). Cal protegir els boscos amb vegetació natural d'interès, com també els fragments de rouredes, teixedes, vernedes i altres boscos de ribera existents.
- Preservar i potenciar el patrimoni històric dels castells i fortificacions (Mura, Pera, Castellar, la Torrota de Vacarisses, etc.), el patrimoni religiós (Sant Llorenç, Santa Agnès, Santa Cecília, Sant Salvador de les Espases), els grans masos (la Muntada, el Daví, casa Gran de l'Obac, masia de la Roca, etc.) i les restes de forns de calç. Pel seu interès històric, haurien de recuperar-se i conservar-se, com també el seu entorn, i formar part d'itineraris que integrin espais naturals i patrimoni.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Preservar els elements geomorfològics (les cingleres i agrupacions d'agulles o monòlits del Morral del Drac, el Cavall Bernat, les cingleres dels voltants fins la Codoleda, les Fogueroses, el Paller de Tot l'Any o Castellsapera, les agulles aïllades, especialment la Castellassa de Can Torres, i la silueta característica de la Mola, el Montcau i altres relleus prominents), visibles des de llargues distàncies, com a singularitats visuals i estètiques d'especial rellevància. Els contrastos entre els boscos i les nombroses clapes de pedra (el verd i el vermell), constitueixen un altre important valor estètic que cal preservar.
- Les masses forestals ocupen la major part del territori, especialment a les zones elevades. Cal impulsar models de gestió forestal sostenible orientats a la disminució del risc d'incendi forestal i millorar la qualitat d'aquelles masses forestals que no gaudeixen de cap figura de protecció. En el cas de la vegetació de ribera, cal facilitar la restauració dels trams on les condicions ecològiques ho permetin, atesa la seva important tasca com a connector biològic i suport de la biodiversitat.

- Promoure mesures per controlar la proliferació d'espècies exòtiques, especialment les de caràcter invasor i que competeixen amb les autòctones, sobretot als marges viaris i als tallafocs.
- Regular els accessos a Sant Llorenç del Munt, limitant la circulació rodada i l'accés en general als espais ecològicament més sensibles o més utilitzats, almenys durant el cap de setmana i els períodes de vacances.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incorporin mesures d'integració paisatgística adients.
- Impulsar iniciatives que vinculin els elements del patrimoni històric i arqueològic de principal interès (masies, ermites, esglésies i castells) als itineraris paisatgístics, com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts. Destaquen els castells de Mura, de Pera i de Castellar, el monestir benedictí de Sant Llorenç, el mas de la Muntada, la torre de l'Àngel o el molí de l'Agell, entre d'altres.
- Recuperar i revalorar l'arquitectura de la pedra seca (principalment forns de calç, murs i barraques) que històricament ha tingut un paper específic en la configuració del paisatge dels espais oberts.
- Propiciar una gestió que permeti recuperar part de les zones obertes perdudes per l'abandonament agrícola, per crear tallafocs, generar un mosaic agroforestal i afavorir la diversitat biològica i paisatgística.
- Els assentaments dispersos, constituïts per masies i petits vilars aïllats, han estat històricament els elements d'articulació d'un territori que optimitzava l'aprofitament dels recursos forestals i agrícoles. Alguns d'aquests petits nuclis tenen valor històric afegit, com el de Castellar Vell i el veí castell de Castellar. Cal promoure la restauració de masies i vilars i la recuperació de fonts i camins històrics perduts (camins rals, vies romanes, etc.), com a element d'atracció turística i de reforç a les activitats agrícoles i ramaderes d'aquest territori.
- Mantenir els diversos valors paisatgístics presents, cercant un equilibri entre tots els agents socials (Parc Natural, habitants, ramaders, caçadors, excursionistes, etc.) que intervenen en la gestió diària.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Promoure l'elaboració d'un instrument supramunicipal que faciliti la connexió ecològica i paisatgística entre els parcs naturals de Montserrat i de Sant Llorenç del Munt i l'Obac que englobi els municipis de Vacarisses, Rellinars, Castellbell i el Vilar, Monistrol de Montserrat, Olesa de Montserrat, Collbató i Esparreguera. Aquesta connexió es veurà reforçada si es relliguen els espais verds tant dels nuclis urbans com, especialment, de les urbanitzacions, i es facilita la permeabilitat de les carreteres C-16 i C-58 i del ferrocarril de Barcelona a Manresa.

- Conservar les construccions tradicionals existents de valor. Promoure l'adequació paisatgística de les construccions i instal·lacions associades a les explotacions agràries, granges, coberts, magatzems, etc.
- Adaptar tant com sigui possible les noves infraestructures lineals de mobilitat i/o energètiques a l'estructura original del territori i mantenir les panoràmiques de les fites i els fons escènics principals.
- Emprendre actuacions per tal d'avançar cap a la compacitat de les àrees residencials de baixa densitat: evitar una major dispersió de les urbanitzacions existents, limitar l'ocupació de nous sòls, apostar per un model de compleció i reducció, allà on sigui recomanable i afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes i naturals.
- Promoure l'elaboració d'inventaris que identifiquin i preservin els elements patrimonials naturals i culturals més rellevants com, per exemple, arbres monumentals, masses boscoses singulars, espais fluvials, coves, pous de glaç, cuites de tova, barraques i murs de pedra seca, ermites, masies i fonts.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del cim de la Mola, el cim del Montcau, el Cavall Bernat, Castellsapera, la Barata, el castell de la Roca, el turó de Roques Blanques, el Paller de Tot l'Any i la Castellassa de Can Torres; i els itineraris paisatgístics definits a l'apartat de principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge.
- Restaurar les condicions naturals al voltant dels senders, corriols i d'altres espais freqüentats que normalment tendeixen a degradar-se i, en general, dignificar les zones malmeses.

13. Moianès

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Vallès Oriental) i de les Comarques Centrals (Bages, Moianès i Osona).

Superfície:

9.803 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat, en l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona¹ són Granera, Castellcir, Castellterçol i Sant Quirze Safaja.

468

¹ En el moment d'aprovació del Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana, els municipis de Granera, Castellterçol, Sant Quirze Safaja i Castellcir formaven part d'aquest àmbit territorial i de la comarca del Vallès Oriental. Actualment pertanyen a la comarca del Moianès, adscrita a l'àmbit territorial de la Delegació de la Catalunya Central d'acord amb la Llei 4/2015, del 23 d'abril, de creació de la comarca del Moianès, i les mesures que se'n deriven.

Castell de Castellcir o de la Popa. Francesc Muntada

Trets distintius

- Plataforma sedimentària aixecada, orientada lleument vers el nord i erosionada per nombrosos torrents, que originen uns relleus relativament planers i fons de vall excavats o «sots» en els indrets de substrat margós, que alternen amb costers i careners alçats allí on aflora la roca més compacta, de naturalesa sorrenca o conglomeràtica.
- La vegetació natural, constituïda fonamentalment per pinedes de pi roig i pinassa, alzinars i rouredes (amb algunes superfícies de fageda de gran interès com la Fageda de la Sauva Negra), té un predomini absolut en el paisatge, i a les zones planeres s'alterna amb els conreus de cereals i farratges.
- La xarxa hidrogràfica d'aquesta àrea és molt densa i en alguns casos encaixada, vertebrada per dos eixos: el riu Tenes que drena part de les aigües de Castellcir i de Sant Quirze Safaja i la riera Golarda o de Marfà, que drena la part septentrional de la unitat i esdevé un afluent del riu Llobregat.
- Històricament, el poblament ha estat estructurat, principalment, a partir dels nuclis urbans dels quatre pobles (Castellcir, Castellterçol, Granera i Sant Quirze Safaja) i un conjunt de parròquies que agrupaven petits veïnats i masies aïllades. El paisatge actual reflecteix encara aquest poblament.
- Vertebrada per una xarxa d'infraestructures en forma de creu. L'eix principal és la carretera C-59, que va de Mollet del Vallès a Moià. Els dos ramals o eixos secundaris surten del centre de la vila de Castellterçol.
- Elevada riquesa d'elements patrimonials com ara els castells de Granera i la Popa, la masia de l'Espluga, Santa Coloma Sasserra o el Sanatori de Puig d'Olena.

Mirador

— Itinerari motoritzat

67 Granera - Castellcir

— Itinerari no motoritzat

37 Castellterçol - l'Estany

38 Castellterçol - Puigcastellar

66 Granera - Calders

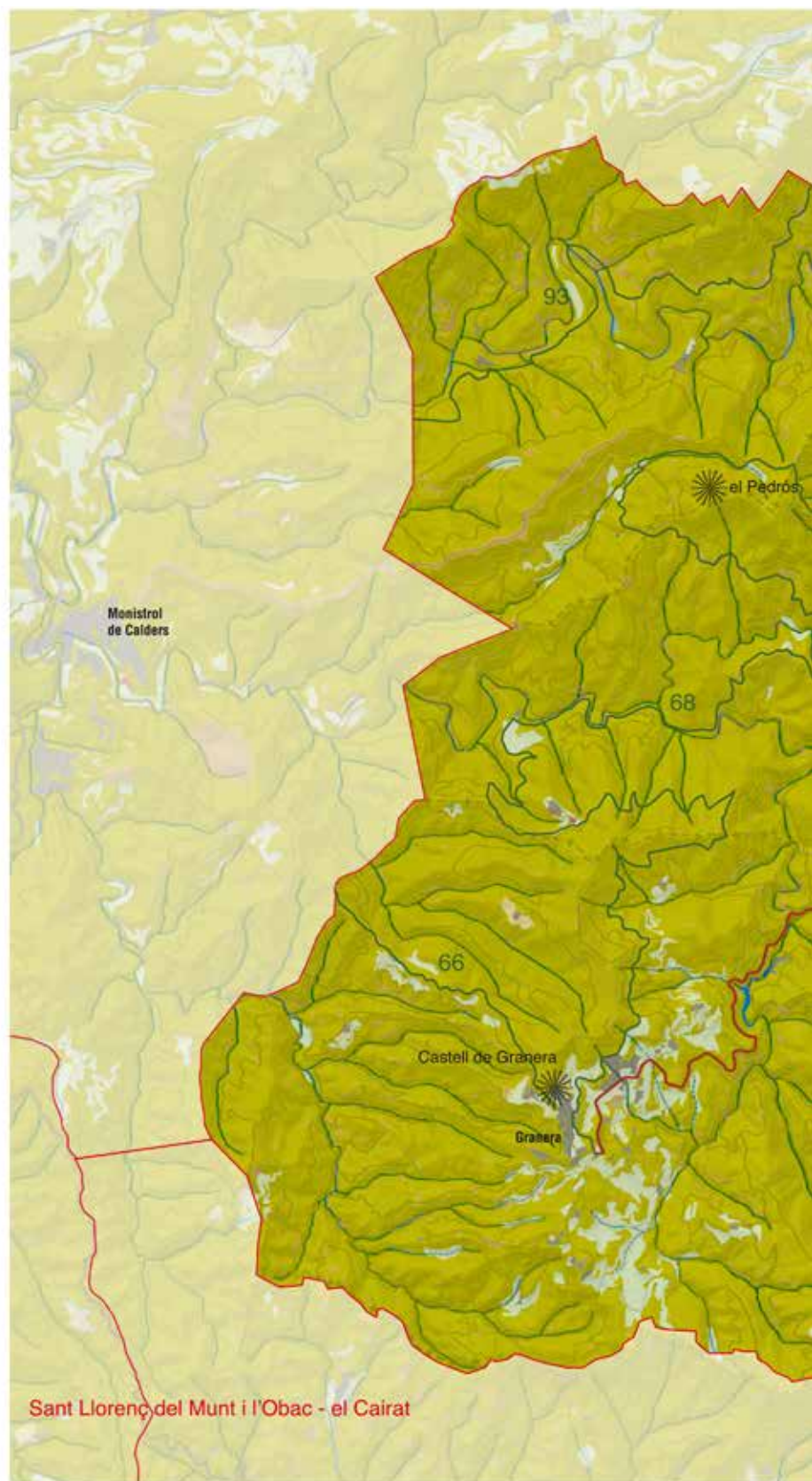
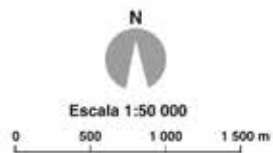
68 Granera - Castellterçol

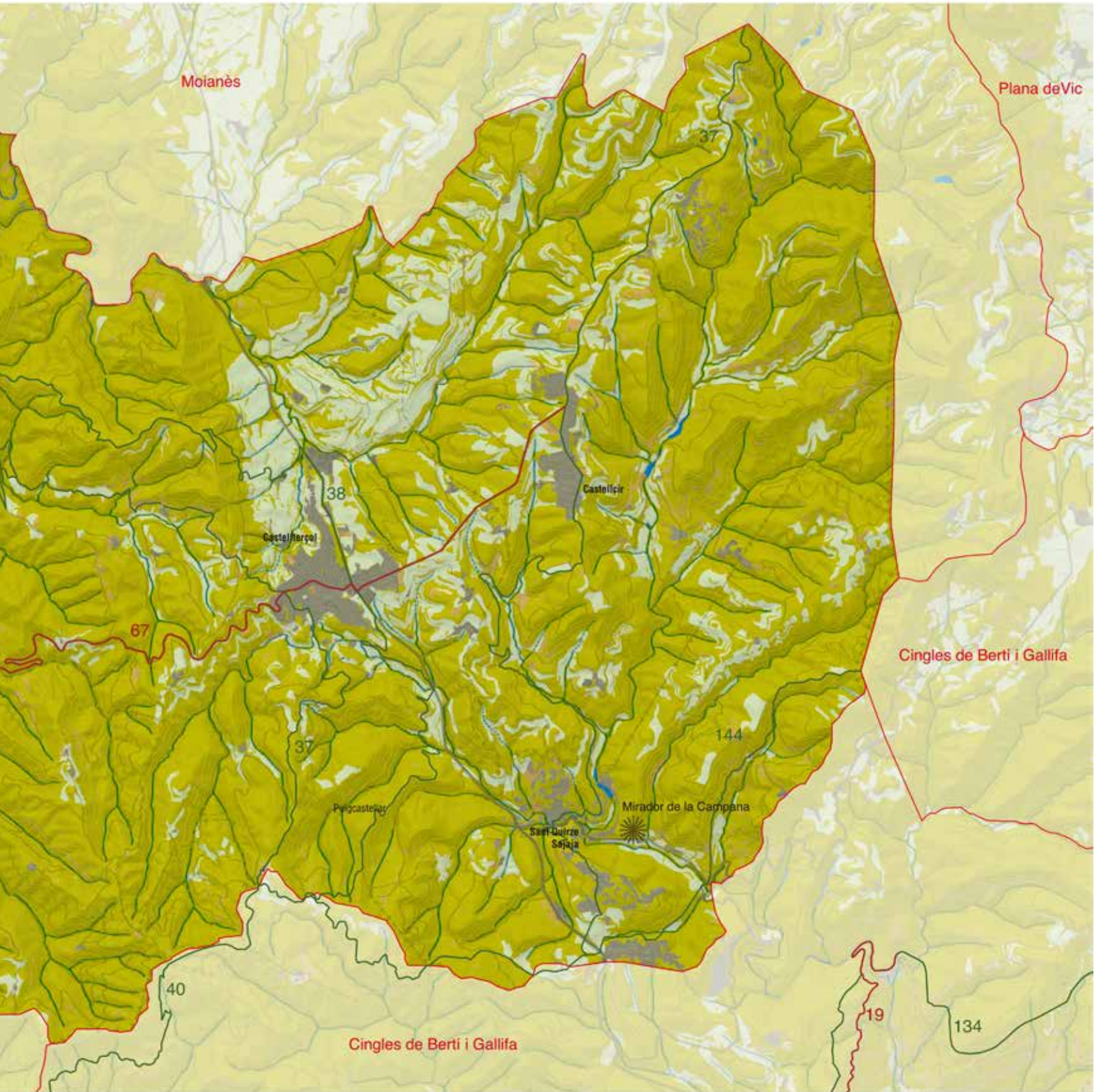
93 Moià - Monistrol de Calders

144 Sant Quirze Safaja - Sant Martí de Centelles

470

Elements naturals del paisatge

El clima del Moianès està especialment condicionat per l'altitud i pel relleu. Les temperatures són contrastades entre les estacions, altes a l'estiu i molt baixes a l'hivern. El volum total de precipitació es troba a l'entorn dels 600 mm anuals, amb fenòmens temporals destacables durant el mes d'agost. A l'hivern es poden produir nevades esporàdiques.

Litològicament, el Moianès és una plataforma d'erosió no tectonitzada, amb un relleu i una composició geològica més vinculades a la Depressió Central Catalana que no pas al sistema de les Catalànides (malgrat que estigui alineat, geogràficament, amb Sant Llorenç del Munt i el Montseny).

S'observa una diferència entre el seu àmbit més occidental, format per conglomerats i puddingues (similar a Sant Llorenç del Munt), més recalcitrant a l'erosió (que explica la presència de petites valls encaixades) i l'àmbit oriental, format per margues, lutites i gresos, que donen lloc a una erosió més accentuada, amb formació de costes, planes molt aptes per a l'ús agrícola i relleus testimoni aixecats.

La xarxa hidrogràfica d'aquesta àrea és molt densa i en alguns casos encaixada (amb una profunditat que pot arribar als 200 metres). La xarxa està vertebrada per dos eixos. El primer eix està format pel riu Tenes (afluent del Besòs), també conegut en aquesta àrea com a riera de Castellcir, que neix a Collsuspina i drena part de les aigües de Castellcir i de Sant Quirze Safaja. El segon eix és la riera de Fontscalents, anomenada posteriorment riera Golarada o de Marfà, que drena la part septentrional i esdevé un afluent del riu Llobregat.

La vegetació que predomina és de caràcter submediterrani. En aquest sentit, a la zona de Castellterçol hi ha bons exemples de roureda seca de roure martinenc (*Buxo-Quercetum pubescentis*).

Bosc de la Sauva Negra. Noèlia Vidal

També hi ha importants pinedes de pi roig (*Pinus sylvestris*) i de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*) a Castellterçol i Granera. Destaquen especialment les pinedes de la zona de la Fàbrega. En els crestalls i els vessants assolellats s'observa el domini de l'alzinar. Finalment, també hi ha fagedes relictuals a la Sauva Negra, i bosc de ribera als torrents de certa entitat.

La Sauva Negra, a part de la fageda relictual i que assoleix aquí un dels seus límits meridionals, presenta una mostra significativa de comunitats de roure martinenc amb boix (*Buxo-Quercetum pubescentis*), amb espècies de caràcter eurosiberià: *Sorbus torminalis*, *Acer opalus*, *Melitis melissopyllum*, *Helleborus viridis*, *Primula veris*, *Campanula persicifolia*, etc.

Pel que fa als usos del sòl, s'observa un predomini quasi absolut de la coberta vegetal en la meitat occidental i una alternança entre boscos i conreus en les parts baixes i planeres del subàmbit oriental, amb un clar predomini visual de les boscuries.

Evolució històrica del paisatge

El Moianès és ric en restes prehistòriques, que revelen que la contrada va ser habitada des de l'època preneolítica i que l'habitatge va continuar sense interrupció fins a època històrica. Evidentment, el paisatge d'aquestes èpoques quasi no presentava alteració respecte al natural, és a dir, no hi havia alteracions antròpiques prou significatives en el conjunt del territori.

Al Moianès hi ha força dolmens, com el de Puig-rodó (l'Estany), el de la Grossa (Moià), el de l'Espina (Collsuspina), els de Criac i del Camí (Castellterçol), el de la casa Nova del Verdager (Castellcir) o el de Sant Amanç (Calders). L'època dels sepulcres de fosa està representada al mas Vilanova (Castellterçol), al puig Espelta i al pla del Cuspinar (Moià), l'Agulló i la Manyosa (Granera) i prop de la casa Nova del Verdager (Castellcir), la cova dels Óssos (Collsuspina) o la fossa d'en Terrades (Muntanyola). També cal remarcar can Mirambell, al sector moianenc de Balenyà. En conjunt, els neolítics es van estendre pel sud i l'est del Moianès i va aparèixer fins i tot en zones allunyades de les tradicionals planes i dels cursos fluvials. Al principi de l'edat de bronze i després de la del ferro, les coves moianenques encara van servir d'habitació i de cambra sepulcral (les del Toll, però, van quedar cegades a l'edat del bronze) i van coexistir amb altres restes ibèriques localitzades a nombrosos indrets de Moià, Monistrol de Calders (pla de Trullàs), serrat de l'Horabona (l'Estany), o a les veïnes Múnter (Muntanyola), Puigcastellar (Castellterçol), Collsuspina o Castellcir. Els nombrosos assentaments fan pensar en un paisatge més agrari, però basculat cap a llevant del Moianès. El sector del Llobregat, un xic més àrid, va quedar al marge d'aquesta ocupació del territori, si s'exceptuen la rodalia de Calders i la seva riera.

Hi havia també restes iberoromanes a la teuleria de la Noguera de Castellterçol i restes romanes a la Granoia (Moià). En conjunt, l'ocupació romana no destaca gaire, ja que es van abandonar indrets tot i el pas de la via romana que unia Manresa (Minorissa) i Vic (Ausa). També n'està documentada una altra via romana que

travessava el Moianès per l'extrem de llevant i que unia Ausa amb Barcino per Tona. És coneguda l'avèrsió romana per les zones muntanyoses, però no deixa d'estranyar la manca de jaciments a la vall de la riera de Calders. Una vegada desintegrat l'imperi romà, cap al 825 el cabdill got Aissó es va aliar amb els sarraïns i va assolir Catalunya. El Bages i Osona en van patir especialment les conseqüències i van quedar despoblats i abandonats durant una cinquantena d'anys, segurament el temps necessari perquè els boscos es recuperessin. A la fi del segle IX Guifré el Pilós va repoblar aquestes contrades, inclosa Moià, dita Modilianum, que més tard donaria nom al Moianès.

El primer document històric de la contrada data de 898 i fa referència a una antiga aprisió de terres al lloc dit Carner (Castellterçol). En tot cas, documents de Sant Benet de Bages mostren el Moianès com un territori poblat i reorganitzat a principi del segle X, amb els castells de Castellterçol, de Moià –entorn del qual es va configurar un sòlid poblament–, de Clarà, de Tenes o Castellcir, de Rodors i de Marfà. El 1080 es va fundar el monestir de l'Estany, que va capgirar el sistema de possessió de terres de la major part del Moianès i va sotmetre a poc a poc els seus dominis (Moià, el 1131). El 1393 es va estructurar definitivament la sotsvegueria del Moianès, ampliada el 1567 per Felip II de Castella. Se suposa que el paisatge d'aquestes èpoques es va anar ruralitzant gradualment, els boscos es van anar tallant a les zones més planeres i vora els cursos fluvials a mesura que les necessitats de noves terres ho exigien. Val a dir que la feble demografia de la zona devia permetre una coexistència equilibrada de conreus i boscos.

La sotsvegueria va conèixer un període de decadència entre els segles XV i XVI. Després d'aquestes dates es va notar cert increment demogràfic, a causa de la petita indústria paraire de Moià i Castellterçol. En aquesta època van aparèixer nombrosos molins que aprofitaven la força de rius i rieres per a usos industrials. A final del segle XIV la població no arribava als 3.000 habitants i va assolir el seu màxim el 1857, amb 10.713 habitants (època també de població màxima a les parròquies rurals).

Al 1810, la vila de Moià va ser escenari d'un enfrontament entre les tropes franceses i el general O'Donnell (Guerra del Francès) i el 8 i 9 d'octubre de 1839 el comte d'Espanya va fer incendiar la vila (Primera Guerra Carlina) i van cremar 370 cases. El 1835, l'antic districte electoral i partit judicial va ser dividit definitivament entre els de Manresa, Vic i Granollers. Aquests fets van motivar que la segona meitat del segle XIX fos d'absentisme i despoblació, fins arribar a tenir 8.145 habitants el 1900.

La població de finals del segle XIX es va mantenir amb poques alteracions durant la primera meitat del XX (8.199 habitants el 1950) i va disminuir durant les tres dècades següents (7.440 habitants el 1970 i 6.936 habitants el 1981). L'obertura de la carretera de Manresa a Vic el 1845, la de Calders a Moià el 1860, la de Moià a Calaf passant per l'Estany (1880) i el ferrocarril a Calders (1872) van articular el territori i van permetre potenciar un petit nucli d'estiueig a l'inici del segle XX (la casa natal del tenor Francesc Viñas es va convertir en una de les primeres torres d'estiueig a la vila de Moià). A partir de 1990 es va experimentar una forta recuperació demogràfica (13.209 habitants el 2016).

Organització i dinàmica actual del paisatge

Actualment, el paisatge del Moianès està dominat clarament per boscos, pastures xeromesòfiles de jonça i plantatge mitjà, fenasars, joncedes i bardisses que en global ocupen prop d'un 85% del territori. També s'hi troben boscos de ribera. Per contra, s'hi localitzen pocs alzinars, els quals en bona part han estat substituïts per garrigues. En el cas concret de Granera, el paisatge actual està condicionat pel gran incendi que l'any 2003 es va originar a Sant Llorenç Savall, que va afectar el municipi, Mura, Talamanca i Monistrol de Calders. La superfície ocupada per boscos caducifolis s'ha incrementat lleugerament des de finals del segle XX, mentre que s'ha produït una lleugera reducció percentual en la superfície ocupada per bosquines i prats i conreus herbacis de secà. Aquesta dinàmica estable pot incrementar els riscos d'erosió i d'incendi forestal, especialment si no es continuen explotant els boscos i si s'abandonen zones de conreu, disminuint el mosaic existent de boscos, prats i camps de conreu de cereals, com ha succeït a moltes altres zones de Catalunya.

Aquests elements naturals conviuen amb elements de tipus agrícola i ramader i formen un mosaic complex d'usos en el territori. Pel que fa a l'agricultura, el paisatge és, en essència, cerealista. El caràcter és eminentment agrícola i junt amb la inclusió de bona part de la seva superfície al PEIN i a la xarxa Natura 2000, fan preveure que el paisatge no experimentarà un canvi significatiu en els propers anys. La viabilitat econòmica de les explotacions forestals, agrícoles i ramaderes en els propers anys també serà clau per saber com evolucionarà el paisatge del Moianès.

Els elements urbans tenen una representació molt petita. Es tracta, bàsicament, dels quatre nuclis urbans esmentats, on es concentra la majoria de la població, les urbanitzacions (reduïdes en nombre i extensió en comparació d'altres àrees de la Regió Metropolitana de Barcelona, es concentren especialment al voltant dels nuclis de

El paisatge de la unitat està format per boscos i pastures que conviuen amb camps de cereals. Noèlia Vidal

Castellterçol des de la font del Viver. Natàlia

Castellcir i Castellterçol, ja que els models constructius no sempre s'integren en el paisatge d'aquestes localitats) i algunes zones industrials i de serveis, com el polígon industrial el Vapor, al nord de Castellterçol, que ha comportat una transformació rellevant d'aquest paisatge. També hi ha assentaments puntuals, amb una població molt petita en termes quantitativs, en masies aïllades o petits nuclis de cases (com a Marfà).

474

Castellterçol, amb 2.351 habitants l'any 2016, va créixer al voltant de l'església i de les antigues vies de comunicació. En els darrers anys ha anat creixent cap a l'est, en direcció a Castellcir, i ha travessat la carretera C-59.

El segon municipi amb més volum de població és Sant Quirze Safaja, amb 637 habitants el mateix l'any. La major part està concentrada al nucli del poble, situat al capdamunt d'un espadat que rep el nom de «la Molla» i que està presidit per l'església parroquial. També està distribuïda pels habitatges que hi ha al llarg de la vall del riu Tenes, al seu pas pel poble, i en diverses urbanitzacions.

En el cas de Castellcir (amb 726 habitants), cal precisar que el municipi està dividit en dos sectors separats per Castellterçol. El primer sector –que concentra el gruix de la població i la vida administrativa i comercial– comprèn les antigues parròquies de Sant Andreu de Castellcir i de Santa Coloma Sasserra, tot i que el nucli principal es va desenvolupar a partir del segle XIX al voltant de l'anomenat carrer de l'Amargura, un petit nucli de cases a banda i banda del camí que menava de Castellterçol a l'església parroquial de Sant Andreu. La resta de la població es distribueix entre diverses masies aïllades, Marfà i la urbanització la Penyora.

Finalment, Granera, amb 79 habitants, és el municipi amb menys població. Aquests habitants estan concentrats bàsicament al nucli urbà, el qual està dividit en dues parts: la de l'església i la del castell.

El territori està vertebrat per una xarxa d'infraestructures en forma de creu. L'eix principal és la carretera C-59, que va de Mollet del Vallès a Moià. Els dos ramals o eixos secundaris surten del centre

de la vila de Castellterçol. Un d'ells és la carretera BV-1245, que va de Castellterçol a Granera (des d'on es pot accedir a Sant Llorenç Savall i a Monistrol de Calders). L'altre eix és la carretera BV-1310, que mena de Castellterçol a Castellcir. Destaca també l'existència d'una extensa xarxa de camins. La recent ampliació i millora del traçat de la carretera C-59, a part de modificar el paisatge de les zones properes a la infraestructura, pot haver afectat també la visió que actualment es té de certs elements patrimonials, com ara algunes masies, alhora que, com succeeix amb la millora de les connexions viàries, es pot induir un creixement urbanístic, industrial i logístic als municipis (almenys a Castellterçol, que ja disposa d'un polígon industrial). Si és així, caldrà adoptar mesures per tal d'aconseguir-ne una integració òptima en el paisatge circumdant.

Expressió artística del paisatge

El sanatori antituberculós de Puigdolena o de Puig d'Olena, a Sant Quirze Safaja, va tenir entre els seus estadants un dels poetes catalans més rellevants del segle XX: Màrius Torres. Nascut a Lleida l'any 1919, Torres va ingressar al sanatori el 22 de desembre de 1935, a l'edat de vint-i-cinc anys. En aquest recinte va escriure bona part de la seva obra.

A Puigdolena, Màrius Torres va establir amistat amb diverses persones que van influir en la seva vida i en el seu procés creatiu. Entre elles cal destacar Mercè Figueras, pacient gironina ingressada a Puigdolena, amb qui va compartir una relació epistolar iniciada l'any 1936. També hi va conèixer l'escriptor Joan Sales, amb qui es va cartejar entre 1936 i 1941. En algunes de les cartes a Sales, Màrius Torres descriu el paisatge d'aquest indret. A continuació es reproduïx un fragment d'una carta escrita en francès l'any 1940:

Carta a Joan Sales (7 d'octubre de 1940)

«Chers amis: Je suis resté longtemps dans ma galerie, ce soir, étendu face au soleil couchant. J'avais décidé vous écrire et vous parler de ces crépuscules d'octobre, qui sont peut-être le plus beaux de l'année. Mais comment les décrire -surtout à des yeux qui les connaissent si bien?

C'est difficile décrire... Le plus beau c'est, je crois, le contraste entre l'extrême irréalité de formes terriennes –obscurcies – rayées de broillards, fantasmiques, mais étrangement vivantes– avec l'élevante illumination, le pathétisme chromatique de la voûte du ciel. C'est quand le soleil est déjà sous l'horizon qu'on voit le plus clairement que dans ce monde, la lumière vient d'en-haut. Les montagnes de Gallifa et du col de Poses, à l'occident, prennent à cette heure-là des formes obsédantes -ce sont les membres d'un jeune animal endormi: on étendrait presque le bras pour les caresser. Sous elles, les nuages prennent des tons rouge vif, écarlate, orange, et laissent percer des franges du ciel presque vert. Vers le zénith, le ciel devient bleu –de plus en plus foncé–. Il y a un petit croissant d'argent dans de cadran du sud-ouest.»

Document número 338 del llegat de Màrius Torres (font: Universitat de Lleida).

Valors en el paisatge

El paisatge del Moianès presenta un predomini d'elements de caràcter natural, amb un interès natural destacable. Una part d'aquests elements estan inclosos en espais amb algun tipus de figura de protecció.

El terme municipal de Granera està inclòs al Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac. Dins de l'àmbit, també hi ha dos altres espais inclosos al PEIN: l'espai d'interès natural del Moianès i el de la Sauva Negra. Ambdós espais tenen definit el seu pla especial de delimitació (Pla especial de delimitació dels turons de la plana ausetana, la Sauva Negra, Gallifa i el Moianès). L'espai d'interès natural del Moianès comprèn territoris dels municipis de Castellcir i de Castellterçol (la zona del torrent de la Fàbrega, entre el molí de Marfà i la casa de la Fàbrega), així com d'Avinyó, l'Estany, Mojà i Santa Maria d'Oló, municipis de la comarca del Bages que queden fora de l'àmbit metropolità. L'altre espai d'interès natural, la Sauva Negra, és un espai de superfície reduïda, però molt representatiu del paisatge subhumit de l'altiplà del Moianès.

També hi ha dos espais inclosos a la xarxa Natura 2000. Es tracta de l'espai de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, que comprèn part de Granera, i de l'espai Gallifa – Cingles de Bertí, que comprèn part del terme de Sant Quirze Safaja, de Granera i de Castellterçol. En aquests dos espais són presents diversos hàbitats d'interès comunitari, com les pinedes submediterrànies de pinassa, herbassars higròfils i prats mediterranis rics en plantes anuals.

Pel que fa als arbres monumentals, destaca el roure del Giol, que està situat al paratge de Santa Coloma Sasserra (Castellcir). També cal apuntar l'existència de diversos arbres catalogats com a arbres d'interès local i comarcal. A Castellcir es troben els faigs de la Sauva Negra, la pinassa de la Clusella i l'alzina de can Puigdomènec. A Sant Quirze Safaja, el faig de la pujada del poble i el de la font Pullosa i el roure de la capella de Barnils, el del Bosc, el de les Torres i el de can Poses.

El roure del Giol és un arbre monumental d'uns 20 metres d'alçària. Jordi Gual i Puntí

En relació amb els valors històrics, es certifica el poblament de la zona des de la prehistòria a través del conjunt de dòlmens existents: dolmen del Gavatx, de Padrós i de Masclamí, entre d'altres. Ja en territori de Mojà hi ha la cova del Toll, jaciment paleontològic i amb restes de poblament humà de gran interès. De temps més avançats, hi ha restes d'un poblat ibèric dalt d'un turó que és a prop de la casa de pagès de puig Castellà, uns set quilòmetres al sud-oest del nucli urbà de Castellterçol.

Entre els nombrosos elements patrimonials existents cal destacar les diverses fortaleses o castells presents en tot el territori, entre els quals destaca el castell de la Popa o de Castellcir, el de Castellterçol i el de Granera. El castell de Castellcir, que també rep el nom de la Popa com a conseqüència de la forma que pren el penyal on s'erigeix, és una fortalesa datada del segle x però actualment es troba en estat ruïnós. A la mateixa roca on s'alça el castell hi ha l'ermita de Sant Martí. Abans d'arribar al castell hi ha la torrassa dels Moros, una antiga torre de defensa situada estratègicament als peus de la fortificació i que servia de punt de guaita.

A Castellterçol també hi ha un castell –el castell de Castellterçol– que se situa dalt d'un turó al sud-est del poble i del qual es tenen referències des del segle ix, en un document de l'any 898 on s'esmenta el terme del Castell de Terçol. Del castell, actualment se'n conserva el fossar, una part de les muralles i les restes de l'antiga residència dels senyors (datada del s. xii). El segle xvi es va començar a construir una masia al costat sud del castell, aprofitant en part les muralles i edificacions anteriors. A la vora del castell hi ha l'ermita de Sant Miquel.

També és important destacar l'existència del castell de Granera, al voltant del qual s'articula un dels dos nuclis que integren el poble. El castell, enlairat dalt d'un penyal, es troba esmentat l'any 971.

Un altre element característic són les grans masies aïllades. Entre moltes altres hi ha la Ginebreda –una de les masies més antigues de Castellterçol–, la Fàbrega, la Noguera (amb torre de guaita), la Sala, la Datzira i la casa de Marfà (Castellcir). Al sud-oest del terme

Pont romànic d'Esplugues sobre la riera de Fontscalents. Gustau Erill i Pinyot

municipal de Castellcir, al costat de la riera de Fontscalents, hi ha l'Esplugues, una masia troglodítica construïda sota una balma de 15 metres d'alçària i 50 metres d'amplada. Amb planta baixa i dos pisos, va ser habitada fins l'any 2002. A davant de la casa hi ha un pont romànic (s. XI) que permet creuar la riera.

Al llarg del riu Tenes i de la riera de Marfà hi ha un bon nombre de molins fariners, que aprofitaven la força de l'aigua per moldre el gra. Cal destacar, entre d'altres, el molí de Llobateres, situat a Sant Quirze Safaja (al límit amb la unitat Cingles de Bertí i Gallifa). És un molí fortificat, ja esmentat al segle XIII, amb una torre de prop de 10 metres d'alçària i amb murs de fins a 1,30 metres d'amplada, que contenia l'habitatge i el molí. També cal significar l'existència del molí d'en Brotons, construcció troglodítica ubicada a la vall de Marfà (Castellcir). Altres molins són el del Mig i el de la Datzira, tots dos ubicats també al terme de Castellcir.

Un altre element arquitectònic present i que convé destacar com a mostra d'un aprofitament ancestral dels recursos naturals i, també, d'una activitat econòmica tradicional de la zona, són els pous o poues de glaç. Cal destacar, entre d'altres, la poua de la Vinyola, les poues de la Ginebreda i la poua de cal Revitllat, totes al terme de Castellterçol.

També a Castellterçol, cal destacar el Roquer, una construcció singular ubicada al darrere de les últimes naus de la zona industrial del Vapor (a l'altre costat de la riera de Fontscalents). Les referències existents –escasses– fan pensar que aquest va ser un dels indrets on va néixer i es va desenvolupar la indústria tèxtil de la població entre els segles XVI i XIX.

Un altre element rellevant és l'antic sanatori antituberculós de Puigdolena o de Puig d'Olena, situat al vessant meridional del turó que li dona nom, ubicat al terme municipal de Sant Quirze Safaja. El sanatori, un edifici imponent visible des de diversos punts i de la vall del Tenes, es va construir l'any 1933 i va estar en funcionament fins l'any 1954. Hi va estar ingressat i hi va morir el poeta Màrius Torres.

D'altra banda, al Moianès hi ha una abundant presència d'edificis i altres elements que tenen un valor religiós i espiritual. A Granera, destaca l'església parroquial de Sant Martí de Granera i també hi ha restes de l'església de Santa Cecília. A Castellcir destaca l'antiga església parroquial de Sant Andreu. La construcció d'una nova església parroquial, d'estil modern, al centre del nucli urbà, va fer perdre el paper que històricament havia tingut Sant Andreu. També és important l'antiga parròquia de Santa Coloma Sasserra, al davant de la qual s'alça el roure del Giol, catalogat com a arbre monumental. Al mateix terme hi ha l'antiga església parroquial de Sant Pere de Marfà, situada al costat de la casa de Marfà, a l'extrem d'un cingle, i Sant Martí de la Roca, una antiga església situada a l'extrem de la roca on s'erigeix el castell de Castellcir o de la Popa. També hi ha, en el terme municipal, l'ermita de la Mare de Déu de la Tosca. A Sant Quirze Safaja cal destacar l'església parroquial de Sant Quirze, va ser ampliada durant el segle XVII, quan se'n va construir l'esvelt campanar.

Entre els elements de valor religiós i espiritual existents a Castellterçol hi ha l'església parroquial de Sant Fruitós i també l'església de

Sant Llogari de la Sala que, juntament amb l'antic castell de Castellet, era el centre de la parròquia de Sant Llogari de Castellet. Un altre element rellevant és l'església de Sant Miquel de Castellterçol, situada al peu del castell de Castellterçol i que es coneix popularment com el santuari de la Mare de Déu del Remei. Tampoc no es pot deixar d'esmentar l'ermita de Sant Julià d'Úixols i l'existència de diversos oratoris a l'indret anomenat del Viver, així com algunes capelles pròpies de grans masies de la zona, com la de Sant Gaietà, ermita de la masia de la Ginebreda.

Al Moianès hi ha altres elements patrimonials i referents visuals de diversa mena que es poden albirar des de bona part del territori. Juntament amb altres components com el relleu, la xarxa hidrogràfica i la vegetació, ajuden a configurar una identitat moianesa llargament reivindicada i formalitzada l'any 2015 a través de la creació de la comarca del Moianès.

El Moianès manté un caràcter eminentment forestal, amb un potencial valor productiu basat en l'explotació dels boscos per a llenya i/o d'altres productes, forest que també proporciona el marc necessari per a la explotació d'un recurs com els bolets. El valor productiu dels espais oberts es reforça amb l'existència de camps de cereals a les àrees agrícoles i per la presència de zones de prats que s'utilitzen per a la pastura de bestiar vacum i equí.

El paisatge té, en termes generals, un valor estètic molt elevat. En aquest sentit, cal destacar els valors següents:

- La mixtura de boscos de coníferes i caducifolis, prats i camps de conreu.
- Els cursos d'aigua, que en alguns casos passen enfonsats, amb petits salts d'aigua interessants.
- Els elements arquitectònics amb valor històric que s'alcen arreu, integrats harmònicament en el paisatge que els envolta. Especialment, les majestuoses masies aïllades, les antigues parròquies com Sant Andreu de Castellcir i Santa Coloma Sasserra i els molins i pous de glaç.

L'església de Sant Andreu de Castellcir s'integra harmònicament amb el paisatge circumdant. Gustau Erill i Pinyot

- Els trams de carretera que encara no han estat ampliat o rectificats i que estan ben integrats en el paisatge agroforestal.

- El canvi de color de les fulles dels arbres caducifolis durant la tardor. La presència d'una diversitat elevada d'espècies arbòries i arbustives, moltes d'elles de tipus eurosiberià, amb coloracions diverses de les fulles (que van del groc al vermell intens, passant pel carabassa) i que fa que el paisatge tardoral d'aquesta zona sigui d'una riquesa cromàtica de gran valor.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La posició enlairada fa que les diverses carreteres que hi transcorren, així com la xarxa de camins, esdevinguin bones rutes per tal de poder observar i gaudir del paisatge.

La ruta per carretera més destacada és la que uneix Castellcir i Granera, passant per Castellterçol (itinerari motoritzat 67). Aquest itinerari permet fer un recorregut transversal pel paisatge, ja que posa en contacte els tres nuclis de població principals d'aquesta part del Moianès i travessa tant espais forestals com àrees agroforestals. Finalment, la ruta arriba a Granera, on hi ha un dels principals miradors, que permet observar els diferents espais que s'acaben de recórrer.

D'altra banda, en l'àmbit pedestre, el Moianès està creuat per tres senders de gran recorregut. El primer, el GR-5 (itinerari a peu 144), conegut com el sender dels Miradors, uneix les poblacions de Canet de Mar amb Sitges (214 km) i transcorre pels termes municipals de Castellcir i Sant Quirze Safaja fins a Sant Martí de Centelles. L'altre sender és el GR-3 (itinerari a peu 93), conegut com el sender Central de Catalunya, entre Moià i Monistrol de Calders; és un sender circular Lleida-Lleida de 227 km. Una de les etapes transcorre per la vall de Marfà, al nord-oest.

El tercer és el GR-177 (itineraris a peu 37, 66 i 68), conegut com la ronda del Moianès, que fa un circuit circular de 109 km a l'entorn de Moià i que passa, entre altres nuclis, per Granera, Castellcir i Castellterçol. És l'itinerari més complet de la unitat i permet contemplar tots els matisos que ofereix el paisatge del Moianès, recorrent-lo d'oest a est i de sud a nord.

Finalment, també cal apuntar que, per Castellterçol, hi passa un recorregut que uneix el puig de Mira i el puig Castellar (itinerari a peu 38).

Pel que fa als miradors, són molts els indrets des d'on es pot observar i gaudir del paisatge, tant del territori mateix com dels voltants: la Plana del Vallès i els Cingles de Bertí i Gallifa. Des d'alguns punts, com el castell de Granera, es pot contemplar Sant Llorenç del Munt, Montserrat, el Montseny i bona part de la Catalunya Central i el Pirineu. També destaquen els miradors del Pedrós de Granera sobre el cim més alt (amb 845 m), situat a la pista forestal que enllaça la C-59 amb Monistrol de Calders, el mirador de la Campana a Sant Quirze Safaja, o el de Santa Coloma Sasserra, on hi ha un mirador amb un plafó d'ajuda per a la interpretació del paisatge (situat just a sota del roure del Giol).

El castell de Granera, ubicat sobre un turó, és un dels principals miradors de la zona. Mutari

Altres indrets d'aquest territori, que també són miradors òptims, són el cim de Grony, a Castellcir, des d'on es veu la riera de Castellcir, Sant Quirze Safaja, Centelles, etc. A Castellterçol destaquen la creu de Sant Fruitós, el Pujolet, Sant Julià d'Úixols i la baixada de la C-59 en direcció a Moià, que permet tenir una bona visió del Moianès i d'aquesta població. A Sant Quirze Safaja destaca el mirador del Tenes, prop de l'església del poble, enfilat sobre el penyal de la Molla

Avaluació del paisatge

477

Debilitats

- Abandonament de camps de conreu i prats com a conseqüència de l'envelliment de la població agrícola i la caiguda de la rendibilitat de l'agricultura i la ramaderia.
- Abandonament de l'activitat silvícola com a conseqüència d'una manca de rendiment de l'explotació forestal.
- Creixement de la superfície urbanitzada amb edificis amb un disseny arquitectònic estàndard, no integrats en l'entorn urbà d'aquests pobles, ni en la matriu agroforestal.

Amenaces

- Pas de noves infraestructures viàries i de transport d'energia.
- Augment de la pèrdua de l'espai agrari (sense un marc de legislació o gestió adequat).
- Risc d'incendi forestal.

Fortaleses

- Existència de diverses figures de protecció dels espais naturals que ajuden a garantir la seva preservació.

- Creixement de les explotacions amb producció ecològica o integrada.
- El paisatge del Moianès conté un conjunt d'elements simbòlics i identitaris que generen en la població un fort sentiment de pertinença al territori que propicia dinàmiques positives per a la conservació dels valors patrimonials i paisatgístics.

Oportunitats

- El desenvolupament de polítiques turístiques que promouen un model de lleure de proximitat, l'ús més racional dels recursos naturals i una valoració dels elements propis de cada territori.
- El ric patrimoni històric (castells, masies, esglésies i ermites, molins, pous de glaç, etc.) que és susceptible de ser rehabilitat i/o revalorat i convertir-se en un element clau per potenciar el coneixement i l'ús social del paisatge del Moianès.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

478

- OQP1.** Una coberta forestal de boscos de roure i pinedes de pi roig i de pinassa protegida i potenciada pel seu elevat valor ecològic i estètic, ben gestionada per garantir-ne la funcionalitat ecològica i reduir-ne el risc d'incendi.
- OQP2.** Un paisatge agroforestal poc artificialitzat i estructurat per masies, potenciat per a l'aprofitament dels recursos associats al territori i per al turisme rural.
- OQP3.** Uns creixements dels assentaments urbans de Castellcir, Castellterçol, Granera i Sant Quirze Safaja ordenats i que no comprometin valors dels espais circumdants ni els valors del paisatge del Moianès en general, on es respectin els espais agraris d'amortiment i transició, i amb unes entrades als nuclis de qualitat.
- OQP4.** Un sistema d'urbanitzacions compactes i integrades en el territori, amb una relació amb l'entorn forestal que prioritzi el manteniment dels valors actuals.
- OQP5.** Unes infraestructures lineals (xarxa viària, línies elèctriques, etc.) i de telecomunicacions integrades en el paisatge, de manera que es redueixi el seu impacte visual en els fons escènics principals.
- OQP6.** Un paisatge de l'arquitectura medieval, amb alta densitat de castells, fortificacions i construccions religioses, restaurat i potenciat com a recurs didàctic i turístic, amb els castells de Granera i de la Popa com a màxims exponents.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges del Moianès.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar el mosaic agroforestal format per masses forestals de caràcter submediterrani de gran interès i peces de conreus herbàccis, que té un valor ecològic i paisatgístic de primer ordre tant pels seus valors intrínsecs com per la seva funció de prevenció d'incendis.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Al Moianès hi ha una predominança històrica absoluta dels aprofitaments forestals constituïts principalment per roureda seca de roure martinenc, importants pinedes de pi roig i de pinassa, alzinars en els crestalls i els vessants assolellats i la fageda de Sauva Negra. Aquesta vegetació dominant ha adquirit un important valor productiu. Implementar una gestió forestal que en preservi els valors ecològics i/o estètics i emprendre mesures per a la reducció del risc d'incendis forestals.
- Gestionar i mantenir els edificis patrimonials pel seu valor identitari i paisatgístic i com a eina de promoció turística i valor productiu. En aquest sentit, cal impulsar iniciatives que vinculin els elements del patrimoni històric i arqueològic de principal interès i amb valor històric amb els itineraris paisatgístics, com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts. És el cas del castell de la Popa o de Castellcir, el de Castellterçol i el de Granera. Altres exemples de patrimoni són l'església parroquial de Sant Martí de Granera, l'antiga església parròquia de Sant Andreu, l'antiga parròquia de Santa Coloma Sasserra, l'església parroquial de Sant Pere de Marfà i les ermites de Sant Miquel i de la Mare de Déu de la Tosca. També ho són les grans masies aïllades: la Ginebreda –una de les masies més antigues de Castellterçol–, la Fàbrega, la Noguera (amb torre de guaita), la Sala, la Datzira i la casa de Marfà (Castellcir). També es mantenen nombrosos molins fariners al llarg del riu Tenes i de la riera de Marfà (el molí de Llobateres, d'en Brotons, el del Mig i el de la Datzira) i pous de glaç i neu com a vestigi d'antigues activitats productives.
- Promoure la integració dels dòlmens (dòlmens de Gavatx, Padrós i Masclamí, entre altres) i de les restes arqueològiques existents en la xarxa d'itineraris i miradors i garantir-ne la preservació i el manteniment.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incloquin mesures de permeabilitat ecològica i d'integració paisatgística.
- Establir mesures encaminades a potenciar el manteniment de l'activitat agrícola i ramadera existent, i fomentar i consolidar el turisme rural com a activitat complementària.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans de Castellcir, Castellterçol, Granera i Sant Quirze Safaja i evitar-ne la dispersió.

Mantenir el perfil i la qualitat de les façanes urbanes i evitar la construcció d'elements que distorsionin negativament la silueta o la imatge perimetral dels nuclis. Millorar la qualitat estètica dels seus accessos i perifèries residencials i/o industrials.

- Evitar la dispersió i l'ocupació de sòl amb noves àrees residencials de baixa densitat. Avançar cap a la compleció de les àrees residencials de baixa densitat existents i, si escau, relligar-les als nuclis urbans propers per afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes.
- Promoure una actuació concertada supramunicipal per tal de racionalitzar els emplaçaments o les ampliacions de noves àrees d'activitat econòmica, amb criteris de respecte als espais agrícoles i naturals i d'integració paisatgística.
- Evitar tant com sigui possible les grans construccions o instal·lacions, les alteracions geomorfològiques o altres elements potencialment distorsionadors dels fons escènics més emblemàtics. Evitar la col·locació de construccions, infraestructures i, en general, barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les panoràmiques més interessants del territori des de llocs accessibles i trams viaris transitats.
- Adaptar tant com sigui possible les noves infraestructures lineals de mobilitat i/o energètiques a l'estructura original del territori i mantenir les panoràmiques de les fites i els fons escènics, especialment dels més emblemàtics com el castell de Granera.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del castell de Granera, el Pedrós de Granera, Santa Coloma Sasserra i el mirador de la Campana, a més del cim de Grony, la creu de Sant Fruitós, el Pujolet, Sant Julià d'Úixols, la baixada de la C-59 en direcció a Moià i el mirador del Tenes; els itineraris paisatgístics GR-5 (conegut com el «sender dels Miradors»), GR-3 (conegut com el «sender central de Catalunya») i GR-177 (conegut com la «ronda del Moianès»), i l'itinerari motoritzat de Granera a Castellcir.

14. Cingles de Bertí i Gallifa

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Vallès Occidental i Vallès Oriental) i de les Comarques Centrals (Osona i Moianès).

Superfície:

10.858 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

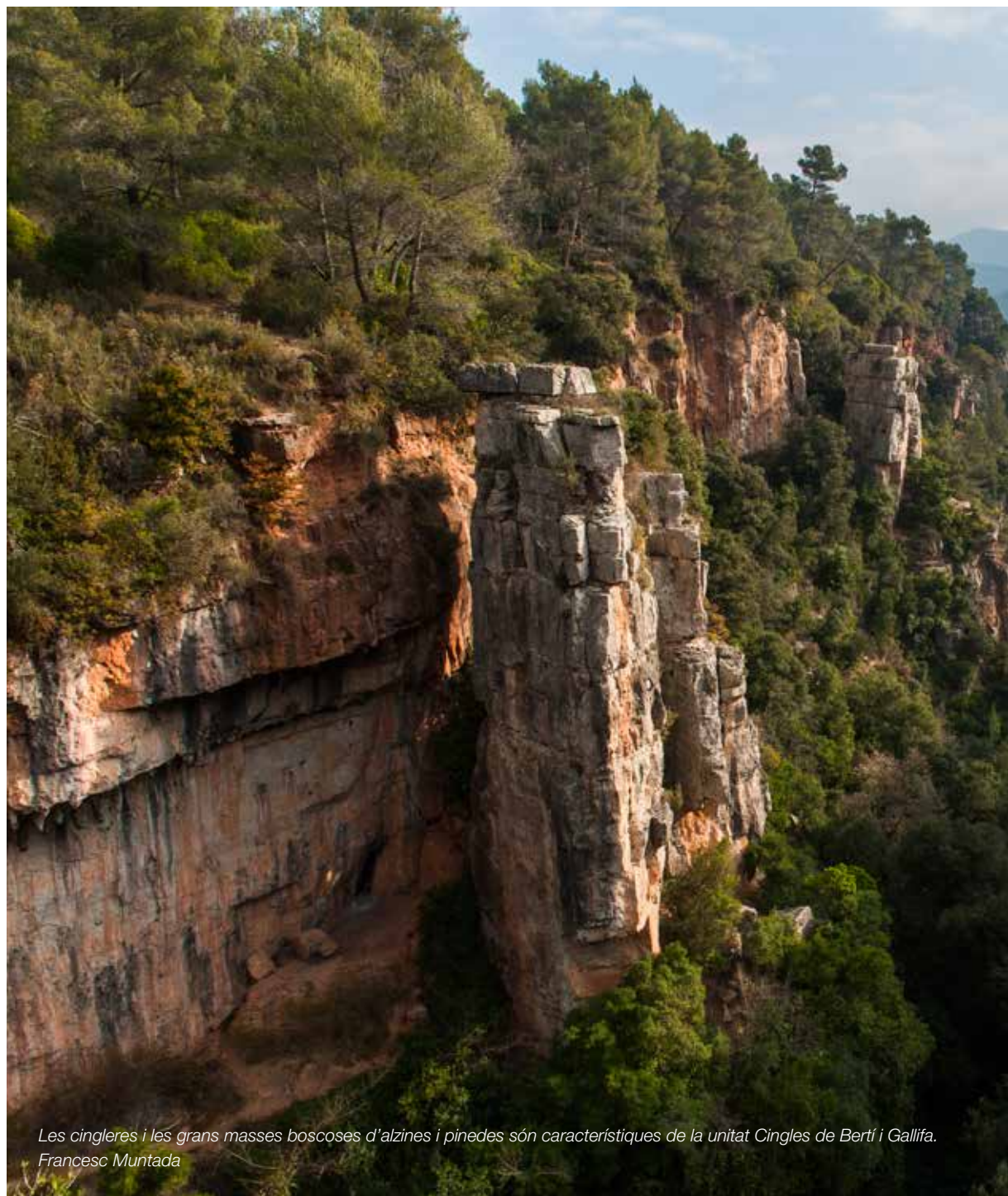
Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat, en l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona¹, són Castellar del Vallès, Sentmenat, Sant Llorenç Savall, Caldes de Montbui, Gallifa, Sant Feliu de Codines, Bigues i Riells, Granera, Castellterçol, Sant Quirze Safaja, Figaró-Montmany, la Garriga i l'Ametlla del Vallès.

480

¹ En el moment d'aprovació del Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana, els municipis de Granera, Castellterçol i Sant Quirze Safaja formaven part d'aquest àmbit territorial i de la comarca del Vallès Oriental. Actualment pertanyen a la comarca del Moianès, adscrita a l'àmbit territorial de la Delegació de la Catalunya Central d'acord amb la Llei 4/2015, del 23 d'abril, de creació de la comarca del Moianès, i les mesures que se'n deriven.

Les cingleres i les grans masses boscoses d'alzines i pinedes són característiques de la unitat Cingles de Bertí i Gallifa.
Francesc Muntada

Trets distintius

- Litologia diversa amb materials generats en èpoques geològiques diferents. Relleu abrupte amb cingleres als sectors de Bertí, de Sant Sadurní de Gallifa i a determinades parts de la muntanya del Farell.
- La vegetació dominant a la unitat és l'alzinar, les pinedes de pi blanc i pi pinyoner, amb arbustos com el bruc, el llentiscle o el marfull.
- La xarxa hidrogràfica, tributària de la conca del Besòs, està configurada per la presència de tres cursos principals: el riu Congost, el riu Tenes i la riera de Caldes. Destaca la presència de gorges, balmes, diversos salts d'aigua i coves.
- L'agricultura ha disminuït la seva superfície respecte a la dècada dels 80 del segle xx. Tot i això, s'observa un lleu increment de la superfície de fruiters de secà, que contrasta amb una reducció significativa dels conreus herbacis.
- Les àrees urbanes i industrials ocupen menys del 10% del territori. La població es concentra principalment al nucli de Sant Feliu de Codines. Tradicionalment, la població s'ha distribuït en masies aïllades, que formaven part d'antigues parròquies, com la de Sant Pere de Bertí i la de Sant Pau de Montmany.
- Elevada riquesa d'elements patrimonials: castells, masies, esglésies i ermites, com ara a Sant Miquel del Fai, Sant Sebastià de Montmajor, el Puig de la Creu, el poble de Gallifa i al Puiggraciós (turó, poblat ibèric, santuari, masies i torre del Telègraf).

Mirador

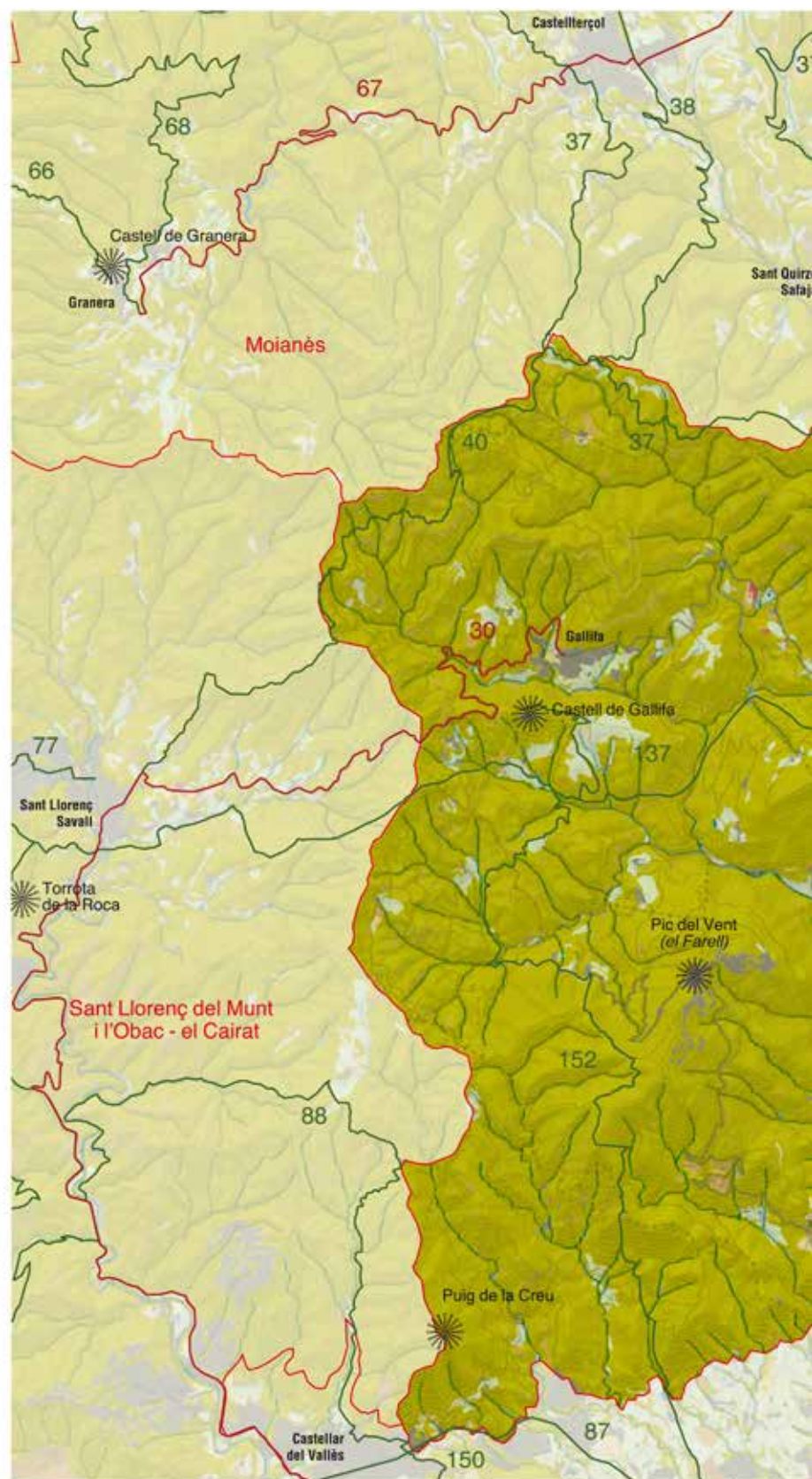
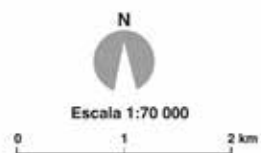
— Itinerari motoritzat

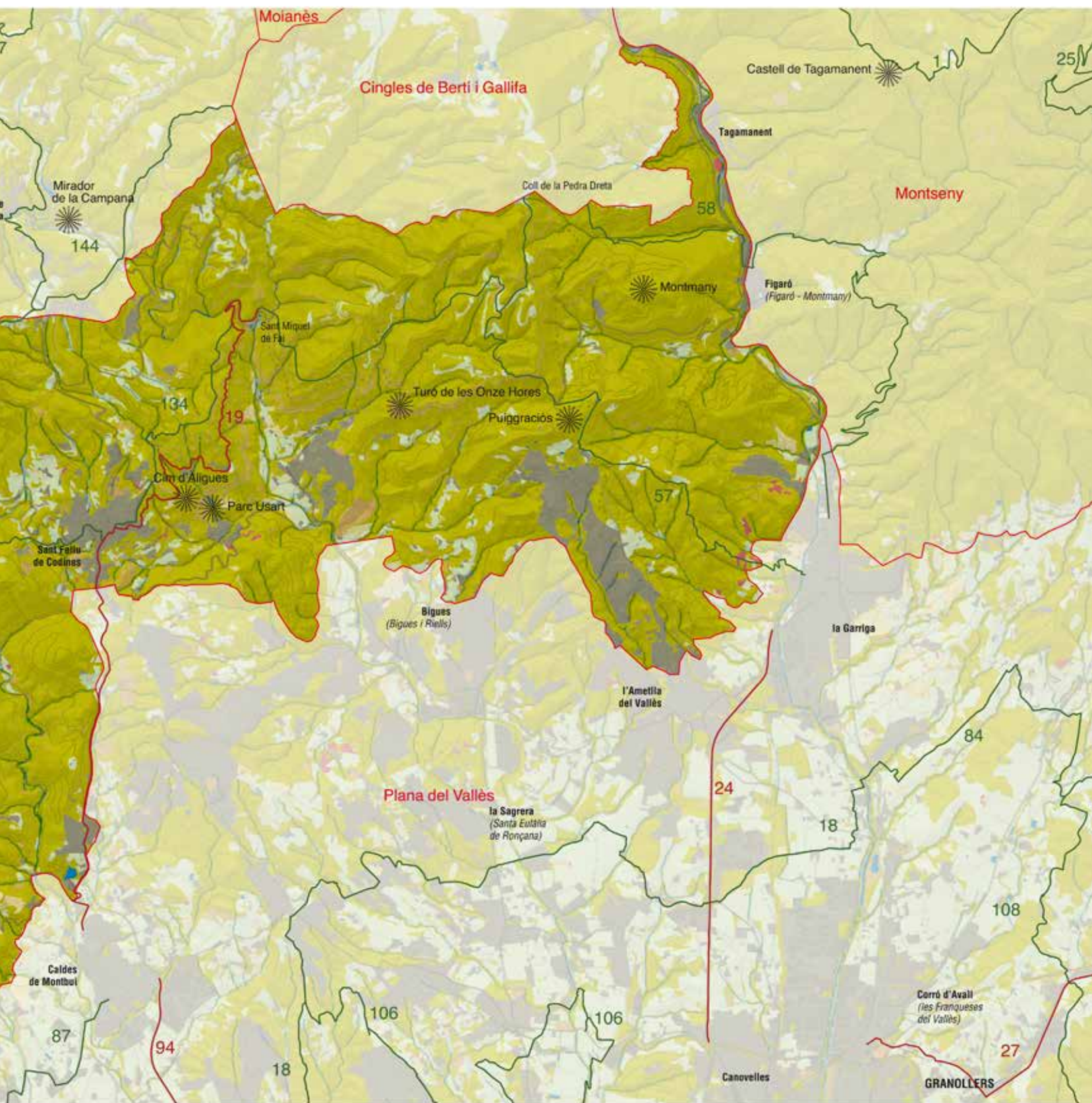
- 19 Caldes de Montbui - Sant Miquel del Fai
- 30 Castellar del Vallès - Gallifa

— Itinerari no motoritzat

- 37 Castellterçol - l'Estany
- 40 Cingles de Bertí - Sant Llorenç Savall
- 57 la Garriga - Cingles de Bertí
- 58 la Garriga - Coll de la Pedra Dreta
- 87 Matadepera - Caldes de Montbui
- 134 Sant Feliu de Codines - Aiguafreda
- 137 Sant Llorenç Savall - Sant Feliu de Codines
- 152 Sentmenat - Castell de Gallifa

482

Elements naturals del paisatge

El clima predominant és el mediterrani. A les parts més elevades les condicions són pròpies d'un clima de muntanya mitjana, amb una precipitació mitjana propera als 1.000 mm anuals. Les pautes tèrmiques i pluviomètriques són les pròpies d'un clima de tipus mediterrani, amb una concentració de les pluges a la primavera i a la tardor, un estiu sec i calorós (amb alguna tempesta) i un hivern suau (tot i que més fred a les parts altes de les muntanyes i a mesura que s'avança cap al nord).

La litologia és diversa, amb materials generats en èpoques geològiques diferents. Els materials més antics, observables encara entre el serrat de l'Ametlla i Bigues i Riells, són d'origen silícic, com el granit, i es van formar en èpoques precàmbriques. A partir d'aquí se succeeixen els materials generats durant el secundari, que es poden observar a la part baixa dels cingles de Bertí, i els generats durant el terciari, que són observables a la part superior de les mateixes cingleres de Bertí i Gallifa.

Pel que fa a la geomorfologia, el tret més característic són les cingleres que hi ha als sectors de Bertí, Gallifa i a determinades parts de la muntanya del Farell. També cal destacar, pel seu interès paisatgístic, les gorges, les balmes, els diversos salts d'aigua (com els del riu Tenes i del riu Rossinyol) i les coves.

484

Les cotes més altes són el Puigfred i Sant Sadurn de Gallifa, amb 952 i 951 metres d'alçària, respectivament. Un altre cim, el de Puiggraciós, amb un protagonisme evident en el paisatge, arriba als 807 metres d'alçària.

La xarxa hidrogràfica, tributària de la conca del Besòs, està configurada per la presència de tres cursos principals: el riu Congost, el riu Tenes (al qual s'uneix el Rossinyol a Sant Miquel del Fai) i la riera de Caldes. A aquests cursos s'afegeixen les aigües de petits torrents.

El riu Congost constitueix el límit oriental i rep les aigües del torrent del bosc Negre, de la riera de l'Obac, del torrent dels Tremolencs i del torrent de Planell. El riu Tenes, que neix al Moianès, rep a Sant Miquel del Fai les aigües del Rossinyol, després de precipitar-se a la vall de Riells des d'una gran altura. A Riells rep les aigües del torrent de Vall-de-ros, nascut de la unió de diversos torrents que drenen els cingles de Bertí (torrent del puig Fred, torrent de canals, torrent del Traver, etc.). El Rossinyol també drena bona part dels cingles de Bertí i tant ell com els seus afluents circulen en bona part engorjats.

La riera de Caldes, que també és afluent del riu Besòs, rep les aigües de diversos torrents i rieres que drenen la vall compresa entre Gallifa, Sant Sebastià de Montmajor i Sant Feliu de Codines: la riera de Gallifa, la riera de Sant Sebastià, el torrent de Can Sallent, el torrent del Sot de la Roca, etc. Una mica més avall dels límits també rep les aportacions de la riera de Sentmenat, que recull una part de les aigües que procedeixen del Farell i del puig de la Creu.

Pel que fa a la coberta vegetal, hi ha un predomini clar dels boscos d'aciculifolis, que ocupen prop d'un 45% de la superfície. A conti-

Els desnivells del terreny ajuden a crear espectaculars salts d'aigua com el del riu Tenes. Susanna Ginesta / Diputació de Barcelona

nuació hi ha els boscos i matollars mediterranis i submediterranis, que ocupen més del 20%, i la resta de la coberta vegetal correspon bàsicament a boscos d'esclerofil·les.

La vegetació dominant és l'alzinar (*Quercus ilex*), les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) i les pinedes de pi pinyoner (*Pinus pinea*), amb arbustos com el bruc (*Erica arborea*), l'arboç (*Arbutus unedo*), el llentiscle (*Pistacia lentiscus*), l'aladern (*Ramnus alaternus*) i el marfull (*Viburnum tinus*).

A certa altura i en zones més humides, també hi ha roures, moixeres (*Sorbus aria*), grèvol (*Ilex aquifolium*), algun exemplar de castanyer (*Castanea sativa*), boix (*Buxus sempervirens*), tortellatge (*Viburnum lantana*), etc. En determinades zones també s'observen poblacions de pi roig (*Pinus sylvestris*) i de pinassa (*Pinus nigra*). Entre les plantes i les lianes hi ha espècies com el lligabosc (*Lonicera implexa*), l'heura (*Hedera helix*), la violeta de bosc (*Viola alba*), la maduixera (*Fragaria vesca*), la rogeta (*Rubia peregriana*) i l'herba fetgera (*Hepatica nobilis*). Als cingles hi ha una vegetació rupícola pròpia, entre la qual destaca en alguns llocs dels cingles de Bertí l'orella d'ós (*Ramonda myconi*), una planta relictual del terciari molt poc freqüent (i molt apreciada en l'àmbit medicinal pels habitants de la zona).

Evolució històrica del paisatge

El territori dels Cingles de Bertí i Gallifa ha estat habitat des de l'antiguitat. Pel que fa al paisatge és especialment destacable el poblament que va existir a l'edat mitjana, moment en el qual es va produir l'assentament de noves parròquies i la construcció de diverses fortaleses.

A partir del segle XVIII va començar a disminuir la població, fenomen que es va allargar durant els segles següents i que va conduir a l'abandonament de moltes masies, algunes de les quals actualment es troben en estat ruïnós o ja han desaparegut.

Durant el segle XIX es va produir una certa revifalla econòmica, social i demogràfica en algunes zones, molt lligada a la introducció del conreu de la vinya. Això va fer que es construïssin feixes en els terrenys amb pendent, algunes de les quals encara s'intueixen amagades entre la vegetació.

No obstant això, els diversos episodis de fil·loxera que es van succeir a finals del segle XIX van suposar un agreujament de la crisi demogràfica d'algunes àrees, especialment els cingles de Bertí, i l'abandonament de més masies distribuïdes arreu de la muntanya.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Actualment, el paisatge està dominat pels boscos d'aciculifolis, que ocupen aproximadament 85% del territori, i en menor mesura bosquines i prats i boscos d'esclerofil·les. Pel que fa a les forests, l'increment de la superfície ocupada per bosquines i prats que s'ha produït des de finals de la dècada dels 80 està relacionat principalment amb l'abandonament dels usos agraris. Aquesta naturalització d'antigues terres de conreu contrasta amb la disminució de la superfície ocupada pels boscos, especialment els d'aciculifolis i d'esclerofil·les.

L'agricultura ha disminuït la seva superfície respecte a la dècada dels 80 del segle XX, en bona part a causa de l'abandonament de l'activitat agrícola i/o per la desaparició dels camps com a conseqüència de processos d'urbanització. A principis del segle XXI els conreus herbacis ocupaven un 5%. La resta de conreus, bàsicament llenyosos, ocupaven una superfície marginal en el conjunt del territori, de fet, poc més que la superfície ocupada per camps abandonats. No obstant aquestes permanències, des de finals del segle XX s'observa un lleuger increment de la superfície dedicada a fruiters de secà, que contrasta amb una reducció significativa dels conreus herbacis de secà i dels conreus herbacis de regadiu. Aquest fet s'explica, principalment, per l'abandonament de l'activitat agrària lligada a la manca de relleu generacional i/o per la desaparició dels camps com a conseqüència de processos d'urbanització. L'abandonament, juntament amb el despoblament i la manca de manteniment del patrimoni arquitectònic –essencialment masies, però també algun edifici religiós– poden comportar la pèrdua d'elements de gran interès del paisatge.

El caràcter agrícola i forestal, així com la inclusió d'una bona part de la superfície de la unitat al PEIN i a la xarxa Natura 2000, fan preveure que el paisatge no experimentarà un canvi significatiu els propers anys. Alhora, aquest grau de protecció d'una bona part de la superfície, juntament amb la difícil orografia, expliquen la contenció en el creixement de les zones industrials i comercials, les infraestructures viàries, les urbanitzacions i els nuclis urbans, amb la qual cosa des de finals del segle XX no hi ha hagut canvis significatius en la transformació del paisatge.

Així, les àrees urbanes i industrials ocupen menys del 10% del territori. Els Cingles de Bertí i Gallifa presenten un poblament concentrat en tres nuclis urbans de diversa magnitud. El més important és Sant Feliu de Codines, amb una població de 5.968 habitants (any 2016). El centre urbà creix al llarg de la carretera C-59, la carretera BP-1241 i la carretera C-1413.

L'altre nucli és el poble de Riells del Fai, amb una població de 830 habitants el 2016, nucli que està integrat al municipi de Bigues i Riells, amb una població municipal total de 8.915 habitants. Finalment, hi ha el poble de Gallifa, amb 187 habitants. Dos nuclis de població molt petits però que cal tenir presents són Sant Sebastià de Montmajor (amb una població inferior a la desena d'habitants) i el Serrat de l'Ocata, un nucli de masies ubicades al terme municipal de l'Ametlla del Vallès, a mig aire de Puiggraciós.

Tradicionalment també hi ha hagut població distribuïda en masies aïllades, que formaven part d'antigues parròquies, com la de Sant Pere de Bertí (al municipi de Sant Quirze Safaja) i la de Sant Pau de Montmany. Actualment encara es troben, en alguns indrets de la unitat, les restes (més o menys derruïdes) d'algunes d'aquestes masies.

Finalment, també cal destacar l'existència de les urbanitzacions, poc presents a la unitat. Les més remarcables són al cim del Farell, a l'entorn de Sant Feliu de Codines, a la zona de Bigues i Riells i a l'Ametlla del Vallès, on destaca el Serrat de l'Ametlla. A la Garriga hi ha la urbanització dels Tremolencs.

La pedrera de Can Margarit té un impacte en el paisatge dels cingles de Bertí. El juny de 2017, després d'anys de reivindicacions veïnals, se'n va anul·lar l'ampliació. Observatori del Paisatge

Tot i que la superfície urbanitzada ha crescut poc des del punt de vista percentual, és cert que quantitativament ha augmentat de manera significativa, més que doblant la seva superfície des de la dècada dels 80, fet que ha provocat un impacte rellevant especialment a l'entorn de Sant Feliu de Codines, Riells del Fai i l'Ametlla del Vallès.

Pel que fa a les infraestructures, la unitat està vertebrada per una via central, que és la carretera C-59, que va de Mollet del Vallès a Moià. Al límit, hi ha la C-17, que voreja els peus de Puiggraciós i de la cinglera, just tocant al riu Congost.

Travessant l'eix de la C-59, hi ha la carretera BP-1241, que mena de Sant Feliu de Codines a Sant Llorenç Savall, passant per Gallifa, la carretera C-1413, de Sant Feliu de Codines a Centelles i la carretera BP-1432, que surt de Sant Feliu de Codines en direcció a Bigues i Riells. També hi ha la carretera BV 1243, de Caldes de Montbui a Sant Sebastià de Montmajor. També destaca l'existència d'una extensa xarxa de camins. En relació amb el desenvolupament d'infraestructures lineals, caldrà parar atenció a la integració paisatgística de les obres planificades d'ampliació i millora de la nova variant de la carretera C-59 al seu pas per Sant Feliu de Codines. Per aquest paisatge, també hi circula la línia elèctrica aèria de 500 kV de Sentmenat-Bescanó, que hi té una incidència notable.

Les zones industrials s'han incrementat en una superfície d'unes 15 ha respecte a finals de la dècada dels 80, i que bàsicament corresponen al polígon industrial Pla de la Costa a Sant Feliu de Codines. D'altra banda, hi ha la pedrera de Can Margarit, que té una incidència destacada en el paisatge de Riells del Fai, tot i que actualment una petita part està restaurada i la proposta d'ampliació ha estat invalidada pel Tribunal Suprem.

En paisatges tan forestals com aquest, ha canviat globalment la percepció de la població, que tendeix a fer un ús social de molts espais naturals de Catalunya, de manera que ha augmentat significativament la freqüentació, coincidint amb la valoració del potencial educatiu i d'oci d'aquests espais, fins al punt que cal parar

atenció al possible impacte que pot produir la sobrefreqüentació i als efectes derivats del mal ús del patrimoni natural i arquitectònic.

Aquesta freqüentació també fa augmentar el risc d'incendi inherent als espais de matriu forestal, que s'han vist afectats periòdicament per focs de gran magnitud, el darrer dels quals va tenir lloc l'any 1994. En zones com la vall de Sant Sebastià de Montmajor i la muntanya del Farell, el contínuum forestal fa especialment preocupant aquest risc.

Expressió artística del paisatge

Els Cingles de Bertí i Gallifa han estat àmpliament glossats o descrits per la literatura. El paratge de Sant Miquel del Fai, per exemple, va ser àmpliament descrit pel viatge del francès Alexandre de Laborde i per Francisco de Zamora. En el primer cas, el llibre *Description de la Principauté de Catalogne: voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, editat a final del segle XVIII, conté algunes imatges de l'entorn de Sant Miquel del Fai dibuixades per l'il·lustrador Ligier.

Posteriorment, Víctor Balaguer va descriure Sant Miquel del Fai com un lloc on «las rocas lloran agua, las yerbas perlas. La naturaleza estiende su bordada vejetación como si quisiera colgar una vistosa mantilla de encaje en los hombros de cada monte. Ni las grutas son palacios, las cascadas ríos, las quebradas despeñaderos, los despeñaderos abismos; allí las peñas son colinas, las colinas montañas, las montañas gradas de una escalera de Titanes».

Francesc Maspons i Labrós, en el seu llibre *Tradicions del Vallès*, publicat l'any 1876 i reeditat l'any 1952, fa algunes referències a llegendes emmarcades a la zona de Riells. El llibre *Llegendes catalanes*, editat l'any 1881, de Pilar Maspons i Labrós, germana de l'anterior, també inclou aquestes llegendes. Aquesta escriptora, que feia servir el pseudònim de Maria de Bell-lloch, en el seu recull poètic *Salabrugas. Poesías catalanas* (1978), incorpora diversos poemes inspirats en Vall-de-ros i les seves fades. Concretament, el seu darrer poema, titulat precisament «Vall-de-ros», és una versió lliure de la llegenda del gorg de les donzelles (vegeu l'apartat de valors simbòlics i identitaris). Aquest poema consta d'una breu introducció i tres cants. El primer és una evocació del paisatge: els cingles, els llacs. El segon, una al·lusió als encantaments, i el tercer, la seva versió de la llegenda:

«Part d'amunt, a dalt, hi ha el gorg,
part d'avall, l'hermosa plana;
cada dia al tornar el sol
ixen del gorg dones d'aigua...

... cap amunt pugen suaument
damunt prats, boscos i cases,
a cada una de les quals
du el repòs de la seva fada.»

A principi del segle XX, Joan Trias Fàbregas va adaptar en forma de poema i en un llibret d'òpera la llegenda de *La dona d'aigua*. L'òpera, amb música de Cassià Casademont, va ser representada a Barcelona l'any 1911.

486

Nou creixement urbanístic a l'entorn de Riells del Fai, als peus dels cingles de Bertí. Observatori del Paisatge

«PRIMER ACTE

Mas Viaplana. Interior de la llar. Portal al fons, que dona al camp. A l'esquerra, l'escó; a la dreta, una escala que puja a les cambres. Comença l'acte amb les filles de l'hereu que filen. És una migdiada de primers de juny.

Les filles
El gorg de Vall-de-ros
és fondo i escabrós
com cap més altre.
Filadora gentil
hi descabellà el fil
de set fusades.
I quan les acabà
una veu li cridà
de molt endintre:
-Per sabè el fons on és,
ni tirant-n'hi set més
hi tocaries
[...]

L'Avi-pastor

Doncs escolteu:
Diuen que el gorg de Vall-de-ros
és el palau de la bellesa
i que al seu fons, que ningú el sap,
hi viuen màgiques donzelles.
Jo no he pogut veure-les mai
i sé que són un pom de verges!

Quan a la posta se'n va el sol
i misteriós arriba el vespre,
és quan amb plena llibertat
els seus esplais elles comencen.
Jo no he pogut veure-les mai
més ja he sentit la seva fressa!

Quan són tancats tots els masius
i la natura dorm quieta,
volen pel cingle, amunt i avall,
i van i vénen dalt la serra.
Jo no he pogut veure-les mai
amb tot i arreu cercar-les sempre!»

(Trias, 1989)

Una altra de les obres literàries de referència és el llibre *Els sots feréstecs*, de l'escriptor Raimon Casellas. Editat per primera vegada a Barcelona l'any 1901, narra l'exili d'un capellà de ciutat –Mossèn Llätzer– a una parròquia rural: Montmany o els Sots Feréstecs. El capellà arriba a la seva nova parròquia amb la voluntat de donar vida espiritual als pagesos, però de seguida es troba que desconfien i acaba enfrontant-s'hi obertament.

En el llibre es poden identificar moltes de les cases que s'alcen al Sot de Montmany: ca n'Oliveres, Romaní, el castell dels Moros, l'Ullar o la Rovira, etc. També es fa referència al santuari de Puig-

Il·lustració de Sant Miquel del Fai dibuixada per Ligier i publicada al llibre Description de la Principauté de Catalogne: voyage pittoresque et historique de l'Espagne, editat a final del segle XVIII

graciós i a les cases del Serrat de l'Ocata, a Sant Pere de Bertí o a Sant Bartomeu de Montràs. En altres casos, l'autor canvia el nom del lloc real, com el del coll d'en Tripeta, que al llibre apareix amb el nom de coll de Can Ripeta. A continuació es reproduïx un fragment especialment il·lustratiu del paisatge d'aquesta zona:

«I quina tristor, allavors, quina tristor, més fonda va ser la de mossèn Llätzer quan va veure que, tant com anava caminant cap a la rectoria, semblava que el cercol de muntanyes que voltava s'anés cloent, cloent, darrera seu, com si per tots costats l'aparedessin, fins a quedar enterrat dintre del sot! Davant per davant se li alçaven les fosques obagues de la Rovira, coronades pels cims altíssims de Puiggraciós. A mà dreta se li arrengraven, com un pany de muralles que toqués el cel, les roques fantasmes del cingle de Bertí. A mà esquerra se li estenien les feixes conreuades de l'Uià, tot esgraonant les vessants, com si voguessin arribar als núvols. I a darrera, cap a darrera, ajuntant-se de mica en mica amb les feixes de conreu, se li apareixia el del tossalot del Romaní amb el Castell dels Moros dalt de tot, traient el cap com un espectre. Roques, turons, feixes, espadats, tossals, cingleres, se donaven la mà tot a l'entorn, formant una roda de muntanyes negres que esglaiava de mirar.» (Casellas, 1901).

Valors en el paisatge

A la unitat paisatgística hi ha dos espais inclosos al PEIN: l'espai d'interès natural dels Cingles de Bertí i l'espai d'interès natural de Gallifa i l'espai definit com a Gallifa – Cingles de Bertí a la xarxa Natura 2000. L'espai d'interès natural dels Cingles de Bertí està situat als termes municipals de Sant Quirze Safaja, Sant Feliu de Codines i Bigues i Riells. Es tracta d'un espai de gran interès geològic, on s'observa la presència de diversos hàbitats d'interès comunitari. Les cingleres, segurament un dels trets més característics d'aquest espai, són hàbitats clau per a diverses espècies animals i vegetals.

L'espai d'interès natural de Gallifa comprèn un àmbit molt específic: els cingles de Sant Sadurní de Gallifa. Es tracta d'un espai on hi ha representades les comunitats vegetals rupícoles que són pròpies de les roques calcàries de la terra baixa catalana. També cal apuntar el valor de les pinedes calcícoles que ocupen els espais forestals del turó, així com l'interès dels ocells rupícoles i algunes espècies de mol·luscs i heteròpters molt rars a la resta del territori català.

També cal considerar l'existència de diversos arbres monumentals, entre els quals destaquen l'om del banc de la Paciència a Sant Feliu de Codines i el plàtan de la font de la Pineda a Riells del Fai.

D'altra banda, es conserven nombrosos valors històrics, alguns d'ells molt antics. Per exemple hi ha restes del poblament de la zona durant el neolític a la cova de les Madrigueres (a Bigues i Riells, al límit sud). També s'apunta l'existència de diverses restes ibèriques, la manifestació més important de les quals és el poblat ibèric de Puigcastellar, també conegut com a turó de la Torre Roja, que es troba al terrenal entre Caldes i Sentmenat.

El procés de romanització també va deixar empremtes en el paisatge, en forma de vil·les com la del Margarit. Encara queden trams de calçades romanes que mantenen l'empedrat, com al grau del Traver (Bigues i Riells).

Com a valors històrics, també cal destacar diverses fortaleses o castells, entre els quals el castell de Montmany o dels Moros, el castell de Gallifa (on s'han trobat muralles construïdes a l'època ibèrica) i la torre Roja, que el segle XIV rebia el nom de Puig Castellar i que està entre els termes municipals de Caldes de Montbui i de Sentmenat.

A prop de Sant Pere de Bertí hi ha el Clascar, una antiga *domus* o casa forta que es va convertir amb els anys en una masia. Es podria tractar de l'antic castell de Bertí, documentat ja l'any 987. L'edifici actual –en mal estat– és del segle XV o del XVI, però va ser reformat a principis del XX amb estil neogòtic.

Un altre element amb valor històric és el petit poble de Sant Sebastià de Montmajor, situat entre les muntanyes de Gallifa i del Farell, i que constitueix un dels pocs exemples de sagrera medieval que resten a Catalunya. Un altre nucli de cases amb interès es troba al Serrat de l'Ocata, a l'Ametlla del Vallès, a mig aire de Puiggraciós.

Diverses masies presents també constitueixen elements de gran valor històric. Entre elles es pot destacar la Madella i can Viaplana, a la vall de Riells del Fai; el Parer, que dona nom a un dels cingles situat sobre Riells; la masia del Villar, a Sant Feliu de Codines, documentada ja l'any 1007 i que presenta una torre de defensa circular (probablement del s. XIV), i la capella de Santa Maria del Villar, esmentada al segle XIII, on es venera la Mare de Déu de la Llet.

Al cim del Puiggraciós, a tocar del santuari, hi ha una torre de l'antic telègraf òptic. La torre, construïda l'any 1854, està en molt bon estat. Al costat hi ha una petita capella on la tradició diu que va ser trobada la imatge de la Mare de Déu de Puiggraciós.

Finalment, també cal destacar un element amb un valor històric molt important integrat en els cingles de Bertí. Es tracta dels graus,

El grau Mercader, una via de comunicació estratègica fins als anys 40 del segle XX. Observatori del Paisatge

els passos naturals que la població feia servir per pujar i baixar dels cingles. Actualment se'n conserven diversos, entre els quals el grau del Traver i el grau de can Mestret o grau Mercader, un dels principals accessos a Sant Pere de Bertí des de la plana i, per això, molt utilitzat temps enrere pels mercaders.

Als Cingles de Bertí i Gallifa hi ha una profusió d'edificis i altres elements que tenen un valor religiós i espiritual. A part de les esglésies parroquials dels pobles que s'hi ubiquen, destaquen Sant Pau de Montmany, el santuari de la Mare de Déu de Puiggraciós, l'ermita de Sant Bartomeu de Montràs o de les Vespes, Sant Pere de Bertí, Sant Miquel del Fai, on destaca l'església troglodítica, Sant Martí del Fai, Santa Maria del Villar, Sant Sebastià de Montmajor, Sant Sadurní de Gallifa, Santa Maria del Castell, construïda dins la fortificació coneguda amb el nom de castell de Gallifa, Sant Pere, Sant Feliu i la Mare de Déu del Grau, a Gallifa, i Santa Maria del Puig de la Creu, al cim del puig de la Creu, a la divisòria entre Sentmenat i Castellar del Vallès.

Molts d'aquests elements patrimonials tenen també importants valors socials, ja que hi acullen nombrosos aplecs. D'entre aquests cal destacar el de Puiggraciós, que es remunta, com a mínim, fins al segle XVII. Després de la Guerra Civil Espanyola s'havia anat perdent, fins que l'any 1957 es va recuperar. Hi participa gent que procedeix bàsicament dels pobles de la vall del Tenes (Bigues i Riells, Santa Eulàlia de Ronçana), també de l'Ametlla del Vallès, la Garriga i Figueró-Montmany.

Un altre aplec amb un origen més modern és el de Sant Bartomeu de Montràs o de les Vespes. Se celebra el dia de Sant Esteve i rep el nom de la festa de les Vespes. Es va instaurar després de la Guerra Civil, per celebrar un fet curiós: durant aquest episodi bèl·lic, un grup de persones va intentar emportar-se les campanes de l'ermita, però un eixam de vespes va evitar que es produís aquesta espoliació.

Quant als valors simbòlics i identitaris, aquest àmbit és molt ric en llegendes i rondalles que fan referència a elements del seu relleu. Hi

Edifici del priorat de Sant Miquel del Fai, d'estil gòtic. Susanna Ginesta / Diputació de Barcelona

ha nombroses llegendes a l'entorn del paratge de Sant Miquel del Fai i de Vall-de-ros, als peus dels cingles de Bertí (Riells), que han estat recollides en diverses publicacions editades en els darrers decennis del segle xx.

El llibre *La Vall del Tenes. Natura, passat i present d'un racó del Vallès*, escrit per Jaume Dantí, Lluís Galobart i Joan Ruiz i Calonja recull les llegendes principals, que es descriuen a continuació:

1. Sobre el monestir primitiu de Sant Miquel del Fai. Un bou que pasturava per l'indret va trobar una imatge de Sant Miquel tota daurada excepte la cama per on el bou la va agafar, que va quedar de color negre. Aquest va ser l'origen del monestir. La seva destrucció s'explica pel comportament de les monges que hi habitaven, que van tenir la temptació d'acollir i obsequiar un aplec de cavallers que els portaven menjar i begudes. Segons conta la llegenda, la vetllada va acabar en disbauxa i, llavors, la muntanya va esclatar amb gran devesall d'aigua, les cascades es desbordaren, s'endugueren tot el monestir i van deixar únicament com a memòria, a mig aire de la muntanya, una escala de pedra i la fusta que havia aguantat els clemàstecs.

2. Les Encantades. Quan el senyor que habitava al castell de Montbui era moro, cada any els cristians havien de pagar-li un tribut de cent donzelles. Una vegada, quan les donzelles en camí eren prop del gorg de Vall-de-ros (als peus dels cingles de Bertí, a Riells), es va desfermar una tempesta i foren engolides pel gorg, on van quedar encantades. Segons conta la llegenda, el gorg és molt profund i mai no se n'ha pogut trobar el fons. Una vegada, una jove pastora es va perdre i va arribar al gorg. De sobte, sentí que algú hi cantava i, quan s'acostà al gorg per emmirallar-se en l'aigua, va caure al fons. Les donzelles van rebre la jove pastora i en feren la seva reina. Les ovelles van quedar convertides en pedres al voltant del gorg. En la seva caiguda, la pastoreta va deixar al marge la borra de la filosa, on hi va fer niu un rossinyol.

Les encantades surten del seu gorg al capvespre, es banyen als estanys i juguen per les coves. Quan renten bugada, els cops de

picador se senten des del poble de Riells, juntament amb crits i rialles. Si la nit està ennuvolada, les encantades s'enlairen fent sardana cap als núvols i els desfan. Les dones de Riells surten a les finestres per si les veuen i quan tenen un fill que està malalt els el mostren i es guareix.

3. La dona d'aigua. L'hereu Viaplana veu un dia la reina de les donzelles i se n'enamora. Per sortir de l'encant, ella accedeix a casar-s'hi, però amb la condició que mai no li retraurà el seu antic estat. Es casen i tenen un fill i una filla i viuen molt bé. Un dia que l'hereu és fora, la muller fa segar el blat encara tendre. Quan l'hereu torna al mas i ho veu, s'enfada tant per això que trenca la seva promesa i li retreu que és dona d'aigua. Ella se'n torna al gorg i tot seguit esclata una tempesta que justifica l'acció de la dona. Cada nit, la dona d'aigua torna secretament al mas a veure els fills i els deixa vestits i endreçats. L'hereu Viaplana, penedit, vol que torni, i diu a la filla que es cusi el vestit amb el de la mare perquè s'hagi de quedar. Ho fa així, però és la mare la que s'emporta els fills al gorg.

4. El salt de la Núvia. Una pagesa sense fills del mas dels Olivers acull una dona pobra. A la cambra on l'atén es fa una resplendor i la dona li diu que tindrà allò que volia. La pagesa promet a la Mare de Déu de Puiggraciós que la filla que tindrà serà per a ella. La nena creix trista, cantant sempre la cançó de la mare i, de més gran, no fa cas de cap pretendent. En un aplec, però, el fill d'un comte se n'enamora i es prometen. Pujant a Puiggraciós a casar-se, les dues comitives es troben en un revolt. El corser de la núvia fa un bot, es gira i es llança costa avall. Des del sot de Sant Bartomeu i de la riera de Bigues, la gent ho mira espavorida. En arribar davant d'un torrent, gairebé a l'indret de l'església de Bigues, el cavall es llança daltabaix de la timba. Al fons del torrent no es va trobar res. Només queden les petjades del cavall al lloc anomenat d'aleshores ençà el salt de la Núvia.

Una altra rondalla és la del Fort Farell, que fa referència a un gegant nascut a Caldes de Montbui (població al nord de la qual s'alça la muntanya del Farell). El Fort Farell era un pagès de gran alçada que

per caminar feia servir un pi a tall de bastó, motiu pel qual també se'l coneix com a Gegant del Pi.

Com s'ha exposat en apartats anteriors, el paisatge dels Cingles de Bertí i Gallifa manté un caràcter eminentment forestal. L'exploració dels boscos per a llenya i altres productes com bolets podria constituir una mostra del valor productiu d'aquests paisatges. També cal destacar el potencial agrícola d'algunes zones. El cas paradigmàtic és la vall de Riells, molt fèrtil. S'hi desenvolupa una activitat agrícola de regadiu important i és imprescindible anotar l'existència del tomàquet de Riells, d'una gran anomenada, i de la mongeta del ganxet, que gaudeix de la denominació d'origen protegida mongeta del Ganxet Vallès-Maresme o fesol del Ganxet Vallès-Maresme. Bona part de l'èxit de l'agricultura en determinades parts es deu al substrat –el sauló–, especialment indicat per a cultius com l'olivera, els ametllers, la vinya i els avellaners.

Des del punt de vista estètic, el paisatge té, en termes generals, un valor molt elevat. Alguns d'aquests es deuen bàsicament a la coneguda imatge de les cingleres i els ressalts rocosos de la roca calcària i margues. D'entre aquests valors estètics es poden destacar els següents:

- El front de cingleres dels cingles de Bertí, visibles des de bona part de les valls de la riera de Caldes, del riu Tenes i del riu Congost.

490

- La característica cinglera de Sant Sadurní de Gallifa.

- La vall de Riells, amb el poble, les masies de la Madella i can Viaplana, les terres de conreu a l'entorn del Tenes, amb Sant Miquel del Fai al fons i els saltants dels rius Tenes i Rossinyol.

- Els elements patrimonials que dominen el paisatge i que esdevenen un referent visual dins i fora de la unitat: el Clascar, el restaurant del Farell, el conjunt d'edificis construïts al cim del puig de la Creu.

Masia la Madella als peus de Sant Miquel del Fai. Ricard Alemany i Quintana

- Els petits nuclis de Sant Sebastià de Montmajor, el poble de Gallifa i les masies que integren el Serrat de l'Ocata, a l'Ametlla del Vallès.

- La torre del telègraf de Puiggraciós, que se superposa sobre el paisatge de l'entorn (Pirineu, massís del Montseny o plana del Vallès en funció des d'on es miri).

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La posició enlairada de bona part del territori fa que les diverses carreteres que hi transcorren, així com la xarxa de camins, esdevinguin bones rutes per tal de poder observar i gaudir del paisatge.

Destaca, entre altres vies, la carretera BP-1241 (itinerari motoritzat 30), entre Castellar del Vallès i Gallifa, que com a itinerari es pot ampliar fins a Sant Feliu de Codines, i que permet recórrer el sector occidental de l'àmbit i, en especial, copsar les singularitats dels cingles de Sant Sadurní, a sobre de Gallifa. Igualment rellevant és el tram de C-59 entre Caldes de Montbui i Sant Feliu de Codines, que la travessa per la part central i ofereix un important contrast d'altituds entre la plana del Vallès i la major alçària dels Cingles de Bertí i Gallifa, ja que es desenvolupa per la línia de transició de la serra a la vall. Aquest tram de carretera es pot completar amb la BP-1485 (itinerari motoritzat 19) fins a Sant Miquel del Fai, que ofereix unes excepcionals panoràmiques des dels cingles de Bertí.

Altres carreteres que ofereixen bones perspectives són la carretera C-1413, de Sant Feliu de Codines a Centelles, i la carretera BP-1432, amb vistes espectaculars sobre els cingles de Bertí en el tram que va de Sant Feliu de Codines a Bigues i Riells.

D'altra banda, està travessada per una gran quantitat de senders de gran i petit recorregut. En el primer cas, destaca el GR-5 (itinerari a peu 134 i 137), conegut com el sender dels Miradors, que uneix les poblacions de Canet de Mar amb Sitges (214 km) i transcorre pels termes municipals de Gallifa, Sant Feliu de Codines, Sant Quirze Safaja i Bigues i Riells, gairebé de forma longitudinal. Destaca el pas d'aquest GR pels cingles de Bertí i Sant Miquel del Fai.

Per completar el recorregut passant per la zona del pic del Vent (816 m), una talaia natural situada a l'àrea més meridional, es proposa recórrer la ruta entre Sentmenat i el castell de Gallifa (itinerari a peu 152), que forma part del sender de petit recorregut PR-C48, conegut com el sender circular de Sentmenat. També hi ha altres senders de petit recorregut, entre els quals cal destacar el PR-C9, el sender de Caldes de Montbui i el PR-C33, de la Garriga al Figaró (itinerari a peu 57) que s'enfila a Sant Pere de Bertí per la cinglera.

Pel que fa als miradors, són molts els indrets des d'on es pot observar i gaudir del paisatge, tant del mateix territori, com del voltant, de la Plana del Vallès. Els punts més destacables són Sant Miquel del Fai, el santuari de Puiggraciós i la torre del Telègraf que hi ha en aquest indret, des d'on es pot veure tot el massís del Montseny, la plana del Vallès (amb l'Ametlla i la Garriga en primer terme), la Serralada Litoral, el pla de Barcelona, el mar (per sobre

La carretera de Sant Feliu de Codines a Sant Llorenç Savall forma part de l'itinerari motoritzat 30. En bona part del seu recorregut es conserva l'arbrat a ambdós costats de la calçada. Observatori del Paisatge

de la Serralada Litoral), la plana de Vic i el Pirineu. I el parc Usard de Sant Feliu de Codines, entre molts altres, des d'on es té una bona visió dels cingles de Bertí i la vall de Riells. També és un bon punt d'observació el turó de les Onze Hores, sobre el poble de Riells del Fai. El puig de la Creu, el Farell, el castell de Gallifa, el cim de les Àligues i el Montmany també són miradors rellevants.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'abandonament progressiu de l'agricultura i la silvicultura en determinades àrees provoca que es descuidi el manteniment del patrimoni arquitectònic rural (masies, etc.) i fa augmentar el risc d'incendi forestal.
- La pedrera de Can Margarit a Riells del Fai provoca un impacte visual a l'entrada del poble i desvirtua els fons escènics que representa Sant Miquel del Fai.

Amenaces

- La proximitat a les zones residencials del Vallès Oriental i Occidental, així com la relativa proximitat a Barcelona i la presència d'elements d'interès turístic, pot comportar un ús abusiu i poc respectuós del territori, amb impactes paisatgístics que a la llarga poden ser importants.
- La construcció de la variant de Sant Feliu de Codines i la millora de la carretera C-59, si no s'adopten criteris adequats d'integració.

Fortaleses

- La difícil orografia de bona part del territori ha permès el manteniment del caràcter que presenta actualment el paisatge (bàsicament forestal i encinglerat), limitant l'aparició de nous desenvolupaments urbanístics.
- L'existència de zones incloses al PEIN i a la xarxa Natura 2000 reforça el manteniment del paisatge dels Cingles de Bertí i Gallifa.
- La presència de valors naturals, històrics i culturals del paisatge és un punt de partida favorable per a la consolidació del turisme rural.
- El pas del sender de gran recorregut GR-5 o sender dels miradors, entre d'altres de caràcter local, que permeten l'accés als paisatges naturals.
- La fita paisatgística que representa Sant Miquel del Fai.

491

Oportunitats

- La recuperació de certs cultius, com l'olivera, permet la recuperació de feixes i antics camps de conreu que havien estat abandonats.
- El ric patrimoni històric (castells, masies, esglésies i ermites) que és susceptible de ser rehabilitat i/o revalorat, potenciant el seu paper clau per esdevenir la base d'estratègies encaminades a la millora del coneixement i l'ús social del paisatge dels Cingles de Bertí i Gallifa.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- OQP1.** Un paisatge natural dels Cingles de Bertí i Gallifa ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'extracció de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Uns cingles de Bertí i de Sant Sadurn de Gallifa, els graus (el grau del Traver i el grau de can Mestret o grau Mercader)

i altres singularitats geomorfològiques, preservades com a elements configuradors del paisatge, mantinguts com a referents visuals i identitaris de qualitat.

- OQP3.** Una coberta forestal protegida i potenciada pel seu elevat valor ecològic i estètic, configurant un paisatge de boscos i masses forestals mantingudes i gestionades, per tal de reduir el risc d'incendi.
- OQP4.** Un paisatge de rieres i cursos d'aigua protegits davant de transformacions i altres afectacions discordants amb la seva rellevància paisatgística.
- OQP5.** Un paisatge de l'arquitectura medieval formada pels castells de Montmany o dels Moros, el castell de Gallifa i la Torre Roja, restaurats, potenciats com a recurs didàctic i turístic, i mantinguts com a punts amb valor simbòlic.
- OQP6.** Unes infraestructures lineals (xarxa viària, línies elèctriques, etc.) i de telecomunicacions integrades en el paisatge i que millorin la interconnexió del territori, de manera que se'n redueixi l'impacte visual en els fons escènics existents.
- OQP7.** Uns creixements dels assentaments urbans, especialment a l'entorn de Sant Feliu de Codines, Riells del Fai i l'Ametlla del Vallès, ordenats i que no comprometin els valors del paisatge dels Cingles de Bertí i Gallifa, ni els valors dels espais circumdants, on es respectin els espais agraris d'amortiment i transició, i amb unes entrades als nuclis de qualitat.
- OQP8.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfatitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges dels Cingles de Bertí i Gallifa.

492

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar els elements geomorfològics dels cingles de Bertí i de Sant Sadurní de Gallifa, així com el turó de Puiggraciós, visibles des de llargues distàncies com a singularitats estètiques i simbòliques d'especial rellevància. Els contrastos establerts entre els cingles i la vegetació immediata, amb espadats verticals, salts d'aigua i les diverses tonalitats de la roca nua, constitueixen un altre important valor estètic que cal preservar. En aquest sentit, cal elaborar estudis de visibilitat des d'aquests espais i la seva vinculació amb les principals zones de cingleres i fons escènics rellevants dels Cingles de Bertí i Gallifa, com a recurs de control i definició dels àmbits visuals que cal protegir.
- Vetllar per la preservació dels arbres monumentals de l'om del banc de la Paciència (*Ulmus glabra*) a Sant Feliu de Codines, i el plàtan de la font de la Pineda (*Platanus x hispanica*) a Riells del Fai.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Promoure el control i la definició de les masses forestals per tal de reduir el risc d'incendi forestal. En aquest sentit, cal impulsar

programes de gestió forestal amb herbívors (rucs, cabres, etc.) per a la gestió del sotabosc.

- Impulsar estudis i informes d'impacte i integració paisatgística de totes les propostes de noves infraestructures viàries, amb les mesures d'integració paisatgística adients. Elaborar aquests estudis, en primer lloc, pels projectes de construcció de la variant de Sant Feliu de Codines (carretera C-59).
- Promoure la integració paisatgística de les actuacions de restauració, reforma o ampliació de masies, ermites, esglésies i castells, fomentant l'oferta turística i l'enriquiment dels itineraris existents. Destaquen els casos de les calçades romanes, l'antiga parròquia rural de Sant Pau de Montmany, els santuaris de la Mare de Déu de Puiggraciós, Sant Bartomeu de Montràs o de les Vespes, Sant Pere de Bertí, Sant Miquel del Fai, Sant Martí del Fai, Santa Maria del Villar, Sant Sebastià de Montmajor, Sant Sadurní de Gallifa, Santa Maria del Castell, Sant Pere i Sant Feliu, i l'ermita de la Mare de Déu del Grau. Cal impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels elements del patrimoni històric i arqueològic d'especial interès i amb valor històric, amb els itineraris paisatgístics, com a complements pedagògics de la xarxa de recorreguts.
- Promoure la rehabilitació i la promoció dels elements de caràcter històric abandonats i degradats, com és el cas de moltes masies i l'antiga parròquia rural de Sant Pau de Montmany.
- Mantenir i potenciar les zones de salts d'aigua (com els del riu Tenes i del riu Rossinyol) i altres singularitats vinculades amb els cursos fluvials, com a punts emblemàtics dins de la xarxa d'itineraris i espais associats amb el turisme.
- Promoure l'elaboració d'un pla de foment i manteniment dels escassos espais agraris existents, especialment als llocs on el mosaic agroforestal està més degradat i reduït.
- Els assentaments dispersos de població, constituïts per masies i petits vilars aïllats, han estat històricament els elements d'articulació d'un territori optimitzat en el seu aprofitament dels recursos forestals i agrícoles. Alguns d'aquests petits nuclis tenen un valor històric afegit, com és el petit poble de Sant Sebastià de Montmajor, situat entre les muntanyes de Gallifa i del Farell, i que constitueix un dels pocs exemples de sagrera medieval que resten a Catalunya. Un altre nucli de cases amb interès és al Serrat de l'Ocata, a l'Ametlla del Vallès, a prop de Puiggraciós. Les pastures i els conreus en aquests espais encara posseeixen valors productius vinculats cada vegada més al turisme rural com a nova activitat. Cal potenciar el manteniment de l'activitat agrícola i ramadera existent, amb la consolidació i el foment del turisme rural com a activitat paral·lela.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Garantir que el disseny de nous traçats d'infraestructures viàries que creuin els Cingles de Bertí i Gallifa, pel seu caràcter de paisatge de muntanya, tingui la màxima integració paisatgística amb l'entorn, evitant els elements de protecció i seguretat disruptius (tanca metàl·lica, disseny urbà o de via ràpida, etc.). D'altra ban-

da, les panoràmiques observables des de la carretera haurien de tenir en compte l'existència de les edificacions aïllades.

- Restituir els valors paisatgístics als llocs on s'han perdut a causa de processos d'explotació del subsòl o d'instal·lacions obsoletes, com ara la pedrera de Can Margarit, a Riells del Fai.
- Evitar tant com sigui possible les afectacions, alteracions geomorfològiques o la instal·lació de telecomunicacions, parcs fotovoltaics o altres elements potencialment distorsionadors sobre els fons escènics emblemàtics (santuari de Puiggraciós, l'antic priorat de Sant Miquel del Fai, el turó de les Onze Hores i les singularitats geomorfològiques dels cingles de Bertí i de Sant Sadurní de Gallifa) amb construccions, infraestructures i, en general, amb barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les imatges més interessants del territori des de llocs accessibles i trams viaris transitats, per causa de la seva dimensió, forma o color.
- Vetllar perquè les carreteres BP-1241, C-1413, BP-1432, C-59 i C-17, definides com a itineraris paisatgístics, mantinguin obertes

les perspectives al paisatge i evitar la construcció, en les parcel·les agrícoles, de tancaments, tanques, edificacions o elements opacs que limitin el camp visual o desfigurin les panoràmiques.

- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents, i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del santuari de Puiggraciós, l'antic priorat de Sant Miquel del Fai, el turó de les Onze Hores, el cim del Farell, el Turó de la Torre Roja; els itineraris paisatgístics a peu del GR5 (conegut com el «sender dels Miradors»), PR-C48 (conegut com el «sender circular de Sentmenat»), el PR-C9 (el «sender de Caldes de Montbui») i el PR-C33, de la Garriga; i els motoritzats de Castellar del Vallès – Gallifa i Caldes de Montbui – Sant Miquel del Fai.

15. Montseny

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Vallès Oriental), de les Comarques Centrals (Osona) i de les Comarques Gironines (la Selva).

Superfície:

7.160 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat, en l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona, són Figaró-Montmany, la Garriga, Aiguafreda, Tagamanent, Cànoves i Samalús, Montseny, Sant Pere de Vilamajor, Sant Esteve de Palautordera, Fogars de Montclús, Campins i Gualba.

494

Església de Santa Maria dalt del turó de Tagamanent. Al fons s'aprecien el massís de Sant Llorenç del Munt i Montserrat. Francesc Muntada

Trets distintius

- Relleu alterós i prominent, que inclou les principals elevacions de la Serralada Prelitoral i els únics territoris de caire boreoalpí fora de l'àmbit pirinenc. Són importants els crestalls rocallosos a les zones culminals (les Agudes i el turó de l'Home).
- L'orografia i la situació determinen una pluviositat elevada, que alimenta nombroses rieres de cabal permanent o semipermanent que drenen vers les conques de la Tordera, el Besòs i el Ter.
- Coberta forestal densa i humida, formada per alzinars litorals al solell i castanyedes i fagedes als bacs, té un predomini absolut en el paisatge, només interromput puntualment per alguns afloraments de rocam i tarteres pissarroses i alguns prats de farratge. Formen part del patrimoni natural l'avetosa del Montseny i l'arbre monumental del castanyer d'en Cuc.
- Espai tradicionalment ric en masies (el Bellit, la Castanya, el Cortès, can Cuc, l'Agustí, etc.) i amb molts pocs i petits nuclis urbans, orientats vers els usos agroramaders i forestals, actualment molt despoblat i orientat vers el turisme de natura i oci de cap de setmana.
- Gran força simbòlica i gairebé mítica, reforçada des de fa un segle per l'excursionisme, cap als cims principals i la vall de Santa Fe. Patrimoni ric, tant immaterial com material, constituït per llegendes, poesia, literatura, pintura i també masos, ermites i restes arqueològiques.
- Les ermites de muntanya (Sant Martí del Montseny, Sant Bernat, Sant Marçal, Santa Maria de Tagamanent, Sant Cristòfol de la Castanya, Sant Pere de Vallcàrquera, etc.), els castells de Montsoriu, Tagamanent i Montclús i la muralla ibèrica de Montgròs.
- Espai natural protegit que està catalogat com a reserva de la biosfera.

Mirador

— Itinerari motoritzat

126 Sant Celoni - Collformic - Aiguafreda

128 Sant Celoni - Santa Fe de Montseny

— Itinerari no motoritzat

1 Aiguafreda - Montseny

2 Aiguafreda - Seva

21 Càmping Fontmartina - la Calma

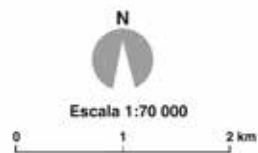
25 Cànoves i Samalús - la Calma

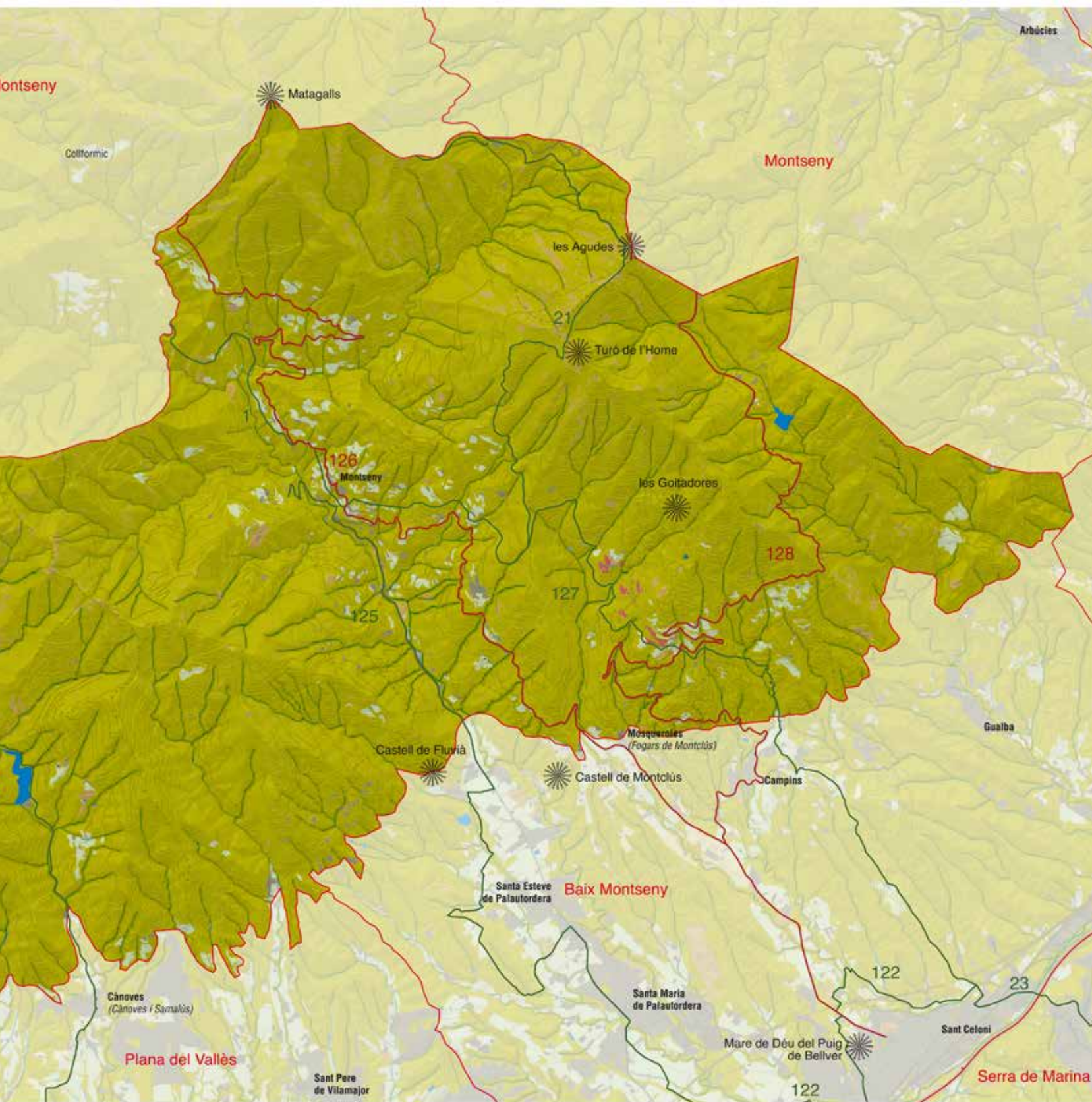
58 la Garriga - Coll de la Pedra Dreta

125 Sant Celoni - Càmping Les Piscines

127 Sant Celoni - Montseny

496

Elements naturals del paisatge

El clima del massís del Montseny està condicionat per la seva relativa proximitat al mar i per la seva alçària. És un clima mediterrani de muntanya força plujós i temperat per la influència marina. De fet, un tret distintiu dins l'àmbit metropolità és el caràcter humit del clima del Montseny, que té força matisos, en funció de l'orientació i l'altitud, atès que les pluges oscil·len entre els 700 mm a la zona perifèrica i de menor altitud i els més de 1.200 mm a la vall de Santa Fe. La irrupció de la neu al massís és també un tret singular en l'àmbit metropolità de Barcelona, atès que el Montseny és dels pocs indrets on la neu es pot assegurar, en major o menor mesura cada any.

Les condicions tèrmiques també varien notablement i depenen de l'altitud i de la inversió tèrmica hivernal, que acosta les temperatures del fons de vall i les zones enlairades. Les dades del turó de l'Home, amb una mitjana de 6,6 °C, donen una idea del caràcter boreoalpí de les alçàries culminals del massís. Per contra, en les zones més properes a la plana vallesana i a través de la vall del Congost, penetra la influència més mediterrània, com s'evidencia a través de la vegetació. Les boires a les valls més arrecerades són

molt rellevants i tenen un paper molt important com a font de proveïment d'aigua i humitat, i les zones en què són més persistents assenyalen el predomini natural del bosc caducifoli.

Geològicament, la Serralada Prelitoral nord és força variada i inclou des de granodiorites i leucogranits a la part oriental de l'eix entre les Agudes i el turó de l'Home i el Matagalls, fins a les pissarres de la part occidental i encara conglomerats i gresos del triàsic que afloren entre el Brull i el Tagamanent, i també dalt del pla de la Calma. Aquest pla té, gràcies als materials sorrencs, una fesomia relativament planera que contrasta amb el conjunt del massís. Per acabar, hi ha també roques calcàries en els dos extrems: d'una banda, entre la Garriga i Aiguafreda i, de l'altra, entre Campins i Gualba, així com també a la cara nord, entre Balenyà i Seva.

Geomorfològicament, és destacable el contrast entre els cims relativament planers o de relleu arrodonit, pel desgast de l'erosió antiga; els crestalls pissarrosos abruptes o punxeguts, per raó de la seva naturalesa i l'acció del gel en el decurs de les glaciacions pliocèniques, i els vessants abruptes i torrents encaixats, fruit de l'aixecament del massís en relació amb la plana vallesana en el decurs del terciari. L'augment de pendent relatiu que van assolir els torrents en va incrementar notablement el poder erosiu.

498

Nombroses rieres i torrents davallen del massís del Montseny, la majoria de caràcter permanent o semipermanent. Joan Mercader / Diputació de Barcelona

Tot el territori es caracteritza pel seu caràcter muntanyenc i alterós, fruit de l'aixecament en relació amb la Depressió Prelitoral per les falles que recorren longitudinalment les parts baixes fins la vall de la Tordera, durant el cicle alpí. Destaquen, com a cims culminals, les Agudes i el turó de l'Home (1.706 m), així com el Matagalls (1.697 m), de naturalesa pissarrosa, que són les muntanyes més elevades de la Serralada Prelitoral i també de tota la Regió Metropolitana de Barcelona.

La xarxa hidrogràfica és molt densa, formada per dotzenes de torrents i rieres que tenen origen al massís del Montseny i que alimenten tres conques hidrogràfiques diferents. Destaca, en primer lloc, la Tordera, riu que s'origina prop de Sant Marçal i que drena la majoria dels torrents del quadrant sud-est del massís, entre els quals destaquen la riera de Breda, la riera de Gualba i la riera d'Arbúcies. En el vessant occidental, les rieres de l'Avencó, Vallcàrquera i Picamena, entre d'altres, drenen llur cabal al Congost, mentre que en el vessant sud-occidental diverses rieres, entre les quals destaca la de Vallforners, desguassen al Mogent. Aquests dos rius conflueixen i donen origen al Besòs. Al vessant nord o osonenc, els torrents drenen les aigües vers la riera Major o el Gurri, afluents destacats del Ter. La major part dels torrents i les rieres principals o de major recorregut duen aigua tot l'any, per bé que en trams de capçalera no són rares les secades fruit de l'estiatge estival, característica pròpia del clima mediterrani dominant a la Regió Metropolitana de Barcelona.

Pel que fa a les infraestructures associades a la xarxa hídrica, destaquen els dos pantans de Santa Fe que formen part de la conca del Tordera (el superior, anomenat l'Estanyol, ha esdevingut un gran aiguamoll i l'inferior, construït entre 1920 i 1935, embassa fins a 0,9 hm³ d'aigua); el petit embassament de Seva (conca del Ter), i l'embassament de Vallforners (conca del Besòs), a Cànoves, d'origen molt més recent.

Dominada clarament pels espais forestals arbrats, que s'estenen de manera gairebé contínua en tota la seva extensió, la vegetació dominant és constituïda per l'alzinar, especialment el muntanyenc (*Quercetum ilicis mediterrano-montanum*), que assoleix els 1.200 m al vessant sud. Al sector més oriental del massís i en algunes obagues domina la fageda, mentre que a les zones més temperades i de baixa altitud, en contacte amb la plana vallesana i la vall del Congost, predominen les pinedes mediterrànies de pi blanc (*Pinus halepensis*) i pi pinyer (*Pinus pinea*). La sureda, presumptament afavorida pel seu interès comercial, es troba també a les parts baixes del massís, generalment mesclada amb alzines (*Quercus ilex*) i pins. La roureda de roure de fulla gran (*Quercus petraea*), molt disminuïda per les plantacions de castanyers (*Castanea sativa*), ocupa claps discontinus. La roureda de roure martinenc (*Quercus pubescens*) també escasseja, per l'impacte humà i perquè requereix substrats neutres o calcaris, minoritaris en el conjunt del massís. A les parts altes, desforestades per la pastura continuada, hi ha landes acidòfiles de gòdua (*Sarothamnus scoparius*), bruc d'escombres (*Erica scoparia*) i bruguerola (*Calluna vulgaris*), mentre que als punts culminals del turó de l'Home i les Agudes hi ha els matollars rastres de ginebró nan (*Juniperus communis* subsp. *nana*). Hi ha un parell de claps d'avetosa testimonials

a les obagues més altimontanes, les més meridionals de l'Europa occidental.

El bosc de ribera és dominat per les vernedes (*Alno-Padion*) i per les freixenedes, però també hi ha bosquets o grups de tells (*Tilia* sp.), oms (*Ulmus minor*) i gatsaules (*Salix caprea*). L'avellanosa, a mig camí entre els fondals intermitents i els fons de vessants humits, també té una presència destacada al massís.

Evolució històrica del paisatge

Aquest territori ha estat habitat des de molt antic –com a mínim des del neolític–, com ho testimonien les restes diverses de megàlits a la serra de l'Arca, els aixovars funeraris o la pedra estelada del pla de la Calma. Molt probablement, al Montseny van tenir certa rellevància els ramaders transhumants, que feien un ús temporal de l'espai, per les millors condicions climàtiques i per l'assentament que oferien les planes i ondulacions suaus de la Plana del Vallès i del Baix Montseny.

Durant el període iber l'ocupació del massís ja incloïa alguns assentaments de caràcter permanent (*oppidium*), com els que s'han trobat al turó de Montgròs (el Brull) o bé al turó de Montclús (Sant Esteve de Palautordera). L'inici de la transformació del territori amb certa intensitat deu correspondre a aquest període, per bé que les ubicacions d'aquests assentaments apunten motius de caràcter defensiu més que l'aprofitament dels recursos de la muntanya, tal com s'evidencia a la fortificació del poblat de Montgròs, a la part osonenca.

Durant el període romà es van traçar les dues principals vies d'accés a aquest territori: d'una banda, la Via Augusta, que recorre la plana vallesana i entra a la Selva seguint el curs de la Tordera i, de l'altra, la Via Ausa, que ressegueix el marge del riu Congost fins a la Plana de Vic i substitueix una via anterior –també romana– que pujava de Tona per Collsuspina, evitant la vall del Congost. Tanmateix, és ben significativa l'absència de viles i d'assentaments al massís, atès que construir-los no presentava cap atractiu però sí, en canvi, molts inconvenients en relació amb els terrenys de plana veïns.

Això no obstant, cal atribuir als romans la introducció del castanyer, com ho testimonien els documents en llatí que donen fe de la parròquia de la Castanya, entre d'altres. Aquest fet va tenir molta rellevància pel que fa a les cobertes de sòl, va eliminar grans extensions de rouredes de fulla gran, fagedes i fins i tot alzinars muntanyencs, que van ser substituïdes per aquest arbre aprofitat per a aliment i per a fusta, de la qual es feien els rodells de les botes, mobles, xapes i estaques, entre altres productes.

Les nombroses restes arqueològiques i documentals provenen que durant l'edat mitjana bona part del massís estava ocupat, quasi exclusivament, de manera dispersa. Els aprofitaments lligats al bosc i també a la ramaderia eren sens dubte els més rellevants, sobretot a les parts altes (per sobre dels 800-900 m). Malgrat l'existència d'una agricultura de subsistència, hom pot imaginar un paisatge

en mosaic, amb prats i clarianes al voltant dels masos i bosc en els fondals, careners i pendents abruptes. A les parts baixes, la presència de feixes agrícoles i prats de pastura dominava per sobre del bosc, i els replans més favorables topogràficament i edafològicament (com els de la Costa, al vessant sud), en aquest període, i possiblement abans, ja devien estar quasi totalment desforestats, amb un aprofitament agrícola intens i relativament semblant al de les planes properes (cereal, vinya, olivera, etc.). D'altra banda, la documentació de finals de l'edat mitjana demostra que els establiments humans a cotes superiors als 1.000 m eren molt escassos, lògicament per la inclemència del territori i el clima. Tanmateix, la presència d'ermites romàniques i alguns establiments en els colls de muntanya i zones altes assenyalen l'existència d'una transhumància entre les zones de la plana propera i les parts elevades del massís, que s'ha mantingut ben bé fins al segle XIX.

Durant el segle XVIII moltes masies de la zona van construir-ne de noves a major altura, de manera que el poblament va augmentar tant quantitativament com qualitativament, i la transformació de les zones més altes es deuria intensificar notablement. Les rompudes i cremes i la substitució del bosc per la landa, així com els fenòmens d'erosió i empobriment del sòl es van intensificar durant aquest període. Els aprofitaments de fusta i llenyes, en part per fer carbó vegetal, van provocar també una desforestació a les parts mitjanes i baixes del massís i van suposar un mode de vida temporal o permanent per a força gent. El castanyer d'en Cuc, a Cànoves i Samalús, amb un jaç a l'interior i un prestatge modest, era emprat molt sovint com a dormitori, i encara viuen al massís vells

500

Ermita de Sant Martí del Montseny, possiblement romànica. ICGC, Fons Cuyàs

carboners que ho recorden. Les pràctiques forestals i el carboneig implicaven tant l'arrossegament de troncs com la creació d'eres o plataformes en terrenys costeruts (encara actualment recognoscibles) on es feia la cocció del carbó i, sobretot, de camins d'accés i desembosc, que van causar una erosió significativa al massís i canvis en les comunitats vegetals (ja que van facilitar, gràcies a l'entrada de llum, l'acidificació del terreny i la menor competència, l'entrada de falguerars, brolles d'estepes i brucs i landes de bruguerola en molts terrenys prèviament emboscats). L'entrada del pi pinyer, l'alzina surera i altres arbres que requereixen temperatures i assolellament relativament elevats va veure's de ben segur afavorida durant aquest període.

L'aprofitament del gel (que arrenca el s. XVI i té el seu moment més àlgid en el XVIII, amb més de 700 tones transportades anualment només a Barcelona) també és una activitat complementària d'ocupació de força gent i proporciona ingressos molt importants a algunes finques, fet que els facilita la reforma de masies i la compra de propietats, fins i tot a Barcelona i altres ciutats. A efectes paisatgístics cal destacar les petites obres de derivació, la construcció de basses, la construcció de pous i l'engrandiment de les congestes naturals en el terreny, que han creat zones planeres lleument depressives.

Les dades disponibles assenyalen un predomini dels conreus herbacis cerealistes, per bé que es té constància que abans de la fil·loxera hi havia vinya i també olivera fins prop de la cota 900 m (Montseny d'Amunt i la Castanya), fet que donaria una fesomia ben diferent de l'actual, si més no a les parts baixes i de mitjana altitud.

A partir del segle XX, el Montseny es veu progressivament arrossegat per la dinàmica metropolitana i la demanda de productes forestals, carbó, llet i carn, que va condicionant progressivament les activitats i la fesomia de la muntanya. Així, en el tombant de segle, els prats de pastura a les zones altes i els conreus a les parts baixes feien que el bosc tingués molta menys rellevància que no pas ara. Els canvis socioeconòmics durant el segle XX determinen una orientació més farratgera dels conreus i un increment de la ramaderia extensiva de carn, tant bovina com ovina, que desplaça vers la plana del Baix Montseny i el Vallès l'activitat ramadera principal, intensiva i lletera, i va provocant l'abandonament progressiu dels masos, començant pels de major altitud i més precarietat econòmica. Aquesta tendència va paral·lela a la creixent industrialització de la plana i les valls principals (Arbúcies, Viladrau, Sant Celoni, Palautordera, la Garriga, Aiguafreda, etc.), que forneixen de llocs de treball assalariat la població pagesa de muntanya. Una altra conseqüència de la dinàmica de creixement econòmic del territori és l'obertura de nombroses pedreres, especialment a la banda oest o de l'Alt Congost, que provoquen un impacte important sobre el paisatge.

Les necessitats d'aigua per al reg de la plana van provocar la construcció dels pantans de Santa Fe i, posteriorment, de Vallforners, a banda d'altres infraestructures menors a la cara nord que, malgrat que comporten la modificació del paisatge previ, afegeixen l'atractiu visual de les làmines d'aigua.

El canvi de fonts energètiques fa que, a mitjan segle XX, desaparegui el carboneig secular de la muntanya, de manera que no només

es van tancar les clarianes i van desaparèixer camins sinó que, sobretot, es va anar tancant el bosc; cal no oblidar que es calcula que cada any unes 10.000 tones de carbó del Montseny proveïen ciutats com Barcelona, Granollers, Terrassa i Sabadell, i que a més dels arbres grans i mitjans també es carbonejaven els brucs, arboços i matolls del sotabosc per a carbó de cuina i forns de calç, entre d'altres. Amb l'abandonament de conreus i el tancament del bosc ha desaparegut de la vista i en bona part s'ha malmès irremissiblement un ric patrimoni històric i arquitectònic en forma de petites construccions de pedra, cabanes de carboner, murets de pedra seca, etc.

Finalment, cal esmentar la importància del moviment excursionista, iniciat el 1886 amb Artur Osona, que «descobreix» el Montseny i el fa valer enormement, fent de precursor d'un interès turístic més general que ocasiona amb el temps l'obertura de refugis i hostals, el condicionament de camins, la primera protecció de l'espai a càrrec de les autoritats de la primera república i, posteriorment, de la Diputació de Barcelona i, en definitiva, la terciarització de la muntanya. Així, nombroses masies han esdevingut residències de cap de setmana, restaurants o albergs rurals, mentre que les d'accés més difícil han tendit a l'abandó i l'ernunament. D'altra banda, una conseqüència negativa de l'interès suscitat per la muntanya és la construcció de nombroses urbanitzacions de baixa densitat, la majoria a les parts baixes o d'inflexió amb la plana, però que en alguns casos també es troben muntanya amunt, fins i tot dins de zones actualment protegides.

Organització i dinàmica actual del paisatge

En termes generals, la dinàmica actual del paisatge del Montseny és força estable, amb una tendència lleugera a l'augment del bosc, la disminució de la superfície conreada i una estabilització o petit augment del sòl urbà. El creixement urbanístic ha estat escàs en els darrers decennis a la major part de l'espai, gràcies a la protecció de parc natural que l'empara, malgrat que a la perifèria no es pugui dir el mateix.

El paisatge actual destaca pel predomini absolut de la cobertura forestal, sobretot d'alzinar, o vegetació esclerofíl·la, a la cara sud, la pineda mixta amb alzinar a ponent i el bosc caducifoli a la cara nord i oriental. El contínuum arbrat es veu trencat de manera molt discontinua i limitada per petits claps de conreus herbacis i faratgers, especialment resseguint la vall de la Tordera i, en menor mesura, al terme del Brull.

Analitzant les dades disponibles des de finals dels anys 80, es pot veure com el bosc ha augmentat lleugerament; actualment supera el 90% de la superfície. En aquest creixement és rellevant la substitució de les pinedes mediterrànies per l'alzinar, fet que evidencia una disminució de la gestió forestal i un augment de la successió natural vers comunitats més madures, tendència que previsiblement continuarà en el futur. Al mateix temps, la disminució de la fageda a favor també de l'alzinar es pot incrementar amb motiu del canvi climàtic.

La cobertura forestal és dominant a la unitat però hi ha una manca de gestió forestal que augmenta el risc d'incendi. Noèlia Vidal

La davallada de valor dels recursos silvícoles i la consegüent manca de gestió dels espais forestals augmenta el risc d'incendi, i la majoria de municipis de l'àmbit han estat declarats d'alt risc d'incendi. La minva de l'activitat ramadera dels darrers decennis i de les pràctiques de crema de matollars i bosc menut ha dut a una disminució de les landes i els prats d'origen antròpic, així com de brolles i bosquines i dels falguerars. Només persisteixen on les condicions de pendent, assolellament i, sobretot, pèrdua de fertilitat del sòl dificulten molt la recuperació del bosc.

Aquest predomini forestal tan acusat fa que pugui ser contemplada sobretot de fora estant, especialment des de la cara sud, però també des dels escassos miradors interiors, amb certa amplitud visual (Sant Marçal, Collformic, coll de Te, etc.), a banda dels cims o les rutes de carena que recorren la muntanya, sovint tapades pels núvols baixos. Si hom recorre la unitat la pot anar contemplar, sobretot, en plans curts, d'una manera esglaonada, a mesura que va variant de cota altitudinal i es produeix el trànsit entre dominis de vegetació o bioclimàtics, relativament bruscs, a causa del pendent pronunciat del massís.

Els crestalls rocallosos culminals, força visibles entre Sant Marçal i el pla de l'Espinal, així com les boires que solen envoltar-los, ofereixen també un interessant contrast natural de textures, colors i formes, d'especial valor estètic. Aquesta variació també es produeix per causes antròpiques, com per exemple amb les pedreres i els embassaments que, encara que prou amagats, ofereixen un contrast visual pronunciat amb el medi frondós que els envolta. En un espai de bosc dens prenen especial rellevància també els camins, no tan sols perquè trenquen la uniformitat de la cobertura arbrada sinó, i sobretot, perquè permeten l'entrada de llum i es perceben com petits talls o solcs. Els camins permeten l'aflorament de la terra ocre o bé són causants directes o indirectes de despreniments que poden esdevenir petites tarteres de textura i color clarament diferents de l'entorn. Alhora, la remoció de terra i l'entrada de llum facilita la irrupció de vegetació de marge o oportunista diferent de la del bosc propi, fet que dona certa heterogeneïtat en un àmbit tan homogeni.

Els rierols d'aigües quasi permanents són també un element rellevant i singular del paisatge actual. Es fa difícil preveure com la disminució del període d'innivació pot afectar el règim dels torrents i les comunitats vegetals de matollars alpins culminals, en alguns casos exclusius del massís, per bé que la situació no és massa esperançadora a mitjà o llarg termini.

La major coberta forestal actual teòricament suposa una reducció del cabal d'aquests torrents. A més, tot i l'important potencial de recuperació natural que tenen les rieres, aquestes es veuen ni s'han vist afectades per activitats extractives al vessant oest de la muntanya, així com per l'arrossegament de troncs per l'exploració forestal, per l'obertura de pistes i també per les captacions d'aigua, irregulars o no, i abocaments fets per càmpings, masies i altres equipaments, que segons l'època de l'any poden causar un impacte rellevant sobre les rieres, sobretot de tipus quantitatiu. Així, en un estudi elaborat el 1996, s'evidenciava que prop de la meitat dels torrents de muntanya dins el Parc Natural eren objecte de captacions considerables, la majoria il·legals, i que un nombre lleugerament inferior presentava símptomes lleus de contaminació.

Quant a les infraestructures associades a la xarxa hídrica, destaquen els dos pantans de Santa Fe (conca de la Tordera), finalitzats el 1933 (el superior ha esdevingut un gran aiguamoll i l'inferior embassa fins a 0,9 hm³ d'aigua); el petit embassament de Seva (conca del Ter), i l'embassament de Vallforneres (conca del Besòs), a Cànoves, d'origen molt més recent.

502

Pel que fa a l'activitat agrícola, aquesta té actualment un caràcter pràcticament residual, i es basa en conreus herbacis, sobretot farratgers, i en prats de pastura. La davallada en els darrers trenta anys ha estat força important i ha implicat la pèrdua del 45% del conreus herbacis de secà i més del 70% dels herbacis de regadiu i horts, per bé que aquests darrers tenien ja una superfície molt reduïda a finals dels anys 80 del segle xx. Tot i els esforços i la consciència col·lectiva de la importància de mantenir l'activitat

Pantà de Santa Fe, al municipi de Fogars de Montclús. L'embassament va ser construït per proporcionar electricitat a un hotel ubicat al costat de l'ermita romànica de Santa Fe. Noèlia Vidal

agrícola, i més en àrees eminentment forestals, la dinàmica general del sector agrari pateix una falta de relleu generacional i una rendibilitat econòmica poc esperançadora. Aquesta pèrdua de sòl agrícola per la manca d'atractiu i de rendibilitat de l'agricultura de muntanya té una incidència ambiental i paisatgística negativa (pèrdua d'espais oberts o de mosaic), així com cultural (desaparició de pràctiques ancestrals, pèrdua de murets de pedra i altres construccions lligades a l'activitat humana secular, etc.).

En canvi, les activitats forestals, sobretot l'obtenció de llenyes (especialment d'alzina), tenen un cert pes, i hi ha grans extensions de castanyers plantats (sobretot al vessant nord i oriental), i petites plantacions productives de plàtans i pollancre (als fondals més oberts i accessibles). També té una importància singular la plantació de coníferes exòtiques, en finques de membres del Consorci Forestal de Catalunya, per a aprofitaments forestals, així com les plantacions d'avets –entre les quals destaca una forma pròpia, *Abies masjoani*– destinades al mercat ornamental nadalenc.

L'estatus de protecció prou consolidat a la major part de l'àmbit no fa preveure molts canvis pel que fa a les cobertes del sòl, per bé que sí que s'espera una disminució dels prats de pastura, per la davallada de l'activitat ramadera extensiva i la previsible reducció de primes, i la reducció de conreus, per l'envelliment dels titulars de les explotacions, la manca de relleu generacional i la reducció progressiva dels ajuts per als conreus herbacis. Tanmateix, cal pensar que les ajudes de l'òrgan gestor del Parc Natural del Montseny a les activitats primàries i la inclusió de l'espai a la xarxa Natura 2000, així com la repercussió social dels canvis de paisatge sobre l'elevadíssim nombre de visitants de l'àmbit pot frenar lleugerament la tendència general apuntada. Cal esperar que la implantació d'establiments de turisme rural provocarà algunes petites rompudes o recuperacions de feixes actualment abandonades, per posar en conreu algunes superfícies agrícoles amb una repercussió territorial minsa però paisatgísticament significativa, atès que farà visibles els masos i les construccions a la muntanya, i donarà una imatge més humanitzada que compensarà de ben segur la tendència general de progressió del bosc.

Pel que fa al poblament, es tracta d'un territori tradicionalment d'hàbitat dispers, que té uns quants nuclis molt petits al centre (Montseny, Riells, el Brull) i una sèrie de nuclis de major envergadura, com ara Arbúcies, situada sobre la fèrtil plana al·luvial de la riera homònima, i Viladrau, a la capçalera de la riera Major, que ha experimentat un creixement important associat a l'estiueig i la segona residència. La vall del Congost, per la seva situació estratègica secular que relliga la Plana de Vic amb la Regió Metropolitana de Barcelona i la seva climatologia més amable, ha estat relativament poblada des d'antic, per bé que l'estiueig i els equipaments i serveis vinculats a la carretera de pas han fet que la població augmentés notablement, especialment entorn dels nuclis d'Aiguafreda, Figaró-Montmany i Tagamanent, però també en forma de creixements dispersos més o menys deslligats dels nuclis, com el Muntanyà (els Hostalets de Balenyà). És només en aquestes viles de perifèria on s'ha desenvolupat certa activitat industrial.

Hom troba un nombre respectable de masos repartits arreu del massís (excepte en les cotes més elevades, els vessants més

abruptes i els indrets amb orientació més desavinent) vinculats als aprofitaments agroforestals i ramaders, actualment en bona part abandonats i enrunats, o bé reconvertits en hotels rurals, restaurants i altres activitats lligades al turisme. En alguns casos, han passat a ser residència secundària de persones no vinculades a la gestió del medi, fet que també contribueix a la imatge d'espai escenari de l'àmbit.

D'altra banda, els nuclis urbans i sobretot les urbanitzacions han experimentat un petit augment des de finals de la dècada dels 80, que en el context del Montseny representa més del 10% en relació amb la superfície urbanitzada trenta anys enrere. La urbanització difusa, malgrat la seva escassa presència i la seva extensió reduïda en l'àmbit estricte del Montseny, és present sobretot a la perifèria de l'espai, al vessant occidental (Aiguafreda, Figaró-Montmany i Tagamanent) i, en menor mesura, al vessant sud, franges perimetrals on entra en alguns casos en contacte amb la urbanització dispersa d'unitats veïnes. Aquest poblament dispers provoca un impacte paisatgístic destacable perquè afecta les vores i s'enfila en el seu interior en alguns indrets, com ara al Muntanyà (els Hostalets de Balenyà), Pedralba (Aiguafreda), els Refugis del Montseny (Sant Pere de Vilamajor), o bé els creixements dispersos al sud de Viladrau. Aquest fet també augmenta el risc d'incendi.

Cal valorar positivament que la protecció que empara la major part del massís del Montseny (el règim de protecció del Parc, les directrius de planejament territorial i el Pla territorial metropolità de Barcelona) dificulta enormement la progressió de la urbanització dispersa i de baixa densitat, i que els creixements futurs entorn dels nuclis consolidats hauran de tenir densitats enraonadament elevades, d'acord amb la normativa del Pla territorial metropolità de Barcelona. Així, cal esperar només petits creixements adjacents als nuclis urbans consolidats.

Aquí cal fer esment però de la incertesa pel que fa a la possible transformació del territori i, per tant, del paisatge que pot provocar la recent anul·lació del Pla especial de protecció del Montseny de l'any 2008 a càrrec del Tribunal Suprem, i per tant el fet que recobri

Naus industrials al costat de la C-17 al municipi d'Aiguafreda. Observatori del Paisatge

vigència el pla de l'any 1977, ratificant una sentència del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya. Aquest fet pot tenir conseqüències paisatgístiques significatives si es produeixen transformacions puntuals en tot allò a què no s'oposin els altres instruments d'ordenació vigents (planejaments urbanístics, normes legals de caire ambiental, territorial i urbanístic, etc.), ja que més de 1.700 ha del Parc han passat a estar desprotegides, hi ha determinats interessos per desenvolupar les previsions que permetia el pla del 1977, etc. No obstant això, hi ha el compromís públic de la Diputació de Barcelona i dels municipis per vetllar per la protecció d'aquestes àrees excloses de l'àmbit del Parc.

Igualment, s'ha de fer esment de l'aparició de zones industrials i comercials segregades dels nuclis, quasi inexistent fa uns dècennys, per bé que l'extensió ocupada és irrellevant i són gairebé testimonials a l'àmbit. Es concentren a l'eix del Congost, on el creixement de les naus industrials i la conversió en autovia de la C-17 ha incrementat força la percepció de transformació i banalització del paisatge d'aquesta part de la vall del riu. També cal mencionar l'impacte que provoca la presència d'una gran concentració d'empreses envasadores d'aigua mineral al vessant nord del Montseny-Guilleries, que sembla afectar de manera més o menys rellevant els aqüífers d'aquest espai i el volum d'aigua que arriba a les parts baixes i a la plana, alguna de les quals té previsió d'augmentar no només la superfície de la seva planta sinó també el volum d'extracció d'aigua, amb els impactes ambientals i paisatgístics que aquest fet pot provocar.

Les principals vies de comunicació que solquen aquest territori ho fan transversalment, aprofitant els colls de muntanya, atès que les comunicacions principals se situen sobre la Depressió Prelitoral (C-35 i autopista AP-7), o bé ressegueixen els límits occidental i oriental, aprofitant la vall del Congost (C-17) i la vall de la riera d'Arbúcies (GI-553 i GI-552). Permeten l'accés al cor només comptades carreteres locals amb un clar caràcter «paisatgístic», sovint poc funcionals per a la mobilitat laboral. Aquest és el cas de la BV-5301, que relliga Palautordera i la C-35 amb Seva, passant pel nucli de Montseny, el Brull i el coll de Collformic. L'altra carretera que creua el massís és la BV-5114, de Sant Celoni a Viladrau, que passa per Campins, Santa Fe i el coll de Sant Marçal.

Les conseqüències del desdoblament de les carreteres i sobretot la conversió en autovia de la C-17 han estat diversos, tant sobre els elements del paisatge urbà com del rural i del natural, i han generat impactes tant directes com indirectes: la separació en dos dels nuclis urbans situats a banda i banda de la llera del riu Congost; la canalització de nombrosos trams del riu, la seva artificialització i l'associat increment del risc d'inundació a causa de la seva estrangulació i l'ocupació de la llera del riu, que només es fa rellevant en aquest tram; la pèrdua d'horts i formacions forestals riberenques entorn del riu Congost, i la banalització i pèrdua dels referents paisatgístics associats.

La resta de carreteres de l'àmbit, malgrat haver-se mantingut amb molt poques modificacions, tenen un trànsit intens, sobretot en cap de setmana. Els cotxes aparcats als pocs espais laterals disponibles i l'abundància de persones que duen a terme activitats d'oci o lleure a la natura, reforcen la percepció del Montseny

La construcció de la C-17 ha suposat la divisió en dos del nucli urbà de Figaró-Montmany situat a banda i banda d'aquesta infraestructura. Noèlia Vidal

com a gran parc metropolità o espai d'oci al servei dels visitants. A aquesta percepció hi contribueixen el fort despoblament rural i l'abandonament de les activitats de gestió tradicional del medi.

D'altra banda, nombroses pistes forestals, en alguns trams asfaltades, recorren el massís, sobretot vinculades als aprofitaments forestals així com als accessos dels masos escampats arreu del massís. L'obertura de pistes i camins pot suposar un risc d'esllavissament degut a la natura pissarrosa o saulonenca de la major part del massís, amb el consegüent impacte ambiental i paisatgístic localitzat. Aquest risc d'esllavissament i caiguda de blocs en les zones situades al peu de cingles abruptes i/o més o menys fissurats o fallats es fa extensible a bona part del territori. Encara s'ha de veure, també, si es materialitza el projecte d'asfaltatge de la pista entre les Illes i Sant Marçal, que afectaria un dels indrets més delicats del Montseny i que pot tenir una important incidència paisatgística i sobre l'augment de la freqüentació d'aquesta zona del Montseny, tot i que diversos informes de la Generalitat de Catalunya desaconsellen aquesta obra, que també rep l'oposició de diverses associacions.

La novetat respecte al paisatge de fa només uns decennis és el turisme vinculat al lleure a la natura, fortament terciaritzat. En aquest sentit, la percepció del paisatge es facilita gràcies als miradors, fonts, berenadors, zones d'acampada i establiments presents al llarg de les vies principals d'accés o que creuen l'àmbit, així com als centres d'interpretació i als recorreguts senyalitzats.

No obstant això, la presència anual de més d'un milió de visitants a l'espai natural té una incidència rellevant, i no sempre fàcil de valorar, sobre el paisatge, sobretot quan una part dels visitants accedeixen a zones molt fràgils i d'elevat valor ambiental (turó de l'Home, torrent i vall de Passavets, o Fontmartina, entre d'altres). Així, les activitats turístiques, ja molt en el límit de la capacitat d'acollida de les infraestructures i els serveis disponibles, no és previsible que davallin. D'altra banda, cal pensar que les restriccions actualment existents a la freqüentació rodada a les zones del nucli del Parc es mantindran i s'estendran a zones en què es detecti una pressió excessiva.

Expressió artística del paisatge

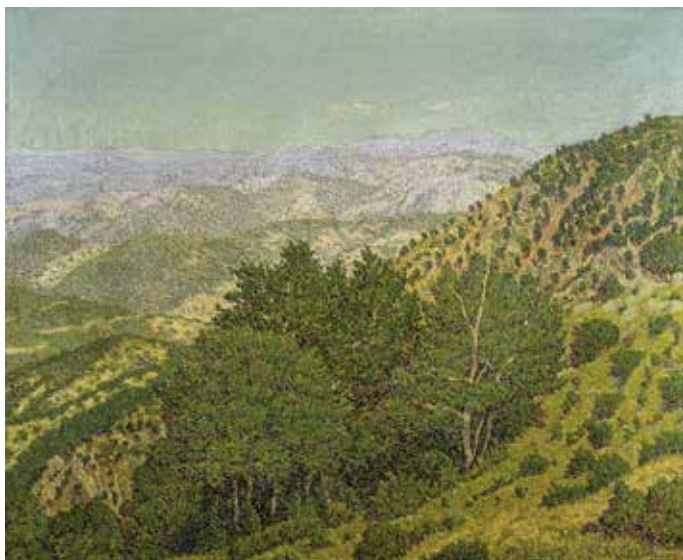
Són força nombroses les expressions artístiques que fan referència als paisatges del Montseny, tant pictòriques com literàries. Pel que fa a la pintura destaquen els pintors naturalistes de la segona meitat del segle xx i primera del xx, com ara Francesc Parcerisas, amb el seu gravat El gorg Negre de Gualba; Lluís Rigalt, amb El camí de Sant Hilari a les Agudes; Joaquim Gabanyes, amb Paisatge del Vallès; Marià Pidelaserra, amb Visió del Montseny des de Sant Segimon; Joan Baixas, amb Paisatges del Montseny i Josep Obiols, amb escenes de cases i boscos de Viladrau. També Joaquim Mir, Modest Urgell i Santiago Rusiñol van passar algunes temporades a Gualba i a Arbúcies, i tenen pintures del Montseny fetes des d'aquests indrets.

Més modernament es poden trobar molts autors que han pintat diversos paisatges del Montseny, com ara Lluís M. Güell, Joan Abelló, Albert Estrada Vilarrasa, Miquel Masabeu, Josep Lluís Arimany, Lluís Roure, Mercè Junoy, Perejaume i Ramon de Capmany, entre d'altres, que han emprat principalment les tècniques de pintura a l'oli i aquarel·la per copsar els canvis d'estació del massís.

El Montseny té també un paper important com a rerefons de contes, llegendes i fets diversos (on apareixen fades, bruixes, dimonis i dones d'aigua, etc.), fruit del relleu abrupte, la frondositat dels boscos i l'abundància de torrenteres. Destaquen en aquest sentit el «Gorg Negre», inclòs dins del volum de *Llegendes i tradicions del Montseny* d'Apel·les Mestres (1933) i, més recentment, el *Recull de llegendes de la Regió del Montseny* de Martí Boada (1993).

Escriptors com Eugeni d'Ors, de la primera meitat del segle xx, s'han fixat en la gran quantitat de rieres que solquen el massís. Per exemple, a l'obra *Gualba, la de mil veus*, aquest escriptor descriu els sons de l'aigua al salt de Gualba.

«Les aigües del Montseny prenen en descendint els camins més sobtats. Clars camins entre les pedres nues, o celats entre les tofes de les arbedres; camins de torrent, camins de xaragall, camins de gorja i de cascada. Les venes es destrien, serpegen, es sepa-

Quadre de Marià Pidelaserra, Una muntanya. Montseny. Sol ponent-se (1903). © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 2017.
Foto: Calveras\Mérida\Sagrístà

ren, tornen a ajuntar-se, rompen o s'esmunyen, s'adormen o bullen i es precipiten furients. Les més variades caixes i conques fan a aquestes líquides cordes de ressonador o recullen el buf d'aquesta aspiració en tubs de planyívola o serena música, o triomfal. Ara llencen un mugit formidable, ara canten, ara parlen, ara parlotegen, ara ploren en lent degotall, ara, ascondides, eleven un tenuíssim sospir. Mil veus, mil veus i una veu sola. L'orgue canta ensems amb totes ses flautes, amb tots els seus xiulets, amb tots els seus registres, en acordada multitud. És veu de violí i veu de viola. És veu de fagot i de xirimia. És veu de trèmolo fort, de trèmolo suau, de quinzena, d'octava tapada, de violí de tretze, dels vells i les velles, d'oboè, de clarí, de baixoncel. És veu de bombardina, de cimbela, de cimbela baix. És veu de nasard i de trompeta bastarda i de trompeta. És veu de tro i veu de salm. És la veu que s'anomena vox coelorum i la veu que s'anomena unda maris.» (Ors, 1980: p.122).

Pel que fa a la poesia, el Montseny té el privilegi d'haver estat un dels escenaris predilectes de Guerau de Liost, que li va dedicar el mític volum *Muntanya d'ametistes* (1908), així com de Josep Carner, Joan Maragall i Mn. Pere Ribot, entre altres autors. Pel que fa a la literatura, els referents són nombrosíssims i difícils d'encabir ací, però pel seu vessant geogràfic, ecològic i etnogràfic esmentem l'obra de Martí Boada, fill de Sant Celoni, centrada bàsicament al Montseny i que descriu de manera molt sentida els diferents paisatges del massís durant el cicle anual.

«Font de Sant Marçal
Déu te guard, vianant! Que t'imposi el Montseny
una mica d'amor i una mica de seny.
Ací tens un pedrís clapissat de falzia.
Ací tens una font que parlar-te podria.
La virtut del Montseny és aquest rajolí
Que d'avets i de faigs la fullaca esbandí.
La virtut del Montseny es congria a l'altura.

Per ço té aquesta font una ullada tan pura
I la seva canal dóna l'eco playent
De la fusta del bosc torturada pel vent.»

(Liost, 1985)

Valors en el paisatge

Aquest àmbit es troba majoritàriament sota la figura de protecció del Parc Natural del Montseny i la seva àrea perifèrica, fet que implica un reconeixement dels valors naturals i paisatgístics del massís i en garanteix la salvaguarda. En el mateix sentit, aquest paisatge fou declarat reserva de la biosfera per la UNESCO el 1978.

Entre els hàbitats forestals destaquen les fagedes acidòfiles i neutrofiles, els alzinars, les suredes, les castanyedes –plantades– i les pinedes mediterrànies, tots ells d'interès comunitari. També és destacable la presència, molt exigua, de petits fragments de teixides mediterrànies, hàbitat d'interès prioritari. Malgrat no ser d'interès comunitari, cal valorar l'avetosa del Montseny, pel seu caràcter relictual, atès que és la més meridional de la península Ibèrica.

Entre les formacions arbustives d'interès comunitari destaquen les landes atlàntiques i subatlàntiques seques i les formacions muntanyenques de bàlec (formacions majoritàriament afavorides per l'ésser humà amb les activitats seculares de pastura i crema), així com els matollars alpins i boreals que estan representats als cims culminals amb els matollars de ginebró nan. També fruit de l'acció humana hi ha els prats de dall, d'elevat valor paisatgístic i biològic i d'interès comunitari, en els vessants suaus de mitja muntanya i en algun fons de vall.

En relació amb els valors històrics, al Montseny hi ha algunes restes prehistòriques, sobretot entre el III i el II mil·lenni aC, entre el neolític final i el bronze antic, entre les quals destaquen el conjunt de quatre o cinc dolmens de Can Serra de l'Arca, al límit entre Ai-

L'avetosa del Montseny és una formació subalpina excepcional. Noèlia Vidal

guafreda i el Brull, el menhir de Perafita (els Hostalets de Balenyà) i l'Estela de la Calma, bloc de pedra sorrenca decorada de grans dimensions situada a 1.280 m d'altitud, al pla de la Calma, que se suposa que podria estar vinculada a un menhir o a un dolmen. De l'edat del ferro es coneix un modest jaciment, la Feixa Llarga, que correspon a un assentament temporal de comunitats ramaderes (650-450 aC). És força rellevant la persistència històrica d'una ruta transhumant, que enllaçaria les calmes o planúries altes del massís amb Breda, i posteriorment amb la plana vallesana i el Maresme, tal com testimonia la presència de diversos jaciments.

Pel que fa al període ibèric s'han trobat restes d'un poblat ibèric a Montclús (Sant Esteve de Palautordera) i d'un mas ibèric aïllat i ben conservat, fet força singular, a Can Pons (Arbúcies); però l'element més conegut i rellevant és indubtablement la muralla ibèrica de Montgròs (el Brull), d'uns 150 m de longitud i 3 d'amplada, construïda amb grans blocs de pedra poligonals, que tanca un estret entre cingles i fondals i que té una funció defensiva, protegint a la vegada un oppidum o petita ciutat que ha estat recentment restaurada.

De l'edat mitjana hi ha nombrosos testimonis d'arquitectura militar i defensiva en forma de castells i cases fortes, entre els quals destaca, per motius històrics i un bon estat de conservació, el castell de Montsoriu (límit entre Riells de Montseny i Arbúcies), amb tres recintes concèntrics fortificats i torres rodones als angles, del segle XII, el qual ha estat objecte de diverses campanyes de restauració; o el complex fortificat d'Espinzell (Viladrau), amb muralles, capella i residència, i que està ben conservat per l'ús continuat que ha tingut al llarg del temps com a vivenda rural. En canvi, els castells de Tagamanent, de Monclús (Sant Esteve de Palautordera) i del Brull es troben en força mal estat. L'antic castell de Cruïlles, a Aiguafreda, destruït i reconvertit en masia, a penes conserva algun fragment de mur original.

Moltes de les masies que es localitzen en aquest àmbit, en la seva majoria de l'edat moderna, han estat reconvertides a equipaments, com és el cas de la Masia Mariona (Fogars de Montclús), can Planes de Fontmartina (Fogars de Monclús), can Cascades (Fogars de Monclús), la Traïna (Fogars de Montclús), la Rectoria de Vallcàrquera (Figaró-Montmany), l'Agustí (Tagamanent) o el Vilar de la Castanya (el Brull).

Pel que fa l'arquitectura civil, el massís del Montseny destaca pels nombrosos pous de glaç, pous de neu i congèstes o poues, dels quals se n'han inventariat 77. Destaca el conjunt dels tres pous de glaç, basses i infraestructura annexa de l'Avencó, al límit entre Tagamanent i Aiguafreda. Els molins hidràulics, associats als rius principals i als torrents, són nombrosos, malgrat que l'estat de conservació n'és força precari en la majoria de casos; és destacable la concentració que es dona al terme de Viladrau, en els afluents i la capçalera de la riera Major. Finalment, tot i que força desconegut, hi ha un valuós patrimoni associat a cabanes de pastor, barraques de carboners, murets de pedra seca, forns de calç i de pega, etc., en la seva major part no emparats per figures de protecció.

D'altra banda, és nombrosíssim el nombre d'esglésies, ermites, cementiris i altres construccions religioses al Montseny, especial-

ment si es té en compte l'escàs poblament aparent. És especialment destacable l'elevada quantitat d'esglésies romàniques, més o menys modificades, entre les quals destaquen Sant Martí del Brull (s. XI), Sant Esteve de la Costa (Fogars de Montclús), Sant Cristòfol de Monteugues (Figaró-Montmany), Sant Martí de Riells (Riells), Sant Martí de Montseny (Montseny) d'origen preromànic, Sant Cristòfol de la Castanya (el Brull), Sant Marçal (Montseny), Santa Maria de Tagamanent (Tagamanent), Sant Cristòfol de Fogars (Fogars de Montclús), Sant Martí de Viladrau (Viladrau), etc.

Són destacables també, malgrat la seva modificació moderna, els conjunts religiosos de Sant Martí de Congost o d'Aiguafreda de Dalt (Aiguafreda); el santuari de Sant Segimon (Viladrau), que està en estat ruïnós, i el santuari de la Mare de Déu de l'Erola (Viladrau), actualment restaurat, que inclou la capella, la casa dels ermitans i un gran atri amb arcades orientades a migjorn i ponent.

Al Montseny també abunden els indrets amb valor simbòlic i identitari. Pel que fa als elements naturals es poden destacar els cims, especialment el turó de l'Home, el carener que el relliga amb les Agudes, tan sovint cobert per núvols baixos, i el Matagalls, amb la creu, l'aplec anual, la famosa cursa Matagalls-Montserrat, el castanyer d'en Cuc (l'arbre monumental de major perímetre de Catalunya) i l'avetosa del Montseny. Pel que fa als indrets amb valors mixtos, que combinen escenaris naturals i elements patrimonials o construïts, destaquen la vall de Santa Fe, amb l'antic hostal i l'ermita (meca o punt d'arrencada i/o avituallament de generacions d'excursionistes, turistes de cap de setmana i també d'estudiosos i científics de tota mena), així com el coll i el complex de l'ermita i l'hostal de Sant Marçal. Finalment, diverses ermites i algunes construccions, com el castell de Montsoriu, també tenen un valor simbòlic i identitari.

Pel que fa als valors productius, el bosc ha estat un recurs econòmic fonamental al Montseny, que encara s'explota actualment, per bé que el seu paper ha disminuït significativament. El principal aprofitament fins fa uns decennis eren els troncs d'alzina per a carbó i llenyes, així com el castanyer per fer botes i les castanyes com a aliment humà i animal. La fusta de faig i el bosc de ribera també han tingut un aprofitament més o menys intens, segons l'època i el lloc.

Entre els valors estètics, cal destacar el referent visual que representen els principals cims del Montseny, visibles des de la plana vallesana, el Baix Montseny i zones veïnes a les quals confereix un elevat atractiu estètic, ja reconegut des de l'època romana, com ho fa evident el nom atorgat a la muntanya (Montus signatus o mont senyal). Al valor estètic del Montseny, hi contribueix no només el gran pendent, sinó també el caràcter pedregós o esquistós dels crestalls i relleus culminals més destacats, així com la neu que sol caure als punts més alts i és visible a gran distància durant l'hivern. Els cims, crestalls i careners secundaris que remunten des del Baix Montseny i la plana vallesana fins les zones altes del massís tenen un valor estètic menor però també rellevant.

D'altra banda, també cal mencionar els conreus herbacis i prats de dall que se situen de manera discontinua i relativament aïllada en la matriu forestal, trencant la uniformitat de la coberta arbrada i fent

L'ermita de Santa Fe i l'hostal formen un dels conjunts amb més simbolisme del massís del Montseny. Noèlia Vidal

possible visuals més llargues, que permeten la visió del massís, dels masos i d'altres elements que altrament quedarien ocults, així com l'entrada de llum fins al nivell del sòl, que contrasta amb el caràcter ombrívol i tancat de la coberta de l'alzinar. Amb un valor estètic força més secundari es pot esmentar el bosc de ribera en galeria, que ressegueix els tàlvegs o barrancades del massís i que destaca pel seu color verd tendre sobre el bosc d'alzinar dominant.

Finalment, al Montseny la transformació estacional de forma i color és palesa de manera única dins la Regió Metropolitana de Barcelona, a causa de la gran extensió de la fageda i la castanyeda al vessant nord i oriental, fet que provoca una gran freqüentació del massís en aquest període.

Els rierols d'aigües semipermanents són també un element de gran valor estètic. Hi ha recorreguts paral·lels a les lleres, entre els quals destaquen la riera de Riells, la riera de Martinet, el torrent de la Baga del Cuc, el torrent de Passavets o el torrent de Cal Gat, amb les pedres envermellides per l'òxid de ferro, en el primer cas, i la catifa de fulles de faig i el pas de l'aigua per sobre de grans lloses de pedra en el segon. Els salts d'aigua i gorgs de torrents o trams més abruptes també són estèticament singulars però tenen difícil accés.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El Montseny presenta una gran quantitat d'opcions per recórrer, especialment a peu, l'esplèndid paisatge reconegut com a reserva de la biosfera per la UNESCO el 1978.

Hi ha dos itineraris motoritzats. Ambdues rutes parteixen de Sant Celoni, al Baix Montseny. Una enllaça amb Collformic i Aiguafreda (itinerari motoritzat 126) i l'altra amb Santa Fe de Montseny (itinerari motoritzat 128), i passen per carreteres sinuoses i costerudes, rodejades de densos alzinars.

Des del turó de l'Home es pot veure la totalitat de la unitat i algunes unitats veïnes. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

D'altra banda, hi ha els itineraris a peu, com el sender de gran recorregut GR-5 i GR-5-1 que, de Sant Celoni fins a Aiguafreda, travessa pel sector est i nord en diverses etapes. El primer tram arriba al coll d'en Planes (itinerari a peu 127). D'allà surt el GR-5-1, que ressegueix els pics més emblemàtics del massís (el turó de l'Home, les Agudes i el Matagalls), i acaba als plans de la Calma (itinerari a peu 21), on retroba el GR-5 que hi ha arribat passant per Montseny i la riera de la Castanya (itinerari a peu 1). Aquest darrer itinerari és el que finalitza al poble d'Aiguafreda, on també s'uneix el GR-2 provinent del nord (itinerari a peu 67).

A la Calma també hi ha arribat l'itinerari que surt de Cànoves (itinerari a peu 25), a la unitat veïna de la Plana del Vallès, i que creua de sud a nord la zona central del Montseny barceloní. Finalment, per visitar la zona sud-occidental es pot resseguir un itinerari més curt (itinerari a peu 58) que uneix la Garriga amb el coll de la Pedra Dreta, passant per Figaró-Montmany.

Pel que fa als miradors, destaquen sobretot el turó de l'Home i el castell de Tagamanent, amb accés rodat, des d'on es divisa tot l'espai. També tenen una gran popularitat i simbolisme les Agudes (1.706 m) i el Matagalls (1.697 m), tot i que arribar-hi –només a peu– no està a l'abast de tothom per l'esforç que significa. En últim lloc, cal esmentar el mirador de les Goitadores, així com altres miradors en alguns colls destacats, com Collformic i Sant Marçal.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El fet que el Montseny sigui el parc natural de referència per a la Regió Metropolitana de Barcelona suposa una enorme pressió de freqüentació sobre l'espai, amb els riscos directes i indirectes que això implica.

- L'escassa extensió del sòl agrícola i la dificultat de manteniment de l'activitat per manca d'atractiu i de relleu generacional, sotmès a les fluctuacions del mercat i a les expectatives de disminució de les ajudes europees (en el cas dels cereals i farratges).
- L'ocupació de la llera del riu Congost per la carretera C-17 i alguns creixements urbans, que augmenten els riscos d'inundació i desvirtuen els àmbits fluvial i de ribera, fràgils i escassos.
- La imatge de les activitats extractives del vessant oest del massís.
- La sobreexplotació del recursos hídrics del massís pot portar conseqüències ecològiques no desitjades.

Amenaces

- Si no s'aconsegueix mantenir un rendiment atractiu de l'exploració agrícola, aquesta pot desaparèixer o esdevenir totalment testimonial.
- Homogeneïtzació del paisatge per disminució de la gestió primària (ramaderia, sector forestal, agricultura), amb una cobertura forestal d'alzinar als vessants sud i oest i de fageda al nord i est.
- La davallada de l'activitat agrària també fa incrementar el risc d'incendi.
- Pèrdua del patrimoni arquitectònic i cultural associat als masos, conreus, ermites i construccions diverses poc accessibles i/o no transformades vers els usos turístics.
- El risc que el territori esdevingui un parc temàtic i es perdin els referents propis que relligaven la població amb el territori i els seus usos.
- La recent anul·lació del Pla especial de protecció del Montseny de l'any 2008 a càrrec del Tribunal Suprem, i per tant el fet que recobri vigència el pla de l'any 1977, genera incertesa pel que fa a la possible transformació del paisatge d'àrees que havien estat protegides a través d'aquest Pla especial.

508

El creixement espectacular del turisme de lleure a la natura té incidència sobre el paisatge de l'espai natural. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

Fortaleses

- El fet que la major part del territori es trobi sota figures de protecció i l'existència d'un òrgan gestor, assegura una pervivència dels elements naturals i una gestió respectuosa amb l'entorn.
- L'enorme coneixement que es té de l'espai, tant en el seu vessant natural com historicoarqueològic, del patrimoni cultural, els aprofitaments primaris, etc., facilita les actuacions de recuperació i gestió adients per tal de mantenir-ne els principals valors.
- L'elevat grau de coneixement i valoració social de l'espai rendibilitza les actuacions de conservació i millora del medi i el paisatge i els recursos destinats des de l'òrgan gestor.
- Com que es tracta d'un espai forestal amb molt pocs nuclis de població rellevants, cap d'ells amb estratègia de creixement important, no es preveuen tensions a mitjà termini per necessitats d'expansió d'aquests mateixos nuclis.

Oportunitats

- Disponibilitat de fons econòmics i recursos per a la gestió específicament orientats a la preservació del medi i de les activitats tradicionals i/o compatibles amb la preservació dels seus valors, lligats a l'estatus de protecció de l'espai i al seu caràcter de territori de muntanya, especialment reconegut per la Llei d'alta muntanya.
- El ric i variat entorn paisatgístic, natural i cultural es troba en bon estat de conservació, factor que es veu potenciat per «l'efecte marca» del Parc Natural del Montseny.
- El desenvolupament del turisme rural al Montseny com a complement del turisme de proximitat.
- Les iniciatives relacionades amb la gestió del bosc mitjançant herbívors poden millorar l'eficiència del control de les masses forestals del Montseny i el manteniment d'espais oberts per a pastures.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- OQP1.** Una cobertura forestal protegida i potenciada pel seu elevat valor ecològic i estètic, configurada per uns boscos i masses forestals ben mantinguts i gestionats per tal de reduir el risc d'incendi.
- OQP2.** Un paisatge agroforestal poc antropitzat i estructurat per masies, potenciat pel seu valor històric i cultural, associat a l'aprofitament dels recursos del territori i al turisme rural.
- OQP3.** Un paisatge de rieres i cursos d'aigua protegits davant de transformacions i altres impactes paisatgístics.

- OQP4.** Un conjunt d'edificis amb valor patrimonial (masies, ermites, esglésies, castells) mantinguts, valorats, vinculats amb el paisatge que els envolta, accessibles i integrats en la xarxa d'itineraris i espais d'oci de la unitat.
- OQP5.** Uns castells de Montsoriu, de Tagamanent i de Monclús restaurats i mantinguts com a referents visuals amb valor identitari.
- OQP6.** Unes infraestructures lineals (xarxa viària, línies elèctriques, etc.) i de telecomunicacions integrades en el paisatge i que millorin la interconnexió del territori.
- OQP7.** Uns creixements dels assentaments urbans d'Aiguafreda, Arbúcies, Figaró-Montmany, Sant Feliu de Buixalleu, Mosqueroles, Montseny i Campins ordenats i que no comprometin els valors del paisatge del Montseny ni dels espais circumdants, on es respectin els espais agraris d'amortiment i transició, i amb uns accessos als nuclis de qualitat
- OQP8.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i la diversitat i els matisos dels paisatges del Montseny.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar els espais naturals de Collformic i Sant Marçal; els crestalls rocallosos de les zones culminals (les Agudes i el turó de l'Home); l'avetosa, els prats acidòfils culminals i altres formacions vegetals exclusives del massís, incloses o no dins d'hàbitats d'interès comunitari, així com els rierols de muntanya, especialment a la capçalera de la conca de la Tordera.
- Incloure als catàlegs de béns o a altres figures de protecció del planejament municipal les fileres d'arbres de l'entrada de les poblacions.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Promoure en el planejament urbanístic mesures de protecció a l'espai d'interès natural i connector dels boscos de Matamala i Pocafarina.
- Preservar tant com sigui possible el caràcter visual del fons escènic que constitueix el massís del Montseny des de les planes adjacents.
- Al Montseny destaca el domini d'una coberta forestal densa constituïda per comunitats d'alzinars i altres esclerofil·les al vessant sud, per pinedes mixtes i alzinar al vessant de ponent i per fagedes a la cara nord. El marcat retrocés de l'activitat agrícola fa que la superfície del bosc es presenti pràcticament de manera ininterrompuda i consolidi així el predomini visual del massís com una unitat. Com a particularitats ecològiques destaquen les fagedes acidòfiles, les avetoses, les vernedes i altres boscos de ribera, les formacions de matollars subalpins de ginebró, els ambients de tartera silicícola, nombroses pastures montanes i

culminals exclusives i alguns fragments de teixedes, entre altres espècies. Cal generar estratègies de gestió que garanteixin la pervivència i la reposició d'aquesta diversitat de cobertes i paisatges, i els protegeixin de les dinàmiques de regeneració espontània del bosc, d'eventuals tales abusives o poc curoses i de la sobrefreqüentació, especialment en època de recollida de bolets i castanyes.

- Promoure el control i la gestió de les masses forestals per tal de reduir el risc d'incendi forestal i d'erosió, sobretot per l'obertura de noves pistes. En aquest sentit, cal impulsar la recuperació de les feixes conreades, on l'accessibilitat ho permeti, vinculades o no a activitats de turisme rural, i continuar endegant programes de gestió forestal amb herbívors (ruc, cabres, etc.) per a la gestió del sotabosc d'alguns espais. Cal també fomentar i promocionar les activitats productives associades a les explotacions forestals.
- Al massís del Montseny neixen nombrosos cursos d'aigua afluents de la Tordera, del Besòs i també del Ter. Destaquen la riera d'Arbúcies, la riera de l'Avencó i la de Vallcàrquera, entre d'altres, que es caracteritzen per la presència d'aigua durant tot l'any, i alguns salts d'aigua i gorgs d'elevat valor estètic. A més, aquests cursos d'aigua tenen boscos de ribera ben conservats amb vernedes d'interès ecològic. Una altra particularitat és la presència de nombroses indústries d'embotellament d'aigua. Cal regular i fiscalitzar aquestes captacions d'aigua realitzades en el sistema de rieres i cursos fluvials i establir restriccions en les transformacions i usos a les seves vores.
- Al Montseny hi ha un important patrimoni edificat de gran valor. És el cas de la muralla ibèrica de Montgròs, l'església de Sant Quirze d'Arbúcies i els castells de Tagamanent i Montsoriu. També resten nombroses esglésies romàniques, masies i pous de glaç i neu com a vestigi d'antigues activitats productives. És necessari gestionar i mantenir els edificis patrimonials pel seu valor identitari i paisatgístic i com a eina de promoció turística amb valor econòmic.
- Promoure la restauració de masies i vilars per garantir-ne la pervivència i mantenir-ne els valors històrics, arquitectònics i paisatgístics i també com a element d'atracció turística i de complement econòmic de les activitats agrícoles i ramaderes.
- Conservar el valor patrimonial de les carreteres històricament ben inserides al territori, com la GI-543 d'Arbúcies al coll de Revell, la BV-5301 que creua el nucli de Montseny i la BV-5114 de Campins al coll de Bordoriol.
- Elaborar estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes d'arranjament, modificació o construcció de noves infraestructures viàries, que incloguin les mesures d'integració paisatgística adients, especialment en el cas de la C-25 i la C-17.
- Evitar tant com sigui possible les grans construccions o instal·lacions, les alteracions geomorfològiques o altres elements potencialment distorsionadors del fons escènic emblemàtic del Montseny.

- Potenciar el manteniment de l'activitat agrícola i ramadera existent, amb la consolidació i el foment del turisme rural com a activitat complementària.
- Promoure la conservació del patrimoni rural construït, incloent-hi les cabanes de pastor, les eres de carboneig i els pous de neu o glaç, especialment entorn del corriol que puja del corral d'en Deumal fins a les Agudes. Als voltants d'aquest corriol es troba la més alta concentració de pous de tot el Montseny.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Habilitar una xarxa de vies secundàries de menor trànsit rodat com a itineraris per a la contemplació del paisatge, on s'incloguin la GI-543, la BV-5301 i la BV-5114 com a carreteres escèniques, que mantinguin les característiques i dimensions històriques, dotades de miradors per fer valer els elements de més interès paisatgístic i on es limiti la velocitat de circulació.
- Les noves infraestructures viàries que creuin el Montseny haurien de procurar la màxima integració paisatgística amb l'entorn. Col·locar elements de protecció i seguretat homogenis i discrets, coherents amb el seu caràcter de paisatge de muntanya protegit i d'alt valor estètic i natural.
- Vetllar perquè el creixement dels nuclis d'Aiguafreda, Arbúcies, Figaró-Montmany i Sant Feliu de Buixalleu sigui adjacent a les trames urbanes existents i s'ordenin uns accessos als nuclis de qualitat.
- Evitar que noves construccions interfereixin en la visió o alterin les construccions tradicionals de valor existents. Promoure l'adequació paisatgística de les instal·lacions associades a les explotacions agràries –granges, coberts, sitges, etc. De la mateixa manera, evitar les construccions d'alt impacte en emplaçaments

amb elevada exposició visual o als entorns dels elements de valor patrimonial.

- Promoure la restitució dels valors paisatgístics als llocs on s'han perdut per causa de processos d'explotació dels recursos geològics, com ara les pedreres a la banda oest o de l'Alt Congost.
- Desmantellar les línies elèctriques fora de servei i les que quedin obsoletes a mitjà termini amb la construcció de la línia de molt alta tensió.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del turó de l'Home, el castell de Tagamanent, els cims de les Agudes i el Matagalls i les Goitadores; els itineraris motoritzats entre Sant Celoni i Aiguafreda i entre Sant Celoni i Santa Fe, i itineraris a peu com el sender de gran recorregut GR-5 i GR-5-1 de Sant Celoni a Aiguafreda, la ruta entre Cànoves al pla de la Calma i la ruta entre la Garriga i Figaró-Montmany per la Pedra Dreta.
- Les actuacions en camins i miradors en els espais oberts han d'evitar-ne l'artificialització innecessària.
- Evitar tant com sigui possible la presència d'elements amb un impacte negatiu acusat que irrompin negativament en el primer pla del camp visual dels miradors i itineraris.
- Fomentar la rehabilitació de masies i altres construccions com a establiments hotelers, cases de colònies o equipaments diversos, i ordenar adequadament els espais incloent-hi les zones d'aparcament i esbarjo annexes.

16. Xaragalls del Vallès

Comarca:

Vallès Occidental i Baix Llobregat.

Superfície:

9.237 ha.

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Olesa de Montserrat, Viladecavalls, Abrera, Ullastrell, Terrassa, Sant Quirze del Vallès, Castellbisbal i Rubí.

512

*Can Xercavins, dins d'un dels espais de protecció preventiva, al marge oriental de la unitat, al terme municipal de Rubí.
Observatori del Paisatge*

Trets distintius

- Sector de la Depressió Prelitoral, o Vallès-Penedès, que es distingeix pel seu caràcter alterós amb llargues carenes i rieres ensotades i que s'interposa entre la plana del Vallès i la vall del Llobregat. Nombroses torrenteres i rieres hi tenen origen o la travessen. Destaca la riera del Morral, resultat de la confluència entre la riera de Gaià i la riera de Sant Jaume.
- Predomini del sòl forestal, bàsicament brolles i pinedes, sobretot en la meitat nord-occidental. Destaca la serra de Collcardús i els relleus que es troben a la seva base, tant per les característiques geològiques com botàniques i faunístiques.
- L'activitat agrària hi és residual però encara hi ha la presència de grans masies, algunes abandonades i d'altres reconvertides a altres usos no agraris.
- Presència de nombroses urbanitzacions de baixa densitat –algunes encara amb dèficits urbanístics importants–, instal·lacions industrials aïllades o en polígons industrials, infraestructures viàries i activitats extractives.
- Els pobles de Castellbisbal, Ullastrell i Viladecavalls se situen dalt de les carenes i gaudeixen d'àmplies vistes sobre la Regió Metropolitana de Barcelona i, en part, encara mantenen un cert caràcter rural.

Mirador

— Itinerari motoritzat

33 Castellbisbal - Ullastrell

158 Terrassa - Manresa

— Itinerari no motoritzat

31 Castellbisbal - Rubí - Ca n'Amat

32 Castellbisbal - Ullastrell

83 les Fonts - Olesa de Montserrat

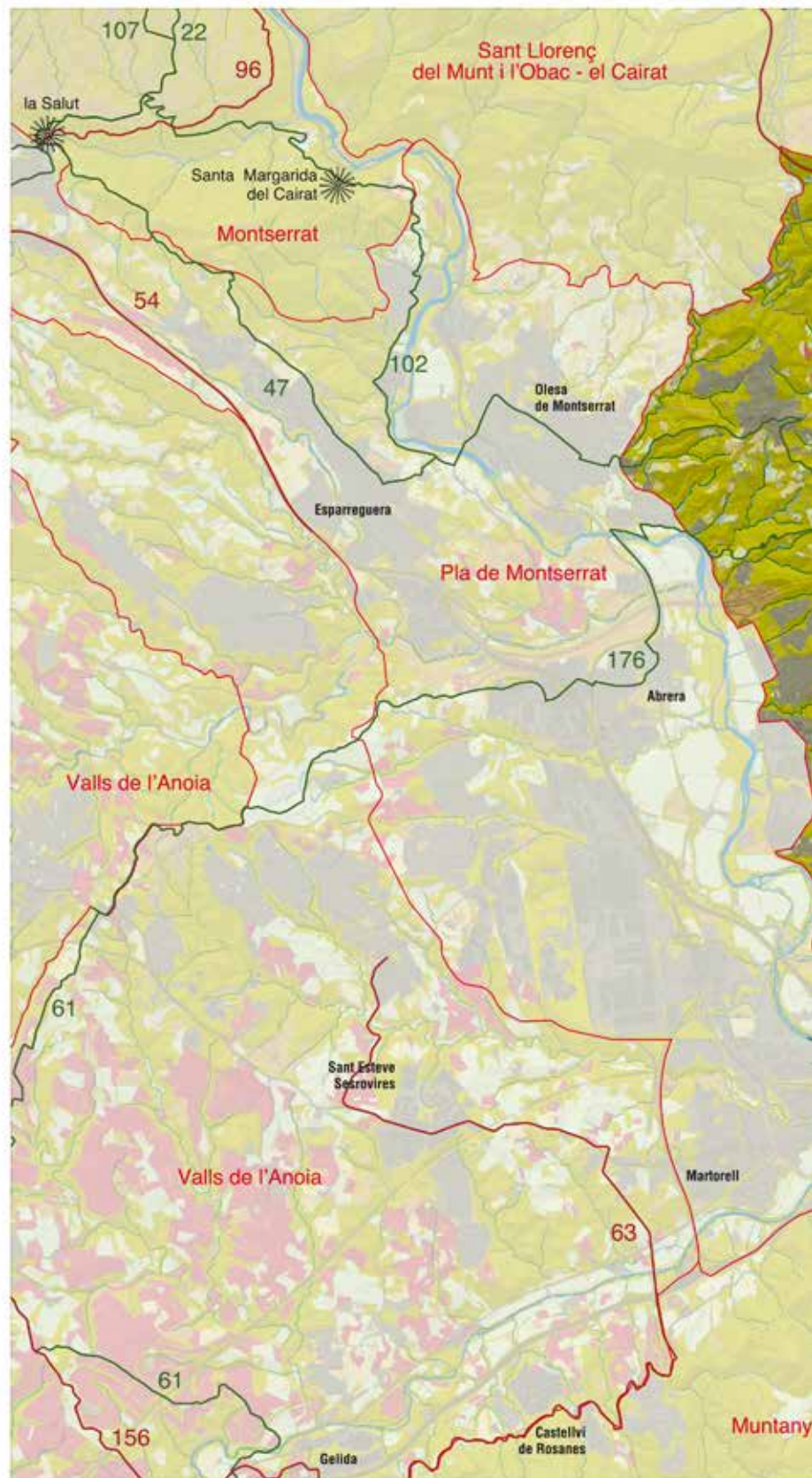
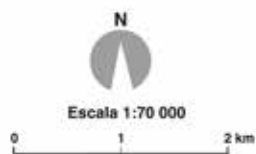
117 Rubí - Terrassa

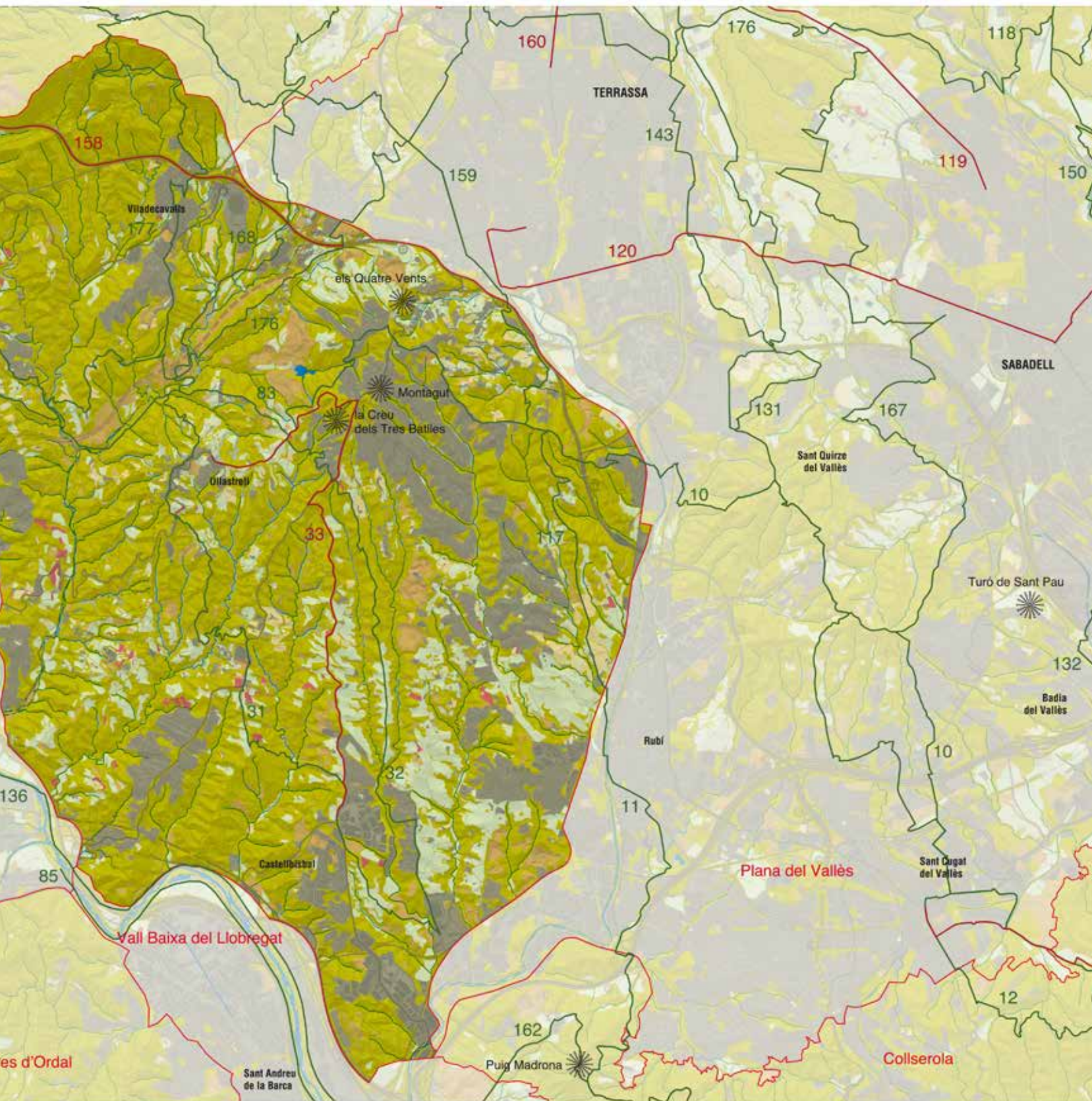
168 Ullastrell - Matadepera

176 Beguda Alta - Viladecavalls - Sabadell

177 Viladecavalls - Serra de Collcardús

514

Elements naturals del paisatge

El clima és de caràcter mediterrani litoral i la principal característica que el diferencia d'altres unitats veïnes és la influència constant del règim de vents, tant dels de ponent com de la marinada a l'estiu, fet propiciat pel seu caràcter alterós. Això evita la formació de la boira característica de la vall del Llobregat i dels sectors més enfonats de la plana vallesana i afavoreix un insolació elevada. Les precipitacions poden superar els 700 mm anuals, i les temperatures mitjanes, els 15 °C.

Al sector nord, es pot observar una sèrie estratigràfica bastant completa del triàsic de la Serralada Prelitoral. Just per sobre del poble de Viladecavalls, apareixen les pissarres paleozoïques que donen lloc a un relleu muntanyós però relativament ondulat, mentre que damunt seu apareixen els materials triàsics, amb una estreta franja de conglomerats silícis del Buntsandstein completament verticals, i els gresos i les calcàries del Muschelkalk, també molt plegats. Conjuntament constitueixen la serra de Collcardús, la zona de relleu més feréstec, que al turó del Ros assoleix els 639 m.

L'interès geològic d'aquest sector ha comportat la seva catalogació com a geòtop dins de l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya, amb la denominació Estació d'Olesa – Riera de Sant Jaume. La successió de materials geològics és especialment didàctica en aquest punt ja que majoritàriament estan en una disposició gairebé vertical i la riera de Sant Jaume els talla perpendicularment. Just a la zona de contacte amb la plana del Vallès s'ha catalogat un altre geòtop, l'anomenat Ribes Blaves, on hi ha un dels afloraments més excepcionals de roques de falla i on es posen en contacte els materials del sòcol paleozoic amb els materials de la depressió del Vallès, constituint una roca argilosa de color blavós extremament aixaragallada i de força impacte visual.

La resta del terreny està formada pels materials miocènics de la plana vallesana, que aquí constitueixen un bon exemple de condejecció d'un curs torrencial amb molt pendent i poca longi-

tud que desembocava en la depressió del Vallès, on dipositava els materials erosionats dels relleus del sector septentrional. Aquesta característica encara es fa patent en el relleu actual: mentre que Terrassa es troba a 300 m d'altitud i la vall del Llobregat a 50 m, la plana del Vallès no perd pendent de manera progressiva fins arribar al Llobregat sinó que es veu interrompuda per aquests materials més resistents a l'erosió –afectats també per moviments tectònics locals–, que en alguns punts es mantenen uns cent metres per sobre de la plana vallesana i, per tant, la seva entrega a la vall del Llobregat és més brusca.

Els materials predominants i que condicionen realment el relleu i el paisatge són les argiles grogues amb intercalacions de gresos i conglomerats, i els conglomerats grisos amb matriu arenosa i sense cimentar del miocè mitjà. L'extrem meridional està constituït per les argiles i els llims vermells de sedimentació continental del miocè inferior, que sovint han estat explotats per obtenir argiles. A la base poden aparèixer afloraments de tipus lacustre amb una alternança de materials lutítics vermells i bigarrats amb carbonats lacustres i palustres de colors grisosos i blanquinosos amb influències evaporítiques, materials que contenen una de les mostres més interessants de fauna i flora del miocè inferior continental i que han donat lloc al geòtop Successió miocena de la Costa Blanca.

Dos components de la xarxa hidrogràfica delimiten aquesta zona de relleu elevat que separa el Vallès de la vall del Llobregat: a llevant, la riera de Rubí i, a ponent, el riu Llobregat. Però les rieres que la travessen o que hi neixen tenen un paper primordial en la definició fisiogràfica, ja que en pocs quilòmetres han de superar desnivells notables per desembocar al Llobregat, la qual cosa fa que s'encaixin profundament en les argiles i conglomerats sense cimentar del miocè i configurin un paisatge especialment singular a causa del contrast entre les carenes altes i allargassades i l'ensotada xarxa de rieres i torrents.

La xarxa hidrogràfica del sector nord-occidental desemboca directament al Llobregat a través de la riera del Morral, que recull les aigües de les rieres de Sant Jaume i de Gaià que, al seu torn, tenen

516

Vista de part dels termes municipals de Viladecavalls i d'Olesa de Montserrat; al centre s'observa la zona de Ribes Blaves. Observatori del Paisatge

Riera de Sant Jaume, que neix a la Serralada Prelitoral, en el seu transcurs entre Olesa de Montserrat i Viladecavalls. Observatori del Paisatge

l'origen en la Serralada Prelitoral i, per tant, migparteixen aquest territori. El sector central també drena directament al Llobregat a través de petites rieres com la del Salze o la de Pegueres que, tot i el seu curs limitat, també circulen profundament encaixades. El sector de llevant està constituït per un seguit de petits torrents que desemboquen directament a la riera de Rubí.

L'extrem nord és eminentment forestal i abasta la major part del terme de Viladecavalls i part del d'Ullastrell. Hi predomina la pineda de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb sotabosc constituït per brolla de romaní (*Rosmarinus officinalis*) i llentiscle (*Pistacia lentiscus*), la qual s'enriqueix notablement amb altres espècies en els relleus de la serra de Collcardús on, al sotabosc, l'alzina (*Quercus ilex*) va agafant protagonisme i esdevenen abundants l'arboç (*Arbutus unedo*), el bruc d'hivern (*Erica multiflora*) i el bruc d'escombres (*Erica scoparia*), l'estepa blanca (*Cistus albidus*) i l'estepa negra (*Cistus monspeliensis*), l'arítlol (*Smilax aspera*), etc. En aquest mateix sector nord-occidental, les rieres de Sant Jaume, de Gaià i del Morral mantenen una interessant vegetació de ribera amb àlbers (*Populus alba*), pollancre (*Populus nigra*), salzes (*Salix alba*) i joncs (*Juncus* sp.). El sector central i de ponent es caracteritza per mantenir encara una activitat agrícola basada en productes d'horta i arbres fruiters.

Evolució històrica del paisatge

La presència humana ha estat constant en aquesta unitat i, per tant, el seu paisatge sempre ha tingut un alt grau d'humanització. Com a exemple de l'ocupació més primerenca es pot citar la localització d'un centre de producció i explotació de sílex del paleolític mitjà a Can Fonollet (Rubí), la troballa de material del neolític a Sant Muç (Rubí) o les interessants troballes de material arqueològic del calcolític a la cova de les Pedres (Viladecavalls).

Per les troballes d'època romana es pot deduir que en aquest període es devia produir ja una primera ocupació i explotació generalitzada del territori de tot el Vallès i el Baix Llobregat i, especialment en els sectors més propers a la plana i al Llobregat. En són bons exemples les nombroses troballes d'època romana a Castellbisbal (municipi al qual pertany part del pont del Diable, també d'origen romà), a Rubí (Ca n'Ametller, Can Ximelis, Cova Solera, etc.) a Terrassa i a Viladecavalls.

A l'època medieval va aparèixer un nou model d'ocupació del territori basat en l'existència de castells i de nuclis de població que s'establien a redós seu. Actualment encara persisteixen les restes del castell Bisbal (Castellbisbal), documentat el 1035 prop de la capella de Sant Vicenç del Castell, del castell de Voltretra (Abrera), documentat el 1041 o del castell de Toudell (Viladecavalls), del segle IX.

Un bon exemple de la continuïtat del procés d'ocupació humana del territori podria ser l'ermita de Sant Miquel de Toudell (Viladecavalls), documentada el 1157, de la qual s'ha trobat una antiga necròpolis romana, i el cementiri de la qual es va mantenir fins al 1874.

El model d'ocupació del territori basat en l'existència de masies disperses, amb arrels romanes, va tornar a agafar protagonisme en època medieval –les masies de can Xercavins i can Balasc (Rubí) són del segle XII–, però es va generalitzar els segles XIV i XV, de manera que la major part de les masies existents tenen antecedents d'aquest període. Des del punt de vista productiu i d'incidència sobre el paisatge, una de les etapes més decisives va ser la de finals del segle XVIII, quan es van edificar masies amb grans cellers que mostren clarament el procés d'extensió i especialització dels conreus que s'estava produint, basat en la producció de cereals, vinya i oliveres, i que va arribar sense massa canvis fins al segle XX.

517

La comparativa entre els anys 1946 i 2016 del municipi de Castellbisbal evidencia la transformació del paisatge des d'un predomini agrícola a un predomini industrial i residencial. ICGC

A principis del segle xx, l'èxit d'aquest model productiu es va veure reflectit en la creació del sindicat agrícola olesà (1917), centrat en la producció d'oli i, més tard, en el celler cooperatiu d'Ullastrell, dedicat a la producció de vi. També en aquesta època van aparèixer les grans masies de caràcter senyorial que encara avui són fites importants en el paisatge, com és el cas de can Boixeres (Viladecavalls), can Palet (Ullastrell), can Coromines (Castellbisbal), etc.

Així, doncs, fins no fa gaires decennis, el paisatge presentava un fisiognomia força específica. El full topogràfic núm. 392 del mapa a escala 1:50.000 de l'Institut Geogràfic y Catastral de l'any 1952 mostra com gairebé tot el territori estava ocupat per cultius, de vinya a Rubí, Castellbisbal, Ullastrell i Abrera, i de vinya i oliveres a Olesa de Montserrat. Aquesta ocupació quasi total de l'espai per l'agricultura només tenia excepcions en algunes de les rieres que travessen la unitat i, especialment, a la meitat septentrional del municipi de Viladecavalls, on ja apareix tot un ampli sector forestal. Aquest sector forestal, possiblement ja era el resultat d'un primer abandonament del conreu de la vinya que es va produir després de la crisi de la fil·loxera en els llocs de relleu més abrupte que van ser, doncs, els primers a reforestar-se. Paradoxalment, aquest espai forestal ara ha esdevingut un dels indrets de més interès ecològic.

La segona meitat del segle xx va ser el moment de l'enfonsament de l'activitat agrària, que en pocs decennis va passar de ser predominant a gairebé anecdòtica. La vinya n'és un bon exemple, ja que va passar de ser l'element hegemònic en el paisatge a ocupar l'any 1999 només 9 ha a Ullastrell i 15 ha a Castellbisbal, els municipis que abans eren els principals productors de vi. I aquesta xifra ha continuat minvant durant la darrera dècada. Aquest canvi es pot constatar també en els textos de bons coneixedors d'aquest territori que es reproduïen tot seguit. El primer, del 1961, encara parla dels municipis com un territori eminentment agrícola, mentre que el segon, de només tretze anys més tard, ja palesa la tendència a l'abandonament de la vinya:

«Castellbisbal és un dels pobles del Vallès que s'han mantingut més eminentment agrícoles [...]. El vi que es cull en les seves terres és de graus i de bon bocam. La seva anomenada és anyenca. Són moltes les cases del nucli urbà amb cellers i cups, penyores de la tradició vinífera del terme, on les vinyes exposen llurs gales al costat de l'austeritat de les oliveres i del goig dels arbres fruiters, en el quals devia pensar aquell castellsbisbalenc que durant la guerra proposà posar al poble el nom de Fruiters del Vallès». Ferran Canyameres, *El Vallès, Vigor i bellesa* (1961).

Al volum III (1974) de la Geografia de Catalunya dirigida per Lluís Solé Sabarís, se cita Castellbisbal com a «exemple de reducte predominantment agrícola, enmig de poblacions en procés actual de transformació per la indústria» i esmenta que «queda una forta proporció vitícola a Ustrell», però malgrat el predomini de la vinya, ja s'indica la tendència que aquest conreu té al sector de ponent de la comarca del Vallès: «la vinya, que havia estat ací més estesa, ha sofert també una gran regressió sense que hagi estat sempre substituïda per altres conreus».

D'aquestes constatacions, la més transcendent des del punt de vista del paisatge no és tant la minva continuada de l'espai ocu-

pat per la vinya sinó que, com molt bé es diu a la Geografia de Catalunya de 1974, la vinya no ha estat substituïda per cap altre conreu, i aquest és el principal fet que condiona el paisatge. És així, doncs, com a partir dels anys setanta bona part del territori va quedar mig abandonat, amb les repercussions paisatgístiques i ambientals que això comporta.

També va ser a la dècada dels anys seixanta i setanta quan van aparèixer les primeres urbanitzacions, que ara han esdevingut omnipresents i que en els seus inicis es van establir al marge de qualsevol legalitat urbanística. Aquest fet ha comportat que la gestió municipal d'aquests espais s'hagi centrat en la superació dels importants dèficits urbanístics i de serveis, que en força casos encara no han estat completament superats. Aquesta pressió per redreçar uns problemes urbanístics francament greus, possiblement ha limitat la capacitat dels municipis per establir un model de gestió coherent per al conjunt de l'espai i per evitar les repercussions que l'abandonament de l'activitat agrícola ha comportat.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Els Xaragalls del Vallès, d'ençà de l'enfonsament del conreu de la vinya, corre el risc de convertir-se en una mena de «pati del darrere» de bona part dels municipis que la componen i que miren cap a la plana del Vallès o la vall del Llobregat, ja que va patint un procés continuat de banalització i de despersonalització del paisatge. Aquesta imatge i percepció, ja intuïda des dels anys seixanta, s'ha produït bàsicament per una expansió de la urbanització residencial i del desenvolupament de polígons industrials als municipis de Castellbisbal, Rubí i Viladecavalls, i un important impacte de les activitats extractives, bàsicament d'argiles i de graves, especialment en aquests mateixos municipis i en la part del municipi de Terrassa. També s'ha vist com les infraestructures viàries i ferroviàries n'han anat erosionant el perímetre.

Una de les poques vinyes que queden en aquesta unitat. Observatori del Paisatge

Mentre que l'extrem nord continua mantenint des de fa decennis el paisatge forestal, el sector central i de ponent es caracteritza per mantenir encara una activitat agrícola basada en productes d'horta i arbres fruiters, que genera un paisatge menys valorat que el paisatge de vinyes que tan sols fa poques dècades cobria la major part del terreny. Actualment es va produint una degradació constant dels valors paisatgístics com a resultat de la implantació d'activitats marginals o de la pèrdua de qualitat de les existents: desmunts i terraplens, construccions precàries mig hortícoles mig residencials, proliferació de tanques, alguna indústria aïllada, abocaments d'aigües residuals d'aquestes instal·lacions disperses, etc.

L'abandonament de l'agricultura també va propiciar una reforestació espontània de bona part de l'espai, però el foc va aparèixer ben aviat. Entre l'espectacular incendi del 1994 i el del 2005 es van cremar més de 1.600 ha del sector central, de manera que el bosc va ser substituït per una migrada brolla de romaní i llentiscle però amb una puixant repoblació natural de pi blanc, que en pocs decennis pot tornar a cobrir de vegetació arbòria aquestes carenes si un nou incendi no ho impedeix, ja que el risc continua sent elevat, atès que el sector nord és quasi enterament forestal i la pineda que el recobreix presenta una elevada inflamabilitat.

A part del risc d'incendi ja esmentat, s'han de tenir presents altres riscos que es donen. Primerament, l'erosió ha estat l'agent natural que ha modelat alguns dels sectors més interessants, com els estrets congostos entre argiles pels quals circulen la major part de les rieres que hi neixen o la travessen. Tanmateix, cal evitar el risc d'erosió que es genera com a conseqüència de l'activitat antròpica, risc que es concentra als espais afectats per activitats extractives i per moviments de terres deguts a la construcció de noves infraestructures de mobilitat i d'àrees residencials o industrials. L'altre risc que cal tenir en compte és el risc d'inundació, que bàsicament se circumscriu a l'àmbit de la riera de Gaià i la riera del Morral del Molí, tot i que aquestes rieres circulen de manera molt encaixada i generalment allunyades de nuclis de població i d'altres llocs habitats, cosa que en disminueix la perillositat.

Els usos del sòl que han experimentat un increment més marcat són els que corresponen a les categories de major artificialització: sòls amb vegetació escassa, urbanitzacions, infraestructures viàries i zones industrials. Concretament a la part sud-oriental és on els usos del sòl s'han transformat de manera més dràstica, i han donat lloc a una major alteració del paisatge, ja que no es tracta d'una degradació de l'activitat agrària o forestal, sinó d'una continuada implantació d'activitats i usos industrials sense un grau d'ordenació i d'integració ambiental i paisatgística suficients: urbanitzacions residencials de baixa densitat, polígons industrials, infraestructures viàries i terraplens i desmunts es combinen de manera sovint caòtica. Alguns municipis han esmerçat molts esforços a redreçar aquesta situació heretada d'èpoques predemocràtiques, tot i que no sempre han aconseguit corregir una situació que supera les seves possibilitats. Puntualment, encara s'hi mantenen algunes pinedes prou extenses, com per exemple a l'entorn de torrent de Pegueres a Castellbisbal o al bosc de Can Roig a Rubí.

Possiblement, el principal problema no és tant que disminueixin els usos agraris i augmentin els usos urbans i les infraestructures sinó

que, un cop desaparegut el conreu de la vinya, cap altra activitat agrària ha tingut la capacitat d'ordenar de forma conjunta el territori, de manera que s'ha ensorrat un model agrari sense ser substituït per cap altre. Això ha contribuït a l'augment d'usos i instal·lacions heterogenis, de baixa qualitat paisatgística, que s'han escampat arreu del territori i han generat una sensació creixent d'abandonament.

Tres nuclis urbans amb arrels rurals se situen en punts força vistosos i tenen un marcat interès paisatgístic: Castellbisbal, Ullastrell i Viladecavalls. Castellbisbal (amb una població de 12.277 habitants el 2016) és el municipi que més ha crescut i canviat, mentre que Ullastrell (l'únic municipi que té el terme totalment inclòs dins aquesta unitat i amb una població de 2.039 habitants), si bé no ha pogut fer front a les necessitats de millora paisatgística del conjunt del seu terme, ha estat el que més ha contingut l'onada urbanitzadora, manté encara avui una certa tradició rural i gaudeix d'una situació privilegiada al capdamunt d'una de les principals carenes. Viladecavalls, amb 7.354 habitants, es trobaria en una situació intermèdia.

Però el fenomen que més ha marcat el paisatge ha estat, com s'esmentava, la implantació des dels anys 60 del segle xx d'urbanitzacions residencials de baixa densitat i, en general, de baixa qualitat arquitectònica i paisatgística, i amb marcats déficits urbanístics per haver-se construït moltes d'elles, en origen, al marge del planejament. Els primers ajuntaments democràtics es van trobar un elevat nombre d'urbanitzacions i residències aïllades que en més del 70% dels casos eren il·legals, motiu pel qual van haver d'iniciar un procés de legalització i de pal·liació dels importants déficits urbanístics. Actualment, hi ha urbanitzacions a tots els municipis. El cas més destacat, pel seu alt impacte, és el de Rubí, mentre que Ullastrell destaca, com ja s'ha esmentat, per la contenció. En aquest sentit, destaquen les urbanitzacions de Torre de Can Pepito (Viladecavalls), Can Corbera (Viladecavalls), zona est

Les urbanitzacions residencials són el principal impacte sobre el territori d'aquesta unitat. Vista d'una urbanització al municipi de Castellbisbal. Observatori del Paisatge

de les Fonts (Terrassa, Sant Quirze del Vallès), Ca n'Amat (Ullastrell), zona sud de Can Barceló (Rubí), les Valls de Sant Muç (Rubí), Ximelis i les urbanitzacions al voltant del turó de Can Pujol (Rubí), Can Santeugini (Castellbisbal) i les Carpes de Vilalba (Abrera).

L'impacte dels efectes de l'establiment de polígons industrials, generalment amb una integració paisatgística deficient, s'ha circumscrit al sector més proper a la riera de Rubí i a la zona entre Terrassa i Viladecavalls. En aquest mateix sentit, l'elevada demanda d'ubicar en el sòl no urbanitzable activitats rústiques, serveis tècnics o equipaments incompatibles amb sòls urbans ha propiciat l'establiment de gran quantitat d'activitats molt diverses amb una escassa qualitat estètica (gosses, estacions transformadores, aparcaments de vehicles, magatzems de materials de construcció, activitats agropecuàries aïllades, etc.) que, per acumulació, incideixen negativament en el paisatge.

Durant els darrers anys, el planejament urbanístic ha esmerçat molts esforços a superar els dèficits urbanístics de les nombroses urbanitzacions, però possiblement aquest esforç ha dificultat la necessària gestió del conjunt del territori. A partir de les previsions del planejament urbanístic vigent i de les propostes dels documents del Pla territorial metropolità de Barcelona, no s'anticipa cap canvi significatiu pel que fa a la millora de la seva qualitat paisatgística. El Pla territorial metropolità de Barcelona preveu el manteniment del paisatge forestal i agrari en la meitat nord-occidental, i la reestructuració urbana de les grans urbanitzacions resultants de l'anterior model de desenvolupament urbanístic basat en les urbanitzacions residencials de baixa densitat per a segona residència, que avui dia s'estan reconvertint en àrees de residència permanent, amb la finalitat d'intensificar la urbanitat global del conjunt.

El Pla territorial metropolità qualifica tota la franja oriental d'aquest territori, que pertany als termes de Terrassa i Rubí, com a espais de protecció preventiva, qualificació que representa un primer grau de protecció que no exclou, però, que justificadament s'hi puguin delimitar àrees per ser urbanitzades i edificades i que s'hi puguin admetre implantacions d'activitats o instal·lacions de valor estratègic general i d'especial interès per al territori.

La situació estratègica entre zones molt denses ha comportat que el seu perímetre es vagi erosionant per un nombre creixent d'infraestructures viàries i ferroviàries, especialment en els extrems nord i sud, que van sent ocupats de manera continuada per noves vies de comunicació. Al sector sud-est també hi ha moltes línies elèctriques d'alta tensió que la creuen i que acaben concentrant-se en el terme de Rubí, on hi ha una important estació transformadora.

Pel que fa a les infraestructures viàries, el límit nord-oriental és resseguit per l'autopista C-16, de Barcelona a Manresa i a l'extrem sud l'AP-7 i l'A-2 només la toquen puntualment. Una de les alteracions més importants i recents del paisatge és la construcció de l'autovia orbital de Barcelona B-40 –l'anomenat Quart Cinturó– ja que en el tram entre Terrassa i Abrera migparteix la regió per un dels punts més sensibles i fins ara de més qualitat paisatgística, al llarg de la riera de Gaià i la riera del Morral. S'espera que la implementació completa de les mesures de restauració paisatgística que acompanyin el projecte executiu del Quart Cinturó minori tant

Les graves i les argiles són els materials més aprofitats a les zones d'activitat extractiva, Observatori del Paisatge

com sigui possible els efectes d'aquesta infraestructura sobre el paisatge forestal i agrari de la meitat nord-occidental.

L'establiment d'infraestructures ferroviàries ja es va iniciar molt aviat, el 1859, amb la construcció de la línia de la Renfe de Barcelona a Lleida per Terrassa i Manresa, que la creua pel terme de Viladecavalls. Però l'impacte més notable és el causat per les nombroses línies de tren que travessen pel sud, al llarg del Llobregat: Renfe, Ferrocarrils de la Generalitat i, més recentment, la nova línia del tren d'alta velocitat. El projecte de ferrocarril orbital metropolità, en revisió, pot incidir en el seu dia en el paisatge d'una manera significativa ja que, tot i que part del traçat està previst que sigui en túnels, en la proposta en revisió hi ha prevista la construcció de diversos viaductes per salvar els desnivells.

També són destacables les nombroses activitats extractives que s'han establert per aprofitar les graves i les argiles del subsòl. La integració paisatgística d'aquestes activitats mentre estaven en funcionament i un cop clausurades no ha estat sempre prou correcta. En aquest sentit, destaquen les activitats extractives com la de Can Poal, la gravera del Pla de la Llebre, la pedrera del Mimó, la pedrera de Can Carreres i la de Can Pi de la Serra.

Finalment, de manera sintètica, es podria dir que les actuacions i inversions públiques amb possibles repercussions positives sobre el paisatge són les que s'estan duent a terme per millorar la integració, fins ara molt baixa, de les zones urbanitzades, de determinades activitats industrials i de les infraestructures. Pel que fa als espais naturals i agraris, no semblen objecte de cap tipus de gestió. Com a excepció es podria citar la xarxa de camins senyalitzats del Vallès Natural o la incorporació de la serra de Collcardús dins el Pla d'espais d'interès natural i la xarxa Natura 2000.

Expressió artística del paisatge

La poca extensió, una certa situació marginal d'aquest espai en relació amb els municipis importants que l'envolten, com Terras-

sa, Rubí, Abrera o Olesa de Montserrat, així com el baix nombre d'habitants dels pobles que hi ha al seu interior, no ha propiciat l'aparició de gaires expressions artístiques del paisatge més enllà d'iniciatives individuals de repercussió exclusivament local.

Tanmateix, és destacable que, fruit de la situació topogràfica elevada, els tres pobles que es troben a l'interior (Castellbisbal, Ullastrell i Viladecavalls) presumeixen de les àmplies vistes de què gaudeixen. En el llibre *El Vallès. Vigor i bellesa* (1961), el terrassenc Ferran Canyameres ja posava en relleu aquesta característica:

«Ullastrell és una balconada oberta al paisatge que l'envolta i que s'estén, amb Montserrat per un cantó i Sant Llorenç del Munt per un altre, pobles i pobles enllà d'enllà, i masies i masies entre bosc, vinya i camps, tot puntejat per l'argent de les oliveres. [...] Castellbisbal] es troba a dalt d'una muntanyola argilenca que, com punta avançada del Vallès Occidental, sembla escapar-se'n per gaudir de les riberes fèrtils del riu Llobregat [...] El panorama que es contempla des de Viladecavalls és amplíssim, amb el cementiri al cim d'un pujol, els estreps i la mola de Sant Llorenç del Munt a una banda i el crestall de Montserrat a l'altra. Masies vetustes i infatigables, bells i grans casals es destaquen al centre d'un parc i a mig camí del Llobregat [...]» (Canyameres, 1961).

Els Xaragalls del Vallès han estat habitualment percebuts com una part integrant del Vallès, tot i que amb una morfologia molt alterosa. Així, el geògraf Pau Vila ja va escriure a la dècada de 1930 el següent:

«L'esguard resta sempre sorprès i encantat de la varietat de paisatges que el Vallès presenta d'un cap a l'altre. Vegetació i colorit són ben diferents, si contemplem el Tibidabo i les muntanyes de Marina, dels que trobem, quan ens mirem el Sant Llorenç, amb la Serralada de l'Interior, o bé el massís alterós del Montseny. Aquesta diversitat d'aspectes naturals, que les muntanyes vallesanes presenten és encara enriquida per la gamma dels paisatges del pla; evocuem, si més no, la multiplicitat de variants que ens donen les terres suaument ondulades del Vallès oriental o bé les altres més trencades, de la part occidental de la comarca. És una diversitat que es desdobla en una infinitat de matisos allí on la terra plana es confon amb la muntanya.» (Vila, 1930: p. 7).

Aquesta mateixa percepció és exposada, anys després, amb altres paraules, per un altre geògraf, Salvador Llobet:

«Malgrat la uniformitat comarcal de la depressió, voltada de muntanyes a excepció del portell de Castellbisbal a Ustrell i Viladecavalls, el qual dona camí al Baix Llobregat i al Penedès, la plana vallesana no té pertot les mateixes característiques. Des del Congost a la Tordera, més dissecada la plana, més encaixades les valls de les rieres i els torrents descendents del Montseny, hi predominen les terres de secà. Des de Granollers a Sabadell les amples valls al·luvials donen una fesomia i una ondulació pròpies a la plana central amb molts centres de població i una agricultura amb moltes llenques de regadiu. En canvi, fins a les terres d'Ustrell i Castellbisbal, amb abundants dipòsits pedregosos de peu de muntanya al peu de la serralada i amb les capçaleres dels torrents, afluents directes del Llobregat, que endinsen la seva forta erosió avivada pel baix

nivell de base d'aquest riu, han dissecat les carenes que tenen poques reserves d'aigua i donen a aquest sector més occidental un relleu més trencat, un terreny potser menys fèrtil, que ha estat adequat al conreu arbustiu i arborícola, ajudat a vegades pel recer muntanyenc, i amb pocs nuclis de població com a resultant.» (Llobet, 1968: p. 367-368).

Valors en el paisatge

Destaca el sector nord-occidental pel caràcter forestal; especialment, la serra de Collcardús –inclosa dins el Pla d'espais d'interès natural i la xarxa Natura 2000– i tot el conjunt de rieres i torrenteres que hi neixen o la travessen, com les rieres de Sant Jaume, de Gaià i del Morral. El valor geològic també és notori, amb tres geozones catalogades dins de l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya. D'altra banda, cal destacar el valor connector, ja que posa en relació la Serralada Prelitoral amb la Litoral, concretament formant part del corredor Obac-Olorda.

Des del punt de vista històric, conté nombrosos elements del patrimoni arqueològic i arquitectònic, alguns classificats com a bé cultural d'interès nacional, que van des del paleolític fins a les masies senyoriales i algunes construccions modernistes, com el campanar de l'església de Santa Maria d'Ullastrell, de principis del segle XIX. De totes les èpoques intermèdies hi ha elements del patrimoni prou representatius i destacats.

En èpoques anteriors se celebraven aplecs a determinades ermites, com ara l'aplec dels xatos a Sant Muç (Rubí), però actualment aquestes manifestacions han perdut una bona part de la seva importància.

Campanar modernista de l'església parroquial de Santa Maria d'Ullastrell, obra de l'arquitecte terrassenc Lluís Muncunill. Àngela Llop

D'altra banda, en tots els termes municipals inclosos, hi ha valors de caràcter simbòlic o identitari, però que no sobrepassen l'àmbit estrictament local. Tot i això, l'amplitud del paisatge que s'observa des de nombrosos punts fa que els amplis horitzons es puguin considerar un valor propi molt valorat per la població.

Pel que fa als valors productius, amb la pràctica desaparició del conreu de la vinya, l'activitat agrícola dedicada a la producció de productes d'horta i de fruita se circumscriu als mercats de proximitat. Les especials característiques del substrat geològic han portat a l'explotació de nombrosos terrals d'argiles d'elevada qualitat, però la forma com s'exploten o com han estat restaurades ha fet que la població ho percebi més com un impacte que com un valor.

El fet que sigui una zona de relleu elevat entre la plana del Vallès i la vall del Llobregat fa que destaquí des del punt de vista topogràfic i ofereixi àmplies vistes de la Regió Metropolitana de Barcelona i de les serres que l'envolten –com passa a Castellbisbal, Terrassa i Ullastrell–, i que presenti interessants valors de contrast, com és la combinació de carenes elevades i allargassades i de profundes i estretes valls i rieres.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

522

A causa de les característiques topogràfiques, que és una zona elevada entre la plana del Vallès i la vall del Llobregat, totes les carenes permeten contemplar un paisatge tan ampli com espectacular: la Serralada Prelitoral, des del Montseny a Montserrat; la Serralada Litoral, des de la serra de Marina a Ordal; la plana del Vallès, amb Terrassa als seus peus, i la vall del Llobregat fins al delta.

Les principals carreteres que travessen l'espai ho fan precisament per les carenes més elevades, i des de totes es gaudeix d'un ampli paisatge. Per exemple, la carretera C-243c en el tram de Terrassa a Martorell, i les dues carreteres que en surten, la B-151/B-150 (itinerari motoritzat 33), que va a Castellbisbal i la vall del Llobre-

L'autopista C-16 al terme de Viladecavalls. Observatori del Paisatge

gat, i la BV-1203/1202, que passa per Ullastrell i es dirigeix cap a Abrera. També destaca la C-16 que transcorre pel nord, sota la serra de Collcardús, i enllaça Terrassa amb Manresa passant per Vacarisses (itinerari motoritzat 158).

També és travessada pels camins romeus de Barcelona a Montserrat, ja sigui el GR-6 per la serra de les Martines i l'engorjat de la riera de Gaià (itinerari a peu 83), o bé a través de les valls dels torrents de Pegueres i de Salzes per les Casetes de ca n'Oliveró i Ullastrell (una ruta més moderna, proposada per les entitats jacobees). El tram de la riera de Gaià entre can Cabassa i la pujada a la riera de Sant Jaume és considerat per les entitats excursionistes barcelonines com el sector amb més encant de tot el trajecte, tot i que amb la construcció de la nova Autovia Orbital de Barcelona B-40 aquesta percepció pot estar canviant substancialment. També es pot resseguir a través de la xarxa de camins senyalitzats del Vallès Natural.

Altres senders de gran recorregut també la creuen i esdevenen uns itineraris molt complets a causa de l'extensió i la continuïtat que tenen amb d'altres GR o rutes més locals. És el cas del GR-97 (itinerari a peu 117), que es creua amb el GR-6 (itinerari a peu 74, que ve de Terrassa per la carena del Pèlag) a la riera de Sant Jaume, a can Cabassa. A la mateixa zona s'uneixen dos itineraris provinents del nord, de la serra de Collcardús (itinerari a peu 177) i de Matadepera (itinerari a peu 168).

Finalment, destaquen els itineraris de la zona central i meridional que enllacen Castellbisbal amb Ullastrell (itineraris a peu 31 i 32) i travessen l'àrea més agroforestal.

Si bé des de qualsevol d'aquests pobles o de les carreteres que els uneixen es gaudeix d'àmplies vistes i de les serralades i planes que l'envolten, alguns punts són especialment recomanables. A la C-243c, l'anomenada zona dels Quatre Vents ja permet suposar que es tracta d'un indret obert als quatre punts cardinals, i en aquesta mateixa zona diversos indrets comparteixen el topònim Vista Alegre. Aquí mateix també destaquen els miradors de la Creu dels Tres Batlles i de Castellnou/Ullastrell.

Altres miradors recomanables se situen a les immediacions dels nuclis urbans. A Ullastrell destaca el turó del Rector, un mirador amb vistes a les muntanyes de Montserrat i de Sant Llorenç del Munt des d'on es poden divisar més de trenta pobles. A Castellbisbal s'ha creat un parc públic a l'entorn de la capella de Sant Vicenç del Castell, bastida dalt d'un prominent penya-segat amb vistes panoràmiques sobre la vall del Llobregat.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'abandonament de l'activitat agrària centrada en la vinya s'ha produït sense que cap altre ús agrari l'hagi substituït com a element estructurador del territori.

- Manca de gestió de l'espai PEIN de la Serra de Collcardús, així com dels altres espais forestals, la qual cosa incrementa el risc d'incendi.
- L'activitat extractiva, tant finalitzada com parcialment activa, provoca unes marques ben recognoscibles al territori, que en alguns casos són molt difícils de cicatritzar.
- La diversitat i el nombre de construccions aïllades en sòl no urbanitzable, que periurbanitzen i banalitzen el paisatge.
- Les nombroses urbanitzacions de baixa densitat, edificades sense tenir en compte la integració paisatgística, així com el seguit d'infraestructures per realitzar a fi d'assegurar els serveis bàsics per als residents.

Amenaces

- La banalització del paisatge, especialment a causa de la implantació d'instal·lacions i activitats marginals, tant en espais urbans i industrials com en espais agraris (barraques, tanques, talussos, etc.).
- La implantació de noves infraestructures viàries que, com la construcció de l'autovia orbital de Barcelona B-40, poden afectar sectors ben conservats.
- El ric patrimoni construït en l'espai rural corre el risc de desaparèixer per la manca de gestió i el canvi d'usos del sòl.

Fortaleses

- Està situada enmig de la Regió Metropolitana de Barcelona i entre zones d'alta densitat d'ocupació, però encara amb valors naturals i paisatgístics remarcables i àmplies vistes sobre l'entorn metropolità.
- Constitueix un espai natural de certa extensió i amb valor connector entre les serralades Prelitoral i Litoral.
- Manté un patrimoni arquitectònic (ermites, masies, etc.) força remarcable.
- La situació paisatgística estratègica dels tres pobles, situats a les carenes.
- Els senders de gran recorregut GR-97 i GR-6, com a itineraris d'interès del conjunt de Catalunya. Destaca el GR-6 com a camí romeu de Barcelona a Montserrat.

Oportunitats

- Encara manté un medi natural de qualitat i ofereix activitats relacionades amb el lleure en els espais oberts al bell mig de la Regió Metropolitana de Barcelona, que poden ajudar al manteniment i la gestió d'aquest paisatge.
- L'atractiu turístic dels seus valors paisatgístics i les vistes que ofereix sobre una bona part de la Regió Metropolitana de Barcelona,

així com el fet de mantenir alguns elements històrics i arquitectònics de notable valor.

- Encara es manté una certa tradició agrària i és possible pensar a reforçar-la o a cercar nous productes i orientacions.
- El fet que hi hagi una gran quantitat d'urbanitzacions pot donar lloc a l'execució de programes pilot d'aplicació de mesures d'integració paisatgística i de restauració de l'entorn per esdevenir així un exemple per a altres zones amb presència d'urbanitzacions poc integrades en el paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- OQP1.** Un paisatge natural de Xaragalls del Vallès ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Unes urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.
- OQP3.** Una xarxa de rius, rieres de Sant Jaume, de Gaià i del Morral i fonts salvaguardats com a components del paisatge singulars i valuosos.
- OQP4.** Unes línies elèctriques integrades en el paisatge i que proporcionin els serveis urbanístics necessaris sense comprometre la permeabilitat ecològica, amb unes línies d'alta tensió amb el mínim impacte visual possible sobre els fons escènics.
- OQP5.** Unes àrees especialitzades d'ús industrial, logístic, comercial, d'oci o d'altres usos terciaris, ubicades en zones visuals no preferents i dissenyades tenint en compte la integració amb l'entorn.
- OQP6.** Unes activitats extractives ben integrades en l'entorn.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges dels Xaragalls del Vallès.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir i restaurar les rieres de Sant Jaume, de Gaià i del Morral a fi de garantir-ne la viabilitat ecològica i la preservació dels valors més rellevants.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Promoure la preservació i la rehabilitació dels elements patrimonials tradicionals de l'espai agrícola (masies, parets de pedra seca, pous, etc.).

- Procurar que les edificacions aïllades s'integrin adequadament amb l'entorn. Cal partir de l'anàlisi de l'arquitectura pròpia de la zona i definir tipologies, volums, materials i colors que mantinguin una relació harmònica i coherent amb les edificacions tradicionals.
- Promoure l'elaboració de catàlegs de masies i cases rurals en els planejaments municipals per tal d'identificar les principals peces de valor i garantir-ne la protecció bàsica.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries (per exemple, l'Autovia Orbital o Quart Cinturó), que incloguin mesures d'integració paisatgística adients. En aquest sentit, cal evitar tant com es pugui la fragmentació física, visual i social així com la generació d'espais no aptes per als usos agraris actuals, que fàcilment esdevenen espais residuals.
- Vetllar pel manteniment i la productivitat de les estructures agrícoles existents, com a peces vertebradores del paisatge i generadores d'un ric mosaic agroforestal. Recuperar tant com es pugui les zones agrícoles abandonades.
- Impulsar l'activitat agrària centrada en la producció hortícola i de fruita de qualitat i cercar nous productes i orientacions dirigits als mercats de proximitat.
- Evitar l'ampliació de les urbanitzacions existents. En relació amb les edificacions fora d'ordenació o no previstes pel planejament, buscar solucions per minimitzar-ne els efectes negatius sobre el paisatge.
- Millorar els perímetres de les urbanitzacions, amb dues finalitats: estètica i de protecció davant dels incendis forestals. Definir uns límits clars i identificables i zones d'integració amb l'entorn natural.
- Evitar que les activitats industrials vagin acompanyades d'usos marginals o que aquests s'estableixin al seu entorn.

- Rehabilitar i fer accessibles als ciutadans els elements del patrimoni arquitectònic. Habilitar itineraris que senyalitzin aquests elements i les singularitats paisatgístiques de cada zona.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Evitar la dispersió i l'ocupació de sòl amb noves àrees residencials de baixa densitat. Avançar cap a la compleció de les àrees residencials de baixa densitat existents i, si escau, relligar-les als nuclis urbans propers per afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes.
- Millorar la integració paisatgística d'algunes de les carreteres, principalment de la C-16, que passa pel nord.
- Promoure la restitució dels valors paisatgístics als llocs on s'han perdut per causa de processos d'explotació dels recursos geològics, com Can Poal, la gravera del Pla de la Llebre, la pedrera del Mimó, la pedrera de Can Carreres i la de Can Pi de la Serra. Delimitar-ne les extensions màximes i regenerar-ne els espais perimetrals i les àrees en desús.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de la Creu dels Tres Batlles, Castellnou/Ullastrell i els Quatre Vents; dels itineraris a peu de la Beguda Alta – Viladecavalls, Olesa de Montserrat – Collbató, Ullastrell – Matadepera, Sant Joan Despí – Martorell, Viladecavalls – Serra de Coll Cardús, les Fonts – Olesa de Montserrat (GR-6), Viladecavalls – Sabadell, Castellbisbal – Rubí – Ca n'Amat, Castellbisbal-Ullastrell, Rubí-Terrassa (GR-97); i dels itineraris motoritzats de Terrassa-Manresa i de Castellbisbal.

17. Plana del Vallès

Comarca:

Vallès Occidental i Vallès Oriental.

Superfície:

52.933,25 ha.

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Castellbisbal, el Papiol, Rubí, Sant Cugat del Vallès, Viladecavalls, Terrassa, Sant Quirze del Vallès, Cerdanyola del Vallès, Castellar del Vallès, Sabadell, Badia del Vallès, Ripollet, Barberà del Vallès, Montcada i Reixac, Santa Coloma de Gramenet, Sentmenat, Polinyà, Palau-solità i Plegamans, Santa Perpètua de Mogoda, la Llagosta, Sant Fost de Campsentelles, Martorelles, Mollet del Vallès, Caldes de Montbui, Lliçà de Munt, Lliçà de Vall, Parets del Vallès, Montmeló, Montornès del Vallès, Sant Feliu de Codines, Bigues i Riells, Santa Eulàlia de Ronçana, l'Ametlla del Vallès, Canovelles, Granollers, Vilanova del Vallès, la Garriga, les Franqueses del Vallès, la Roca del Vallès, Cànoves i Samalús, Cardedeu, Llinars del Vallès, Sant Pere de Vilamajor, Sant Antoni de Vilamajor i Vilalba Sasserra.

526

Cerdanyola del Vallès des del puig de la Guàrdia. Francesc Muntada

Trets distintius

- Relleu globalment planer marcat per la successió ondulada de valls i suaus careners disposats de manera paral·lela. Per aquestes valls de la plana vallesana passen els principals cursos tributaris del Besòs: Ripoll, riera de Caldes, Tenes, etc.
- La coberta forestal, fonamentalment pinedes i alzinars, està arraconada a determinats careners o espais concrets com ara Colobrers – riu Tort o l'entorn de Palaudàries.
- Els usos del sòl principals són els camps de conreu –fonamentalment de secà– i els espais urbanitzats (zones residencials, infraestructures, etc.), ambdós amb un recobriment superficial equiparable. Aquesta combinació es produeix mitjançant un patró característic: els camps i boscos han quedat confinats als espais careners, mentre que les zones urbanitzades es localitzen als fons de vall. D'aquesta distribució resulta una disposició del paisatge en faixes paral·leles urbanitzades i no urbanitzades.
- Els creixements residencials i industrials dels darrers decennis estan associats a un sistema d'infraestructures que pivota sobretot en la B-30/AP-7, vial que segueix el traçat de la Via Augusta romana, així com en els eixos perpendiculars establerts a les principals valls tributàries del Besòs.
- L'espai agrari de Gallecs, pels seus valors estètics, naturals, simbòlics i identitaris.
- El valor històric de les masies de la plana vallesana, que històricament van ser les primeres granges lleteres del Vallès: la torre Viader (Cardedeu) o la granja Soldevila (Santa Perpètua de Mogoda) o els conjunts industrials de Sabadell i Terrassa i els seus nuclis antics, així com el de Granollers.

Mirador

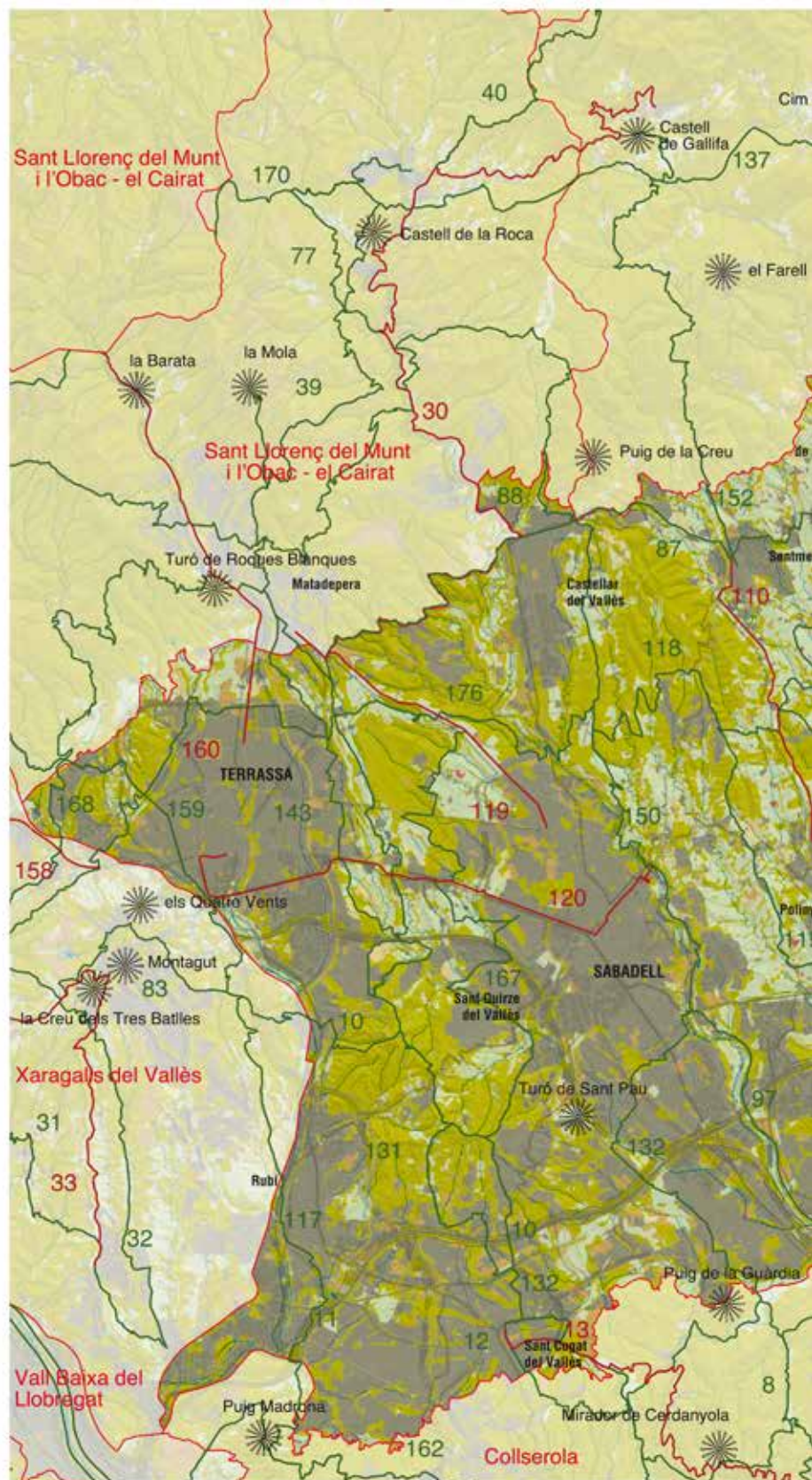
— Itinerari motoritzat

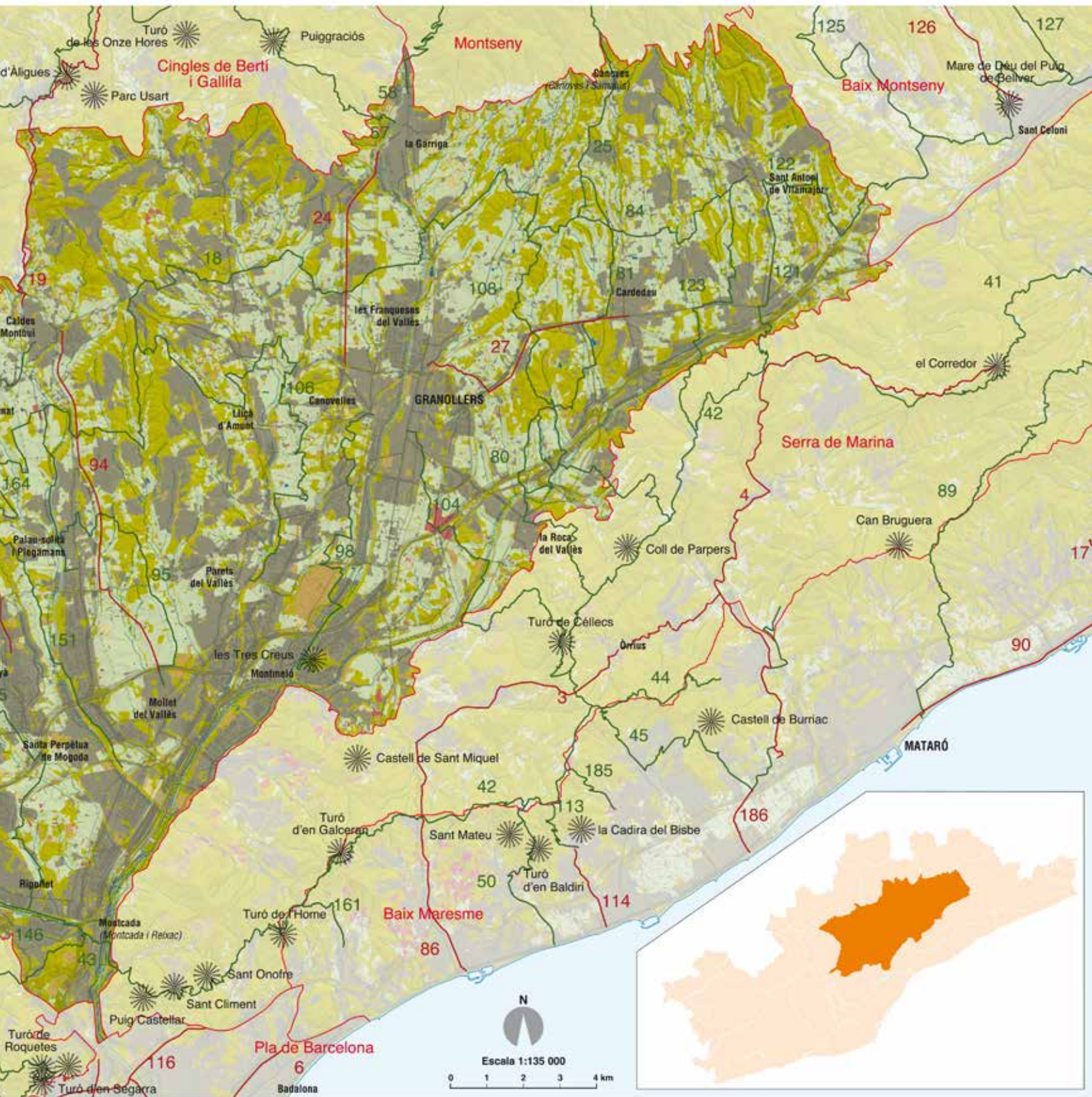
- 13 Barcelona - Sant Cugat del Vallès
- 19 Caldes de Montbui - Sant Miquel del Fai
- 24 Canovelles - la Garriga
- 27 Carretera Cardedeu - les Franqueses del Vallès
- 94 Mollet del Vallès - Caldes de Montbui
- 110 Polinyà - Sentmenat
- 119 Sabadell - Matadepera
- 120 Sabadell - Terrassa
- 160 Terrassa - Navarcles

— Itinerari no motoritzat

- 10 Barcelona - les Fonts
- 11 Barcelona - Rubí
- 12 Barcelona - Sant Cugat del Vallès
- 18 Caldes de Montbui - les Franqueses del Vallès
- 25 Cànoves i Samalús - la Calma
- 43 Coll de Font de Cera - Montcada i Reixac
- 57 la Garriga - Cingles de Bertí
- 58 la Garriga - Coll de la Pedra Dreta
- 80 la Roca del Vallès - les Tres Puntes
- 81 la Roca del Vallès - les Franqueses del Vallès
- 84 les Franqueses del Vallès - Sant Antoni de Vilamajor
- 87 Matadepera - Caldes de Montbui
- 88 Matadepera - Castellar del Vallès
- 95 Mollet del Vallès - Palau-solità i Plegamans
- 97 Montcada i Reixac - Sabadell
- 98 Montmeló - Canovelles
- 104 Òrrius - Granollers
- 106 Parets del Vallès - Lliçà d'Amunt
- 108 Pla de l'Espinal - Marata
- 115 Ripollet - Sentmenat
- 117 Rubí - Terrassa
- 118 Sabadell - Caldes de Montbui
- 121 Sant Antoni de Vilamajor - Coll de Can Bordoí
- 122 Sant Antoni de Vilamajor - Sant Celoni
- 123 Sant Antoni de Vilamajor - Turó d'en Ridemeia
- 131 Sant Cugat del Vallès - la Mola
- 132 Sant Cugat del Vallès - Santa Maria de Barberà
- 143 Sant Quirze del Vallès - Matadepera
- 146 Sant Vicenç dels Horts - Montcada i Reixac
- 150 Santa Maria de Barberà - Castellar del Vallès
- 151 Santa Perpètua de Mogoda - Palau-solità i Plegamans
- 152 Sentmenat - Castell de Gallifa
- 159 Terrassa - Montserrat
- 164 Torre Marimon - Palau-solità i Plegamans
- 167 Turó de Can Camps - Bonvilar
- 168 Ullastrell - Matadepera
- 176 Beguda Alta - Viladecavalls - Sabadell

528

Elements naturals del paisatge

El clima vallesà és mediterrani subhúmit, amb tendència a continental. Tot i que les temperatures mitjanes són força similars a les d'altres zones de la Regió Metropolitana de Barcelona –majoritàriament entre 14 i 15 °C de mitjana anual–, els hiverns tendeixen a ser més freds i els estius més calorosos que a la franja litoral, de manera que el clima hi és més extrem. Les precipitacions es distribueixen entre els menys de 600 mm (al fons de la vall del Besòs) i els 700 mm a recer del Montseny, cap al Baix Montseny. Convé destacar un fenomen meteorològic que, dins del conjunt metropolità, es pot considerar específicament vallesà: les inversions tèrmiques que sovint afecten les parts més enclotades del Vallès (sobretot les valls del Besòs i de la Tordera), i que donen lloc a boires potents que de vegades tenen una certa persistència. Aquestes boires solen formar-se sobretot durant l'estació hivernal.

La Plana del Vallès és substancialment un tram de la Depressió Prelitoral catalana, ben termenat a ponent per la Serralada Prelitoral i a llevant per la Serralada Litoral, coincidint gairebé del tot amb el sector de la conca del Besòs inclòs en aquesta depressió. La línia de delimitació entre la depressió, d'una banda, i les serralades, de l'altra, es fa mitjançant un complex entramat de falles que coincideixen amb el llinard de trencament entre la part aixecada i la part enfonsada. El Vallès és, per tant, una part concreta d'una fossa tectònica extensa.

530

Els materials dominants són els dipòsits sedimentaris, en concret litologies recents del terciari i del quaternari (dipòsits miocènics i rebliments quaternaris, associats als sistemes de terrassa dels principals cursos fluvials). Així, hi ha argiles, graves, sorres i saulons, conglomerats, etc.

La morfologia del terreny és relativament planera, es caracteritza per una successió de carenes i valls per les quals passen els cursos fluvials, pràcticament tots tributaris del Besòs. Excepte en

Pràcticament el conjunt de la unitat forma part de la conca del riu Besòs. Entre Montmeló i Mollet el riu Tenès s'uneix amb el Besòs. Observatori del Paisatge.

determinats casos (el Ripoll a Sabadell o Vallparadís a Terrassa, per exemple) els cursos fluvials no circulen encaixats sinó generant valls força amples.

És destacable, sobretot al cantó més oriental de la plana, la presència d'aqüífers tradicionalment aprofitats mitjançant mines i altres sistemes d'extracció per al regadiu dels camps de conreu.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica, bona part de la unitat forma part de la conca del Besòs, que passa pel flanc més a marina de la plana, immediatament enganxat a la Serralada Litoral. Només Terrassa és fora de la conca del Besòs i en concret és articulada per la riera de les Arenes, que mena cap a la riera de Rubí i, d'aquí, cap al riu Llobregat.

El Besòs és, doncs, el protagonista del Vallès. El Besòs neix de la confluència del Congost i del Mogent a Montmeló. Precisament, el Congost i el Mogent són els rius que drenen la part situada més al nord. El principal afluent del Mogent és la riera de Cànoves. A continuació, el Besòs rep pel seu marge dret els cursos fluvials que provenen de la Serralada Prelitoral (pel flanc de la Serralada Litoral les rieres són molt migrades), que són, de nord a sud: el Tenès, la riera de Caldes i el Ripoll. Addicionalment, convindria esmentar dos cursos afluents del Ripoll, en concret la riera de Sant Cugat i el riu Sec, que tenen una certa importància.

Tant el Besòs com tots els seus tributaris tenen un cabal escàs i discontinu, amb inundacions periòdiques molt fortes. Hi ha documentats episodis generals d'inundacions de tota la plana, així com estius en què el riu Besòs no duia aigua, tot i que des de la presència general de la xarxa de distribució d'aigües (industrial i residencial) i, sobretot, dels sistemes de depuració moderns, els rius no perden cabal ni tan sols a l'estiu.

La mala qualitat de les aigües del Vallès havia estat un motiu de gran preocupació decennis enrere, ja que els rius s'havien convertit en enormes clavegueres a l'aire lliure, a causa principalment de la indústria. Tanmateix, l'acció decidida en matèria de sanejament i depuració, sobretot a partir de la dècada de 1990, ha permès una millora general i perceptible de la qualitat de les aigües, fins al punt que en força indrets avui dia es pot considerar acceptable. Ara bé, a les parts més baixes de la conca continua sent deficient o molt deficient.

La Plana del Vallès es caracteritza per una presència residual de rodals de vegetació. La vegetació climàtica serien els alzinars, tot i que la presència dels roures seria força o molt important, ja que els sòls flonjos del fons de la depressió retenen força bé l'aigua durant els mesos més secs. Tanmateix, hi ha pocs alzinars amb roures a la Plana del Vallès. Més aviat s'hi troben pinedes, sobretot de pi blanc (*Pinus halepensis*) i –en menor mesura– de pi pinyoner (*Pinus pinea*), en les quals el creixement d'alzines (*Quercus ilex*) i roures com a sotabosc és destacat. Quan les alzines i els roures van creixent no es produeix regeneració de les pinedes i aquestes van desapareixent gradualment.

Globalment, les zones forestals de la Plana del Vallès ocupen una mica més del 20%. Es distribueixen sobretot en quatre grans sec-

tors. D'oest a est, el primer gran clap és la serra de Galliners i l'entorn del turó de Can Camps, veritable zona verda rodejada d'espais urbans i elevada sobre el conjunt de poblacions que la rodegen: Sant Cugat, Bellaterra, Sant Quirze, Terrassa, les Fonts i Rubí. En segon terme, les capçaleres del torrent de Colobrers, el riu Tort, la riera de Santiga i la riera de Polinyà, sobretot als termes municipals de Castellar del Vallès, Sabadell i Sentmenat. A continuació, les capçaleres de la riera de Gallecs i la riera Seca, en terres de Lliçà d'Amunt, Plegamans i Caldes de Montbui. En quart lloc, tot el sector forestal de les Franqueses del Vallès, Cardedeu i Cànoves i Samalús, tant a la vall de la riera de Cànoves com en valls de cursos tributaris del Congost: riera Carbonell, riera de Samalús, etc.

A banda d'aquesta vegetació, hi ha les formacions forestals de ribera que, tot i que molt desmantellades, continuen estant presents a capçaleres dels rius tributaris del Besòs i en les rieres i els torrents menors. Es tracta sobretot d'alberedes, pollancredes i platanedes, totes elles força o molt transformades per l'acció antròpica, fins i tot completament plantades. També es poden trobar puntualment altres arbres de ribera com ara gatells (*Salix atrocinerea*), avellaners (*Corylus avellana*), verns (*Alnus glutinosa*) o oms (*Ulmus minor*).

Evolució històrica del paisatge

Més enllà de les etapes històriques anteriors, la romanització va implicar un canvi cabdal en el paisatge vallesà. Es va produir una centuriació general de la plana, amb una intensa presència de vil·les rurals aïllades –explotacions agràries– de dimensions petites o mitjanes. Diversos assentaments feien de punt central de contrades rurals estructurades en una xarxa de vil·les que gravitaven al voltant de punts de mercat: Aquae Calidae (Caldes de Montbui), Egara (Terrassa), Arragona (Sabadell), etc. El desenvolupament agrari devia ser puixant i va tenir una especial importància el conreu del vi, amb l'anomenat vi de Lauro que segons alguns autors seria un topònim associat amb Granollers o potser amb Llerona. Va tenir gran importància l'eix viari de la Via Augusta, que seguia un recorregut probablement similar a l'actual AP-7, tot i que si es fa cas del vas de Vicarello que indica la toponímia de la calçada, i si s'identifiquen els toponímics de Sabadell amb Arragonem, i Granollers amb Semproniana, la via hauria passat per aquestes dues capitals.

De tots els assentaments romans, el que segurament va preveure millor les invasions bàrbares va ser Terrassa, que fou seu bisbal, com Barcelona, durant l'etapa visigòtica. Probablement la diòcesi de Terrassa equivalia al que actualment és el Vallès. El conjunt monumental de les esglésies romàniques de Sant Pere de Terrassa constitueix un indret d'enorme interès des dels punts de vista arqueològic, històric i paisatgístic; al seu subsòl es troben les restes dels edificis visigòtics, entre les quals destaca l'església de Santa Maria, que era la catedral.

Els estudis han posat en relleu que entre l'època romana i la medieval es va produir una continuïtat històrica. L'historiador medievalista Jordi Bolòs ha suggerit que límits municipals i camins

actuals tenen un origen romà, i això implica que no es va produir la interrupció que tradicionalment s'havia atribuït a les invasions sarraïnes. A més, mitjançant l'estudi de les advocacions de les esglésies, aquest autor ha pogut demostrar que la major part de les parròquies vallesanes es van crear i consolidar en l'antiguitat tardana i són anteriors a la presència franca, que es va produir en aquestes terres definitivament a partir d'inicis del segle IX.

En aquest sentit, la importància del prefeudalisme i del feudalisme en el paisatge vallesà és fonamental. Hom hi associa la consolidació del poblament semidispers i l'aparició del dispers, un patró territorial que encara es manté en determinats sectors del Vallès Oriental, en forma de les masies, els petits pobles i les viles mercat que les articulen (Granollers, Cardedeu, etc.). A banda del poblament semidispers, és pervivència medieval en el paisatge actual el sistema de castells o les sagreres (origen de localitats com ara Santa Eulàlia de Ronçana, que encara manté el topònim la Sagrera en el seu nucli principal, o bé de Palau-Solità).

Durant els segles centrals de l'edat mitjana es va produir una puixança agrària en el paisatge, possiblement associada a una disminució de la cobertura forestal al fons de la depressió, mentre que durant l'edat moderna nombrosos viatgers parlen d'una plana vallesana d'aparença forestal, possiblement relacionada amb la generalització dels masos rònecs i l'abandonament agrari. De tota manera, hi devien quedar força rodals agraris. Així, el viatger venecià Cavalli, que passa pel Vallès el 1568, escriu: «En sortir de la Roca, cavalquem unes quatre milles entre boscos, per un país sorrenc. A partir de les quals es van separant les muntanyes i arribem a unes terres més conreades que les del dia anterior. És un país menys envoltat de muntanyes i amb diversos petits corrents d'aigua, amb els quals poden regar els camps i treure'n bon profit» (Gordi i Roma, 2005: p. 23-24).

Durant l'edat moderna van adquirir força importància les viles menestrals, amb potents gremis a Sabadell (teixidors i paraires),

El castell de Sentmenat és un edifici de pedra obert a la banda de ponent i tancat per la banda de llevant per un gros mur que tenia l'objectiu de protegir l'edifici per la part més fàcilment accessible. Observatori del Paisatge

Terrassa (paraires i drapaires) o Granollers (paraires, assaonadors i sabaters), tots ells protegits per sòlides institucions municipals afavorides per la protecció reial i que permetien una autonomia respecte als poders feudals.

De la indústria artesanal es passaria a la Revolució Industrial a començaments del segle XIX. Precisament aquestes tres ciutats van ser la base del desenvolupament industrial fabril, sobretot Sabadell i Terrassa, que van rebre l'apel·latiu de «Manchester català» (com també el va rebre el Poble Nou de Barcelona). El paisatge de vapors que en va resultar encara domina bona part de les trames urbanes de les capitals vallesanes i en certa mesura s'ha patrimonialitzat mitjançant la creació de museus i d'espais públics o la implantació en els mateixos edificis, convenientment restaurats, de noves activitats econòmiques. En relació amb la industrialització, i més enllà dels vapors, destaquen les mansions modernistes de la ciutat de Terrassa, relacionades amb una puixant burgesia urbana.

La industrialització també va anar associada a l'aparició de la xarxa de ferrocarrils, que va arribar a les capitals vallesanes poc després del 1850 (Granollers, 1854; Sabadell, 1855; Terrassa, 1856). Aquesta xarxa no només va reforçar les poblacions industrials existents, sinó que també va afectar nombrosos nuclis rurals. Aquestes poblacions de base agrària van poder entrar en circuits comercials avançats i d'aquesta manera no només proveir mercats propers, sinó també orientar-se als llunyans (com passaria, ja al segle XX, amb la patata). També el ferrocarril va ser el motiu d'aparició de determinats assentaments relacionats amb Barcelona, amb tipologia de ciutat jardí, i sobretot dedicats a segones residències d'ús turístic els caps de setmana o durant períodes de vacances; és el cas de diverses localitats com ara la Garriga o Llinars del Vallès, que van adquirir una notable importància en aquest sentit, o de trames suburbanes senceres que van créixer a redós de la línia dels Ferrocarrils Catalans (actualment de la Generalitat) cap a Sabadell i Terrassa, en particular Bellaterra o Mira-Sol.

En paral·lel al procés d'industrialització –i, correlativament, de progressiva urbanització–, l'agricultura va canviar de manera notable. Així, es va estendre de manera molt important la vinya, que va guanyar espais a camps d'altres conreus i fins i tot a zones forestals. En aquest sentit el 1874 l'Estudio Agrícola del Vallès indica que «Nuestra comarca, antes tan poblada de bosques, ve hoy con pesar ir desapareciendo éstos uno tras otro para dar cabida a los productivos viñedos. Empero, si bien es cierto que el cultivo de las viñas da mayor producto que el de los bosques, sucede en cambio que, con la desaparición de éstos se ven mermar cada día las lluvias de un modo que inspira serios temores» (Gordi i Roma, 2005: 15).

D'altra banda, les activitats agràries vallesanes es van començar a orientar sistemàticament cap als mercats urbans a mesura que creixien les ciutats, per exemple vers Barcelona. En aquest sentit, s'ha d'entendre el boom de la indústria lletera, especialització que es va consolidar al Vallès Oriental a partir de la segona dècada del segle XX. Encara avui dia aquesta especialització explica en bona mesura l'orientació ramadera d'aquesta comarca cap al sector boví (sobretot al terme de les Franqueses del Vallès), tot i que més recentment la ramaderia s'ha orientat cap a la carn. Dues granges

de la plana vallesana dedicades a la llet al tombant dels segles XIX i XX simbolitzen la relació preferent amb Barcelona: la Granja Viader (Cardedeu) va ser l'origen de la marca comercial Cacaolat i va donar lloc al conegut establiment del carrer d'en Xuclà de Barcelona, encara avui existent. Al seu torn, els propietaris de la Granja Soldevila (Santa Perpètua de Mogoda) van fundar la cadena de granges La Catalana, de les quals encara se'n troben a Barcelona. Símbol del desenvolupament de l'agricultura vallesana, convé dir que la torre Marimon, centre de referència en innovació en matèria agrària, data d'aquesta època; el 1907 la Diputació de Barcelona va adquirir la finca per fer-hi un centre d'ensenyament de l'agricultura, que després, el 1921, va passar a la Mancomunitat de Catalunya i, posteriorment, a la Generalitat republicana.

Les transformacions paisatgístiques més importants esdevingudes els darrers decennis tenen a veure amb la urbanització de la plana vallesana i la multiplicació de les infraestructures. Globalment, el paisatge va passar de ser rural (tot i que amb una important presència urbana) a ser de dominància urbana. Pel que fa a la urbanització, destaquen la creació de desenes de nous polígons industrials, alguns d'ells molt grans, com els de la riera de Caldes. També es pot esmentar l'extensió de les ciutats compactes, en alguns casos en forma de polígons de blocs de pisos de molta alçària (Can Deu de Sabadell, Ciutat Badia, Egara o Can Jofresa de Terrassa, sector sud de Granollers, etc.), en altres, amb noves trames altament densificades (Can Rull o Ca n'Oriac de Sabadell, Poblenou a Terrassa, etc.). Ara bé, el procés urbanístic clau en el paisatge de la plana vallesana, ateses les dimensions territorials assolides, ha estat l'extensió de la ciutat de baixa densitat, iniciada sobretot vers la dècada de 1960. L'extensió de les urbanitzacions de ciutat jardí ha estat particularment important a la vall del Tenes, on se'n van construir moltes amb cases aïllades que, tot i que inicialment eren segones residències, han esdevingut residències principals a finals del segle XX. En realitat, les urbanitzacions apareixen pertot arreu de la Plana del Vallès i també són molt significatives a les valls més orientals, a la conca del Mogent: Cardedeu, Llinars, Vilamajor, Cànoves, etc.

El paisatge de Terrassa es va modificar arran de la construcció de les primeres fàbriques al primer terç del segle XX. Les altes xemeneies eren l'element més característic. ICGC, Fons Pau Vila

En darrer terme, pel que fa a les infraestructures, el desplegament de la xarxa d'autopistes a partir de l'obertura de l'autopista AP-7, el primer tram de la qual es va inaugurar el 1969 (Barcelona-Granollers), ha estat molt important. Després han vingut l'autovia de Barcelona a Vic, els laterals de la B-30, els traçats dels túnels de Vallvidrera i l'autopista de Manresa, l'autovia de Mataró a la Roca (C-60), l'autovia de la vall de la riera de Caldes, etc. Mentrestant, la xarxa ferroviària es manté pràcticament igual com va quedar configurada el segle XIX. El desenvolupament viari més recent ha estat la construcció del tram del Quart Cinturó que enllaça Terrassa i Abrebra, que afecta la plana vallesana; l'eventual i prevista continuació d'aquesta autovia més enllà de Terrassa i vers Granollers implicaria creuar pràcticament la resta del territori de forma transversal.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge natural recobreix poc més del 20% de la superfície, i es concentra en uns determinats grans sectors, en forma sobretot de formacions de pinedes (la majoria de la superfície forestal). Són pinedes en aparença, perquè generalment el sotabosc són alzines i roures i, si no s'hi intervé, per successió vegetal es constituïran alzinars i rouredes. Des de finals de la dècada dels 80, han patit una tendència a la baixa les bosquines i prats, molts d'ells en àrees amb expectatives urbanístiques, de manera que molt probablement s'hauran incorporat al procés urbà. Els grans claps amb dominància forestal i vegetal són quatre que, d'oest a est, són: l'entorn del turó de Can Camps i la serra de Galliners; la zona del riu Tort i el torrent de Colobrers, al nord-est de Sabadell; sectors de carena que queden entre la vall del Tenes i la de la riera de Caldes, al nord de Gallecs; i la banda més oriental, on hi ha força boscos en municipis com ara les Franqueses, Cardedeu, els de Vilamajor, etc.

Les dades disponibles permeten apreciar clarament quina ha estat l'evolució del paisatge des de mitjans de la dècada dels 80 del segle XX. Si bé els paisatges agraris eren aleshores notòriament predominants, amb quasi la meitat del recobriment, enfront dels paisatges urbans entesos en sentit ampli (urbanitzacions, nuclis urbans, infraestructures, etc), avui representen una quarta part de la superfície de l'àmbit. Això pot explicar la gran quantitat de terres sense recobriment vegetal superficial existents al Vallès, que corresponien a terrenys en obres, ja fos d'urbanització o d'infraestructures. A principis del segle XXI els espais urbans i agraris tenien una importància numèrica molt similar, tot i que és segur que aquest equilibri que mantenien s'hagi modificat darrerament a favor de les zones urbanes.

Pel que fa al paisatge agrari, la major part de la superfície agrària correspon a conreus herbacis de secà, és a dir, cereals i farratges. Es tracta de l'ús del sòl predominant als espais oberts de la comarca i que la caracteritza dins del conjunt metropolità, ja que és l'única que es dedica agronòmicament als cereals. Una petita proporció són conreus herbacis de regadiu, sobretot hortalisses, que es distribueixen a les riberes del Mogent (Vilanova del Vallès, la Roca del Vallès –alguns dels camps han estat totalment afectats per les obres del tren d'alta velocitat) i del Congost (Palou,

La major part de la superfície agrària de la unitat es dedica a conreus herbacis de secà: cereals i farratges, fet que suposa un tret distintiu dins l'àmbit metropolità. A la imatge, l'espai agrari de Gallecs. Cesc Gudayol

les Franqueses). En el cas de la vall de la riera de Cànoves, on el pantà de Vallforners (al Montseny) permet acumular aigua fins i tot durant la canícula estiuenca, el regadiu s'aprofita sobretot per a farratges i panís i els darrers anys també per a un camp de golf. També cal destacar l'espai agrari de Gallecs, principalment centrat en els conreus herbacis. En darrer terme, hi ha una presència testimonial de fruiters de secà i de regadiu i de vinya, aquesta darrera vinculada a la DO Alella, per exemple a Valldorol, la Roca del Vallès, on hi ha unes 30 ha de vinya. Quant als fruiters, que s'han reduït pràcticament fins a la seva desaparició, destaca que als rers i piemonts de la Serralada Prelitoral hi ha sectors amb olivera (la Garriga, Samalús) i amb avellaners (Santa Eulàlia de Ronçana, l'Ametlla del Vallès).

D'inicis del segle XXI ençà, determinats espais agraris s'han incorporat al procés urbà, o bé han estat afectats per infraestructures. Per posar exemples concrets d'urbanització esdevinguda en la primera dècada d'aquest segle que ha afectat espais agraris significatius, tant de secà com de regadiu, es poden assenyalar Can Gambús (Sabadell); la franja oriental del terme municipal de Polinyà (esdevingut polígon industrial, de Can Gavarrà a Can Ferreres); Can Fenosa (entre Martorelles i Montornès del Vallès); Can Cabanyes (a Montcada i Reixac, on s'ha instal·lat un ecoparc), o el sector sud del municipi de la Garriga (polígon industrial del Congost). Pel que fa als espais agraris que s'han perdut pel pas d'infraestructures importants ja executades, es pot fer esment de les afectacions de la ronda de Granollers (C-352); la variant de la C-59 a Palau-Solità i Plegamans, que ha afectat la banda occidental de l'espai agrari de Gallecs; o els efectes del Quart Cinturó a l'àmbit situat al nord de la ciutat de Terrassa en direcció ponent. En determinats indrets del Vallès s'han produït conversions puntuals d'espais agraris en parcs urbans, de dominància forestal. Una dinàmica que en aquest sentit es pot incrementar al llarg dels anys si no es modifica la tendència, i podria arribar a ser significativa per al conjunt.

Els canvis d'ús del sòl i l'abandonament de les activitats agràries van, en general, en detriment de la qualitat paisatgística. A més,

es redueix la biodiversitat, que és molt dependent de la presència d'activitats agràries a la plana vallesana i del manteniment del mosaic agroforestal característic.

En els nombrosos espais d'horts familiars no ordenats existents, molts d'ells irregulars, es multiplica la degradació del paisatge, amb la instal·lació de somiers, bidons de plàstic, construccions il·legals (algunes d'elles d'obra), granges d'animals sense condicions sanitàries, etc., fins al punt que en algun sector d'horts hi ha més superfície construïda que no pas estrictament conreada.

Pel que fa a aquesta pràctica, es posa de rellevància la feina de determinats ajuntaments que han aconseguit endreçar els sectors d'horts inicialment desordenats (el cas de Sabadell, per exemple), en processos que han durat molts anys i han implicat un esforç considerable, ja que en general resulta molt difícil controlar la instal·lació d'aquesta mena d'usos.

En el conjunt del paisatge, la dimensió urbana i l'agrària presenten a grans trets un patró de distribució característic en franges alternatives que es distribueixen paral·lelament, patró que s'ha configurat històricament i que aquestes tendències recents de transformació del paisatge han, en gran mesura, desvirtuat. Així, les zones de vall dels tributaris del Besòs o del mateix Besòs, en què tradicionalment havien sovintejat els conreus de regadiu, s'han urbanitzat. Mentrestant, els careners que separen unes valls de les altres es mantenen en general sense urbanitzar i generalment són espais agraris. Es tracta, com és sabut, de terres agronòmicament menys bones que les de la plana, però que tenen una importància fonamental en termes de paisatge i una contribució alimentària potencial que no es pot menystenir.

534

Pel que fa al sistema d'assentaments, tot i que en el passat havia estat dispers i compacte alhora, amb masies aïllades enmig dels camps i boscos, d'una banda, i pobles i viles força importants i compactes de l'altra, actualment els assentaments vallesans constitueixen un patró clarament urbà i metropolità, tendent a una forma urbana de ciutat difusa. Les raons que hi ha darrere d'aquestes dinàmiques són evidents. La urbanització ha estat desbordant i els àmbits que han experimentat majoritàriament aquesta transformació territorial han estat els agraris, i en molt menor mesura els forestals, que globalment es troben en una situació estable. Els camps de fruiters s'han reduït pràcticament fins a desaparèixer, en especial els de secà, i els herbacis de regadiu (hortalisses) i de secà (cereals) han disminuït en proporcions notables.

En termes generals, darrerament s'ha produït una transició de model urbanístic, per la qual s'han deixat enrere els creixements extensos de ciutat difusa de baixa densitat i es prefereixen els creixements compactes, amb densitats raonablement elevades i per contigüitat. Alhora, el model de creixement urbanístic de major compacitat, tot i que és més sostenible, constitueix al capdavant també un mecanisme d'expansió urbana, expansió que comporta en definitiva la disminució dels espais oberts.

El sistema d'assentaments del Vallès està encapçalat per les dues grans ciutats vallesanes, amb una grandària demogràfica pràcticament idèntica (Terrassa, amb 215.121 habitants el 2016 i Sabadell,

La ciutat de Terrassa, a la imatge, i Sabadell són les dues grans ciutats de la unitat. Observatori del Paisatge

amb 208.246). Aquestes dues ciutats estan separades escassament 3 km i, tot i els evidents paral·lelismes –sobretot la història industrial molt potent que ambdues comparteixen–, cadascuna presenta una identitat pròpia molt arrelada. Les dues ciutats lideren el rànquing urbà de la Plana del Vallès, ja que les següents poblacions importants se situen molt per sota del punt de vista de la grandària demogràfica. De fet, les següents grans ciutats són al sud de la plana, en contacte o molt a la vora de Collserola, i els seus creixements responen en gran mesura a l'expansió de Barcelona i, per tant, a les dinàmiques de desconcentració metropolitana sobrevingudes els darrers decennis: Sant Cugat del Vallès (88.921 hab.), Rubí (75.167 hab.), Cerdanyola del Vallès (57.543 hab.), Mollet del Vallès (51.491 hab.), Ripollet (37.648 hab.), Montcada i Reixac (34.802 hab.) o Parets del Vallès (18.837 hab.).

El cas de Granollers (60.174 hab.) té una lògica –com Terrassa o Sabadell– més autònoma respecte a Barcelona. Ara per ara totes tres ciutats constitueixen una mena de segona corona que fa que es pugui parlar globalment d'una estructura policèntrica de l'àrea metropolitana. Granollers té l'origen històric en el mercat rural que articulava bona part del rodal vallesà.

Els nuclis de població de diversos municipis a la vora de les grans ciutats vallesanes són de fet una mateixa realitat urbana sense solució de continuïtat, de manera que s'han generat diverses conurbacions urbanes que tenen una rellevància superficial notable en el paisatge de la plana. És el cas de les Franqueses del Vallès (19.417 hab.) –Corró d'Avall– i Canovelles (15.937 hab.) amb Granollers; o de Barberà del Vallès (32.832 hab.), Sant Quirze del Vallès (19.664 hab.) i Badia del Vallès (13.482 hab.) amb Sabadell.

En darrer terme, convé tenir en compte que a la Plana del Vallès hi ha una densa xarxa de poblacions de dimensions mitjanes que graviten cap a Barcelona i alhora cap a les tres grans ciutats vallesanes esmentades. Destaca tot l'eix de la riera de Caldes, en què els diversos municipis han anat creixent fins a gairebé unir-se físicament, de manera que algun d'ells ha assolit una grandària demogràfica notable: Santa Perpètua de Mogoda (25.556

hab.), Palau-solità i Plegamans (14.494 hab.) o Caldes de Montbui (17.137 hab.). En paral·lel, l'eix del Tenes també presenta una sèrie de poblacions unides o pràcticament contigües: Lliçà de Vall (6.370 hab.), Lliçà d'Amunt (14.759 hab.), Santa Eulàlia de Ronçana (7.049 hab.) i l'Ametlla del Vallès (8.337 hab.). Al cantó més oriental de la plana, Cardedeu (18.158 hab.) i Llinars del Vallès (9.717 hab.) són poblacions distintives d'una grandària considerable.

La resta de poblacions de la plana vallesana se situen al voltant dels 10.000 habitants, tot i que una els supera àmpliament: Castellar del Vallès (23.633 hab.), molt relacionada amb Sabadell, tot i que sense contigüitat física (hi ha una separació d'uns 2 km de boscos, els de la zona del riu Tort i el torrent de Colobrers). Com a municipis petits en termes demogràfics, només hi ha Cànoves i Samalús (2.873 hab.), d'aparença molt rural. El primer concentra la major part de població a les urbanitzacions a l'antic terme de Cànoves, mentre que Samalús manté un poblament agrari disseminat.

La superfície ocupada per infraestructures viàries s'ha multiplicat per quatre, i les urbanitzacions, enteses com a trames urbanes de baixa densitat i preeminentment d'habitatge aïllat, han més que

doblat el seu recobriment superficial. Així, superficialment dominen les urbanitzacions de baixa densitat, que representen quasi la meitat de la superfície ocupada, una tipologia urbana predominant a la vall del riu Tenes i a la conca del Mogent. També les zones industrials i comercials tenen una gran presència superficial (prop d'un terç del sòl ocupat), sobretot a la vall de la riera de Caldes i tot al llarg de l'eix de la B-30 o AP-7. De fet, a la intersecció de la C-58 i l'AP-7 es va obrir el 1980 el primer gran centre comercial de Catalunya: Baricentro. De tota manera, convé tenir en compte que els polígons industrials estan força escampats per la comarca, i que n'hi ha no només als grans eixos de comunicació sinó també a les carreteres secundàries, cosa que provoca importants problemes de trànsit i mobilitat en determinats municipis. Exemples de polígons amb emplaçaments problemàtics des del punt de vista dels accessos són els de Can Magre (Santa Eulàlia de Ronçana) o de Can Clapers (Sentmenat).

El planejament urbanístic vigent preveu creixements considerables en molts municipis del Vallès que el planejament territorial (Pla territorial metropolitana de Barcelona, PTMB) no pot reconduir i accepta ja com a base a partir de la qual projectar. Alguns estan actualment

Els municipis de Canovelles i Franqueses del Vallès formen part de la conurbació urbana de Granollers. Departament de Territori i Sostenibilitat

en fase de desenvolupament. Entre els indrets amb qualificació de sòl urbanitzable en què la pèrdua de sòl agrari pot ser important, es troben els següents: el pla de Reixac (a Montcada i Reixac, qualificat com a sòl d'equipaments pel PGM de 1976), el marge occidental del torrent de la Grípia a Terrassa, els nous polígons industrials previstos a Polinyà o a Palau-Solità i Plegamans, el Pla Marcell de Llinars del Vallès, la urbanització associada al golf de Vilalba (a la Roca del Vallès, però contiguous a Cardedeu), Can Montcau a Lliçà d'Amunt, etc. D'altra banda, determinades estratègies plantejades pel PTMB, com ara a les valls del Tenes o de la riera de Caldes, on es preveuen noves àrees de polaritat, amb l'objectiu de dotar d'elements de centralitat i estructura urbana els continuums urbans intermunicipals de ciutat jardí, haurien de respectar els connectors que garanteixen la continuïtat transversal de la Plana del Vallès per evitar afectacions en el paisatge del sistema d'espais oberts. Cal tenir present, també, que existeixen una sèrie de previsions de desenvolupament urbanístic supramunicipal aprovades en els darrers anys que comportaran canvis territorials i paisatgístics significatius, tot i que acotats territorialment, com és el cas del PDU del Centre Direccional del Vallès, del Circuit de Catalunya, etc.

Per tots aquests indicis es pot preveure que, en un termini més o menys llarg, la superfície urbana tingui encara més presència. Si es compleixen aquestes previsions, el paisatge identitari del Vallès, el dels espais oberts –principalment els de dominància agrària i rural–, està amenaçat.

536

Pel que fa a les infraestructures vallesanes, aquestes es poden classificar en tres grans grups. En primer terme, aquelles infraestructures d'estructuració interna de l'àmbit, generalment classificades com a comarcals o locals, com ara la C-155, entre Sabadell i Granollers. Aquestes infraestructures presenten en molts casos traçats força antics, sinuosos i fins i tot mantenen en algun cas puntual (per exemple a la vall de la riera de Vallserena, és a dir, a Vilamajor) l'aparença clàssica de les carreteres locals amb fileres d'arbres caducifolis a la vora, cosa que els atorga una alta qualitat paisatgística.

D'altra banda hi ha les carreteres amb la funció de pas pròpia de tot el corredor prelitoral català. Es tracta sobretot de l'AP-7/E15, una via de trànsit que permet comunicar el corredor mediterrani

La Roca Village és el complex comercial outlet més gran del sud d'Europa. Observatori del Paisatge

de la península Ibèrica amb Europa, tot i que ara en bona mesura també suporta un volum important de trànsit intern metropolità. La potència d'aquest eix ha implicat que s'hagin hagut de construir autopistes paral·leles en forma de calçada lateral (la B-30).

En tercer lloc, hi ha les infraestructures degudes al trànsit metropolità, és a dir, amb origen o destinació a Barcelona. Aquesta mobilitat privilegia els eixos fluvials paral·lels tributaris del Besòs, que es comuniquen amb el tronc central de l'AP-7 i, des d'aquí, mitjançant el coll de Montcada, amb la capital catalana. Gairebé tota la xarxa ferroviària segueix aquest model.

Hi ha un nombre important de noves infraestructures previstes, tant viàries (creació de noves autopistes com el Quart Cinturó, i actuacions en la xarxa secundària) com ferroviàries, que poden presentar un impacte sever sobre el paisatge vallesà com per exemple minvant la superfície de boscos i conreus. En aquest sentit, actualment ja s'han conclòs per exemple les actuacions d'integració paisatgística en el tram del corredor de la línia de tren d'alta velocitat a la vora del riu Besòs, en els termes municipals de Mollet del Vallès, Sant Fost de Campsentelles, la Llagosta i Montcada i Reixac, amb l'adequació de rieres, talussos, terrasses i marges fluvials, la creació de zones humides i la plantació d'espècies arbòries i arbustives.

Altres infraestructures, tant viàries com ferroviàries, incrementarien l'artificialització en el paisatge vallesà. Alguns exemples són els següents: d'entre els executats, el nou traçat de la C-17 a l'entorn de la Garriga o la conversió en autopista en tot el traçat de l'eix de la riera de Caldes (C-59); d'entre els previstos, la conversió en autopista de l'actual carretera provincial BV-5001 (pel marge esquerre del riu Besòs); el tren orbital, tot i que la seva concreció i delimitació està en procés de revisió respecte de les previsions conegudes; una nova línia de rodalia que comuniqui Cerdanyola, Barberà i l'eix de la riera de Caldes, la millora viària a la vall del Tenes, etc.

Existeix un debat sobre la conveniència de la infraestructura viària coneguda com a Quart Cinturó o autopista de connexió d'Abrera amb Granollers, que passa per Terrassa i Sabadell, un tram de la qual (Abrera-Terrassa) ja està executat. La controvèrsia sobre la infraestructura té a veure en bona mesura amb si es fa en relació amb un trànsit de pas, és a dir, com a autopista paral·lela addicional de l'AP-7, o bé si es fa per relligar diverses localitats de la Plana del Vallès, opció que és coneguda com la «ronda del Vallès». El Pla territorial metropolità de Barcelona, que proposa diverses alternatives que s'ajusten més al perímetre dels continuums urbans, sigui quin sigui el seu traçat definitiu, afecta de manera transversal la plana. Els seus efectes directes sobre el paisatge dependran de l'alternativa escollida, d'entre les quatre que apunta el Pla territorial, i serà diferent si s'allunya o s'acosta al límit de teixits construïts. Així, depenent de les característiques de l'obra (túnel, viaducte o talús, per exemple), del corredor escollit i del recorregut exacte, els efectes del Quart Cinturó podrien ser més o menys grans pel que fa a la transformació i ocupació del territori i per tant a la seva incidència paisatgística.

Per bé que la presència de ciutats potents ha permès que hi haguessin col·lectius fortament sensibilitzats per la protecció dels

L'autopista del Mediterrani o AP-7 creua la unitat d'est a oest amb un elevat volum de trànsit. A la imatge, l'AP-7 entre Cerdanyola i Sant Cugat del Vallès. Departament de Territori i Sostenibilitat

rodals o espais oberts de l'entorn de les ciutats vallesanes, no és menys cert que aquests camps i boscos situats en entorns periurbans poden patir una sobrefreqüentació acompanyada de tot un reguitzell d'activitats a vegades molestes, que posen en perill la conservació dels seus valors. No obstant això, caminants, passejadors o excursionistes acostumen a tenir una actitud responsable envers aquests àmbits. Aquestes tessitures són particularment freqüents al rodal de Sabadell, a l'entorn de Terrassa, a les serres de Llevant i Ponent de Granollers, a la torre Negra de Sant Cugat, a la plana del Castell de Sant Marçal de Cerdanyola, a l'espai natural de Gallecs, etc.

Un altre impacte el provoca l'existència d'abocaments de runes i d'entorns molt degradats i marginals. A la Plana del Vallès existeixen determinats àmbits que fa anys que són abocadors o bé acullen activitats molt controvertides i que, encara que ocupen superfícies reduïdes, alteren negativament el paisatge. Tanmateix, és arreu que poden aparèixer racons degradats per la presència d'activitats marginals (amb cotxes abandonats, horts precaris, acumulació de rodes de camió i ferralles, etc.), acumulació de runes, extracció d'àrids i activitats extractives en general aparentment no regulades, etc.

Expressió artística del paisatge

La Plana del Vallès és un territori amb una imatge particular força consolidada i assumida, que enalteix uns determinats atributs, sobretot de caire rural, del territori vallesà. Els antecedents de l'actual imatge del paisatge –i, per tant, de la seva expressió artística– remunten al segle XIX, quan es van consolidar les descripcions d'autors (com ara Francesc Maspons o Joan Cadevall) que feien referència a un paisatge rural caracteritzat per una agricultura puixant i format per una ondulació suau que s'estructura en valls i carenes. Aquesta imatge va sorgir en un moment en què el Vallès estava deixant de ser rural i agrari per esdevenir urbà i industrial. És una imatge, per tant, pròpia d'una reacció nostàlgica, però en tot cas és la representació que es consolida i que es transmet. L'expressió artística més genuïna de la Plana del Vallès en serà sempre deutora.

Pau Vila va ser capaç de sintetitzar aquestes imatges anteriors i donar lloc a una imatge coherent del paisatge vallesà arrelada en arguments geogràfics. Destaca, en aquest sentit, la citació següent, que reprèn idees com la ruralitat i la morfologia ondulada, i les condensa mitjançant un text de gran prestància i d'enorme qualitat literària:

«L'esguard resta sempre sorprès i encantat de la varietat de paisatges que el Vallès presenta d'un cap a l'altre. Vegetació i colorit són ben diferents, si contemplem el Tibidabo i les muntanyes de Marina, dels que trobem, quan ens mirem el Sant Llorenç, amb la Serralada de l'Interior, o bé el massís alterós del Montseny. Aquesta diversitat d'aspectes naturals, que les muntanyes vallesanes presenten és encara enriquida per la gamma dels paisatges del pla; evoquem, si més no, la multiplicitat de variants que ens donen les terres suaument ondulades del Vallès oriental o bé les altres més trencades, de la part occidental de la comarca. És una diversitat que es desdobra en una infinitat de matisos allí on la terra plana es confon amb la muntanya.» (Vila 1930: p. 7).

L'alterositat ondulada de la plana hi apareix de manera precisa, i aquesta morfologia arrissada genera una diversitat territorial que s'assumeix com a fonament de la identitat paisatgística vallesana. En una comarca que ja tenia una evident faç industrial, Pau Vila enalteix l'agricultura com a identitat paisatgística:

«La vegetació silvestre es fa notar ben poc en la terra plana, si no és amb alguna clapa forestal (bosc de Can Feu a Sabadell, de Can Tarrés a la Garriga, i unes quantes pinedes isolades) o bé amb algun exemplar excepcional (com l'alzina de Palau-solità, que amb la seva magnificència ha deturat la destrucció dels homes). D'altra banda els conreus cobreixen arreu la depressió: l'agricultura hi triomfa.» (Vila, 1930: p. 11)

Aquesta expressió genuïnament geogràfica és acompanyada de forma contemporània per manifestacions poètiques en la mateixa línia creativa. Dos poemes molt coneguts de la primera meitat del segle XX lloen el vessant rural del paisatge vallesà. Cal dir que ambdós empenen l'aforisme «Com el Vallès no hi ha res», similar a l'altre aforisme força conegut –«Al Vallès tot hi és», molt populars

a la comarca. En mostrem alguns versos significatius. Pel que fa al primer, cal dir que s'ha convertit en el símbol del paisatge de la plana vallesana i en el lligam més connotat i identificatiu de com la ciutadania percep què és la Plana del Vallès.

«Corrandes d'exili

Una nit de lluna plena
tramuntàrem la carena,
lentament, sense dir re...
Si la lluna feia el ple
també el féu la nostra pena. [...]
A Catalunya deixí
el dia de ma partida
mitja vida condormida;
l'altre meitat vingué amb mi
per no deixar-me sens vida. [...]
En ma terra del Vallès
tres turons fan una serra,
quatre pins un bosc espès,
cinc quarteres massa terra.
"Com el Vallès no hi ha res." »

(Pere Quart, 1985)

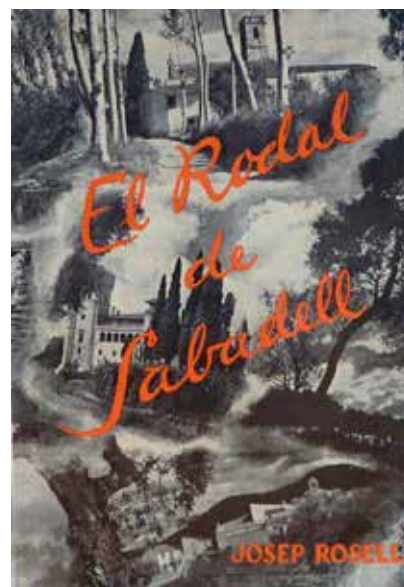
«Com el Vallès no hi ha res»

«Ai casa tan camperola,
Déu me la guardi de mall!
A l'eixida, tota sola,
veig una malva reial.
Al safareig, de basarda,
hi frisa la llum que mor;
allà és bo, caient la tarda,
berenar d'un préssec d'or.
Travessa l'horta de seda,
riera de volts divins,
cenyida de pollancreda
i ungidada de quatre pins.
De canyes és envoltada
una aigua amb son catussol;
jo veig tota l'estelada
caiguda en el reguerol.»

(Josep Carner, 1936)

Aquest paisatge vallesà es manifesta, alhora, en el camp de les arts plàstiques. Per exemple, en un pintor com Joan Vila-Puig (1890-1963). També es podria parlar d'algun dels altres membres joves de l'Agrupació Artística de Sabadell, l'activitat de la qual es desenvolupa sobretot en la dècada del 1910. En consonància amb el cànon referit, Vila-Puig enalteix uns determinats valors estètics del Vallès, concretament els rurals –no en va se'l coneix com «el pintor dels pallers».

També durant aquella mateixa dècada, Joaquim Mir (1873-1940), considerat per la crítica un dels pintors més importants del segle

Coberta d'un llibre fonamental en la història de la construcció cultural del paisatge de l'entorn de Sabadell: El Rodal de Sabadell, de Josep Rosell (se'n desconeix la data exacta de publicació, vers 1930)

xx a Catalunya, estableix la seva residència al Vallès, concretament entre 1913 i 1921, on viu tant a Mollet com a Caldes de Montbui. Els seus quadres parteixen tant de l'interès de treballar la llum en el paisatge, com d'una certa voluntat realista. En tot cas, les sèries de quadres sobre Santa Perpètua de Mogoda o sobre Montornès són plenament rurals. El quadre Aigües de Mogoda va obtenir la primera medalla de l'Exposició Nacional de Belles Arts de Madrid el 1917 i el quadre Montornès pot considerar-se un bon representant de la seva etapa vallesana.

Per tot plegat, es pot dir que una determinada imatge del paisatge vallesà basada en els atributs indicats i expressada mitjançant diverses vies de manifestació artística ja estava consolidada abans de la Guerra Civil. Aquesta imatge es reprèn a través d'un llibre de Ferran Canyameres, El Vallès. Vigor i bellesa (1961), el qual té molta anomenada durant l'època franquista. I, posteriorment es perpetua en El paisatge del Vallès, de Lluís Galobart (1982).

Hi ha una certa connexió entre els arguments paisatgístics esmentats fins ara i els conflictes territorials esdevinguts els darrers decennis a la comarca, que també han generat la seva pròpia expressió cultural. A diferència d'altres comarques del país, al Vallès hi ha una potent xarxa d'entitats que protagonitza processos reivindicatius de distinta mena i que ha teixit el seu propi argumentari territorial, amb innegables conseqüències paisatgístiques i connexions amb les representacions del paisatge que s'acaben de revisar. Així, per exemple, les consignes «Al Vallès tot hi és» o «Com el Vallès no hi ha res» inspiren adaptacions provocatives com ara «Del Vallès, en quedarà res?» (crida de Salvem el Vallès el 2003). És freqüent l'al·lusió al poema de Pere Quart i fins i tot s'ha recreat amb un nou poema la visió clàssica del paisatge que aquest autor va contribuir a fixar en el seu moment. Vet aquí el nou poema:

«Del Vallès, en quedarà res?»

«Qui et diria, Pere Quart
que són certes les certes
que de terra que hi ha
que de terra no en queda
i que un rajolí de plor
potser fos una riera.
En ma terra del Vallès
els enyors hi fan frontera
entre la vida que fou
i aquesta que es presenta
filla menor d'un mal somni,
que ha malmès les primaveres.
Tres turons i quatre pins
un bosc espès i una serra...
Qui pretén furta a la vida
tot allò que l'alimenta?
El meu delit prefereix
els quatre noms per bandera.
Cinc quarteres massa terra
potser sí, quantes en queden?;
per morir, veient el sol
quan els braços arreplega

fóra massa, una quartera,
però la vida que empeny
i que darrere verdeja
no es conforma amb tan poc
vol camps d'alfals i rieres.
“Com el Vallès no hi ha res”
la sínia del temps ho espera[...]

Grup de Debat de Caldes

Valors en el paisatge

A la Plana del Vallès hi ha alguns indrets protegits com a espais naturals. Algun retall dels marges pertany a superfícies que van ser incloses al Pla d'espais d'interès natural (PEIN), però només de manera testimonial. Tanmateix, des que els espais inclosos a la xarxa Natura 2000 també formen part del PEIN, s'ha incorporat un àmbit territorial protegit de bell nou, l'anomenat Riu Congost, considerat un àmbit d'aigua continental important per la presència de la llúdriga. Altres àmbits fluvials no protegits presenten una importància ecològica destacable; seria el cas de l'alocar existent a la Vallençana (gairebé a la vora de la confluència amb el Besòs, al costat de la torre dels Frares i just per sota del pont de la BV-5001),

Església de Santa Maria de Mollet del Vallès. Cesc Gudayol

que és probablement l'únic alocar del Vallès. També algunes comunitats de ribera, com ara vernedes, pollancredes o gatelledes, no estan sectorialment protegides. També s'ha de remarcar que, mitjançant el Decret 156/2009, l'any 2009 es va incloure al PEIN l'àrea de Gallecs.

Determinades figures territorials creades els darrers anys tenen, entre els seus objectius, el reconeixement i la millora dels valors naturals i ecològics que contenen. Tot i que no són espais naturals protegits reconeguts legalment com a tals, presenten una innegable vàlua en aquest sentit. És el cas del Parc Agrari de Sabadell.

Més enllà dels espais amb valors naturals i ecològics reconeguts legalment, els espais oberts de la Plana del Vallès es configuren en forma de mosaic agroforestal, un tipus de recobriment que presenta notables valors ecològics i naturals. Aquest mosaic forma els corredors següents: Sant Llorenç – Collserola, Farell-Marina, Gallifa-Gallecs, Tagamanent-Cel·lecs i la Calma – Corredor, i és un hàbitat excel·lent per a l'avifauna.

D'altra banda, al Vallès hi ha una gran quantitat de valors històrics destacables, als quals, atenent al seu nombre i al fet que és la unitat de paisatge més extensa del present Catàleg, és impossible fer referència exhaustiva i detallada.

Puntualment estan reconeguts amb categories legals com ara els béns culturals d'interès nacional (BCIN). En determinats àmbits es produeix una combinació peculiar de valors històrics, i el resultat és un paisatge valuós no només pels elements puntuals sinó pel conjunt. És el cas, per exemple, de Terrassa. A la part central de la ciutat hi ha diversos estrats històrics confosos en un mateix teixit urbà; des del conjunt d'esglésies romàniques de Sant Pere, amb restes visigòtiques, fins a la ciutat modernista i industrial, amb un notable conjunt de vapors, passant pels edificis medievals (la cartoixa de Vallparadís, la torre del Palau, etc.). A Terrassa, la catedral «nova» –el Sant Esperit, de tradició gòtica (tot i que no enllestida fins al s. XVIII)– no coincideix amb les restes de la catedral vella (l'església de Santa Maria, al barri de Sant Pere), però ambdues tenen un valor històric innegable.

Quant a restes prehistòriques, al Vallès hi ha menhirs com els de la Pedra Llarga o el de Can Tarragona, a Palau-Solità i Plegamans. Pel que fa a la presència romana, i més enllà de les permanències en el paisatge esmentades més amunt (per exemple, totes les restes relacionades amb la centuriació), els banys o les termes romanes de Caldes de Montbui tenen una importància especial. Convé subratllar també la presència de vil·les romanes visitables, com ara la de Can Terrers (la Garriga).

Entre els valors relacionats amb l'edat mitjana, destaquen en especial els castells, alguns d'ells, com el de Sentmenat, d'enorme importància històrica per estar lligat a un llinatge nobiliari que va tenir una gran presència a la zona. Altres castells amb orígens medievals són el de Castellarnau (Sabadell), el de Castellar, el castell de Montbui (Bigues i Riells), el de Cànoves, el de Plegamans, el de la Roca, el de Santiga (Santa Perpètua de Mogoda), el de Sant Marçal (a Cerdanyola, molt remodelat externament, amb nombrosos elements fantasiosos i historicistes), etc. Molts d'aquests cas-

tells han donat lloc a masos (per exemple, la torre de Marata) o a poblacions senceres al seu recer. També té molta importància el patrimoni religiós medieval, com el monestir de Sant Cugat, durant l'edat mitjana considerat el monestir de major importància de tot el comtat de Barcelona, les esglésies de Sant Pere de Terrassa, amb restes visigòtiques en el seu subsòl, la de Santa Maria de Barberà, de Santa Maria de Llerona (les Franqueses) o de Santa Maria de Gallecs (Mollet). El Vallès és un país de petites ermites molt concorregudes i populars, que sovint tenen els seus orígens en l'època medieval; per posar alguns exemples, Santa Justa i Sant Baldiri (Lliçà d'Amunt), Sant Feliu de Vilamilans (Sant Cugat del Vallès), Sant Pere d'Ullastre (Castellar del Vallès) o Sant Pau de Riu-sec (Sabadell). Durant l'edat mitjana moltes poblacions tenen muralla, com ara Sabadell, Caldes de Montbui o Granollers, de les quals en algun cas queden restes.

De l'edat moderna es pot destacar la porxada de Granollers (construïda al voltant del 1586 i 1587 per Bartomeu Brufalt, d'estil renaixentista), element que simbolitza la importància d'aquesta vila com a mercat agrícola estructurador de l'orient de la plana vallesana. La major part de les masies amb més prestància de la comarca són de l'edat moderna. Tot i que enfonsen les seves arrels històriques en l'època medieval, la seva aparença actual –el que se'n pot observar avui dia– és deutora del període modern, una vegada es va superar el sotrac baixmedieval. El Vallès és terra de masies: n'hi ha centenars, que es podrien citar en un llistat que sempre seria incomplet –can Draper o can Plantada, al terme municipal de l'Ametlla del Vallès, en són un exemple. Englobada per una trama urbana, la casa Duran de Sabadell és un altre exemple de masia l'aparença actual de la qual és deutora de l'època moderna. També pertany a aquesta etapa històrica, concretament al renaixement, el palau de Castellnou, l'element patrimonial més significatiu de Llinars del Vallès.

De l'època contemporània resta tot un patrimoni industrial de notable interès, sobretot als conjunts urbans de Terrassa o Sabadell. Del període modernista, més enllà dels edificis presents a ciutats com ara Terrassa (molts d'ells obra de l'insigne arquitecte modernista Lluís Moncunill), es poden destacar les edificacions creades per a l'estiueig barceloní, com ara a la Garriga (amb edificis significatius, com és el cas de la Casa Barbey o la Bombonera, ambdues de l'arquitecte Joaquim Raspall), Cardedeu, l'Ametlla del Vallès, etc. També els teixits de ciutat jardí, lligats als ferrocarrils de Barcelona a Terrassa i Sabadell, tenen un valor paisatgístic notable que es deriva de la seva peculiar formació històrica, lligada a l'estiueig i a uns determinats ideals urbanístics. Durant aquesta època es remodelen edificis com ara el castell de Sant Marçal (Cerdanyola) i algunes masies canvien completament la seva aparença per adaptar-se a noves funcions, com per exemple la granja Soldevila (Santa Perpètua de Mogoda), que és reformada a finals del segle XIX i deixa de ser el mas Granollacs pagès per esdevenir una explotació moderna orientada a la producció intensiva de llet per al consum de Barcelona. L'economia de la vinya motiva la construcció de cellers vitivinícoles modernistes de gran bellesa en poblacions que avui dia no tenen ja cap hectàrea dedicada a aquest conreu, com passa a Sant Cugat del Vallès o a Rubí.

A la Plana del Vallès han tingut un marcat valor social les esglésies, ermites, cementiris i altres construccions relacionades amb la religió. Des de la catedral de Terrassa i el monestir de Sant Cugat (altmedieval) fins a moltes de les ermites exemptes: Santa Maria de Gallecs (Mollet), Santa Justa (Lliçà d'Amunt), Sant Pau de Riu-sec i la Mare de Déu de Togores (Sabadell), etc. Cada població originalment tenia la seva pròpia parròquia, que acostuma a tenir orígens molt reculats, en molts casos anteriors a la conquesta franca. Encara que algunes parròquies han desaparegut com a entitats de població autònomes –el cas de Sant Esteve de Palaudàries (Lliçà d'Amunt), Sant Julià d'Altura i Sant Vicenç de Jonqueres (actualment ambdós pertanyents a Sabadell) o Sant Cebrià de Cabanyes (Sant Fost de Campsentelles)–, sobretot en ser absorbides per termes municipals propers més populosos, les esglésies continuen de peus i tenen un valor notable.

Modernament, els creixements urbans han generat noves necessitats espirituals i han aparegut nous temples religiosos als barris. Temples cristians, però també d'altres religions, per exemple la islàmica, amb una forta presència en determinats àmbits, com a Ca n'Anglada (Terrassa), on hi ha una mesquita. Hi ha comunitats islàmiques a nombroses poblacions vallesanes: Sabadell, les Franqueses, la Garriga, Canovelles, la Llagosta, Santa Perpètua de Mogoda, etc.

Pel que fa als aplecs religiosos, n'hi ha de documentats des de temps molt antics pertot arreu del Vallès. És el cas de l'aplec de la Mare de Déu de la Salut (Sabadell), documentat ja al segle XVII i que se celebra tots els anys el mes de maig, o d'altres de més locals, com ara l'aplec de Santa Maria de Malanyanes (la Roca del Vallès, també al maig), de Sant Hilari (Cardedeu, al gener) o de Santa Justa (Lliçà d'Amunt, al juliol). Molts d'ells tenen goigs associats d'origen antic. Com a aplec interessant relacionat amb la tradició cristiana, convé destacar l'aplec del Pla, que se celebra a Barberà del Vallès durant la Pasqua de Resurrecció i en què es reparteix de manera gratuïta pa que la tradició mana guardar a casa un any sencer perquè doni bona sort a la llar.

L'arribada de poblacions immigrants d'arreu ha transformat el paisatge religiós. Així, hi ha celebracions de Setmana Santa, atesa la devoció que ha despertat tradicionalment en la població vinguda

Casa Barbey, edifici modernista de La Garriga. Mercè Marucci

d'Andalusia; a Badia del Vallès n'hi ha una de renom. Ara bé, ja es documenten celebracions per a la Setmana Santa molt antigues, de fa segles, per exemple el Via Crucis de Martorelles, en què participen actualment armats, celebració que existeix almenys des de l'edat moderna. Quant a celebracions religioses d'incorporació recent, es pot destacar la celebració del Rocío, lligada també a la població d'origen andalús del Vallès i en general de l'àmbit metropolità.

Molts dels elements paisatgístics fins ara esmentats tenen un elevat valor simbòlic i identitari. Aquest valor pot ser a escala local (a tall d'exemple, en relació amb determinades esglésies parroquials), comarcal (una mostra evident n'és Gallecs, la defensa del qual des de la dècada de 1970 s'ha lligat a la defensa del Vallès i a la consciència paisatgística comarcal), o fins i tot nacional. En el cas del valor simbòlic nacional destaca el monestir de Sant Cugat del Vallès, considerat un dels monestirs de primer ordre de Catalunya. La seva decadència al segle XIX va comportar una àmplia degradació del conjunt monàstic, que durant el període de la Generalitat republicana es va intentar reconduir, tot i que la Guerra Civil va trencar sobtadament aquesta atenció especial cap al monestir; simbòlicament, el darrer restabliment de la Generalitat va anar associat altra vegada a una consideració preferent del monestir, i el 1982 el Govern català va decidir instal·lar-hi un servei de conservació del patrimoni material i participar en la gestió del monument formant part del Patronat del Monestir.

Pel que fa als valors identitaris, la Plana del Vallès presenta uns referents paisatgístics molt consolidats que s'han comentat a l'apartat dedicat a l'expressió artística del paisatge. Es materialitzen principalment en els espais oberts, que la població vallesana considera molt rellevants, ja que es perceben com a dipositaris d'uns valors col·lectius importants. Més enllà de la valoració artística, hi ha el llegat del moviment ecologista i de la tradició excursionista i darrerament, arran de diferents conflictes sorgits a la comarca, s'ha recreat un ideal paisatgístic socialment compartit en què la identitat de la plana vallesana està molt ben definida i s'associa a determinats elements: turons ondulats, mosaic agroforestal, etc. Els indrets on es manté aquest paisatge tenen, per tant, un alt valor identitari.

Des del punt de vista simbòlic, molts elements dels ja indicats tenen un alt valor simbòlic per a les poblacions. És el cas dels aplecs o de determinats elements físics puntuals amb una alta significació, com és el cas de determinats arbres monumentals molt volguts a la comarca (el pi d'en Xandri de Sant Cugat del Vallès, per exemple, just al límit d'aquesta amb Collserola, és considerat un símbol de resistència pels moviments en contra de les pretensions de creixement urbà).

En relació amb els valors productius, el sector primari de la Plana del Vallès genera productes agrícoles d'alta qualitat que tenen una bona inserció en els circuits comercials de proximitat i que són especialment reconeguts i valorats pel consumidor. Tot i que s'han perdut les millors terres de regadiu i el que romanen sobretot són cereals secaners, als escassos regadius que queden es fan productes d'horta que tenen una gran acollida. Pel que fa al secà, s'està passant de la lògica productivista, per la qual el blat produït al Vallès no s'individualitzava, a una producció de gra que

serveix per elaborar un pa a la comarca de qualitat superior. En aquest sentit, sorgeixen el pa de Gallecs i el de Sant Julià, a partir de cereals produïts al Vallès i que es panifiquen i distribueixen a la mateixa comarca.

Quant als regadius, destaca els darrers anys la recuperació i extensió del conreu de la mongeta o fesol del ganxet, que s'havia perdut força i que ha tingut una notable embranzida i ara és molt valorada per la gastronomia de la comarca. Recentment s'ha obtingut la denominació d'origen protegida per a aquest llegum, que es limita a les comarques del Vallès i una part del Maresme i de la Selva. Hom detecta un augment del regadiu en antigues terres de secà, que s'associa amb la voluntat ferma d'incrementar la producció d'hortalisses i llegums que trobin directament recepció del consumidor urbà mitjançant circuits de consum de proximitat. En conjunt, totes les terres del Vallès –per ser sedimentàries i planes– són agronòmicament bones o molt bones, tant pel que fa al regadiu com al secà.

Amb la voluntat de millorar l'agricultura a la comarca, han sorgit els darrers anys iniciatives d'abast local o supralocal, capitanejades per les administracions locals, que pretenen salvaguardar-ne i desenvolupar-hi els espais agraris. Aquestes iniciatives han dut a terme estratègies de promoció específiques encaminades a satisfer el consumidor exigent, per exemple afavorint l'agricultura ecològica. Entre aquestes iniciatives es poden destacar el Parc Agrari de Sabadell o l'Espai rural de Gallecs, esdevingut el 2009 Espai natural de Gallecs, i d'altres –no reeixides, però plantejades en el seu moment– als espais agraris protegits del pla de Palou, les Franqueses o el Llevant. La iniciativa popular de crear el Parc Agrari del Vallès (PAV) pretén relligar aquestes iniciatives disperses i dotar-les de coherència territorial. També el sector privat, per exemple a través de cooperatives de consumidors, està fent molta feina i s'està aconseguint que nombrosos pagesos de la comarca puguin vendre els seus productes directament als consumidors i, per tant, que el paisatge agrari es mantingui perquè és productiu i rendible. Alhora, iniciatives com Cuina Vallès, una associació de cuiners que prioritzen el consum de productes locals, permeten també avançar en aquesta direcció.

Alguns productes artesanals de la comarca són també molt característics i estan vinculats a determinades poblacions, cosa que els individualitza i els dona un valor afegit. És el cas de la producció de vins ecològics a Santa Eulàlia de Ronçana i de formatges de cabra a Canovelles o a Sant Antoni de Vilamajor.

Finalment, com altres elements remarcables del paisatge relacionats amb valors productius cal mencionar el parc industrial del riu Ripoll (Sabadell) i la fàbrica tèxtil Viuda de José Tolrà a Can Barba (Castellar del Vallès) per la seva condició d'edificis industrials amb valor.

La Plana del Vallès és una depressió ondulada situada entre dues grans estructures de relleu que estan elevades. L'emplaçament i la configuració morfològica del paisatge són valors estètics de primer ordre, per exemple en termes de visibilitat i conques visuals. Els diàlegs topogràfics a microescala (els llocs i les valls de la plana) i a macroescala (la plana i les serralades) tenen un notable valor.

A la plana vallesana es produeixen nombrosos patrons de contrast que contribueixen significativament a la vàlua estètica del paisatge. Entre aquests patrons de contrast es poden esmentar:

- Les plantacions de pollancre, en especial al cantó més oriental, tot i que, aigües avall del Besòs, arriben fins a la pollancreda de Can Peces (Montcada i Reixac). Els pollancre perden la fulla durant l'estació hivernal i donen lloc a un estètic contrast cromàtic al llarg de l'any.

- Les formacions de plàtans, també amb un ritme cromàtic marcat al llarg de l'any. En el cas del Vallès se'ls troba a vegades com a arbres de ribera (a la riera de Gallecs, per exemple), però en nombrosos casos com a arbres de carretera, configuració que dona una alta qualitat a les rutes viàries. També són rellevants les platanedes de l'antic polvorí del pla de Reixac.

- Dins del mosaic agroforestal característic de la plana vallesana, presenta un alt valor estètic la composició dels elements forestals i dels elements agraris, ambdós amb els seus propis ritmes cromàtics, sempre presents als camps, i palpables en el cas dels boscos si hi ha roures o altra vegetació caducifòlia. Al mosaic agroforestal vallesà es troben arbres aïllats (sobretot pins enmig de camps), marges vius dels camps (normalment amb esbarzers, que són reservori de fauna), puntualment feixes o petits relleixos (generalment sense pedra seca i més aviat de terra), etc., elements, tots ells, que contribueixen al valor estètic del paisatge vallesà que configura un mosaic divers i variat allunyat de la uniformitat.

A la Plana del Vallès també cal destacar altres elements singulars que tenen valor estètic. Aquests són:

- Les fonts, que han estat objecte d'una especial consideració des de determinades sensibilitats. Si bé hi ha arguments higienistes o naturalistes en aquesta consideració, no es poden oblidar els motius estètics. N'hi ha molts exemples a tot al llarg, però pel que fa concretament a Montcada i Reixac, tradicionalment, la qualitat de les aigües de Montcada era molt valorada per la gent de Barcelona, valor que s'ha perdut en gran mesura: Montcada era l'ori-

542

Entrada arbrada a Sentmenat per la C-1415a. Observatori del Paisatge

gen del Rec Comtal –que proveïa Barcelona–, les fonts del terme estaven immerses en un entorn de qualitat, el turó era un referent simbòlic, etc. Recentment s'estan fent esforços per recuperar-hi la memòria paisatgística, i és remarcable que fonts molt representatives de la tradició de les Aigües de Montcada, com és la font de la Mitja Costa, al vessant de tramuntana del turó de Montcada, encara es mantenen i ragen. En tot cas, cal subratllar la importància estètica que van tenir Montcada i les seves aigües en la valoració del paisatge vallesà, sobretot des d'una òptica barcelonina.

- Els arbres monumentals, molt nombrosos al Vallès, tenen també una important càrrega estètica associada, no només per la seva prestància, sinó sovint pel seu emplaçament, més enllà dels valors simbòlics que atresoren. És el cas, ja esmentat, del pi d'en Xandri (Sant Cugat del Vallès), vinculat a la lluita per la salvaguarda de la Torre Negra. Té una importància estètica i simbòlica comparable el pi de Gallecs (Mollet del Vallès). En serien també exemples l'alzina Grossa, els xiprers de Llerona o, històricament, la ja desapareguda alzina de Can Pedró (a Palau-Solità i Plegamans, amb una forta càrrega històrica ja que fou l'indret on es van aplegar els alcaldes vallesans a la Guerra del Francès per pactar foragitar les hosts napoleòniques).

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Hi ha nombroses rutes i punts que permeten fruit del paisatge. El present apartat es planteja com a síntesi interpretativa, ja que és impossible recollir la infinitat de rutes i punts que es troben dins.

Dels itineraris motoritzats que recorren el paisatge plural de la Plana del Vallès, destaquen aquells que ofereixen la visió més agrícola i pausada, en contraposició amb els grans eixos d'infraestructures que concentren paisatges menys vertebrats i valorats, industrials i d'urbanitzacions.

Així doncs, trams de carretera com els de Matadepera a Sabadell (itinerari motoritzat 119), de Sentmenat a Polinyà (itinerari motoritzat 110), de Caldes de Montbui a Mollet del Vallès (itinerari motoritzat 94), de Sant Miquel del Fai a Caldes de Montbui (itinerari motoritzat 19), de la Garriga a Canovelles (itinerari motoritzat 24), o de Cardedeu a les Franqueses del Vallès (itinerari motoritzat 27), permeten gaudir d'aquests espais agrícoles sovint oblidats per la mateixa població del Vallès i per la resta del país. Fins i tot, entre les dues principals urbs, Terrassa i Sabadell, es pot circular per un espai agrícola que posa en contacte els centres històrics d'ambdues poblacions (itinerari motoritzat 120).

Respecte als itineraris pedestres, convé destacar en primer terme el pas dels senders de gran recorregut. El GR-97 (itineraris a peu 122, 84, 18, 118 i 176) recorre la plana vallesana pel samontà de la Serralada Prelitoral, des de la vall de Vilamajor i fins a Terrassa, tot passant pel sud del municipi de Caldes de Montbui o el nord dels de Terrassa i Sabadell. És un recorregut molt agradable, que evita les zones urbanes i s'endinsa per àrees de camps i boscos. El recorregut del GR-97 per les Franqueses del Vallès és parcialment

aprofitat per una via verda (l'anomenada «ruta verda de les Franqueses») que fa una mena de circumval·lació al territori municipal i recorre indrets de gran interès paisatgístic de les parròquies de Llerona, Corró d'Amunt, Marata i Corró d'Avall. Aquesta ruta verda té 16 km i transita per algunes de les zones menys urbanitzades de la plana vallesana.

També hi ha l'enllaç entre el GR-97 i el GR-92 o sender del Mediterrani (itinerari a peu 108), que transita per la veïna serra de Marina, i que connecta amb el GR-97 partint del turó dels Castellans, unint-los a la Mare de Déu del Pla, al sud de Corró d'Amunt, per un interessant itinerari per la zona agroforestal entre Cardedeu i les Franqueses del Vallès.

Finalment, destaquen els dos GR romeus de Barcelona a Montserrat, que recorren el sector més occidental i connecten Sant Cugat del Vallès amb Terrassa, Matadepera i Sant Llorenç del Munt. Són el GR-6 (itinerari a peu 10) i el GR-96 (itineraris a peu 11 i 117). Aquests itineraris transiten en part per la zona més transformada de la Plana del Vallès, especialment el GR-96, que ressegueix trams de la riera de Rubí.

En segon terme, cal esmentar tota la xarxa de Vies Verdes del Vallès (VVV) que estructuren cadascuna de les faixes paral·leles no urbanitzades, majoritàriament coincidents amb careners, de la plana vallesana. Les VVV es corresponen en tots els casos amb un o diversos camins de carena o de fons de vall que les estructura, ja que són alhora una faixa territorial i els itineraris o camins que les recorren. Les VVV són les següents:

- Sant Llorenç – Collserola. El conegut com a camí dels Monjos (parcialment coincident amb el GR-6/GR-96 o camí romeu de Barcelona a Montserrat), de Sant Cugat del Vallès a Sant Llorenç del Munt, pel turó de Can Camps i la serra de Galliners, és una ruta clau en termes d'observació i gaudi del paisatge de la plana vallesana.

- El Farell – Marina. Aquesta via verda fa referència al sector majoritàriament d'espai obert que resta entre la faixa urbanitzada del riu Ripoll i la de la riera de Caldes. Tot i que no hi ha un únic camí, des de Montcada es pot pujar al pla de Reixac i, per la riera Seca, recórrer la Santiga cap amunt fins al Poblenou (Sabadell) i des d'allà fins a Sentmenat, situat als peus del Farell.

- Gallifa-Gallecs. El millor camí d'aquesta via verda és el que segueix l'anomenada carena de Sant Valerià que, des de Gallecs, mena vers el nord, fins assolir la vall del Tenes. Bigues i Santa Eulàlia de Ronçana són encara a la plana però ja als peus dels cingles de Bertí.

- Tagamanent-Céllecs. És un àmbit agroforestal extens que abasta sobretot els termes municipals de la Roca, les Franqueses i Cànoves i Samalús. Els GR-92 i 97 (ja comentats), la ruta verda i el meridià verd (que segueix el meridià 0 ° de la cartografia francesa) són camins estructuradors d'aquest corredor.

- La Calma – El Corredor. Es tracta de la via verda més oriental, a l'interflui de les conques de la Tordera i el Mogent. Tot i que no

hi ha un camí estructurant clar, la pròpia línia de carena i la vall de la riera de Vallserena (Vilamajor) ofereixen rutes de passeig agradables.

Més enllà d'aquests camins estructurants que recorren àmbits territorials força amplis, hi ha a la Plana del Vallès gran quantitat de camins i senders d'abast local. En el cas del Vallès Occidental, se n'ha senyalitzat un per a cada municipi i també n'hi ha un de circular per al conjunt de la comarca del Vallès Occidental (GR-173). Una zona en què hi ha especial densitat de camins és l'entorn de Sabadell, on hi ha molta tradició excursionista. En força casos estan senyalitzats i reconeguts com a senders de petit recorregut (PR).

Pel que fa als miradors, es pot distingir entre, d'una banda, els punts perimetrals a la plana (fora de la unitat) que permeten observar el paisatge de la depressió vallesana, en conjunt o per segments, i, de l'altra, els punts que, des de dins de la plana mateixa, possibiliten albirar-ne determinats fragments.

Quant als punts perimetrals, destaquen en primer lloc els cims més alts de les serralades Prelitoral i Litoral, que permeten panoràmiques molt àmplies sobre la plana vallesana. En el cas de la Serralada Prelitoral, per posar quatre exemples molt emblemàtics, destaquen la Mola (1.104 m), Santa Maria del Puig de la Creu (671 m), el pic del Vent (816 m, culminació del sector del Farell) o el Puiggraciós (808 m) com a talaies privilegiades del Vallès, que coincideixen amb santuaris, correspondència clàssica en tots els països mediterranis, on les principals muntanyes han estat coronades religiosament. A la Serralada Litoral, es poden destacar el turó de Céllecs (535 m) o la torrassa del Moro (al terme de Llinars del Vallès, 428 m).

Per sota de la línia de cims, i encara com a punts perimetrals fora dels límits, la Serralada Litoral té la particularitat de contenir un seguit d'indrets situats a mig vessant, generalment amb presència d'esglésies, que tenen també vistes molt interessants sobre la plana, tot i que sovint d'abast més reduït que les dels cims. És el cas de Sant Pere de Reixac (Montcada i Reixac), Santa Quitèria (Vilanova del Vallès), Santa Maria de Malanyanes (la Roca del Vallès) o Sant Esteve del Coll (Llinars del Vallès). A la Serralada Prelitoral no s'identifica una sèrie similar i els principals miradors identificables es troben sobretot al capdamunt dels cims, no pas a mig vessant.

Pel que fa als punts d'observació i gaudi del paisatge dins de la Plana del Vallès, diversos indrets elevats que formen part dels careners paral·lels fan aquesta funció. En el cas del sector més occidental i pel que fa al carener que es correspondria amb la via verda Sant Llorenç – Collserola, destaquen la Barata, a més del mirador de la Torre de Guaita o Pujol Blanc (317 m) a Sant Quirze del Vallès, al capdamunt de la serra de Galliners, com una bona talaia sobre Sabadell, Terrassa i Sant Quirze del Vallès. En el mateix carener que separa la conca de la riera de les Arenes i el Ripoll, més cap al sud, se situen el turó de Sant Pau (183 m), per sobre de Sant Pau de Riu-sec, que possibilita vistes sobre Sabadell i Badia del Vallès, i també el turó de Can Camps (288 m), que permet vistes vers Sant Cugat del Vallès. En la resta de careners i vies verdes del Vallès es podrien localitzar punts d'observació com aquests; per exemple

Vistes de la vall del Besòs i el turó de Montcada des del mirador de l'ermita medieval de Sant Pere de Reixac. Observatori del Paisatge

a Granollers, les serres anomenades de Llevant i de Ponent permeten reconèixer molt bé la ciutat i Palou, ben encaixonades en el tram de la vall del Congost que ocupen. També destaca el turó de les Tres Creus a Montmeló, que permet una panoràmica excel·lent sobre l'eix d'infraestructures del corredor mediterrani i les seves poblacions adjacents, així com el turó de Montcada.

Avaluació del paisatge

Debitats

- Sobrefreqüentació d'alguns espais oberts de la plana vallesana.
- Problemes de rendibilitat de les explotacions agràries orientades a la cerealicultura i a la ramaderia bovina de llet, els segments agraris que sustenten el paisatge agrari vallesà més identitari, que són molt dependents de les ajudes europees.
- Degradació dels àmbits periurbans i dels àmbits fluvials, per elements amb qualitats paisatgístiques baixes o molt baixes. Aquesta degradació en bona mesura té a veure amb la irrupció d'activitats il·legals, alegals o controvertides, i amb l'abandonament dels camps, en bona mesura a causa de les expectatives urbanístiques.
- En alguns indrets concrets, creixement de la superfície ocupada per horts de tipus marginal, en marges de riu i situacions periurbanes en general.

Amenaces

- El planejament, sense una visió supramunicipal o territorial, pot constituir una amenaça en la mesura que possibiliti l'extensió de les infraestructures i la creació de noves àrees urbanitzades sense seguir pautes d'ordre i de qualitat. Pot constituir una amenaça per al futur del paisatge vallesà en la mesura que tendeixin a ocupar sense un criteri global els àmbits en què encara resta el paisatge aquí definit com a identitari.

- La dificultat de concertació en els àmbits polític, tècnic, acadèmic i administratiu per la defensa dels espais agraris, àmbits clau en termes de paisatge de la plana vallesana.

Fortaleses

- Grau d'implicació social amb el paisatge molt alt i consciència col·lectiva pels temes paisatgístics molt notable. Probablement és dels àmbits de la Regió Metropolitana de Barcelona amb una població més compromesa amb la defensa del seu paisatge i que més ha estat capaça de valorar-lo i enaltir-lo.
- Existència d'una imatge del paisatge molt ben establerta i soci-alm assumida, basada en la ruralitat, la morfologia ondulada del terreny, el mosaic agroforestal, etc. Es tracta d'una imatge molt potent que dota d'identitat.
- Tot i que la cerealicultura i la ramaderia bovina de llet són sectors amb problemes específics, altres segments agraris se'n surten molt millor i constitueixen una fortalesa evident per al manteniment del paisatge agrari. És el cas de determinats productes agraris individualitzats del regadiu (mongeta del ganxet) o del cereal que cerca el valor afegit (a través del pa de Gallecs o de Sant Julià). Determinades iniciatives dels darrers anys de gestió d'espais agraris (Sabadell, Gallecs, etc.), d'incentiu a la producció i al comerç de proximitat (circuitos curts), o de creació de cooperatives de consum constitueixen també fortaleeses de cara al futur del paisatge agrari vallesà.
- Presència d'àmbits, tant agroforestals com urbans, amb una qualitat paisatgística alta o molt alta. És el cas, per subratllar-ne alguns, de Gallecs, dels espais agraris de les Franqueses del Vallès o el conjunt de les esglésies romàniques de Sant Pere de Terrassa.

Oportunitats

- La recent crisi del sector immobiliari representa una menor pressió constructora i per tant pot ser una bona oportunitat per reorientar les dinàmiques de creixements de baixa densitat imperants els darrers decennis a la plana vallesana.
- Un escenari de canvi contundent en la política territorial agrària a Catalunya que impliqui la defensa de l'espai agrari i el seu desenvolupament, en especial en entorns periurbans.
- Iniciatives com la del Parc Agrari del Vallès (PAV), que poden representar un canvi substancial en el futur del paisatge, en la mesura que siguin assumides pel conjunt de la societat. Tenen un gran potencial relacionat amb el lleure de proximitat i l'ús social del paisatge.
- Els productes agraris associats a paisatges rurals de qualitat propers a les ciutats, la gastronomia de mercats/producció de proximitat, per exemple de productes distintius (mongetes de ganxet, etc.).

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquest paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. La Plana del Vallès també forma part del paisatge d'atenció especial del Mosaic Agroforestal del Vallès. Als criteris i accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 1 del bloc 4).

- OQP1.** Uns assentaments ordenats, que no comprometin els valors i els elements que defineixen el paisatge de la Plana del Vallès (obert, rural, agroforestal, de morfologia ondulada) i amb uns accessos als nuclis de qualitat.
- OQP2.** Un sistema d'urbanitzacions compactes i integrat en el territori, ben relacionat amb l'entorn forestal i agrícola, que prioritzi el manteniment dels connectors ecològics i paisatgístics existents.
- OQP3.** Un sistema d'infraestructures lineals ben integrat, que no generi noves fractures en el territori i amb traçats que obedeixin a criteris d'integració paisatgística.
- OQP4.** Unes activitats agràries que ajudin a conservar el caràcter i la identitat del paisatge vallesà a través de la generació de rendes econòmiques suficients i que mantinguin els elements amb valor cultural o patrimonial de les explotacions agràries.
- OQP5.** Uns rius i àmbits fluvials de la conca del Besòs amb una alta qualitat ambiental i paisatgística..
- OQP6.** Uns paisatges dels entorns de la ciutat –rodals, en terminologia típica vallesana– gestionats, vius i de qualitat, ben relacionats amb les ciutats que els originen.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges de la Plana del Vallès.

545

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Definir com a espais naturals protegits els cursos fluvials, tal com s'ha esdevingut en incloure el riu Congost a la xarxa Natura 2000. Es tracta d'un procediment per garantir-ne la qualitat ecològica futura i la protecció urbanística estricta.
- Preservar els grans sectors forestals (serra de Galliners i entorn del turó de Can Camps; capçaleres del torrent de Colobrers, el riu Tort, la riera de Santiga i la riera de Polinyà; capçaleres de la riera de Gallecs i la riera Seca; i el sector forestal de les Franqueses, Cardedeu i Cànoves i Samalús, tant a la vall de la riera de Cànoves com en valls de cursos tributaris del Congost). Promoure que cadascuna d'aquestes àrees disposi de mecanismes individualitzats de gestió forestal (aprofitament forestal, conservació de la biodiversitat, etc.) i de prevenció d'incendis forestals (neteja del sotabosc, etc.).

- Impulsar instruments i estratègies per a la protecció d'entorns urbans paisatgísticament rellevants, com ara el patrimoni industrial de Sabadell i Terrassa o el patrimoni modernista de la Garriga, Llinars i Cardedeu o l'entorn de l'església de Palau-solità.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Vetllar per una protecció urbanística i territorial dels terrenys agraris i dels mosaics agroforestals.
- Estudiar els espais més amenaçats (estrangulaments) en la continuïtat paisatgística dels espais oberts de la plana vallesana i cercar mesures eficaces per millorar la connectivitat ecològica, social (itineraris) i paisatgística.
- Cercar una figura de gestió dels espais agrícoles del Vallès amb participació de les administracions locals (ajuntaments, consells comarcals i Diputació) i la Generalitat de Catalunya. El nou òrgan de gestió podria aglutinar entitats ja existents que treballen en la mateixa direcció, com ara el Parc Agrari de Sabadell. Aquest òrgan ha de fomentar el manteniment, la millora i el desenvolupament de les activitats agràries a la plana vallesana, per tal que puguin subministrar aliments a la comarca, que s'hauria de convertir en la destinació preferent de les seves produccions. El seu àmbit d'actuació hauria d'incloure espais agraris actuals de la plana molt característics i individualitzables, com ara el pla de Palou, les riberes del Mogent a Vilanova i la Roca del Vallès, la vall de la Santiga, Gallecs, etc.
- Potenciar la ramaderia extensiva, tant en entorns forestals en què calgui netejar el sotabosc com en àrees periurbanes amb erms i camps abandonats, per tal de regular el creixement de la biomassa.
- Tenir una especial cura dels elements estructurants del paisatge rural de més valor patrimonial: marges de camps, tancats, closos, cledes, fileres de plataners, parets de pedra seca i de terra, masies, construccions rurals, etc.
- Procurar mantenir la vinculació del món agrari amb edificis emblemàtics relacionats amb la història agrària, com ara la torre Marimon (Caldes de Montbui), la torre Viader (Cardedeu) o la granja Soldevila (Santa Perpètua de Mogoda), per tal que no perdin la seva significació i no esdevinguin edificis desvinculats de la seva lògica històrica.
- Per a les noves infraestructures previstes, establir mesures d'integració paisatgística i vigilància de l'execució de les obres per tal de minimitzar els efectes negatius en el paisatge, especialment el Quart Cinturó i el ferrocarril orbital metropolità. Les noves infraestructures han d'aprofitar quan sigui possible els corredors existents. Es consideren bones pràctiques cuidar els traçats per maximitzar la capacitat de comunicar els nuclis actuals, evitar que les infraestructures promoguin nous creixements urbanístics o industrials en zones actualment no urbanitzades, prioritzar la renovació de les carreteres secundàries existents i evitar d'aquesta forma la construcció de noves autopistes. Finalment,

cal procurar crear falsos túnels en lloc de trinxeres per evitar l'efecte barrera de les infraestructures.

- Promoure la implantació d'estratègies, de projectes i de visions per a l'agricultura de la plana vallesana, a partir de l'elaboració d'un pla rector de gestió, pla de gestió i desenvolupament o document similar. L'estratègia clau ha de ser el suport a la pagesia perquè pugui mantenir les seves rendes amb l'activitat que li és pròpia i garantir la gestió de les terres ermes. Això inclou mecanismes de suport a l'agricultura ecològica, bancs de terres, bancs de germoplasma i conservació de l'agrobiodiversitat, suport al reemplaçament generacional, gestió sostenible de les aigües superficials i subterrànies destinades a regadiu, etc.
- Impulsar actuacions dirigides a revalorar i fer accessibles les lleres fluvials urbanes o periurbanes per posar-les a l'abast de la gent mitjançant estratègies d'ús públic específiques.
- Promoure actuacions de millora sobre els horts il·legals de les lleres i els entorns periurbans. Intensificar la vigilància i la disciplina urbanística, especialment a les lleres i als entorns immediats del riu Sec i del Ripoll, molt afectats per aquestes implantacions.
- Preservar les avingudes arbrades de les vies d'entrada a algunes poblacions.
- A la Plana del Vallès hi ha un important patrimoni edificat de gran valor, principalment castells i torres. És el cas del castell de Sentmenat, el castell de Sant Marçal, el castell de Plegamans, la torre de les Aigües, la torre de Pinós i la torre de Marata. És necessari gestionar i mantenir els edificis patrimonials pel seu valor identitari i paisatgístic i com a eina de promoció turística amb valor econòmic.
- Impulsar l'inventari, la senyalització i la recuperació de les fonts dels rodals i el seu entorn.
- Mantenir la identitat pròpia dels teixits urbans de la ciutat construïda, en especial de les trames més valuoses (cascs antics, eixamples, ciutats jardí, etc.).

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Procurar que el creixement urbanístic, residencial, industrial i d'infraestructures no afecti àmbits d'especial vàlua paisatgística. Estudiar la conveniència de compactació i augment de les densitats dels teixits residencials construïts i dels polígons industrials existents. Limitar el creixement de baixa densitat i la instal·lació excessiva de superfícies comercials.
- Evitar la dispersió i l'ocupació de sòl amb noves àrees residencials de baixa densitat. Avançar cap a la compleció de les àrees residencials de baixa densitat existents i, si escau, relligar-les als nuclis urbans propers per afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes.
- Promoure actuacions de millora paisatgística en els accessos als nuclis de població.

- Facilitar el lleure públic de proximitat, ordenat i estructurat, sense malmetre els paisatges dels rodals. En aquest sentit, cal impulsar la creació de camins per a vianants i per a bicicletes que uneixin els centres urbans i travessin els espais oberts.
- Fomentar la vegetació autòctona (alzines, roures, pins, etc.) en projectes de parcs periurbans i tenir en compte en el disseny el paisatge forestal propi del Vallès.
- Impulsar el manteniment dels conjunts d'horts urbans en sòls públics, sempre que estiguin correctament gestionats i regulats, per exemple seguint el model de l'Ajuntament de Sabadell o Terrassa, entre d'altres. En cap cas aquests horts no s'han de fer ocupant espais agraris en actiu a càrrec de pagesos o el domini públic de les lleres dels rius.
- Revegetar i naturalitzar les lleres dels rius de la conca del Besòs, en especial els trams baixos.
- Impulsar la restauració d'entorns degradats, com ara antigues extraccions d'àrids abandonades o abocadors clandestins.
- Impulsar mesures per reduir l'impacte sobre el paisatge de les infraestructures que creuen l'àmbit (TAV, AP-7 i C-58, entre d'altres).
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors de la Barata de Sant Quirze del Vallès, el turó de Sant Pau, les Tres Creus de Montmeló i el turó de Montcada, i els itineraris paisatgístics a peu i motoritzats definits a l'apartat de principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge.

18. Baix Montseny

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Vallès Oriental) i de les Comarques Gironines (la Selva).

Superfície:

7.160 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat, en l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona, són Sant Pere de Vilamajor, Llinars del Vallès, Vilalba Sasserra, Vallgorguina, Sant Esteve de Palautordera, Santa Maria de Palautordera, Fogars de Montclús, Sant Celoni, Campins i Gualba.

548

Municipi de Sant Celoni amb el Montseny al fons. Francesc Muntada

Trets distintius

- Territori d'enllaç, mitjançant alineacions transversals, entre el massís del Montseny i la Serra de Marina, així com, longitudinalment, entre la Plana del Vallès i la plana de la Selva.
- Contrast entre les valls perpendiculars a la Tordera i als sistemes muntanyencs Litoral i Prelitoral, de pendent suau, humides, agrícoles o amb bosc de ribera i els vessants immediats, amb pendents abruptes, careners arrodonits, bosc mediterrani i relativament secs.
- La Tordera és el principal riu que transcorre per aquest paisatge i que drena tot l'espai, recollint les rieres que davallen del massís del Montseny i les àrees veïnes.
- Les parts més elevades o de relleu més abrupte estan ocupades majoritàriament per pineda i bosc d'escleròfil·les (alzinar i sureda) que alternen amb franges de conreus, sobretot herbacis, al llarg de les principals valls fluvials, on també hi ha plantacions d'arbres de ribera i petits nuclis de caràcter residencial.
- Els petits nuclis integrats en les petites planes agrícoles i emmarcats per elevacions més o menys pronunciades (Gualba, Breda, Sant Esteve de Palautordera, etc.). El fons de vall de la Tordera és dominat pels assentaments urbans, dels quals destaca Sant Celoni, i polígons d'activitat econòmica, i s'hi encabeix un corredor d'infraestructures integrat per l'autopista AP-7, el ferrocarril, el tren d'alta velocitat i la carretera C-35.
- Des de tota la unitat es tenen les millors vistes sobre el vessant sud i les altituds culminals del Montseny, així com de l'obaga del Montnegre, fet que caracteritza i dona un atractiu especial a l'àmbit.

Mirador

— Itinerari motoritzat

126 Sant Celoni - Collformic - Aiguafreda

128 Sant Celoni - Santa Fe de Montseny

— Itinerari no motoritzat

23 Canet de Mar - Sant Celoni

99 Montnegre - Riells

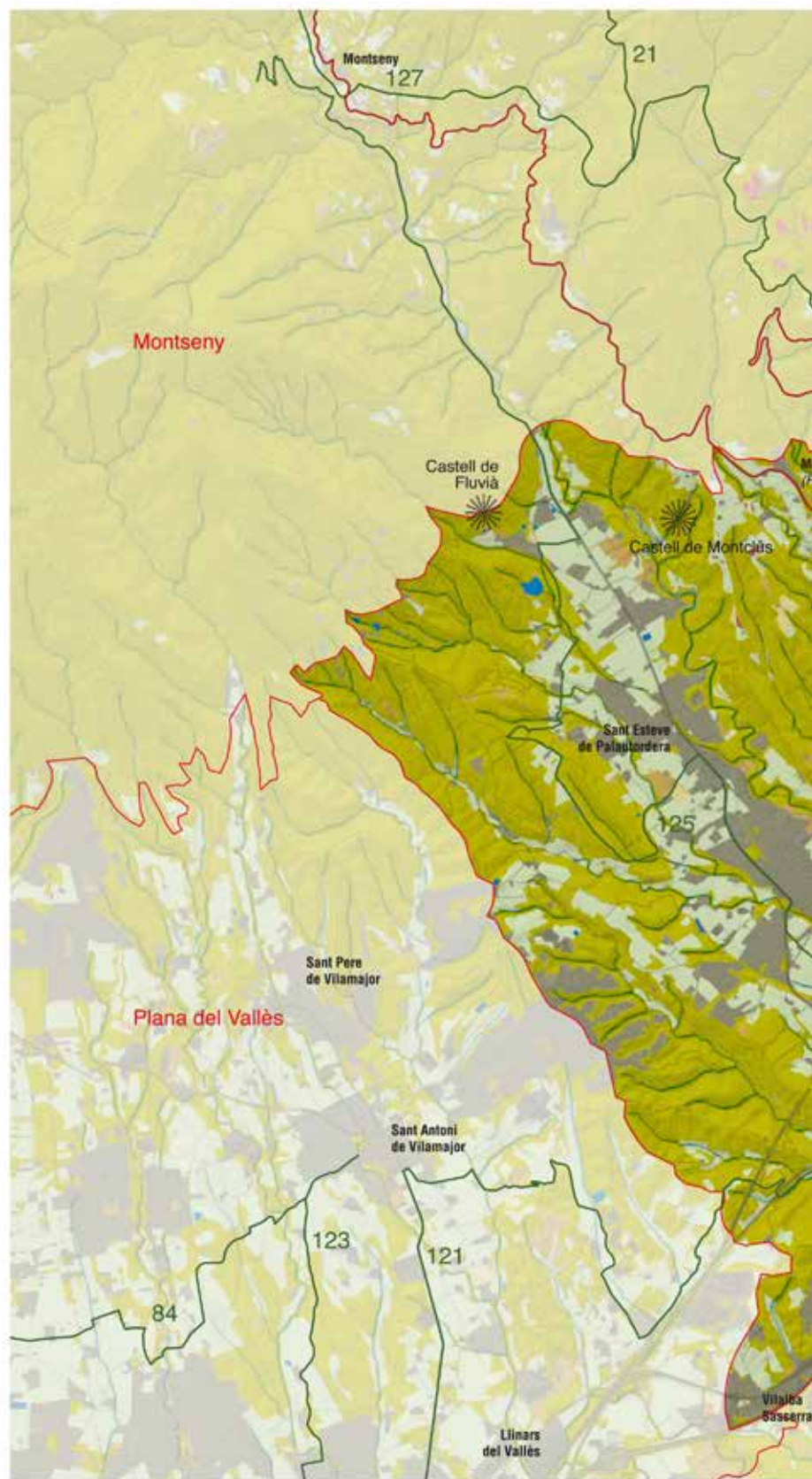
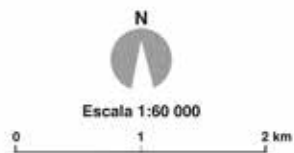
122 Sant Antoni de Vilamajor - Sant Celoni

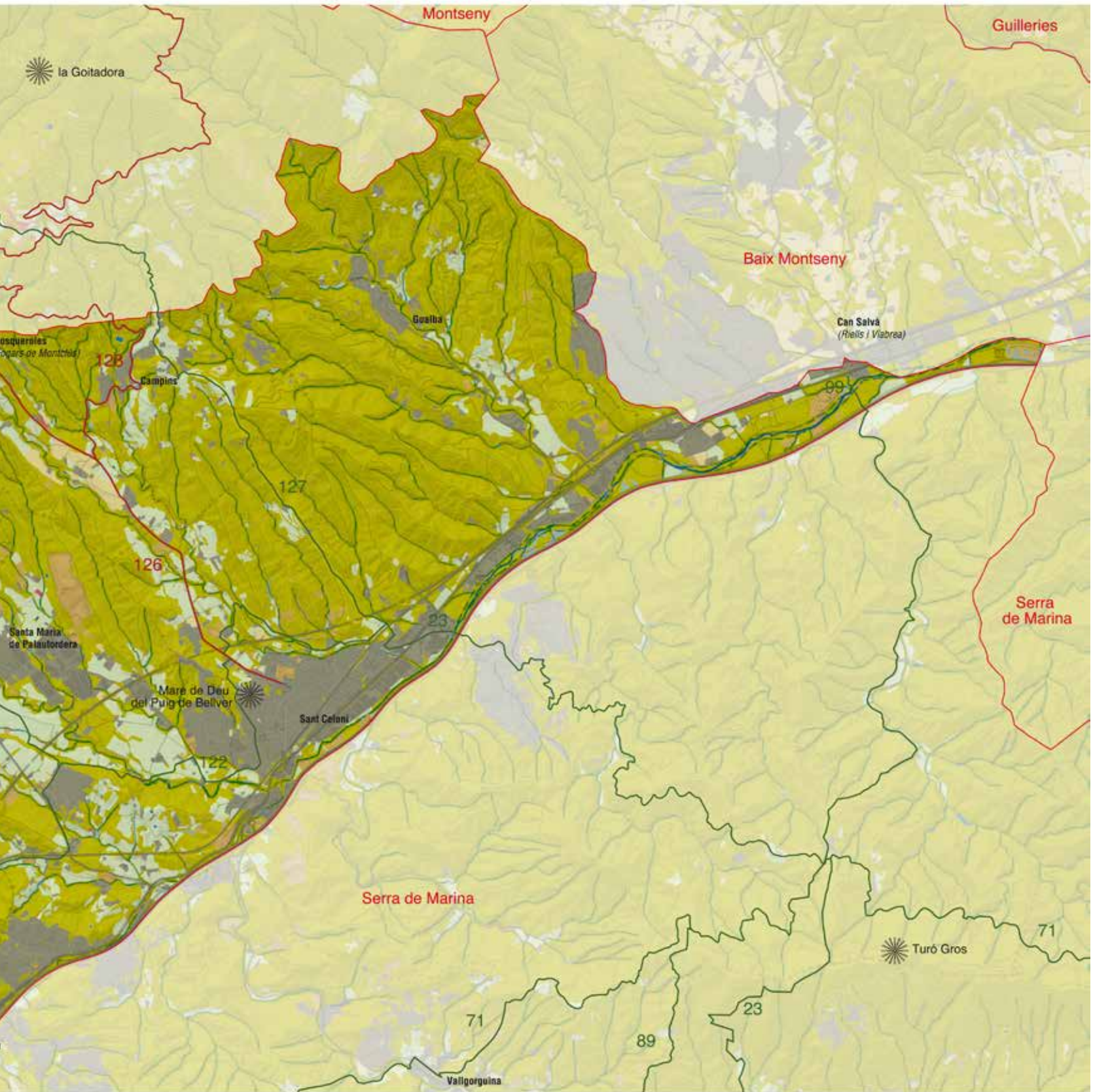
125 Sant Celoni - Càmping Les Piscines

127 Sant Celoni - Montseny

550

Elements naturals del paisatge

El clima del Baix Montseny està condicionat, d'una banda, per la seva relativa proximitat al mar, i de l'altra, per la seva posició, a la falda del massís del Montseny i arrecerat de migjorn per les elevacions del Montnegre, fet que atenua les brises marines. Tot plegat determina unes condicions de clima mediterrani humit i temperat per la influència marina i les altures modestes. Les pluges oscil·len entre els 700 i els 800 mm, amb un màxim tardor i un submàxim primaveral, així com un període breu i moderat d'eixut estival.

Les condicions tèrmiques estan condicionades més per l'orientació i per la inversió tèrmica hivernal i l'efecte de refredament que exerceix la Tordera sobre el corredor principal de l'àmbit, que no pas per l'efecte altitudinal, poc rellevant. Així, no és sorprenent que les temperatures mitjanes a Campins siguin superiors a les de Sant Celoni, on glaça amb major freqüència. La barrera del Montnegre en relació amb el mar determina una oscil·lació tèrmica que va dels 6,8 °C al gener fins als 23 °C al juny.

Geomorfològicament, és destacable el salt o canvi de pendent que marca el límit nord, en contacte amb el Montseny, i que és fruit de la línia de falla que determina la Depressió Prelitoral. En sentit perpendicular a la falla i al riu Tordera, en canvi, destaca l'alternança entre els interfluis amb careners suaus i lleugerament arrodonits i els fondals, relativament amplis, que permeten l'establiment de nuclis i conreus. El relleu general és accidentat i dominen els terrenys amb pendents apreciables (15-20% o superior) per damunt de les planes (<5%), a l'inrevés del que succeeix a la plana vallesana veïna. Els materials geològics que hi ha són força variats, i inclouen sobretot conglomrats, amb intercalacions de sorres i argiles (miocè), així com zones amb afloraments de granodiorites i granits (paleozoic), que ocupen els relleus més aixecats, mentre que els fons de vall principals (Tordera, Pertegàs, Gualba) són ocupats per formacions sedimentàries de grava, sorres i lutites (llims i argiles) del quaternari.

La xarxa hidrogràfica es caracteritza pels nombrosos torrents i rieres de caràcter permanent que davallen del Montseny amb orientació sensiblement nord-oest / sud-est i que, al fons de la depressió, conflueixen amb la Tordera, riu principal que drena tot l'àmbit. Entre els cursos més destacables cal esmentar la riera de Trentapasses o de Vallgorguina, la riera de Pertegàs, la riera de Gualba, el torrent de Can Berenguer, la riera de Sant Llop i la riera d'Arbúcies, que aporta tanta aigua com la mateixa Tordera al seu pas per Sant Celoni. A banda de les rieres esmentades hi ha nombrosos torrents de breu recorregut i caràcter temporal que solquen el territori.

La vegetació és constituïda fonamentalment per pinedes, sobretot de pi pinyer (*Pinus pinea*) i secundàriament de pinastre (*Pinus pinaster*), sureres (*Quercus suber*), alzinars i rouredes, matollars silícicols de terra baixa, dominats per estepes i brucs, i prats secs de fenàs de marge (*Brachypodium phoenicoides*), en els talussos, marges i parcel·les ermes. Sovint les espècies arbòries estan mesclades entre elles i la seva abundància i disposició no són gens alienes a la gestió forestal ancestral d'aquest territori.

Les pinedes són la principal vegetació de la unitat Baix Montseny. Noèlia Vidal

En els fons de vall hi ha bosquets força alterats per l'activitat humana, amb pollanques (*Populus nigra*), àlbers (*Populus alba*), verns (*Alnus glutinosa*), freixes (*Fraxinus* sp.), tells (*Tilia* sp.), sargues (*Salix elaeagnos*), oms (*Ulmus minor*) i gatells (*Salix atrocinerea*).

Evolució històrica del paisatge

Aquest territori ha estat habitat des de molt antic, com a mínim des del neolític, com ho testimonien les restes diverses de megàlits trobats prop de Sant Celoni i l'enterrament neolític trobat a Santa Maria de Palautordera. Els primers assentaments humans documentats daten del final de l'edat del bronze o de principis de la del ferro, entre el tercer i el segon mil·lenni aC, són de reduïdes dimensions i estan lligats a les explotacions agrícoles als fons de vall i terrenys més fèrtils i a la ramaderia transhumant.

Del període iber es coneixen diversos assentaments, com el que estava fortificat en l'actual emplaçament del castell de Montclús, a Sant Esteve de Palautordera, així com altres de propers, situats al piemont del Montseny. Aquests aprofitaven els recursos dels vessants planers i fons de vall, els quals devien perdre la seva coberta forestal a favor dels conreus ja en aquest període o, com a màxim, en període romà. Els ibers practicaven la pastura extensiva però amb una cabana important, i explotaven els recursos forestals de les zones més abruptes properes a planes i fondals per al seu ús com a combustible i, secundàriament, com a material de construcció, cosa que devia modificar la composició i l'estructura de les bosquíes del Baix Montseny en un període molt reculat.

Durant el domini romà es va construir la principal via d'accés a aquest territori, la Via Augusta, que recorria la plana vallesana i entrava a la Selva seguint el curs de la Tordera. D'altra banda, s'han trobat restes de diverses villae a Santa Maria de Palautordera, a Fogars de Montclús i, especialment, a Sant Celoni. Aparentment, la bona qualitat del sòl i el clima favorable van afavorir l'establiment

de més villae, la major part de les quals no localitzades, on, a més del cereal, també hi conreaven la vinya i l'olivera. Amb tota seguretat es va produir també una explotació dels boscos propers, per obtenir llenyes com a combustible i, probablement, fustes com a material de construcció o per a utilitatge divers.

Sembla que la majoria d'embrions dels futurs nuclis urbans existien ja a l'alta edat mitjana, si més no a Mosqueroles, Breda, Sant Esteve de Palautordera, Campins i Pertegàs (Sant Celoni), per bé que el seu pes demogràfic havia de ser molt modest, comparat amb el dels masos escampats pel territori. Aquests basaven la seva economia bàsicament en el conreu cerealista, i secundàriament en altres conreus, probablement amb predomini de la vinya i l'olivera; a la vegada practicaven la pastura en els rostos i les zones de sòl més pobre, així com els aprofitaments forestals, (sobretot els masos situats per damunt de les planes).

En el cas de Sant Celoni, la situació adjacent al camí ral (antiga Via Augusta) va propiciar l'aparició de nombroses activitats artesanals i d'altres vinculades a l'hostaleria, així com un mercat florent, ja al segle XII. Amb el creixement del nucli es va imposar l'emmurallament i la fortificació, que es va ampliar durant el segle XIV, després de la Guerra dels Remences, moment en què la futura capital del Baix Montseny va assolir un paper principal dins l'àmbit.

Durant la baixa edat mitjana es té constància d'un aprofitament forestal de certa intensitat a tot aquest àmbit, així com als territoris veïns, que va subministrar matèria primera per a la construcció de vaixells per a les drassanes d'Arenys de Mar, Mataró i Barcelona.

La crisi del segle XV, fruit de la guerra contra Joan II i les lluites dels remences, va ocasionar una davallada demogràfica, que es va recuperar un segle més tard, amb l'edificació o nova construcció d'esglésies i l'engrandiment de nuclis urbans com Sant Celoni, Sant Esteve de Palautordera i Breda, entre d'altres.

La rectoria vella de Sant Celoni, del segle XV, actualment acull el Centre de Documentació del Parc del Montnegre i el Corredor. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

Els molins fariners i tèxtils (drapers) estan documentats del principi de l'edat moderna (s. XVI), i cal pensar que només al tram de la Tordera de Santa Maria n'hi va haver almenys quatre, de manera que la llera fluvial i els cabals del riu, en part ja derivats per al reg, van experimentar una transformació ja en aquesta època.

A principis del segle XVI es té constància, a través de l'ambaixador florentí Guiciardini, del caràcter boscat i àdhuc perillós (pel bandolerisme) del corredor de la Tordera pel Baix Montseny, i de la presència d'horts i vinyes a les vores del riu. Poc després, per d'altres viatgers es coneix la presència de boscos d'alzines, pins i suredes –ben explotades– a les vores de la vall de la Tordera, així com el caràcter fonamentalment inculte dels turons abruptes dels marges, només aprofitables per a llenyes i per a la pastura d'ovelles.

L'any 1600, les descripcions de Pere Gil sobre geografia de Catalunya indiquen que la Tordera era molt aprofitada, tant per al reg, amb profusió de séquies, com per a l'extracció d'or, a Sant Esteve de Palautordera. També esmenten l'explotació de plom i argent en aquest sector de la conca de la Tordera. Cal destacar que la Tordera i, secundàriament, alguns afluents importants com la riera de Breda van propiciar diversos aprofitaments vinculats amb antics molins, inicialment fariners, després paperers i drapers i, més tard (vers el s. XVIII), alguns van acabar en fargues.

L'explotació intensa del bosc per obtenir trementina, quitrà i pega, entre altres materials, sembla que acaba preocupant les autoritats, que dicten normes severes per evitar els mals usos forestals, mitjançant les Ordinacions forestals (1627), en les quals s'esmenten àmbits propers o ja parcialment inclosos en el Baix Montseny, com Sant Feliu de Buixalleu.

Durant el segle XVIII l'augment demogràfic va provocar una intensificació de l'explotació agrícola, amb la creació de petites feixes per aprofitar els pendents més abruptes, plantades de vinya i olivera. Pel que fa als recursos forestals, també es va incrementar l'explotació, tant per a la indústria naviliera com per a usos artesans i particulars. En aquest sentit, Francisco de Zamora va reportar l'intens aprofitament a què van ser sotmesos els boscos i les zones veïnes per a tota mena d'usos, fonamentalment centrats en la demanda de Barcelona i la regió metropolitana. Entre els més estesos hi ha el carboneig, que va desforestar força tot el territori i el massís, i també s'esmenta la reducció de les pinedes i brolles per la plantació de vinya. A la vegada, s'assenyala que a les vinyes velles abandonades es plantaven pinyons, pràctica que s'ha pogut documentar fins a mitjan segle XX i que molt probablement va afavorir el predomini de les pinedes per sobre l'alzinar.

La preocupació per la desforestació de tot aquest àmbit i de les zones veïnes, subministradores de fusta per a la indústria naviliera, amb un paper estratègic i militar indubtable, va generar nombroses ordres i intents de controlar les pràctiques forestals. En aquest sentit, a mitjans del segle XVIII es té constància de l'arribada dels Comisionados de Marina, que controlaven la densitat d'arbres i en regulaven la tala, a la vegada que instaven a la repoblació. Amb aquest objectiu es van començar a inventariar els recursos forestals, per exemple a Sant Celoni, on l'any 1777, en un radi de 2,5 ha des del centre, només hi havia 16.183 arbres, xifra molt minsa i

que implica que el recobriment forestal arbrat en aquell moment al Baix Montseny era molt inferior a l'1%.

A les zones més planeres, l'agricultura de regadiu es va anar obrint pas amb conreus com el cànem, naps, remolatxa i cereals diversos, a partir de derivacions, pous i mines d'aigua. També es té constància de la plantació d'arbres de ribera (oms, pollancre i verns) per protegir les terres fèrtils de les avingudes fluvials.

Durant el segle XIX, Madoz va certificar la bona salut i l'intens aprofitament del sòl en tot l'àmbit vallesà fins al Baix Montseny, i els conreus més abundants eren el blat, el cànem, els llegums, la vinya i l'olivera. També hi havia una important extensió d'alzinars i pinedes, força explotades. L'arribada del ferrocarril el 1860 va suposar un estímul per al creixement i alhora va intensificar l'extracció i exportació de recursos a Barcelona i rodalia. D'altra banda, aquesta important millora en l'accessibilitat va fer que uns decennis més tard arribessin els primers estiuejants i excursionistes. La fil·loxera va arribar al Baix Montseny el 1883 i va provocar l'eliminació de la vinya, la qual en bona mesura fou substituïda per plantacions de pins, concretament pi blanc i pi pinyer.

A les darreries del segle XIX i principis del XX es va iniciar un procés progressiu d'industrialització, aprofitant molins o productes forestals com a font d'energia, centrat en el ram del tèxtil, aprofitant els coneixements dels artesans paraires, abundants a l'àmbit. A Campins es va crear durant aquest període una de les primeres fàbriques de ciment que va explotar les margues oligocèniques del terme municipal.

554

L'any 1945, en el primer mapa de cobertes del sòl i vegetació fet a Catalunya per Salvador Llobet, s'aprecia clarament com el Baix Montseny tenia un paisatge agrari cerealista que ocupava els fons de vall principals entorn la Tordera (Sant Esteve, Santa Maria), el Pertegàs (Sant Celoni), Gualba i Breda, així com altres valls secundàries i zones més planeres de piemont. La pineda de pi blanc i l'alzinar ocupaven els espais no conreats de les parts més baixes, des del riu fins a l'inici dels pendents pronunciats del massís del Montseny. En aquesta zona de transició entre el Baix Montseny i el massís pròpiament dit es trobava una àmplia franja allargassada de sureda. Cal destacar que a l'est de la riera de Gualba i fins a la riera de Breda el predomini de l'alzinar era aclaparador. En canvi, a l'oest predominaven les pinedes de pi blanc, amb claps més o menys rellevants d'alzinar.

A partir de la segona meitat de segle XX es va iniciar el declivi del sector primari, inicialment a les zones més abruptes o enlairades, on el baix rendiment de terreny no compensava la feina, i posteriorment –i de manera molt més esglaonada– en sòls més planers de fons de vall, sobretot propers als nuclis urbans, que van ser en bona part ocupats per extensions urbanes, urbanitzacions i polígons industrials.

Durant aquest període la industrialització va prendre molta força a tota la conca de la Tordera, amb la implantació de nombroses indústries i les primeres agrupacions o polígons industrials. La proximitat del corredor viari i ferroviari de la Tordera, l'abundància d'aigua i la relativa proximitat a les grans ciutats, van facilitar que s'hi instal·lessin algunes empreses del sector químic i d'altres amb im-

portant potencial contaminant, sovint desplaçades de Barcelona i l'entorn proper, a partir dels anys 60 del segle XX. Aquestes activitats, algunes encara existents, van causar una important degradació de la qualitat de l'aigua i de les comunitats biològiques vinculades. Juntament amb les infraestructures de comunicació són la principal causa de la degradació dels marges del riu, parcialment canalitzats, del bosc de ribera i, en general, del corredor fluvial.

El sector secundari va passar a ser el més important a tot l'àmbit, amb diferència, i va absorbir l'excedent agrari. També va possibilitar el pas de nombrosos pagesos al règim de treball a temps parcial. El descens de la rendibilitat del cereal, amb la finalització dels preus garantits que havia existit durant el franquisme, va dur a una expansió dels conreus farratgers destinats al bestiar, bàsicament vacum de llet estabulat. Al mateix temps, es planten en zones agrícoles abandonades coníferes exòtiques, bàsicament el pi insigne (*Pinus radiata*). La construcció també pren molta força i implica l'obertura de pedreres, així com l'extracció d'àrids, que alteren les principals lleres fluvials, especialment de la Tordera.

Finalment, en el tombant de la dècada dels 80 el sector terciari va prendre molta embranzida i van proliferar les masies restaurant i els equipaments lligats al lleure, l'educació ambiental i similars. Al mateix temps la construcció va continuar amb força i cada vegada més orientada a la primera residència, a la vegada que va continuar l'extensió dels polígons industrials. Les quotes lleteres, la política agrària comunitària i les expectatives de revalorització i transformació del sòl han afavorit el predomini del cereal, de rec o secà i la davallada del nombre de les explotacions ramaderes, que tanmateix van augmentar la seva dimensió mitjana com a estratègia per mantenir la seva viabilitat.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El Baix Montseny és un paisatge complex, format per diverses valls que provenen del Montseny i que constitueixen uns fons de vall planers on dominen els espais agrícoles, amb una presència dels nuclis de població, urbanitzacions i àrees industrials notable. Tot i això, la percepció de la unitat varia molt en funció des d'on s'observa. Mentre que des de la Plana del Vallès es veuen contínuament els crestalls i el carener del Montseny destacats sobre un fons eminentment agrícola i planer, des del Baix Montseny cal necessàriament enfil·lar alguna de les valls (especialment la de la Tordera, seguint la carretera de Santa Maria vers el poble de Montseny i la del Pertegàs / riera de Rifé vers Mosqueroles) per tenir una visió similar dels vessants i els cims, en aquest cas força més propers. Aquesta visió, que sol ser l'única que tenen els visitants, canvia radicalment si hom fa un recorregut transversal, tallant les valls i els interfluvis que solquen el Baix Montseny. En aquest segon cas, s'observa clarament el predomini del relleu abrupte, més o menys arrodonit pel material geològic (sorres, conglomerats, etc.) relativament modelable, així com de la dominància del bosc i el matollar i la dimensió secundària dels fondals i conreus, a la vegada que es percep nitidament que el relleu de referència des de la major part és el Montnegre, vers on davallen totes aquestes esquenes d'ase o careners secundaris.

En els darrers anys s'ha donat una pèrdua important de superfície agrícola a la unitat. Observatori del Paisatge

En relació amb uns decennis enrere, els canvis més perceptibles en el paisatge són la pèrdua important de superfície agrícola i el creixement de l'espai urbanitzat residencial, industrial i de les infraestructures de mobilitat. La conca mitjana de la Tordera es percep com un corredor infraestructural i/o urbà, en lloc de la visió més natural que hom en tenia abans, per bé que puntualment hi haguessin indústries i naus. Tot i així, aquesta manté encara avui un cert equilibri entre els diferents usos del sòl, ja que, malgrat el predomini de les cobertes forestals i la disminució de la superfície agrària, l'agricultura encara té un pes important i domina a les valls i zones planeres

Les transformacions són força més evidents a la part baixa, al llarg de l'eix de la Tordera: l'eixamplament de la C-35, el creixement lineal dels polígons industrials, els enllaços i les connexions de la carretera amb l'autopista, els polígons industrials i els nuclis urbans, el creixement de les urbanitzacions residencials, etc., són els principals trets del paisatge actual que contrasten amb el passat.

A la meitat nord els canvis han estat més suaus i respectuosos, per bé que s'han construït també algunes urbanitzacions de baixa densitat, especialment a l'entorn de Santa Maria i Sant Esteve de Palautordera, i en menor mesura a Campins –amb una recent urbanització a la zona del Pertegàs–, a Gualba i a Mosqueroles.

El paisatge actual del Baix Montseny destaca pel predomini de la coberta forestal, sobretot pinedes mediterrànies, alzinar i sureda, així com bosquines procedents de la recuperació d'antigues feixes abandonades. En els vessants més solells, rostos i exposats a la radiació solar i al vent destaquen els pins blancs i pinyers i les brolles silicícules, mentre que l'alzinar s'imposa en les fondalades i en els vessants de muntanya més enlairats. Aquesta diferenciació forestal fa que si alguna cosa, perceptiblement, marca el trànsit entre el Baix Montseny i la muntanya immediata és la desaparició de perspectives àmplies i l'enfosquiment del paisatge pel tancament de l'alzinar, a diferència dels boscos relativament esclarissats, amb pins i clarianes, del Baix Montseny, on la llum entra sense dificul-

tat fins a terra. Els fons de vall no urbanitzats de la Tordera i les rieres de Breda, Gualba i el Pertegàs allotgen pollancredes i altres plantacions de ribera, que aporten un agradable contrast cromàtic i sensorial, amb una important ombra i frescor que s'afegeix a la que proporciona la seva situació enclotada i poc exposada a la radiació solar directa.

Aquest predomini de la massa forestal fa que avui la majoria dels municipis de l'àmbit, tret de Campins, Sant Esteve de Palautordera i Vilalba Sasserra, estiguin declarats d'alt risc d'incendi forestal, i la probabilitat d'ocurrència i gravetat dels efectes potencials augmenta amb la presència d'urbanització de baixa densitat i la pèrdua del mosaic agrari que s'ha esdevingut en els darrers trenta anys.

Pel que fa a aquesta superfície forestal, cal preveure en un futur pròxim un manteniment de la superfície, i potser fins i tot encara un lleu augment, degut a l'abandonament del conreu. Però, sobretot, es preveu un increment de la complexitat estructural en forma d'augment dels boscos amb un major protagonisme d'alzines, suros i roures en els indrets més humits, i un retrocés de les bosquines, les brolles i les pinedes de pi pinyer. Tanmateix, el pendent i l'escassetat de sòl natural o bé fruit de l'erosió fan difícil que en alguns indrets l'evolució de la vegetació es faci amb rapidesa. El canvi climàtic pot, en aquest sentit, retardar-ho encara més.

Des de mitjans de la dècada dels 80, la davallada de l'activitat agrícola és força important i ha comportat la pèrdua del 35% de la superfície conreada en els darrers trenta anys. És especialment greu pel que fa als conreus herbacis de regadiu (que perden més de la meitat de la seva superfície), mentre que els conreus herbacis de secà han experimentat pèrdues menors. Aquesta pèrdua de sòl agrícola ha estat deguda a la manca d'atractiu, rendibilitat i relleu generacional de les feines agràries, factors que sumats a la pressió urbanística comporten un impacte ambiental i paisatgístic per la pèrdua d'espais oberts i del mosaic agroforestal, amb la consegüent pèrdua de fauna associada, especialment ornitològica. Igualment, constitueix una pèrdua cultural per la desaparició de pràctiques ancestrals, de murs de pedra i de construccions diverses lligades a aquesta activitat humana secular. És previsible que aquesta tendència es mantingui lleugerament en el futur, ja que les previsions del planejament vigent apunten a una progressiva urbanització d'una part dels sòls de plana que encara resten.

Així, actualment els conreus herbacis són predominants, i n'hi ha tant de secà com de regadiu; en el primer grup destaquen l'ordi, la civada i el blat, i en el segon, el blat de moro i els farratges, aquests últims majoritaris fa uns decennis. També hi ha conreus d'horta, en bona part de caràcter familiar o petita extensió. És interessant constatar la plantació recent d'oliveres en algunes parcel·les a les zones altes. Les plantacions de plàtans, àlbers i pollancre en els fons de vall, malgrat que tenen una extensió modesta, són la principal activitat forestal de l'àmbit. També hi ha castanyedes, plantades en temps reculats.

Els conreus se situen bàsicament al llarg de les valls principals i suposen també un contrast cromàtic i de textura. En bona mesura el límit latitudinal i altitudinal de la continuïtat del conreu assenyalen

Sant Celoni és el nucli principal de la unitat. És un territori amb nuclis de mida mitjana i petita. Noèlia Vidal

també el punt d'inflexió del terreny i l'inici dels pendents pronunciats, coincidint amb la falla que separa el Baix Montseny del massís pròpiament dit, que s'evidencia també amb la continuïtat del mantell forestal arbrat i la presència d'alguns afloraments rocallosos de pissarra.

El límit dels conreus suposa també una altra inflexió, entre els terrenys de fons de vall de la Tordera, quaternaris i planers, i els vessants abruptes miocènics, de naturalesa argilosa i tons ataronjats, amb uns usos del sòl molt diferents (pinedes, brolles i alzinars), que semblen voler enllaçar el massís del Montseny amb el Montnegre, amb la tímida interrupció de la Tordera.

D'altra banda, els nuclis urbans i, sobretot, les urbanitzacions i les infraestructures viàries, han experimentat un important augment de superfície, d'un 80% en conjunt en els darrers trenta anys, tot i que avui encara tenen un pes global modest pel que fa a ocupació del sòl, malgrat la gran concentració entorn de l'eix de la Tordera, on els usos urbans sí que adquireixen un pes preponderant. En les darreres dècades s'ha triplicat la superfície d'infraestructures viàries i les urbanitzacions han augmentat al seu torn prop del 300%, contrastant amb el lleuger augment que han experimentat els nuclis urbans.

En aquest territori alternen les viles de mida mitjana i petita amb els masos i, d'uns decennis ençà, les urbanitzacions i els polígons industrials. El nucli principal i capital reconeguda del Baix Montseny és Sant Celoni, amb uns 17.540 habitants el 2016, seguit de Santa Maria de Palautordera (vora 9.194 habitants), Breda (3.722 habitants) i Gualba (1.426 habitants), nuclis tots ells situats als fons de vall principals. Pel que fa a les urbanitzacions, cal destacar que les situades als entorns dels nuclis consolidats no sempre tenen un encaix idoni i sovint creen uns petits barris més o menys disjunts.

De fet, és un tret destacable el grau d'urbanització de baixa densitat que presenta, i tot i que la presència d'urbanitzacions és rellevant, en general són de mida petita i mitjana, si més no les aïllades i n'hi ha moltes menys que a la plana vallesana. Algunes presenten

però superfícies que sovint superen l'extensió dels nuclis principals. És destacable el cas de Riells-Viabrea, on la gran dimensió de les urbanitzacions del sud del terme, a Can Salvà, supera la mida de qualsevol nucli urbà, inclòs Sant Celoni. D'altres, tot i ser més petites, estan separades del nucli principal i són un element que distorsiona el territori rural i el paisatge, com és el cas de Can Bosc i Can Pagà (Santa Maria de Palautordera), Santa Margarida (Sant Esteve de Palautordera), Can Ram (Sant Pere de Vilamajor), Royal Parc (Sant Celoni) o el Ducat del Montseny (Breda), entre d'altres. La majoria se situen fora de les zones més enlairades i visibles, amb algunes excepcions, com les urbanitzacions al nord de la Batlloria (Riells-Viabrea) i les urbanitzacions de Can Bosc (Santa Maria de Palautordera) i Can Ram (Sant Pere de Vilamajor).

D'acord amb les directrius del Pla territorial metropolità de Barcelona els creixements futurs hauran de ser entorn dels nuclis consolidats i caldrà que es duguin a terme amb densitats raonablement elevades, de manera que es preveu una reducció d'aquesta tendència, per bé que encara romanen alguns sòls ja classificats d'urbanitzables d'acord amb el model de baixa densitat.

Hom troba també pocs masos dispersos, atès que les condicions del terreny i la concentració del sòl fèrtil en els fondals han afavorit històricament l'agrupació de la població en nuclis de fons de vall. Tanmateix, hi ha diverses masies a peu d'explotació o enmig del parcel·lari agrícola, en bona part reconvertides en restaurants, hípiques o altres usos terciaris.

El creixement de les zones industrials i comercials també ha estat important en el mateix període, per bé que la limitació d'espais propers a l'eix d'infraestructures de la Tordera ha frenat el potencial expansiu. El creixement de les naus industrials, si bé ha permès el desenvolupament econòmic de la zona, ha incrementat força la percepció de transformació i banalització del paisatge d'aquest sector, que ha estat reforçada per l'ampliació de les infraestructures viàries. D'altra banda, és destacable la presència d'una gran concentració d'empreses envasadores d'aigua mineral al vessant nord del Montseny-Guilleries, que més enllà dels impactes paisatgístics, poden també afectar els aqüífers i el volum d'aigua que arriba a les parts baixes i a la plana.

L'accés no és senzill i es fa principalment a partir de les infraestructures de la vall de la Tordera: autopista Barcelona-Girona (AP-7), C-35, ferrocarril Barcelona-França. Transversalment la creuen dues carreteres importants, que ressegueixen les valls principals, la capçalera de la Tordera (BV-5301) i la vall de la riera de Breda i d'Arbúcies (GI-552). La tercera carretera que creua l'àmbit i continua cap al vessant nord del Montseny és la BV-5114, de Sant Celoni a Viladrau, passant per Campins, Santa Fe i el coll de Sant Marçal. La resta de la xarxa viària acaba en cul-de-sac o mor, per la barrera que imposa el massís del Montseny. Pel que fa a la construcció del TAV ha augmentat la tensió sobre l'estret corredor de la Tordera, a la vegada que ha generat moviments de terra de certa magnitud allà on passa aixecat respecte al riu. Així, les grans infraestructures que ressegueixen la Tordera han contribuït a encaixar i artificialitzar el riu, a la vegada que dificulten la connectivitat ecològica i paisatgística entre el Sistema Prelitoral i la Serralada Litoral.

La vall de la Tordera concentra les principals infraestructures de la unitat: autopista Barcelona-Girona (AP-7), C-35 i ferrocarril Barcelona-França. Noèlia Vidal

D'altra banda, nombroses pistes forestals, en alguns trams asfaltades, recorren l'àmbit, sobretot vinculades als aprofitaments forestals així com als accessos als masos escampats arreu del massís.

Amb el planejament vigent actualment, el creixement urbanístic es pot incrementar sensiblement, especialment a nuclis com Santa Maria de Palautordera, Campins, Gualba, Riells i Viabrea, Breda i Sant Celoni. D'altra banda, el Pla territorial metropolità de Barcelona assigna l'estratègia de creixement moderat a tots els nuclis urbans consolidats de certa entitat dins de l'àmbit, tret de Sant Celoni, amb l'estratègia de creixement mitjà, atesa la seva condició de capital subcomarcal i node estratègic que cal potenciar. Als nuclis petits els assigna l'estratègia de millora urbana i compleció o manteniment del caràcter rural dispers, en funció de la mida. Encara que no s'aturin els creixements de baixa densitat ja planificats, no s'espera que se'n facin de nous sobre sòls actualment no urbanitzables.

La visita anual de més d'un milió de persones al massís del Montseny té una incidència rellevant i no sempre fàcil de valorar sobre el territori i el paisatge, especialment els caps de setmana, quan la majoria de carreteres asfaltades poden trobar-se prop de la congestió, fet que pot condicionar negativament la percepció del territori i el paisatge. És previsible que en un futur l'enduriment de les condicions d'accés al Parc Natural del Montseny repercuteixi en una potenciació de l'oferta lúdica, gastronòmica i cultural als municipis d'aquest àmbit.

El Pla especial del Parc Natural del Montseny del 2008, anul·lat recentment, que implicava l'ampliació de la superfície del Parc en relació amb la del pla de l'any 1977, i que incloïa part dels municipis del Baix Montseny, pot tenir una incidència significativa si s'indueix el desenvolupament del planejament vigent, com ara certs sectors de la urbanització dels Refugis del Montseny al llarg de la carretera que la uneix amb Santa Margarida, ja dins el terme de Sant Esteve

de Palautordera, o bé a l'entorn del nucli de Riells. No obstant això, hi ha el compromís públic de la Diputació de Barcelona i dels municipis per vetllar per la protecció d'aquestes àrees excloses de l'àmbit del Parc.

Expressió artística del paisatge

Abunden les expressions artístiques referides al Baix Montseny, ja sigui pel seus valors intrínsecs o bé com a espai des del qual s'emmarca el massís del Montseny veí. Pel que fa a la pintura, és destacable la figura de Bernat Martorell (Sant Celoni-Barcelona, 1452), autor cabdal del gòtic català, que va pintar els retaules de Sant Jordi i Sant Miquel de l'església de Sant Esteve de Palautordera.

Del període modern destaquen pintors com Josep Gabanyes amb *Paisatge del Vallès* i Josep Aragay, bredenc, amb el quadre *Vacances*, exposat a la seva vila nadiua, que evoca la vocació que van adoptar moltes viles en el tombant de segle xx. També sobresurt l'obra de Joaquim Mir (1873-1940) i Modest Urgell (1839-1919), entre altres pintors, que van trobar motiu d'inspiració pictòrica en aquestes contrades, com també la d'Antoni Tàpies (1923-2012), resident a Campins, i que més d'una vegada es va inspirar directament en aquests paisatges.

Entre els escriptors destaquen Víctor Balaguer, Artur Osona o Eugeni d'Ors, que amb la novel·la *Gualba, la de mil veus* va popularitzar aquest municipi. El poeta Mn. Pere Ribot també té nombrosos poemes referits o inspirats en aquest territori, entre els quals el de Breda, immortalitzat a la plaça de la Vila d'aquesta localitat del Baix Montseny.

Valors en el paisatge

Es caracteritza per la presència de diversos hàbitats d'interès comunitari de caire forestal mediterrani, entre els quals destaquen per la seva extensió les pinedes mediterrànies, les suredes i els alzinars. També els claps de castanyeda, malgrat ser plantacions, són d'interès comunitari.

Pel que fa a les formacions riberenques, força alterades, hi ha els sargars, les alberedes, pollancredes, salzedes i altres bosquets de ribera de terra baixa i les vernedes, aquestes darreres hàbitat d'interès prioritari i amb fragments relativament en bon estat prop del nucli de Sant Celoni. Una bona part de l'espai obert constitueix el corredor Montseny-Montnegre.

Pel que fa als valors històrics, de la prehistòria es troben diverses restes de megàlits prehistòrics al voltant de Sant Celoni, un enterament neolític a Santa Maria de Palautordera i restes diverses de finals de l'edat del bronze o de principis de la del ferro a diversos punts del territori. Del període iber es coneixen diversos assentaments, entre els quals destaca la vila fortificada de Montclús, a l'actual emplaçament del castell, a Sant Esteve de Palautordera.

Durant el domini romà es va construir la Via Augusta, irrecognoscible actualment per la gran quantitat d'infraestructures que solquen

Església de Santa Maria de Palautordera. Marc Pou

la vall de la Tordera, però d'una gran rellevància històrica, atès que va determinar la puixança de Sant Celoni, que hi va créixer al costat, en període medieval. Precisament a Sant Celoni van aparèixer uns mosaics de gran qualitat al costat d'un mas actualment desaparegut, associats sens dubte a una de les diverses villae d'aquest àmbit, avui també irrecognoscibles. Entre les viles romanes destaquen la vila rural de Pinells i la vila de Romans, a Santa Maria de Palautordera, ambdues documentades des de principis del segle x.

558

Del període medieval hi ha el castell de Montclús (s. xi), principal element d'arquitectura militar, situat en el límit nord. La torre circular del campanar de l'església de Santa Maria de Palautordera és un altre element rellevant, declarat bé cultural d'interès nacional (BCIN). Amb un caràcter mixt, d'arquitectura civil i militar, són força destacables també les restes de la vila closa de Sant Celoni.

L'altre nucli urbà rellevant del període s'estructura entorn de la sagrera de Santa Maria de Palautordera. D'altra banda, la rectoria vella de Sant Celoni i el pont Trencat sobre la Tordera (del s. XIII, reconstruït en època recent després que fos enderrocat durant la Guerra del Francès) són les construccions gòtiques civils més destacades. El castell de Fluvià, possiblement anterior al segle XII restaurat profundament i remodelat, manté un interès històric, en bona part degut a l'església de Sant Cebrià del seu interior.

De l'edat moderna hi ha nombrosos masos i construccions civils, molts dels quals probablement tenen un origen modest i d'altres provenen de la represa demogràfica i social després de la crisi del segle XV amb la Guerra dels Remences. Entre els nombrosos masos destaquen can Batllori i can Valls (Sant Celoni); can Pou (amb una finestra gòtica del s. XVI) i can Sala (Santa Maria de Palautordera); can Auleda i can Bonamic (Sant Esteve de Palautordera) o la Coma i la Ferreria (Gualba), entre molts altres.

Destaquen també les restes de molins fariners i drapers, en general poc conservats, que es troben sobretot en el curs de la Tordera, especialment en els termes de Santa Maria de Palautordera i Sant Celoni.

El pont trencat sobre la Tordera al seu pas per Sant Celoni és un dels elements amb valor simbòlic i identitari del Baix Montseny. Observatori del Paisatge

Pel que fa a l'època contemporània, destaquen les construccions situades a la plaça de la Vila de Sant Celoni i carrers adjacents: la mateixa Casa de la Vila, can Ramis i l'hotel Suís. També és una interessant mostra d'arquitectura noucentista la Casa de la Vila de Santa Maria de Palautordera.

En relació amb els valors religiosos i espirituals, són força nombroses les capelles, ermites i esglésies parroquials, moltes de les quals atresoren valors històrics, arquitectònics i també culturals, a banda dels estrictament religiosos. Entre les construccions més antigues documentades, hi ha l'església de Sant Martí de Pertegàs (s. XI). Al seu lloc, actualment s'alça la modesta capella de Sant Erasme, al costat de la rectoria vella de Sant Celoni i prop del riu Pertegàs, que formen un conjunt d'elevat valor arquitectònic i paisatgístic.

Del període romànic destaca Santa Magdalena de Mosqueroles, fundada pel monjos de Sant Marçal i que es considera el temple romànic més gran del Vallès Oriental, actualment restaurat. També són destacables l'església de Sant Vicenç, a Gualba, del segle XI i el monestir i l'església de Santa Maria, a Breda, del s. XII (ambdós a la part gironina d'aquest paisatge). Molt més modestes són l'església de Sant Cebrià (s. XI), dins el recinte del Castell de Fluvià; l'església de Sant Joan de Campins, del segle XII, i l'ermita de Sant Ponç, a Sant Celoni, restaurada el 1379, de transició al gòtic.

Del gòtic destaquen l'església parroquial de Santa Maria de Palautordera, del segle XVI; l'església de Sant Esteve de Palautordera, que malgrat el seu origen romànic ha estat profundament remodelada i té una façana gòtica, i el retaule de l'església parroquial de Sant Vicenç, a Gualba. D'estil barroc i neoclàssic hi ha l'ermita del Remei al terme municipal de Santa Maria de Palautordera; l'església parroquial de Sant Celoni i l'església de Sant Joan, a Campins, d'origen romànic però profundament remodelada els segles XVI i XVII, a més d'algunes capelles i ermites.

D'altra banda, hi ha força espais de caràcter simbòlic i identitari. L'espai de la rectoria vella i la capella de Sant Erasme, on es documenta el primer assentament del Pertegàs, precursor de l'actual Sant Celoni, n'és un. El carrer major i la plaça semiporxada de la vila, amb els edificis emblemàtics que l'emmarquen (Casa de la Vila, hotel Suís, can Ramis, etc.) són també elements destacats de l'imaginari urbà de Sant Celoni i el Baix Montseny. El pont trencat, entre Sant Celoni i Santa Maria de Palautordera, actualment reconstruït és un element arquitectònic amb un fort caràcter simbòlic, realçat per la restauració realitzada. El santuari del Remei, entre els dos nuclis de Palautordera, bastit a continuació dels darrers episodis de la pesta bubònica, és també un element amb un fort simbolisme i caràcter identitari, almenys local.

A la zona de Gualba, el gorg Negre, en el límit nord amb el massís del Montseny, està relacionat amb el cap d'Estopa, les dones d'aigua i llegendes diverses; actualment s'hi celebra un aplec anual on es representen llegendes de bruixes i és també un punt amb un elevat simbolisme.

Entre els personatges que han deixat una empremta més profunda en el territori destaquen Francesc Sabaté (àlies Quico), guerriller maqui mort el 1960 pels carrers de Sant Celoni, i Mn. Pere Ribot, sacerdot i poeta, amb una elevadíssima sensibilitat per la natura i reivindicat per un ampli ventall social, des dels vilatans de la contrada als grups de defensa del patrimoni natural. Finalment, Martí Boada i Juncà ha dedicat la major part de la seva vida a l'estudi, la reflexió i la sensibilització entorn el patrimoni natural i cultural del Montseny, i l'ha plasmat en nombroses iniciatives culturals i editorials, entre les quals destaquen revistes, monografies i una gran quantitat de títols dedicats enterament a aquest territori.

Des del punt de vista productiu, l'antic valor del bosc, l'agricultura i la ramaderia s'ha anat reduint durant els darrers decennis. Tanmateix, cal remarcar el valor agronòmic rellevant dels sòls agrícoles que es mantenen, en bona mesura sobre antigues terrasses fluvials o terrenys quaternaris. A més dels conreus, parcialment de regadiu, destaca la presència d'arbrades riberenques, especialment pollancredes, alberedes i platanedes, explotades per fer-ne caixes, pasta de paper o altres aprofitaments forestals de segon nivell.

Finalment, pel que fa als valors estètics, cal destacar que el Baix Montseny es caracteritza per tenir, a nord i a sud, dues línies molt marcades de canvi entre plana i muntanya, que coincideixen, no per casualitat, amb les dues falles longitudinals que emmarquen la Depressió Prelitoral, ací especialment estreta. D'un costat, resseguint la Tordera, s'alça bruscament el Montnegre, que aïlla del mar i de la seva influència directa aquest àmbit, mentre que, de l'altre, s'alça el massís del Montseny, amb un límit menys perceptible, tret que es recorri pausadament o amb un xic d'atenció, mirant els materials i el canvi de pendent, que coincideixen plenament amb la falla prelitoral.

Els fons escènics corresponen als careners de les serralades Litoral i Prelitoral (les Agudes – turó de l'Home i Matagalls) tenen una gran profunditat i bellesa estètica pel canvi de color, textura estacional, sobretot amb les nevades hivernals i amb la pèrdua tardoral del fullatge dels arbres caducifolis. Val a dir que aquests fons escènics es veuen només des de les valls més obertes (Tor-

L'ermita del Remei de Santa Maria de Palautordera és d'estil barroc-neoclassicista i va ser inaugurada el 1803. Marc Pou

dera, Pertegàs), que remunten perpendicularment l'eix enfonsat de la Tordera. Per contra, en els nuclis més enclotats, de la banda baixa (Vilalba Sasserra – Sant Celoni – La Batllòria) o de valls més tancades (Gualba) s'imposa la vista al sud, de la Serralada Litoral, més propera i alhora abrupta, que limita la profunditat de la visió i alhora té una monotonia molt més gran pel que fa a les formes (carener rectilini), textures i colors (domini absolut del bosc, amb contrast cromàtic reduït).

D'una magnitud molt menor però amb una gran significació estètica, els careners secundaris que remunten des del Baix Montseny i la plana vallesana fins a les zones altes del massís emmarquen les principals valls laterals o perpendiculars a l'eix principal de la Tordera.

A banda dels canvis estacionals que es divideixen cap al massís del Montseny, aquesta es caracteritza per les boires matinals de fons de vall que afecten les parts baixes, sobretot a l'hivern o en temps fresc.

Entre els elements singulars agroforestals que hi ha destaquen les plantacions d'arbres de ribera (pollancre i plàtans), als fons de vall, i les oliveres, sobretot entre Campins i Mosqueroles, al llarg de les terrasses altes, entre els terrenys més fèrtils de fons de vall i el punt d'inflexió vers el massís rocallós del Montseny.

Els elements arquitectònics més destacats són el castell de Montclús, a la part occidental poc visible, i el castell de Montsoriu, al límit oriental molt visible. També hi ha alguns elements arquitectònics menys destacats, com l'església parroquial de Santa Maria, la de Sant Esteve, la de Breda i la de Sant Celoni, que es divideixen a certa distància i són fites urbanes.

Finalment, al Baix Montseny, es dona un patró força contrastat de conreus herbacis i farratges i boscos i matollars, que coincideixen respectivament amb els fons de vall i amb els punts d'inflexió topogràfica o careners interfluvials que separen les petites valls paral·leles que recorren el peu de mont del Montseny per desguassar a la Tordera. En alguns punts, al contrast cromàtic groc, verd tendre i verd fosc del bosc d'alzines i pins s'afegeix el to bru grisenc de les plantacions de ribera.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les reduïdes dimensions del Baix Montseny ofereixen poques alternatives per observar el paisatge agroforestal del peu de mont meridional del Montseny.

Pel que fa als itineraris motoritzats destaquen el de Sant Celoni al poble de Montseny (itinerari motoritzat 126) que arriba fins a Aiguafreda per Collformic, amb unes bones vistes de la vall del riu Tordera, així com el recorregut de Sant Celoni a Mosqueroles (itinerari motoritzat 128) fins a Santa Fe del Montseny. Una altra possibilitat és arribar al poble de Montseny per la carretera BV-5301. Totes tres rutes ofereixen bones perspectives i talls paral·lels a les valls principals.

També es pot circular pel corredor d'infraestructures de l'AP-7 i la C-35, que ressegueix el curs de la Tordera, però la velocitat del trànsit no permet gaudir del paisatge d'una manera pausada.

Com a itineraris a peu destaca el de Sant Celoni a Santa Maria de Palautordera, que continua fins a Montseny (itinerari a peu 125), amb opció a atènyer el castell de Montclús. Una altra opció per enllaçar Sant Celoni amb Montseny és seguir el GR-5 (itinerari a peu 127), que passa per Campins i, a diferència del primer, permet observar el paisatge agrícola de la vall de Santa Maria i Sant Esteve de Palautordera i s'endinsa per la zona forestal en direcció al turó de l'Home, ja a la unitat veïna del Montseny.

Per Sant Celoni també hi passa el GR-92, que hi arriba conjuntament al GR-5 (itinerari a peu 23) entre Canet de Mar i Sant Celoni, i en surt per l'oest en direcció a Sant Antoni de Vilamajor (itinerari a peu 122), a la plana del Vallès.

Pel que fa als miradors, destaquen el castell de Fluvià i el castell de Montclús, ambdós enlairats al costat nord-oest, i amb excel·lents vistes sobre la vall de la Tordera. Igualment, destaca el mirador de

El castell de Montsoriu, a la part de la unitat que correspon a Comarques Gironines, ofereix una àmplia panoràmica de l'est del Baix Montseny. Observatori del Paisatge

la Mare de Déu del puig de Bellver, al mateix nucli de Sant Celoni, amb una perspectiva única del municipi. Altres miradors que convé esmentar són el nucli urbà de Mosqueroles o el serrat Roig (408 m) situats a prop dels castells citats anteriorment i el castell de Montsoriu a la banda nord-est (ja fora dels límits), que ofereix una àmplia panoràmica de la part de llevant del Baix Montseny.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La manca de figures de protecció legal en tot aquest àmbit el fan més vulnerable a les transformacions urbanístiques i territorials.
- L'abandonament del sòl de regadiu, més rendible, i el manteniment a la baixa del cereal de secà, molt dependent de les ajudes europees, planteja incerteses sobre el futur agrícola de bona part dels terrenys.
- La disminució de la gestió dels espais forestals incrementa el risc d'incendi.
- La concentració de polígons industrials i grans infraestructures al voltant de l'eix de la Tordera no estan ben integrades en el paisatge i desvirtuen un paisatge fluvial valuós.

Amenaces

- Si no s'aconsegueix obtenir un rendiment atractiu de l'agricultura, aquesta pot davallar notablement o esdevenir testimonial.
- Tancament del paisatge forestal, per disminució de la gestió primària ancestral (ramaderia, aprofitaments forestals i agricultura de secà, especialment vinya), amb un augment de la biomassa arbòria i de la combustibilitat i el risc d'incendi, agreujat pel creixement de les urbanitzacions.
- Pèrdua del patrimoni arquitectònic i cultural associat als masos, feixes de conreu, antics molins, ermites i construccions diverses poc accessibles i/o no aptes per a usos terciaris o turístics.
- Pèrdua de diversitat paisatgística i dels valors estètics del mosaic agroforestal, per la pèrdua de conreus i l'augment de la urbanització en els fons de vall i terrenys planers.
- La recent anul·lació del Pla especial de protecció del Montseny de l'any 2008 pel Tribunal Suprem, i, per tant, el fet que recobri vigència el pla de l'any 1977, genera incertesa pel que fa a la possible transformació del paisatge d'àrees que havien estat protegides a través d'aquest Pla especial.

Fortaleses

- Al Baix Montseny hi ha un fort teixit associatiu i un grau de conscienciació i de sentiment de pertinença al territori força notable, que s'evidencia en l'existència de mitjans de comunicació sub-

comarcals, tant de caire general com d'especialització cultural i ambiental: revista mensual del Baix Montseny (La Vila), Centre d'Estudis del Baix Montseny, La Sitja del Llop, etc. Aquesta realitat fa que es generi un ampli debat social davant dels projectes o actuacions territorials.

- L'existència d'un gran coneixement de l'espai, tant en el seu vessant natural com historicoarqueològic, del patrimoni cultural, etc., i l'existència de lligams entre agents socials, tècnics i científics, amb iniciatives com l'Observatori de la Tordera, amb una llarga experiència en el seguiment continuat d'indicadors socioecològics, facilita les actuacions de recuperació i millora del patrimoni cultural i natural. Un exemple recent n'és la construcció de la bassa de laminació de les Llobateres, a Sant Celoni, orientada tant a la prevenció d'avingudes com a la generació d'hàbitats d'interès per a la fauna i la flora i de valor paisatgístic.

Oportunitats

- La proximitat d'espais que gaudeixen de figures de protecció d'acord amb els seus valors patrimonials (Parc Natural del Montseny) pot contribuir a fer valer els recursos propis dels municipis del Baix Montseny i fer que esdevinguin eines per al foment del desenvolupament local endogen.
- El ric patrimoni històric (castells, ponts, masies, esglésies i ermites) que és susceptible de ser rehabilitat i/o revalorat, per potenciar-ne el paper clau i esdevenir la base d'estratègies per a la millora del coneixement i l'ús social del paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. El Baix Montseny també forma part del paisatge d'atenció especial del mosaic agroforestal del Vallès. Als criteris i les accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 1 del bloc 4).

- OQP1.** Un paisatge de boscos de pins, alzines i suros preservats pel seu elevat valor ecològic i visual, i amb uns espais agraris mantinguts i gestionats.
- OQP2.** Un assentaments urbans de Sant Pere de Vilamajor, Sant Esteve de Palautordera, Llinars del Vallès, Vilalba Sasserra, Vallgorguina, Sant Celoni, Fogars de Montclús, Campins, Gualba i Breda ordenats, que no comprometin els valors del paisatge dels espais circumdants, i amb uns accessos de qualitat.
- OQP3.** Unes urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.
- OQP4.** Unes infraestructures de mobilitat integrades en el paisatge i que provoquin la mínima fragmentació ecològica i visual

possible i que no fragmentin els sistemes de connexió del territori.

- OQP5.** Unes àrees especialitzades d'ús industrial, logístic i comercial ubicades en zones visuals no preferents i dissenyades o redissenyades tenint en compte la integració amb l'entorn.
- OQP6.** Un paisatge fluvial de recs i rieres, afluents de la Tordera, ben conservat i reforçat en el seu paper de connector ecològic i paisatgístic, espai d'oci i gaudi social i element identitari.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges del Baix Montseny.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Els cursos fluvials són un element clau del paisatge del Baix Montseny. Defineixen per si mateixos un paisatge, el de ribera, amb hàbitats, dinàmiques i característiques pròpies. Cal considerar tots els cursos fluvials i la seva àrea d'influència immediata com a àmbits de conservació prioritària pel valor ecològic i connector dels seus hàbitats i per l'interès paisatgístic de la seva traça contínua, que passa per entorns de muntanya, nuclis urbans, planes agrícoles, etc.
- Definir als POUM mesures de protecció urbanística del sòl als espais d'interès natural i connector de la riera de Breda; boscos de Domènec i pla de Gaserans; plans al·luvials de la Tordera, salt de Gualba i gorg Negre, a la riera de Gualba.
- Preservar els boscos de ribera, particularment dels voltants del riu Tordera, per tal de garantir-ne la funció ecològica i paisatgística.

561

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- La predominança de les cobertes forestals (majoritàriament de caràcter mixt, amb pi pinyer, alzina i sureda) i unes formes de relleu ondulades a les falces del Montseny defineixen uns ecosistemes de gran valor. Es caracteritzen per unes visuals variades, definides per les diferents subconques o afluents de la Tordera, i per uns mosaics de camps agrícoles a les valls i planes al·luvials que alternen amb els boscos dels careners que les envolten. Cal considerar el paisatge en mosaic com a model ecològic que s'ha de preservar i regenerar. Per això és necessari elaborar un pla de foment i manteniment dels espais agraris existents, especialment als llocs on el mosaic agroforestal està més degradat i reduït, i en els punts de contacte amb les cobertes forestals del massís del Montseny.
- Promoure la gestió de les masses forestals per reduir el risc d'incendi. Impulsar plans i programes de gestió forestal que incloguin mesures preventives diverses per disminuir la càrrega combustible del sotabosc.

- Emprendre actuacions de divulgació del paisatge forestal del Baix Montseny, especialment destinades a la valoració de les suredes pels seus valors productius, històrics i identitaris.
- Evitar impactes sobre el riu Tordera, especialment al tram entre Sant Esteve de Palautordera i Sant Celoni, i promoure la neteja i la bona gestió de la seva llera.
- Procurar el manteniment del mosaic agrari existent a la vall de Breda i Gualba i a la rodalia de Campins i de Sant Esteve i Santa Maria de Palautordera i promoure-hi sistemes de diversificació i foment de l'agricultura.
- Elaborar estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incloguin mesures d'integració paisatgística adients.
- Promoure la restauració, amb criteris respectuosos amb l'entorn, de masies, ermites, esglésies i castells, per tal de preservar el ric patrimoni historicoarquitectònic, millorar l'oferta turística i enriquir els itineraris turístics. Entre el patrimoni del Baix Montseny destaca l'església de Sant Martí de Pertegàs, Santa Magdalena de Mosqueroles, l'església parroquial de Santa Maria de Palautordera i el castell de Fluvià, entre altres construccions. Cal impulsar iniciatives que vinculin els elements del patrimoni històric i arqueològic de principal interès amb els itineraris paisatgístics, com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts.

562

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Vetllar pel manteniment de la compacitat dels nuclis de Breda, Hostalric, Gualba, Campins, Sant Celoni, Sant Esteve de Palautordera i Santa Maria de Palautordera i evitar l'aparició de teixits discontinus que fragmentin el paisatge. Evitar també les extensions urbanes que desfigurin perfils i escenaris urbans característics.
- Afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans i els espais agrícoles o naturals de les perifèries i evitar-hi la ubicació d'activitats o instal·lacions impròpies, especialment a l'entorn de Sant Celoni i de Santa Maria i Sant Esteve de Palautordera. Crear franges de transició o establir límits clars, en funció dels casos.
- La carretera C-35, en bona part del tram entre Sant Celoni i Hostalric, és el principal exemple de carretera aparador. Edificacions disperses i activitats industrials i de serveis vinculades a la via li donen un caràcter urbà degradat que desmereix el paisatge del Baix Montseny. Cal evitar l'extensió d'aquest creixement lineal a la C-35 i a altres carreteres i procurar augmentar la permeabilitat de les vistes a banda i banda de les vies principals.
- El model urbanístic de segona residència basat en l'habitatge unifamiliar amb espai enjardinat s'estén principalment a municipis com Gualba, Santa Maria de Palautordera, Breda, Sant Feliu de Buixalleu i Riells i Viabrea. Actualment, aquestes urbanitzacions tendeixen a convertir-se en primeres residències. Cal avançar cap a la millora de la seva qualitat i coherència amb l'entorn i evitar-ne una major dispersió.
- Revisar l'impacte dels àmbits de sòl urbanitzable no consolidat de la urbanització de Riells i Viabrea, en contacte amb els espais d'amortiment i espais d'interès natural.
- La Depressió Prelitoral, com que és un territori de pas, es veu afectada per grans infraestructures de comunicació d'àmbit internacional, tant de la xarxa viària i ferroviària com energètica, amb una alta incidència sobre el paisatge i la connectivitat territorial, ja que s'han implantat de manera independent, sense una planificació conjunta. Aquesta incidència en el paisatge es presenta sobretot al corredor central d'infraestructures de la Tordera, que transcorre de sud-oest a nord-est. En un espai reduït es troben l'autopista AP-7, la carretera C-35, el ferrocarril convencional i la línia del tren d'alta velocitat (TAV). Cal minimitzar tant com es pugui la fragmentació física, visual i social que provoquen aquestes infraestructures lineals del corredor interior i la generació d'espais residuals no aptes per als usos actuals al llarg del seu traçat.
- Promoure el condicionament dels espais naturals de Can Riera de l'Aigua i Maribaus i dels camins que s'han alterat com a conseqüència de les obres del TAV.
- Pel fet que transcorren per àrees sensibles, caldria millorar la integració paisatgística de les infraestructures lineals (C-35, ferrocarril convencional i TAV al pas pel corredor de la Tordera) mitjançant barreres, tancaments, ecoductes, filtres vegetals o altres tècniques i estratègies amb l'objectiu de millorar-ne tant la imatge com la permeabilitat física i ecològica.
- Promoure l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades a la carretera C-35 (tant pel que fa als edificis com a les instal·lacions adjacents i als espais d'emmagatzematge i exposició a l'aire lliure).
- Concentrar i compactar tant com es pugui els polígons industrials i comercials en el territori, minimitzar l'ocupació de terrasses fluvials, limitar la formació de façanes amb una exposició visual directa a les vies de comunicació per evitar l'efecte carretera aparador, no generar interferències visuals significatives amb l'entorn i mantenir certa connectivitat ecològica, social i visual. Procurar la integració paisatgística de les edificacions (condicions d'ubicació, volumetria, materials, colors, etc.), la xarxa viària interna, les zones verdes i la vegetació.
- La Tordera és un element clau en el paisatge del Montseny. Els seus afluents esdevenen elements de connexió i interacció entre entorns naturals, ciutats, pobles i altres àrees antropitzades. És prioritari, per tant, restaurar i naturalitzar els trams degradats de les rieres i petits cursos fluvials entorn dels nuclis urbans i a les seves zones periurbanes i industrials. No s'haurien d'impermeabilitzar grans superfícies a prop dels cursos fluvials, especialment en els trams degradats o molt afectats per les infraestructures.
- Evitar tant com sigui possible les grans construccions o les alteracions geomorfològiques que puguin distorsionar el fons escènic

emblemàtic del Montseny, o les actuacions que puguin desfigurar fites puntuals, com ara els castells de Montclús i de Montsoriu. El fons escènic, configurat pel massís del Montseny i la seva frondosa vegetació, completa la imatge i té un valor paisatgístic notable, tant des del punt de vista simbolicoidentitari com estètic, per la qual cosa requereix un tractament paisatgístic especial.

- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar,

hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del castell de Fluvià, del castell de Montclús i de la Mare de Déu del puig del Bellver; i els itineraris paisatgístics a peu de Sant Celoni al Montseny per Santa Maria de Palautordera o per Campins, el tram d'itinerari a peu entre Canet de Mar i Sant Celoni i Sant Antoni de Vilamajor (GR-92 i GR-5), i els itineraris motoritzats de Sant Celoni a Aiguafreda per Collformic i de Sant Celoni a Santa Fe del Montseny al municipi de Fogars de Montclús.

19. Collserola

Comarca:

Vallès Occidental, Barcelonès i Baix Llobregat.

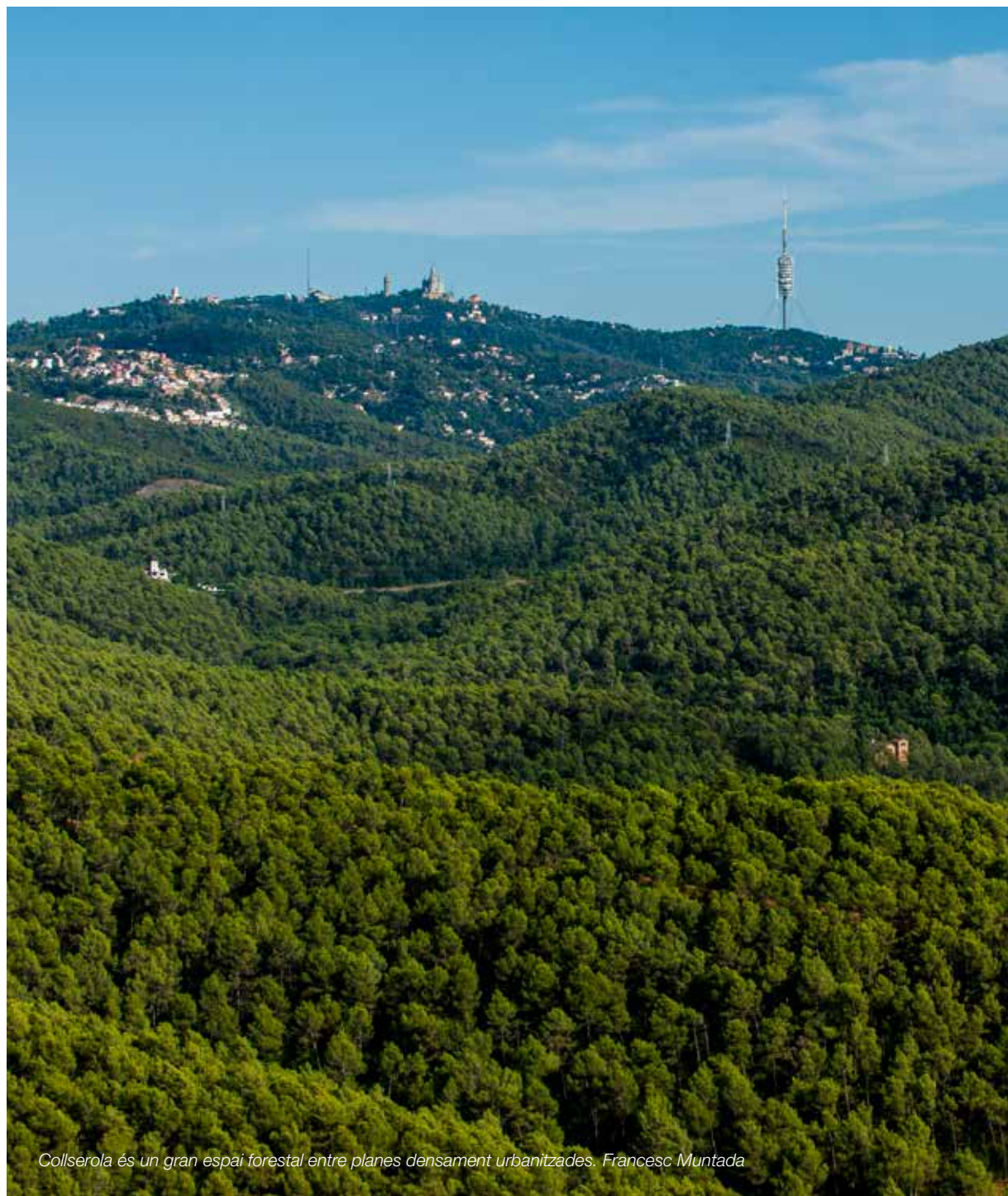
Superfície:

8.295 ha.

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment dins de la unitat són Sant Cugat del Vallès, el Papiol, Molins de Rei, Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern, Esplugues de Llobregat, Barcelona, Montcada i Reixac i Cerdanyola del Vallès.

564

Collserola és un gran espai forestal entre planes densament urbanitzades. Francesc Muntada

Trets distintius

- Serralada esquistosa i abrupta del Sistema Litoral que s'estén entre el Llobregat i el Besòs i entre el Pla de Barcelona i la Plana del Vallès. Destaquen els crestalls i cims que formen el carener sud-est de la serralada prop del límit de la ciutat de Barcelona: Sant Pere Màrtir, turó de Muntanya, turó de l'Espinagosa, turó d'en Cors, turó de Mont, turó de Santa Maria, turó de la Magarola, turó de Valldaura, turó de les Roquetes.
- Gran espai forestal, amb pins, alzines, roures i matollars, entre planes densament urbanitzades.
- Territori tradicionalment poc poblat, amb uns masos generalment reconvertits en equipaments, restaurants, etc., i unes urbanitzacions d'estiueig de principis de segle xx a les quals els darrers decennis s'han afegit desenvolupaments urbans.
- Ric patrimoni històric, cultural i arquitectònic vinculat als assentaments ibèrics, romans i medievals i, sobretot, relacionat amb el modernisme. Castells i torres de defensa: castell de Canals, Castellciuró, torre de Sant Pere de Romaní, torre Negra, castell d'Olorda, torre o castell de Picalquera; construccions residencials i estacions de ferrocarril modernistes i noucentistes de Sarrià, la Floresta, Vallvidrera, etc.
- Espai natural protegit i molt equipat, amb una densa xarxa de camins, itineraris, àrees de pícnic i instal·lacions d'educació ambiental, que compleix una important funció de lleure per als municipis metropolitans que hi limiten.
- Miradors d'excepció sobre la ciutat i el Pla de Barcelona: Sant Pere Màrtir, carretera de les Aigües, Vallvidrera, torre de Collserola, Portell de Valldaura (forat del Vent), carretera alta de les Roquetes, etc.

Mirador

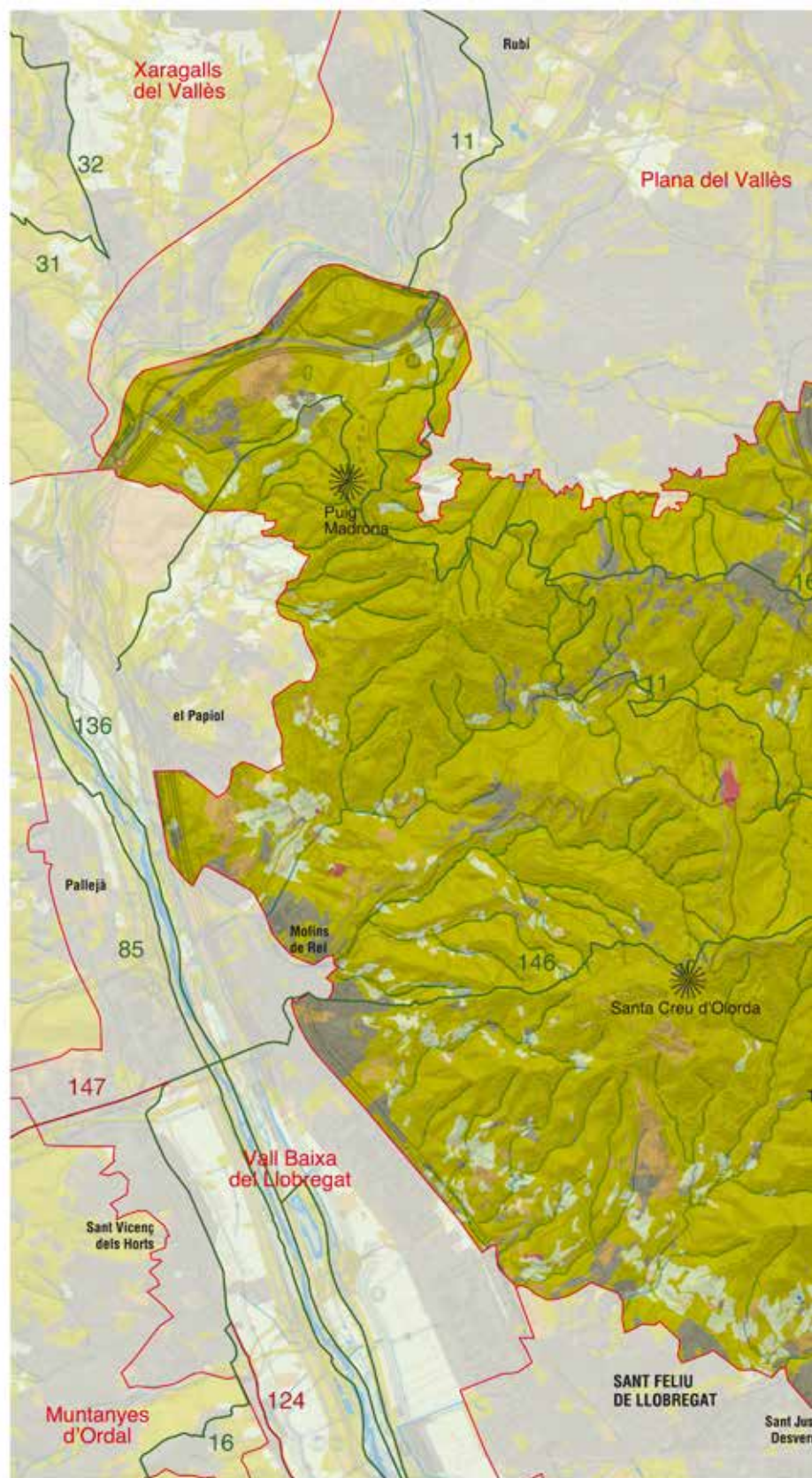
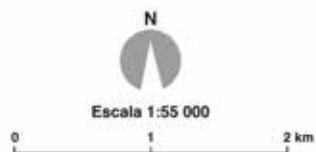
— Itinerari motoritzat

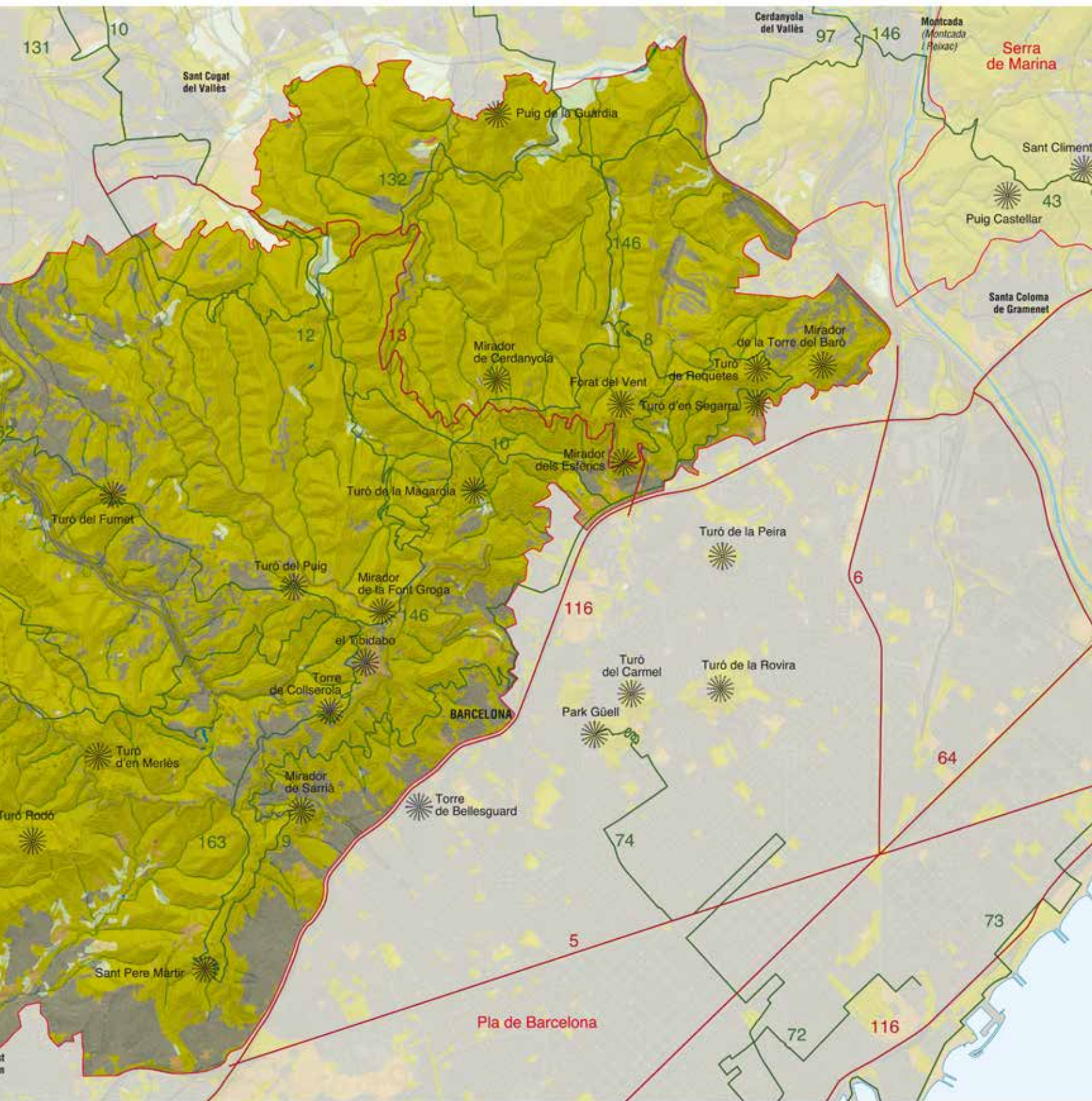
13 Barcelona - Sant Cugat del Vallès

— Itinerari no motoritzat

- 8 Barcelona - Can Canaletes
- 9 Barcelona - Collserola
- 10 Barcelona - les Fonts
- 11 Barcelona - Rubí
- 12 Barcelona - Sant Cugat del Vallès
- 132 Sant Cugat del Vallès - Santa Maria de Barberà
- 146 Sant Vicenç dels Horts - Montcada i Reixac
- 162 el Tibidabo - el Papiol
- 163 el Tibidabo - Sant Pere Màrtir

566

Elements naturals del paisatge

El clima d'aquest àmbit és de caire mediterrani litoral, amb temperatures suaus i sense grans oscil·lacions durant l'any. El període d'eixut estival és breu però intens. És remarcable la diferència entre els vessants sud i oest i el vessant nord: mentre que els primers es veuen afectats per la major exposició solar derivada de llur orientació i de la menor cobertura forestal, al vessant nord, molt boscos, es deixa sentir l'efecte de les boires provocades per les inversions tèrmiques de la Plana del Vallès. Així, a l'hivern s'arriben a donar diferències de 10 °C de temperatura entre diferents indrets del massís.

La temperatura mitjana anual al massís és de 14 °C, però oscil·la lleugerament, i la major diferència es dona entre el límit sud de la muntanya i la reserva obaga de la font Groga. Les temperatures màximes i mínimes absolutes assoleixen els 34,5 °C i els 3,9 °C a l'Observatori Fabra.

Les precipitacions mitjanes anuals se situen entre els 600 mm i els 700 mm, en funció de l'altitud i orientació de la serralada i es concentren típicament a la tardor, amb un submàxim primaveral al maig. De tota manera, hi ha molta variació anual, tant pel que fa al volum de pluja com al seu repartiment al llarg de l'any. Es donen amb certa freqüència tant anys de sequera com forts aiguats.

568

Collserola forma part de la Serralada Litoral i s'estén en direcció SO-NE, entre el riu Besòs i el Llobregat. Al nord, les rieres de Sant Cugat i de Rubí marquen el límit del massís, mentre que al sud el límit el marca el continuïtat urbà del Pla de Barcelona. La seva situació, entre la Depressió Litoral i la Prelitoral, en ressalta l'altura aparent. Tanmateix, les altituds són modestes, amb el Tibidabo (512 m) com a cim culminant, i nombrosos turons de menor alçària que ajuden a delimitar el perímetre. En aquest sentit, a la banda SO, que mira al Llobregat, hi ha els cims de Sant Pere Màrtir (393 m), el puig d'Olorda (439 m) i el puig Madrona (336 m); encarats a la conca del Besòs, el turó de Roquetes (304 m) i el turó d'en

Sant Pere Màrtir és un dels cims de la serra de Collserola. Pere López

Cuiàs (261 m), i mirant a sud destaquen el mateix Tibidabo i el turó de la Magarola (429 m). La modèstia dels cims i el relleu suau de la majoria d'ells senyalen l'origen geològic antic.

Nombrosos careners de contorn arrodonit solquen tota la serralada, especialment al sector central. La resistència mitjana a l'erosió i l'origen antic són a la base de les formes de relleu ondulat, amb valls més o menys encaixades. Tanmateix cal distingir entre els relleus més abruptes del vessant sud, en què el salt topogràfic amb el Pla de Barcelona és força brusc i el canvi de pendent molt accentuat, i els careners més suaus que enllacen la serra amb la Plana del Vallès per la cara nord, amb un salt topogràfic menor.

Geològicament, Collserola es caracteritza pel predomini de les pissarres i esquists de l'era primària (silurià-devonià), així com per alguns afloraments de calcàries d'antiguitat similar a llocs prominents, com la Santa Creu d'Olorda, que durant anys van ser aprofitats per una pedrera. A les zones frontereres del massís predominen els materials sedimentaris, constituïts fonamentalment per llims i argiles, especialment potents a la zona de contacte amb la Vall Baixa del Llobregat. Finalment, també es poden trobar alguns afloraments de granit o sauló, procedents del sòcol intrusiu de granitoides, comú a la resta de la Serralada Litoral nord, sobretot a punts del vessant sud.

La xarxa hidrogràfica es caracteritza per la presència de rieres i torrents abundants, de curt recorregut i, en general, de caràcter modest, que alimenten les conques fluvials del Llobregat i el Besòs i el Pla de Barcelona (a través la xarxa de clavegueram o d'aigües pluvials). El curs principal és la riera de Vallvidrera, afluent del Llobregat, pràcticament l'únic que acostuma a portar aigua durant tot l'any. El torrent de Sant Medir, tributari de la riera de Sant Cugat (conca del Besòs), s'origina a l'obaga de la font Groga i sol mantenir alguns trams o tolls amb aigua també durant gairebé tot l'any. Tenen un caràcter intermitent els torrents de Sant Iscle, Valldaura i Can Bova, tots de la conca del Besòs.

A la capçalera de la riera de Vallvidrera hi ha un pantà que proveïa originalment d'aigua la vila de Sarrià i que després va voler-se aprofitar com a recurs turístic, el qual s'ha restaurat recentment. També hi ha un petit pantà a can Borrell. Collserola es caracteritza també per un gran nombre de fonts, moltes de les quals intermitents i algunes del tot perdudes. Són en total uns dos centenars, algunes són d'aigua ferruginosa, i sovint no són potables per un excés de matèria orgànica d'origen natural o antròpic que es filtra en els aqüífers.

Els alzinars (inclosos els boscos mixtos d'alzines i roures i els boscos mixtos amb alzines i pins) i les pinedes mediterrànies constitueixen els boscos predominants a Collserola i són hàbitats d'interès comunitari. Malgrat que les pinedes mediterrànies abunden al nostre país, a Collserola, tret d'indrets erosionats, sobretot al vessant sud, les pinedes tendeixen a ser lentament substituïdes per alzinar, com així ho indica el sotabosc predominant, de manera que l'interès ecològic del bosc és elevat i es preveu que ho serà més en un futur. Tanmateix, l'aïllament del massís de les planes agrícoles i especialment d'altres terrenys forestals veïns, degut als creixements urbanístics i d'infraestructures, n'amenaça la biodiversitat.

Riera de Vallvidrera a l'àmbit de la reserva natural parcial de la Rierada - Can Balasc. Pere López

El caràcter humit dels boscos de l'obaga de Collserola, més enllà del valor atribuït per la Directiva d'hàbitats, els dona un elevat valor biogeogràfic com a refugi d'espècies de caràcter eurosiberià o centreeuropeu, tant de la flora com de la fauna. Destaquen en aquest sentit els boscos mixtos de roure cerrioides (*Q. faginea* subsp. *cerrioides*) i alzina (*Quercus ilex*) de la font Groga i, especialment, els bosquetons de ribera, entre els quals hi ha les bosquines d'avellanosa amb falguera (*Polystichum setiferum*), els escassos trams de vernedes i pollancredes (hàbitat d'interès prioritari) i els fragments d'alberedes, salzedes i omedes.

Finalment destaca la presència, al vessant sud, de prats secs de terra baixa dominats per l'albellatge (*Hyparrhenia hirta*) i el llistó (*Brachypodium retusum*). La garriga (*Quercetum cerrioidetosum*) i els fenassars, malgrat el seu caràcter de transició vers comunitats forestals més madures, tenen un innegable interès ecològic per la seva varietat florística i productivitat, sobretot en l'actual context de desaparició del conreu de secà i en ambients forestals densos i, fins a cert punt, monòtons i poc productius.

Als torrents obacs de caire semipermanent hi ha retalls de bosc de ribera, amb fragments d'avellanosa (*Polysticho-Coryletum*) i fins i tot verns (*Alnus glutinosa*), per bé que el més normal és trobar peus aïllats o petites agrupacions d'àlbers (*Populus alba*), pollancredes (*Populus nigra*), freixes (*Fraxinus angustifolia*), oms (*Ulmus minor*) i gatells (*Salix cinerea*), amb un estrat herbaci constituït per grans càrexs (*Carex pendula*) i, en els indrets més humits, joncs i cua de cavall (*Equisetum* sp.). En els ambients de ribera també hi ha plàtans (*Platanus x hispanica*), robínies (*Robinia pseudoacacia*), ailants (*Ailanthus altissima*) i altres espècies exòtiques, de caràcter més o menys marcadament invasor

Evolució històrica del paisatge

Es té constància del poblament de Collserola des del neolític. Concretament, a la Cova de l'Or o dels Encantats, prop del puig d'Olorda, s'hi han trobat restes que testimonien la domesticació de diverses espècies i, per tant, la pràctica de la pastura ovina i bovina a la serralada. Del període ibèric es coneixen diversos jaciments, situats a les parts altes del vessant sud, entre el puig d'Olorda i el turó de Montcada. En el període romà tota la Plana del Vallès es va farcir de villae, que sovint se situaven sobre antics poblats ibèrics tot i que també transformaven les parts més planeres i fèrtils de Collserola. Els romans conreaven aquí principalment cereal, però també vinya.

Durant l'edat mitjana es té constància de petits establiments repartits a les zones baixes, al dos vessants del massís, entre els quals hi ha Sant Genís dels Agudells, Sant Iscle de les Feixes, Sant Cebrià d'Aiguallonga i Sant Bartomeu de la Quadra. L'any 987 va aparèixer citada per primera vegada la parròquia de Santa Maria de Vallvidrera, que va articular l'únic nucli situat a la part alta del massís. De fet, la població al massís mai no va créixer gaire i es concentrava en masos més o menys dispersos. Així, l'any 1789 estaven censats al terme de Vallvidrera onze masos i setze cases petites, amb un total de 170 habitants.

Es té constància de l'existència de vinya al massís ja en l'alta edat mitjana. D'altra banda, l'existència de feixes fins a zones molt elevades i en pendent suggereix una explotació intensa dels recursos en èpoques pretèrites i una coberta forestal molt més minsa que no pas l'actual. El conreu d'horta s'estenia als marges dels torrents principals i el cereal de secà predominava a les extensions més o menys planeres. La coberta forestal va ser modificada a tot tardar durant l'edat mitjana, per satisfer les necessitats de fusta i llenyes dels nuclis veïns del Pla de Barcelona i la Plana del Vallès.

D'altra banda, Collserola fou explotada ja des de la baixa edat mitjana per aprofitar-ne les aigües per regar els camps i alimentar les fonts de Sant Cugat i Barcelona. Fins al segle xx han pervingut els aprofitaments de mines, encara ben recognoscibles a indrets com Sant Just Desvern, Horta i Montcada, entre d'altres. En altres casos s'ha aprofitat també el desnivell per instal·lar-hi dipòsits, com a Sant Pere Màrtir.

Les dades dels censos mostren un predomini del conreu de la vinya durant el segle XIX, moment de màxima expansió de la superfície agrícola a la serralada. Durant el segle xx els cereals i els fruiters de secà van prendre en bona mesura el relleu a la vinya, que tanmateix va persistir, en declivi progressiu, fins només fa uns decennis.

L'únic nucli urbà del massís, Vallvidrera, es va mantenir força despoblada i sense variacions apreciables fins la segona meitat del segle XIX, moment en què els projectes urbanístics i d'infraestructures diverses li van donar progressivament més protagonisme. Tanmateix, l'any 1882, només hi havia censats 238 habitants.

Collserola es va mantenir com a barrera muntanyosa entre el Pla de Barcelona i la Plana del Vallès i com a límit de l'expansió urbana

Avinguda del Tibidabo l'any 1907. ICGC, Fons Cuyàs

de Barcelona, fins a les acaballes del segle XIX. La transformació de la muntanya possiblement es va originar coincidint amb l'obertura de la carretera de la Rabassada el 1888 i, pocs anys més tard, el 1902, de la carretera de les Aigües, vinculada a l'abastament de la ciutat. La colonització moderna de la muntanya va començar al vessant sud de la ciutat, a Sarrià, quan es va construir l'avinguda del Tibidabo i el tramvia Blau, inaugurat el 1901, el qual, juntament amb el funicular de Vallvidrera (1906), van ser ideats pel doctor Andreu per tal de fer accessible el vessant sud-est del massís i construir-hi una ciutat jardí i un gran parc d'atraccions al costat, als terrenys adquirits al Tibidabo l'any 1898. La benignitat del clima i la salubritat, comparada amb la del nucli de Barcelona (llavors limitada pràcticament a l'actual Ciutat Vella), així com el caràcter conservador dels habitants de Sarrià i la presència d'alguns convents i monestirs a la zona, eren importants atractius per a les famílies burgeses benestants, tant per implantar-hi una segona residència com per fixar-hi la primera. La xarxa de transport públic primerenca establerta (Barcelona-Sarrià, tramvia Blau i funicular) permetia baixar a la ciutat a treballar.

En el tombant del segle XX, doncs, el vessant sud-est de la muntanya, a l'antic terme de Sarrià, es va anar omplint de cases modernistes, noucentistes i d'altres estils amb reminiscències més clàssiques, totes amb el tret comú de l'aposta pel luxe, proporcional a la categoria social i econòmica dels seus propietaris. En són exemples la casa Muntadas (1901), de Puig i Cadafalch; la casa Casacuberta (1907), de Joan Rubió i la casa Evarist Arnús (1903), actual seu de Cosmocaixa i antic asil per a cecs, obra de Josep Domènech i Estepà.

El traçat del ferrocarril de Barcelona a Sant Cugat i Terrassa, paral·lel a la riera de Vallvidrera, va acabar de trencar l'aïllament secular del massís, i Collserola va adquirir llavors un nou sentit territorial, vinculat a la major accessibilitat de la muntanya. Frank S. Pearson, el mateix enginyer que va dissenyar el ferrocarril, va projectar la urbanització de Vallvidrera segons els estàndards anglesos, aprofitant el traçat del tren. La visió dominant de Collserola a principis del segle XX encaixava amb la concepció de gran parc central enquadrat en una ciutat jardí, que es materialitzava al voltant de les estacions de ferrocarril (les Planes, la Floresta, Valldoreix i Peu de

Funicular), formada per cases de segona residència destinades a la burgesia barcelonina. El tren de la mina Grott, de principis de segle XX, aprofitava el túnel que conduïa les aigües del pantà de Vallvidrera (1864) a Sarrià, i pretenia el relleu turístic i la urbanització dels voltants del pantà, aprofitant l'atractiu de la làmina d'aigua (s'hi va donar publicitat com El Lake Valley Park) i seguint el model de ciutat jardí ja iniciat a altres punts de la serralada, tot i que finalment no va acabar de materialitzar-se. Altres iniciatives de ciutat jardí també van fracassar; un dels casos més paradigmàtics és el de la torre del Baró, establiment que havia de jugar un paper nuclear en el projecte de bastir una ciutat jardí al NE de Barcelona i que va fracassar. L'edifici, destinat originalment a hotel restaurant, perviu i és un dels elements més destacats de l'*skyline* del límit sud-est.

Al vessant nord-oest, tot i que més modestament, el nucli de Sant Cugat també es va estendre en direcció a la muntanya gràcies a l'accessibilitat que li donaven la carretera de la Rabassada i el ferrocarril.

El parc del Tibidabo va acostar la massa social a la muntanya, que popularment prenia el nom de muntanya del Tibidabo per la força emblemàtica d'un dels primers parcs d'atraccions del món. El temple del Sagrat Cor, que presideix el parc d'atraccions i imita la gran imatge del Corcovado de Rio de Janeiro, és visible des de molt lluny. S'integra en l'*skyline* del vessant sud-est de la serralada i és també referència del límit nord-oest de la ciutat de Barcelona.

L'Observatori Fabra data també de principis de segle XX i la seva construcció va obeir a una inquietud il·lustrada de la mateixa burgesia catalana que va urbanitzar la muntanya, en aquest cas del marquès d'Alella. És obra de l'arquitecte modernista Josep Domènech i Estepà.

El Regional planning de 1932 establí per a Collserola la funció de reserva forestal, figura que es va mantenir en el Pla comarcal de 1953. Malauradament, això no va evitar la classificació de nombrosos terrenys de la zona perifèrica per fer-hi equipaments diversos. El Pla provincial de 1959 incloïa bona part del massís dins de la

El pantà de Vallvidrera és una zona humida amb elevat valor històric i paisatgístic en el terme municipal de Barcelona. Pere López

figura del Parc Natural del Tibidabo i en va limitar la transformació urbanística, si més no teòricament.

Tanmateix, durant la segona meitat del segle xx Collserola no va escapar a la pressió urbanitzadora dels nuclis del seu entorn, especialment Barcelona, en força casos al límit o clarament al marge de la legalitat. Fruit d'aquest període són el barri de Torre Baró, d'autoconstrucció, i Ciutat Meridiana, a la banda del Besòs, les urbanitzacions de Vallpineda, Sant Bertomeu de la Quadra i la Rierada, entre Molins de Rei i Sant Cugat, la urbanització Sol i Aire, a Sant Cugat del Vallès, i les urbanitzacions de la Miranda i Bell Soleig, entre Sant Just i Sant Feliu de Llobregat, així com el creixement del nucli de Vallvidrera, entre altres àrees.

Paral·lelament a aquest procés, l'interior del massís va anar perdent les masies seculars, que van passar a habitatges desvinculats de l'activitat agrícola o que, en altres casos, es van transformar en equipaments, especialment restaurants. Els berenadors, especialment a les Planes, i també al Tibidabo (font de la Budellera), al pantà de Vallvidrera i a altres indrets, així com els espais dedicats al pícnic, de manera més o menys informal, com a la vall de Sant Medir, van contribuir també a la freqüentació de la muntanya durant el cap de setmana. La convivència entre l'activitat d'excursionistes i les famílies no sempre ha estat senzilla. Se'n ressentia la preservació del medi: camins, fonts i punts d'interès singular van resultar afectats per l'erosió i la contaminació causats per la sobrefreqüentació.

El Pla general metropolità de Barcelona de 1976 definia Collserola com un parc forestal que calia preservar de la urbanització i va fixar la necessitat de protegir-ne 7.500 ha. El 1986 la Generalitat va declarar la font Grogua reserva natural parcial i, un any més tard, es va aprovar el Pla especial d'ordenació i protecció del medi natural del Parc de Collserola, amb una visió ja molt més completa i que mirava la serralada com un conjunt, més enllà de la seva funció de Parc de la conurbació barcelonina, i amb un especial èmfasi en la protecció del patrimoni natural i cultural, inclosa la defensa de pràctiques agrícoles tradicionals. L'any 1991, després de diversos intents previs fallits, i pràcticament a l'inici de la necessitat d'elaborar estudis d'avaluació de l'impacte ambiental, es van inaugurar els túnels de Vallvidrera: per primera vegada, el massís va passar de ser un entrebanc a tenir una drecera que connectava directament amb els principals eixos de comunicació del país.

L'any 1992, amb motiu dels Jocs Olímpics, es va construir la ronda de Dalt, que tot i que marca un límit entre la ciutat compacta i la muntanya no constitueix una barrera, a la vegada que es va bastir la torre de comunicacions de Collserola, de l'arquitecte Norman Foster, amb mirador inclòs, al costat de Vallvidrera, dos elements amb gran repercussió territorial i paisatgística.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual està dominat clarament pels espais forestals arbrats, tret de les zones perifèriques i d'algunes àrees centrals i punts culminants ocupats per urbanitzacions de baixa densi-

tat i creixements de mides diverses i amb equipaments variats. L'agricultura és una activitat clarament testimonial que, tanmateix, diversifica i enriqueix paisatgísticament l'espai, introduint conreus herbacis de regadiu i secà, petites extensions de fruiters de regadiu i secà, i vinya. Les activitats forestals, sobretot per a l'obtenció de llenyes, són marginals i no sempre són compatibles amb les polítiques de conservació de l'espai i el sòl.

En el vessant sud-est, el més transformat, la urbanització hi té un pes força destacat. Les construccions hi adquireixen un protagonisme singular, en part pel menor desenvolupament de la vegetació arbòria a causa de l'elevada recurrència històrica dels incendis, i en part per les dimensions i visibilitat de les més rellevants, com ara el Parc d'atraccions del Tibidabo, l'Observatori Fabra o la torre de comunicacions de Collserola, de 288 m d'alçària. A la cara sud, tot i la pressió urbanística sobre Collserola (cotxeres d'autobusos d'Horta, Torre Vilana), destaca la iniciativa de Sant Just Desvern de trasllat de la urbanització prevista a la Vall de Sant Just a l'àrea urbana d'aquest municipi. També hi va contribuir la construcció de la ronda de Dalt, en motiu dels Jocs Olímpics de Barcelona, i que no va aconseguir tampoc frenar la urbanització al nord de la seva traça.

El vessant nord-oest ofereix una imatge més neta, en part perquè el relleu molt més planer i alhora forestal fa que es percebin menys les edificacions, i en part perquè el carener principal està relativament poc ocupat, si més no per grans construccions. Persisteixen alguns conreus herbacis testimonials i són ben recognoscibles extensions fins fa poc conreades, actualment prats secs o bé pinedes més o menys desenvolupades. Tanmateix, la urbanització ha avançat notablement a la Floresta, Vallpineda i la Rierada, entre altres zones. També l'ampliació del camp de golf de Sant Cugat ha suposat posar en contacte el nucli urbà amb la serralada. Així, el límit de l'espai urbanitzat i del Parc Natural cada vegada és més confús, especialment a Sant Cugat.

La part central del massís, entorn el corredor de la riera i la C-16 o els túnels de Vallvidrera, és potser la que més ha canviat en els darrers trenta anys. El creixement de la urbanització de Vallvidrera, els barris de les Planes (especialment Cal Rectoret) i la Floresta ha estat molt notable, i tendeix cada vegada més a formar un continuïum urbà.

Els sectors oriental i occidental són potser els que menys han canviat, especialment les barrancades i els careners que miren vers el Besòs, pel seu caràcter més tancat i forestal. Els canvis més rellevants en el sector oriental són sens dubte la construcció del cementiri de Collserola i la compleció urbana de l'àmbit situat entre la Trinitat, la Torre Baró i la Ciutat Meridiana.

Al vessant del Llobregat, els canvis més rellevants del paisatge en els darrers trenta anys són l'abandonament de l'activitat agrícola i l'augment de les bosquines i les pinedes mediterrànies. El creixement de la urbanització s'ha deixat sentir tant a la zona límit o d'inflexió de la serralada com a les zones interiors més enlairades, especialment les urbanitzacions del Turó de Can Ribes i de Sant Bertomeu de la Quadra.

En relació amb el poblament, es tracta d'un territori tradicionalment poc poblat, amb uns masos generalment reconvertits en

572

La urbanització les Planes, de Sant Cugat del Vallès, ha crescut de manera desendregada, fet que ha comportat dèficits urbans que estan en procés de millora. Departament de Territori i Sostenibilitat

equipaments, restaurants, etc. L'únic assentament antic de certa rellevància, Vallvidrera, té el seu origen en el segle XVI, tot i que és a partir de la segona meitat del segle XIX quan creix de manera significativa per l'estiueig. Olorda és l'altre antic municipi independent que va existir íntegrament inclòs a Collserola, format bàsicament per unes poques masies rurals disperses; tanmateix, es va dissoldre un segle després de constituir-se, l'any 1916, per manca de capacitat financera i de serveis. Durant el segle XX apareixen diverses urbanitzacions (les Planes, la Floresta i Valldoreix), inicialment vinculades al ferrocarril Sarrià – Sant Cugat i a la carretera de Sant Cugat, que prenen el model de ciutat jardí i, sobretot a la Floresta, tenen força qualitat arquitectònica. Les urbanitzacions creixen, especialment després de la Guerra Civil, i s'estenen amb la lògica del vehicle particular allunyant-se del model inicial i empitjorant-ne la qualitat arquitectònica. En alguns àmbits es donen fenòmens d'autoconstrucció (Can Caralleu, Torre Baró, Sant Genís, Vallvidrera, Roquetes, Montflorit). La protecció de la muntanya, a partir del 1959, no evita que s'hi consolidin força urbanitzacions il·legals (Sol i Aire, Sant Medir, Torre Baró, Mas Fortuny – Torrent de les Tres Serres, etc.) i, a la vegada, que hi augmentin els equipaments públics i privats amb finalitats diverses (escoles, hospitals, geriàtrics, centres de benestar social, etc.). Durant el franquisme es van construir també diverses ciutats dormitori (la Miranda, Finestrelles, Montbau, Trinitat Nova) de baixa qualitat arquitectònica i que s'enfilen muntanya amunt. El Pla general metropolità de 1976

dona uns aprofitaments urbanístics generosos en alguns indrets, que faciliten els creixements dels nuclis en direcció a la muntanya (Ciutat Diagonal, Can Canaletes, Valldoreix, Can Cuiàs), així com la continuació de les implantacions d'equipaments diversos, d'escala local o metropolitana (cementiris, cotxeres, camps de golf, etc.).

Les principals vies de comunicació solquen Collserola transversalment, aprofitant la direcció dominant de les rieres. Excepte els túnels de Vallvidrera, força recents en el temps i que connecten amb la xarxa d'autopistes (C-16 Terrassa-Manresa i AP-7 Barcelona-França), la resta de carreteres són de traçat relativament tortuós. Destaquen la carretera de Barcelona a Sant Cugat que passa per Vallvidrera (BV-1462) i la de Barcelona a Sant Cugat per l'Arrabassada (BP-1417), així com la d'Horta a Cerdanyola (BV-1415). La resta de traçats són molt secundaris i de poquíssim trànsit.

Un canvi important en el paisatge el va provocar l'obertura d'una gran infraestructura lineal com és l'autopista dels túnels de Vallvidrera. Malgrat la longitud dels diversos túnels i el treball acurat de restauració, l'obertura d'aquesta via ha implicat un tall o divisió del massís difícilment franquejable a diversos punts, i l'augment de trànsit i la millora de l'accessibilitat als espais de Collserola pot incrementar la sobrefreqüentació de l'espai.

D'altra banda, els ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya travessen la serra, també per la vall de la riera de Vallvidrera, des de

Sarrià fins a Sant Cugat, i tot i que suposa també un tall transversal, tant el traçat com la infraestructura estan molt més integrats en el paisatge que no pas la via ràpida dels túnels de Vallvidrera. Cal fer esment també dels dos funiculars que relliguen, per dos punts diferents, el vessant barceloní del massís un amb Vallvidrera i l'altre amb el Tibidabo.

La posició del massís respecte a la ciutat de Barcelona explica també la gran quantitat de línies d'alta tensió que el creuen, que suposen un impacte visual i ambiental, atès que impliquen l'obertura de pistes i l'estassada periòdica de vegetació forestal sota la línia, que no evoluciona vers comunitats més madures i pot propiciar l'entrada d'espècies invasores (com la robínia, l'ailant, etc.).

En l'àmbit principalment forestal, es localitzen activitats extractives, actualment inactives i, en general, de poca dimensió. La pedrera de Santa Creu d'Olorda, que aprofitava el principal aflorament de calcàries del massís, és la més rellevant; actualment, ha finalitzat el procés de restauració i s'aprofita per a usos de lleure. A la mina Berta, al Papiol, també inactiva, existeix un projecte per transformar-la en dipòsit controlat de residus, una proposta encara molt incerta i envoltada de certa controvèrsia social i política.

La dinàmica del paisatge de Collserola dels darrers trenta anys ha tendit a completar la superfície d'urbanització residencial, equipaments i infraestructures de mobilitat, i reduir la superfície agrícola i, en menor mesura, també la forestal, que presenta una tendència relativament estable pel que fa a la seva evolució més recent.

Així, ens els darrers trenta anys s'ha produït un retrocés remarcable del sòl forestal, que ha experimentat a la vegada canvis estructurals de certa rellevància. Així, mentre els prats, els matollars i les bosquines disminueixen prop d'un terç la seva superfície, els boscos i les arbredes mínimament estructurats ho fan un 20%, fet que demostra que la urbanització afecta tant el vessant nord com el sud del massís. Globalment, el sòl forestal passa d'ocupar el 90%

Els túnels de Vallvidrera han suposat una partició del massís. Observatori del Paisatge

a només el 75% de la superfície total a causa del boom immobiliari produït fins passat el primer quinquenni del segle XXI.

Pel que fa a la superfície agrícola, se n'ha perdut una tercera part en el mateix període, amb un retrocés molt desigual entre els diferents conreus. Així, és destacable la pèrdua relativa i global de conreus de regadiu herbacis, mentre que els conreus de secà augmenten. Cal destacar en aquest sentit que la pèrdua de diversitat del paisatge associada al declivi agrícola i a l'abandonament de l'activitat primària provoca efectes negatius sobre la percepció de l'espai, la biodiversitat faunística i el patrimoni cultural (murs de pedra seca, masos i construccions diverses). Alhora, la plantació de plàtans, robínies i altres espècies al·lòctones ha degradat les vernedes i altres boscos de ribera originaris en indrets com el torrent de la Salamandra, el torrent de Vallvidrera o la Rierada. Més recentment, l'obertura de vials i la urbanització està afectant aquests espais, sobretot al curs mitjà i baix.

Tot i així, des de l'òrgan gestor del Parc Natural s'ha impulsat la recuperació i gestió d'algunes feixes agrícoles amb conreus herbacis, per fomentar la biodiversitat faunística, prevenir els incendis i augmentar la diversitat i qualitat paisatgística. La recuperació de fonts i la instal·lació d'aigüeroles per afavorir la biodiversitat de fauna amfíbia o que depèn de petits punts d'aigua són altres actuacions de millora, amb una clara repercussió paisatgística.

Altres actuacions remarcables per recuperar els espais forestals han estat per exemple la restauració del pantà de Vallvidrera, a principis del segle XXI, que ha permès recuperar un patrimoni arquitectònic, natural i paisatgístic molt rellevant. L'enderrocament de construccions adjacents il·legals i amb un impacte paisatgístic evident han permès millorar substancialment l'actuació.

També en aquests trenta anys s'ha produït un gran augment de la superfície urbanitzada, que ha triplicat la superfície dels nuclis urbans i, sobretot, d'urbanitzacions i infraestructures de mobilitat. Així, globalment, es passa de menys del 5% fins a gairebé el 20% del sòl impermeabilitzat o urbanitzat. El creixement de la urbanització difusa afecta una part rellevant, sobretot al llarg de l'eix de la carretera de la Rabassada – riera de Vallvidrera i del perímetre de l'àmbit. En menor mesura, hi han alguns equipaments de mida petita i mitjana al mig del massís o en el seu perímetre que afecten el medi natural, entre els quals destaca el cementiri de Collserola.

D'altra banda, els 2,5 milions de visitants que cada any accedeixen a Collserola, tenen un efecte directe evident sobre l'entorn, malgrat les restriccions a la circulació motoritzada. L'augment de la freqüentació al Parc és un element de complexitat considerable pel que fa a la gestió del seu impacte. La concentració dels visitants en determinades àrees i itineraris augmenta la percepció de parc urbà relativament massificat i, dificulta, durant els caps de setmana i en alguns indrets, la possibilitat d'experimentar una comunió amb la natura més profunda. Tanmateix, s'ha restringit l'accés motoritzat a la major part dels camins per tal de reduir l'erosió del sòl i el risc d'incidents amb els excursionistes i passejants.

En un futur pròxim, diverses realitats i tendències poden induir petites però significatives transformacions del massís en el sentit de, globalment, mantenir l'organització estructural i revalorar-ne els

valors existents. En primer lloc, l'estatus de protecció de la gran majoria del sòl forestal, declarat Parc Natural de la Serra de Collserola l'octubre de 2010, pot garantir que es mantingui com a sòl no urbanitzable. Tanmateix, el règim urbanístic del Pla general metropolità encara hi permet alguns aprofitaments. A la vegada, la baixa rendibilitat dels aprofitaments forestals pot dur previsiblement vers una evolució cap a comunitats més madures i pròpies de la zona (alzinars i rouredes), en detriment de les brolles, matollars i pinedes sobretot al vessant nord.

D'altra banda, l'augment de la demanda del conjunt de la ciutadania pel que fa a serveis i equipaments, per exemple de tipus assistencial però no només, alhora que la necessitat de donar algun ús a les masies i construccions situades dins l'àmbit de la serralada, fan pensar que augmentaran aquest tipus d'equipaments i instal·lacions de serveis, ja actualment força abundants al massís. Els exemples de Can Calopa, Can Valldaura o de Can Monmany són exemples de recuperació de masies per a nous usos socials, educatius i culturals.

Igualment, l'augment de l'ús públic del Parc Natural i la major sensibilitat pel paisatge del conjunt de la societat està generant projectes de millora als camins, entorns fluvials (riera de Sant Medir), fonts, entorns de masos i àmbits emblemàtics, que previsiblement augmentaran en el futur. Una restricció d'usos o segregació de vies aptes per a vianants i ciclistes no es pot descartar. A més reduiria la conflictitat que altrament va camí d'agreujar-se atès l'augment de la freqüentació del massís.

574

La pràctica agrícola, molt residual en l'àmbit del massís, podria mantenir-se, mitjançant incentius i/o arrendament o compra de les parcel·les i el seu conreu o pastura amb finalitats ambientals, i paisatgístiques i de prevenció d'incendis, tal com ja fa anys que es fa en diversos punts.

El concurs de les setze portes de Collserola promogut per l'Ajuntament de Barcelona i actualment amb un futur incert pel que fa a

Els espais agrícoles són gairebé tan testimonials com essencials per diversificar i enriquir el paisatge de la unitat. Pere López

la seva continuïtat, tenia per objectiu fer propostes en setze corredors verds i d'equipaments per tal de permetre una renovada connexió entre Collserola i Barcelona i una ordenació adequada dels entorns del Parc. Tot i que de moment el concurs no ha tingut repercussions més enllà del debat i les propostes que va suscitar, la posada en pràctica d'algunes de les propostes recollides podria afavorir una ordenació més adequada dels límits del parc i la revaloració dels seus recursos naturals i paisatgístics.

En aquest sentit, a finals de 2013, es va aprovar també el Pla agropecuari del Parc Natural de la Serra de Collserola amb l'objectiu d'implantar polítiques de foment per a promoure la recuperació dels usos i aprofitaments agrícoles i ramaders. L'objectiu és aconseguir un desenvolupament ordenat i compatible amb la protecció de l'espai natural capaç d'afavorir la conservació dels valors naturals, estètics i socials del Parc.

Expressió artística del paisatge

Pel que fa a la literatura, destaca Joan Maragall, amb una sensibilitat exquisida pel medi i el paisatge, que dedica un dels seus poemes als boscos de Vallvidrera.

«Boscos de Vallvidrera»

«Ai, boscos de Vallvidrera!
Quines sentors m'heu donat!
Tenia el mar al darrere
i al davant el Montserrat,
i als peus els llocs del poeta
que ja és a l'eternitat.
Més enllà d'altres carenes,
el Pirineu, tot nevat,
que deu sé a l'altre costat...
Ai! boscos de Vallvidrera!
Quines sentors m'heu donat!
Tot baixant per la dreuera
he vist un arbre rosat:
ametller que presumies,
un altre se t'ha avançat.
—De massa matiner que era
ara em veus tan despullat:
les glaçades d'aquests dies
totes les flors m'han llevat;
pro encara en tinc unes quantes:
mira'm de l'altre costat.
—Ara veig que no tens culpa:
ametller, que Déu te guard,
que sens tu la bona nova
no m'ho hauria semblat.»

(Joan Maragall)

Altres escriptors, com Isidre Grau, també fan referència al paisatge de Collserola en les seves novel·les. Per exemple, a *La nit vermella* (Grau, 1989), cospa el contrast entre l'efervescència de

l'espai urbà i la perifèria de Barcelona i la tranquil·litat de la serra de Collserola, en concret de Can Catà (amb el nom fictici de la Llera), una finca magnífica situada al vessant nord de la serralada de Collserola, al municipi de Cerdanyola del Vallès.

«Certament, passar, en el lapse d'uns minuts, del batibull de la ciutat o el caos urbanístic del Savall a un oasi no és possible sense un mínim de desconcert, tot i que, en el cas de La Llera, no es tracta pas d'un oasi immaculat. Tanmateix, situats a l'entrada de la casa, encara és possible d'oblidar la degradació de l'entorn. Els pins formen una muralla alterosa que la protegeix. A l'altra banda del camí, una avinguda amb sostre vegetal fa pensar en els boscos centreeuropeus i les excursions en calessa.» (Grau, 1989: p. 97).

Pel que fa a la pintura, Marià Pidelaserra va pintar moltes muntanyes perquè era deixeble de Pere Borrell, pintor d'origen ceretà, que tenia per costum dur els seus alumnes al voltant de Barcelona per representar zones muntanyoses (Fontbona, 2001). Tot i això, Marià Pidelasserra és molt més conegut per les seves representacions del Montseny.

Valors en el paisatge

Aquest àmbit es troba en la seva major part inclòs al Parc Natural de Collserola, creat l'octubre de 2010. També inclou dues reserves naturals parcials, la Font Grogga, a la capçalera obaga del massís, i la Rierada – Can Balasc, a l'oest de la carretera C-16.

Estan reconeguts i inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic els principals cims, turons i careners de la part central del massís (paleozoic de Collserola i Santa Creu d'Olorda), en els quals es pot observar una gran varietat de pissarres, esquistes, bretxes i altres roques i també minerals paleozoics afectats més o menys per les intrusions granítiques. Al vessant del Llobregat destaquen les pedreres i la mina Berta, per la qualitat i la varietat d'espècies minerals que s'hi troben, entre les quals hi ha la fluorita octaèdrica de color verd. També és molt rellevant el jaciment de les Escletxes del Papiol – Can Puig, d'elevat interès per la presència de calcàries esculloses esberlades sobre un substrat argilós i per la troballa de mamífers fòssils de gran interès a escala europea.

En relació amb els valors històrics, destaquen diversos elements d'arquitectura militar, catalogats com a béns culturals d'interès nacional (BCIN): castell de Canals, Castellciuró, Torre de Sant Pere de Roman, castell d'Olorda i torre o castell de Picalqueres. A més d'aquests, són destacables nombrosos elements de valor historicoarquitectònic divers, des dels poblats ibèrics del turó de Ca n'Oliver (Cerdanyola del Vallès) de la Penya del Moro (entre Sant Just Desvern i Sant Feliu de Llobregat) i el forn ibèric de la vall de Gausac (Sant Cugat), fins la vil·la romana de Santa Maria de les Feixes i la necròpolis romana de Can Montmany (s. II).

De l'edat mitjana destaquen, entre altres edificacions, la torre Negra, construcció militar romànica del segle XI, coneguda també per castell Ricard, que té origen en la defensa de les possessions del monestir de Sant Cugat, a la part baixa de la vall de Gausac.

Pel que fa als elements de major valor històric medieval, destaquen el monestir palau reial de Valldaura (Cerdanyola), antic monestir cistercenc fundat el segle XII al vessant sud de Collserola i que fou l'origen de la comunitat de Santes Creus. Després d'uns pocs anys de funcionament com a monestir, l'indret es va convertir en residència ocasional de diferents comtes reis de Barcelona, com ara Martí l'Humà, Jaume II, Joan I, Alfons III o Pere III, que l'utilitzaven com a pavelló de caça i de repòs. Abandonat i enrunat després de la desaparició de la dinastia reial catalana, el lloc es va reaprofitar per a la construcció d'una masia i posteriorment una capella (s. XVII i XVIII).

La majoria de masies d'interès que s'han mantingut fins avui són de les darreries del segle XV o bé del XVI, moment de prosperitat al camp; aquest és el cas de la casa Gran de la Gleva (s. XV) a Sant Feliu de Llobregat, de les masies de can Canaletes (s. XVI), can Catà, can Coll, can Fatjó del Molí i can Serraperera (Cerdanyola del Vallès), i de can Marçet i can Canyameres, can Montmany i can Busquets (Sant Cugat del Vallès), entre d'altres.

Altres elements amb valor històric ressenyable són la Vil·la Joana, on va viure Mossèn Cinto Verdaguer les darreres setmanes de la seva vida, actualment convertida en Casa Verdaguer de la Literatura, vinculada al Museu d'Història de Barcelona i on hi ha dipositats uns 4.000 documents del llegat d'un dels escriptors en llengua catalana més insignes de tots els temps.

Hi ha nombroses ermites i capelles a Collserola, en la seva majoria d'origen romànic baixmedieval, malgrat que quasi totes modificades o reconstruïdes en diferents èpoques. Entre les d'origen conegut més antic destaquen les esglésies i ermites de Santa Creu d'Olorda (s. IX-XVI), Sant Iscle i Santa Victòria de les Feixes (s. X), Sant Genís dels Agudells (s. X-XVII), Sant Adjutori (s. X), Sant Cebrià d'Aiguallonga (s. X) i Sant Medir (s. X); així com els temples enrunats de Sant Vicenç del Bosc (s. X) i de Sant Pere Romaní (s. XI), en procés de restauració. A Collserola també hi ha altres temples més moderns, com Santa Maria de les Feixes (s. XIV), d'estil barroc, Sant Crist de Llaceres (s. XVIII), Santa Margarida, Sant Feliu, etc. A més d'aquestes capelles rurals, deslligades de nuclis o assenta-

Ermita de Sant Medir, del segle X. Jorge Franganillo

La torre de Collserola i el temple del Sagrat Cor són edificacions emblemàtiques de la unitat. *Maria Rosa Ferré*

576

ments compactes, cal destacar la parròquia de Santa Maria de Vallvidrera d'estil gòtic tardà (s. xvi).

Són diversos els valors simbòlics i identitaris, alguns de caràcter més general i, la majoria, locals. Entre els primers hi ha, indubtablement, el perfil del carener i els elements més sobresortints, entre els quals la torre de Collserola, el parc d'atraccions del Tibidabo i el temple del Sagrat Cor.

Les restes del monestir palau reial de Valldaura són un important element d'identitat per a la vila de Cerdanyola, tant pel fet d'haver allotjat molts comtes reis catalans com per l'origen mític que vincula la construcció del monestir amb la llegenda entorn de la mort del comte Guifré el Pilós (896) i l'origen de la senyera catalana. Altres elements amb valor simbòlic són la capella de Sant Crist de Llacers, de finals del s. xviii i que se situa en el límit sud del nucli de Sant Cugat, al costat d'una antiga creu de terme, i que és a l'origen d'una antiga llegenda. La torre Negra, situada al límit nord i objecte d'una dura pugna per preservar-la de la urbanització, té també un valor simbòlic per la seva antiguitat i per la fortificació, del segle xii.

Pel que fa als elements naturalitzats o poc construïts amb valor simbòlic i identitari destaquen la font Groga i el seu entorn forestal i d'altres fonts que tenen un ús social (sobretot associats a àrees de lleure o pícnic), així com els pantans de Vallvidrera i de Can Borrell (indissociable de la masia restaurant que li dona nom).

L'ermita de Sant Medir (Sant Cugat del Vallès), del segle x i reconstruïda en temps moderns, és un element simbòlic que es manté viu

amb la trobada i el dinar que des del 1804 ajunta diverses colles per la diada de Sant Medir, el 3 de març, així com l'ermita de la Salut (Sant Feliu de Llobregat), que també té força tradició d'aplec i romiatges.

Pels seus valors socials destaca l'elevat nombre de fonts, moltes de les quals perdudes o de difícil accés, però moltes altres aranjades i dignificades per l'ens gestor del Parc Natural, entre les quals cal remarcar la font de la Budellera, la font Groga, la font de la Salamandra, la font de Can Cerdà i la font de Can Lloses, entre d'altres. Les àrees d'estada o lleure, sovint associades a fonts, tenen també un caràcter singular dins del territori, de topografia abrupta i recobert per un dens mantell vegetal.

En relació amb els valors productius, malgrat l'acusat declivi de les activitats primàries, encara es troben, especialment als municipis de Sant Feliu de Llobregat, Molins de Rei i del Papiol, uns marges de pedra seca vinculats a l'ús agrari, per sobre de les terrasses del Llobregat. També a tot el vessant del Llobregat resten petites extensions de fruiters de secà amb un valor paisatgístic destacat. Cal esmentar també, en el límit, l'existència del Parc Rural de la Torre Negra, parc agrari que té per objecte fonamentalment el manteniment del seu valor paisatgístic.

Pel que fa als valors estètics, el carener de la serralada, així com els cims més destacats, constitueixen referents pel seu grau elevat d'exposició visual, especialment des del vessant sud-est (Pla de Barcelona) i sud-oest (Vall Baixa del Llobregat). La línia d'inflexió

entre la plana i la serralada és força patent, quasi coincideix actualment amb la ronda de Dalt, al vessant barceloní, i amb el límit del Parc Natural, al vessant vallesà.

També destaquen estèticament tant els castells i les torres de defensa alçades en punts elevats de la serralada (castell de Canals, Castellciuró, Sant Pere de Romani, castell d'Olorda, etc.), com el temple del Sagrat Cor ubicat en el Tibidabo i la torre de comunicacions de Collserola, que és la construcció de més alçària de la Regió Metropolitana de Barcelona.

En relació amb els contrastos, es troben diverses taques de conreus i horts aïllats en matriu forestal, així com les làmines d'aigua del pantà de Vallvidrera i Can Borrell, que trenquen la monotonia forestal del vessant nord de la serralada.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Collserola representa una illa verda i forestal emmarcada entre la conurbació de Barcelona i els eixos de l'AP-7, el Llobregat i el Besòs; fet que la converteix en una àrea molt apreciada pels barcelonins per passejar i gaudir d'un paisatge més natural i tranquil.

Com a itineraris motoritzats cal destacar el recorregut de la carretera d'Horta a Cerdanyola (BV-1415), que passa pel Forat del Vent i es desvia a l'altura del turó de Torreferrera per la pista forestal que porta a Sant Cugat del Vallès (itinerari motoritzat 13), si bé el trànsit rodat per aquesta pista està limitat a vehicles de servei i propietaris, i la carretera BP-1417, coneguda com la Rabassada. Tots dos permeten descobrir l'essència del paisatge de la serralada i l'important contrast entre el vessant nord i el sud, tant pel que fa al grau d'urbanització i el pendent com a la cobertura forestal.

La proximitat amb la ciutat de Barcelona ha convertit Collserola en un espai molt popular i freqüentat, destí dels amants de l'excursionisme i les passejades, on la població metropolitana aprofita per canviar l'escenari urbà pel forestal. Destaquen, primerament, els senders de gran recorregut (GR) que creuen la unitat tant en sentit nord-sud, com est-oest. El GR-92 (itinerari a peu 146) recorre tot el litoral català, transcorre per Collserola des de Montcada fins a Molins de Rei i arriba a Sant Vicenç dels Horts, fent un tall horitzontal que permet contemplar tot l'àmbit. En sentit perpendicular, hi ha el GR-6 (itinerari a peu 10) i el GR-96 (itinerari a peu 11), que uneixen Barcelona amb Sant Cugat del Vallès (per les Fonts) i amb Rubí, respectivament. Ambdós itineraris formen part dels antics camins romeus que connecten Barcelona amb Montserrat.

Hi ha, a més, nombrosos itineraris de petit i mitjà recorregut que solquen la serra i permeten gaudir del paisatge des de diversos miradors sobre la ciutat de Barcelona (itineraris a peu 8, 12, 162 i 163), passen per Sant Cugat del Vallès, Barcelona, el Tibidabo, el Papiol, Sant Pere Màrtir o can Canaletes, entre altres llocs. Cal destacar la carretera de les Aigües des del camí antic de Vallvidrera, l'origen de la qual rau en el recorregut d'una antiga conducció de distribució d'aigua, motiu del seu traçat horitzontal i del seu nom (tram de l'itinerari a peu 9). Dis-

Vista de la carretera de les Aigües des del camí antic de Vallvidrera. Pere López

corre des del barri dels Penitents de Barcelona fins a Esplugues de Llobregat passant per Sant Just Desvern i permet una visió panoràmica excepcional de la ciutat de Barcelona i del Baix Llobregat. Hi ha un altre tram que va des del revolt de la paella a Torre Baró.

Pel que fa als miradors, ens ofereix una gran diversitat de punts de contemplació. Al vessant sud oriental, amb vistes panoràmiques al pla i al litoral del Maresme, en destaquen: el turó de les Roquetes (o torre Baró), el turó d'en Segarra, el mirador d'Horta i el mirador de Montbau. Els miradors ubicats al vessant litoral mostren una àmplia panoràmica del Pla de Barcelona, amb el mar al fons: el turó de la Magarola, el forat del Vent, el mirador de la Rabassada, l'Observatori Fabra, el Tibidabo, la torre de Collserola, el mirador de Sarrià o el Bellesguard. Els del vessant litoral orientats a ponent permeten unes panoràmiques obertes al pla i al Baix Llobregat: els Xiprers i Sant Pere Màrtir. En últim lloc, cal destacar els miradors situats al vessant occidental, amb vistes privilegiades a la Vall Baixa del Llobregat: la Miranda (can Candeler), el turó Rodó, el puig i el monestir d'Olorda; i els situats al nord, que permeten gaudir del paisatge de la Plana del Vallès: el turó d'en Puig, el turó d'en Fumet, el puig Madrona, el puig de la Guàrdia i el mirador de Cerdanyola.

577

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El fet que Collserola sigui el parc metropolità de referència pels habitants del Barcelonès, el Vallès i el Baix Llobregat suposa una enorme pressió de freqüentació sobre l'espai.
- Un sector primari molt feble, amb dificultats per continuar certes pràctiques de gestió que mantenen una diversitat d'hàbitats i paisatges.

Amenaces

- Si no s'arbitren mecanismes per aconseguir mantenir una certa activitat agrícola i ramadera extensiva hi ha el risc d'homogeneització de l'espai i de pèrdua d'hàbitats i paisatges (alzinar amb roures al vessant nord i pinedes mediterrànies amb brolla al vessant sud).
- Pèrdua del patrimoni històric i cultural per abandonament o canvi d'ús, especialment a la perifèria de la serra.
- Risc d'aïllament del massís i pèrdua de connectivitat amb els espais agroforestals vallesans, per l'extensió dels creixements urbans i l'efecte barrera de les infraestructures.

Fortaleses

- El fet que la major part del territori es trobi sota figures de protecció assegura una pervivència dels elements naturals i una gestió respectuosa amb l'entorn.
- L'enorme coneixement que es té de l'espai, tant natural com patrimonial, etc., i els acurats estudis de seguiment que s'elaboren, faciliten les actuacions de recuperació i gestió adients per tal de mantenir els principals valors i processos ecològics així com els paisatges.
- L'elevada valoració ciutadana de l'espai augmenta la rendibilitat social dels projectes de conservació i millora del medi i el paisatge, així com els recursos destinats des de l'òrgan gestor.
- Com que es tracta d'un espai forestal amb molts pocs nuclis al seu interior, cap d'ells amb estratègia de creixement rellevant, no es preveuen tensions a mitjà termini per necessitats d'expansió urbanística d'aquests mateixos.

578

Oportunitats

- La declaració del Parc Natural de Collserola (octubre de 2010) de límits més extensos que l'espai d'interès natural previ, reforça els mecanismes per garantir una gestió acurada dels recursos i l'adopció de les mesures preventives i correctores adients davant qualsevol actuació o projecte potencialment impactant sobre el territori i el paisatge.
- Les propostes definides en el concurs de les setze portes de Collserola, promogut per l'Ajuntament de Barcelona però actualment sense continuïtat, suposen una aportació interessant per promoure una bona ordenació dels límits entre el Parc Natural de Collserola i la ciutat de Barcelona i fer valer els seus recursos naturals i paisatgístics.
- La voluntat del Consorci del Parc Natural de la Serra de Collserola de potenciar, amb ajuts, la ramaderia extensiva i afavorir els conreus per mantenir un cert mosaic, altament beneficiós per al paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- OQP1.** Uns paisatges naturals i forestals de Collserola ben conservats, amb qualitat paisatgística, viables ecològicament i que compaginin l'activitat agropecuària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Un paisatge de rieres i cursos d'aigua protegits davant transformacions discordants amb la seva rellevància ambiental i paisatgística.
- OQP3.** Unes infraestructures lineals (xarxa viària i, sobretot, línies elèctriques) i de telecomunicacions integrades en el paisatge.
- OQP4.** Un paisatge amb un ric patrimoni històric (masies, ermites, esglésies, castells, edificis modernistes) valorat i vinculat amb el paisatge que els envolta.
- OQP5.** Un sistema d'urbanitzacions compactes i ordenades integrat en el territori i ben relacionat amb l'entorn forestal.
- OQP6.** Unes fites (Castellciuró, torre de Sant Pere de Romaní, Sant Pere Màrtir, Torre Baró o puig d'Olorda) preservades i revalorades, que es mantinguin com a referents visuals i identitaris de qualitat.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges de Collserola.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar els cims i el carener de la serralada, pels seus valors ecològics i estètics, de qualsevol intervenció que distorsioni considerablement els fons escènics del paisatge actual.
- Vetllar pel manteniment de l'activitat en les àrees agrícoles existents i mantenir i estendre la política de conrear feixes actualment en desús, pel seu interès paisatgístic i per a la prevenció d'incendis.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Les masses forestals gairebé ocupen tot l'espai. Cal continuar impulsant models de gestió forestal sostenible i orientada a la disminució del risc d'incendi forestal i la millora de la qualitat d'aquelles masses forestals que no gaudeixen de cap figura de protecció.
- Promoure una gestió del Parc Natural de Collserola que compagini el manteniment dels valors naturals, històrics i estètics i l'ús i gaudi de la població.

- Promoure actuacions per tal de recuperar espais oberts perduts per l'abandonament agrícola, que poden servir com a tallafocs, i afavorir la diversitat biològica i paisatgística pròpia dels mosaics agroforestals.
- Incorporar la ramaderia extensiva d'oví i cabrum a la muntanya, per reduir la càrrega combustible del sotabosc, sobretot a les vores de carreteres i senders del vessant sud.
- Millorar la connectivitat ecològica i paisatgística de Collserola amb la resta de serres de la Regió Metropolitana de Barcelona.
- Restaurar la vegetació de ribera dels rius en aquells trams on les condicions ecològiques ho permetin, per mantenir la seva funcionalitat com a connectors biològics.
- Preservar especialment l'agricultura i l'horta a la zona perifèrica del Parc, així com les basses, els murs de pedra i les franges de vegetació que separen els camps, com a elements diversificadors del paisatge i de la biodiversitat de l'espai.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incloguin mesures d'integració paisatgística eficaces.
- Mantenir i fe valer els següents elements patrimonials i els seus entorns: monestir palau reial de Valldaura (Cerdanyola), monestir de Pedralbes, masies de Casa Gran de la Gleva (Sant Feliu de Llobregat), can Canaletes, can Catà, can Coll, can Lloses, can Codina, can Canaletes (Cerdanyola del Vallès) o can Montmany, Can Busquets, can Borrell (Sant Cugat del Vallès), les construccions defensives de Castellciuró, la torre de Sant Pere de Romaní (Molins de Rei) i Sant Pere Màrtir (Esplugues de Llobregat). Cal impulsar iniciatives que vinculin els elements del patrimoni històric i arqueològic de valor històric amb els itineraris paisatgístics, en qualitat de suplement pedagògic als recorreguts.
- Mantenir el valor patrimonial de les carreteres històricament ben inserides al territori, com la BV-1462 de Barcelona a Sant Cugat que passa per Vallvidrera, la BP-1417 de Barcelona a Sant Cugat (la Rabassada) i la BV-1415 de Barcelona a Sant Cugat, dotar-les de miradors que facin valer els elements de més interès paisatgístic i limitar-ne la secció i la velocitat, com a mínim als trams inclosos dins del Parc.

- Mantenir les construccions de pedra seca (cabanes, forns, murs, masos, etc.) presents arreu, pel seu valor històric i simbòlic.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Evitar la dispersió i l'ocupació de sòl amb noves àrees residencials de baixa densitat. Avançar cap a la compleció de les àrees residencials de baixa densitat existents i, si escau, relligar-les als nuclis urbans propers per afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes.
- Promoure la restitució dels valors paisatgístics als llocs on s'han perdut per causa de processos d'explotació dels recursos geològics, com a la mina Berta, actualment inactiva.
- Continuar la restauració i adequació de l'entorn de les principals ermites de muntanya com les de Sant Medir, Sant Adjutori, Sant Iscle de les Feixes, la Salut, Santa Creu d'Olorda i la parròquia de Santa Maria de Vallvidrera. Minimitzar les alteracions negatives provocades pels visitants.
- Minimitzar tant com es pugui la col·locació d'antenes i infraestructures aèries en punts d'alt valor paisatgístic o simbòlic.
- Promoure actuacions encaminades a retirar línies elèctriques obsoletes i a minimitzar els impactes de les línies d'alta tensió.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció del paisatge i el coneixement del territori. Són els itineraris motoritzats de la carretera BV-1415 i la carretera de la Rabassada (BV-1417), ambdós fins a Sant Cugat; els itineraris paisatgístics a peu de l'antic camí de Barcelona a Sant Cugat, el GR-6 i el GR-96, així com els itineraris de petit i mitjà recorregut i tots els miradors esmentats a l'apartat de principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge.

20. Serra de Marina

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Barcelonès, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental) i de les Comarques Gironines (la Selva).

Superfície:

33.533 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat, en l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona, són Santa Coloma de Gramenet, Montcada i Reixac, Badalona, Sant Fost de Campsentelles, Martorelles, Santa Maria de Martorelles, Montornès del Vallès, Vallromanes, Premià de Dalt, Vilanova del Vallès, Vilassar de Dalt, Òrrius, la Roca del Vallès, Argentona, Mataró, Sant Andreu de Llavaneres, Dosrius, Llinars del Vallès, Vilalba Sasserra, Vallgorguina, Arenys de Munt, Sant Celoni, Sant Iscle de Vallalta, Sant Cebrià de Vallalta, Sant Pol de Mar, Pineda de Mar, Tordera, Santa Susanna, Margat de Mar i Palafròls. Els municipis que pertanyen a l'àmbit de les Comarques Gironines són Fogars de la Selva, Hostalric, Massanes i Sant Feliu de Buixalleu.

580

La Torrassa del Moro, torre de guaita a la unitat Serra de Marina. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Territori que comprèn les parts altes i els obacs de la Serralada Litoral nord, entre el Besòs i la Tordera, força humit i amb predomini de la coberta forestal arbrada.
- Activitat agrícola present a les petites valls interiors i a determinats replans on es fan bé conreus de regadiu, en mosaic agroforestal a les planes i fondalades i els conreus aïllats en matriu forestal en els petits replans dins la serralada.
- Territori històricament poc poblat, amb pocs nuclis, un nombre considerable de masos vinculats als aprofitaments agroforestals, i nombroses urbanitzacions de dimensions mitjanes i grans, generalment deslligades dels assentaments tradicionals.
- Ric patrimoni històric i cultural vinculat al període neolític, als assentaments ibèrics, romans i medievals, tant als nuclis com a l'espai rural (dòlmens, jaciments arqueològics, castells, ermites, etc.).

Mirador

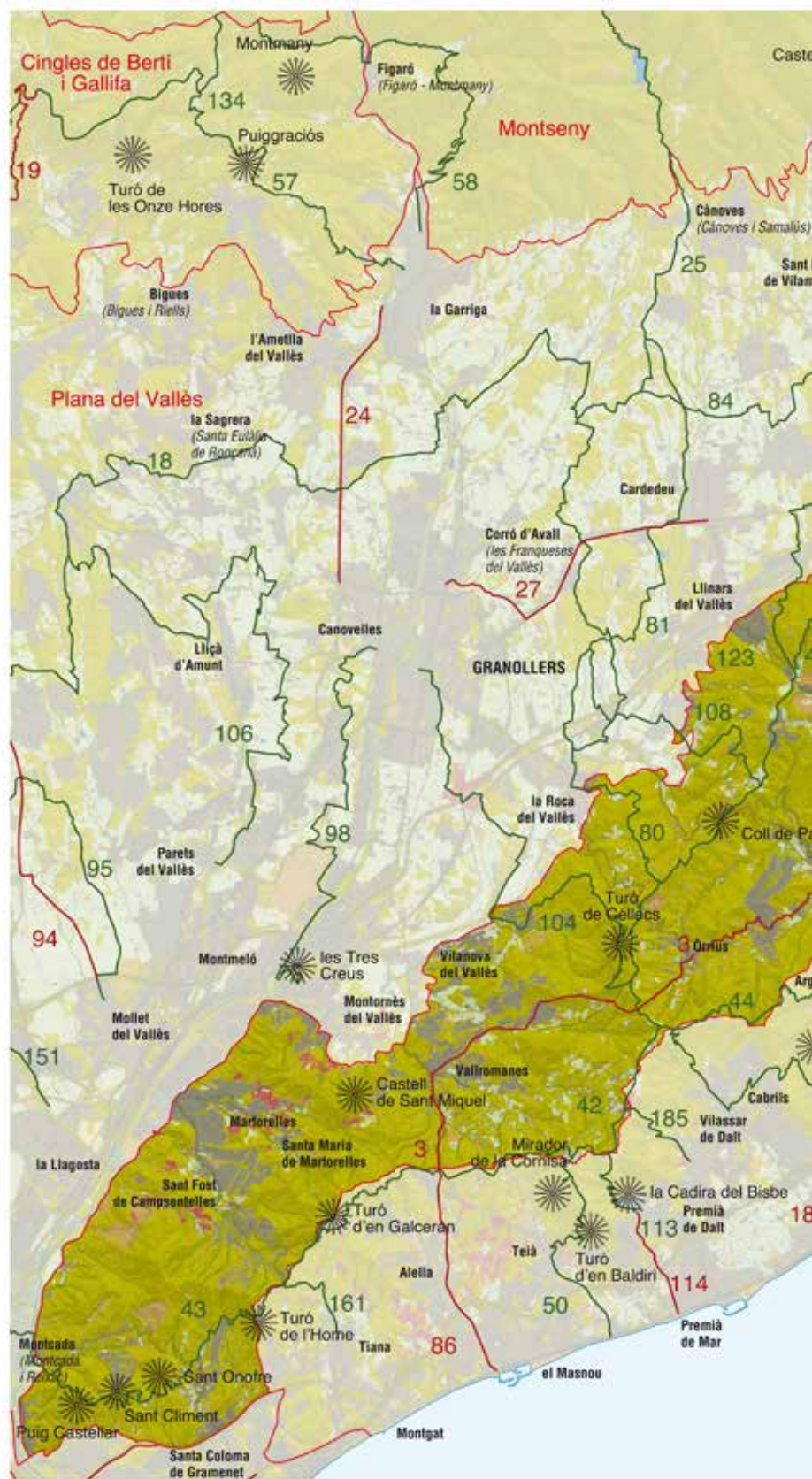
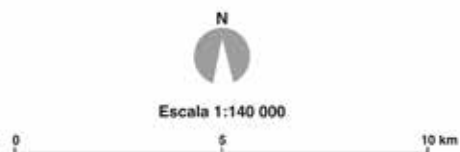
— Itinerari motoritzat

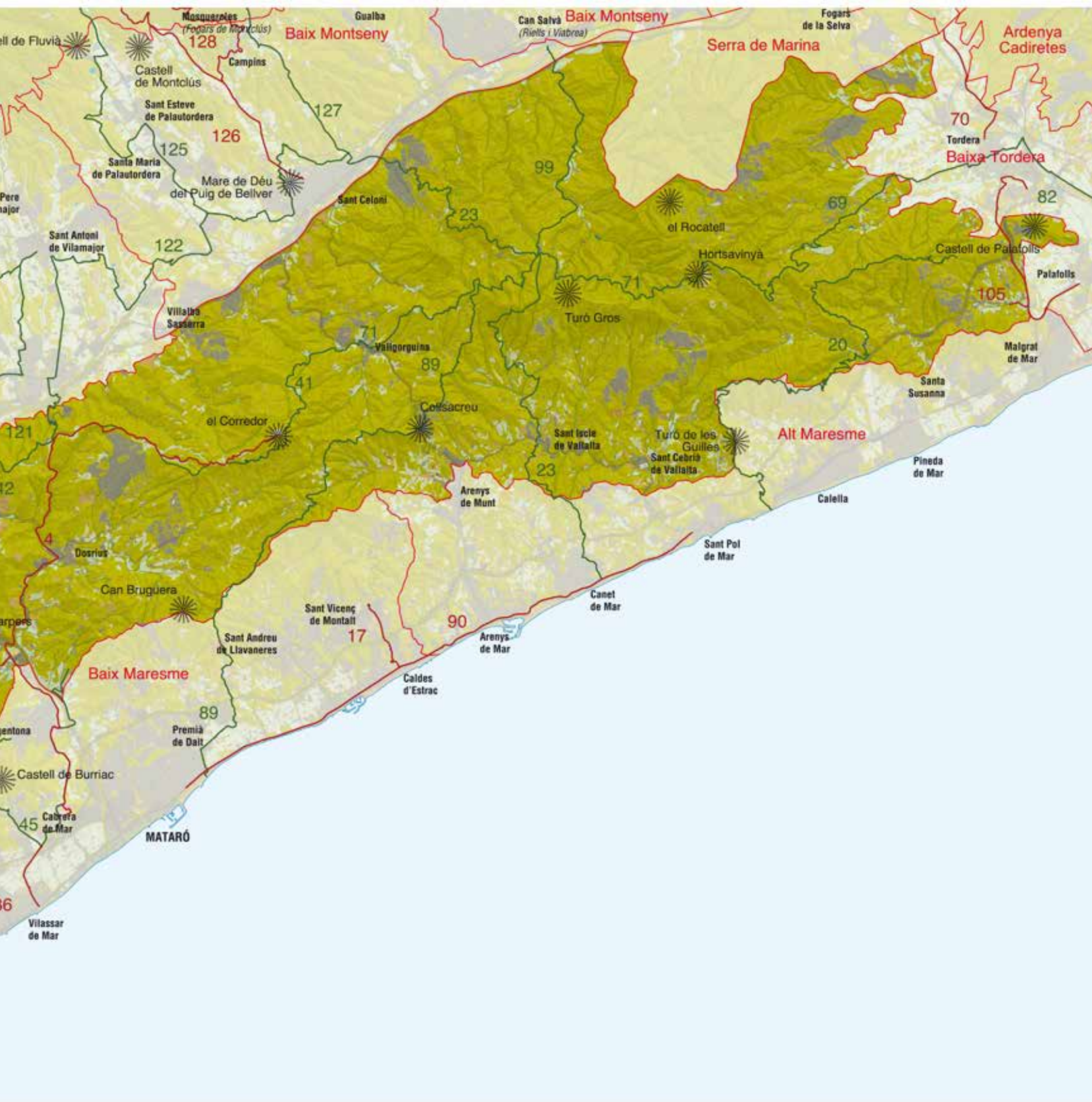
- 3 Alella - Riera d'Argentona
- 4 Argentona - Dosrius - el Corredor
- 105 Palafolls - Tordera

— Itinerari no motoritzat

- 20 Calella - Tordera
- 23 Canet de Mar - Sant Celoni
- 41 Coll de Can Bordoí - Vallgorguina
- 42 Coll de Can Bordoí - Coll de Font de Cera
- 43 Coll de Font de Cera - Montcada i Reixac
- 44 Coll de Porc - Argentona
- 69 Hortsavinyà - Tordera
- 71 Hortsavinyà - Vallgorguina
- 80 la Roca del Vallès - les Tres Puntes
- 89 Mataró - Montnegre
- 99 Montnegre - Riells
- 104 Òrrius - Granollers
- 108 Pla de l'Espinal - Marata
- 121 Sant Antoni de Vilamajor - Coll de Can Bordoí
- 123 Sant Antoni de Vilamajor - Turó d'en Ridemeia

582

Elements naturals del paisatge

El clima d'aquest àmbit muntanyenc és de caràcter mediterrani típic, lleugerament humit al sector del Montnegre, sensiblement atenuat per l'allargament de la primavera fins al mes de juny i l'anticipació de les tempestes estivals i les pluges de tardor, que tenen el seu màxim el mes d'octubre. La temperatura mitjana anual està entre els 12 °C i els 16 °C, però pot ser inferior al vessant nord del Montnegre. Les precipitacions oscil·len entre els 550 i els més de 800 mm anuals al carener del Montnegre. Les condicions tèrmiques i l'eixutesa disminueixen en sentit oest-est i també a mesura que s'ascendeix muntanya amunt. Aquest àmbit està afectat tant per les pluges de llevant, que descarreguen sobretot al vessant solell o marítim, com per les pluges d'irradiació de la «cresta pluviotopogràfica» que davalla pel sistema o Serralada Transversal fins al Montseny i després fins el Montnegre-Corredor i, més atenuada, fins al nord d'Argentona. Són proverbials les pluges intenses i de curta durada que s'inicien ja a finals de juliol i principis d'agost al vessant solell. Tenen molta més importància per a la vegetació i certs usos del sòl les pluges de primavera i tardor, molt més suaus i que es poden perllongar durant diversos dies, recarregant els aqüífers. Són també força rellevants, a nivell local o microclimàtic, els efectes de les boires als careners: la coneguda com a «pluja horitzontal» i la inversió climàtica a les valls interiors, que en reforça el paisatge montà, ben diferenciat dels territoris veïns.

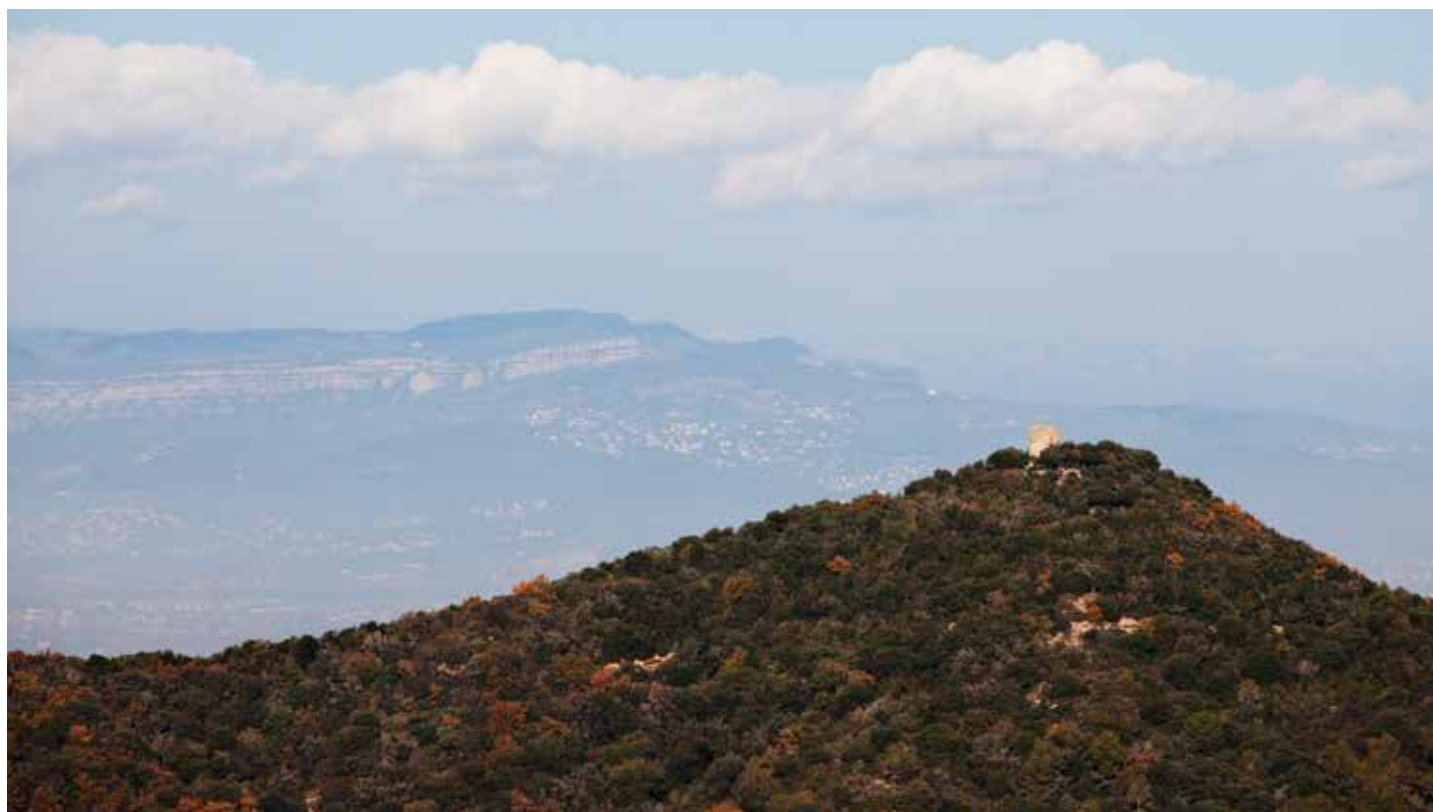
Geomorfològicament, tota la Serralada Litoral nord és un batòlit granític aixecat, que genera formes de relleu i erosió característiques, amb careners que assenyalen l'aflorament de roques més resistents a l'erosió, que inclouen dics quarzítics especialment abruptes, blocs arrodonits i pendissos relativament uniformes, amb petits turons deguts a la composició local de la roca.

Un fet rellevant és la formació de petites planes al·luvials en alçada, degudes a l'erosió regressiva a la capçalera dels torrents de major pendent. Aquest fet és de gran importància per a l'establiment de conreus i masos a la muntanya.

De ponent a llevant la serralada va guanyant altitud i complexitat. Així, si a l'altura del Baix Maresme occidental la serralada de Marina és únicament un carener estret i d'altituds modestes (fins a 500 m), que a penes separa la façana litoral del Baix Maresme de la Plana del Vallès, a partir de Vilassar de Dalt esdevé més ampla, crea la primera vall interior i té un municipi (Òrrius) íntegrament dins l'àmbit muntanyenc. Posteriorment, a l'altura del massís del Corredor apareixen ja tres línies de careners destacades (serra Polseruda, serra de Vallalta i el carener del Corredor) i l'àmbit muntanyenc encara s'eixampla més a l'altura del Montnegre (773 m).

Pel que fa als materials, com ja s'ha esmentat, dominen àmpliament els afloraments de roques hercinianes (tonalites, granodiorites i granits), amb un nivell desigual de cohesió en funció de la presència més o menys elevada d'argiles. A la vegada tenen

584

La Serra de Marina es caracteritza per un relleu abrupte i el predomini de coberta forestal. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

força importància les pissarres que afloren al nord-est de l'àmbit, al massís de Montnegre, amb vetes de naturalesa carbonatada importants que afloren a Montpalau i Orsavinyà així com a l'extrem sud-oest de l'àmbit (Montcada i Badalona). Els nombrosos dics de caràcter quarzític evidencien una intensa activitat volcànica de caire hidrotermal, que es tradueix encara avui dia en les fonts medicinals, les fonts «picants» i, ja fora del límits de la Serra de Marina, els balnearis de Caldes d'Estrac.

La xarxa hidrogràfica es caracteritza per la presència de nombroses rieres i torrents de curt recorregut i, en general, de caràcter modest, que alimenten diverses conques fluvials, com la del Besòs, la Tordera i la riera d'Argentona, a banda de les nombroses i modestes rieres de l'Alt i el Baix Maresme que desguassen directament a mar.

La major part dels cursos fluvials del vessant nord porten aigua permanentment, a partir de la cota 500 –tret del sector més occidental–, per bé que amb cabals força modestos: entre les més estables destaquen les rieres d'Olzinelles, Montnegre, Fuirosos, Ramió i Vallmanya. Els torrents del vessant solell tenen un caràcter majoritàriament temporal, si més no superficialment, en bona part per causa dels importants aprofitaments que se'n fan; les rieres de Pineda i de Vallalta – Sant Pol són potser les úniques que tenen alguns trams de capçalera amb aigua quasi permanent.

Les fonts són escasses a bona part de l'àmbit, per la naturalesa saulonenca del substrat, que fa que l'aigua es difongui pel subsòl d'una manera relativament difusa. Tanmateix, hi ha fonts de molta anomenada, com la de Sant Mateu o la de Can Gurgui.

Aquest paisatge està dominat clarament pels espais forestals arbrats, que s'estenen de manera gairebé contínua. La vegetació dominant és l'alzinar amb roures (*Quercetum ilicis cerrioidetosum*) i amb pins pinyers (*Pinus pinea*), sobretot als obacs, mentre que als solells els pins pinyers tenen una presència dominant en el paisatge per causa del seu alt port i la capacitat de prosperar sobre sòls sorrencs eixuts i pobres en nutrients. De forma minoritària hi ha pins blancs (*Pinus halepensis*), sobretot a les obagues, i alzi-

La vegetació del vessant sud de la Serra de Marina està constituïda principalment per comunitats arbustives i herbàcies, amb algunes clapes arbòries, principalment de pi pinyer. Observatori del Paisatge

nes sureres (*Quercus suber*) a la meitat oriental, així com pinastres (*Pinus pinaster*). Els pins pinyers s'han vist afavorits per haver-se plantat seguint un sistema de rotació/guairet amb la vinya fins a temps força recents i per l'aprofitament dels pinyons. Les sureres (*Quercus suber*), al seu torn, ocupen una extensió força superior a la que els correspondria de manera natural i se suposa que s'han afavorit per treure rendiment econòmic de la seva escorça. Finalment, els pinastres han estat plantats per aprofitar-los per a fusta.

A la Conreria i, en molt menor mesura, en altres indrets afectats per incendis o perturbacions més o menys recents hi ha estepars i brolles silícioles, així com també prats de fenàs (*Brachypodium phoenicoides*) i albellatge (*Hyparrhenia hirta*), que tendeixen a ser substituïts per matollars alts de la sèrie de l'alzinar, amb més o menys celeritat en funció de la qualitat del sòl i les condicions climàtiques.

A les parts altes, al voltant del carener del Montnegre, es troba l'alzinar muntanyenc (*Quercetum mediterraneo-montanum*), mentre que a la obaga, hi ha una petita extensió de roureda de roure sessiliflor (*Quercus petraea*), a la qual també acompanyen alguns faigs (*Fagus sylvatica*), testimonials, i alguns roures africans (*Quercus canariensis*), presents també en els fondals propers a la Tordera. En algunes bagues la roureda ha estat substituïda per castanyers (*Castanea sativa*), vinculats tradicionalment a la indústria botera i, per tant, vitivinícola.

Als torrents obacs de caràcter permanent abunden les vernedes (*Alno-Padion*) amb *Carex pendula*. També s'hi poden trobar avellanoses (*Polysticho-Coryletum*), més resistents a la secada; gatelledes (*Salix atrocinerea*), a les zones de capçalera i cursos mitjans poc alterats, que esdevenen plantacions de pollancre (*Populus nigra* o varietats híbridogèniques) o plàtans als cursos mitjans i a les parts baixes, acompanyades de lledoners (*Celtis australis*), àlbers (*Populus alba*), oms (*Ulmus minor*), cirerers (*Prunus avium*) i freixes (*Fraxinus angustifolia*), en bona part plantats o bé de varietats al·lòctones, així com llores (*Laurus nobilis*). De manera més puntual també hi ha fragments de verneda en torrents humits del vessant nord de la serralada.

Les canyes i les bardisses amb roldor (*Coriaria myrtifolia*) també es troben en els cursos mitjans i baixos, afavorides per les activitats hortícoles en el primer cas i per la indústria de curtits en el segon. Les vimeteres (*Salix fragilis*) i el cànem (*Humulus lupulus*), que havien originat una petita indústria artesana local, no han deixat a penes rastre en els cursos i marges de les rieres, però sí en la toponímia (Canyamars). Finalment, cal esmentar alguns fragments testimonials d'allocar, sobretot en torrents de baixa altitud, especialment a la zona occidental de la serralada.

Evolució històrica del paisatge

Aquest territori ha estat habitat des de molt antic, com a mínim des d'abans del neolític, com ho testimonien diverses restes superficials localitzades en petits abrics o jaciments. Es calcula que en l'eneolític o calcolític els assentaments es van traslladar de la

plana vers la muntanya, molt probablement per motius defensius, i es va iniciar així la transformació del territori i el paisatge originals. D'aquest període hi ha nombrosos testimonis, que inclouen dòlmens i sepultures en fossa, que assenyalen la presència de comunitats permanents de certa entitat demogràfica. El període iber, molt ben representat a la Serra de Marina, va comportar la generalització de l'ús de les eines de ferro i la transformació de les terres profundes, amb blat i civada com a principals protagonistes, i amb vinya als rostos o terrenys amb pendent. Al mateix temps, es va produir la consolidació de l'activitat ramadera establada, sense renunciar al manteniment de l'activitat cinegètica.

La irrupció romana va suposar un canvi important en l'organització del territori: d'aquesta època daten el camí de Vallromanes, pel coll de Font de Cera; la Via Sèrgia, que relligava lluro (Mataró) amb el Vallès pel coll de Parpers; el camí de Collsacreu, que relligava el Maresme amb el Vallès, i el camí dels contrabandistes, que recorre la Serralada Litoral a mitja altura i enllaça les valls interiors del vessant marítim (encara que podrien haver tingut un origen més antic associat a la transhumància). Aquests camins, oberts o arranats pel romans, encara són actualment les principals vies de comunicació d'aquest àmbit.

Tanmateix, en general no s'han trobat restes clares de parcel·lació a les zones de muntanya, a diferència del samontà i de les planes litoral i prelitoral, fet que fa pensar que en bona part van quedar fora de la cadastració agrícola i reservades per a l'explotació ramadera i/o forestal. Pel que fa als conreus, sembla clar que les parts més baixes i/o orientades a migjorn van ser transformades en vinya, com la major part del vessant soler de la Serralada Litoral. Durant el període de *pax romana* es van bastir diverses *villae* o finques amb grans mansions en indrets voltats de terres fèrtils, moltes d'elles reconvertides en masies durant l'edat mitjana. Durant aquest període es van millorar les tècniques agrícoles i es va potenciar, a banda del secà, els conreus d'horta, com ho testimonia l'aqüeducte de la riera de Pineda. Possiblement, la intensificació agrícola de l'època romana va accentuar el procés d'erosió dels vessants causat per la intensa plantació de vinya i per l'escàs recobriment del sòl d'aquest conreu, fet que, d'una banda, hauria

estat útil com a element eixamplador i fertilitzador de l'andana litoral i que, de l'altra, va causar un empobriment del vessant soler de la Serralada Litoral per la pèrdua del sòl fèrtil. Cal pensar també que a les zones de muntanya l'artigatge per obtenir pastures, ja abans dels romans, devia haver causat un impacte apreciable sobre el paisatge i l'erosionabilitat del terreny.

Del període convuls entre la fi de la dominació romana i la baixa edat mitjana s'han conservat escassos testimonis fins als nostres dies, tret d'algunes referències a petites ermites i esglésioles, així com els castells de Dosrius, Montpalau, Montnegre i Palafoles, actualment molt enrunats, excepte el darrer. En aquesta època la població s'establia de manera dispersa o en alguns petits agrupaments de molt poca entitat, al voltant de les parròquies (Òrrius, Dosrius, Montnegre, Hortsavinyà, etc.).

Entre els segles XIII i XIV van aparèixer documentades les bordes, forma d'assentament subordinada al mas però de mida més reduïda i que hipotèticament va desenvolupar una tasca rellevant en la colonització agrícola de les terres marginals. En general, el poblament a la muntanya era fonamentalment dispers, estructurat en masies que practicaven el policultiu i que eren força autosuficients, fins ben bé els segles XVI-XVII. A la primera meitat del segle XVI es va enregistrar una davallada demogràfica important, sobretot a l'obaga del Montnegre, causada per la fam i les epidèmies, i es va trigar gairebé un segle a recuperar la població.

Malgrat el caràcter més humit i fred, a la serralada de Marina es troba ben documentat el conreu de la vinya, que atenyia les valls interiors, frec a frec amb el bosc, fins ja ben entrat el segle XX, però bé que la plaga d'oidi de 1852 va provocar-ne una reculada important –de prop del 40%– en alguns municipis. A les terrasses de la riera d'Argentona la vinya ha perviscut fins temps molt recents. El cereal, les patates i els farratges eren conreus més propis dels sòls més profunds i humits, sobretot del vessant nord de la serralada. L'agricultura d'horta, bàsicament d'autoconsum, era rellevant al voltant dels nuclis i les rieres.

Entre els segles XVIII i XIX es van intensificar les captacions d'aigua per al reg i l'abastament dels municipis del Maresme mitjançant mines i pous, i es van afectar els aqüífers, de manera que el règim dels rius va esdevenir cada vegada més irregular i poc cabalós. Així, entrat ja el segle XX, molts cursos fluvials permanents fins a mar van quedar eixuts dins de l'àmbit de muntanya, després de derivar-se'n el cabal o d'extreure-se'n l'aigua mitjançant pous o mines per als regs i usos urbans de mig vessant. Aquest fet va provocar el tancament dels molins fariners de la serralada i el trasllat de la seva activitat a la vall del Besòs, així com l'assecament de moltes mines d'aigua i l'abandonament de terres de cultiu de mig vessant. Una altra conseqüència ben documentada d'aquest règim hídric és la disminució de les formacions vegetals riberenques autòctones.

Les activitats lligades als aprofitaments forestals són ben antigues i fonamentals en molts masos del vessant nord o amb manca de terrenys adients per a l'activitat agrícola. L'obtenció del carbó d'alzina i la tala d'alzines per a llenyes eren els principals aprofitaments dels boscos, a banda de la tala de roures per a fusta de major

586

Sepulcre megalític de Ca l'Arenas, en el terme municipal de Dosrius, que data del període del neolític final. Oriol Calvera / Diputació de Barcelona

qualitat, totes elles van ser activitats que van perdurar amb força fins entrada la segona meitat del segle xx. El control del sotabosc es feia mitjançant l'aprofitament dels arbustos (estepes, brucs, arboços, etc.) per forns de pa i bòviles, que pagaven el treball de «neteja» del bosc.

Durant el segle xviii es van explotar amb intensitat les rouredes i es van eliminar els arbres més grans, d'interès per a la indústria naviliera, mentre que l'auge de la indústria vitivinícola, un xic més tard, i l'aprofitament de la fusta per fer botes, va comportar també una regressió d'aquest tipus de boscuries. L'aprofitament del suro va augmentar sensiblement al tombant del segle xx, i va comportar la plantació de sureres en extensions ocupades per alzinar, pineda i roureda, degut a la demanda de la nova indústria del cava i el vi. A les valls humides, s'alternava l'aprofitament de les pollancredes i altres arbres de ribera amb el conreu de cereals i farratges per a l'alimentació de vaques lleteres establades, per al mercat de Mataró i Barcelona, i amb alguns horts de caràcter familiar.

Ben entrat el segle xx es van substituir extensions de roureda de les obagues del Montnegre per plantacions de castanyers, seguint el model assajat prèviament al Montseny i les Guilleries, d'on procedia bona part de la mà d'obra. També, vers la dècada de 1970, van plantar-se avellaners a la mateixa zona. Per aquest motiu es van construir un bon nombre de pistes forestals –entre les quals destaca la pista que recorre la baga del Montnegre–, necessàries per al treball forestal més intensiu i per als torns més curts (15-22 anys) d'explotació d'aquest arbre de creixement ràpid en règim de bosc menut.

A la segona meitat de segle xx van decaure gradualment els aprofitaments tradicionals del bosc, tret dels estrictament fusters i de la recol·lecció de pinyes, i es va iniciar el declivi de l'agricultura i la ramaderia, coincidint amb l'inici de les urbanitzacions i el turisme. En molts espais conreats es van plantar pins, sobretot pi pinyer i també pi blanc i, més recentment, pi insigne i pinastre. Aquest fet va permetre la ràpida recuperació del bosc sobre les parcel·les de

La pedrera de Vallençana, actualment clausurada i en fase de restauració, va estar en funcionament des de 1949 fins al 2004. Enfo

conreu abandonades, i l'evolució vers comunitats més madures del que abans eren pinedes i brolles, de manera que bona part del que està cartografiat fins a les darreries de segle xx com a pinedes correspon a un alzinar –o fins i tot una roureda– més o menys estructurat. En alguns casos, al solell, es van plantar maduixots a les antigues vinyes, en clarianes obertes al bosc, i també cirerers. D'altra banda, a moltes feixes o terrasses vora riu ocupades per horta s'hi van plantar plàtans o pollancredes, per al seu aprofitament forestal, a la vegada que es van eliminar vernedes per plantar-hi aquestes espècies més lucratives quan va decaure l'interès pel vern de la torneria i altres aplicacions.

Pel que fa a l'evolució dels assentaments residencials turístics cal diferenciar tres etapes: una primera de turisme temporal o d'estiueig, força minoritari, que no implicava nova construcció o creixement urbà, sinó en mansions propietat de famílies residents a Barcelona i Mataró, i en algunes fondes, com les que hi havia a Argenton per a la gent que hi anava a prendre les aigües, que s'estén fins a mitjan segle xx. Una segona d'estiueig ja permanent i vinculat a urbanització nova, deslligada del casc urbà, que es va iniciar a mitjans dels anys 60 en forma de societats o patronats turístics que van promoure operacions turístiques de gran envergadura al carener de la serra de Sant Mateu – Céllecs, a Vallromanes, a Sant Vicenç de Montalt o al vessant sud del Montnegre, entre moltes altres, i que va suposar l'obertura de la via de Cornisa per sobre del Baix Maresme i de diverses pistes més. Finalment, en tercer lloc es va produir el canvi vers la residència permanent al tombant de segle xxi, ja fos per «reconversió» del parc d'habitatges de segona residència o bé per la construcció d'obra nova, en aquest cas generalment lligada als nuclis existents.

Es pot trobar un paral·lelisme entre les diverses fases del creixement urbanístic i les dates d'obertura de les nombroses pedreres existents (la majoria de dimensions modestes o mitjanes) de granit i sauló, a més de les calcàries de Sant Pere de Riu.

Cas a part és el de les pedreres de la Vallençana i el turó del Coll de Glaç, a l'extrem occidental, totalment vinculades a la demanda de la ciutat central metropolitana i amb un elevat impacte paisatgístic, sobretot des del Barcelonès nord estant. De manera semblant, els creixements de baixa densitat de primera residència a Martorelles, Sant Fost o Montcada i Reixac, iniciats en el període de desenvolupisme que va seguir la postguerra espanyola, són indissociables de la ciutat central i la seva demanda laboral.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La Serra de Marina destaca pel predomini de les cobertes del sòl de caràcter forestal, esquitxades per urbanitzacions de mides diverses i amb algunes pedreres als punts culminals i petites peces agrícoles a les valls interiors. En els darrers trenta anys, tot i un lleu retrocés del sòl forestal en el seu conjunt, que s'ha degut sobretot a la reducció considerable de les bosquines i els prats, majoritàriament a favor de les urbanitzacions, els boscos i les arbredes mínimament estructurats mantenen i fins i tot augmenten lleument la seva extensió, en gran part a causa de l'abandonament de la

pastura i la minva dels aprofitaments tradicionals de les pinyes, la fusta i les llenyes, que al seu torn ha provocat una major maduració d'aquestes comunitats forestals. Així, globalment, el sòl forestal ocupa més del 80% de la superfície. Aquesta realitat comporta que la majoria dels municipis de l'àmbit estiguin declarats d'alt risc d'incendi, i cal destacar també que les urbanitzacions representen un augment d'aquest risc d'incendi. D'altra banda, les activitats extractives situades a l'extrem oest i a l'est del turó de Montpalau, amb una presència rellevant en el paisatge, en un entorn d'elevat valor natural, paisatgístic i patrimonial, són un dels principals impactes paisatgístics en el paisatge forestal.

A mesura que es recorre el territori d'oest a est, es constaten més impactes visuals causats pels incendis, les pistes forestals, les activitats extractives i l'aridesa, que fa que es trigui més a cicatritzar-los. De la mateixa manera, per causes antròpiques i climàtiques, es constata que tant el nivell de complexitat com l'estadi evolutiu de la vegetació augmenten si es ressegueix la serralada en sentit llevant. Així, a la zona de la Conreria hi ha un predomini de brolla o matollar, amb prats secs d'albellatge, esquitxat per alguns pins, i hi són molt evidents les pistes, zones denudades i activitats extractives. Entre la Conreria i Sant Mateu el bosc esdevé clarament dominant, amb un predomini del pi pinyer al carener i vessant sud, i una mescla més heterogènia entre l'alzina, el pi pinyer, el pi blanc i el roure al vessant nord. En aquest àmbit, les urbanitzacions s'enfilen muntanya amunt però queden relativament ocultes, especialment a l'obaga. Entre Sant Mateu i el Corredor l'aparença del teixit forestal no varia, però s'aprecia un canvi paisatgístic rellevant, fruit de l'eixamplament de la serralada, que passa a tenir valls interiors que priven de la visió del mar i/o de la Plana del Vallès, amb alguns nuclis, valls fluvials i terrasses conreades de certa entitat; al mateix temps es constata la disminució d'urbanitzacions i construccions aïllades.

A l'altura del massís del Corredor la ufana de la vegetació de l'obaga, composta per alzines, pins i roures, amb feixes conreades que aprofiten petites planes d'origen al·luvial, contrasta amb la pobresa de la pineda solella de pi pinyer, quasi nua de sotabosc, fruit del caràcter àcid i sorrenc del terreny i de les tasques sistemàtiques de desbrossament que duu a terme l'òrgan gestor del Parc Natural. Algunes construccions aïllades i petites activitats extractives, força visibles per la seva situació culminant, constitueixen els impactes visuals negatius d'aquest tram.

Al Montnegre, s'observa el predomini de l'alzina i els caducifolis. El caràcter pissarrós del carener li dona una presència destacada, sobretot des del Baix Montseny, atès que les alineacions intermèdies priven veure'l des de l'Alt Maresme. Aquí també hi ha un contrast important entre l'obaga ombrívola, poblada per castanyers plantats i roures, que recorden certs paisatges del Montseny; la Vallalta, al vessant sud, amb els seus nuclis i petits horts i hivernacles de maduixeres –en declivi–, i el sector més oriental, poblat per pins pinyers i alzines. El caràcter abrupte del Montnegre n'ha dificultat l'accessibilitat, i, més recentment, el caràcter protegit ha ajudat a evitar-ne en bona part la urbanització, si més no en l'eix central de la serralada, mentre que a les planes i els vessants de la perifèria del massís han proliferat força els creixements de baixa densitat.

Més del 80% de la superfície de la unitat és forestal. En les darreres dècades ha disminuït molt la gestió forestal, fet que augmenta el risc d'incendi. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

L'estatus de protecció de bona part del sòl forestal pressuposa un manteniment del seu caràcter no urbanitzable. A la vegada, la baixa rendibilitat dels aprofitaments forestals pot dur previsiblement una evolució vers comunitats més madures i pròpies de la zona (alzinars i rouredes), en detriment de les brolles i matollars (sobretot a la zona oest), suredes (est), castanyedes i altres plantacions (vessant nord) i pinedes (d'una manera més generalitzada, però sobretot al vessant nord).

L'agricultura és actualment una activitat molt secundària que, tanmateix, diversifica i enriqueix paisatgísticament l'espai amb conreus herbacis de regadiu i de secà, entre els quals destaquen el blat de moro, el blat i els farratges, les maduixeres i petites extensions de conreu d'horta, amb patates primerenques, mongetes i cigrons i petites extensions de cirerers. Les activitats forestals, sobretot per a l'obtenció de llenyes, encara es desenvolupen a l'àmbit, i hi ha també algunes plantacions de castanyers, de plàtans i pollancre de caràcter productiu. Tot i això, el paisatge de la Serra de Marina manté la tendència a la pèrdua dels usos primaris, i en els sòls agraris es planteja la dicotomia entre usos extensius de baix valor afegit (cereal, farratge) i usos agrícoles intensius, sovint amb elements de recobriment (floricultura, horta, etc.), amb una presència rellevant en el paisatge en un context predominantment forestal. Aquesta dinàmica va en detriment dels conreus amb unes necessitats de cura i mà d'obra intermèdies (vinya, fruiters, etc.), en camí de desaparèixer.

En l'últim quart del segle xx la pèrdua de superfície agrícola va ser de prop d'una quarta part de la seva extensió. Per tipus de conreus, els herbacis de regadiu van minvar molt poc, mentre que la vinya i els fruiters de secà van ser els que més van disminuir, més del 75%. Globalment, els usos agrícoles han passat per tant de triplicar els usos urbans a quedar-hi clarament per sota en extensió. Destaca, en aquest apartat, la pèrdua de sòl agrícola per la forta pressió urbanitzadora que es produeix arreu del territori, d'una banda, i per l'escassa rendibilitat dels conreus, sobretot en el cas de petites parcel·les de secà o amb mal accés a l'aigua de

reg, de l'altra. La disminució del mosaic paisatgístic i dels prats de dall, amb elevat valor ambiental i paisatgístic, és força important.

D'altra banda, els cultius de plàtans, pollancre i altres arbres plantats han degradat les vernedes i altres boscos de ribera originaris. Més recentment, l'obertura de vials i la urbanització estan afectant aquests espais, sobretot al cursos mitjans i baixos, que a més es veuen afectats per la sobreexplotació dels recursos hídrics amb la consegüent pèrdua d'aigua circulant i dels valors biològics i paisatgístics del bosc de ribera. L'eix de la riera d'Argentona i de l'actual autopista C-60 (Mataró-Granollers), únic que creua transversalment, conserva encara un cert atractiu, sobretot d'Argentona en amunt, on s'observa el manteniment parcial de l'activitat agrícola i dels masos, que deixa entreveure la disposició tradicional dels conreus d'horta a la part baixa (més a prop del freàtic), la vinya i els herbacis de secà –actualment farratges o cereals, en bona part abandonats– a la part mitjana, i el bosc a la part alta.

Aquesta tendència fa que la vinya i els fruiters de secà i regadiu corrin el risc de desaparèixer a curt termini, així com els hivernacles amb les maduixeres, a la vista de les dificultats per competir amb les zones del sud peninsular. Possiblement es mantindrà l'activitat vinculada als jardins, vivers d'avets i els hivernacles per alguns productes d'elevat valor afegit, fins i tot que augmentin, especialment si no hi ha expectatives de revaloració del sòl amb usos no primaris.

Aquest és un territori tradicionalment poc poblat, amb pocs nuclis (Dosrius, Òrius, Vallgorguina, Sant Iscle i Sant Cebrià de Vallalta), de mida reduïda i un nombre considerable de masos, vinculats als aprofitaments agroforestals. Contrasta la presència de nombroses urbanitzacions, de dimensions mitjanes i grans, generalment deslligades dels assentaments tradicionals, així com alguns creixements de baixa densitat, més recents, en continuïtat amb els nuclis tradicionals, creixements que ocupen porcions importants del territori als dos vessants i tot al llarg de la serralada, tret potser del vessant nord del Montnegre. Aquestes urbanitzacions de baixa densitat generen un impacte paisatgístic extens. A més, són força visibles per la seva situació a mig vessant, o fins i tot prop dels

careners (al vessant sud, vers l'Alt i el Baix Maresme), i just per sobre el peu de mont (a la Plana del Vallès i el Baix Montseny). En aquest cas, són visualment menys evidents per la major cobertura forestal. Destaquen les urbanitzacions de les Roquetes (Vilanova del Vallès), el Bosc de Rusalleda (Vilanova del Vallès), la zona urbanitzada a l'est del nucli de Sant Fost de Campsentelles i Can Sant (Sant Celoni), entre d'altres. Aquests entorns urbans, i també els forestals, es veuen desmerescuts per petites peces industrials de mida petita i mitjana, especialment d'aquells situats al llarg de les conques de les rieres.

L'augment de superfície experimentat pels nuclis urbans i, sobretot per les urbanitzacions, es deu al procés encetat a les darreries dels anys 90 del segle xx que consistia a fixar la primera residència en nuclis allunyats del trànsit i les viles principals, tant de primer com de segon ordre, amb independència de la ubicació del lloc de treball. Així, en aquest període, es pot destacar un important augment de la superfície urbanitzada, que implica doblar la dels nuclis urbans i més que triplicar la de les urbanitzacions existents fins aleshores, i la de les infraestructures de comunicació. La demanda de sòl per habitatge i activitat econòmica i l'execució del planejament aprovat augura encara una lleugera continuació dels creixements, en detriment de l'espai agrícola i, en menor mesura, forestal, per bé que a curt termini cal pensar en la compleció de l'ocupació de sòl sobretot en àmbits de baixa densitat.

Les principals vies de comunicació solquen aquest territori transversalment, atès que les comunicacions principals ressegueixen aquesta unitat per l'interior –el cas de l'autopista AP-7– i pel litoral –el cas de les autopistes B-20, C-31 i C-32. En sentit transversal, cal assenyalar la C-61, d'Arenys de Mar a Sant Celoni per Collsacreu, que ressegueix la riera d'Arenys, i la carretera de Sant Pol a Arenys de Munt, que ressegueix la riera de Vallalta. Els relleus abruptes del Montnegre fan que no hi hagi altres carreteres.

Les grans infraestructures de caràcter territorial construïdes en els darrers vint anys han tingut una incidència elevada en un paisatge prèviament poc accessible, o que ho era d'una forma més capil·lar i no «de pas». Una de les actuacions recents que més ha modi-

Urbanització de les Roquetes al terme municipal de Vilanova del Vallès. ICGC

L'autopista B-20, ressegueix el límit sud-oest de la Serra de Marina. Observatori del Paisatge

ficat el territori de la Serra de Marina ha estat l'autopista Mataró-Granollers (C-60), que discorre en part en túnel, que ha seccionat transversalment la Serralada Litoral i ha afavorit la implantació de polígons d'activitat econòmica i creixements urbanístics als marges de la riera d'Argentona, actualment canalitzada amb escullera. La conseqüència més evident per al paisatge ha estat l'acceleració de l'abandonament de les tasques rurals, la banalització de la vegetació de ribera i una pèrdua evident de la qualitat del paisatge entorn de l'eix de la riera d'Argentona.

Expressió artística del paisatge

Pel que fa a la literatura, cal destacar la figura d'Esteve Albert i Corp, personatge polifacètic, natural de Dosrius, que va copsar com ben pocs l'essència del paisatge i la idiosincràsia dels valors naturals de la Serra de Marina, manifestos en aquesta breu descripció de Canyamars, d'abans de la Guerra Civil, amb clares reminiscències planianes, escriptor amb qui l'unia una bona amistat.

«Canyamars, a 40 km de Barcelona és un meravellós oasi d'irredemptistes. Es tracta d'una alta vall, entre els 300 i 600 metres sobre el nivell del mar, molt oberta i assolellada, protegida dels vents de Nord i de Llevant. Una vall salutífera i calenta, abundant en fonts i naixements d'aiguamolls que, en temps prehistòrics, resultava una petita i productiva zona lacustre (productiva de boga i de cànem).

Hi ha cases grans entre pinedes, alzinars i sureres que feien amable, itinerant i reditícia la vida dels seus propietaris. Totes tenien el seu poderós carro i cavall amb el que feien el transport de llenya i fusta, quasi a diari durant tot l'any, fins a Mataró i Vilassar.

Canyamars ha estat una vall autàrquica i pròspera, des de la més remota antiguitat fins a la darrera conflagració.

Es collien el vi, el blat, els llegums, l'oli, els fruits de l'hort i els silvestres suficients per al rebost familiar i, pel que fa a la carn, exportaven xais, vedells, i aviram i conills, molt estimats al mercat de Mataró perquè eren nodrits de plantes dels marges i del sotabosc.» (Albert, 1989).

Més recentment, Perejaume, pintor i poeta nat a Sant Pol de Mar, dedica alguns versos al Montnegre:

«Els esqueis del torrent separen prou
Aquetes dues postals: el Montnegre
i Ca l'Oller. L'aigua, però, les clou
i n'empostala els gorgs en blanc i negre.»

(Perejaume, 1992)

Valors en el paisatge

Aquest àmbit es troba en bona part sota figures de protecció: Parc de la Serralada de Marina, Parc de la Conreria, Sant Mateu, Céllecs, i Parc Natural del Montnegre i el Corredor, que inclou

sobretot les zones més enlairades, pràcticament els careners a l'altura del Baix Maresme sud i una extensió notable de muntanyes i boscos al Corredor-Montnegre. Així mateix forma part de la xarxa Natura 2000 amb la denominació Serres del Litoral Septentrional.

Cal esmentar la presència de manifestacions volcàniques, les úniques de la Regió Metropolitana de Barcelona, en forma de columnes basàltiques i una elevada diversitat de minerals (olivina, zeolites, etc.) al turó de Sant Corneli i zones veïnes (límit entre Fogars de la Selva i Tordera). Tanmateix, estan força malmeses per l'exploració que en fa una pedrera, encara activa.

Pel que fa als valors històrics, a la Serra de Marina abunden els jaciments prehistòrics, sobretot del neolític final i de l'edat del bronze, que en molts casos aprofiten esqueis o abrics naturals entre el rocam, on s'han trobat nombroses restes ceràmiques i atuells diversos. Són destacables les sepultures en fossa a Vilassar de Dalt i a Canyamars i també el dolmen de la Roca d'en Toni (Vilassar de Dalt), el de Ca l'Arenes (Dosrius), el de Pedra Arca (Vilalba Sasserra) i el de Pedra Gentil (Vallgorguina), així com la cova funerària de Costa de Can Martorell (Dosrius).

Pel que fa al període ibèric, tota la Serra de Marina és especialment rica en jaciments, entre els quals destaquen els poblats del turó d'en Boscà (Badalona), de puig Castellar (Santa Coloma de Gramanet), Castellruf (Santa Maria de Martorelles), Céllecs (Òrrius), el Far i Canyamars (Dosrius), el Pla d'en Boquet (Vilassar de Dalt), Montpalau (Pineda de Mar), el turó del Vent (Llinars del Vallès), etc.

Del període romà s'han trobat diverses vil·les, algunes de les quals amb sepulcres d'incineració i sitges d'enterrament, com al santuari del Corredor, i moltes restes d'interès menor. Indubtablement, el principal llegat d'aquest període són algunes de les vies de comunicació. En alguns casos es conserven restes de les antigues calçades, per bé que força malmeses i de poca entitat, com la que es troba al coll de Papers. També hi ha altres restes d'enginyeria civil, com ara el canal de derivació de la riera de Pineda, fins l'aqüeducte, en el límit de la unitat.

Castell de Palafoles, del segle x. Observatori del Paisatge

De l'edat mitjana hi ha nombrosos testimonis d'arquitectura militar, entre els quals destaquen, per motius històrics i estat de conservació: el castell de Palafoles (s. x); el castell de Gotmar o cal Comte (del s. XIII i força reformat, actualment una mansió senyorial); el castell del Far o de Llinars (s. x, reformat el s. XVI), i el castell de Montornès (s. XI). D'altra banda, la resta de castells estan molt enrunats, com és el cas del castell de Dosrius o el de Castellruf, o han pràcticament desaparegut. Pel que fa als edificis fortificats o torres de defensa, cal destacar la torre Pallaresa –reformada i armada el s. XVI–, la torrassa del Moro, la casa forta de la Menola, o la torre de Valldejuli, del segle XVI.

Nombroses masies d'interès històric i arquitectònic, sovint amb orígens medievals més o menys remots i restaurades entre els segles XVI i XVIII, s'han conservat fins als nostres dies, com ara la Torribera (Santa Coloma de Gramanet), actualment sanatori mental; can Miravitges (Pomar, Badalona); el mas Pujol, bastit sobre una antiga vila romana (Canyet, Badalona); can Cunill i can Femades (Òrrius), can Valls (Olzinelles), etc.

Pel que fa a l'arquitectura civil, a la Serra de Marina central hi havia força molins fariners, la majoria datats de l'edat moderna (s. XVI-XVII), però possiblement amb antecedents anteriors, que aprofitaven la força de les rieres, amb basses de suport per emmagatzemar aigua, així com pous de glaç, entre els quals destaquen el de Canyamars i el de Can Draper, pel seu estat de conservació. A la serralada hi ha també diversos testimonis de forns de vidre i de calç, aprofitant els afloraments de roca calcària, així com forns de pega, més vinculats a l'activitat forestal, entre els quals destaca el de can Valls.

Des del punt de vista dels valors religiosos i espirituals, del trànsit a l'edat mitjana hi ha diverses esglésies entre les quals destaca

l'església de Sant Mateu (s. X), a Premià de Dalt, Sant Bartomeu de Cabanyes (Òrrius), Sant Genís de Palafoles i Sant Martí de Montnegre. Entre els segles XI i XIII es localitzen algunes restes arqueològiques rellevants com ara l'ermita de Sant Pere de Clarà (Argentona), la de Sant Andreu i la de Sant Bartomeu de Cabanyes (Òrrius) i la de Sant Cebrià (Sant Cebrià de Vallalta). En el segle XIII apareix documentada l'església de Sant Llorenç de Vilardell (Sant Celoni), al vessant nord del Montnegre. Ja a l'edat moderna, és destacable el monestir de Sant Jeroni de la Murtra.

D'altra banda, és ben conegut el fet que tant la Serra de Marina com el Montseny són zones amb una multitud de llegendes basades en fets màgics i, en el primer cas, amb moltes referències a la bruixeria. Cal dir que, en bona part, aquestes llegendes podrien tenir l'origen en la litolatria o culte a les roques de formes més o menys zoomòrfiques o arrodonides que es troben en la zona central de la serralada, que es remuntarien al període neolític. Pel que fa al món de les bruixes, tot sovint se'ls atribuïa provocar les fortes tempestes que de tant en tant assolen el territori i malmeten les collites. Un altre exemple seria el de la llegenda de Soler de Vilardell, senyor del Castell de Vilardell, que amb l'espasa homònima va matar un drac que vivia en un forat granític actualment encara recognoscible i que atemorïa els viatgers que anaven de Barcelona a Girona, resseguint el camí reial al seu pas per la Tordera entre el Montseny i el Montnegre; una espasa, d'altra banda, també llegendària (havia de fer invencible que la posseïssis) i que, segons es recull en les cròniques, va jugar un paper important en l'expansió catalana pel mediterrani. La llegenda del castell de Montnegre, al seu torn, explica com, fruit del rapte d'una bella pagesa pel llicenciós i desagradable senyor del castell, es va desencadenar una forta tempesta que va convertir la fortalesa en un braser i, molt després, per purgar les malvestats del cavaller, s'hi va alçar un monestir.

El santuari del Corredor és un indret d'esbarjo molt freqüentat. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

En relació amb els valors simbòlics i identitaris, l'església de Sant Mateu, a Premià de Dalt, és un indret de referència excursionista i d'aplecs, emprat sovint en la iconografia del Parc de la Serralada Litoral per la seva popularitat. Amb un caràcter més metropolità i menys local, hi ha el santuari del Corredor, indret d'esbarjo molt freqüentat d'ençà de la creació del Parc Natural del Montnegre i el Corredor i, en menor mesura, l'ermita de Sant Martí del Montnegre. El monestir de Sant Jeroni de la Murtra, a l'extrem occidental, és també un element referencial de primer nivell. A la dècada dels 90 es va emprendre una forta campanya per evitar que les antigues vinyes al voltant del monestir, actualment espai d'esbarjo metropolità molt concorregut, esdevinguessin un camp de golf. Les roques granítiques arrodonides i de grans dimensions que estan a l'obaga del Montalt, la serra Polseruda i altres indrets, sobretot al centre de la serralada, tenen també un component simbòlic i identitari rellevant.

Com a valors productius de la Serra de Marina cal destacar el maduixot, exclusiu de l'Alt Maresme i de la Vallalta, reconegut per la seva qualitat, i la cirera d'en Roca, d'Arenys de Munt. La resta de productes del camp han minvat molt, així com els fruits i recursos fusters, abans importants i ara ja poc rellevants, tret d'algunes explotacions de platanedes, avellaners i castanyedes. El suro i les pinyes han esdevingut activitats marginals.

Finalment, des d'un punt de vista estètic, cal fer esment de la transformació estacional de forma i color dels boscos caducifolis del turó Gros del Montnegre i del carener i l'obaga del Montnegre i d'alineacions més enlairades, i de les plantacions de plàtans i pollancre al llarg de les valls fluvials. D'altra banda, el carener de la Serralada Litoral és un fons escènic omnipresent i manté unes proporcions que li donen un caràcter de referent amable o harmònic, sobretot des de la Plana del Vallès i el Baix Montseny estant, mentre que des de l'Alt i el Baix Maresme la seva percepció és més complexa, per manca de perspectiva des de moltes de les rutes costaneres més transitades.

Pel que fa a formacions o elements singulars, destaquen els caos de boles de pedra, aïllades o agrupades («castells») a Cèlecs, Burriac-Montcabrer, Montalt, Corredor i a la serra Polseruda.

Hivernacles amb maduixots a Sant Cebrià de Vallalta. Alberto G. Rovi

També cal fer ressaltar el patró dominant d'ondulació del territori, que és un element que dona força atractiu i arriba a emmascarar visualment moltes de les grans infraestructures i creixements poc integrats en el paisatge. En aquest sentit, la ubicació enclotada o arrecerada de la majoria de nuclis és especialment atractiva, però el relleu abrupte limita les visuals llargues, sobretot a les valls interiors (Òrrius, Dosrius, Vallalta, etc.).

En relació amb els patrons de contrast, a gran escala es dona un contrast important, tant de tipus topogràfic com cromàtic, entre l'Alt i el Baix Maresme, la Plana del Vallès, el Baix Montseny i la Serra de Marina, per causa del seu caràcter eminentment forestal, que contrasta amb la imatge urbana i agrícola d'horta de l'Alt i el Baix Maresme i cerealista i urbanoindustrial de la Plana del Vallès i el Baix Montseny. D'altra banda, a una escala reduïda, es dona un patró de contrast d'elevat valor estètic entre les petites planes o valls interiors de la serralada, tancades i generalment conreades, i les elevacions que les envolten, de caràcter forestal.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La Serra de Marina presenta moltes possibilitats de gaudi del paisatge, especialment per a l'excursionisme, ja que és una unitat paisatgística marcadament forestal, ubicada entre l'Alt i el Baix Maresme i la Plana del Vallès i el Baix Montseny, que ofereix unes magnífiques panoràmiques dels territoris confrontants.

Com a itineraris motoritzats cal destacar el recorregut que comença a la riera d'Argentona, passa per Dosrius i arriba fins al Parc i santuari del Corredor (itinerari motoritzat 4), amb opció de continuar el recorregut per Vallgorguina i Arenys de Munt. Un altre recorregut menor, que pot enllaçar fàcilment amb l'anterior, arrenca del nucli d'Alella, puja fins al coll de Font de Cera, passa per sota el turó de Cèlecs, Òrrius i acaba a la riera d'Argentona.

Pel que fa als itineraris a peu i en bicicleta, hi ha força diversitat d'itineraris reconeguts, entre els quals destaquen els senders de gran recorregut GR-92 i GR-5. El primer (itineraris a peu 41, 42, 43, 69 i 71) creua l'àmbit de forma longitudinal, entra per Tordera, recorre la carena del conjunt de la serra on hi ha molts punts emblemàtics com Sant Martí del Montnegre, el Corredor o el turó de Cèlecs, passa per diversos miradors destacats i, finalment, surt per Montcada. El GR-5 (itinerari a peu 23), en canvi, la creua verticalment, unint Canet de Mar amb Sant Celoni, i ofereix una visió perpendicular de la zona central.

Un altre recorregut central és el que va de Mataró al Montnegre (itinerari a peu 89). O bé, a la zona oriental, es pot resseguir l'itinerari entre Calella i Tordera (itinerari a peu 116), amb unes característiques semblants a l'anterior, que permet comparar el paisatge més humanitzat de l'Alt i el Baix Maresme amb l'eminentment forestal de la Serra de Marina.

El sector occidental presenta diversos itineraris que relacionen directament els paisatges propis amb els de les unitats veïnes del

Panoràmica des del puig Castellar a Santa Coloma de Gramanet. Enfo

Baix Maresme i la Plana del Vallès. Així, rutes com les de Premià de Dalt a Sant Mateu (itinerari a peu 113), o de Vilassar de Mar al turó del Pedrell (itinerari a peu 185) parteixen del Baix Maresme. Mentre que les rutes d'Òrrius a Granollers (itinerari a peu 104) o de la Roca del Vallès a les Tres Puntes (itinerari a peu 80), entre d'altres, enllacen amb la Plana del Vallès.

Pel que fa als miradors, cal destacar els d'Hortsavinyà, el turó Gros, el Rocatell, el castell de Sant Miquel, Collsacreu, la creu de Pedracastell, el Corredor, can Bruguera, el coll de Parpers, Céllecs, el castell de Sant Miquel, l'ermita de Sant Onofre, l'ermita de Sant Climent i, especialment, el puig Castellar, tots talaies excel·lents per contemplar el paisatge i per obtenir panoràmiques obertes més enllà.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La manca de gestió dels espais forestals i el risc d'incendi associat, que com que es tracta d'un territori eminentment forestal podria comportar profundes alteracions paisatgístiques.
- L'activitat extractiva que es desenvolupa al sector occidental i provoca una alteració de les visuals.
- La profusió d'urbanitzacions que banalitzen i desvirtuen el paisatge de matriu natural.

Amenaces

- Transformació de les zones agrícoles de les planes intermèdies i fons de vall per la incidència de les activitats econòmiques i l'urbanisme.
- Pèrdua del patrimoni paisatgístic vinculat a les rieres, per la seva canalització o l'obertura de vials.

- Risc d'augment de la fragmentació i degradació de la vall de la riera d'Argentona, pel reforçament del corredor de la C-60 amb eventuais desenvolupaments lineals paral·lels.
- El risc de banalització del paisatge més proper als eixos viaris, a causa de la proliferació de polígons i naus industrials amb una integració paisatgística deficient.

Fortaleses

- El fet que la major part del territori es trobi sota figures de protecció assegura una gestió respectuosa amb l'entorn.
- La gestió cada vegada més coordinada entre els diferents consorcis que gestionen els diferents espais de la serralada (Conreria, Sant Mateu – Céllecs, Montnegre-Corredor) garanteix una coherència de criteris d'actuació i d'eficàcia en la gestió d'aquest paisatge.
- El gran nombre de senders de gran recorregut i d'àmbit local que la recorren i que afavoreixen la descoberta del paisatge.

Oportunitats

- Existència de marques de qualitat (cireres, maduixes i maduixots, etc.) que amb els mecanismes de gestió i promoció adequats podran mantenir-se en el mercat sense haver de competir pel preu amb altres orígens geogràfics.
- El canvi de paradigma turístic cap a una oferta més diversificada i de qualitat pot afavorir la rehabilitació de masos per a activitats de turisme rural i incidir en la fixació de la població i el manteniment de l'activitat agrària.

593

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. La Serra de Marina també forma part del paisatge d'atenció especial del Congost de Montcada. Als criteris i accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 4 del bloc 4).

OQP1. Un paisatge fluvial dels rius Tordera i Besòs i de la riera d'Argentona ben conservat i revalorat com a element identitari i reforçat en el seu paper de connector paisatgístic i d'espai d'oci i gaudi social.

OQP2. Un paisatge forestal format per pinedes, rouredes, alzinars, suredes i castanyedes preservades tant pel seu valor productiu com per les seves característiques ecològiques intrínseques, ben gestionat per disminuir l'alt risc d'incendi.

- OQP3.** Un paisatge agroforestal preservat i ben gestionat, que mantingui la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat pròpia.
- OQP4.** Unes formacions granítiques singulars situades a l'obaga del Montalt, la serra Polseruda, Céllecs, el Corredor i altres indrets, preservades com a elements configuradors del paisatge, que actuïn com a fites en el paisatge i el revalorin.
- OQP5.** Uns creixements dels assentaments urbans de Santa Coloma de Gramenet, Badalona, Sant Fost de Campsenteselles, Martorelles, Santa Maria de Martorelles, Montornès del Vallès, Vallromanes, Vilanova del Vallès, Òrrius, la Roca del Vallès, Argentona, Dosrius, Llinars del Vallès, Vilalba Sassera, Vallgorguina, Arenys de Munt, Sant Iscle de Vallalta, Sant Cebrià de Vallalta, Sant Celoni, Pineda de Mar, Santa Susanna, Palafròls i Tordera ordenats i que no comprometin els valors del paisatge de la Serra de Marina ni els valors dels espais circumdants, on es respectin els espais agraris d'amortiment i transició i amb unes entrades als nuclis de qualitat.
- OQP6.** Un sistema d'urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.
- OQP7.** Un sistema d'infraestructures lineals que no generi fractures en el territori, amb una implantació que respongui a criteris d'integració paisatgística.
- 594** **OQP8.** Un paisatge de la Serra de Marina amb vestigis de patrimoni històric (masies, ermites, esglésies, castells) valorats i vinculats amb el paisatge que els envolta.
- OQP9.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de la Serra de Marina.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Garantir la preservació de la morfologia primigènia de la Serra de Marina constituïda per relleus, ondulacions, careners i formacions granítiques singulars, entre les quals destaquen els caos de boles de l'obaga del Montalt, la serra Polseruda, Céllecs i l'entorn del Montnegre, entre d'altres. Evitar tant com sigui possible la desfiguració de la singularitat geomorfològica dels relleus de la Serra de Marina, amb construccions, infraestructures i, en general, amb barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les panoràmiques més interessants.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Aplicar en el planejament mesures de protecció del sòl per garantir la preservació dels espais oberts, enfront de la pressió urbanística.
- Cal protegir els boscos amb vegetació natural d'interès. A la Serra de Marina hi ha una predominança absoluta i històrica dels apro-

fitaments forestals constituïts principalment per pinedes, alzinars i suredes en les zones més exposades del relleu, amb una predominança de rouredes a les obagues i també castanyedes plantades, al Montnegre. Aquesta vegetació dominant s'ha afavorit pel seu important valor productiu, no només per l'aprofitament de fusta, sinó també per l'explotació històrica del suro. Els principals atributs d'aquesta coberta són la diversitat d'espècies; el valor dels boscos de l'obaga amb característiques centreeuropees, amb fragments relictuals de roureda de fulla gran, roure africà i fins i tot alguns faigs; i la presència de boscos de ribera amb albedres, vernedes, pollancredes i salzedes d'elevat valor botànic.

- Promoure la gestió de les masses forestals per reduir el risc d'incendi. Impulsar plans i programes de gestió forestal que incloguin mesures preventives diverses per disminuir la càrrega combustible del sotabosc, des de l'aprofitament energètic de la biomassa fins a la pastura amb ramats o herbívors silvestres (rucs, cabres, etc.). Fomentar i promocionar les activitats productives associades a les explotacions forestals.
- Vetllar pel manteniment del conreu en els espais agrícoles situats a les planes culminals i a les feixes que es conserven dins de l'àmbit protegit de la Serra de Marina, així com a les àrees basals que l'envolten, perquè diversifiquen el paisatge forestal, tenen valors estètics i faunístics i constitueixen espais de transició amb les àrees urbanes i les infraestructures viàries.
- Promoure la restauració i/o preservació de masies, sovint amb orígens medievals, com la de Torribera (Santa Coloma de Gramenet), actualment sanatori mental; can Miravitges (Pomar, Badalona); el mas Pujol, bastit sobre una antiga vil·la romana (Canyet, Badalona); can Cunill i can Femades (Òrrius) i can Valls (Olzinelles), entre d'altres, com a elements d'atracció turística i complementos econòmics de les activitats agroramaderes d'aquest territori.
- Minimitzar tant com sigui possible la fragmentació física, visual i social provocada per les infraestructures lineals que creuen la unitat (C-61, AP-7, C-32, C-60, BP-5002 i B-500), i vetllar, quan calgui, per la correcta integració de la línia de l'eix orbital ferroviari al tram entre Mataró i Granollers.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, així com de qualsevol activitat de grans dimensions susceptible d'afectar la qualitat del paisatge, que incloguin les mesures d'integració paisatgística pertinents. Elaborar aquests estudis, de manera prioritària, per als projectes d'infraestructura viària que afectin els corredors de les carreteres C-32, C-61 i C-60.
- Preservar el mosaic agroforestal de la Serra de Marina pel seu caràcter singular i gran valor cultural i paisatgístic. Convé fomentar principalment la recuperació de la vinya i els fruiters de secà.
- Considerar el potencial d'algunes zones de gran interès geomorfològic –amb roques granítiques arrodonides i de grans dimensions– que resulten interessants per al turisme geològic i com a recurs docent, i preveure'n la senyalització o el relligament a

partir d'itineraris existents o de nova creació. A la Serra de Marina estan a l'obaga del Montalt, la serra Polseruda i altres indrets, sobretot al centre de la serralada. Els caos de boles es troben a Céllecs, Montalt, el Corredor i a la serra Polseruda.

- Gestionar i mantenir els edificis patrimonials pel seu valor identitari i paisatgístic i pel seu potencial com a element de promoció turística i de valor productiu. A la Serra de Marina hi ha un patrimoni arqueològic edificat important i de gran valor: ca l'Arenes, les sepultures en fossa a Vilassar de Dalt i a Canyamars, el dolmen de Pedra Arca (Vilalba Sasserra) i el dolmen de Pedra Gentil (Vallgorguina). Altres exemples de patrimoni del període ibèric són el turó d'en Boscà (Badalona), puig Castellar (Santa Coloma de Gramanet), castell Ruf (Santa Maria de Martorelles), Céllecs (Òrrius), el Far i Canyamars (Dosrius), el pla d'en Boquet (Vilassar de Dalt), Montpalau (Pineda de Mar) i el turó del Vent (Llinars del Vallès), entre d'altres. També hi ha nombroses esglésies i ermites romàniques, entre les quals destaquen Sant Bartomeu de Cabanyes (Òrrius), Sant Genís de Palafoles i el santuari del Corredor. Generalment estan ubicades en indrets de gran bellesa. Hi ha molts elements d'interès, com ara els pous de glaç de Canyamars i Can Draper, forns de calç, pega o vidre i mines d'aigua, vestigis d'antigues activitats productives, etc.
- Preservar i revalorar els dolmens i altres restes prehistòriques (la Roca d'en Toni, el de Pedra Arca i, sobretot, el de Pedra Gentil).
- Preservar i, si escau, restaurar els castells degradats i potenciar-los com a fites de contemplació del territori. Evitar la interposició de construccions, infraestructures o, en general, barreres visuals, que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les vistes més interessants que ofereixen. Vincular aquests elements amb la xarxa d'itineraris existents. És remarcable l'existència de múltiples castells d'origen medieval a les zones elevades properes a les valls fluvials. És el cas del castell de Palafoles (s. x); el de Burriac (a partir del s. ix); el castell de Gotmar o cal Comte; el castell del Far o de Llinars (s. x), reformat el s. xv, després que un terratrèmol l'ensorrés; el castell de Montornès (s. xi), que conserva una torre circular i fragments de la muralla, i els castells de Dosrius, Montpalau, Montnegre i Palafoles. Tots aquests castells gaudeixen de visuals sobre les valls i permetien el control de bona part del territori. Es tracta d'edificacions estretament vinculades a un paisatge abrupte.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Restaurar i naturalitzar els trams degradats de les rieres i dels petits cursos fluvials a l'entorn de les zones periurbanes i industrials. Cal prioritzar les que mostrin signes clars de contaminació, acumulació de deixalles i colonització per espècies al·lòctones.
- Enmig de les cobertes forestals existents, és freqüent trobar fragments urbanitzats de manera dispersa i de mides variables.

L'augment d'aquests assentaments o urbanitzacions en nombre i superfície al llarg dels anys ha provocat impactes sobre les masses forestals i, especialment, sobre els cursos fluvials, i ha augmentat els riscos d'inundacions. A més, la majoria d'aquestes urbanitzacions presenten una elevada exposició visual que en dificulta la integració paisatgística. Cal controlar la construcció de noves urbanitzacions en zones visualment exposades i en zones que desvirtuin els fons escènics emblemàtics del Montgròs, el puig Pelat, la serra del Solà d'en Forn i la serra d'en Regàs. En aquest sentit, l'aplicació de la normativa dels plans especials dels parcs del Montnegre i el Corredor, de la Serralada Litoral i de la Serra de Marina, tots ells espais naturals gestionats per la Diputació de Barcelona, hi hauria de contribuir.

- Fomentar, en tot procés de planificació i d'ordenació dels recursos dels espais protegits de la Serra de Marina, el manteniment o la recuperació del mosaic agroforestal. Vetllar per la continuïtat de les masies, dedicades o no de manera prioritària als usos primaris o de gestió del territori.
- La Tordera, el riu Besòs i la riera d'Argentona, conjuntament amb els seus afluents i altres rius menors, són elements clau dels paisatges de la Serra de Marina i constitueixen elements de connexió i interacció entre els entorns naturals i les àrees antropitzades. Cal considerar els rius com a factor determinant de l'ordenació urbanística, que justifiquen espais de transició de qualitat entre el front edificat i la ribera. En aquest espai s'han de localitzar de manera preferent els sòls de cessió per a espais lliures. Cal tractar acuradament, en el marc del planejament urbanístic, els fronts urbans fluvials per tal de destacar-ne el caràcter i potenciar-ne el valor paisatgístic, així com establir mesures per recuperar la coherència formal d'aquells fronts fluvials que l'hagin perduda a causa de la volumetria dels edificis o de la baixa qualitat de l'arquitectura.
- Promoure la restitució dels valors paisatgístics als llocs on s'han perdut per causa de processos d'explotació dels recursos geològics, com la pedrera del Sant Corneli i zones veïnes, o d'explotacions a cel obert, com les existents als termes municipals de Dosrius, Òrrius o Llinars del Vallès.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors i els itineraris paisatgístics a peu i motoritzats definits a l'apartat de principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge d'aquesta unitat.

21. Pla de Barcelona

Comarca:

Barcelonès i Baix Llobregat.

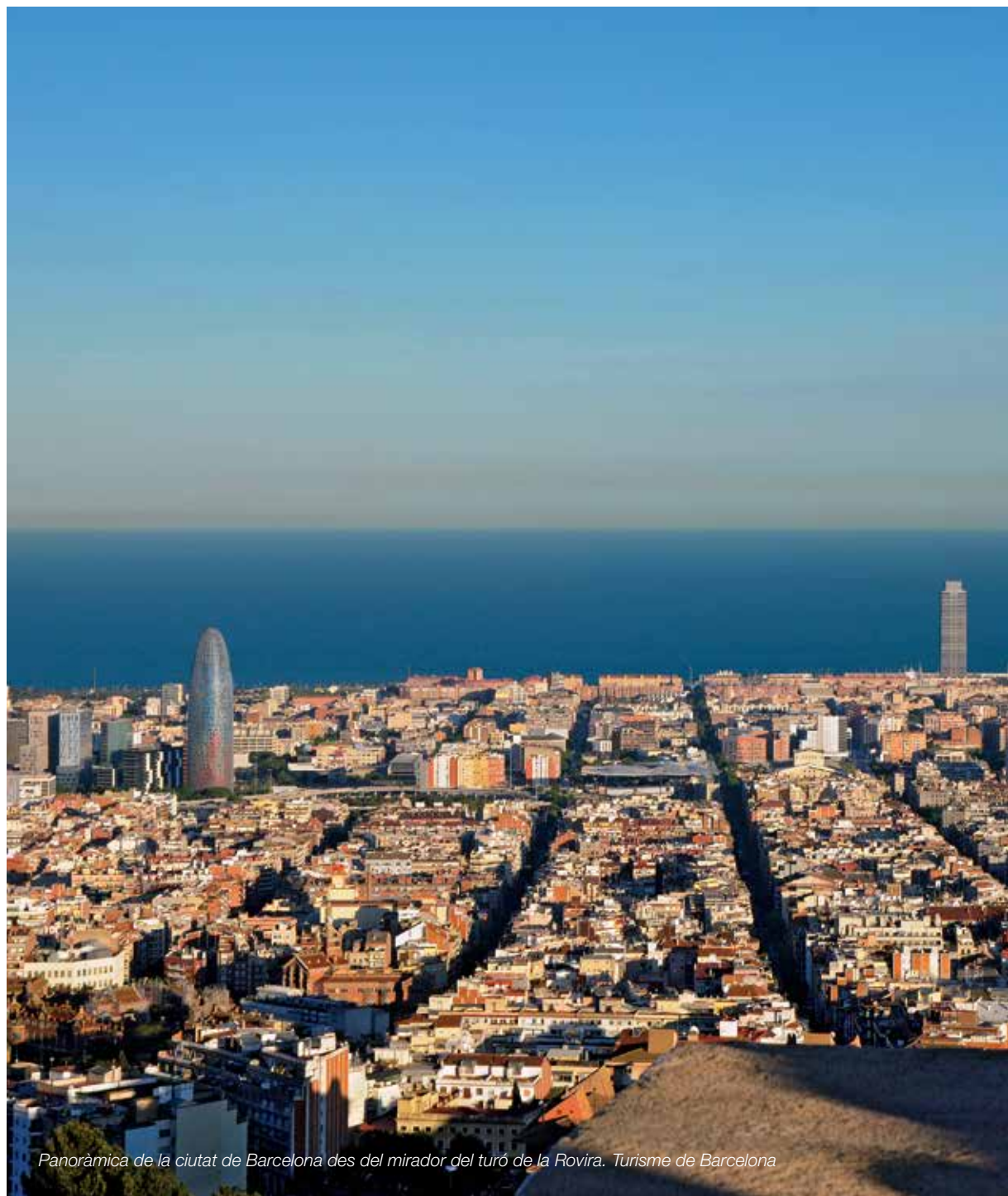
Superfície:

12.804 ha.

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, Esplugues de Llobregat, Cornellà de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat, el Prat de Llobregat, Barcelona, Montcada i Reixac, Santa Coloma de Gramanet, Sant Adrià de Besòs, Badalona i Montgat.

596

Panoràmica de la ciutat de Barcelona des del mirador del turó de la Rovira. Turisme de Barcelona

Trets distintius

- La uniformitat de la superfície edificada que s'adapta al terreny, de manera que el relleu, progressivament més ondulat des de la costa, es pot apreciar sota el mantell urbà, que deixa únicament al descobert els cims dels turons (els Tres Turons, el Putxet o el Guinardó).
- Els traçats de les vies històriques transformats en carrers, com Gran de Gràcia, Creu Coberta o Bonanova, juntament amb les grans avingudes nascudes del Pla Cerdà, com la Diagonal o la Gran Via, que són les principals generadores de paisatges urbans característics. Les Rambles, el passeig de Gràcia i la plaça Catalunya, que avui han esdevingut icones de la ciutat.
- Teixit urbà molt dens als centres dels nuclis històrics, que es quadricula a l'àrea central pel traçat de l'Eixample. Lluny del centre, les perspectives obertes que genera la ciutat dels polígons residencials, que amb els seus abundants espais lliures contrasta profundament amb la ciutat densa central.
- Carrers en pendent de la part alta de la ciutat, caracteritzats per l'abundància de jardins privats i per la presència de grans cases, sovint centenàries, així com de nombroses institucions.
- Costa amb un caràcter urbà a la banda nord-est, i al sud dominen els grans espais logístics.
- Els espais ambigus de la franja costanera amb les empremtes de l'era industrial, des de les nombroses xemeneies del Poblenou fins als buits generats per la desindustrialització, en procés de reconversió.

Mirador

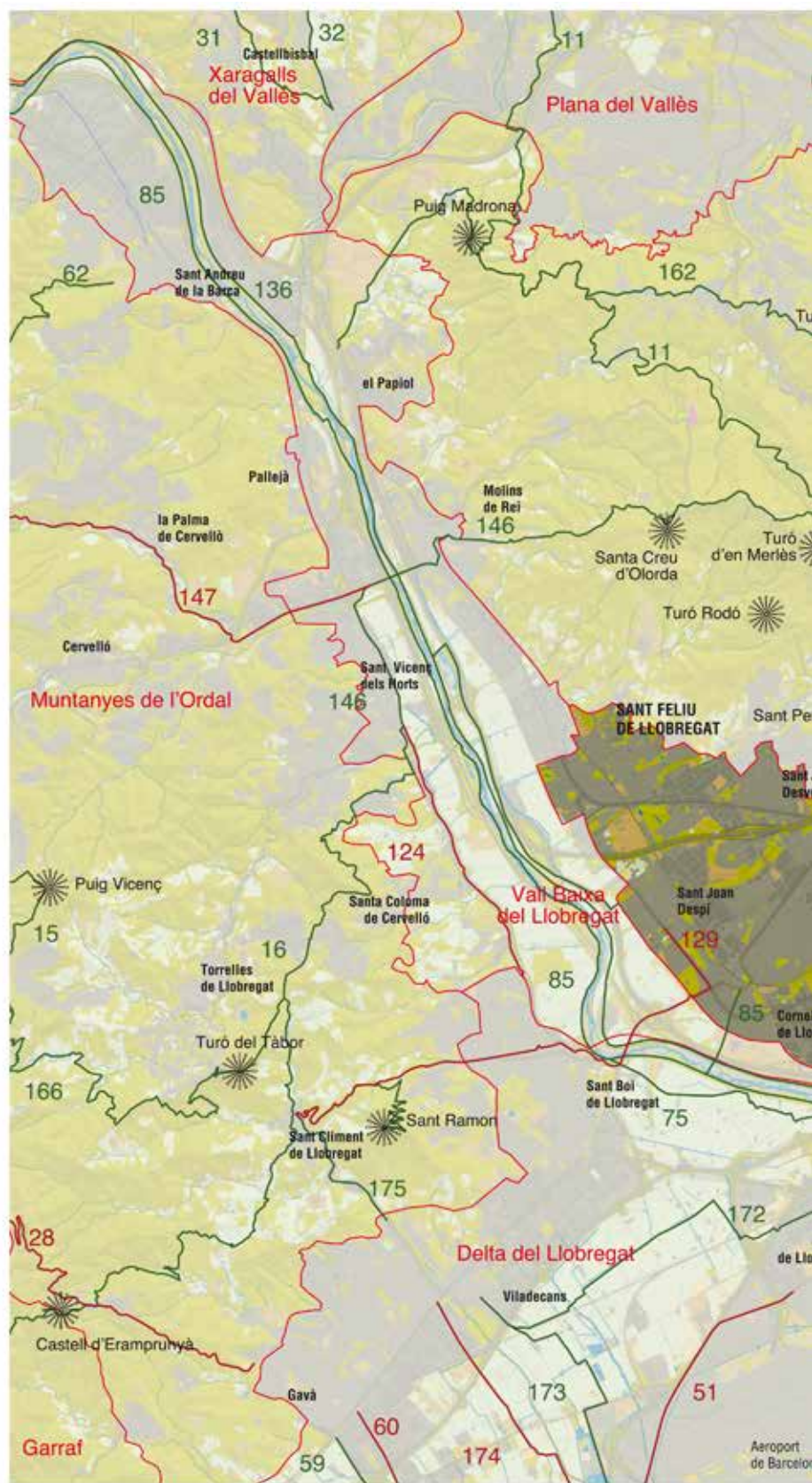
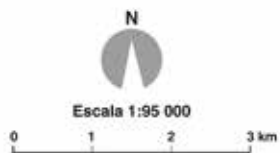
— Itinerari motoritzat

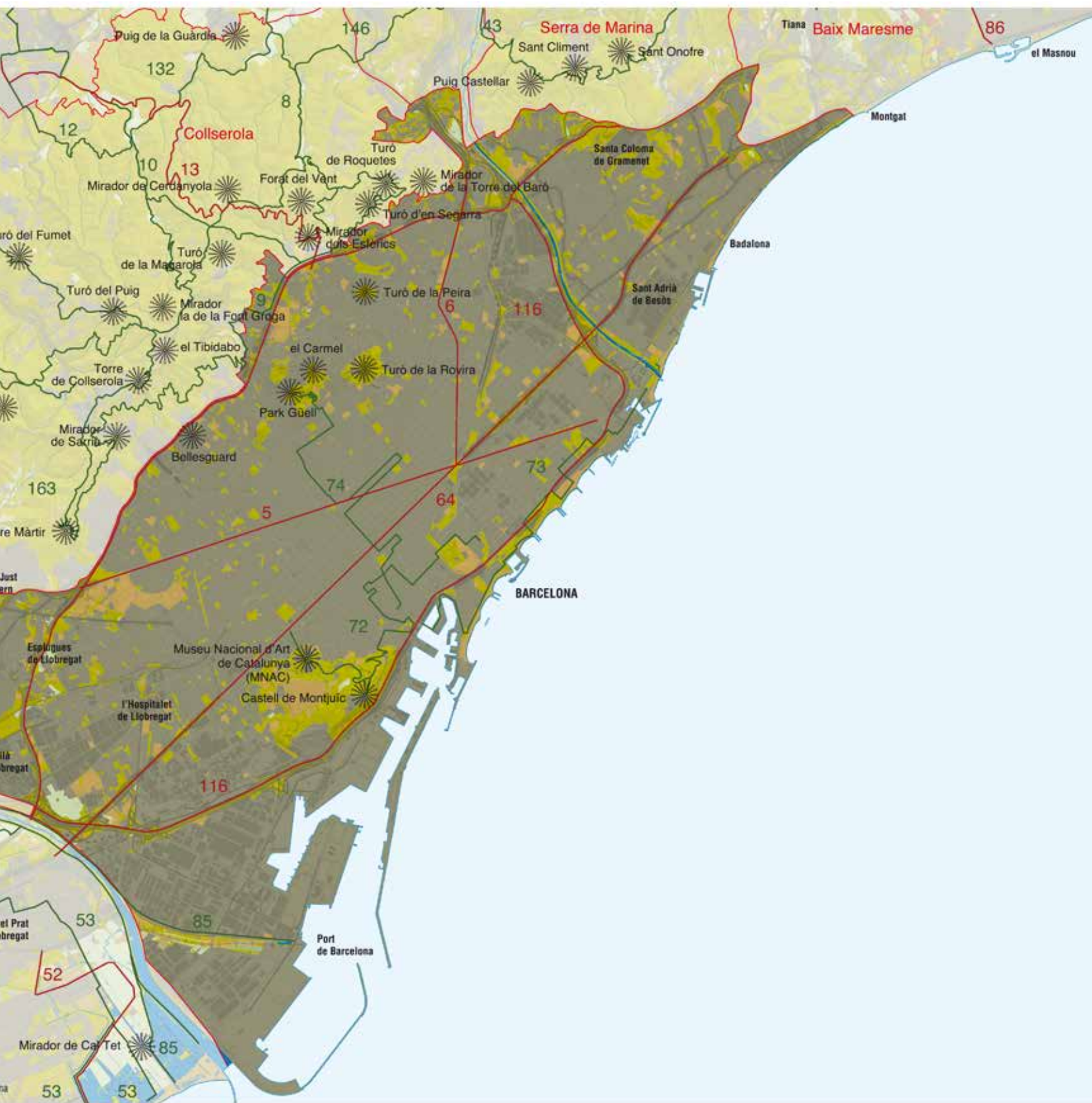
- 5 Avinguda Diagonal
- 6 Avinguda Meridiana
- 13 Barcelona - Sant Cugat del Vallès
- 64 Gran Via de les Corts Catalanes
- 116 Ronda de Dalt - Ronda Litoral
- 129 Sant Climent de Llobregat - Sant Joan Despí

— Itinerari no motoritzat

- 9 Barcelona - Collserola
- 72 Itinerari Ciutat Vella de Barcelona
- 73 Itinerari Front Marítim de Barcelona
- 74 Itinerari Gaudí de Barcelona
- 85 Martorell - Platja

598

Elements naturals del paisatge

El clima del Pla de Barcelona és mediterrani, amb hiverns secs i temperats i estius força calorosos, amb una forta sensació de xafegor. La primavera i la tardor acostumen a ser les estacions amb unes temperatures més agradables, però alhora el desplaçament alternatiu de masses d'aire del tròpic i del nord d'Europa provoquen una major inestabilitat atmosfèrica i concentren la major part de les pluges, que poden ser molt puntuals i de gran intensitat, sobretot a la tardor. La temperatura mitjana de Barcelona és de 16,5 °C i el mes més fred és el febrer, mentre que el temps més càlid es dona entre la segona meitat de juliol i la primera d'agost. Les precipitacions oscil·len entre els 500 i els 600 mm anuals. La situació arcerada que confereixen tant Collserola com la Serra de Marina afavoreix la bonança hivernal i la concentració de contaminants atmosfèrics. D'altra banda, l'efecte urbà o d'«illa de calor» causat per la concentració de gasos de combustió de vehicles i el mateix metabolisme urbà fa que la temperatura del centre de Barcelona sigui ben bé 2 o 3 °C superior a la de la perifèria.

El Pla de Barcelona és una formació quaternària, relativament recent, en la qual cal distingir dues litologies principals, estretament relacionades amb la forma de relleu i que es disposen en franges de major a menor altitud sobre el nivell del mar. D'una banda, la franja més propera als relleus abruptes de la Serralada Litoral està constituïda per materials de peu de mont o rebles de pendent, amb predomini de fins (llims i argiles) i pedruscall de mida petita, no sempre ben cohesionats, fruit de l'erosió fluvial i gravitacional de Collserola i de l'extrem oriental de la Serra de Marina (la Conreria). Aquesta coberta s'estén de manera contínua, gairebé coincideix amb els límits de les unitats de paisatge de les muntanyes veïnes i aïlla petites elevacions o turons preexistents (el Putxet, la Creueta

del Coll, el Carmel, la Rovira etc.) de l'era paleozoica. D'altra banda, les parts baixes o properes al mar i als marges fluvials són molt més modernes i constituïdes pel material procedent dels ventalls al·luvials dels rius Llobregat i Besòs i, en menor mesura, de petits torrents secundaris actualment canalitzats i generalment no reconoscibles (riera d'en Malla, riera de Canyet, etc.) i són de material més fi i de composició més homogènia.

El Pla de Barcelona és, fonamentalment, un producte de la xarxa hidrogràfica que el solca. D'una banda, hi ha dos grans rius, el Llobregat a l'oest i el Besòs a l'est, que tenen nombrosos rius tributaris i que s'originen al Pirineu i al Sistema Prelitoral – Comarques Centrals, respectivament, amb un règim més continu pel que fa al Llobregat i amb majors oscil·lacions i estiatges pel que fa al Besòs, sovint amb cabals superficials reduïts al tram final. D'altra banda, hi ha una densa xarxa capil·lar de torrenteres de curt recorregut i conca reduïda, originades al vessant sud de la Serralada Litoral, que estan quasi totalment canalitzades i que actualment són irreconeixibles, tret, en alguns casos, del nomenclàtor dels carrers.

És destacable el fet que el tram final del Besòs ha estat objecte d'un projecte de neteja i enjardinament, amb aportacions d'aigua depurada i urbanització per a l'ús públic. Pel que fa al tram final del Llobregat, actualment desviat, cal destacar el projecte de cobriment o reblert de la llera antiga, actualment aïllada del curs principal, per tal de dur a terme l'ampliació del port.

Evolució històrica del paisatge

No resulta difícil imaginar el Pla de Barcelona en un passat remot, cobert per un espès alzinar, creuat per diverses rieres encaixades i amb extenses llacunes i maresmes vora el mar. Tres accidents orogràfics, que amb el temps van tenir molta importància, li donaven ja personalitat pròpia: el turó de Montjuïc, que amagava al vessant de migjorn una profunda cala, el «mons Taber», a penes un turonet no lluny de la platja, i l'illa de Maians, sorrenca i desèrtica. Aquest entorn fou ocupat pels ibers amb una sèrie de poblats, el principal dels quals tal vegada fou el que va ocupar el cim del Tàber, ben emmurallat, tot i que també n'hi va haver un altre de ben populós, curiosament al costat de l'actual cementiri de Montjuïc.

Els romans van alterar profundament la percepció del territori en estructurar-lo segons l'esquema romà clàssic de l'urbs –la ciutat de Barcino–, l'ager –grans vil·les disperses envoltades per camps–, a la resta del pla, el saltus –el bosc, la terra inculta. Al seu torn, com era habitual, la ciutat mirava d'aprofitar el desnivell d'un turó (el Tàber) que, amb un temple al seu cim, va ser la primera fita de referència simbòlica que dominava el pla. Les infraestructures van començar a definir directrius amb la construcció de vies, en particular la Via Augusta, i un aqüeducte molt visible prop de la porta principal de la ciutat. Oliveres i vinyes eren el cultiu principal.

A l'edat mitjana, l'augment de la població va propiciar la substitució de les antigues vil·les, enrunades, per masies, molt més petites però més nombroses. Algunes van ser la base de noves poblacions, com Cornellà. També van aparèixer diversos monestirs, en

600

Far construït el segle XIX a 300 m del mar i a tocar de la desembocadura del Llobregat. Actualment es troba a pocs metres del mar però lluny del Llobregat, fet que evidencia tant el retrocés del Delta com la desviació del riu Llobregat. Pere Borràs i Garcia

particular els de Pedralbes i Sant Pau del Camp, que van comportar una explotació més intensiva dels camps i una major diversificació dels productes. L'antiga illa de Maïans, que sens dubte ja havia donat vida al trànsit marítim de la ciutat, va augmentar el seu protagonisme ja que va propiciar l'únic espai abrigat en moltes milles. El port, lentament artificialitzat, va ser el principal focus d'activitat del Pla durant segles. Aquesta bonança va cristal·litzar en l'aparició d'una nova referència territorial important, l'església gòtica de Santa Maria del Mar. També van aparèixer nous nuclis, com el que envoltava el petit hospital del Camí Reial, que posteriorment va esdevenir el nucli de l'Hospitalet. L'esplendor d'alguns temples parlen de la prosperitat de l'agricultura, com és el cas de la parròquia de Sant Martí de Provençals. En conjunt, es pot pensar en una plana intensament cultivada, que aprofitava les aigües del rec Comtal i d'altres canals, amb riques hortes i encara amb diverses llacunes on la caça era abundant.

El segle XVIII el paisatge va iniciar una nova transformació, impulsada per l'augment de població, per l'increment del comerç i, derivat d'aquest, per l'aparició de les primeres activitats pròpiament industrials. El conegut relat de Francisco de Zamora explica com eren les vores del Besòs a finals de segle:

«[...] éste trozo de camino hasta el Besòs es una de las salidas más hermosas y divertidas de Barcelona, pues además de hallarse plantadas sus orillas de buenos álamos blancos y sus terrenos inmediatos bien cultivados, está también sobre sus orillas una hermosa porción de prados de las fábricas de indianos que lo hermosean mucho. Debe notarse que los prados más inmediatos

Paisatge industrial de Poble Nou amb les típiques xemeneies. ICGC, Fons Cuyàs

al camino riegan en el verano grandes trozos de él para que no les vaya el polvo a las piezas de lienzo, con lo que dan nuevo mérito a éste paseo» (Zamora, 1785-1789).

Les transformacions provocades pel desenvolupament industrial no havien fet més que començar i es van multiplicar a partir de les primeres dècades del segle XIX. Les fàbriques, progressivament més grans, es van localitzar al Raval (Bonaplata, 1832) i, cada vegada més, a la rodalia. A partir de 1848 l'excavació del túnel del turó del Mar, a Montgat, just al límit, per passar el ferrocarril, va transformar el territori de la plana i fins i tot la manera d'entendre'l. La seva boca, que imita un castell, va ser la porta per la qual van entrar els «nous temps». Grans trinxeres, de vegades molt fondes, van solcar la plana per permetre el pas de les vies. La més característica va ser la del futur carrer d'Aragó, que va subsistir gairebé un segle i mig. Com a grans temples de la nova fe mecànica, les estructures metàl·liques de les estacions de França i del Nord van prendre un lloc destacat. Els condicionants del traçat del ferrocarril, amb grans angles de gir i pendents molt limitades, van alterar el paisatge molt més que les vies de comunicació tradicionals. Als voltants de Sant Andreu, el ferrocarril va requerir dues grans trinxeres, en una de les quals es va localitzar l'estació de Sagrera. Un element insòlit del paisatge van ser els «ponts aqüeducte», que permetien el pas de les rieres sobre la gran trinxera quan baixaven plenes. El més interessant va ser el de la riera d'Horta.

El ràpid desenvolupament de la industrialització va fer que a finals del segle XIX les xemeneies fossin els elements dominants de la silueta urbana, més concentrades en alguns sectors però esteses arreu. Al costat de les fàbriques, molt a prop d'aquelles fuites de fum que havien esdevingut la nova senya d'identitat, van aparèixer nombrosos edificis d'habitatge obrer de diverses plantes. De vegades, aquests es van afegir amb ordre als nuclis existents, com es el cas de Gràcia. D'altres, van aparèixer de manera caòtica a tocar de les fàbriques, com al Poblenou. També va aparèixer alguna colònia, com Can Baurier. Les hortes, treballades amb la intensitat de sempre (o més, a temps parcial, també pels obrers), van haver de conviure amb aquells nous edificis.

El paisatge urbà de la Barcelona intramurs havia arribat a ser asfixiant, amb una gran densitat d'habitants i edificis, rodejats pel buit. Cap el 1870 es va iniciar el gran canvi que va suposar la creació de l'eixample Cerdà. Tot i que molt allunyat dels plantejaments originals, la nova xarxa urbana va reinventar, de fet, el territori. La seva malla regular va aparèixer entre camps i hortes i va impulsar molt ràpidament l'aparició de grans edificis, de vegades extremament ambiciosos i originals, ja que s'iniciava també el Modernisme. El que més va caracteritzar el nou paisatge van ser diverses residències privades, com les cases Batlló i Amatller, o bé la Sagrada Família i l'hospital de Sant Pau, a l'extrem nord-oest. Les noves avingudes van donar un aspecte molt diferent al Pla, fins aleshores recorregut tan sols pels camins mil·lenaris transformats en carreteres. La ciutat central va esclatar fora de les seves muralles i en trenta anys va ocupar gairebé la meitat de la plana.

La primera exposició Universal (1888) va transformar el límit oriental amb la creació d'un gran parc, encara d'estil romàntic, la Ciutadella, quelcom mai vist abans, i va impulsar l'aparició de

nombroses indústries cap a les platges, que van quedar ocupades per grans naus i vies de ferrocarril durant un segle. La costa de Badalona també es va transformar en una potent franja industrial. El port, per la seva banda, ja no era adequat per als nous vapors, i va començar una ràpida expansió fins arribar en pocs decennis fins als penya-segats de Montjuïc.

Al segle xx, el paisatge es va anar fent progressivament més i més urbà, per bé que es mantenien importants extensions agràries tant a ponent com a llevant, i fins i tot diverses masies en plena activitat en la perifèria dels nuclis. Les avingudes de l'Eixample havien esdevingut, ja durant els anys 20, el paisatge més característic, mentre que l'antiga Rambla mantenia encara els vistosos colors de les seves façanes. Així es va mantenir el paisatge del Pla, sense massa alteracions, fins a finals dels anys 40.

Per contra, els anys 50 i el principi dels 60 van ser temps de grans transformacions. El que llavors es coneixia com a extraradi, un paisatge periurbà indefinit i amb discontinuïtats, es va omplir molt ràpidament d'edificis de dos patrons principals: blocs d'alçària mitjana amb elevada ocupació de sòl, que seguien els traçats d'antics camins o de noves i de vegades anàrquiques vies; i blocs de major alçària però menor ocupació de sòl que deixaven grans espais lliures entre edificis, seguint els postulats de la modernitat. Cap al mar, les dues altíssimes xemeneies de la central tèrmica del Besòs (posteriorment se n'hi va afegir una tercera) van substituir les del Poble Sec. Ja no eren de totxana vista, sinó de formigó. Tot un símbol dels nous temps. El paisatge també es va veure afectat per la profusió de línies elèctriques, en especial per la que corria per la llera del Besòs. També per grans centrals, com la de la Trinitat. Els afores de la ciutat es van convertir en un fangar permanentment en obres, i la ciutat creixia a primera vista, fins que, inopinadament, cap al 1973, de sobte es va aturar tota aquella activitat.

Quan es va recuperar, uns quants anys més tard, va ser per transformar-se d'una manera diferent, amb noves vies per als automò-

Amb motiu de les olimpíades de 1992 es van transformar diversos espais de Barcelona com Montjuïc, el litoral de la Barceloneta i el Poblenou o les rondes. Turisme de Barcelona

bils. El paisatge intern dels barris va canviar força, i va guanyar qualitat gràcies a moltes actuacions puntuals, com ara la rehabilitació de façanes o la qualificació estètica i formal dels espais públics. Van aparèixer nombrosos nous espais públics, petits però escampats arreu, anomenats «places dures», intercalades en un espai molt dens. Una transformació de l'espai públic que va fer canviar la percepció de molts carrers i barris.

Quan van arribar els Jocs Olímpics de l'any 1992, aquest procés ja estava molt avançat i els canvis es van produir ara al voltant de les noves rondes, que van donar lloc a nous paisatges urbans a barris de la perifèria, i especialment a la façana marítima, que va perdre el seu aspecte industrial per esdevenir un espai de platja vagament californiana, amb domini de les palmeres. També van aparèixer dues torres altes, molt escasses a la ciutat, que van esdevenir ràpidament el nou referent de l'*skyline*.

Però els Jocs Olímpics van tenir una altra conseqüència: la popularització internacional de la ciutat com a destinació turística, que va comportar una tendència a la tematització dels espais més característics, com els paisatges modernistes de l'Eixample o el barri gòtic i, posteriorment, d'altres zones que han anat rebent volums creixents de turisme.

Les darreres transformacions han arribat amb una certa recreació d'espais industrials, aprofitant especialment les xemeneies com a icones, i amb l'aparició d'un bon nombre d'edificis alts, com la peculiar torre Agbar, darrera referència dominant del paisatge urbà de la ciutat.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El Pla de Barcelona ha presentat una forta tendència a l'augment de la urbanització, però sobretot de les infraestructures, en detriment dels escassos espais agrícoles que quedaven, que pràcticament desapareixen ja a inicis del segle XXI.

L'ús del sòl per excel·lència al Pla de Barcelona és l'urbà, que inclou tant el teixit residencial –predominant– com l'industrial i el logístic i de transport, també molt rellevants. L'agricultura és testimonial, amb unes desenes d'hectàrees i encara en retrocés, mentre que la vegetació natural ha desaparegut o està força alterada i transformada. Encara es pot reconèixer en alguns parcs urbans, per bé que aquí predominen les àrees verdes enjardinades sobre els petits retalls de vegetació natural. A Barcelona hi ha més de 160.000 arbres plantats, que corresponen a 128 espècies diferents, amb un predomini dels plàtans i lledoners, i amb abundància d'altres espècies de climes similars al nostre i ben adaptades per tant, com ara el braquiquítton, la mèlia, la troana o la palmera canària, entre moltes altres.

La població del Pla de Barcelona és d'uns 2,5 milions d'habitants, que viuen en nuclis compactes de grans dimensions o en un contínuum urbà. Dins d'aquest conjunt de nuclis conurbats hi ha una heterogeneïtat de tipologies d'habitatge i estructures urbanes, entre les quals destaca la malla de l'Eixample barceloní, que s'estén,

amb variacions formals importants, als principals nuclis de l'entorn (l'Hospitalet de Llobregat, Badalona, Sant Feliu de Llobregat, etc.). D'altra banda, encara es poden reconèixer antics nuclis urbans o rurals, tant els que han esdevingut actualment barris de Barcelona –com Sant Martí, Sant Andreu, Sarrià o Gràcia– com els de la resta de municipis del Pla de Barcelona. Altres tipologies, com les ciutats dormitori o els polígons residencials (com ara Bellvitge), la ciutat jardí (zona alta de Barcelona) o els assentaments d'autoconstrucció (com ara Torre Baró) tenen també rellevància, especialment en les perifèries.

Dins aquest paisatge urbà de l'actual Pla de Barcelona es distingeixen, per tant, almenys set entorns paisatgístics ben diferenciats: els centres històrics, l'eixample Cerdà, la part alta, els turons urbanitzats, els antics extraradis densos, i els polígons i els espais logístics, concentrats al sud-est i a Montjuïc.

Els centres històrics conserven bona part de la trama urbana antiga, el parcel·lari i, a més, un cert nombre d'edificis tradicionals, en particular els «casals», o cases estretes i llargues amb un petit pati al fons que encara es poden veure a Sant Andreu. El centre històric de Barcelona, popularment conegut com a barri Gòtic, manté en general l'aspecte sovint caòtic que tenia a principis del segle XIX, en el moment en que va arribar a les màximes densitats als carrers dels Còdols o de Joaquim Costa, per exemple, tot i que diversos processos de regeneració urbana han creat nous espais, més oberts, com Sant Agustí o la rambla del Raval. Característiques similars es troben en altres centres com Hostafrancs, Sarrià, Sant Adrià o Sant Joan Despí. Amb els seus carrers estrets, sovint dotats de personalitat pròpia, es caracteritzen per mantenir una intensa vida al carrer propiciada per l'elevada densitat, a més d'un petit comerç encara viu. En alguns centres històrics es conserven diverses «torres» o petites cases d'estiueig dels barcelonins de principis de segle, per exemple a Horta.

El paisatge de l'Eixample és el més característic de la ciutat i ocupa, amb notable uniformitat, més d'un terç del Pla de Barcelona. Els seus carrers, més amples que els de la major part d'eixamples, així com les cantonades aixamfranades, que permeten unes visuals extenses a les cruïlles, mantenen una certa proporcionalitat amb l'alçària de les cases. Malgrat que no segueix el que fou el Pla Cerdà original, el resultat està carregat de referències, en part per la repetició dels models dels edificis, concebuts el segle XIX i repetits amb poques variacions fins als anys 50. Un model que implica els millors balcons al principal, en especial a la Dreta de l'Eixample, el sector més senyorial. El panorama es completa amb un bon nombre d'edificis singulars, majoritàriament modernistes i amb les refinades façanes dels carrers principals, en particular del passeig de Gràcia i de la rambla de Catalunya. Darrerament, aquesta zona central viu una intensa activitat turística que ha fet canviar l'ambient elitista que tradicionalment van tenir aquests carrers per un ambient principalment turístic i comercial. Es manté encara, potser no tan viu com en el passat, aquest veritable negatiu de l'Eixample que formen els patis interiors de les illes, a voltes plens de silenci, a voltes d'activitat, quasi sempre amb detalls sorprenents. Alguns d'ells es van transformant en petits parcs, que són públics tot i el seu aspecte privat.

Polígons d'habitatges, camp de futbol i aqüeducte a Ciutat Meridiana. Observatori del Paisatge

Per sobre de la Diagonal s'estén un sector diferenciats de la resta de la ciutat, conegut popularment com «la part alta». Blocs en alçada envoltats d'espai privat conviuen amb torres amb jardí, allí on la urbanització és més antiga. El passeig de la Bonanova, per exemple, ofereix una gran varietat de combinacions en un únic carrer. És destacable constatar que la presència de nombrosos espais enjardinats fa que la relació entre edificis moderns i antics, singulars o més normals, sigui molt amable i produeixi una sensació agradable a qui passeja. L'ambient assossegat, l'escassa activitat al carrer, la cura amb què són mantinguts la major part d'edificis, la presència puntual d'antigues torres rehabilitades i, sobretot, la gran abundància d'espais verds privats, són les senyes d'identitat de la part alta.

El paisatge dels extraradis densos pot semblar indiferenciat i sense referències i pot resultar fins i tot caòtic per la manca de directrius clares i d'altres referències a part de la jerarquia dels carrers com Fabra i Puig o el passeig de Maragall. Tot i així, aquest espai d'antic extraradi no és tan uniforme com pot semblar, ja que presenta manifestacions força diferenciades, que depenen de la topografia, de l'època d'aparició dels diferents barris, del substrat sobre el qual es van assentar i, sobretot, de l'evolució social del barri. Els blocs d'alçàries mínimes de cinc plantes, de formes, alçàries, amplades i colors diferents, amb poca relació els uns respecte dels altres, són trets d'identitat. També ho és el contrast entre carrers molt amples i molt estrets que convergeixen en angles tancats.

Els turons, estreps de Collserola conquerits per la trama urbana, serien, de fet, un cas extrem d'aquests extraradis. Els edificis que donen a un carrer per la planta baixa i a l'altre pel tercer pis, amb els carrers en fort pendent i els blocs que apareixen superposats en la distància, són també un paisatge típic de Barcelona. És un paisatge que s'aprecia en tota la seva originalitat des de lluny, i que té com a punt de referència la muntanya Pelada, antiga zona de trobada per a berenars campestres.

El paisatge dels polígons d'habitatge és típic de la modernitat i està present a un bon nombre de ciutats, si bé a Barcelona adquireix

algunes característiques pròpies, en especial allà on es posa en contacte amb la quadricula Cerdà (la Verneda). De fet, diversos polígons prolonguen amablement la trama urbana, sense solució de continuïtat, mentre amaguen a la vista un paisatge interior de blocs ben aïllats i petits parcs, habitualment molt tranquils. Dins els polígons, la regularitat dels edificis i la trama viària sovint laberíntica fa que no resulti fàcil orientar-se. Per contra, les vistes a nivell del carrer són molt obertes, a diferència dels paisatges tancats de la ciutat densa.

El paisatge de la muntanya de Montjuïc és, en molts sentits, únic, ja que s'ha utilitzat la muntanya per celebrar-hi esdeveniments de gran magnitud, i també perquè manté un ambient que poc té a veure amb el de la ciutat, però tampoc amb el d'un parc. De l'exposició internacional del 1929, al circuit de motociclisme o els Jocs Olímpics, cada esdeveniment ha deixat una empremta en l'ambient. És un paisatge que té quelcom d'indefinit, d'inacabat i, a la vegada, d'arqueològic. El teatre anomenat Grec, la corba de l'Etnogràfic, el castell i, fins no fa gaire, les runes del Parc d'atraccions, semblen distribuïts a l'atzar i generen al passejant sorpreses contínues, a vegades estrafolàries. Aquests ambients contrasten vivament amb la pau que es respira als magnífics jardins, entre els quals destaquen el de Costa i Llobera, que aprofita el microclima summament sec del socaire de la muntanya per mantenir vius nombrosos cactus, o el renovat jardí botànic.

Pel que fa al paisatge marítim, la línia de costa està profundament artificialitzada ja que, a més de les instal·lacions portuàries i tres ports esportius, hi ha tot un seguit d'espigons per a la retenció de la sorra a les platges. La façana marítima del Pla de Barcelona està ocupada, en bona part, per un front portuari molt extens, de lleure i esbarjo –i pesca testimonial– a la banda oriental, i de transport de mercaderies al costat Llobregat. El front marítim històric ha vist com el mar, com a espai obert, s'allunyava progressivament, tant físicament com visual. L'aparició d'edificacions, primer sobre els antics molls i ara sobre els dics exteriors, ha trencat la relació visual històrica i ha convertit la part accessible del port en una mena de paisatge interior. L'antiga escullera, que durant molts anys fou

la referència marítima proletària de la ciutat, s'està transformant acceleradament, amb l'aparició d'un gratacel al seu inici i de la segona bocana, per la qual accedeixen al port únicament ferris, creuers i vaixells d'esbarjo.

Aquest procés de gentrificació de l'àmbit del port té també el seu reflex a la veïna Barceloneta. Una vegada allunyats els vaixells mercants i ara també els de pesca, el barri va perdent progressivament el seu característic ambient mariner. Esdevé, d'alguna manera, un paisatge tematitzat, amb la mar com a tema principal, com també passa als nous paisatges costaners, fins al riu Besòs. Així, el redescobriments de la mar com a element urbà es caracteritza per l'allunyament de la trama urbana de la línia de costa, fet que deixa grans espais oberts a tocar de la platja, espais on les palmeres dominen el paisatge i esdevenen referents de la platja propera. El creixement en alçada és la novetat en el darrer decenni i genera un nou espai de centre de negocis, desconegut avui dia.

Com a element paisatgístic mereix una menció a part el telefèric del port, d'un valor patrimonial extraordinari i creat precisament per gaudir del paisatge del port i del mar. El port comercial i de mercaderies ha migrat progressivament cap al sud i ha generat un nou paisatge de tanques, controls, grans «platges» d'asfalt cobertes de contenidors de colors i, sobretot, amples vials, característics de les zones d'activitats logístiques actuals. Aquest paisatge, inhòspit i dur, s'estén cap al sud, amb profusió de grans naus industrials. Una excepció dins d'aquest extens territori sense significats és, d'alguna forma, la ZAL (zona d'activitats logístiques), on s'ha intentat donar caliu al paisatge amb la repetició d'una pauta de naus blanques i la presència de jardins, així com d'un gran espai central més humanitzat, que en definitiva vol facilitar als seus habitants el fet de sentir-se relacionats amb l'entorn.

Des del segon quinquenni dels anys 80 del segle XIX, diversos processos urbans han modificat la dinàmica del conjunt de les àrees metropolitanes, entre ells el fort desenvolupament de les infraestructures de comunicació, la deslocalització de l'ocupació i la sub-urbanització residencial, dinàmiques que han tingut incidència en el paisatge del Pla de Barcelona. A la xarxa de ciutats que formen la Regió Metropolitana de Barcelona, la nova xarxa d'infraestructures ha definit noves centralitats i un marc espacial més isòtrop. Aquest fet s'explica en gran part per la deslocalització de la producció cap a àrees limítrofes o nuclis mitjans de la Regió Metropolitana de Barcelona, ja que proporcionen un accés més directe a les grans infraestructures de transport i han posat al mercat zones més grans i a preus més assequibles per a la ubicació de complexos industrials i comercials de major capacitat. Així, la incidència paisatgística d'aquestes noves zones d'acollida del desenvolupament industrial s'ha produït als paisatges veïns. Així, mentre que la indústria ha anat adoptant una localització més perifèrica, l'activitat a la ciutat central s'ha decantat pel sector serveis. Tant és així que un dels processos que diferencien el Pla de Barcelona de la resta d'àrees de Catalunya és la pèrdua d'espai industrial, sobretot al Poblenou, on principalment s'han creat nous usos terciaris i residencials. El projecte 22@ continua el procés de renovació d'edificació de les àrees industrials del Poblenou, mitjançant diversos instruments de planejament. Aquests projectes permetran obtenir encara més

604

L'ampliació del port de Barcelona ha comportat la desviació del riu Llobregat. Departament de Territori i Sostenibilitat

Al Poblenou, en el marc del projecte 22@, s'està donant un procés de canvi d'usos i de renovació de l'edificació. Observatori del Paisatge

metres quadrats de sostre per a nous espais productius, habitatge social, equipaments i serveis tècnics. Actualment, les obres del projecte 22@ han estat executades quasi del tot i se suposa que gradualment s'aniran completant les actuacions previstes.

Al Pla de Barcelona hi arriben o en surten bona part de les infraestructures viàries principals de Catalunya, com ara l'A-2, l'AP-7, la C-16, la C-17, la C-31, la C-33 i la C-58. Requereixen una menció especial les rondes de Dalt i Litoral, que relliguen tots aquests vials i encerclen pràcticament quasi tot l'àmbit pròpiament barceloní del Pla de Barcelona; o les reformes de vies com la Diagonal o la mateixa Gran Via, i projectes ferroviaris com l'estació de la Sagrera, que han fet augmentar considerablement la incidència i importància del paisatge de les infraestructures viàries i ferroviàries.

Un factor que incideix de manera substancial en la percepció del paisatge, a diferència de la resta d'unitats de la Regió Metropolitana de Barcelona, és, pels seus importants efectes distorsionadors, el soroll. Tot que òbviament no és un fenomen recent a Barcelona, sinó que sempre ha acompanyat el fet quotidià de la ciutat, una sèrie de condicions caracteritzen Barcelona com una ciutat amb una especial complexitat acústica: una extensió de 100,4 km², una població de 1.605.602 habitants que genera una alta densitat (15.000 habitants per quilòmetre quadrat), un alt volum de trànsit (6 milions de desplaçaments diaris), una dimensió metropolitana, un clima benigne, una gran oferta d'activitats comercials, culturals i d'oci, un pol de turisme a escala europea i mundial, una important activitat industrial i de serveis, etc. Tot i això, en els darrers anys, a Barcelona com en d'altres grans ciutats europees, s'ha anat desenvolupant una creixent cultura del «confort acústic».

El fet de ser un territori gairebé totalment urbà fa que el seu procés de transformació sigui continu, especialment pel que fa als usos i a

la relació i compleció dels diferents àmbits urbans. Alguns projectes urbans de gran complexitat i abast, alguns dels quals aborden velles qüestions urbanes encara no resoltes, poden transformar profundament alguns sectors importants del Pla de Barcelona: la transformació –previsible però sense detalls pel que fa als continguts i usos– del gran espai als peus de les tres xemeneies de Sant Adrià del Besòs; la compleció de l'espai entorn de la nova estació del TAV de la Sagrera, que suposarà la transformació urbana al llarg del corredor ferroviari de la línia de França i on un gran parc urbà ha de permetre relligar la Sagrera i la Verneda, separats històricament pel ferrocarril; la tant esmentada però mai materialitzada modificació del Pla general metropolità a l'àmbit dels Tres Turons, que podria permetre desenvolupar el parc dels Tres Turons com a espai verd estratègic de la ciutat; la reactivació del fins ara aturat projecte de les setze portes de Collserola, que podria permetre millorar la connexió entre la ciutat i el Parc Natural de Collserola a través de setze corredors verds i diversos equipaments, afavorint una bona ordenació dels límits del Parc i fent valer els seus recursos naturals i paisatgístics; la connexió entre els dos traçats del Tram, que pot transformar el paisatge de la franja urbana que representa la diagonal; la resolució definitiva del gran espai de les Glòries; el projecte de desenvolupament de tot l'eix del Besòs, per completar urbanísticament i socialment el desenvolupament i lligam d'aquesta part, o la transformació del paisatge urbà arran de carrer que pot suposar l'extensió a altres parts de la ciutat del model de les superilles que s'està assajant al Poblenou.

No obstant aquests projectes i futures transformacions, un dels factors de transformació del paisatge urbà, especialment de la ciutat central, i que no és fruit de cap projecte urbanístic, és la pressió que exerceix actualment el turisme, una activitat amb una presència i intensitat que s'han accentuat en els darrers anys. Aquesta di-

Vista des de les tres xemeneies de Sant Adrià del Besòs. Aquesta és una de les zones de la unitat on està prevista una gran transformació en els propers anys. Observatori del Paisatge

nàmica està transformant profundament el paisatge social d'aquelles àrees on arriba massivament, fet que provoca no només la transformació de les activitats comercials i de serveis sinó també dels usos residencials, que passen a especialitzar-se per atendre la creixent demanda turística especialment en forma d'habitatges d'ús turístic. Molts dels entorns urbans que acullen aquest intens turisme estan esdevenint bàsicament espais de consum d'oci i comerç i de serveis orientats excessivament vers el turisme i provoquen la tematització de cada vegada més àrees de la ciutat: si el Gòtic va ser un dels primers àmbits a transformar-se, aquesta dinàmica s'ha estès a altres espais com el Born, el Raval, i comença a arribar a barris com el Poble Sec, Gràcia, Poble Nou, etc.

606

Expressió artística del paisatge

Amb Cervantes apareix per primera vegada a la literatura el paisatge del Pla de Barcelona, amb una ambientació de la platja de la Barceloneta i d'algun carrer de la ciutat a la primera part del Quixot. El paisatge del Pla de Barcelona no podria tenir un presentador millor. Curiosament, a més de la descripció que els fa, perfectament recognoscibles, són els únics llocs que apareixen citats pel seu nom real en aquesta obra.

Tot i que no té voluntat literària, hi ha una descripció magnífica, gairebé apassionada, del paisatge encara rural del Pla de Barcelona al *Diario de los viajes hechos en Cataluña* de Francisco de Zamora, cap al 1790 (vegeu l'apartat d'evolució històrica d'aquesta unitat). Els masos en plena activitat i les llacunes litorals a la vora dels rius on es practica assíduament la caça centren les seves vívides descripcions.

L'efervescència cultural que va viure la ciutat a partir de mitjans del segle XIX va fer que es multipliquessin les obres literàries, algunes de les quals es recreen en el paisatge barceloní, tot i que

sempre com a rerefons del retrat social, qüestió de màxim interès en una societat que canviava a gran velocitat. Un poema que va tenir molta influència en la percepció de l'entorn i que fou recitat pels escolars al llarg de decennis, va ser «Oda a Barcelona», de Verdaguer, escrit amb el seu característic llenguatge culte i ple de referències mitològiques.

«¿Veus a ponent estendre's un prat com d'esmeralda?
un altre Nil lo forma de ses arenes d'or,
a on, si t'estrejeja de Montjuïc la falda,
podrien eixamplar-se tes tendes i ton cor.»

(Verdaguer, 1883)

D'altra banda, la ciutat encara emmurallada va inspirar la paradigma *L'auca del senyor Esteve*, de Santiago Rusiñol, retrat canònic del botiguer barceloní. Aquesta Barcelona contrasta fortament amb els paisatges industrials dels suburbis i amb la burgesia puixant de les obres d'Ignasi Agustí, en especial *Mariona Rebull* i *El viudo Riús*, escrites a partir dels records de joventut.

Descrita en directe, la Barcelona que apareix a *Vida privada*, de Josep Maria de Segarra, gravita al voltant de l'Exposició Internacional de 1929 i també de les Rambles i el Raval. Uns anys més tard, el llavors comunista George Orwell va dedicar també a les Rambles algunes línies que van tenir una gran difusió.

Ja a finals del segle XX, els paisatges recreats per Manuel Vázquez Montalbán han tingut molta difusió i una certa influència en la manera d'entendre la ciutat, en especial les vistes de la casa del seu personatge Carvalho a Vallvidrera, així com les descripcions del barri Xino (el Raval). També l'obra de Juan Marsé *Últimas tardes con Teresa* recrea la dualitat barcelonina d'uns barris i una societat benestants i uns barris perifèrics de classe obrera.

Cal destacar igualment la coneguda i exquisida obra d'Eduardo Mendoza, *La ciudad de los prodigios*, on l'autor va descriure perfectament el paisatge de la Barcelona en el període entre les fires internacionals (1888 i 1929).

Quadre de Ramon Casas Corpus. Sortida de la processó de l'església de Santa Maria. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 2017. Foto: Claveras\Mérida\Sagristà

El paisatge dels suburbis va generar una sèrie d'obres interessants als anys seixanta, com *Donde la ciudad cambia su nombre*, de Francisco Candel, que es pot interpretar com una reivindicació del paisatge suburbial, i més recentment també ha inspirat l'obra de Javier Pérez Andújar.

En relació amb l'expressió plàstica, fins a mitjans del segle XIX la major part de les representacions dels paisatges de la plana són gravats que habitualment representen vistes des de Montjuïc, algunes d'elles de caràcter militar. La imatge es repeteix, amb una gran ciutat arrambada a la platja i al bell mig d'una gran extensió de camps ben treballats i esquitxats de masos. Com hem vist, aquest interès pel camp del Pla de Barcelona coincideix amb les descripcions de Zamora.

El segle XIX són molts els artistes que se senten atrets per valors no contemplats abans, en especial, els camps del voltant de la ciutat. Sobresortiren un grup de joves artistes, la colla del Safrà, formada per Nonell, Mir, Canals, Pichot, Vallmitjana i Adrià Gual. Es van dedicar a pintar especialment el paisatge de Sant Martí de Provençals, que en aquell moment era el municipi més industrial de la plana, però en el qual el paisatge rural es mantenia encara en tota la seva esplendor. Al quadre *Capvespre a Sant Martí de Provençals*, de Nonell (1872-1911), destaca la relació aparentment amable entre les fàbriques i els camps una tarda del final de l'hivern del 1896, així com la filera de plàtans, característics de la vora d'un camí, per protegir del sol.

Ramon Casas (1866-1932) va incloure els espais urbans en els seus quadres de temàtica social, com *La càrrega*, i ho va fer amb el mestratge que mostra aquest altre, *Garrot vil*, amb les cases groguenques i el rerefons de les xemeneies pròpies del barri del Paral·lel. També va plasmar l'ambient portuari.

No han faltat artistes dedicats a cercar l'ànima del paisatge urbà, fins i tot a llocs insospitats com els patis de l'Eixample, aquests espais del caos regular on cap una mica de tot. És el cas de l'oli del pintor montgatí Manel Bosch, *Pati de l'Eixample*.

En relació amb el cinema, diversos paisatges barcelonins han estat escenari de moltes pel·lícules; destaquen *Todo sobre mi madre* (1999) de Pedro Almodóvar, guardonada amb un Oscar, o la més recent *Vicky Cristina Barcelona* (2008) de Woody Allen, que ofereix una imatge particular de la ciutat. Una pel·lícula contemporània té la transformació del paisatge com a principal protagonista: *En construcción* (2001), de José Luís Guerín.

També té interès com a document històric la pel·lícula *Los Tarantos* (1963), de Francesc Rovira Beleta, que fou nominada als Oscar de 1963. La història de dos clans gitanos té com a escenari el barri de barraques del Somorrostro, al barri de Sant Martí, i el seu paisatge castigat i marginal pren protagonisme fins al punt de convertir-se en una mena d'objecte artístic de la modernitat. També la pel·lícula *Perros callejeros* (1977), precursora de l'anomenat «cinema quinquí», té com a escenari i protagonista els paisatges marginals i perifèrics de Barcelona.

Barri de Somorrostro, escenari de la pel·lícula Los Tarantos (1963), de Francesc Rovira Beleta

Pel que fa a l'expressió musical, no es poden trobar gaires obres inspirades directament pel paisatge del Pla de Barcelona, tot i que la producció musical ha estat molt elevada. Una excepció seria «Suburbis», peça per a piano de Frederic Mompou, el músic barceloní per excel·lència. Per la seva banda, Enric Morera va escriure el 1926 les seves *Cançons de carrer*, que reflecteixen detalls de la vida popular a la ciutat. Ja en la cançó popular hi ha exemples molt variats, des de l'evocació de les xemeneies del Poble Sec de Jaume Sisa al popular foxtrot «Qué bonita es Barcelona», de Manuel Moreno, que és la cançó dedicada a la ciutat que més versions ha tingut.

Valors en el paisatge

La principal referència paisatgística del Pla de Barcelona és l'eixample Cerdà, tant per la seva extensió com pel fet que ha creat un paisatge assumit com a propi, característic de la ciutat de Barcelona i perfectament recognoscible. El traçat de carrers quadrículat, amb illes aixamfranades amb patis interiors, constitueix una trama compacta on la pauta entre l'amplada dels carrers i l'alçària dels edificis és l'element principal. Aquest paisatge aprofita el rerefons de les muntanyes de Montjuïc o Collserola i del mar per fer un emmarcament característic per a cada carrer.

El centre històric de Barcelona es caracteritzava per la gran varietat de botigues especialitzades que justificaven, per si mateixes, el fet d'internar-se pels seus carrers carregats de referències històriques. Bona part d'aquestes botigues han desaparegut en els darrers anys i han estat substituïdes per establiments generalment lligats a la intensa activitat turística que es dona a la ciutat, cosa que, sens dubte n'ha desvirtuat l'essència, per bé que l'aspecte extern sigui el tradicional. Entre els espais més suggerents es poden citar, entre molts altres, els carrers de Petritxol, Portaferrissa, Alt de Sant Pere, Argenteria, Comerç o Tallers, les places del Pi o del Rei i, molt especialment, els entorns de les «dues catedrals», la de Barcelona i la de Santa Maria del Mar.

Les Rambles, per la seva banda, són el paisatge barceloní per excel·lència. Veritable icona de la ciutat, que pateix també un procés de banalització com a espai ciutadà però manté les relacions formals entre elements diversos, des dels quioscs a les façanes sovint acolorides, al record dels personatges més estrafolaris (ben presents encara en l'imaginari col·lectiu) així com la seva relació oberta amb el mar.

Alguns nuclis històrics del Pla de Barcelona mantenen encara valors paisatgístics interessants, amb carrers estrets vorejats de calsals d'una o dues plantes. Fins fa gairebé un parell de decennis, aquests paisatges eren, en bona mesura, decadents i poc valorats, però els projectes de revitalització els han convertit en espais atractius fins i tot per a inversors. Entre molts d'altres, es podria citar el Clot de la Mel, que es caracteritza per la profusió de totxana vista, rodeja l'antic mercat i es beneficia de la proximitat de diverses fàbriques transformades en parcs o recuperades, com la Farinera. El conjunt, carregat de referències de la primera industrialització, resulta molt suggeridor. Els centres de Sant Andreu i Sants són altres exemples molt interessants.

Diversos eixamples menors tenen un interès particular, com el de Gràcia, gràcies a la successió de carrers estrets i blocs de més de cinc plantes amenitzats per un rosari de petites places, sovint definides per edificis molt uniformes. Un altre paisatge atractiu d'eixample menor és el de Badalona, i en especial, el seu carrer del Mar, sens dubte un dels millors paisatges urbans del municipi.

608

Com a culminació del procés de revaloració del passat industrial, està apareixent al Poblenou un paisatge d'edificis nous, volgudament relacionats amb referències industrials; hi són particularment nombroses les xemeneies que testimonien el passat industrial d'aquesta zona de la ciutat.

Els polígons residencials, i en especial els que ocupen terrenys planers al nord-est, han creat un espai urbà molt diferenciat dels anteriors, que es caracteritza per l'amplitud de les perspectives i per la gran quantitat d'espai lliure. Destaca en particular el barri del

El barri Gòtic de Barcelona és la part més antiga de la ciutat i té nombrosos espais i edificis amb un elevat interès històric i identitari com la catedral de Barcelona. Turisme de Barcelona

Besòs per la riquesa dels espais públics, i en especial de la rambla central Alfons el Magnànim, per la intensa vida urbana que conté.

També cal mencionar el Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes, situat al límit nord, separat de Collserola per la ronda de dalt, en el vessant sud-est de Sant Pere Màrtir i fundat el 1327. És un dels convents més ben conservats i de major valor històric i arquitectònic de Catalunya. El 1931 va ser declarat monument historicoartístic i actualment la major part del monestir ha esdevingut un museu.

La façana marítima manté avui dia el valor d'alguns espais tradicionals, a la vegada que presumeix d'uns valors de creació recent. Entre els tradicionals destaquen el Portal de la Pau, que obre les Rambles; el passeig de Colom, que fou l'aparador de la puixant indústria naviliera local; o bé la façana de la Barceloneta, valuosa per la seva regularitat, tot i que hagi perdut la relació íntima que mantenia amb el port, així com el passeig marítim de Badalona.

Entre els paisatges de nova creació, el valor principal se centra en unes àmplies perspectives emmarcades per diversos edificis característics. La Vila Olímpica ofereix, a més, una recreació actual dels paisatges de l'Eixample amb una imatge de conjunt unitària reforçada per la regularitat de la totxana vista.

El parc fluvial del riu Besòs és un espai verd de 115 hectàrees entre les ciutats de Barcelona, Santa Coloma de Gramanet, Sant Adrià de Besòs i Montcada i Reixac. En els darrers anys s'ha convertit en un espai d'oci molt apreciat per la ciutadania.

No hi ha paisatges pròpiament rurals d'interès al Pla de Barcelona, però sí alguns testimonis, com l'antiga parròquia barroca de Sant Martí de Provençals, que manté un entorn íntim, fins i tot una petita horta, amb un sorprenent fons de blocs de quinze plantes. També han sobreviscut algunes masies aïllades, particularment al sector meridional del Pla. D'altra banda, amb relació als paisatges rurals, també cal destacar l'existència de diverses fonts i mines d'aigua als turons que actualment estan inserits a dins de la trama urbana com a espais verds. Es pot mencionar la font d'en Fargues i la font del «Cuento», a l'actual Parc del Guinardó. La primera, la font d'en Fargues, que dona nom al barri, és especialment rellevant per la seva adequació a principis del segle xx, amb la creació d'un quiosc modernista i altres elements al voltant de la font, que va esdevenir un lloc molt concorregut com a berenador o àrea de picnic i on també se'n comercialitzava l'aigua per vendre-la a la ciutat. Aquest espai actualment presenta un estat de conservació deficient i està pendent que l'Ajuntament de Barcelona el restauri. En relació amb la font del «Cuento», on hi havia un berenador, també va representar una font molt popular al districte d'Horta-Guinardó. Aquestes dues fonts, amb un important valor social, històric, simbòlic i estètic a nivell local, formen part de les rutes històriques impulsades per l'Ajuntament de Barcelona i que pretenen aprofundir en els valors històrics dels barris de la ciutat.

També cal destacar els fons escènics i les fites que esdevenen els punts de referència del Pla de Barcelona, ja que són vistos per una gran quantitat de persones i representen una part de l'imaginari col·lectiu de la població. Entre aquests, destaca principalment Collserola, amb les fites del Tibidabo i la torre de telecomunicacions. A l'altra banda, la muntanya de Montjuïc, amb el palau Nacional (seu

El perfil de les tres xemeneies de l'antiga central tèrmica del Besòs és un punt de referència per a la població local. Observatori del Paisatge

del MNAC), també esdevé un fons escènic clarament reconegut. Entre les fites urbanes en destaquen d'històriques, com la Sagrada Família, la catedral de Barcelona, Santa Maria del Mar o la torre de les aigües del Besòs, i d'altres més recents que també esdevenen referències per a la població, com les tres xemeneies de la central tèrmica de Sant Adrià del Besòs, la torre Agbar, la torre del Banc Sabadell, la torre Colom, les dues torres que remarquen la façana marítima (torre Mapfre i hotel Arts), l'hotel Vela o els blocs de pisos de Ciutat Meridiana.

En relació amb els valors productius, cal destacar l'estació de Barcelona Sants, la futura estació de Barcelona Sagrera i el port de Barcelona. Tots aquests espais són portes d'entrada a la ciutat i la imatge percebuda pels passatgers incideix indirectament en l'economia. El recinte firal de Montjuïc pel que fa a les relacions comercials i el paisatge urbà de Barcelona pel seu interès turístic són altres espais amb rellevància econòmica que cal tenir en compte.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El Pla de Barcelona és el pol d'origen i final de molts dels recorreguts motoritzats del territori. Cal destacar les vies més recents de connexió perimetral, que estan traçades en el cosit entre el Pla de Barcelona i Collserola pel nord (ronda de Dalt) i el front litoral pel

sud (ronda Litoral). Aquests recorreguts permeten gaudir, encara que de manera fraccionada, de vistes excepcionals de la transició entre la muntanya i les zones antropitzades al nord, i de panoràmiques del port i els fronts marítics al sud.

També són importants els recorreguts d'entrada i travessia de la ciutat, com són la Gran Via (C-31, des de l'Hospitalet –porta Europa– fins a l'extrem oriental de Badalona), l'avinguda Diagonal (des de la connexió amb la ronda de Dalt fins al Fòrum) o l'avinguda Meridiana (d'accés pel nord i des de Girona).

En una escala més pròxima cal fer esment dels recorreguts rodats més freqüentats dins la ciutat de Barcelona, que són, entre d'altres, el carrer d'Aragó o el carrer de València en sentit longitudinal, i el carrer de Balmes o el carrer de Muntaner de muntanya a mar.

Aquest àmbit té una enorme extensió i una gran continuïtat entre el nucli i la perifèria. Quasi a Collserola hi ha l'itinerari a peu de Sant Pere Màrtir a Roquetes (itinerari a peu 9), que ressegueix el vessant sud de Collserola (tram per la carretera de les Aigües) i permet visualitzar els límits del territori. Ja dins d'aquest són molts i diversos els recorreguts a peu que permeten contemplar el paisatge urbà del Pla de Barcelona.

Es proposen tres rutes urbanes com a mostra de la gran diversitat d'itineraris que permeten recórrer bona part dels aspectes tipològics i visuals més rellevants de la conurbació de Barcelona. En

primer lloc, l'itinerari Gaudí de Barcelona (itinerari a peu 74), que parteix del Park Güell, creua l'antiga vila de Gràcia, quan entra a l'Eixample es desvia per acostar-se a la Sagrada Família, una de les fites visuals i culturals més importants de la ciutat, posteriorment recupera de nou el passeig de Gràcia i acaba passant per la Rambla fins arribar al palau Güell.

El segon itinerari que es proposa recorre el front marítim de la ciutat (itinerari a peu 73). Comença a la zona del Fòrum, segueix pel passeig marítim del Bogatell fins al port Olímpic i mostra les transformacions urbanístiques que s'han desenvolupat a la ciutat arran d'esdeveniments com el Fòrum de les Cultures o els Jocs Olímpics. Més endavant enllaça amb el passeig Marítim de la Barceloneta i acaba al port Vell de Barcelona.

Finalment, l'itinerari per Ciutat Vella (itinerari a peu 72) fa un recorregut pels paisatges més històrics de Barcelona. Parteix de la plaça d'Espanya, puja al palau Nacional (MNAC), des d'on es pot observar una gran panoràmica de Barcelona, i segueix per Montjuïc fins arribar al port Vell. Seguidament creua el Raval i el barri Gòtic de Barcelona i acaba al parc de la Ciutadella.

D'altra banda, els miradors o punts de gaudi més interessants es troben a diversos indrets de la muntanya de Montjuïc, als turons del barri del Carmel i a determinats edificis alts accessibles al públic. De Montjuïc cal destacar la vista del port des de l'anomenat «mirador de l'Alcalde», o la consagrada imatge de la ciutat densa que es té des de les piscines Picornell, així com les extenses panoràmiques que ofereix el castell de Montjuïc o les panoràmiques des del palau Nacional (Museu Nacional d'Art de Catalunya).

Al barri del Carmel, edificat sobre els contraforts de Collserola i, per tant, amb una certa elevació respecte de la resta de la ciutat, destaquen els diferents turons que permeten bones panoràmiques sobre el conjunt de Barcelona. És el cas del turó del Carmel, el turó de la Peira, el turó del Tibidabo i el turó de la Rovira, així com del Park Güell.

L'Aeri del Port, també conegut com a el Telefèric del Port de Barcelona, permet contemplar una gran panoràmica de la ciutat. Espai d'imatge / Turisme de Barcelona

D'entre els edificis alts destaca la Sagrada Família, ja que algunes de les torres estan obertes al públic i permeten una visió única de l'eixample Cerdà. Igualment, les torres del telefèric, al port de Barcelona, ofereixen una de les vistes més clàssiques sobre el port, Ciutat Vella i el peculiar paisatge del barri de la Barceloneta.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Tendència a la transformació i la densificació d'alguns barris que desvirtua, en alguns casos, la identitat i el caràcter del paisatge.
- Tendència a dinamitzar i fer valer en excés les activitats i els monuments de la ciutat, sovint sotmesos a sobrefreqüentació.
- Dificultat d'equilibrar el manteniment dels espais més valorats de la ciutat, tant pels ciutadans com pels turistes, amb el manteniment d'altres espais i barris, que presenten certa deixadesa i marginalitat.
- La poca qualitat del paisatge en els accessos a la ciutat de Barcelona (principalment l'accés per Montcada i per l'eix del Llobregat).

Amenaces

- El risc de banalització del paisatge, principalment als límits, per causa de la proliferació d'edificacions i activitats amb una integració en el paisatge escassa o nul·la.

Fortaleses

- L'existència de l'Institut del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida des de 1997 és la mostra d'una especial sensibilitat relacionada amb la gestió del paisatge urbà de Barcelona, i permet mantenir-ne i millorar-ne la qualitat.
- Existència d'una imatge del paisatge urbà molt ben establerta i socialment molt valorada, que n'afavoreix el manteniment i la cura.
- Un patrimoni urbanístic i arquitectònic molt remarcable, amb un important nombre d'elements considerats patrimoni de la humanitat per la UNESCO.

Oportunitats

- L'existència d'un gran nombre de parcs públics o jardins i la proximitat d'un espai natural com Collserola, pot permetre crear una xarxa d'itineraris urbans que els relliguin, diversificant així l'oferta de gaudi del paisatge urbà, basada principalment en els elements patrimonials.
- La rehabilitació i la transformació d'alguns espais urbans que s'estan duent a terme en alguns barris, poden suposar l'oportunitat de crear espais urbans de qualitat, tant pel que fa als espais

públics com pel que fa a la millora de les façanes urbanes i a la restauració d'elements patrimonials d'interès.

- La transformació contínua d'un espai urbà tan gran esdevé una oportunitat per generar nous referents identitaris per a la població.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. El Pla de Barcelona també forma part del paisatge d'atenció especial del Congost de Montcada. Als criteris i accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 4 del bloc 4).

- OQP1.** Unes ciutats de Barcelona, Badalona, Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià del Besòs, Esplugues de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat, Cornellà de Llobregat, Sant Joan Despí i Sant Just Desvern, compactes, amb un creixement i uns límits urbans ordenats i amb complexitat d'usos.
- OQP2.** Una xarxa de zones verdes i parcs públics del Pla de Barcelona conservada, millorada i ben comunicada amb Collserola.
- OQP3.** Una façana marítima que mantingui el seu valor escènic i que faci valer la seva funció com a espai públic urbà.
- OQP4.** Un patrimoni històric preservat i valorat com a singularitat definidora de la unitat i de la resta del territori.
- OQP5.** Un paisatge del riu Besòs ben restaurat i que compagini la seva funció ecològica amb l'ús i el gaudi de la població.
- OQP6.** Unes àrees especialitzades d'ús industrial, logístic, comercial, d'oci o d'altres usos terciaris ordenades i ben inserides en un espai eminentment urbà.
- OQP7.** Unes infraestructures viàries d'accés a la ciutat de Barcelona (A-2, B-10, B-20, B-23, C-17, C-31, C-32 i C-58) ordenades i amb uns entorns amb qualitat paisatgística.
- OQP8.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges urbans.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística dels nous polígons industrials, de serveis o logístics, i de les ampliacions dels existents. Aquests estudis posaran un èmfasi especial amb la singularitat del paisatge metropolità, on els límits de l'espai urbà i l'industrial sovint són difusos.

- Mantenir i preservar la vàlua social dels parcs i jardins com a dinamitzadors de les sinergies entre ciutat i espai obert. Cal alhora optimitzar les connexions entre els diversos parcs i jardins urbans.
- Fomentar una ordenació i un disseny dels parcs i jardins públics adequats, que evitin crear espais descontextualitzats de l'entorn.
- Vetllar pel manteniment i la bona gestió dels horts urbans. Cal garantir que els horts estiguin ben inserits al lloc, que els materials de tanques, casetes i instal·lacions siguin respectuosos amb els elements del medi i coherents amb els valors paisatgístics del seu l'entorn, i que l'activitat productiva dirigida a l'autoconsum pugui coexistir amb activitats de caràcter social, lúdic o educatiu. Poden contribuir a una adequada ordenació paisatgística les indicacions de la *Guia d'integració paisatgística d'hortos urbans i periurbans* editada per l'antiga Direcció General d'Arquitectura i Paisatge de l'actual Departament de Territori i Sostenibilitat.
- Promoure programes de coneixement dels paisatges més desconeguts o poc valorats per la població.
- Millorar paisatgísticament les parcel·les abandonades o no edificades de l'interior de les ciutats i, sobretot, de l'entorn dels accessos.
- Endegar estratègies de promoció dels valors identitaris de cadascun dels barris de la ciutat de Barcelona.
- Cuidar els espais de transició entre els diferents barris de la ciutat, especialment entre els que tenen un caràcter urbà marcadament diferent (alçàries, tipologies constructives, amplades de carrers, espais públics, etc.). Reorientar, si és necessari, operacions urbanístiques que desfigurin aquests límits.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Evitar tant com es pugui la publicitat en aquells indrets en què dificulti o impedeixi la contemplació d'edificis, elements o conjunts monumentals o perspectives paisatgístiques destacades des dels espais públics. Minimitzar la presència de publicitat en els parcs i jardins públics.
- Vetllar pel manteniment de la unitat de composició arquitectònica de les façanes. Les baranes, persianes i tendals d'una mateixa construcció han de mantenir l'homogeneïtat prevista en el projecte constructiu o acordada posteriorment entre tots els agents implicats. L'exigència d'homogeneïtat fa referència al disseny, el material, les textures i els colors.
- Promoure la substitució o el trasllat de conductes o instal·lacions que perjudiquin la imatge de les façanes per la seva situació o manca de manteniment o endreça, com per exemple cables de subministrament de serveis (telèfon, enllumenat, gas, etc.).
- Els projectes d'enderroc, d'obra nova, de remodelació i/o urbanització que deixin a la vista de manera permanent una paret mitgera pròpia o aliena han d'incloure un estudi d'impacte visual i mesures correctores per a la seva integració en el paisatge urbà.

- Fomentar tant com sigui possible la recuperació dels patis d'illa interiors de l'Eixample de Barcelona.
- Fomentar el soterrament, en la mesura que sigui possible, de les infraestructures elèctriques, que contribueixen a la percepció de desordre en els accessos a la ciutat de Barcelona.
- Emprendre les iniciatives necessàries per ordenar, redistribuir i, si escau, eliminar, coordinadament amb els ajuntaments i altres organismes competents, els rètols publicitaris dels accessos a la ciutat de Barcelona i les estructures de suport fora d'ús, ja que contribueixen a la pèrdua de qualitat estètica dels accessos a la ciutat, un dels espais quotidianament més freqüentats de la Regió Metropolitana de Barcelona.
- Considerar la presència del riu Besòs com a factor important de l'ordenació dels nuclis de Sant Adrià de Besòs, Barcelona i Santa Coloma de Gramenet, en el sentit de justificar espais de transició de qualitat entre el front edificat i la ribera. En aquest espai de transició s'haurien de localitzar de manera preferent els sòls de cessió per a espais lliures. Cal tractar acuradament, en el marc del planejament urbanístic, els fronts urbans fluvials per tal de destacar-ne el caràcter i potenciar-ne el valor paisatgístic, així com establir mesures per recuperar la coherència formal d'aquells fronts fluvials que l'hagin perduda a causa de la volumetria dels edificis o de la baixa qualitat de l'arquitectura.
- La façana marítima de la ciutat de Barcelona conté valors arquitectònics, urbanístics, socials i culturals que li donen un caràcter singular. Cal mantenir aquests valors, tenint present el caràcter dinàmic d'un espai urbà com aquest, però sense que això impliqui perdre elements identitaris i, sobretot, el seu marcat ús social.
- Mantenir les referències visuals de Collserola des dels principals carrers de la ciutat, impedint que qualsevol nou element en distorsioni el fons escènic definit per les fites del Tibidabo i la torre de Collserola.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors urbans, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors del turó de la Peira, el Carmel, el turó de la Rovira, el Park Güell, el castell de Montjuïc, Torre Baró i el Besòs; els itineraris paisatgístics a peu de Barcelona-Collserola, l'itinerari de Ciutat Vella de Barcelona, l'itinerari Gaudí de Barcelona i l'itinerari del front marítim de Barcelona, i els itineraris rodats de Sant Climent – Sant Joan Despí i Barcelona – Sant Cugat.
- Revalorar els traçats històrics oblidats que creuaven antigament la ciutat i dels quals encara queda algun vestigi físic o toponímic. Es tracta d'antics camins, traces de canals i antics cursos d'aigua, com per exemple el rec comtal. Integrar aquests nous traçats en els circuits turístics de la ciutat.

22. Baix Maresme

Comarca:
Barcelonès i Maresme.

Superfície:
12.184 ha.

Municipis:
Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Badalona, Montgat, Tiana, Alella, Teià, Vallromanes, el Masnou, Premià de Dalt, Premià de Mar, Vilassar de Dalt, Vilassar de Mar, Cabrils, Òrrius, Argentona, Cabrera de Mar, Mataró, Sant Andreu de Llavaneres, Sant Vicenç de Montalt, Caldes d'Estrac i Arenys de Munt.

614

La N-II (itinerari motoritzat 90) permet observar el paisatge litoral des de Mataró fins a Sant Pol de Mar, ja a la unitat Alt Maresme. Departament de Territori i Sostenibilitat

Trets distintius

- Relleu més o menys planer de l'andana litoral i suaument ondulat del peu de mont o samontà de la Serra de Marina, limitat pels relleus més abruptes de la Serralada Litoral.
- Predomini dels teixits urbans i infraestructures de comunicació en detriment dels espais forestals, bàsicament pinedes de pi pinyer i brolles, i de l'agrícola, on destaca l'espai de les Cinc Sènies, entre Mataró i Llavaneres.
- Dualitat de la xarxa hidrogràfica i de comunicacions, que es palesa amb la circulació preferent pel fons de les rieres (canalitzades o no) i l'existència de carrers riera descoberts dins la trama urbana dels nuclis, que sovint estructuraven els mateixos nuclis.
- A Alella i a Teià, en terrenys de costers, hi ha la major part de vinyes corresponents a la DO Alella, que donen força caràcter al paisatge i un tret identitari molt marcat. En diversos indrets de la façana litoral hi ha conreus d'horta, en part sota hivernacles, així com de flor ornamental (sobretot a Vilassar, Cabriels i Mataró).
- Patró d'implantació dels nuclis urbans característic; estan aparellats mar-muntanya seguint els eixos de les rieres principals i arrecerats dels vents més freds del nord.
- Façana litoral ocupada pel traçat de la línia de tren Barcelona-Mataró-Maçanet, per l'N-II i per diversos ports esportius, que dificulten l'accés i la relació entre els nuclis i les platges.
- Ric patrimoni històric i arquitectònic vinculat als assentaments ibèrics, romans i medievals, tant en els nuclis com en els espais agrícoles i forestals, com les cabanes del neolític antic de Can Xammar a Mataró o les torres de guaita i defensa, majoritàriament del segle XVI, que es conserven annexes a masies o esglésies.
- Ric patrimoni arquitectònic modern, del segle XX, vinculat amb les torres o cases pal·ladianes dels «indianos» i amb les cases de poble amb patis interiors propis dels nuclis costaners.

Mirador

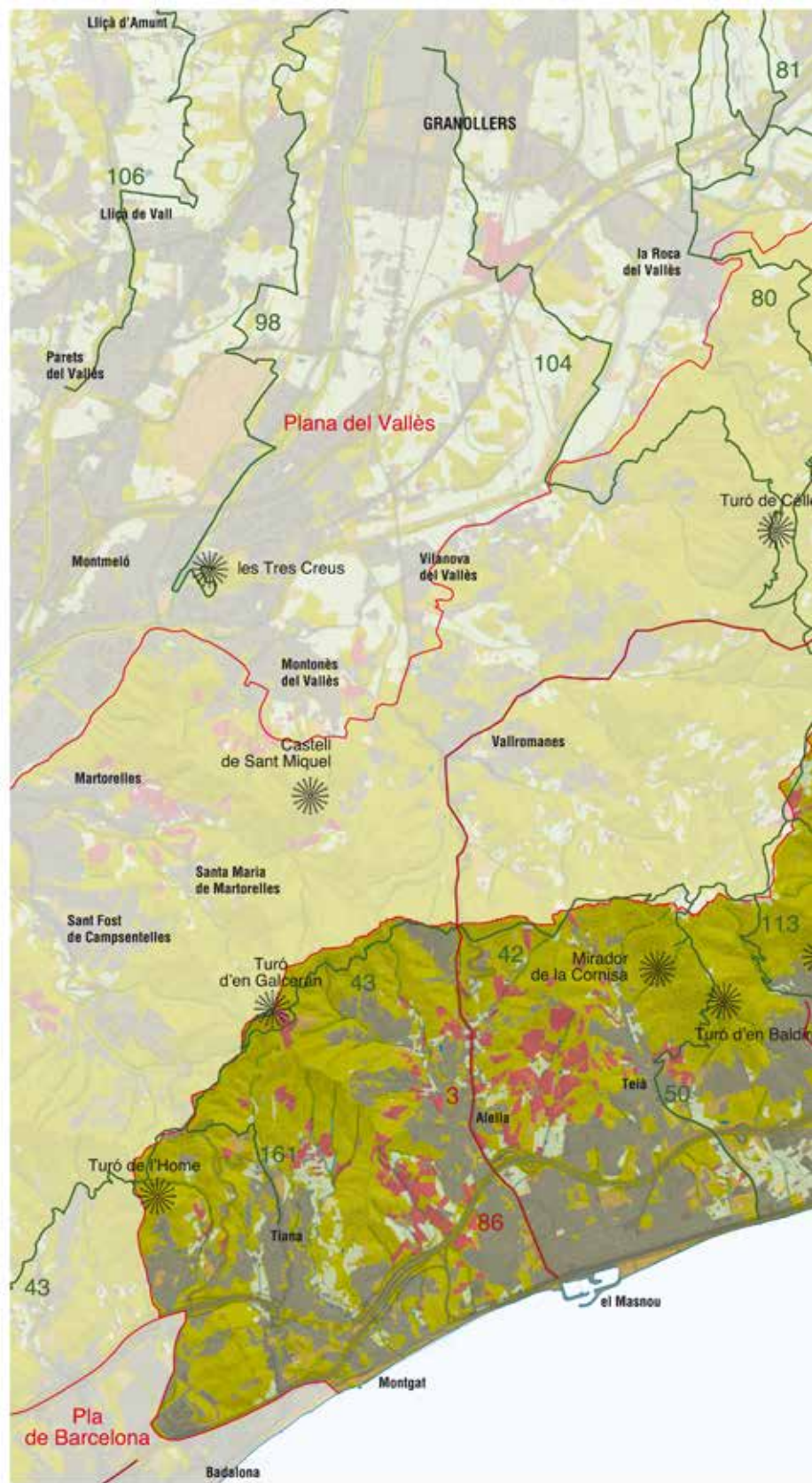
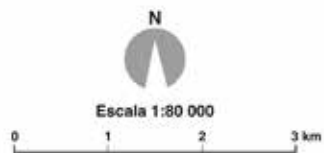
— Itinerari motoritzat

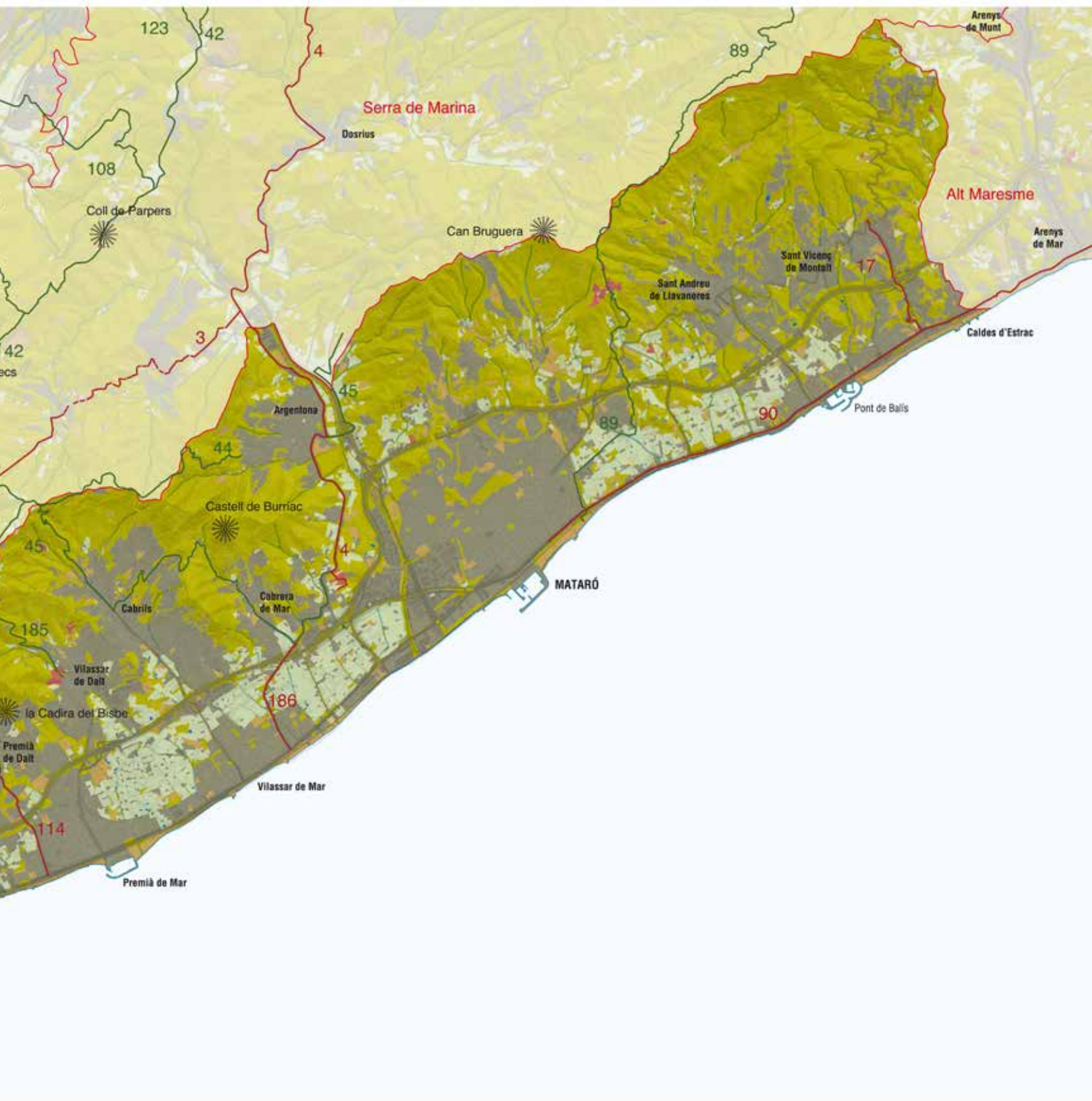
- 3 Alella - Riera d'Argentona
- 4 Argentona - Dosrius - el Corredor
- 17 Caldes d'Estrac - Sant Vicenç de Montalt
- 86 el Masnou - Alella
- 90 Mataró - Sant Pol de Mar
- 114 Premià de Mar - Premià de Dalt
- 186 Vilassar de Mar - Cabrera de Mar

— Itinerari no motoritzat

- 42 Coll de Can Bordoï - Coll de Font de Cera
- 43 Coll de Font de Cera - Montcada i Reixac
- 44 Coll de Porc - Argentona
- 45 Coll de Porc - Can Castells
- 50 el Masnou - Sant Mateu
- 89 Mataró - Montnegre
- 113 Premià de Dalt - Sant Mateu
- 161 Tiana - Coll de Montalegre
- 185 Vilassar de Mar - Turó de Pedrells

616

Elements naturals del paisatge

El clima del Baix Maresme és de caràcter mediterrani litoral, amb una temperatura mitjana anual de 16,1 °C a Mataró. Les precipitacions oscil·len entre els 600 i els 700 mm anuals, amb un lleuger augment en sentit oest-est i amb un règim molt irregular segons l'any. Són destacables les pluges intenses i de curta durada que s'inicien ja a mitjans d'estiu i es poden produir fins avançada la tardor, per la proximitat de la Serralada Litoral, i que originen fortes torrentades amb una gran capacitat erosiva i un elevat risc per als béns materials i humans. La humitat relativa és elevada tot l'any, per l'efecte marítim i l'arrecerament en relació amb els vents de ponent i del nord-oest, tret de l'hivern. La marinada és palesa especialment a l'estiu, refrescant l'ambient i aportant humitat. En general, hi ha un clima força agradable, amb estius secs però no excessivament calorosos, hiverns temperats per l'arrecerament dels vents del nord i tardors i primaveres plujoses.

La plana i els pendissos del Baix Maresme estan formats per l'erosió dels relleus de la Serra de Marina i per alguns contraforts d'aquesta mateixa serra, constituïda per granitoides. En aquest àmbit es poden distingir tres grans unitats de relleu; d'una banda, els pendents a migdia sota el carener de la Serra de Marina, força abruptes i generalment poc consolidats, situats per sota de la cota 500 m. Sovint apareix un primer nivell o plataforma d'erosió a mig vessant, entre els 200 i els 300 m d'altitud, on se situen els primers establiments humans (poblats ibers, assentaments de l'edat del bronze, així com algunes viles romanes i altres assentaments altmedievals). Per sota hi ha una segona plataforma d'erosió molt més evident, on se situen els poblaments d'origen medieval (viles de dalt o d'amunt) i, més avall, el pendent davalla molt atenuat vers l'andana litoral, d'origen clarament al·luvial i afaiçonada també pel transport dels corrents marins litorals, on se situen els assentaments més recents. És destacable l'extensió que ateny la plana costanera entre Premià de Mar i Mataró, que supera els 3 km terra endins en diversos punts.

Pel que fa als materials geològics, dominen àmpliament els afloraments de roques hercinianes (tonalites, granodiorites i granits), generalment poc cohesionats i que originen unes formes d'erosió característiques. Són destacables, per la seva presència al territori, els leucogranits, que per la seva major resistència a l'erosió originen alguns dels relleus prominents de l'àmbit, com ara el turó de Burriac, el Montcabrer i el turó de l'Infern, entre d'altres. Puntualment, a la zona de Montgat es donen afloraments mesozoics, de gresos i calcàries, aprofitats antigament per diversos forns de calç. Recentment han estat afectats per les infraestructures, de manera que estan força alterats.

La xarxa hidrogràfica està molt condicionada pel relleu i la geologia de la Serra de Marina, de manera que hi ha nombroses rieres independents, de curt recorregut i reduïda conca de drenatge, que davallen en fort pendent o bé encaixades fins assolir la plana litoral. Les rieres davallen perpendicularment al carener litoral, seguint sovint línies de falla, i solen recollir petits afluents o tàlvegs (punts d'inflexió), generalment en forma arborescent. Tant per la conca

Riera d'Alella, prop del Masnou. Les rieres de la unitat davallen de muntanya cap a mar i només s'omplen quan hi ha precipitacions. Enric

reduïda com pel caràcter molt permeable del substrat sauló i per les precipitacions irregulars i generalment de forta intensitat, les rieres són totalment discontinües. La riera d'Argentona és l'única que té una certa entitat. Tanmateix, nombroses rieres tenen amplades considerables (Alella, Teià, Cabrils, Sant Simó, Llaveneres, Caldetes, etc.), tant per l'erosionabilitat dels materials sorrencs com per la força de les avingudes causades per la intensitat de les precipitacions i el fort desnivell dels cursos hídrics. També són destacables els aprofitaments de les mines d'aigua, que sostreuen cabals de les rieres i els condueixen, per galeries semisoterrades, fins a grans basses d'acumulació, que antigament aprovisionaven els conreus de reg i actualment serveixen sobretot per a piscines i altres usos residencials, per exemple a Alella.

En relació amb la vegetació, predominen els boscos de pi pinyer (*Pinus pinea*) i les brolles o matollars termòfils (garriga amb estepes, brolla d'estepes i bruc boal, brolla d'albada, etc.) o bé prats secs com el llistonar o els prats sabanoïdes d'albellatge (*Hyparrhenietum hirtum-pubescentis*), mentre que l'alzina (*Quercus ilex*), que constitueix la vegetació potencial de la unitat, recupera a poc a poc espais, sobretot al llarg de fondalades i espais més arrecerats o orientats a llevant. La vegetació de ribera és quasi inexistent, en part per les condicions del territori i també perquè s'ha malmès. Tanmateix, hi ha algun petit fragment testimonial d'albereda amb vinca (*Vinca-Populetum albae*) i d'allocar (*Vinca-Viticetum*), ambdós hàbitats d'interès comunitari.

Evolució històrica del paisatge

En els terrenys més abruptes de la perifèria de l'àmbit s'han trobat restes superficials, generalment associades a petits abrics, que demostren la implantació humana anterior al neolític i també de l'edat del ferro i del bronze. Es calcula que en l'eneolític o calcolític els assentaments es van traslladar de la plana vers la muntanya, de ben segur per motius defensius. Pel que fa al període ibèric, aquest àmbit, i tota la Serra de Marina, són especialment rics en

jaciments, que inclouen assentaments ben consolidats o *oppidum*, fortificats, com és el cas del poblat ibèric de Burriac, a Cabrera de Mar, i el de la Cadira del Bisbe, a Premià de Dalt, entre d'altres. El fet, ben demostrat per la troballa de premses i sitges de gra, que aquests pobles tenien com a conreu principal el cereal i la vinya ja implica una transformació ben antiga del paisatge primigèniament forestal del solell de la Serra de Marina al Baix Maresme.

Vers el segle I es va produir la irrupció romana, sense un trencament clar amb l'esquema preexistent, i es va traçar la primera via de comunicació que solca el Maresme de punta a punta. També es van construir nombroses vil·les, així com embarcadors (Masnou, Vilassar, Mataró) per exportar el vi i el tèxtil. Durant la dominació romana, els assentaments van créixer i davallar vers el mig vessant i l'andana litoral, com és el cas de Mataró (Iluro) i, ja en el límit oest de l'àmbit, Badalona (Baetulo). També aleshores se situa l'origen de diversos dels assentaments de dalt o dels pobles del samontà de la Serra de Marina com ara Vilassar (Azari), Premià (Praemiliano) i Teià (Taiano), a més de nombroses *villae* o finques amb grans mansions. També és destacable d'aquest període l'articulació del territori mitjançant la Via Augusta, paral·lela a l'actual N-II, que constituïa un brançal de la via principal que resseguia la plana del Vallès, així com l'obertura de la Via Sèrgia (de Mataró al Vallès pel coll de Parpers), el camí de Collsacreu i el camí de Vallromanes, que posteriorment han esdevingut les principals vies asfaltades de connexió de la comarca.

Possiblement, la intensificació agrícola de l'època romana va accentuar el procés d'erosió dels vessants causat per la intensa plantació de vinya i l'escàs recobriment del sòl d'aquest conreu, fet que, d'una banda, hauria estat un útil element eixamplador i fertilitzador de l'andana litoral i que, d'altra banda, va causar un empobriment del vessant solell de la Serra de Marina per la pèrdua del sòl fèrtil.

Durant el trànsit del món romà a l'edat mitjana va produir una crisi de la vida urbana que va afectar greument Iluro o Mataró (s. v-vi),

CASTILLO DE VILASSAR.

Gravat del castell de Vilassar (Vilassar de Dalt) fet per Vicente Urrabieta l'any 1857. No es coneix la data de construcció del castell però podria ser del segle XII o XIII

per bé que van perviure un bon nombre de vil·les romanes i se'n van bastir de noves durant el període visigòtic.

Durant els segles X i XI es va retornar a l'esquema del poblament humà situat a mig vessant de la Serra de Marina i es van bastir nombroses ermites i castells. Simultàniament, van aparèixer les primeres parròquies (Mataró, Premià, Alella, Vilassar, Teià, etc.), les quals tenien llurs demarcacions de muntanya a mar, seguint la direcció de les rieres i torrents, origen dels límits municipals. Aquestes parròquies, amb llur sagrera o zona de trenta passes al voltant de l'església que es considera zona pacificada, van ser clau de cara a l'establiment dels primers burgs o embrions de nuclis urbans, en un moment de més bonança. Així, devers els segles XII-XIV, l'estructura del territori es basava en una munió de masos agrícoles amb petites explotacions de subsistència associades i aglutinades per un petit nucli a redós de l'església parroquial.

Pel que fa al paisatge rural, malgrat que els conreus fossin similars als que s'han conservat fins als nostres dies, la seva estructura i el paisatge havien de ser ben diferents. Així, segons relata l'historiador Joan Oliver i Bruy les vinyes estaven probablement en claranes fetes al bosc, o bé intercalades amb cereal o altres conreus herbacis.

«Les vinyes medievals no eren com les vinyes actuals, ordenades en fileres de ceps. Al contrari, [...] la vinya compartia espai amb els arbustos i els arbres [...] formada sovint per parres que podien pujar per les branques [...]. La vinya, en realitat, s'assemblava més a una garriga sumptuosa.» (Joan Oliver Bruy, 2003).

Pel que fa a la plana litoral, els aiguamolls que havien existit i que estan documentats a partir de la baixa edat mitjana haurien desaparegut entre els segles X i XIV, fruit del procés de colonització agrícola d'aquest espai. Paral·lelament van prendre importància, en el mateix període, les rescloses i derivacions d'aigua.

Les ribes fluvials, tant el llit menor com el major, es plantaven amb àlbers i lledoners per tal d'afermar-ne els marges, i segons consta en documentació de la parròquia de la Cisa (1190 dC), com a mesura per compensar la força presumptament creixent de les avingudes.

A l'inici de l'edat moderna, amb una demografia aparentment estancada, es mantingué l'estructura prèvia de l'espai rústic, per bé que la vinya havia augmentat i destacava pel seu paper clau en l'exportació i els beneficis que estarien a la base de la construcció de grans cases pairals. Durant el segle XVI, a causa dels freqüents atacs pirates, es van fortificar molts masos, algunes esglésies (Mataró) i es van construir força torres de guaita circulars prop de la costa, fins al punt que es va arribar a conèixer la costa del Maresme com «la costa torrejada». Durant els segles XVII i XVIII es va reforçar la capitalitat de Mataró, que atreïa força comerciants i artesans pels baixos tributs que es pagaven en relació amb Barcelona i per tenir el casc urbà emmurallat, i se'n va duplicar la població. Francisco de Zamora esmentava els nous barris de mar (Vilassar, Montgat, Ocata, Masnou i Premià de Mar), que situa a mitjans del segle XVIII.

Zamora descriu també l'espai agrícola que, malgrat mantenir el predomini de la vinya i el cereal, estava experimentant, a les darreries del segle XVIII, una transformació important. Destaca l'extensió de les hortes i el reg en general a partir de mines o pous, que van crear un nou paisatge de camps anivellats amb conduccions d'aigua i basses, on es conreaven pèsols primerencs, verdures diverses i tarongers. Sembla també que durant aquest període es va estendre la plantació de garrofers en detriment de l'olivera. Vilassar de Dalt va esdevenir un nucli relativament especialitzat en la maduixera, i Premià de Dalt i Teià van començar a destacar per l'extensió de vinya. Montgat, en canvi, destacava per les mines de guix, que van alimentar nombrosos forns de calç destinats a la construcció i que van iniciar la degradació del seu turó i rodalia.

El 1848, amb la inauguració del ferrocarril de Barcelona a Mataró, es va aconseguir una millora important de les comunicacions i l'accessibilitat entre la capital catalana i el Baix Maresme, que va passar de quatre hores a només quaranta minuts. En aquest moment s'havia produït ja la independència de tots els barris marítics, ara pobles de baix –tret de Montgat–, fruit de l'important creixement experimentat en els decennis anteriors gràcies a l'activitat pesquera, amb un important component exportador. Els pobles de baix s'estructuraven en casetes unifamiliars amb hortets, a diferència dels masos de dimensions més grans i vinculats a extensions de terreny més importants dels pobles de dalt. Val a dir que la construcció del ferrocarril va ser força polèmica, i que per tal d'evitar la pèrdua de bones terres de conreu, es va acabar passant el traçat arran de platja, fet que va ocasionar un conflicte important amb els pescadors, que guardaven les barques terra endins. La necessitat de protegir la via del tren en molts trams amb escullera va ser una de les causes de la pèrdua de qualitat i extensió de les platges, que van perdre la capacitat d'absorbir la força de les ones i d'acumular sorra.

Durant la primera meitat del segle XIX va augmentar la vinya i el taronger a diferents municipis, i Pascual Madoz assenyala el conreu de roses a Cabrils com a preludi de l'especialització en floricultura del Baix Maresme el segle següent. La indústria, concentrada a Mataró, es va estendre modestament per la resta de nuclis, sobretot costaners o de baix, a recer de la força del vapor, per bé que molt limitada al tèxtil.

D'altra banda, es van construir els banys termals a Caldes d'Estrac i es va iniciar així la terciarització d'aquesta vila, pionera en l'activitat turística a escala comarcal. El 1928 es va construir el tramvia de Mataró a Argentona, per explotar l'atractiu turístic de la «vila de les fonts», amb un pes important de visitants de la capital del Maresme.

La crisi de la fil·loxera de 1888 i la forta glaçada de 1891 van arribar a ruïnar la vinya i el taronger. En el primer cas es va restablir el conreu, per bé que amb menor extensió, mercès als ceps americans, mentre que en el cas del taronger ja no es va tornar a plantar amb finalitats comercials. El segle XX va començar amb una major extensió del regadiu, una vocació més exportadora o intensiva de l'agricultura, amb la patata primerenca com a producte estel·lar, i hortalisses i verdures diverses per al mercat metropolità i també internacional. Als anys 20 del segle XX es va introduir el conreu del

A principis de la dècada de 1920 es van plantar els primers clavells a Vilassar de Mar i als anys 60 del segle XX la vila era un dels principals centres de flor tallada de l'estat. ICGC, Fons Cuyàs

clavell a Vilassar de Mar, que va expandir-se ràpidament, possiblement a causa de la inexistència de la competència amb el delta i la vall baixa del Llobregat, que es donava en el cas de les hortalisses. D'aquesta època van ser també alguns canvis per millorar la productivitat amb una incidència paisatgística innegable, com ara el cobriment amb umbracles rudimentaris i els hivernacles precaris de fusta i film de plàstic.

A partir de la segona meitat del segle XX es va iniciar el declivi del sòl agrícola, sobretot de regadiu, per donar pas als usos urbans i industrials a la plana, mentre que el garrofer, l'ametller i la vinya van experimentar una davallada molt important al samontà i pendissos de la Serra de Marina, paral·lelament a l'auge del procés urbanitzador. Així, entre els anys 60 i 70 es va produir una ocupació i densificació de la façana costanera, sobretot amb blocs d'habitatges, mentre que a partir de la dècada dels 80 l'augment de l'activitat constructora es va centrar en bona part en la construcció d'urbanitzacions de cases unifamiliars, amb un vincle més o menys difús amb els nuclis preexistents, i de diferents ports esportius. Aquestes infraestructures portuàries van acabar de malmetre les platges, tant per l'ocupació directa de sòl com per l'alteració de la dinàmica d'alimentació natural de sorra, que compensava l'efecte dels temporals de llevant. Durant la dècada dels 90 es va accelerar la construcció d'urbanitzacions en els pobles de dalt, que d'aquesta manera van tendir a equiparar-se, en superfície ocupada, amb els de baix.

Les noves autopistes (Mataró-Palafolls i Mataró-Granollers) van facilitar notablement l'accessibilitat al conjunt de l'àmbit, especial-

ment als nuclis de dalt, i van ser una més de les intenses transformacions que va experimentar el Baix Maresme. Les conseqüències més immediates van ser un increment dels teixits residencials i la possibilitat d'obtenir una visió en sentit longitudinal del conjunt de l'àmbit, impossible fins aleshores, ja que per travessar el Maresme s'havia de recórrer una a una les diferents conques i subconques que solquen transversalment aquest territori allargassat. D'alguna manera es va produir un procés de «simetria» entre els creixements a les dues bandes de la via.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge del Baix Maresme destaca pel predomini indiscutible del sòl ocupat pels espais artificialitzats o urbanitzats, principalment urbanitzacions i infraestructures, que s'estenen formant un continuïum en la franja litoral (pobles de baix) i, amb petites interrupcions, també al llarg de la primera plataforma d'inflexió en el samontà de la Serra de Marina (pobles de dalt). En alguns punts, com ara la riera Alta d'Alella o bé a Cabriels, l'ocupació s'estén fins pràcticament el carener de la Serra de Marina, amb espais intercalats més o menys rellevants de conreus intensius d'horta o floricultura en hivernacle. En la major part, però, es pot reconèixer bastant nítidament el paisatge anterior de vessant de la Serra de Marina, amb l'espai intermedi, entre les franges més intensament urbanitzades, on se situen els conreus, de regadiu o d'horta (incloent les flors ornamentals), en bona part coberts per hivernacles, així com vinya, especialment als termes d'Alella i Teià.

La vegetació natural ha experimentat un creixement important, sobretot en les zones de piemont, fins fa pocs decennis conreades per fruiters de secà i garrofers, així com sobre les parcel·les de major pendent i més difícil accés, dedicades a la vinya. Aquests terrenys, amb pendents moderats o alts, tenen un risc d'erosió notable fruit de l'escàs recobriment del sòl, la poca edafització de la superfície i la manca de manteniment dels murs de pedra i el

La unitat destaca per l'estructura dual de 'pobles de dalt' i 'pobles de baix' que mantenen una relació directa. És un model d'assentament de l'edat mitjana. Observatori del Paisatge

parcel·lari agrícola tradicional, que es tradueixen en unes pèrdues de sòl i de fertilitat força elevades. Així, el paisatge natural –en bona part plantat o afavorit d'antic i que ha crescut per l'abandonament del parcel·lari agrícola de secà– ocupa alguns espais intersticials entre les zones urbanes, que generalment corresponen a antics conreus abandonats o bé a petits racons abruptes, mentre que predominen en els pendissos situats sota el carener de la Serra de Marina. Predominen els boscos de pi pinyer –l'aprofitament de les pinyes del qual es manté de manera més o menys precària, mentre que l'aprofitament fuster és força baix, per la mala qualitat de la fusta causada per l'excés de resina–, i les brolles o matollars termòfils o bé prats secs com el llistonar o els prats sabanoides d'albellatge, alguns dels quals, per successió vegetal, estan sent substituïts per matollars arbustius i pinedes, mentre que l'alzina recupera espais a poc a poc, sobretot al llarg de fondalades i espais més arrecerats i humits o orientats a llevant.

Un dels elements de major incidència paisatgística sobre el relleu és l'activitat extractiva a l'entorn del turó de Montgat que, a més de ser força visible, se situa a la principal porta d'entrada. De la resta, la gran majoria estan inactives i són d'escassa dimensió.

La manca de pasturatge i d'aprofitament del sotabosc per a llenya per als forns artesanals, que mantenia els boscos relativament nets, és la causa de l'augment del sotabosc, que de tota manera creix lentament als indrets amb cert pendent, per la pobresa del sòl. El sòl forestal és previsible que augmenti lleugerament de superfície, fonamentalment en els municipis de dalt, per l'abandonament agrícola. A la vegada, i fruit de la successió vegetal, és previsible una evolució de la vegetació natural herbàcia i arbustiva vers formacions forestals arbrades, pinedes o alzinars, en funció de la qualitat del sòl, la humitat i l'exposició al sol i als vents més intensos. Aquesta naturalització dels espais forestals provoca l'augment del risc d'incendi. Alguns dels municipis de l'àmbit estan declarats d'alt risc d'incendi, d'acord amb el Decret 64/1995. En són excepció Caldes d'Estrac, que té tota la seva superfície com a sòl urbà i Montgat, el Masnou, Premià de Mar, Vilassar de Mar, Cabriels i Sant Andreu de Llavaneres, amb molt poc terreny de caràcter forestal. Destaca, per l'elevada recurrència d'incendis, la zona de la Conreria, ja en el límit amb el Pla de Barcelona.

L'espai agrícola està en clar retrocés, ja que ha perdut gairebé la meitat de la superfície que ocupava a finals de la dècada dels 80 del segle xx, per la forta pressió de la urbanització i l'inferior atractiu econòmic de l'agricultura. El retrocés és especialment accentuat en els conreus de secà, que perden prop de dues tercers parts de la superfície en les darreres dècades (la vinya perd el 80% de la superfície i els fruiters de secà han quasi desaparegut totalment), mentre que els conreus de regadiu perden, en aquest període, tan sols un terç de la superfície, i en menor mesura els conreus sota hivernacles, sobretot per a flor i planta ornamental, situats precisament en els espais planers més cobejats per la urbanització.

La vinya manté així de manera precària una certa extensió al sud-est, en els terrenys de costers més inclinats dels espais de piemont a la vall de Rials d'Alella i Teià (ajudada per la DO Alella), per bé que una extensió important al pla d'Alella (Montgat) ha estat transformada recentment per una urbanització. L'antiga rotació en-

La vinya es manté al sud-est de la unitat gràcies a la DO Alella. A la imatge, el Celler Boquet d'Alella. Observatori del Paisatge

tre vinya i conreu de pi pinyer, que s'utilitzava per deixar descansar el sòl i era un element de diversificació del paisatge, ha desaparegut, tot i que en alguns indrets molt puntuals s'hagin arribat a plantar vinyes en espais recentment abandonats, especialment a Alella, malgrat que no compensen els abandonaments antics, molt més nombrosos. A la perifèria dels nuclis de dalt és freqüent trobar parcel·les agrícoles abandonades, en temps més o menys recents. Els horts de la façana litoral i del piemont, així com els pous i les basses alimentades per mines d'aigua que els regaven han disminuït dràsticament, tot i constituir un dels trets identitaris antigament més rellevants del Maresme. No obstant això, entre Mataró i Llaveneres, la zona d'horta de les Cinc Sènies, de gairebé 500 hectàrees, manté el caràcter agrícola de la façana litoral i esdevé un dels espais agrícoles periurbans més destacats de la Regió Metropolitana de Barcelona i el més extens de la façana litoral de l'Alt i el Baix Maresme. Aquest espai està pendent de l'aprovació d'un pla especial que ha de regular els usos que s'hi poden admetre amb la finalitat de mantenir el seu caràcter agrícola.

L'abandonament de la vinya i altres conreus de mig vessant i el major recobriment del terreny per la vegetació natural és una de les causes de la disminució del descens de sauló per les rieres i del fet que la regressió de les platges del Maresme s'hagi accentuat durant els darrers decennis. Tanmateix, l'impacte més greu sobre les platges actualment té com a motiu principal els espigons dels nous ports esportius, que retenen i modifiquen el transport litoral dels sediments.

Pel que fa a la seva evolució futura, el sòl agrícola de secà encara pot reduir més la seva presència, fet que l'aproparia a una situació de no retorn o inviabilitat. La DO Alella ha mantingut fins ara uns centenars d'hectàrees, sobretot a Alella i Tiana, i hi ha un consens social i polític perquè aquesta activitat es mantingui en un futur, per bé que la incògnita rau en la seva rendibilitat futura, els incentius que pugui tenir en el marc dels ajuts comunitaris i l'efectivitat de les mesures polítiques per tal de protegir-la.

És més preocupant la viabilitat del manteniment dels horts petits i mitjans de mig vessant o dels nuclis de dalt, atesa la dificultat del manteniment de les mines d'aigua en molts casos, i la circumstància que les explotacions són menades sovint per gent d'edat sense relleu generacional. D'altra banda, les masies, amb la seva bassa

i espais d'horta en explotació del samontà, estan sent engolides pel creixement urbà i cada vegada en queden menys, sense que s'albiri un canvi de tendència en el futur. A l'andana litoral, les polítiques actives dels ajuntaments, juntament amb les determinacions del PDUSC i el manteniment de l'atractiu econòmic de la flor ornamental i els conreus d'hortalisses, especialment a la zona de les Cinc Sènies, podran mantenir l'activitat actual, per bé que amb un previsible augment de la superfície d'hivernacles. Tot i això és necessari regular les construccions en sòl no urbanitzable d'aquests espais, assegurant que estiguin vinculades a la viabilitat de la producció agrícola i que estiguin ben integrades en el paisatge.

El Baix Maresme concentra molta població de la comarca del Maresme, en bona part localitzada a la capital, Mataró i també a Premià de Mar, el Masnou i Vilassar de Mar. La resta de nuclis, majoritàriament de dimensions mitjanes (entre 5.000 i 10.000 habitants), inclouen Argentona, Premià de Dalt, Montgat, Alella, Sant Andreu de Llavaneres, Vilassar de Dalt, Teià, Cabriels, Cabrera de Mar, Sant Vicenç de Montalt i Caldes d'Estrac. Val a dir que, a banda dels nuclis històrics, la major part de municipis tenen diverses urbanitzacions o bé nous creixements més o menys continus amb els teixits urbans consolidats però de baixa densitat, amb tipologies clarament contrastades amb les dels municipis preexistents (cases unifamiliars amb un petit jardí, cases en filera, blocs plurifamiliars, etc.).

Les construccions i les trames urbanes són prou diferents entre els pobles de dalt i de baix, per bé que han variat molt en els últims decennis. D'entrada es pot parlar d'una estructura dels nuclis de dalt basada en el curs de rieres i rials i constituïda per grans masos, situats per damunt dels punts de confluència entre els camins riera i voltats d'hortes sobre els rics sòls al·luvials, amb basses de reg provinents de mines d'aigua. Aquesta estructura va originar una trama urbana encara recognoscible (n'és un bon exemple el nucli d'Alella), malgrat que es va anar densificant amb construccions més modernes, inicialment de planta baixa i pis i més recentment amb habitatges plurifamiliars de dimensions mitjanes. En els nuclis més importants de dalt encara es pot reconèixer la trama urbana relativament atapeïda que envolta l'església parroquial, corresponent a la sagrera (per exemple a Premià de Dalt). El resultat és que actualment als pobles de dalt hi ha encara un nombre apreciable de masies, en força casos dins del nucli urbà, i una certa quantitat de «buits urbans», ara destinats a espais públics, placetes, zones d'aparcament i altres usos, que corresponen als antics horts. En els municipis de dalt cal afegir les cases d'indians, d'estil colonial i situades generalment a la perifèria dels nuclis, i les urbanitzacions modernes, fonamentalment de cases unifamiliars, sovint desvinculades del nucli urbà i en terrenys amb més pendent i, de construcció més recent, els blocs d'habitatge plurifamiliar que se situen més o menys en continuïtat amb els nuclis principals i que tendeixen a connectar amb l'autopista i els nuclis de baix.

Els nuclis de baix tenen una trama urbana sensiblement paral·lela a la línia costanera, amb illes rectangulars força més llargues que amples i amb carrers estrets, que tradicionalment estava constituïda per cases unifamiliars d'estil mariner, ben emblanquinades, amb jardí o hortet, totes elles voltades d'alts murs, i que avui

Accés a la urbanització d'Alella Parc del municipi d'Alella. Enric

pràcticament han desaparegut per donar pas a habitatges plurifamiliars. A partir d'aquesta estructura, els nuclis han crescut en petits eixamples de tipologia diversa, des de cases unifamiliars fins a cases en renglera o bé blocs d'habitatges plurifamiliars, a banda d'urbanitzacions típiques de cases unifamiliars aïllades que han acabat quedant més o menys enganxades als nuclis urbans recrescuts.

La urbanització difusa és, probablement, la dinàmica que té una incidència major en la qualitat del paisatge. De fet, en les darreres tres dècades, la major part del creixement urbà residencial ha estat en forma d'urbanitzacions i creixements de baixa densitat, que gairebé han triplicat la seva extensió. Al Baix Maresme es localitzen nombroses urbanitzacions o creixements difusos, la meitat dels quals estan deslligats dels nuclis urbans dels termes municipals als quals pertanyen. Destaquen, per motius topogràfics, les urbanitzacions d'Alella Parc, sota el carener de la Serra de Marina, i la de la Cornisa, i altres al nord de Mataró, que arriben fins la carena que fa de límit. També destaca Cabrils per la seva extraordinària ocupació del sòl municipal i, finalment, cal esmentar un bon nombre de municipis de dalt, pels seus creixements paral·lels a la C-32, que tendeixen a desdibuixar els límits municipals i crear un continuïum urbà al llarg de la inflexió del samontà de la Serra de Marina, que trenca els referents paisatgístics tradicionals, basats en els espais agroforestals de transició entre els pobles de dalt i de baix, i desvirtua la percepció visual des de les zones de costa cap al samontà.

En els darrers anys s'ha produït la revisió del planejament de les principals viles i, encara que els creixements sovint han estat moderats, la sensació de saturació urbana és força elevada, i l'equilibri en relació amb el sòl agrícola i els espais lliures és precari en molts casos. Per bé que la qualitat de les actuacions és molt diversa, en alguns casos les tipologies constructives emprades tendeixen a una banalització de l'espai urbà i a la pèrdua del caràcter diferencial tradicional de les viles del Maresme, tant costaneres com interiors.

Les infraestructures de caràcter territorial o supracomarcal, que han crescut de manera important en els darrers decennis i han suposat gran part de l'ocupació del sòl, tenen un paper molt rellevant en el

paisatge actual. Les principals vies de comunicació que solquen aquest territori (la C-32, la N-II i la via de tren) ho fan longitudinalment, dividint-lo en certa manera en dos. En el cas de l'autopista C-32, o autopista del Maresme, el traçat longitudinal, allunyat del mar, i que sovint transcorre en un espai fronterer entre municipis (en una cota superior a la dels pobles de baix, i també a la d'alguns pobles de dalt en els trams de viaducte per sobre d'algunes rieres), ha modificat sensiblement la percepció del territori (abans força compartimentat, ja que els nuclis estaven encaixats en els fons de les valls i tenien un accés capil·lar). Alhora, la seva prolongació va augmentar en el seu moment l'accessibilitat als nuclis de dalt, reduint considerablement la distància en temps a Barcelona, cosa que va accentuar els processos urbanístics de caràcter residencial. Aquesta via ha vist també com es transformaven alguns espais confrontants en polígons d'activitat econòmica. Com a conseqüència, ara pràcticament es té una percepció ininterrompuda del continuïum urbà, especialment entre el Masnou i Mataró.

En el cas de la N-II i la via de tren Barcelona-Maçanet, aquestes vies transcorren en el límit entre la platja i els nuclis litorals i, per causa de l'elevat nivell de motorització comarcal –en el primer cas– i per la barrera física i visual que imposen les tanques de seguretat i la catenària, suposen una barrera molt important entre els nuclis de població i les platges i amaguen la visió del mar. Aquesta concentració d'infraestructures lineals a la façana litoral implica una pèrdua de qualitat ambiental i paisatgística (per soroll, pèrdua de profunditat escènica, barrera al pas vers les platges, etc.) per als residents i usuaris d'aquesta franja.

En aquesta façana litoral, per bé que fins ara han quedat pendents d'execució propostes llargament debatudes, és previsible que millori la situació actual en el moment que aquestes es puguin portar a terme. Es tracta, en concret, del trasllat de la via ferroviària a l'interior i de la transformació de l'actual N-II en una via urbana. En relació amb el trasllat de la via ferroviària a l'interior, el Pla territorial metropolità de Barcelona proposa aquesta nova infraestructura travessant els nuclis urbans de la costa entre la N-II i l'autopista C-32. En els trams on no es tracti d'una infraestructura soterrada caldrà vetllar especialment per minimitzar la fragmentació del paisatge, especialment dens pels requeriments infraestructurals i urbanístics al Baix Maresme.

A més de les anteriors infraestructures, destaquen, en sentit transversal, la C-60 de Mataró a Granollers, construïda a finals de segle xx i que salva amb un túnel el coll de Parpers, té una presència important en el paisatge de la vall de la riera d'Argentona i ha afectat els seus espais agrícoles i fluvials, acompanyant-se d'alguns creixements de naus industrials, sobretot a la part més baixa de la riera; i, de dimensió molt més modesta, la B-500 de Badalona a Mollet per la Conreria, i la BP-5002 de Masnou a Vilanova de la Roca pel coll de Font de Cera.

L'accessibilitat que han proporcionat aquestes infraestructures afavoreix la implantació de polígons industrials i comercials. Al Baix Maresme hi ha algunes peces de mida mitjana o gran destinades a aquests usos, situades prop dels eixos viaris principals, sobretot la N-II, que sovint són molt visibles, sobretot en els termes de Badalona, Premià de Mar, Mataró i Argentona.

624

La N-II i la via de tren Barcelona-Maçanet transcorren entre la platja i els nuclis litorals i suposen una barrera física i visual molt important. A la imatge, Arenys de Mar. Observatori del Paisatge

És molt singular el fet que la xarxa hidrogràfica hagi estat tradicionalment –i encara en bona part avui dia– emprada com a via d'accés al territori, pel seu pendent més regular i una base saulosa bona per a qualsevol forma de rodolament, connectant els nuclis de dalt i de baix. Així, no sorprèn que algunes rieres coincideixin amb els carrers principals de les viles d'aquest territori (el cas, per exemple, de les rieres de Tiana, Teià, Llaveneres, Caldetes o Coma Clara a Alella), i que antigues portalades o façanes d'habitatges donin directament a aquestes rieres (ara sovint canalitzades), a vegades amb petites proteccions o sobreelevacions per evitar les avingudes més previsibles. En altres casos s'han traçat carreteres o carrers paral·lels a les antigues rieres o rials, i aquests, en perdre el paper de comunicació tradicional, en alguns casos han esdevingut focus d'abocaments diversos i de degradació.

En relació amb l'alteració de les rieres, en algun cas la canalització n'ha provocat una artificialització que n'afecta els paràmetres paisatgístics, com és el cas de la riera d'Argentona, arran de la construcció de l'autopista C-60, o el tram final de la riera de Teià, entre d'altres. En altres casos el tractament inadequat de la complexitat que atorga el caràcter mixt de torrent i camí ha causat també la degradació de nombroses rieres i rials, com ara el de Tiana i Rials (Alella). Precisament, la majoria de rieres del Baix Maresme tenen un risc mitjà o elevat d'inundació, per bé que la seva urbanització progressiva faci abaixar la guàrdia a la població. En són exemples, la riera de Miquel Matas (Montgat) o la riera de Teià. Tanmateix, l'obturació dels rials i les rieres amb sorres i restes de canyes, i un

manteniment sovint inadequat dels sorrells de decantació, fa que el risc es mantingui i fins i tot augmenti en molts torrents o rieres, sobretot de caràcter secundari.

Expressió artística del paisatge

El Baix Maresme concentra una gran quantitat de manifestacions artístiques. Es tracta de representacions no només contemporànies, sinó també força antigues, fet que evidencia una atenció reiterada vers aquest territori que enfonsa les seves arrels en el passat llunyà. En particular, la productivitat del regadiu del Maresme desperta ja al segle XVIII les lloances fisiocràtiques (amb viatgers com Arthur Young, que recorre el Maresme de sud a nord a finals del mil huit-cents) i continua durant el segle XIX en la percepció d'estadistes com ara els de l'equip del diccionari de Madoz. Però no només la puixança de l'agricultura és raó d'enaltiment paisatgístic, sinó també la presència de grans cases senyorials o burgeses, generalment de propietaris barcelonins i sovint associades a jardins, les quals aporten elevats valors arquitectònics i estètics al paisatge. Dos textos del *Diccionario* de Madoz descriuen aquests dos motius anunciats:

[Entrada d'Alella] «Sus alrededores son muy amenos, adornados con magníficas casas de campo que han mandado construir para su recreo algunos pudientes de Barcelona, adornadas con jardi-

nes y bosquecillos plantados de naranjos y limoneros regados con manantiales perennes que acopian para ello en hermosos aljibes.» (Madoz, reedició de 1985: vol. I, p. 30).

[Entrada de Mataró] «[S]u despejado horizonte y su fértil llanura, matizada de cas[as] y granjas de mucho gusto, y cubierta de huertos y frutales, presenta variadas y muy agradables perspectivas, y constituye a esta c[udad] en uno de los puntos más deliciosos de Cataluña [...]. [E]l gusto particular que se advierte en el cultivo de huertos y jardines; la abundancia y riqueza de estas aguas, y la ansiedad con que han sido buscadas, aparece al salir de la c[udad], y tender la vista a sus afueras y alrededores, en los que se ve distribuida sabiamente la tierra de regadío en pequeñas y bien cuidadas heredades, y por doquiera se oye el ruido del agua mineral, por medio de los respiraderos que se les da, o bien se encuentran saltos naturales de agua, como entre otros el de la fuente de Llauder.» (Madoz, reedició de 1985: vol. II, p. 132-134).

Al mateix segle XIX, el pintor Ramon Martí i Alsina (Barcelona, 1826-1894) va saber captar aquest paisatge del Baix Maresme. La seva família materna era maresmenca i el seu fill gran es va casar amb la pubilla d'un mas d'Argentona, motius familiars que expliquen la intensa vinculació del pintor amb aquest paisatge. L'entorn del Baix Maresme és un motiu recurrent d'inspiració per a Martí i Alsina, que és considerat el representant màxim del realisme paisatgista català (Mendoza, 1994; Torrella, 2004). Alguns quadres dels voltants d'Argentona i de Tiana mostren la seva intencionalitat realista aplicada al Baix Maresme. Amb una ploma molt precisa, parteix sempre d'un estudi directe i rigorós de la realitat que representa en el quadre, de manera que el seu estil pretén ser íntimament fidel al paisatge vist.

Així doncs, la profunditat d'expressió artística és important. Autors que no són del Maresme han manifestat també una alta estima per aquest territori i pel seu paisatge. És el cas de Josep Pla, que al seu *De l'Empordanet a Barcelona* (publicat per primera vegada el 1956, i escrit suposadament per relatar un viatge de 1942) dedica uns quants capítols monogràfics al Maresme. La caracterització del paisatge comarcal que hi apareix no només trasllueix la visió planiana de la comarca, sinó també el pòsit de morades connotades anteriors, que havien sedimentat una imatge particular de la comarca.

Quadre de Ramon Martí i Alsina (~1880), La riera d'Argentona. Co-lecció Carmen Thyssen Bornemisza en dipòsit al Museu Carmen Thyssen de Màlaga

«Tots aquests pobles, viles i ciutats del Maresme són iguals. Hi ha unes cases davant el mar, sobre la platja, que formen l'antic barri de pescadors. Aquestes cases estan separades en dos grups –el de llevant, el de ponent– per la riera. La riera baixa, generalment, en forma abrupta i ràpida de la minúscula vall de l'interior. Sobre els seus marges s'alcen uns edificis que solen ésser, a cada poble, els més burgesos. Aquests edificis formen la Rambla. La Rambla és el centre d'aquestes poblacions. [...]»

«Les poblacions de la costa són vives, animades, denses i sovint industrials. Poblacions de pas amb el tragí de la carretera i del ferrocarril, la seva vida és una dispersió de portes enfora. Els pobles de l'interior, en canvi tenen una prodigiosa calma. Posats dins d'una botànica exquisida, de garrofers molsuts i d'arnetllers rosats, de marges dolços amb les atzavares elegants, amb el verd brillant de tarongers i llimoners a les façanes de les cases, amb horts recòndits on la sinia canta, els rierals profunds amb les velles figueres, perfumats de fonoll, espigol i farigola, aquests pobles semblen concentrats cap endins, plegats sobre ells mateixos. Són pobles que m'agraden.»

«I després hi ha el Maresme: la terra, la falda de terra que baixa dolçament cap a mar des dels pujols de perfil ondulat, sobre els quals es retallen, a l'hora baixa, les siluetes d'uns pins despentitats. Terra pobra i pedregosa en els punts alts –terra de vinyes–, esdevé, quan la corba s'allarga fins al mar, una horta d'una vasta i intel·ligent fertilitat. [...]»

«Des de les Mataró potatoes a la mongeta blanca de Malgrat, des dels pèsols dolços a les ferruginoses bledes, des del bròquil pompós a les albergínies morades, a les saborosíssimes faves, als tomàquets de pera, a l'escarola tendra i arrissada, ¿què no produeixen en grans quantitats aquestes hortes del Maresme? La terra hi està admirablement cultivada. Cada any hi són observables les millores. Quan hi passo, sento l'orgull de formar part d'un país on la gent sap cultivar la terra.» (Pla, 1968: p. 177-179).

Aquest enaltiment planià del Maresme recull la visió canònica del paisatge comarcal: l'oposició dels pobles de dalt i pobles de baix, la importància de les rieres o rials, i la riquesa dels conreus, cultius que es disposen en franges des de la part muntana fins al litoral, on es dona l'eclosió màxima de l'agricultura comarcal, l'horta. El text de Pla sintetitza d'aquesta manera l'expressió artística del paisatge maresmenca. Es tracta d'una manifestació literària que beu d'autors anteriors (per exemple, Pau Vila ja havia caracteritzat els «pobles dobles» a la dècada de 1930) i que, alhora, treballs posteriors de caràcter més acadèmic recolliran d'alguna o altra forma, reproduint d'aquesta manera uns motius paisatgístics similars. Així, el contrast entre els pobles de dalt i de baix del Maresme s'explica amb deteniment en el primer volum de Catalunya dins l'Espanya moderna de Pierre Vilar (1964). Al seu torn, els dos extensos articles de Salvador Llobet (1955, 1959) sobre l'agricultura del Maresme concreten de quina manera la disposició de conreus intuïda per Pla respon a unes lògiques geogràfiques i històriques concretes, i n'expliciten l'evolució al llarg del temps. Es tracta, per tant, d'una forma d'interpretar el Maresme que ha tingut anomenada i que s'ha transmès.

Convé esmentar que la pèrdua del caràcter rural del paisatge del Maresme esdevinguda els darrers decennis ha generat una sèrie de manifestacions artístiques de denúncia. Destaca en aquest sentit la frase «El Maresme: un paisatge que se'n va» (Tobaruela i Tort, 2002), que sintetitza la percepció d'una part de la societat de la comarca, la qual observa com es perd l'aparença pretèrita del paisatge maresmenc.

Del Maresme també hi ha nombroses representacions de caràcter local que connecten amb la visió general del paisatge comarcal acabada d'explicar. A tall d'exemple, es pot citar un dibuix de Montgat publicat a *Presència de Catalunya*, el llibre que el 1938 va editar la Generalitat per als soldats catalans al front de la Guerra Civil; el dibuix, d'Enric Climent, representa una típica estampa maresmenca: les muntanyes, el poble encaixat en una estreta vall solcada per una riera i els camps en un primer pla. També Josep Masriera i Manovens (Barcelona, 1841-1912), pintor vinculat familiarment a Llaveneres, considerat un creador realista, transmet en l'oli *Llavaneres* (1886) una imatge de marcada ruralitat, amb un detallisme notable.

A banda de les representacions de Montgat i Llaveneres al·ludides, com a expressió artística local dins del Baix Maresme es pot emprar també l'exemple d'Alella. De la citació de Madoz referida a l'inici d'aquest apartat, es dedueix un enaltiment del paisatge d'aquesta localitat des de començament del segle xx. Aquest enaltiment ha passat els darrers anys per la vindicació de la vinya, que es considera que és la identitat de la localitat. En aquest sentit, s'entén l'aparició de llibres de poemes sobre la vinya a Catalunya editats des del Maresme, com ara *Poemes de la vinya i del vi* (Bel, 2003), en què es recullen composicions particulars relatives a Alella. A continuació se citen dues mostres de poesies sobre Alella.

«Lloa a la vinya»

«La vinya ens ha donat, com sempre,
Raïm esplendorós que cal tractar
i un cop la feina ja ben aclarida
el vi novell és cosa de tastar,
però, seguint antiga tradició,
és bo que beneïm abans el vi
no sigui cas que un fort vent de garbí
s'endugui el seu sabor i bona olor.
Aquest prodigi que ens dóna el conreu
delecta el paladar de molta gent
i el nom d'Alella se sent per tot arreu.
És d'un prestigi cert i tan pregon
que un bon amic, enòleg eminent,
ens deia un dia: –és el millor del món!»

(Eduard Llauredó i Mestre)

«Alella viu respirant el cel.
Alella viu de cara el mar
i per poc que us enfileu
el veureu bressar-se.

Alella sent remors d'amunt,
pla, vinyes, muntanyes i horts.
Alella té un sol que hi cau com capa d'or
i l'embolcalla. »

(Maria Oleart)

Valors en el paisatge

Aquest àmbit té alguns fragments de les parts altes dels vessants de la Serra de Marina –que en alguns casos davallen fins a cotes relativament baixes– en àrees de protecció especial. Es tracta de l'EIN de la Conreria, Sant Mateu i Céllecs, més conegut com a Parc de la Serralada Litoral, i del Parc Natural del Montnegre i el Corredor. D'altra banda, té un espai inclòs en l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya: els Leucogranits de Montcabrer-Burriac.

En relació amb els valors històrics, hi ha una gran quantitat de jaciments arqueològics, que van des d'abrills senzills d'abans del neolític fins a poblats ibers fortificats, a més de restes romanes, patrimoni arquitectònic medieval (esglésies i castells) i masies i grans mansions neopal·ladianes o cases d'indians.

Entre les restes més antigues destaquen les cabanes del neolític antic de Can Xammar (Mataró), en el perímetre urbà, una de les escasses i més valuoses restes d'aquest període a tot Catalunya; els sepulcres en fossa del neolític mitjà trobats a la Bòvila del Ravalet (Vilassar de Dalt) i a Mataró; els jaciments eneolítics de la Fossa de Can Cues (Alella), les coves d'en Pau i de la cova de la Granota (Vilassar de Dalt) i el dolmen de la Roca d'en Toni (Vilassar de Dalt). De l'edat del ferro destaquen els vasos hallstàtics localitzats al jaciment de l'Estrada (Argentona), la destrat de les Roques d'en Sardinyà (Vilassar de Dalt) o el jaciment de la plaça de la Sardana de Premià de Mar.

Del període ibèric hi ha moltíssims jaciments, entre els quals cal destacar els recintes emmurallats de Burriac (Cabrera de Mar), un dels poblats més notables de Catalunya; la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt), o el poblament de Cabrera de Mar, amb un conjunt de termes i una qualitat de la urbanització molt notable. Del període romà hi ha nombroses restes al Maresme, per bé que moltes estan en mal estat de conservació. Destaquen les nombroses restes de construccions i paviments localitzats al nucli urbà de l'antiga Iluro (Mataró), ciutat que va tenir molta importància durant la dominació romana. Del més d'un centenar de *villae* o grans mansions rústiques romanes que es calcula que hi havia, en la seva majoria amb escassos vestigis visibles, destaquen la torre Llauder (Mataró) i la Vil·la de Can Sant-romà (Tiana). Entre les obres d'enginyeria civil destaca l'aqüeducte romà de Pineda, al nord-est de Montpalau.

També hi ha nombroses restes de l'edat mitjana com ara les sagres de Premià de Dalt. Dels vuit castells aixecats entre els segles x i xi al Baix Maresme, han arribat als nostres dies només el castell de Burriac (Cabrera), el més important de l'àmbit, i el castell de Vilassar (Vilassar de Dalt). D'altra banda, pel que fa a torres de guaita i defensa, majoritàriament del segle xvi, se'n conserven en bon estat

La Cartoixa de Montalegre a Tiana té valor identitari per a la població local. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

prop d'un vintena, la majoria annexes a masies o esglésies, mentre que les situades a primera línia de costa es troben en pitjor estat de conservació. Destaquen pel seu estat de conservació la torre del Baró (Alella), la torre de ca l'Amat (Cabrils), la torre Verda (Caldes d'Estrac), la torre de Can Palauet i la de Can Tria de Mata (Mataró), la torre del Baró (Sant Vicenç de Montalt), la torre de Can Maians (Vilassar de Dalt) i la torre de Can Nadal (Vilassar de Mar).

Pel que fa a construccions civils notables destaca el conjunt de la casa i annexos de can Werboom (Premià de Dalt), dels segles XIII-XV, d'estil gòtic i que va ser habitada el segle XVIII pel capità general de Catalunya.

Hi ha també diverses masies o mansions, sovint d'origen antic (s. XV-XVI), que van ser transformades a l'estil barroc, amb el característic coronament ondulat a les façanes, com ara can Leonart, a l'entrada d'Alella, o can Caralt (Sant Andreu de Llavaneres), entre d'altres.

Amb relació als espais agrícoles, cal fer menció de l'aqüeducte de les Cinc Sènies, format per 81 arcades construït el 1775 per portar aigua a les hortes. Les arcades són de maó massís i algunes estan tapades.

El Modernisme també té al Baix Maresme nombrosos exponents, no endebades Puig i Cadafalch era fill de Mataró. Així, hi ha nombroses mostres d'edificis d'ús públic a Tiana, Alella, el Masnou, Premià de Dalt, Premià de Mar, Mataró i Argentona i nombrosos xalets i cases modernistes a molts pobles de l'àmbit. Tanmateix, és a Mataró on possiblement hi ha la major concentració de construccions del període modernista, entre les quals destaquen la sala de sessions de l'ajuntament, el mercat del Rengle, la casa Coll i Regàs, la casa Parera i la casa Cisternes, entre d'altres. Finalment, són destacables les nombroses cases d'indians presents en molts municipis del Baix Maresme, com és el cas de la vall de la Coma Clara, al nord del nucli d'Alella o a Vilassar de Mar.

Pel que fa a infraestructures de mobilitat, el carrilet de Mataró a Argentona té una significació elevada en l'àmbit local, i existeix una dinàmica associació local dedicada al seu record i divulgació.

De les nombroses esglésies es poden destacar la de Sant Feliu (Alella); la de la Cisa, que té un gran simbolisme per la seva situació fronterera entre Premià i Vilassar i pels fets històrics viscuts; Sant Pere (Premià de Dalt), també profundament transformada; Sant Salvador (Vilassar de Dalt); Sant Joan (Vilassar de Mar); l'església parroquial de Sant Andreu de Llavaneres; i la basílica de Santa Maria (Mataró), d'estil barroc i inclosa al Catàleg de béns culturals d'interès nacional.

Entre els valors simbòlics i identitaris, destaquen la cartoixa de Montalegre, a Tiana; el celler cooperatiu i la masia de can Leonart, d'Alella; el santuari de Santa Maria de la Cisa, entre Premià i Vilassar; el castell i el turó de Burriac, a Cabrera de Mar; la torre Llauder i el castell de Mata a Mataró, i la torre dels Encantats a Caldes d'Estrac. Les rieres també constitueixen elements amb valor identitari, com per exemple, la riera d'Alella, la de Vilassar, la de Cabrils o la d'Argentona.

Pel que fa a esdeveniments culturals o festes amb valor identitari i social, cal fer menció de l'aplec de la Cisa, l'1 de maig (Premià de Dalt), la festa major dels Sants Màrtirs (Vilassar de Dalt) i la festa major de la Santa Creu (Cabrils), pel que fa als d'origen religiosos. Pel que fa a les festes o fires de caràcter popular o lligades al territori, hi ha la molt consolidada fira del Càntir, d'Argentona, o les Santes, de Mataró. També és rellevant l'elevat nombre de fonts, concentrades a determinats municipis, com a Argentona. Destaquen les fonts d'aigües carbòniques o «picants», exponents de l'hidrotermalisme causat per l'activitat geològica.

Pel que fa als valors productius, destaquen, pel caràcter global (social i productiu), la vinya, amb DO Alella, limitada sobretot a Alella i Teià; hortalisses com el pèsol de Llavaneres i el tomàquet del Maresme i la planta ornamental de Vilassar (sobretot als dos Vilassars, a Cabrils i a les Cinc Sènies de Mataró).

En relació amb els valors estètics, el patró dominant d'ondulació de la geomorfologia del territori és un element que dona força atractiu, ajuda a emmascarar visualment moltes de les grans infraestructures i creixements urbans del Baix Maresme. En aquest sentit, la ubicació enclotada o arrecerada d'alguns dels nuclis de dalt és especialment atractiva. Finalment, destaca el contrast topogràfic del turó de Montgat, que marca l'entrada o inici del Maresme, venint de l'àrea de Barcelona.

També cal destacar que el patró de relleu dominant sí que permet generalment visuals llargues, com ara la del carener de la Serra de Marina, quasi des de tot l'àmbit i des del mar i l'andana litoral, des del camí de carena, que donen un fons escènic o horitzó atractiu i contrastat, tant per la topografia com per la combinació de diversos elements del paisatge: nuclis urbans antics, conreus, assentaments moderns, pinedes, matollars, alzinars, el mar i diversos afloraments rocallosos. A més del patró esmentat són destacables els petits turons i ondulacions que trenquen la uniformitat del vessant de migdia de la Serra de Marina, tant en l'eix nord-sud com, sobretot, est-oest, que impedeixen la visió de més d'un nucli, excepte que hom s'elevi de cota fins atènyer un punt elevat.

La plana agrícola de les Cinc Sènies és un gran espai agrari ubicat a la línia costanera del Baix Maresme, entre Mataró i Sant Andreu de Llavaneres. David Pavón

Entre els valors estètics destaca també la imatge de la vinya com a patró agrícola així com la combinació harmònica de camins, sènies, petits masos i conreus d'horta a les Cinc Sènies, entre Mataró i Llavaneres. També és destacable el contrast cromàtic i compositiu que genera la successió altitudinal d'elements: els fondals o torrenteres, més o menys encaixats i vegetats segons els casos, els horts que encara es conserven al seu entorn, les masies barroques, modernistes o d'estil «indiano» i les terrasses de vinya de mig vessant i la pineda en els punts més enlairats.

Finalment, també és rellevant el patró que segueixen bona part dels nuclis del Baix Maresme, que s'estructuren totalment o parcialment a partir de les rieres, i així generen en la majoria de casos un nucli interior i un que se situa a la façana litoral. Es tracta dels nuclis de Cabrera de Mar, Cabriels, Vilassar de Dalt, Vilassar de Mar, Premià de Dalt, Premià de Mar, Teià, Alella, el Masnou, Tiana i Montgat.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El Baix Maresme, de caràcter litoral i intensament antropitzat, es veu condicionat per les infraestructures que el travessen de forma longitudinal (N-II C-32 i ferrocarril), que fan que els itineraris rodats i pedestres no puguin passar per les mateixes zones. Així, els itineraris rodats es concentren a la franja litoral, mentre que les rutes a peu es localitzen a cavall d'aquesta unitat i la veïna de Serra de Marina, de caràcter marcadament forestal.

Pel que fa als itineraris motoritzats, destaca el tram de la N-II que ressegueix el litoral des de Mataró fins a Sant Pol de Mar (itinerari motoritzat 90), que ofereix una visió molt completa de diversos pobles costaners i permet acostar-se a una part del patrimoni mariner (llotges, ports, «tinglados», etc.), molt significatiu.

Una altra característica del sistema viari peculiar són els nuclis estructurats pel sistema de rieres, que es pot apreciar en bona mesura al llarg de les carreteres paral·leles a les rieres que uneixen els pobles de costa amb els d'interior, com és el cas del Masnou – Alella, Premià de Mar – Premià de Dalt, Vilassar de Mar – Cabrera de Mar o Caldes d'Estrac – Sant Vicenç de Montalt (itineraris motoritzats 17, 86, 114 o 186). L'itinerari entre Argentona i Dosrius (itinerari motoritzat 4) s'apropa al paisatge més interior, però ràpidament s'endinsa en la Serra de Marina.

Respecte als itineraris a peu, al Baix Maresme hi ha una dotzena de recorreguts o més, però destaca el GR-92 de Montcada i Reixac fins al Coll de la font de Cera (itineraris a peu 42 i 43), que coincideix bastant amb el límit nord i aporta unes grans panoràmiques del conjunt de l'àrea. Igualment, hi ha l'itinerari que comença al nord de Tiana i arriba fins al coll de Montalegre (itinerari a peu 161) o el de Vilassar de Mar fins al turó del Pedrell (itinerari a peu 185), els quals transcorren per l'àmbit més agroforestal i ocupat per urbanitzacions, sempre al nord de la C-32.

Entre molts altres itineraris presents, cal destacar els que permeten obtenir una visió més global dels diferents espais que ofereix el Baix Maresme. Així l'itinerari del Masnou a Sant Mateu (itinerari a peu 50), que forma part del Meridià Verd, o l'itinerari de Mataró a Montnegre (itinerari a peu 89), permetran creuar-la perpendicularment, en direcció sud-nord, des del litoral fins als paisatges més agroforestals.

Pel que fa als miradors, destaquen el castell de Burriac, la Cadira del Bisbe, el turó de l'Home i el mirador de Sant Mateu (ambdós de la Serra de Marina), el turó d'en Baldiri, el mirador de la Cornisa i el turó d'en Galzeran o d'en Mates, tots ells ubicats al sud i al sector més pròxim a Serra de Marina, en els quals l'altitud permet unes perspectives molt interessants dels pobles, la costa i el mar. Més a prop del litoral i al sector destaca el castell de Mata (o turó d'Onofre Arnau). Altres miradors que cal tenir en compte són el turó de Montgat, o la torre dels Encantats de Caldes d'Estrac (a la unitat veïna de l'Alt Maresme), amb vistes privilegiades d'aquest sector del litoral.

Panoràmica des del castell de Burriac al terme municipal de Cabrera de Mar. Alberto G Rovi

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Els episodis de pluges torrencials provoquen una forta erosió del sòl en els vessants i posen en perill el futur desenvolupament de la vegetació. Els sediments també alteren el perfil transversal de les rieres en alguns trams, causen l'esfondrament de murets de pedra seca i poden afectar carreteres.
- Degradació dels entorns dels nuclis urbans per l'abandonament de l'activitat agrària amb pèrdua del valor paisatgístic i increment del risc d'incendi.
- El paisatge repetitiu, artificialitzat i de baixa qualitat que ha provocat la profusió de la urbanització de baixa densitat.
- El contínuum urbà de bona part de la façana litoral, amb la presència d'infraestructures lineals, que sovint dificulta el gaudi d'aquests espais.

Amenaces

- Si no s'aconsegueix mantenir un rendiment atractiu, l'explotació vitivinícola pot entrar en crisi i donar lloc a l'abandonament i/o la transformació del sòl.
- La pèrdua de les zones agrícoles de regadiu de la plana, per la pressió de les activitats econòmiques i urbanístiques.
- La consolidació del contínuum urbanitzat a la façana litoral des de Vilassar de Mar a Badalona.
- El risc de banalització del paisatge més proper als eixos viaris, per l'existència de polígons i naus disposades linealment i amb una escassa o nul·la integració paisatgística.
- La pèrdua del caràcter rural dels nuclis de dalt, fruit del creixement urbanístic, si no s'eviten algunes tipologies netament urbanes i desvinculades dels models constructius tradicionals.
- El trasllat de la línia de tren a l'interior, si no és soterrada, pot suposar la fragmentació dels espais agrícoles situats entre l'autopista C-32 i la carretera N-II. De la mateixa manera, l'enllaç entre aquest nou traçat i el futur tren orbital ferroviari (tram entre Mataró i Granollers) també pot comprometre els espais agrícoles existents.

Fortaleses

- L'existència de la figura de la DO Alella, que pot centrar un marc global de promoció de la imatge del Baix Maresme, per tal d'atreure un turisme gastronòmic, cultural i de paisatge dels municipis concernits.
- L'espai agrari és el més productiu de la Regió Metropolitana de Barcelona, per unitat de superfície. Destaca especialment l'espai de les Cinc Sènies, a la façana litoral compresa entre Mataró i Llaveneres.

- La tradició marinera i el manteniment de moltes confraries de pescadors.

Oportunitats

- La dualitat funcional de les rieres pot suposar una oportunitat per desenvolupar projectes de creació de sistemes de laminació de les rieres, amb embassament de les aigües d'avinguda en grans basses; restauració de murs i instal·lació de tanques arbrades que frenin els pendents continus, encara que siguin suaus.
- El trasllat de la línia de tren a l'interior esdevé una gran oportunitat per reordenar paisatgísticament la façana litoral urbana dels nuclis entre Montgat i Mataró.
- Existència de figures de planificació de caràcter territorial i supramunicipal (PDUSC), que poden ser de gran utilitat per millorar l'ordenació del paisatge litoral.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. El Baix Maresme forma part del paisatge d'atenció especial dels Espais agrícoles del Maresme i la Tordera. Als criteris i accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 3 del bloc 4).

- OQP1.** Un paisatge natural i forestal del Baix Maresme ben conservat i gestionat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i on es compaginin l'activitat agrària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Un paisatge de conreus d'horta, així com de flor ornamental, preservat, ordenat i ben gestionat, que mantingui la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat pròpia.
- OQP3.** Unes urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.
- OQP4.** Unes infraestructures lineals (xarxa viària, formada principalment per la C-32, la C-60, la N-II; la via de tren de la línia de rodalia Barcelona – Maçanet/Massanes i línies elèctriques) integrades en el paisatge i que millorin la interconnexió del territori sense comprometre la continuïtat i la permeabilitat ecològica i social.
- OQP5.** Una façana marítima i uns assentaments interiors que mantinguin la identitat paisatgística, ordenats, que mantinguin els seus valors i els valors dels espais circumdants, i amb uns accessos als nuclis de qualitat.
- OQP6.** Un paisatge del Baix Maresme amb presència de patrimoni històric (masies, ermites, esglésies, torres de guaita i castells) valorat i en harmonia amb el territori que l'envolta.

OQP7. Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges del Baix Maresme.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar els boscos de ribera i els hàbitats propis de les rieres per tal de garantir la seva funció ecològica i paisatgística.
- Alguns paisatges agraris singulars de caràcter local, com la vinya, l'horta i la flor ornamental, pels seus valors socials, productius i estètics extraordinaris, han de ser objecte d'una protecció estricta, tant quantitativament com qualitativa, mitjançant la planificació urbanística i el manteniment i la millora dels seus elements estructurals. En aquest sentit, és cabdal evitar la proliferació d'activitats periurbanes irregulars (dipòsits de ferralla, de material de construcció, de caravanes, etc.) que poden propiciar el desplaçament de les activitats agrícoles. La normativa urbanística del Pla director urbanístic del sistema costaner (PDUSC) ha de contribuir favorablement a la consecució d'aquesta protecció.
- Inventariar i preservar els elements patrimonials propis de l'espai agrícola (masies, barraques de vinya, parets de pedra, mines d'aigua, pous, basses, eres, pallisses, etc.), amb interès històric, arquitectònic, paisatgístic i fins i tot ecològic.
- Preservar els valors estètics, històrics i identitaris de les cases d'indians o pal·ladianes emplaçades en sòl no urbanitzable, i, en la mesura que sigui possible, de l'espai de l'entorn que les permet contextualitzar. Un bon exemple són els conjunts edificatoris de la riera d'Alella.
- Mantenir i fer valer, mitjançant el planejament urbanístic i projectes d'actuació, els elements arquitectònics singulars (fars, torres de defensa, casetes de pescadors, etc.) com a elements de referència històrica de la façana marítima.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Promoure la gestió de les masses forestals per tal de reduir el risc d'incendi i mantenir una diversitat paisatgística elevada, amb garrigues, brolles i prats secs mediterranis alternats amb pinedes i alzinars.
- Millorar els perímetres de les urbanitzacions, amb dues finalitats: estètica i de protecció davant dels incendis forestals. Definir uns límits clars i identificables i zones d'integració amb l'entorn natural.
- Facilitar la connexió ecològica i paisatgística entre la Serra de Marina i el mar, sobretot vetllant per la continuïtat dels espais agroforestals i les rieres.
- Procurar que les edificacions aïllades tinguin un emplaçament adequat (tant per evitar la creació de nous vials i talussos com

per prevenir problemes potencials d'erosió). Els projectes han de garantir una integració adequada a l'entorn, en especial pel que fa a materials, color i alçària de les edificacions.

- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incloguin les mesures d'integració paisatgística adients. Minimitzar en la mesura que sigui possible la fragmentació física, visual i social per infraestructures lineals com l'autopista C-32, i el nou traçat del ferrocarril de rodalia Barcelona – Maçanet/Massanes, i minimitzar la generació d'espais residuals. Cal prestar una atenció especial a projectes com els dels laterals de l'autopista C-32, dels traçats proposats per l'eix orbital ferroviari o de la línia R1 Barcelona – Maçanet/Massanes.
- El Baix Maresme ha format històricament uns paisatges agrícoles que barregen cultius d'horta i flor ornamental, en bona part sota hivernacles, i vinyes corresponents a la DO Alella. Es tracta d'un paisatge en regressió, per la urbanització i la baixa rendibilitat de la producció agrícola en general, que comporten l'abandonament de moltes zones de cultiu i posen en perill el mosaic paisatgístic. Cal, per tant, promoure i gestionar activament els paisatges agrícoles de Baix Maresme. En aquest sentit és cabdal el paper dinamitzador que poden jugar equipaments com el mercat de la Flor i Planta Ornamental de Catalunya (Vilassar de Mar) o els cellers d'Alella.
- Fomentar el caràcter emblemàtic dels castells i les torres de guaita com a elements de revalorització del patrimoni i de foment del turisme. En aquest sentit, generar estratègies de restauració i promoció de les torres de guaita i castells com a patrimoni cultural específic de l'àmbit. És el cas de torre del Baró (Alella), la torre de Ca l'Amat (Cabriels), el castell de Burriac (Cabrera), la torre Verda (Caldes d'Estrac), la torre de Can Palauet i la de Can Tria de Mata (Mataró), la torre del Baró (Sant Vicenç de Montalt), la torre de Can Maians i el castell de Vilassar (Vilassar de Dalt) i la torre de Can Nadal (Vilassar de Mar).
- Impulsar iniciatives que vinculin els punts arqueològics de principal interès amb els itineraris paisatgístics, com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts. Cal valorar intervencions ja efectuades en jaciments com al conjunt arqueològic iberoromà i a la vil·la romana de Can Modolell (Cabrera de Mar), a la vil·la romana d'Horta Ferrerons (Premià de Mar), als forns romans de la Fornaca (Vilassar de Dalt) o a la Cella Vinaria (Teià).
- Mantenir, restaurar i revalorar el sistema de rieres que estructura el Baix Maresme, amb especial atenció als trams més degradats i amb una relació més estreta amb els nuclis urbans. La canalització d'algunes rieres n'ha provocat una artificialització que afecta els paràmetres ambientals i paisatgístics; és el cas de la riera d'Argentona, a partir de la construcció de l'autopista C-60, o del tram final de la riera de Teià, entre d'altres. El fet de no comprendre el caràcter mixt de torrent i camí ha causat també l'abandonament i/o degradació de nombroses rieres i rials, com ara els de Tiana, Rials (Alella) i molts altres.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió. Mantenir el perfil i la qualitat de les façanes urbanes, i evitar la construcció d'elements que distorsionin negativament la silueta o la imatge perimetral dels nuclis. Paisatgísticament, evitar la creació de continuums urbans, i establir mecanismes per preservar els espais oberts de separació que encara existeixen i aplicar mesures d'integració paisatgística. Cal vetllar també per la qualitat estètica dels seus accessos i perifèries industrials i residencials.
- Els nuclis de Cabrera de Mar, Cabrils, Vilassar de Dalt, Vilassar de Mar, Premià de Dalt, Premià de Mar, Teià, Alella, el Masnou, Tiana i Montgat configuren un patró d'assentaments estructurats totalment o parcialment per rieres. El desenvolupament urbà tant de rehabilitació com de nova implantació ha de respectar aquests trets estructurants característics.
- Afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans i els espais agrícoles o naturals de les perifèries i evitar-hi la ubicació d'activitats o instal·lacions amb activitats impròpies de l'entorn rural. Evitar la degradació d'aquestes fronteres creant franges de transició o límits clars, dependent dels casos. L'aplicació de la normativa continguda al PDUSC esdevé una eina valuosa en aquest sentit.
- Aprofitar l'existència de feixes fins fa poc conreades amb fruiters de secà i on hi ha restes de patrimoni històric i arquitectònic (masos, barraques de vinya, murs de pedra seca, etc.), a les perifèries dels nuclis urbans, per emprar-les com a espais de transició amb l'espai rural o natural. Estudiar la viabilitat d'implantar-hi parcs arbrats de caràcter rústic i de baixa inflamabilitat (amb ametllers, figueres, oliveres, etc.), que disposin si cal de centres d'interpretació o equipaments respectuosos amb el caràcter del territori.
- Vetllar per la correcta ordenació dels fronts marítims, per adaptar-los a les especificitats geomorfològiques, de patrimoni i d'edificació del lloc. Es consideren zones prioritàries d'actuació les franges costaneres amb continuums urbans del Masnou – Premià de Mar – Vilassar de Mar – Mataró i entre Caldes d'Estrac i les urbanitzacions del municipi de Sant Andreu de Llavaneres.
- Evitar la dispersió i l'ocupació de sòl amb noves àrees residencials de baixa densitat. Avançar cap a la compleció de les àrees residencials de baixa densitat existents i definir amb precisió els límits de les urbanitzacions, a fi de controlar/evitar-ne l'expansió i afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes i naturals.
- La presència de vegetació de ribera, sobretot a la riera d'Argentona, però també a les altres rieres, torrents i rials que drenen des de la Serra de Marina, ha estat històricament rellevant, tot i que en aquests moments està bastant degradada, en part per les condicions del territori (urbanització, descens del nivell piezomètric, etc.). Cal recuperar la vegetació associada a aquests ambients en els trams on estigui deteriorada.
- Concentrar i compactar tant com es pugui els polígons industrials i comercials en el territori, evitar-ne la localització als entorns de les rieres i no construir façanes contínues de gran longitud directament visibles des de les vies de comunicació per evitar l'efecte carretera aparador. A més, prioritzar el disseny de polígons que permetin mantenir certa connectivitat ecològica, social i visual i que tinguin qualitat paisatgística pel que fa a les edificacions, la xarxa viària interna, les zones verdes i la vegetació.
- Preservar la fita paisatgística del castell de Burriac i evitar les construccions, infraestructures i, en general, les barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les vistes més interessants des de i cap al castell.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt), el castell de Burriac i la creu de Montcabrer (Cabrera de Mar), el turó d'Onofre Arnau, des del castell de la Mata (Mataró), la torre dels Encantats (Arenys de Mar / Caldes d'Estrac), el turó de l'Home (la Conreria, Tiana), el turó d'en Galzeran o el d'en Mates (Alella), el turó d'en Baldri (Teià) i el mirador de la Cornisa; a més del turó de Sant Mateu, que fa de límit amb la Serra de Marina; els itineraris paisatgístics a peu del coll de la Font de Cera – Montcada i Reixac, coll de Can Bordoi – coll de la Font de Cera, coll del Porc – Can Castells, Argentona – coll del Porc, Mataró-Montnegre, Tiana – coll de Montalegre, el Masnou – Sant Mateu, Premià de Dalt – Sant Mateu i Vilassar de Dalt – turó del Pedrell; i els itineraris motoritzats d'Argentona – Dosrius – el Corredor, Mataró – Sant Pol, Masnou-Alella, Premià de Mar – Premià de Dalt, Vilassar de Mar – Cabrera de Mar i Caldes d'Estrac – Sant Vicenç de Montalt.
- Dedicar en el planejament urbanístic una atenció especial a altres miradors i itineraris locals accessibles, a aquells que es troben en els espais periurbans i també als camins de ronda.
- Promoure un itinerari per a vianants continu al llarg de tota la façana marítima de la Regió Metropolitana de Barcelona que relligui els trams de camins de ronda existents amb una senyalització adequada.
- Vetllar pel compliment estricte de la Llei de costes, tant pel que fa a l'ocupació del domini públic per instal·lacions privades, com al control efectiu de les limitacions a la propietat privada dins la zona de servitud de protecció que defineix la Llei.

23. Alt Maresme

Comarca:
Maresme.

Superfície:
5.661 ha.

Municipis:
Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Caldes d'Estrac, Arenys de Mar, Arenys de Munt, Canet de Mar, Sant Cebrià de Vallalta, Sant Pol de Mar, Calella, Pineda de Mar, Tordera, Santa Susanna i Malgrat de Mar.

632

Front marítim de Calella. Paisatgesverticals.cat

Trets distintius

- Relleu abrupte i una plana costanera gairebé inexistent a la meitat oest de l'àmbit, entre Arenys i Calella, i en canvi ben desenvolupada a la meitat est, de Calella a Malgrat, afavorida per les aportacions del riu Tordera.
- Xarxa hidrogràfica dominada per petits torrents amb un caràcter discontinu però alhora torrencial. Rieres que estructuren les principals vies de comunicació de les poblacions. És el cas d'Arenys de Mar i Arenys de Munt, relligats per la mateixa riera, i de Canet de Mar.
- Predomini dels teixits urbans i les infraestructures de mobilitat, especialment si es ressegueixen les vies de major accessibilitat de l'àmbit.
- Agricultura caracteritzada pel predomini de l'horta especialment entre Pineda de Mar i Santa Susanna. Sobretot, del maduixot, el qual ocupa sòls sovint en pendent i es conrea en hivernacles de mida reduïda.
- La façana litoral presenta una clara dicotomia, entre una costa oest, de platges reduïdes o gairebé inexistentes i interceptades per la línia de tren Barcelona-Mataró-Maçanet i 'N-II, i la meitat est, amb platges generoses i un important pes de l'activitat turística, afavorida per l'allunyament de l'N-II de la platja.
- Ric patrimoni històric i arquitectònic vinculat als assentaments ibèrics, romans i medievals, tant en els nuclis com en els espais agrícoles i forestals. Hi ha també un ric patrimoni arquitectònic modern, sobretot del barroc, el Modernisme i el neoclassicisme, vinculat a esglésies i capelles, masies, cases de poble i edificis públics (mercats, ateneus, etc.).

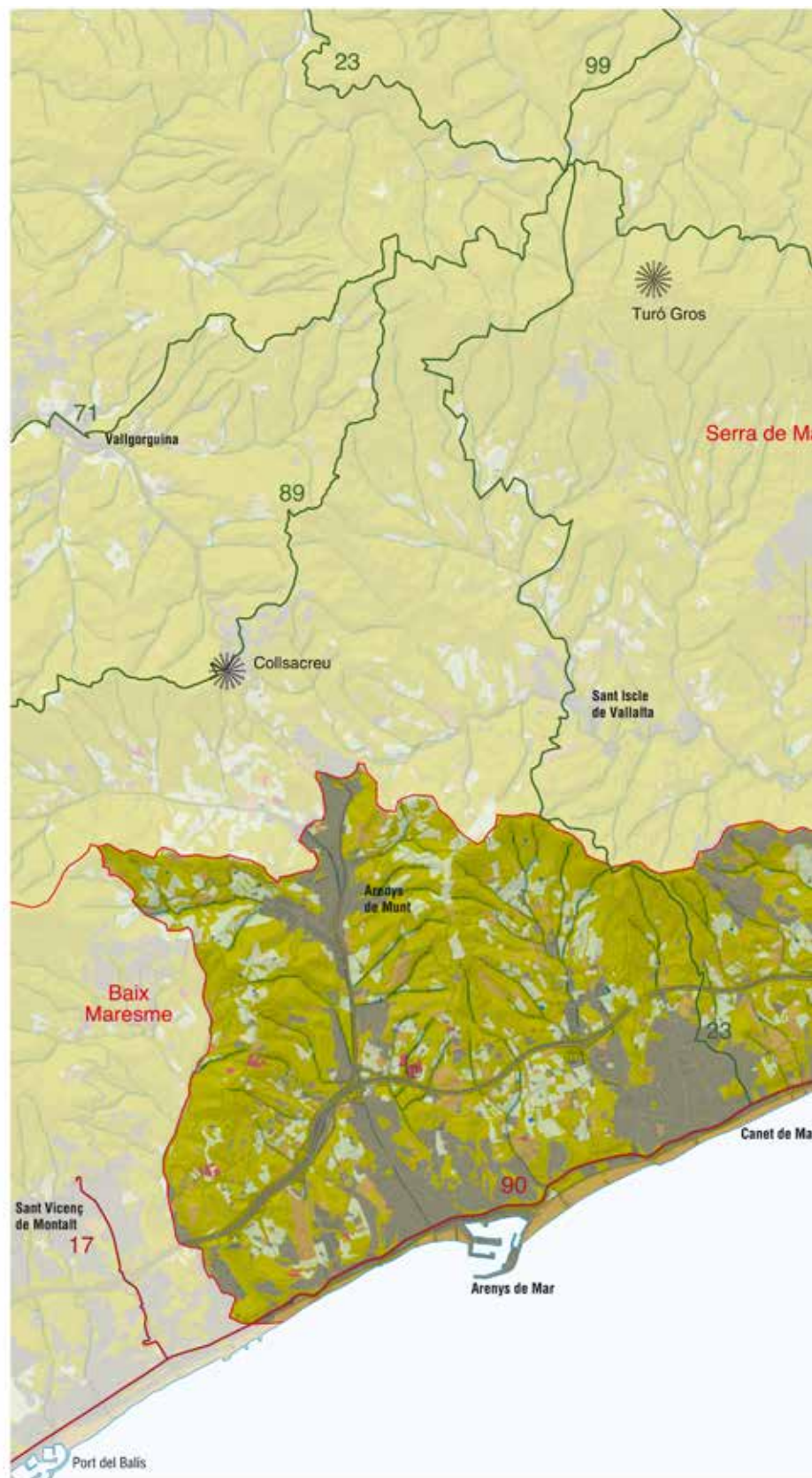
Mirador

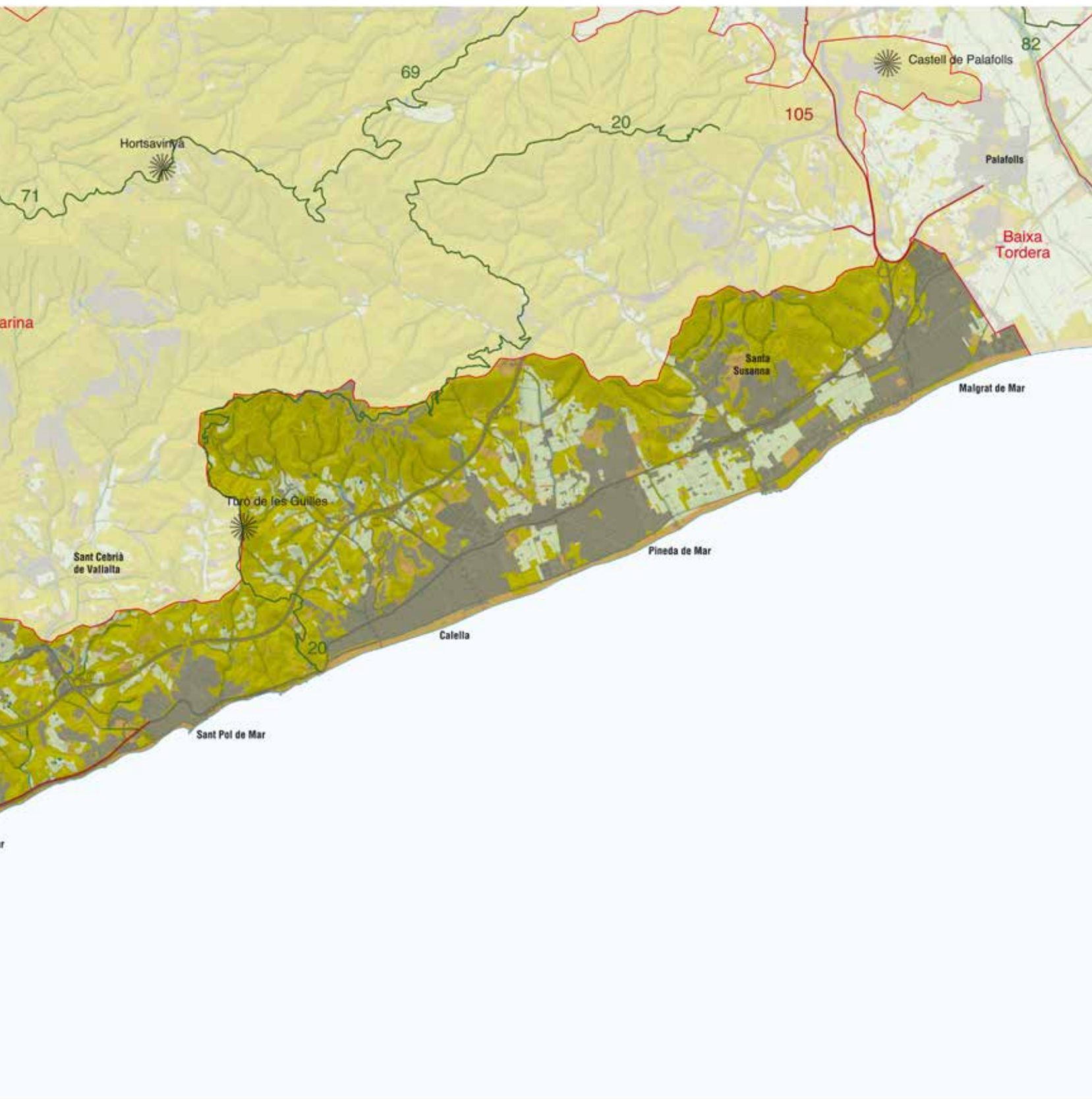
— Itinerari motoritzat
90 Mataró - Sant Pol de Mar

— Itinerari no motoritzat
20 Calella - Tordera
23 Canet de Mar - Sant Celoni

634

Elements naturals del paisatge

El clima de l'Alt Maresme és de caràcter mediterrani litoral, amb una temperatura mitjana anual entre 15 i 16 °C. Les precipitacions oscil·len entre els 600 i els 700 mm anuals, amb un lleuger augment en sentit oest-est i també a mesura que s'ascendeix muntanya amunt. Són característiques les pluges intenses i de curta durada que s'inicien ja a mitjans d'estiu i es poden produir fins la tardor avançada, a causa de la proximitat de la Serralada Litoral, i que originen fortes torrentades amb una forta capacitat erosiva i un elevat risc per als béns materials i humans. La humitat relativa és elevada tot l'any, per l'efecte marítim i l'arrecerament en relació amb els vents de ponent i del nord-oest, menys a l'hivern. La marinada és palesa especialment a l'estiu, quan refresca l'ambient i aporta humitat. En general, hi ha un clima força agradable, força humit, amb estius poc calorosos i uns hiverns temperats, per l'arrecerament de l'àmbit en relació amb els vents del nord, així com una tardor i una primavera plujoses.

La plana i els pendissos de l'Alt Maresme estan formats per l'erosió dels relleus de la Serralada Litoral i per alguns contraforts d'aquesta mateixa serra, constituïda per granitoides i pissarres. En general, l'andana litoral és força estreta i els relleus abruptes arriben fins ben a prop de la costa, o fins i tot hi entren en contacte directament, com succeeix al límit entre Caldetes i Arenys o bé entre Sant Pol i Calella. Una línia de carena molt propera al mar i la presència de diversos contraforts perpendiculars a la línia de costa determinen petites conques o valls amb pendents moderats i aptes per a l'agricultura, mentre que els vessants propers, costeruts, tanquen de manera abrupta l'Alt Maresme. En aquest àmbit es poden distingir tres grans unitats de relleu: d'una banda, els pendents a migdia del carener secundari de la Serralada Litoral, força abruptes i situats entre les cotes de 300 i 400 m d'altitud, incloses les extensions perpendiculars a la línia costanera; en segon lloc, una primera plataforma o vessant més suau, relacionada amb l'erosió causada per les rieres i que arriba a crear planes al·luvials ben definides, en el cas del torrents més actius (com ara la riera de Pineda) i, finalment, la plataforma litoral relativament estreta entre Caldetes i el far de Calella i força més important entre Calella i Malgrat, a mesura que ens acostem a la desembocadura de la Tordera, importantíssima font d'aportació de sorres que alimenten la costa del nord del Maresme.

Pel que fa als materials geològics, dominen àmpliament els afloraments de roques hercinianes (tonalites, granodiorites i granits), més cohesionats en general que en el Baix Maresme, i les pissarres, que constitueixen alguns dels turons més destacats que tanquen pel nord. Els saulons i les sorres tant d'origen al·luvial com transportats pels corrents marins completen els materials més rellevants.

La xarxa hidrogràfica es caracteritza per la presència de nombroses rieres i torrents de curt recorregut i, en general, escassament ramificades, tret de la riera d'Arenys i de la riera de Sant Pol. Les rieres davallen perpendicularment al carener litoral, seguint sovint línies de falla i en fort pendent, per causa del pendent abrupte

entre la muntanya i la reduïda plataforma litoral (sobretot a Canet i Sant Pol). Tant per la conca reduïda com pel caràcter molt permeable del substrat saulós i per les precipitacions irregulars i els aprofitaments humans, les rieres no porten aigua la major part de l'any, si més no en superfície. La riera d'Arenys és la que té més entitat. Tanmateix, nombroses rieres tenen amplades considerables, o bé restes de construccions antigues (aqueductes, molins, etc.) que en testimonien, ja des d'antic, la capacitat de transportar volums apreciables d'aigua (riera de Sant Pol, riera de Pineda, riera de Santa Susanna, rial de Can Catà, etc.).

Diverses rieres constitueixen els carrers principals d'algunes viles, com és el cas d'Arenys de Munt, Arenys de Mar i Canet, mentre que en d'altres travessen la trama urbana (Calella), per bé que sovint de manera soterrada o, si més no, canalitzada. Les avingudes o rierades, causades per les descàrregues sobtades de pluja de final d'estiu i tardor i el fort desnivell de les rieres, són també característiques de l'Alt Maresme, motivades per la intensitat de les precipitacions, el fort desnivell dels cursos hídrics i el caràcter poc permeable del sòl.

La plana litoral sedimentària juga un paper rellevant com a reserva d'aigua provinent de la pluja i les rieres. Els aqüífers més rellevants són a la plana entre Calella i Malgrat i a la desembocadura de la riera de Sant Pol. També aquí són destacables els aprofitaments de les mines d'aigua, per bé que no tant com al Baix Maresme.

En els espais careners i també en els relleus més abruptes que s'apropen fins a la vora del mar hi ha pinedes i bosquines, amb retalls d'alzinar a les zones més humides. La vegetació dominant està constituïda per boscos de pi pinyer (*Pinus pinea*), i brolles o matollars termòfils (garriga amb estepes, brolla d'estepes i bruc boal, brolla d'albada, etc.) o bé prats secs com el llistonar o els prats sabanoides d'albellatge (*Hyparrhenietum hirtum-pubescentis*), mentre que l'alzina (*Quercus ilex*), que constitueix la vegetació potencial, recupera a poc a poc espais, sobretot resseguint fondalades i espais més arrecerats o orientats a llevant. La vegetació de

El bosc de pi pinyer i alzina ocupa els relleus més abruptes, amb alguns claps de conreu semiabandonat, i contrasta amb la urbanització de la franja litoral. Observatori del Paisatge

ribera és quasi inexistent, en part per les condicions del territori i en part per actuacions artificialitzadores que l'han malmès. Tanmateix hi ha algun petit fragment testimonial d'albereda amb vinca (*Vinco-Populetum albae*) i d'alcòr (*Vinco-Vitacetum*), hàbitats ambdós d'interès comunitari.

Evolució històrica del paisatge

En els terrenys més abruptes de la perifèria de l'àmbit, a la Serra de Marina, s'han trobat restes superficials, generalment associades a petits abrics, que mostren una implantació humana anterior al neolític, i d'altres de l'edat del ferro i del bronze, però en menor nombre que al Baix Maresme. Es calcula que en l'eneolític o calcolític els assentaments es van traslladar de la plana cap a la muntanya, de ben segur que per motius defensius. Pel que fa al període ibèric, aquest àmbit i tota la Serra de Marina són especialment rics en jaciments, entre els quals destaquen el del turó de la torre dels Encantats (Arenys de Mar), Montpalau (Pineda de Mar) i el Farell (Sant Pol de Mar), aquest darrer habitat també en període romà. El fet que aquests pobles tinguessin com a conreu principal el cereal i la vinya, ben demostrat per la troballa de premses i sitges de gra, indica una transformació ben antiga del paisatge primigeni d'alzinar del solell de la Serra de Marina.

La irrupció romana va suposar un important canvi en l'organització del territori. D'aquesta època daten el brançal de la Via Augusta pel litoral del Maresme i el camí de Collsacreu, que relligava el Maresme central amb el Vallès, i que encara són actualment els corredors de les principals vies de comunicació d'aquests àmbits. Pel que fa als conreus, els canvis principals van consistir en una intensificació i possible especialització de la vinya per a l'exportació, com confirma la recent troballa del *Castrum de Morer* (Sant Pol de Mar), que tot indica que servia com a cooperativa vinícola i punt de transferència per a l'exportació de vi a Roma i a altres parts de l'imperi. Durant el període de pax romana es van bastir nombroses *villae* o finques amb grans mansions, en indrets del samontà voltats de terres fèrtils, moltes d'elles reconvertides en masies durant l'edat mitjana. També durant aquest període es van millorar les tècniques agrícoles i es van potenciar, a més del secà, els conreus d'horta, com ho testimonia l'aqüeducte de la riera de Pineda.

La intensificació agrícola de l'època romana va accentuar el procés d'erosió dels vessants causat per la intensa plantació de vinya i l'escàs recobriment del sòl que té aquest conreu. Aquest fet d'una banda hauria estat útil com a element eixamplador i alhora fertilitzador de l'andana litoral i, d'altra banda, va causar un empobriment dels vessants solells de la Serra de Marina per la pèrdua del sòl fèrtil, per bé que d'una manera menys accentuada que al Baix Maresme.

Del període convuls situat entre la fi de la dominació romana i la baixa edat mitjana, no han pervingut pràcticament testimonis fins als nostres dies, tret d'algunes referències a l'església de Sant Martí (s. ix), origen del municipi d'Arenys de Munt i reconstruïda el segle xv.

S'han localitzat restes arqueològiques de l'inici de la baixa edat mitjana (s. xi) com el castell de Montpalau (Pineda de Mar) totalment enrunat –el qual es repartia el domini de l'Alt Maresme amb el castell de Palafoles– i el d'Arenys de Munt i l'església de Sant Pau, origen del poble de Sant Pol de Mar. Corresponen també a aquest període les primeres torres de guaita, de les quals han arribat diversos testimonis i entre les quals destaquen la torre dels Encantats (Arenys de Mar), la torre de l'avinguda del Mar de Santa Susanna (actual accés a l'estació de tren) i la torre Martina (Sant Pol), així com nombroses masies fortificades.

Dels segles xiii i xiv apareixen documentats els assentaments marítics de l'Alt Maresme, en forma de veïnats o barris que depenien dels pobles de muntanya, els quals estaven envoltats de fortificacions i torres de guaita i molt orientats a la pesca així com al transport de mercaderies per cabotatge. Cal pensar, doncs, que la transformació rellevant del litoral es va iniciar en aquesta època.

Terra endins el poblament era fonamentalment dispers, en masies que practicaven el policultiu i eren força autosuficients, fins ben bé els segles xvi-xvii, mentre que al litoral les barrades marítimes estaven agrupades per motius de seguretat i també perquè la feina a la mar i a les drassanes ho feien més aconsellable. L'entrada de l'edat moderna al Maresme va suposar un canvi important, atès que el comerç marítim va créixer amb força, tant amb Barcelona com amb ultramar, fet que va donar riquesa i va comportar un important creixement dels nuclis de població i la construcció o reforma de molts edificis civils i religiosos, seguint l'estil gòtic tardà i barroc, edificis i estructures que s'han mantingut més o menys fins ara en els cascs antics dels nuclis d'Arenys, Canet, Malgrat i, de manera menys evident, a la resta. Els atacs pirates van provocar un augment de la construcció de torres de guaita i defensa (Arenys de Mar en va arribar a tenir deu), tant a primera línia de costa com a l'interior, generalment associades a masies, i fins i tot a esglésies, com la de Sant Jaume (Sant Pol de Mar).

Una mostra de la puixança del sector comercial i navilier va ser la construcció o millora de les drassanes a Arenys de Mar, Canet, Cal·lella i Malgrat. Indubtablement, la rompuda de terrenys per a la vinya i la demanda de fusta per als vaixells van tenir conseqüències sobre el medi i el paisatge de l'Alt Maresme i de tota la Serra de Marina.

L'economia d'exportació, basada en el vi i l'aiguardent, va fer que en el decurs del segle xvii disminuís el conreu cerealista i augmentés molt la vinya, que va donar feina en municipis com Arenys de Munt fins a un 70% de la població ocupada. Vers el segle xviii va començar una diversificació i major especialització de l'espai agrari i, a més de la vinya, va prendre importància altra vegada el cereal seguit d'altres conreus com els garrofers (que substituïren moltes oliveres), els pèsols primerencs, la maduixa i la patata, entre d'altres. D'altra banda, a les planes litorals i al·luvials va prendre força la transformació del camp en hortes regades mitjançant mines d'aigua o pous amb sínies, regadius que ja van embadalir els primers viatgers que van documentar-los (Townsend, Young, Baró de Maldà, etc.).

Durant el segle xix i primera meitat del xx van continuar i van prendre gran magnitud els canvis en el paisatge. El traçat del ferrocarril

La construcció a mitjans del segle XIX del traçat del ferrocarril Barcelona - Mataró - Maçanet Massanes va afavorir grans canvis en el paisatge de la unitat. ICGC, Fons Cuyàs

ril Barcelona-Mataró-Maçanet fou un dels elements detonants, ja que va afectar les drassanes, horts i implantacions diverses de la línia costanera i alhora va afavorir el creixement de l'activitat industrial, especialment tèxtil, i també adobera, d'aiguardent, de taps de suro, etc. Pel que fa a l'espai agrícola es va trencar l'hegemonia de la vinya, sobretot després de la crisi de la fil·loxera, i van adquirir una importància creixent els conreus de regadiu, amb la millora de les tècniques productives.

638

A partir de la segona meitat del segle XX va desaparèixer la vinya a l'Alt Maresme, així com els fruiters de secà, i es van implantar ben ràpidament els conreus d'hortalisses diverses, amb un important pes dels maduixots, que van ocupar també zones de mig pendent, àdhuc voltats de terreny forestal. El fet que bona part dels conreus es fessin sota hivernacle, sobretot els maduixots, va tenir un efecte força rellevant sobre el paisatge. Els conreus de secà van perdre pes progressivament fins a gairebé desaparèixer, mentre que tant l'espai litoral com, en menor mesura, el samontà van ser transformats, en bona part pels creixements urbans de segona residència i hotelers. En aquest sentit és destacable el pes del sector turístic a Calella, Pineda, Santa Susanna i Malgrat, que ha condicionat totalment el creixement dels antics nuclis urbans i la seva imatge, tant urbana com en l'imaginari col·lectiu.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de l'Alt Maresme destaca pel predomini de les cobertes del sòl urbanes i infraestructurals que s'estenen gairebé de manera contínua resseguint l'andana litoral, amb algunes intercalacions de penya-segats i afloraments rocallosos a la meitat oest i d'espais oberts amb conreus d'horta a la meitat est. Els espais antropitzats o urbanitzats també ocupen una part considerable dels vessants i les parts més elevades de l'àmbit. En els espais topogràficament més adients, sobretot entorn de les principals valls fluvials, i també en una part de la plana sedimentària litoral hi ha una extensió encara apreciable de conreus d'horta i de regadiu, per bé que parcialment abandonats i recolonitzats per la vegetació natural.

L'autopista a l'Alt Maresme marca un límit posant en relleu el contrast entre els terrenys situats a ambdós costats. Al nord de la traça és destacable l'escassa implantació de nuclis i urbanitzacions i també d'espais agrícoles, força puntuals, sens dubte, pel relleu força més accidentat que no pas el que es troba al Baix Maresme. La presència de petites peces de conreu d'horta en petits hivernacles, sobretot per a maduixots, enmig d'una matriu forestal o d'herbassars de recolonització d'antigues feixes agrícoles, en pendents moderats o relativament elevats, és també un tret força característic i distintiu dels vessants. D'altra banda, el traçat més tortuós de la N-II, aixecada, al llarg de la costa un xic accidentada, entre Caldetes i el far de Calella, dona pas a un traçat per l'interior, de Calella a Malgrat, molt més amable, que deixa a primera línia de costa una via de passeig i accés local i la via del tren, amb vistes panoràmiques des del mar fins als careners interiors que emmarquen aquest territori.

El conjunt de la coberta forestal ha crescut poc en les darreres dècades i manté una presència constant, tot i que experimenta canvis estructurals. Així, els boscos i les arbredes mínimament estructurats tripliquen la superfície, a costa de les bosquines i els prats (etapes poc evolucionades de la successió forestal) que perden més de la meitat de la seva extensió. Aquest desenvolupament ha estat més important sobretot sobre els terrenys de piemont que fins fa pocs decennis eren conreats amb fruiters de secà, o sobre terrenys dominats pels matollars i les bosquines. Actualment en la major part d'aquests espais s'ha implantat vegetació arbrada, fonamentalment pinada de pi pinyer, i puntualment alzinar, afavorida per la climatologia i la relativa pluviositat d'aquest àmbit. La conseqüència més immediata és l'escassetat de prats secs i matollars, així com de boscos esclarissats, de rellevància faunística, i una més gran uniformitat del paisatge. Així, actualment, el samontà i els terrenys situats per damunt dels nuclis litorals es caracteritzen pel contrast entre les zones de menor pendent, sovint de caràcter al·luvial, les quals estan en bona part encara conreades (encara que amb un procés d'abandonament rellevant) i les zones més pendents de marge o vessant, generalment a l'interior però també

Pedrera abandonada al vessant de la muntanya de Montpalau, molt visible des de la C-32. A l'esvoranc de la pedrera s'ha construït una gran depuradora. David Pavón

en algunes alineacions perpendiculars a la costa, les quals generalment estan ben poblades per pins i, en menor nombre, alzines, incloses algunes sureres, així com herbassars, brolles i bosquines de recolonització d'espais agrícoles abandonats, i algunes urbanitzacions.

Paral·lelament, els aprofitaments forestals han decaïgut notablement per la pèrdua de rendibilitat de les pinyes i per la dificultat de comercialitzar la fusta del pi pinyer, excessivament resinós i poc preuat per la indústria paperera i de la fusta. Això comporta que augmenti considerablement el risc d'incendi forestal i que la majoria de municipis de l'àmbit estiguin declarats d'alt risc d'incendi.

També cal esmentar que la canalització d'algunes rieres per protegir dels riscos d'inundació n'ha provocat una artificialització que afecta els valors paisatgístics d'aquests espais. N'és un exemple la riera de Santa Susanna.

Una altra alteració potencial en el paisatge la provoquen les activitats extractives, tot i que la gran majoria estan inactives i són de dimensió reduïda. Cal esmentar la que se situa a l'est del turó de Montpalau, que crea un impacte notable en el paisatge, en un entorn d'elevat valor natural, paisatgístic i patrimonial, i resulta molt visible des de l'autopista C-32.

L'espai agrícola ha sofert en les darreres dècades un retrocés important, especialment pel que fa als conreus de secà situats al piemont immediat als nuclis urbans i que ha estat fonamentalment transformat en usos urbans i infraestructures. Els conreus de regadiu han mantingut en gran mesura la seva extensió, encara que la urbanització i l'abandonament estan afectant algunes parcel·les en aquests darrers anys. La recent crisi del maduixot, que no pot competir en preu ni en volum amb el d'altres orígens, ha fet minvar significativament els hivernacles dedicats a aquest conreu a les cotes més baixes i, sobretot, els situats a mig vessant.

En els propers anys, els conreus de secà, si segueixen la tendència a la baixa de les últimes dècades, poden acabar desapareixent definitivament. Pel que fa als conreus d'horta, es pot esperar que es mantinguin en els espais litorals afectats pel PDUSC, tenint en compte la seva elevada productivitat. D'altra banda, en les terrasses fluvials de les rieres principals i els espais més aptes del samontà s'observa un abandonament de l'agricultura, que pot ser reversible sempre que es garanteixi el caràcter no urbanitzable del sòl i el context econòmic faci rendible i prou atractiu el manteniment de les explotacions. Més complex pot ser el manteniment del conreu del maduixot a mig vessant de muntanya, atesa la reduïda dimensió de les explotacions i la competència en el mercat interior de la Unió Europea.

Així, l'evolució més previsible apunta vers una pèrdua encara important de l'activitat agrícola, seguint la tendència actual, al nord de la traça de l'autopista C-32, i que aquests terrenys siguin progressivament ocupats per forests –inicialment de pi i, a mitjà termini, en funció de la qualitat del sòl, d'alzines– i un manteniment més precari dels conreus entre la via ferroviària i l'autopista en funció de l'evolució del sòl a urbanitzar dels municipis concernits.

En les darreres dècades la unitat ha experimentat un fort creixement d'urbanitzacions. A la imatge, urbanització Pinemar i el nucli urbà de Pineda al fons. David Pavón

Els darrers vint anys l'Alt Maresme ha experimentat un fort creixement poblacional, que ha afectat sobretot la perifèria dels nuclis i ha comportat el creixement d'algunes urbanitzacions de baixa densitat, en detriment de l'espai agrícola. Paral·lelament han aparegut alguns desenvolupaments industrials i comercials vinculats sobretot a la carretera N-II, mentre que l'autopista, en aquest cas, ha facilitat una accessibilitat més ràpida als nuclis de població, i un efecte indirecte sobre el desenvolupament de l'àmbit, afavorint el pas de segona a primera residència en molts habitatges. Com a resultat, en les darreres dècades s'ha produït un important augment de la superfície urbanitzada, amb un increment superior al 80% del sòl impermeabilitzat respecte a la dècada dels 80 del segle xx, fet que situa el sòl urbanitzat com la principal coberta del sòl de l'àmbit (prop d'un terç), freqüent amb la forestal.

Actualment, aquest àmbit concentra més de 90.000 habitants, en bona part localitzats en municipis de mida mitjana, com ara Pineda de Mar, Malgrat de Mar, Calella, Arenys de Mar i Canet de Mar. La resta de nuclis, de dimensions més petites, són Arenys de Munt, Sant Pol de Mar i Santa Susanna. Val a dir que, a banda dels nuclis històrics, tots els municipis tenen diverses urbanitzacions o bé nous creixements més o menys continus amb els teixits urbans consolidats, de baixa densitat o amb tipologies clarament contrastades amb els nuclis preexistents (cases unifamiliars amb un petit jardí, cases en filera, blocs plurifamiliars, etc.). És rellevant l'especialització turística i de segona residència dels nuclis de Calella, Pineda de Mar, Santa Susanna i Malgrat de Mar, coincidint amb el tram costaner en què la carretera nacional s'allunya de la platja.

Des d'un punt de vista paisatgístic, es pot distingir clarament entre un àmbit est i un oest de l'Alt Maresme pel que fa a l'estructura del poblament. Entre Caldetes i Calella els nuclis urbans queden relativament continguts entre les valls i petites alineacions de muntanyes transversals a la línia costanera i no solen ultrapassar la línia de partió de l'autopista, tret del nucli d'Arenys de Munt i alguna ur-

La via del tren Barcelona-Maçanet transcorre per la plataforma litoral al llarg de tota la unitat, fet que suposa una barrera física i visual. Observatori del Paisatge

banització. Per contra, a la meitat est de l'àmbit, els nuclis urbans ocupen bona part de l'àmplia plana litoral, tret de Santa Susanna, més interior, però diverses urbanitzacions s'enfilen pel vessant muntanyós, en alguns casos fins atènyer el carener que fa de límit nord. Els nuclis de la meitat oest (Arenys de Mar, Arenys de Munt, Canet de Mar i, en menor mesura, Sant Pol de Mar) s'estructuren en bona part a partir de les rieres que davallen de la Serra de Marina, i tenen una forma més aviat allargassada, mentre que els nuclis de la meitat est (Calella, Pineda de Mar i Malgrat de Mar) tenen un creixement en eixample que ocupa tota l'amplada de l'andana litoral. Un cas a part és el de Santa Susanna que, a partir d'un petit nucli situat en el punt d'inflexió entre el samontà i l'andana litoral, ha crescut força en forma d'urbanització de baixa densitat. Cal fer esment també del rellevant impacte visual que generen a primera línia de costa alguns blocs de molta alçària, especialment en els municipis a l'oest, on el relleu abrupte limita moltíssim l'amplada de l'andana litoral.

Hi ha alguns polígons industrials i comercials, de mida mitjana, que contrasten amb els entorns urbans i naturals on se situen; per exemple, el complex industrial situat a la zona de les Sorres, darrere la platja a l'est del nucli de Malgrat, així com els complexos d'activitat econòmica situats a l'entrada d'alguns nuclis com a Arenys de Mar i Malgrat de Mar.

En un futur, es corre el risc que s'acabi creant un continuïum urbà al samontà, entre Calella i Santa Susanna, paral·lel al marge nord de la carretera N-II. Pel que fa a la façana costanera, el PDUSC ha de permetre evitar aquest mateix efecte als límits urbans entre Calella, Pineda i Malgrat.

Les principals vies de comunicació que travessen aquest territori ho fan longitudinalment, dividint-lo en certa manera en dos –en el cas de l'autopista C-32–, mentre que la N-II i la via de tren Barcelona-Maçanet transcorren per la plataforma litoral. D'una banda, l'autopista del Maresme (C-32) no ha suposat un canvi massa rellevant en el paisatge –tret de la desaparició de parcel·les agríco-

les– però sí que ha modificat la percepció d'aquest àmbit. Bona part d'aquesta transcorre en trinxera, de manera que les visuals són limitades i l'accessibilitat al territori també, a diferència de la transformació que aquesta infraestructura ha comportat al Baix Maresme. D'altra banda, la concentració a la façana litoral de la N-II i la via del tren implica una pèrdua de qualitat paisatgística (per soroll, pèrdua de profunditat escènica, barrera del pas vers les platges, etc.). El possible trasllat de la via del tren cap a l'interior suposaria sens dubte una gran oportunitat de millora del paisatge litoral de l'Alt Maresme. A més de les anteriors destaquen, en sentit transversal, la carretera C-61, d'Arenys de Mar a Sant Celoni per Collsacreu, al llarg de la riera d'Arenys, i la carretera de Sant Pol a Arenys de Munt al llarg de la riera de Vallalta.

Els relleus abruptes del Montnegre fan que no hi hagi altres carreteres transversals o perpendiculars a la línia de costa. Actualment encara es conserven alguns dels rials, camins riera de sauló tradicionals, per bé que moltes de les principals rieres carrer que estructuraven els nuclis o bé els creuaven abans de desguassar a mar han estat més o menys intensament canalitzades.

Expressió artística del paisatge

L'Alt Maresme comparteix amb el Baix Maresme els motius paisatgístics vinculats a les expressions artístiques del conjunt de la comarca, per la qual cosa l'expressió literària o pictòrica general compartida per ambdues unitats del Maresme inclou l'enaltiment de la ruralitat (en particular de la riquesa i heterogeneïtat agràries), la consideració privilegiada dels rials o rieres i, en darrer terme, l'atenció als «pobles dobles» (de munt i de vall). Tanmateix, a l'Alt Maresme es poden destacar tres figures que han generat unes manifestacions peculiars que ofereixen accents interessants a la visió conjunta del paisatge maresmenc. Són Salvador Espriu, vinculat sobretot a Arenys de Mar, Josep Palau i Fabre, vinculat a Caldes d'Estrac, i Perejaume, vinculat a Sant Pol de Mar.

Salvador Espriu i Castelló és un dels principals autors de la literatura catalana contemporània, especialment conegut per la seva poesia, tot i que també va cultivar el teatre i la novel·la. Encara que va néixer a la capital de la Selva i va viure pràcticament tota la vida a Barcelona, Arenys de Mar era la localitat de la seva família, i Espriu la freqüentava els mesos d'estiu, de manera que va assolir el caràcter de centre del seu univers creatiu, fins al punt que Espriu és capaç de desenvolupar un món propi, identificat amb el topònim Sinera, que és Arenys al revés. Sinera representa el món perdut d'Espriu, en què es refugia, el qual és construït de forma mítica, a partir del territori real d'Arenys i del seu rodal. Les descripcions literàries d'Arenys de dues de les seves novel·les inicials *–El doctor Rip* (1931) i *Laia* (1932)– permeten veure com l'autor en percep el rodal, quan encara no s'havia transformat en paisatge mític.

«Un petit poble de mar, amb pols i vent i mosques. I encara hi havia alguns pescadors. A la platja, gussis, comptades palangreres, coves i xarxes, dones que les adobaven, deixalles de peix. [...] El poble s'estenia entre dos turons, l'un gairebé pelat, amb garrofers, fonoll i atzavares. A l'altre, el cementiri, amb quatre rengles de xipers. Davant, el mar. Horts de secà i vinyes, pins, rials, canyars, alocs, una carena baixa al fons.» (Espriu, 1986: p. 19).

«El poble s'estenia per la vall i es voltava de suredes i de pàmpols. Més lluny, la carena, negra, amb tot de masos i d'ermites: Santa Marina, Torrents, Ribes Altes, el Remei, Puig Arnau i el casal fort de Pujol Vell, l'antiga baronia d'aquelles terres, ara en runes i embolcallat amb el cant del cucut i el silenci de les hores. [...] I el triomf de l'ample mar s'endinsava en l'infinit i es perdia a banda i banda en la llunyania, més enllà de la llambregada de l'esparver i de l'aligot i de la guaita de la muntanya.» (Espriu, 1982: p. 12).

Després d'aquestes novel·les, i en particular després de la Guerra Civil, quan Espriu es tanca en si mateix i es refugia al paradís perdut, anirà emergint el mite de Sinera a partir de l'elaboració literària que l'autor va generant. Es considera que el cicle de Sinera d'Espriu inclou les obres *Cementiri de Sinera* (1946), *Les hores* (1952), *Mrs Death* (1952), *El caminant i el mur* (1954) i *Final del laberint* (1955). Amb la denominació de Sinera també apareix *Llibre de Sinera* (1963), una obra que la crítica considera que ha passat més desapercibuda, sobretot en relació amb *Cementiri de Sinera*, que ha tingut molta més anomenada. Precisament dins de *Llibre de Sinera* apareix una de les composicions d'Espriu que, cantada i difosa per Raimon, és considerada una metàfora de Catalunya, a través d'una sinèdoque amb Arenys de Mar:

«He mirat aquesta terra»

«Quan la llum pujada des del fons del mar
a llevant comença just a tremolar,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.

Quan per la muntanya que tanca el ponent
el falcó s'enduia la claror del cel,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.

Interior del cementiri d'Arenys de Mar, espai que té un valor molt vinculat a la poesia de Salvador Espriu. Observatori del Paisatge

Mentre bleixa l'aire malalt de la nit
i boques de fosca fressen als camins,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.

Quan la pluja porta l'olor de la pols
de les fulles aspres del llunyans alocs,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.

Quan el vent es parla en la solitud
dels meus morts que riuen d'estar sempre junts,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.

Mentre m'envelleixo en el llarg esforç
de passar la rella damunt els records,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.

Quan l'estiu ajaça per tot l'adormit
camp l'ample silenci que estenen els grills,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.

Mentre comprenien savis dits de cec
com l'hivern despulla la son dels sarments,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.

Quan la desbocada força dels cavalls
de l'aiguat de sobte baixa pels rials,
he mirat aquesta terra,
he mirat aquesta terra.»

(Espriu, 1963)

Com es pot apreciar, i més enllà dels valors simbòlics de la composició, apareixen uns referents clars de la imatge paisatgística del conjunt del Maresme: els motius rurals (el camp, el sarment, etc.), els rials (els alocs, les riades, etc.) i l'oposició entre les muntanyes, a ponent, i el mar, a llevant. Probablement l'indret on més es concentra la ploma d'Espriu de tot el cosmos de Sinera és el cementiri, amb belles composicions que s'hi refereixen. Entre moltes d'elles, es pot aportar la següent:

«I
Pels rials baixa el carro
del sol, des de carenes
de fonollars i vinyes
que jo sempre recordo.
Passejaré per l'ordre
de verds xiprers immòbils
damunt la mar en calma.

II
Quina petita pàtria
encercla el cementiri!
Aquesta mar, Sinera,
turons de pins i vinya,
pols de rials. No estimo
res més, excepte l'ombra
viatgera d'un núvol.
El lent record dels dies
que són passats per sempre.»

(Espriu, 1946)

El cementiri d'Arenys és un d'aquests indrets selectes de Catalunya en què es pot dir que la literatura ha creat el paisatge. Si bé és evident que el cementiri ja hi era físicament abans de la poesia d'Espriu, el mite de Sinera ha permès que aquest espai es connotés de irreversiblement i que avui sigui un lloc que té significat i presència sobretot a causa de la literatura.

També cal referir-se a Josep Palau i Fabre (1917-2008) i al món que va generar al voltant de Caldes d'Estrac. Artista polifacètic, no presentava un vincle especial amb Caldes d'Estrac, sinó que va triar la localitat perquè els escriptors Verdaguier i Maragall hi havien estat en diversos moments de la seva vida i va pensar que havia de ser un lloc especial. D'aquesta manera, va anar-hi i va oferir als polítics locals deixar el seu llegat pictòric i documental en aquesta localitat del Maresme. Actualment, a Caldes d'Estrac la Fundació Palau i Fabre és la institució que acull una col·lecció de quadres de Pablo Picasso –Josep Palau i Fabre va ser expert en la seva obra, a més d'amic de l'artista malagueny–, així com la majoria del seu llegat cultural. Des del 2003 se celebra cada estiu un festival de poesia vinculat a la iniciativa de Palau i Fabre.

En bona mesura a causa del caràcter de localitat d'estiueig de la burgesia barcelonina que havia tingut Caldes d'Estrac –Caldetes–, s'hi constata la presència recurrent de pintors des del segle xx, molts dels quals paisatgistes: Apel·les Mestres i Oñós (1854-1936), Laureà Barrau i Buñol (1864-1957), etc. Una part d'aquesta relació d'autors està sent recollida per la Fundació Palau i Fabre,

de manera que l'univers cultural actual de Caldetes s'està veient alimentat per la producció artística prèvia.

Perejaume (1957), nom amb què es conegut Pere Jaume Borrell i Guinart, és un dels artistes catalans més coneguts actualment. Viu i treballa a Sant Pol de Mar. Poeta i pintor, ha evolucionat cap a una intervenció artística que actua directament en el territori, transformant-lo en paisatge. Aquesta manera d'expressar-se s'ha reflectit, entre molts altres indrets, a Sant Pol de Mar, i també a localitats properes de l'Alt Maresme. Perejaume ha reflexionat i recreat el paisatge connotat per anteriors autors, per exemple per Verdaguier, Maragall i Gaudí respecte a la muntanya, aprenentatge del qual neix, per exemple, *Els cims pensamenters de les reals i verdagueres elevacions* (2004). Es tracta, en definitiva, d'una creació metapaisatgística. Les referències de la poesia de Perejaume, freqüentment acompanyada d'obra pictòrica o escultòrica, i sovint directament de paisatge creat o recreat, contenen referències al Maresme, amb un ús evident de motius clàssics del paisatge maresmenc consagrat per l'expressió artística prèvia, per exemple el contrast entre mar i muntanya.

«Pintura caminada»

«Si me l'estimo –tu diràs–, tan bell,
aquest paisatge verd i ple d'onades!
Com m'agrada d'anar més enllà amb ell
sobre la tela, amb quatre pinzellades,
de nit! I obrir camins amb el pinzell,
com si em cridés a perdre'm i a vegades,
entre pintura i obaga, al cantell,
seure en un marc sota alzines daurades.
Paisatge i jo fugim per la pintura,
ens endinsem pels boscos novament:
Montalt, Montnegre, el mar, res no ens atura.
Torno cansat quan penso, bo i content,
que és el mateix el quadre i la natura.
Tot passejant els quadres van creixent.»

(Perejaume, 1992)

També a Sant Pol de Mar, havien basat amb anterioritat la seva obra altres pintors paisatgistes. És el cas de Nicolau Raurich (1871-1945), un paisatgista poc conegut però que va iniciar el 1911 una sèrie anomenada Visions, amb motiu d'una estada a Sant Pol de Mar (Doñate i altres, 1996).

Valors en el paisatge

L'Alt Maresme limita en part amb el Parc Natural del Montnegre i el Corredor (entre Calella i Santa Susanna) i té inclosa una petita àrea dins la xarxa Natura 2000 (Serres del litoral septentrional) a la zona del turó d'en Serra, a Malgrat. D'altra banda, bona part de l'espai litoral no urbanitzat està inclòs en diverses categories de protecció del PDUSC (Pla director urbanístic del sistema costaner), entre la línia costanera i l'autopista C-32.

En relació amb els valors històrics, a l'Alt Maresme hi ha un ric patrimoni arqueològic, per bé que no tant nombrós com el que es troba al Baix Maresme i a la Serra de Marina, probablement per les condicions menys favorables per a l'establiment humà i la major dificultat per defensar-se. Tanmateix, hi ha aquí diversos jaciments menors del paleolític i del neolític, entre els quals destaquen tres destrals localitzades a Torrentbò. Pel que fa als assentaments ibèrics, se'n troben de rellevants com el del turó de la torre dels Encantats (Arenys de Mar), el del turó de Montpalau (Pineda de Mar) i el Farell (Sant Pol), aquest darrer habitat també en període romà. Al Castrum de Morer s'han trobat, a més d'estructures de fortificació, premses i altres testimonis de l'elaboració del vi que confirmen la interrelació entre la població nadiua d'estirp ibera i els nous ocupants romans. A Malgrat de Mar s'han trobat restes romanes del segle II aC que indiquen una intensa activitat artesanal.

Del període romà s'han conservat també altres elements d'interès, com ara l'aqüeducte de Can Cua (Pineda de Mar). Hi ha pocs dubtes que molts dels masos més antics que perviuen a l'àmbit tenen l'origen en antigues villae romanes, per bé que generalment no se'n reconeixen les restes; algunes excepcions són les de ca n'Aiguaviva i can Catà de Dalt (Arenys de Munt) i el castell de Santa Florentina (Canet de Mar).

Del període medieval hi ha poques restes, bàsicament perquè han estat objecte de transformació o restauració esdevinguda posteriorment, malgrat que pràcticament tots els nuclis urbans provenen d'aquest període (s. XIII-XIV), si més no que estiguin documentats. Pel que fa a l'arquitectura de defensa, només queden algunes restes del castell de Montpalau (s. XI), mentre que el d'Arenys de Munt ha desaparegut totalment. S'han ressenyat prop d'una vintena de torres de guaita i defensa, algunes d'origen medieval i reconstruïdes posteriorment, i moltes d'altres bastides de nou durant els segles XVI i XVII, sovint adossades a masies, entre les quals es poden destacar: la torre dels Encantats (s. XIII) encarada a mar entre Arenys i Caldes d'Estrac, amb un perímetre fortificat posterior, del segle XV, preparada ja per a la lluita amb armes de foc; les torres d'en Llobet, del carrer Ample, del carrer d'Avall i de can Cabriol, totes elles dins el nucli històric d'Arenys de Mar; la torre de can Bellsolè i la torre de ca n'Amar, adossades a sengles masies, a Arenys de Munt; la torre Forta, de planta rodona, actualment dins l'església de Sant Pol, la torre Martina, la torre del Molí, adossada a un mas, i la torre de la Força, dins l'estructura fortificada del monestir de Sant Pol; les restes de la casa forta de Canet (s. XI), actualment castell de Santa Florentina, a Canet de Mar; la torre de can Bartrina, molt modificada i adossada a una casa de poble dins el casc urbà de Calella; la torre de can Castellar o de Sant Jaume, de planta rodona, i les torres de can Cànovas i de la rectoria Vella, ambdues de planta quadrada i adossades a masies del s. XVI ben conservades, a Pineda de Mar; les torres de Can Xirau, Can Galtés, Can Ratés i Can Bonet, adossades a masies situades al casc urbà o a urbanitzacions de Santa Susanna, i la torre de can Torrent del mar, a primera línia de mar, actualment accés al baixador de Renfe, i, finalment, la torre del Castell, associada a l'antic castell de Malgrat, enderrocat el segle XVI.

Del final de l'edat mitjana i inici de l'edat moderna hi ha diverses masies, edificis públics i alguns entorns urbans que en donen tes-

El mercat de Arenys és un edifici modernista d'Ignasi Mas i Morell, edificat entre 1911 i 1929. Observatori del Paisatge

timoni, entre els quals destaquen les masies de can Rosell i can Mallol de la Torre, a Arenys de Munt; el barri de Marina de Canet de Mar, que conserva carrers amb construccions i estructures urbanístiques dels segles XVI i XVII; la casa dels Salvadors (s. XIV) i la casa Sivilla (s. XVI), a Calella; el mas Castellar (s. XVI) i can Jalpí (s. XV-XVI), ambdues fortificades, a Calella, i l'hospital Vell (s. XVI), a Malgrat de Mar.

De l'edat contemporània destaquen els edificis neoclàssics de l'antic hospital Xifré i el museu Frederic Marès de la Punta, a Arenys de Mar; les torretes antigues de telegrafia òptica construïdes el 1849 i 1850 al far de Calella i el mateix far (1859). El Modernisme també té a l'Alt Maresme nombrosos exponents, entre els quals destaquen els edificis públics però, també, els xalets i les cases. Així, per exemple, a Canet de Mar es poden trobar edificis dels arquitectes Lluís Domènech i Montaner (castell de Santa Florentina, ateneu de Canet, casa Roura, casa Domènech i Montaner), Eduard Ferrés i Puig (escorxador municipal, vil·la Flora, casa Alsina) i Josep Puig i Cadafalch (restaurant de l'ermita de la Misericòrdia, Fàbrica Carbonell Susagna). Altres obres interessants es troben a Arenys de Mar (Cementiri Municipal, Mercat Municipal), a Malgrat de Mar (ajuntament, Ca l'Arnau, Torre de la Vidua Sala, Can Cardona, l'Escola Montserrat) i a Sant Pol de Mar (Can Planiol, les Escoles Públiques).

La majoria d'esglésies i capelles de l'Alt Maresme han estat edificades o reformades a l'inici de l'edat moderna, i hi predominen les d'estil gòtic tardà, però hi ha algunes mostres del barroc i també del neoclàssic. Destaquen l'església parroquial de Sant Martí (reformada el s. XVI), que posseeix un valuós retaule, i l'ermita de Santa Cecília de Torrentbò (s. XVI), a Arenys de Munt; l'església parroquial de Santa Maria, a Arenys de Mar; l'església de Sant Jaume (s. XVI), d'estil gòtic tardà, i l'església de Sant Pere (s. XVI), a Sant Pol de Mar; l'església arxiprestal de Santa Maria, neoclàssica, a Calella; l'església de Santa Maria (s. XVI), de Pineda de Mar, i l'església de Sant Nicolau de Bari (s. XVI, modificada el s. XVIII), a Malgrat de Mar, d'estil neoclàssic i anomenada també «la catedral de la costa», per les seves dimensions.

Avinguda de plàtans que solca un dels rials afluent de la riera d'Arenys, a Arenys de Munt. Observatori del Paisatge

Entre els valors simbòlics i identitaris destaca la torre dels Encantats, entre Caldes d'Estrac i Arenys, a la qual s'accedeix després d'una llarga i tortuosa ascensió esglaonada; el castell de Santa Florentina, a Canet de Mar, que integra dues torres antigues en un edifici modernista; el cementiri d'Arenys de Mar, poeitzat per Salvador Espriu, encarat a mar i amb nombroses obres d'escultors modernistes; l'avinguda de plàtans que solca la riera d'Arenys de Munt, i, ja canalitzada, la d'Arenys de Mar; el santuari de la Misericòrdia, patrona del Maresme, envoltat d'un parc i relligat per un passeig al nucli de Canet; el far de Calella, amb bones vistes; el passeig del Mar, a Calella, espai d'esbarjo on se celebren nombroses fires i manifestacions populars; i el Parc del Castell, a Malgrat de Mar, entre el nucli històric i la part més turística de la vila. Finalment, un altre element amb valor simbòlic i identitari són les rieres; com, per exemple, la riera d'Arenys, la de Buscarons, la de Lledoners, la de Sant Pol, la de Capaspre o de Calella, la de Pineda o la de Valldemani.

Pel que fa als valors productius, destaquen el maduixot, famós a l'Alt Maresme, especialment d'Arenys de Munt, Canet i Sant Pol, a més de Sant Cebrià i Sant Iscle de Vallalta, reconegut per la seva qualitat, i els conreus d'horta i regadiu. Un altre valor productiu rellevant és la pesca, sobretot del seitó i l'anxova, centrada en el port d'Arenys, que concentra la major part de la flota pesquera del Maresme i és un dels principals ports del litoral nord català. Tampoc no es pot oblidar el valor de la costa (Malgrat de Mar, Santa Susanna, Pineda de Mar, Calella) com a espai turístic.

Amb relació als valors estètics, el patró dominant d'ondulació del territori és un element que dona força atractiu, atès que arriba a emmascarar visualment moltes de les grans infraestructures i creixements poc integrats amb el territori. En aquest sentit, la ubicació enclotada o arcerada de la majoria de nuclis de l'oest és especialment atractiva, però el relleu abrupte limita les visuals llargues.

En canvi, a l'est és a la inversa, el carener de la Serra de Marina és un fons escènic omnipresent i que manté unes proporcions que li donen un caràcter de referent amable o harmònic amb el conjunt.

D'altra banda, al sector occidental es dona un contrast notable entre el mar, el penya-segat rocallós i els assentaments urbans costaners, amb una certa sensació d'inseguretat, per l'estabilitat precària dels blocs granítics. En l'àmbit oriental, per contra, el paisatge esdevé molt més amable i acollidor, amb visuals molt llargues que van des de la línia de mar fins als careners que tanquen l'Alt Maresme, amb uns contrastos importants tant cromàtics i texturals com per la combinació d'elements culturals urbans (nuclis urbans, torres i masos fortificats, urbanitzacions sobre turons, etc.), agrícoles (fonamentalment conreus d'horta a la plana, amb algun hivernacle als vessants), naturals (pinedes, matollars i alzinars) i amb la presència del mar i les platges.

Finalment, també és rellevant el patró que segueixen diversos nuclis de l'Alt Maresme, que s'estructuren totalment o parcialment a partir de les rieres, generant en la majoria de casos un nucli interior i un que se situa a la façana litoral. Es tracta dels nuclis de Sant Pol de Mar, Canet de Mar, Arenys de Munt i Arenys de Mar.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La fisonomia litoral i allargassada, juntament amb la fragmentació física que provoquen tant la N-II, la C-32 i el ferrocarril Barcelona – Maçanet de la Selva, i el fet que el GR-92 o sender del Mediterrani transcorri per la Serra de Marina, fa que dins de l'Alt Maresme no es disposi d'una xarxa d'itineraris pedestres de continuïtat, ni d'uns camins de ronda que permetin resseguir tota la costa.

Com a itinerari rodat destaca precisament l'autovia N-II que connecta Mataró amb Sant Pol de Mar (itinerari rodat 90) en el tram

L'N-II (itinerari motoritzat 90) permet observar el paisatge litoral. A la imatge, Arenys de Mar. Departament de Territori i Sostenibilitat

més litoral d'aquesta, que permet observar el paisatge costaner i creua els pobles d'arrel marinera d'Arenys de Mar, Canet de Mar i Sant Pol de Mar. Aquesta mateixa via es pot continuar resseguint per la segona línia de costa fins a Malgrat de Mar, especialment per atansar-se a l'espai agrícola que encara es conserva vora mar a l'altura de Santa Susanna i Malgrat de Mar (pla de Balasc, pla de la Torre i pla de Pineda).

L'itinerari a peu de més rellevància és el PR que va del Far de Calella a Tordera (itinerari a peu 20), passant pel mirador del Turó de les Guilles. Una bona part d'aquest PR ressegueix el límit superior i permet contrastar els paisatges més humanitzats i litorals de l'Alt Maresme, amb la veïna Serra de Marina de caire marcadament forestal. Un altre itinerari molt freqüentat és el GR-5 que connecta Canet de Mar amb Sant Celoni (itinerari a peu 23), passa per Sant Iscle de Vallalta, el turó de Gros, el Montnegre i arriba a Sant Celoni, tot i que es desenvolupa bàsicament per la Serra de Marina.

Pel que fa als miradors, destaca el turó de les Guilles, que fa de límit amb la Serra de Marina i ofereix unes panoràmiques excel·lents de pràcticament tot el territori, en especial del municipi de Calella. També són rellevants el far de Calella i el de roca Grossa, ambdós situats al litoral, entre Sant Pol de Mar i Calella, i amb bones panoràmiques del paisatge costaner i les poblacions adjacents. Finalment, el mirador de la creu de Pedracastell (286 m), que també es troba al límit i permet una bona visió de la part sud de l'àmbit. Altres miradors destacables al límit nord són el de Montagut a Santa Susanna i el de Montpalau a Pineda de Mar.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Pèrdua del patrimoni cultural i paisatgístic vinculat a les rieres, per la seva canalització i/o disminució de la gestió.
- Degradació dels entorns d'alguns nuclis urbans per l'abandonament del parcel·lari rural i la instal·lació d'usos periurbans, amb pèrdua de valor paisatgístic.

Amenaces

- Transformació de les zones agrícoles de regadiu de la plana i les valls principals, per la pressió de les activitats econòmiques i urbanístiques.
- Risc de fragmentar la visió del territori comarcal, fruit del futur reforçament del corredor de la C-32 i de possibles desenvolupaments urbanístics lineals paral·lels, si no es té en compte la permeabilitat del corredor.
- Risc de banalització del paisatge més accessible i més visible des dels eixos viaris, per la proliferació d'activitats periurbanes sobre les quals s'han adoptat mesures suficients de regularització i d'integració amb l'entorn.

Fortaleses

- El conreu del maduixot, de gran qualitat, a l'Alt Maresme.
- En força casos, entorns dels nuclis urbans prou ben conservats.
- La consciència generalitzada de la importància del manteniment dels usos agrícoles i de la necessitat de protegir els conreus tradicionals, de gran qualitat.

Oportunitats

- La dualitat funcional de les rieres –com a espai de l'aigua i espai viari– pot suposar una oportunitat per desenvolupar projectes de creació de sistemes de laminació, amb embassament de les aigües d'avinguda en grans basses, restauració de murets laterals i plantació de tanques arbrades que minorin els efectes erosius de l'aigua en els períodes d'avinguda.
- Existència de figures de planificació de caràcter territorial supra-municipal (PDUSC I i II), que poden ser de gran utilitat en una millor ordenació del paisatge litoral, si superen la dinàmica existent fins ara.
- El possible trasllat de la via del tren a l'interior suposaria una oportunitat de gran millora del paisatge litoral de l'Alt Maresme.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. L'Alt Maresme també forma part del paisatge d'atenció especial dels Espais agrícoles del Maresme i la Tordera. Als criteris i accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 3 del bloc 4).

OQP1. Uns assentaments d'Arenys de Mar, Canet de Mar, Sant Pol de Mar, Calella, Pineda de Mar, Caldes d'Estrac, Arenys de Munt, Santa Susanna i Malgrat de Mar ordenats i que no comprometin els valors del paisatge circumdant, que mantinguin separadors verds i amb uns accessos als nuclis de qualitat.

OQP2. Unes urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, sobretot aquelles que per la seva posició o característiques poden generar un major impacte visual.

OQP3. Unes infraestructures lineals (xarxa de mobilitat, formada principalment per la C-32, la N-II, la via de tren de rodalia Barcelona – Maçanet/Massanes i les línies elèctriques) integrades en el paisatge i que millorin la interconnexió del territori sense comprometre la continuïtat i la permeabilitat ecològica i social.

- OQP4.** Una façana marítima que mantingui el seu valor escènic, històric i la identitat paisatgística de cada lloc.
- OQP5.** Un conjunt de restes arqueològiques i històriques ben preservades i gestionades, en un context forestal, urbà o rural, que permeti que els usuaris hi accedeixin fàcilment, i les interpretin i gaudeixin, de manera compatible amb llur conservació.
- OQP6.** Un mosaic paisatgístic de pinedes mediterrànies, alzinars i suredes, vegetació de ribera, camps de conreu i prats secs de terra baixa mantingut i potenciat com a element d'alt valor ecològic, estètic i productiu.
- OQP7.** Una xarxa de rieres, torrents, rials, fonts i aigües termals salvaguardats com a elements distintius i generadors del paisatge que els envolta; especialment com a eixos de connexió ecològica i paisatgística entre el litoral, la plana costanera i l'interior muntanyós.
- OQP8.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i entrar en contacte amb la diversitat i els matisos dels paisatges de l'Alt Maresme.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

646

- Protegir els boscos de ribera i els hàbitats propis de les rieres per tal de garantir-ne la funció ecològica i paisatgística.
- Alguns paisatges agraris singulars de caràcter local, com els conreus d'horta descoberts, el maduixot i els hivernacles, pels seus valors socials, productius i estètics, han de ser objecte d'una protecció estricta mitjançant el manteniment i la millora dels seus elements estructurals. En aquest sentit és cabdal evitar la proliferació d'activitats periurbanes irregulars (dipòsits de ferralla, de material de construcció, de caravanes, etc.) que poden propiciar el desplaçament de les activitats agrícoles. L'aplicació efectiva de la normativa urbanística que acompanya al Pla director urbanístic del sistema costaner (PDUISC) ha de contribuir favorablement a la consecució de la seva protecció.
- Inventariar i preservar els elements patrimonials propis de l'espai agrícola (masies, parets de pedra seca, pous, eres, pallisses, etc).
- Preservar la façana marítima, amb els penya-segats i els afloraments rocallosos, pel seu interès geomorfològic i estètic i per la seva elevada fragilitat visual.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir i revalorar, mitjançant el planejament urbanístic i projectes d'actuació, els elements arquitectònics singulars (fars, torres de defensa, casetes de pescadors, etc.) com a elements de referència històrica de la façana marítima.

- Promoure la gestió de les masses forestals per reduir el risc d'incendi. Impulsar plans i programes de gestió forestal que incloguin mesures preventives diverses per disminuir la càrrega combustible del sotabosc.
- Millorar els perímetres de les urbanitzacions, amb dues finalitats: estètica i de protecció davant dels incendis forestals. Definir uns límits clars i identificables i zones d'integració amb l'entorn natural.
- Facilitar la connexió ecològica i paisatgística entre la Serra de Marina i el mar, sobretot vetllant per la continuïtat dels espais agroforestals i les rieres.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incloguin mesures d'integració paisatgística. Pel que fa a la proposta de trasllat del ferrocarril de la línia de rodalia Barcelona – Maçanet/Massanes aprofitant el traçat de la carretera N-II, evitar tant com es pugui la fragmentació física, visual i social que provoquen aquestes infraestructures lineals i minimitzar la generació d'espais vacants intersticials de difícil manteniment.
- Preservar les fites paisatgístiques com les nombroses torres de guaita i defensa situades arran de costa i evitar les construccions, infraestructures i, en general, barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les vistes més interessants. Els elements més emblemàtics són: la torre dels Encantats (Arenys de Mar), l'església de Sant Pau (Sant Pol de Mar), les torretes de telegrafia òptica de Capaspre (Calella) i Montagut (Santa Susanna), el far de Calella o la torre de l'antic castell de Malgrat.
- Promoure la preservació, la restauració respectuosa i la gestió coherent de masies, ermites, esglésies i castells i de llurs entorns. Aprofitar el potencial d'aquest patrimoni i fomentar l'oferta turística i l'enriquiment dels itineraris existents. Destaquen la torre dels Encantats (Arenys de Mar); l'església parroquial de Sant Martí, l'ermita de Santa Cecília de Torrentbò (s. XVI), a Arenys de Munt; l'església parroquial de Santa Maria, a Arenys de Mar; l'església de Sant Jaume (s. XVI), a Sant Pol de Mar; l'església de Santa Maria (s. XVI), de Pineda de Mar; l'església de Sant Nicolau de Bari (s. XVI, modificada el s. XVIII), a Malgrat de Mar; el castell de Santa Florentina (Canet de Mar) o el castell de Montpalau (Pineda de Mar). Cal impulsar iniciatives que vinculin els elements del patrimoni històric i arqueològic de principal interès i amb valor històric amb els itineraris paisatgístics, com a suplementos pedagògics de la xarxa de recorreguts. En podria ser un exemple l'aqüeducte romà de Can Cua (Pineda de Mar) o els vestigis d'algunes vil·les romanes.
- Rehabilitar i promocionar els elements de caràcter històric en desús per preservar-los, com ara els nombrosos masos amb les seves dependències annexes (pallisses, eres, etc.), els casals urbans o algunes fortificacions.
- Impulsar iniciatives que vinculin els punts arqueològics de principal interès amb els itineraris paisatgístics, com a suplementos pedagògics de la xarxa de recorreguts.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió. Mantenir el perfil i la qualitat de les façanes urbanes, i evitar la construcció d'elements que distorsionin negativament la silueta o la imatge perimetral dels nuclis. En aquest sentit, els nuclis d'Arenys de Mar i Canet de Mar, i els nuclis de Calella, Pineda de Mar, Santa Susanna i Malgrat de Mar, esdevenen gairebé un continuïum urbà. Cal establir mecanismes per mantenir els espais oberts separadors que encara existeixen i aplicar mesures d'integració paisatgística.
- Els nuclis de Sant Pol de Mar, Canet de Mar, Arenys de Munt i Arenys de Mar configuren un patró d'assentaments estructurats totalment o parcialment per rieres. El desenvolupament urbà tant de rehabilitació com de nova implantació ha de respectar aquests trets estructurants característics.
- Vetllar per la correcta ordenació i imatge dels fronts marítims per adaptar-los a les especificitats geomorfològiques, de patrimoni i d'edificació del lloc. Es consideren zones prioritàries d'aplicació d'aquesta filosofia, les franges costaneres amb continuïums urbans com el d'Arenys de Mar i Canet de Mar, i entre els nuclis de Calella, Pineda de Mar, Santa Susanna i Malgrat de Mar. L'ordenació del paisatge dels fronts marítims hauria de preveure la inclusió de mesures que permetessin consolidar la renaturalització dels trams costaners escassament urbanitzats, i també dels penya-segats de Capaspre (entre Sant Pol de Mar i Calella) o el pla de Balasc (a Santa Susanna).
- Introduir en el planejament urbanístic municipal dels nuclis travessats per la carretera N-II un apartat específic sobre el seu tractament paisatgístic, amb l'objectiu de garantir uns accessos als nuclis urbans ordenats, que facilitin la transició entre els espais oberts i els paisatges urbans i que reforcin el caràcter i la identitat dels nuclis històrics.
- Promoure l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades a les vies d'accés als nuclis (tant pel que fa als edificis com a les instal·lacions adjacents i als espais d'emmagatzematge i exposició a l'aire lliure).
- Concentrar i compactar al màxim els polígons industrials i comercials en el territori, evitar-ne la localització als entorns de les rieres i no construir façanes contínues de gran longitud directament visibles des de les vies de comunicació per evitar l'efecte carretera aparador. A més, prioritzar el disseny de polígons que permetin mantenir certa connectivitat ecològica, social i visual i que tinguin qualitat paisatgística pel que fa a les edificacions, la xarxa viària interna, les zones verdes i la vegetació.
- Evitar la dispersió i l'ocupació de sòl amb noves àrees residencials de baixa densitat. Avançar cap a la compleció de les àrees residencials de baixa densitat existents i definir amb precisió els límits de les urbanitzacions, a fi de controlar/evitar-ne l'expansió i afavorir les continuïtats paisatgístiques urbanes i naturals.
- La presència de vegetació de ribera al llarg de les rieres ha estat històricament rellevant, tot i que en aquests moments està bastant degradada. Cal recuperar la vegetació associada a les rieres i els seus torrents tributaris en els trams on estigui deteriorada, limitar la progressió de les servituds i evitar les activitats antròpiques que ocupen les lleres fluvials.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Són els miradors de la costa del far de Calella i el mirador de la roca Grossa, o els que fan de límit amb la unitat de la Serra de Marina, com els turons de les Guilles, de Montpalau, de Montagut o la creu de Pedracastell; els itineraris paisatgístics a peu (el PR que va del far de Calella i arriba al pla de la Tordera i el GR 5 que connecta Canet de Mar amb Sant Celoni), i els motoritzats entre els quals destaquen la carretera N-II en el tram que connecta Mataró amb Sant Pol de Mar i la carretera de la costa entre Pineda de Mar i Malgrat de Mar.
- Promoure un itinerari per a vianants continu al llarg de tota la façana marítima de la Regió Metropolitana de Barcelona que relligui els trams de camins de ronda existents amb una senyalització adequada.
- Dedicar en el planejament urbanístic una atenció especial a altres miradors i itineraris locals accessibles, a aquells que es troben en els espais periurbans i també als camins de ronda.
- Vetllar pel compliment estricte de la Llei de costes, tant pel que fa a l'ocupació del domini públic per instal·lacions privades, com al control efectiu de les limitacions a la propietat privada dins la zona de servitud de protecció que defineix la Llei.

24. Baix Tordera

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Maresme) i de les Comarques Gironines (la Selva).

Superfície:

3.433 ha.

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat, en l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona, són Malgrat de Mar, Palafròls i Tordera. El municipi que pertany a l'àmbit de les Comarques Gironines és Blanes.

648

Palafròls i zona agrícola del delta de la Tordera. Observatori del Paisatge

Trets distintius

- Terres baixes i planeres d'origen al·luvial als dos marges de la Tordera, inclòs el petit delta que forma a la desembocadura, a més de l'illa fluvial de la Tordera.
- Rica agricultura de regadiu i plantacions de pollancre, que ocupen la major part del terreny, importància dels conreus d'horta.
- Nuclis urbans amb valors històrics (Tordera i Palafolls).
- L'amplitud visual del delta de la Tordera, acotat per les elevacions de la Serralada Litoral.
- Presència destacable d'espais urbanitzats de baixa densitat i els càntings de primera línia de costa, que ocupen globalment una extensió superior a la dels nuclis urbans.
- Diverses vies de comunicació solquen aquest territori, sobretot transversalment, i n'afecten moderadament la connectivitat interna i la coherència territorial. Destaquen la C-32, i el ferrocarril.
- Presència de diverses construccions defensives, com la torre de guaita de can Valdejuli, la torre de can Toni Joan o el castell medieval del compte de Valltordera.

Mirador

— Itinerari motoritzat

70 Hostalric - Tordera

105 Palafolls - Tordera

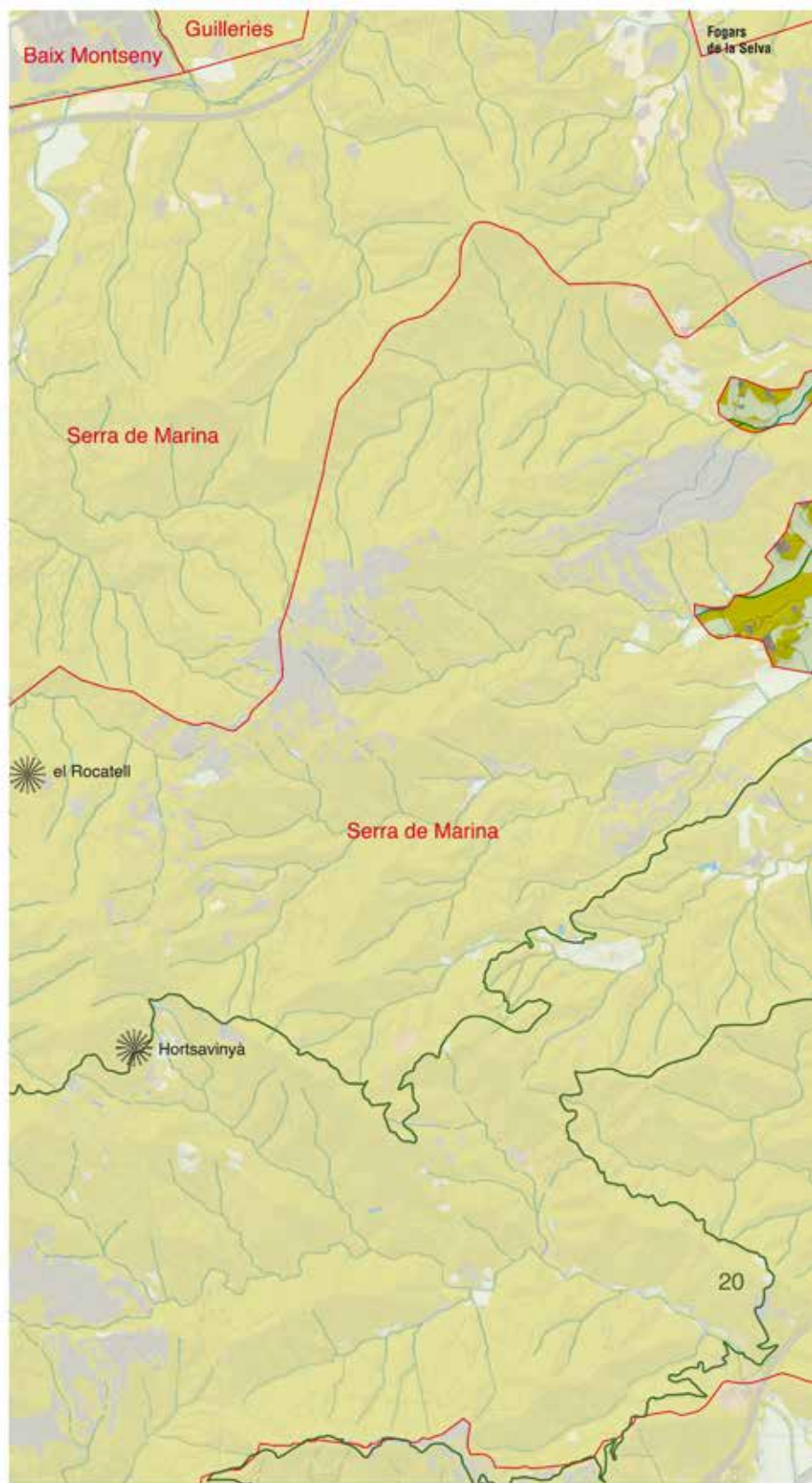
— Itinerari no motoritzat

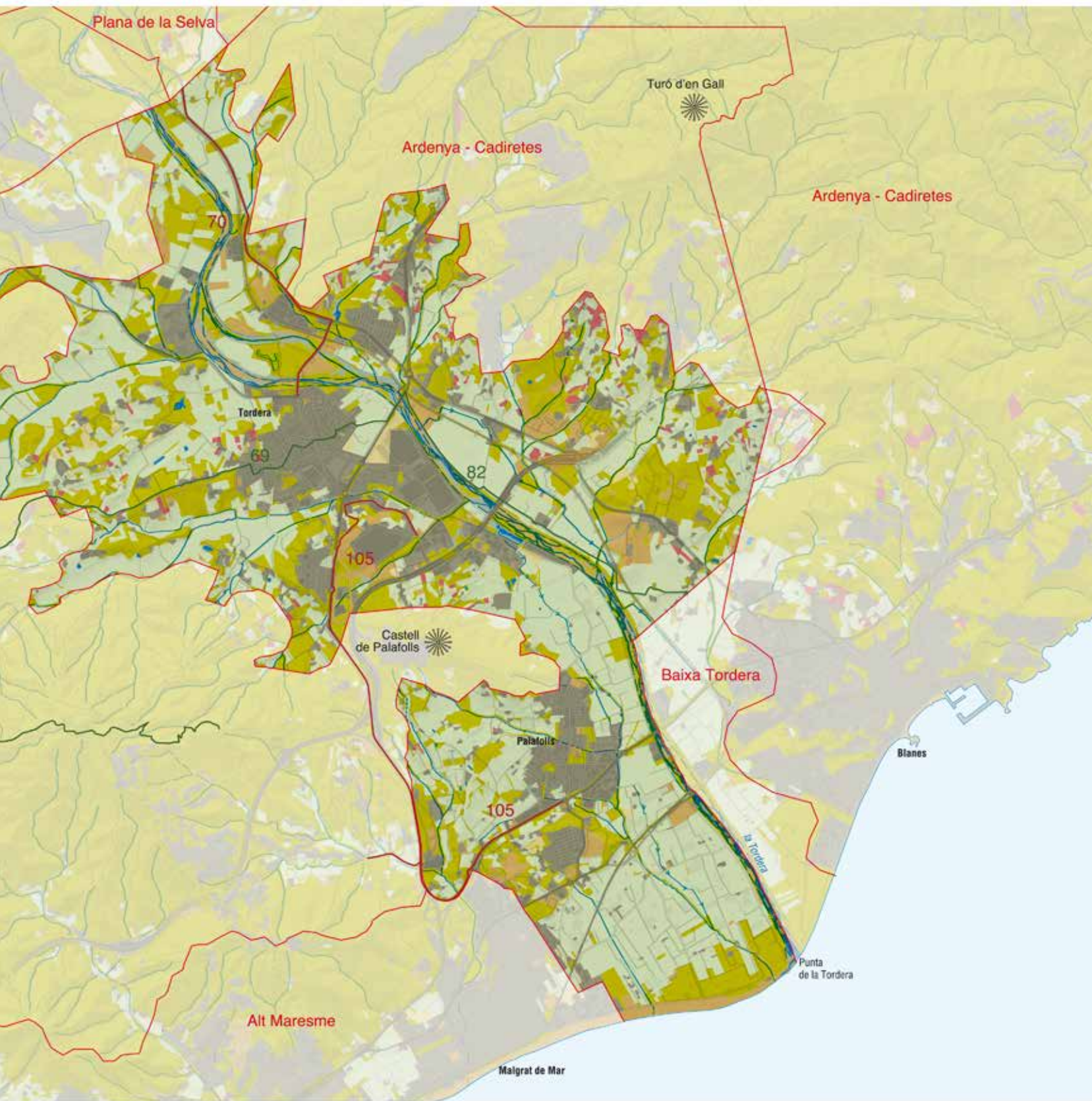
69 Hortsavinyà - Tordera

82 Tordera - Blanes

650

Elements naturals del paisatge

El clima és de caràcter mediterrani litoral, amb una temperatura mitjana anual propera als 15 °C. Les precipitacions oscil·len entre els 700 i els 800 mm anuals. Les pluges s'inicien ja a mitjans d'estiu i es poden produir fins a la tardor avançada, a causa de la proximitat de les alçàries culminals de les serralades Litoral i Prelitoral. La humitat relativa és elevada tot l'any, per l'efecte marítim i del curs de la Tordera. La marinada és palesa especialment a l'estiu; refresca l'ambient i aporta humitat. En general, el clima és força agradable, amb estius poc calorosos i hiverns temperats, per l'arrecerament de l'àmbit en relació amb els vents del nord i de ponent, així com per l'escassa elevació dels terrenys.

La plana i el delta de la Baixa Tordera estan formats per l'erosió remuntant dels relleus de la Serralada Litoral i pels sediments aportats per la Tordera, que provenen sobretot de la Serralada Litoral i, especialment, de les Guilleries i la plana selvatana, de caràcter sauló. Així, malgrat el caràcter actualment força modest del riu, el ventall al·luvial deltaic és força rellevant i és el segon en importància de la Regió Metropolitana de Barcelona. L'interior de la llera presenta una morfologia interessant, amb barres de sorra allargades seguint l'eix principal, que no es troben possiblement enlloc més

de la Regió. A la vegada, per sobre el nucli de Tordera es localitza la més important i, possiblement, única illa fluvial de la Regió Metropolitana de Barcelona, amb aproximadament 1,5 km de longitud per uns 250 m d'amplada.

Malgrat la uniformitat litològica, donada pel substrat sauló o sorrenc, es pot distingir entre un terreny interior de valls baixes, obertes i suaument ondulades, que drenen sempre cap a la Tordera i els terrenys pròpiament al·luvials i deltaics de la Tordera, que formen una plana pregona i molt aprofitada per a usos agrícoles i turístics. La baixa cota del terreny i la proximitat de l'aquífer afavoreixen la creació d'aiguamolls, en la seva major part dessecats però que encara mantenen alguns testimonis, actualment protegits.

La xarxa hidrogràfica s'estructura entorn de la part baixa de la Tordera, que en defineix en bona part els límits, així com dels seus afluents terminals, procedents del massís del Montnegre (riera de Vallmanya, torrent de Sant Tou, torrent del Gorg Negre) i de l'Ardenya (torrent de Vall-lloparda, torrent de Valldemaria, torrent de Mas Móra, torrent del Gall, riera de Sant Miquel), que conflueixen en l'eix fluvial principal en forma d'espina de peix.

La vegetació natural hi és escassament representada i es localitza en indrets marginals amb relleu més accidentat. Destaquen els hàbitats localitzats a les rieres, inclòs el riu Tordera, per la pre-

652

Desembocadura de la Tordera, l'únic riu que neix i desemboca a la Regió Metropolitana de Barcelona. Paisatgesverticals.cat

sència del bosc de ribera, especialment els fragments d'hàbitats d'interès comunitari, com són les vernedes, d'interès prioritari; les alberedes, amb salzes blancs, freixes i oms; els rius mediterranis permanents amb gespes decumbents i la presència, molt migrada, d'alguns fragments de prats de dall de terra baixa i muntanya mitjana (*Arrenatherion*), i alguns fragments de rouredes de roure pènel (*QUERCUS ROBUR*), de tendència atlàntica.

Igual com passa al Baix Maresme, els alzinars i especialment les suredes, afavorides d'antic per l'activitat humana, i les pinedes mediterrànies, dominades pel pi pinyer i el pinastre amb elements de pi blanc, són hàbitats d'interès comunitari força comuns en el litoral oriental català, però que aquí tenen el valor afegit d'enllaçar la plana costanera i la vall fluvial de la Tordera amb el carener de la Serralada Litoral.

També són destacables els ambients fluvials d'aigües calmes o estanyades amb canyís, els marges i les lleres desproveïdes de vegetació que es localitzen en el darrer tram de la Tordera i les platges desproveïdes de vegetació.

Evolució històrica del paisatge

S'han localitzat restes prehistòriques en diversos punts de l'àmbit i zones d'influència immediata, a Tordera i a Blanes. Aquest territori va ser poblat des d'antic de manera estable, com a mínim des del període ibèric, en què es van ocupar els punts topogràfics més elevats amb la construcció de pobles emmurallats, com a la muntanya de Sant Joan (Blanes). Es coneix l'origen romà de Palafoles (nucli de Sant Genís), Blanes i Tordera. De fet, la vall que segueix el curs de la Tordera va originar una ramificació de la Via Augusta romana d'Hostalric a Tordera, enfilant per les Ferreres vers Hortsavinyà, la Vallalta, Arenys de Munt, Mataró i Barcelona. També documents romans referencien que almenys el marge dret del delta de la Tordera estava en bona part ocupat per aiguamolls, i disposava d'una xarxa de vies d'escolament per drenar l'aigua provinent de les inundacions periòdiques del riu, com es testimonia en la mateixa etimologia de Palafoles «Pallus Follis» ('estany bufadors'), de manera que bona part del delta actual eren aiguamolls o maresmes temporalment inundables.

Els nuclis antics de l'àmbit van tenir continuïtat en l'edat mitjana, segons la documentació eclesiàstica. En aquest sentit, l'enclavament de Palatiolo, on més tard es construiria el castell de Palafoles, fou durant la baixa edat mitjana un dels centres neuràlgics de l'Alt Maresme, amb uns dominis que s'estenien de Tordera a Caldes d'Estrac, especialment puixant durant el domini dels Cabrera. A mitjans del segle XIV apareix documentat el nucli de Malgrat de Mar, com a veïnat marítim dependent de Palafoles, del qual es va independitzar dos segles més tard. Les Ferreries, actual centre urbà de Palafoles, es va originar com un veïnat de Sant Genís de Palafoles durant el segle XVII, a partir d'una antiga farga que aprofitava el mineral de ferro extret dels turons propers, d'alguns molins i també d'algunes masies preexistents de la baixa edat mitjana. D'altra banda, el port de Blanes, citat ja al segle XII, fou clau per al creixement econòmic i demogràfic de la principal vila de l'àmbit,

per bé que els terrenys pròpiament deltaics d'aquest municipi van pertànyer a Palafoles fins ben entrada l'edat moderna.

Es té constància de la important puixança de la vila de Blanes, amb un important paper comercial vinculat a les produccions agrícoles i forestals de la seva àrea d'influència, a més de l'activitat pesquera, afavorida pels bons caladors de la zona. A Malgrat també hi havia unes drassanes i un port sec sobre la platja.

L'evolució del paisatge de la Baixa Tordera segueix pautes similars a les de les altres unitats del que actualment és la comarca del Maresme: un poblament incipient, ja en la prehistòria, localitzat en els indrets més elevats i defensables; una posterior extensió i consolidació dels nuclis situats a certa distància de la costa, una agricultura de secà amb un important pes de la vinya, el cereal i també l'olivera, una exportació primerenca ja en època romana, i, finalment, a les darreries de l'edat mitjana, el creixement dels barris o veïnats marítims, no exempt de riscos, com els atacs pirates, que van assolir tot el litoral català i que van originar la fortificació de masos i esglésies, com la de Palafoles i la construcció de diverses torres de guaita i defensa.

La informació existent sobre els usos del territori permet conèixer que els cereals, el vi i els aprofitaments forestals, sobretot el suro, van tenir força importància, ben bé fins al tombant del segle XX. El comerç marítim era important, com ho evidencia la presència de drassanes tant a Blanes com a Malgrat. Es té coneixement també que en l'espai litoral va perdurar durant força anys el conreu de l'arròs, afavorit per la seva resistència a la inundació i a la salinitat.

Des de la baixa edat mitjana i durant l'edat moderna aquest territori va patir amb gran violència els avatars derivats de tots els conflictes armats entre els francesos i la corona catalana, entre els castellans i els francesos, i finalment les guerres civils catalanes i espanyoles. Això fou degut a la situació estratègica d'aquest territori, a mig camí entre Barcelona i Girona i, sobretot, per la presència del principal port del litoral nord català, a Blanes. A partir

Torre de Can Toni Joan, construïda el segle XVI a la masia del mateix nom com a defensa contra els atacs pirates que assolaren el litoral català. Observatori del Paisatge

del segle XVIII, amb una situació política més calmada, l'economia es va recuperar amb un augment de l'activitat comercial derivada del pas del camí ral vers França, amb un important creixement del comerç marítim (de vi, carbó, fusta), empès per una indústria tèxtil, botera i del suro puixants, així com per la intensa activitat pesquera i agrícola. En aquest període va arrencar amb força la construcció de pous i sínies. Tanmateix, es va mantenir el predomini dels cereals i els altres conreus herbacis a les zones interiors i de millors sòls, i de la vinya al litoral i vessants solells. Els espais dedicats a l'olivera en aquest període van ser substituïts pel garrofer, com en altres indrets, presumptament per la malura que va afectar aquest conreu mil·lenari.

L'arribada del ferrocarril a Blanes el 1859 és una altra fita important pel que fa al desenvolupament i progrés d'aquest territori. La fil·loxera va suposar un important daltabaix econòmic i també demogràfic, com a conseqüència de la migració de nombrosos efectius al continent americà. La implicació més evident pel que fa als usos del sòl fou la substitució de la vinya per cereal, lleguminoses i patates, que van assolir el predomini dels conreus fins ben bé la segona meitat del segle XX. D'altra banda, el nucli de Tordera era un lloc de pas important, i va tenir un paper destacat pel que fa a l'activitat comercial durant tot el segle XIX, amb un mercat autoritzat des del 1854.

La modernització dels sistemes de reg, aprofitant els cabals superficials i el ric aquífer del delta de la Tordera, va propiciar tant la desaparició de la vinya als serrals costaners com del cereal de secà a la plana deltaica, i va permetre el desenvolupament progressiu d'una rica horta, en fort creixement des de principis de segle XXI i fins la dècada dels 80, amb un elevat protagonisme de la patata primerenca, destinada a l'exportació, i dels tomàquets. Els conreus d'horta tradicionals es van veure en part substituïts pels conreus de flors i planta ornamental a la plana litoral o deltaica, sobretot a partir de la dècada dels 70, i per altres conreus, en part tancats en hivernacles. Per contra, els conreus herbacis de regadiu i farratgers van predominar encara a la plana al·luvial interior, més ombrívola, en el segon cas afavorits per la implantació de nombroses granges de bestiar vacum.

La industrialització moderna, iniciada en els anys 60 del segle XX, amb un important pes del tèxtil, va provocar un important creixement demogràfic i dels dos principals nuclis que limiten amb l'àmbit de la Baixa Tordera: Malgrat i Blanes. Es va construir ben bé fins al límit de la platja i, alhora es va iniciar la construcció de complexos hotelers i de càmpings, davant l'eclosió del nou fenomen del turisme de masses. A la segona línia de costa i zones interiors es van afegir nous barris o creixements als nuclis existents (Tordera, Palafolls) i el turisme pròpiament dit no va prendre gaire força, per bé que el sector de la construcció va experimentar una gran puixança amb la construcció de nombroses urbanitzacions aïllades destinades a segona residència, i també naus i complexos industrials, que es van beneficiar dels abundants recursos hídrics del subsòl al·luvial i deltaic. L'aprofitament de l'aigua va comportar també la seva contaminació i la pèrdua de molins tradicionals i d'antics recs o canals, que van acabar fent de desguassos i van perdre la seva funció original. Aquesta ocupació del sòl es va fer

gairebé sempre en detriment de sòl agrícola de qualitat. També en aquest període van prendre força les plantacions d'arbres de ribera (pollancre i plàtans) a les terrasses al·luvials, aprofitant parcel·les agrícoles en desús, sovint properes al riu o amb un nivell freàtic molt superficial.

Les infraestructures que travessen l'espai van evitar el litoral, inundable i inestable per la dinàmica de les dunes, que es van fixar plantant-hi pins pinyers, i es van traçar a la segona línia de costa, com en el cas de la carretera de Malgrat a Blanes i del ferrocarril. D'altra banda, la carretera nacional va evitar també passar prop del mar, i creua el territori a l'altura del nucli de Tordera, per arribar a la Plana de la Selva.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Les dinàmiques experimentades en les darreres dècades han anat en la direcció d'incrementar el pes dels elements antròpics en el paisatge. Tanmateix, els canvis són més perceptibles del que puguin mostrar les xifres. En general s'observa un augment significatiu del sòl urbà, sobretot en forma de creixements de baixa densitat i també de noves infraestructures; un declivi moderat del sòl agrícola, sobretot dels conreus herbacis de regadiu, de la vinya i, especialment, dels fruiters, que pràcticament desapareixen; i un manteniment de la superfície forestal, que experimenta una evolució vers comunitats arbrades més madures (alzinars, rouredes) en detriment de les bosquines i les pinedes.

La Baixa Tordera destaca paisatgísticament pel caràcter diàfan i de visuals llargues que es dona a la plana deltaica, per la topografia del terreny, l'absència de fileres de vegetació i tancaments naturals o artificials i l'escassa presència d'hivernacles, així com d'edificacions de dimensions notables, fet que permet apreciar clarament el caràcter deltaic del territori, possiblement amb més nitidesa que al delta del Llobregat. Aquest caràcter obert de la plana deltaica es veu trencat a primera línia de costa pels nombrosos càmpings que la ressegueixen i que, sovint, obstaculitzen la visió del mar de la plana estant, sobretot a l'hemidelta dret, malgrat que tant l'N-II com el traçat ferroviari s'allunyen de la línia costanera. La lluminositat del terreny deltaic és també un atribut molt destacat, potenciat per la manca d'ombres i el color clar del sòl sorrenc.

La plana al·luvial presenta un relleu més ondulat, de visuals limitades, tant per motius topogràfics com per la presència de fileres d'arbres i algunes masses de vegetació, naturals o plantades, com les típiques pollancredes. Els conreus herbacis donen un toc de color verd que augmenta la sensació de frescor que generen el bosc de ribera i la proximitat del riu, que és palesa molt més a la part alta que no pas a la deltaica. Tot plegat marca un fort contrast amb la vasta extensió deltaica. D'altra banda, aquestes condicions de paisatge contribueixen notablement a millorar la integració paisatgística o directament a l'ocultació de naus o polígons industrials, urbanitzacions i traçats viaris.

L'espai fluvial i les zones humides determinen un paisatge singular, caracteritzat per una llera força àmplia (fins a 120 m), de llit sau-

El paisatge agrícola domina la major part de la plana al·luvial i deltaica de la Tordera i de les valls secundàries. Alberto G. Rovi

lonenc i per on l'aigua transcorre habitualment sense ocupar-ne tota l'amplada, tot formant meandres interiors, petites illes fluvials i bancs de sorra que són aprofitats per la vegetació i la fauna. Es poden distingir dos trams de la Tordera: d'una banda, el de la vall baixa, més tancat i ombrívol, on la vegetació de ribera i les plantacions arbòries de plàtans i pollancre oculten la visió del riu però n'assenyalen la traça. En el tram deltaic, per contra, molt més diàfan, la vegetació de ribera té un caràcter discontinu i totalment lineal i gairebé no projecta ombra sobre la llera nua, amb bancs de sorra allargassats, que configuren un paisatge fluvial ben singular. D'altra banda, els aiguamolls que es formen prop de la llera, aprofitant els relleus deprimits naturalment o fruit d'antigues activitats extractives aporten un paisatge de làmines d'aigua amb vegetació helofítica i fauna aquàtica, especialment d'ocells, molt singular.

La vegetació natural ha mantingut bàsicament la seva extensió en les darreres dècades, per bé que s'ha incrementat el percentatge de formacions arbòries denses o boscos, a expenses de les bos-

quines joves (procedents de conreus abandonats) i els prats de dall o pastura. Una vegetació que està sotmesa al risc d'incendi forestal.

La canalització de diversos trams de la Tordera i l'alteració de la llera en el tram final pels accessos als càmpings de la desembocadura ha afectat la qualitat ambiental i paisatgística i ha reduït la qualitat de la vegetació de ribera, que veu substituir boscos per esbarzerars i vegetació ruderal i higronitròfila. La protecció conferida a les zones aquàtiques i d'aiguamolls que persisteixen en diferents punts han fet augmentar modestament la reduïda superfície de zones humides presents. Igualment, cal remarcar, però, que, a diferència de fa uns decennis, actualment la Tordera duu aigua tot l'any, bàsicament gràcies a la implantació de la xarxa de sanejament a tota la conca, amb la presència de cabals mínims derivats dels retorns de les depuradores, per bé que la qualitat de l'aigua es ressent de l'escassa dilució dels efluents. Es preveu, per tant, tot i les dificultats, una millora de la qualitat dels aiguamolls i les zones humides, gràcies a la millora de la qualitat i quantitat de les aigües, la millora de les xarxes de sanejament i depuració, la reducció d'adobs i plaguicides als conreus i l'efecte filtrant de la vegetació de ribera.

Pel que fa a les zones de sorrals i platges, la seva recuperació ve condicionada en alguns casos pel trasllat d'algunes zones de càmping, tal com s'assenyala en diversos documents de diagnosi de l'espai. Tanmateix, el problema d'erosió de les platges i, sobretot, el risc d'inundació de la desembocadura del delta té tendència a augmentar fruit de l'ascens marí provocat pel canvi climàtic, malgrat que la capacitat de transport de sediments del riu pugui incrementar si es recupera una part dels cabals sostrets per captacions diverses.

Aquest territori està clarament dominat pels paisatges agrícoles que ocupen la major part de la plana al·luvial i deltaica i de les valls secundàries. Els conreus herbacis de cereals de regadiu, secà i farratge dominen àmpliament l'espai, tret de la plana deltaica on predominen els conreus d'horta i regadiu. És destacable també la

El terme municipal de Malgrat té uns trenta càmpings, alguns situats a primera línia de mar. En els darrers anys s'han creat dunes en algunes platges per protegir la sorra dels temporals. Isidro Jabato

plantació de pollancre i, en menor extensió, de plàtans, especialment a la banda nord de l'àmbit.

L'espai agrícola ha davallat, en els darrers decennis, de manera desigual, en part a causa de la pressió urbanitzadora que es produeix arreu del territori. També hi ha influït l'aptitud de bona part dels terrenys per introduir conreus arboris de creixement ràpid, que requereixen menys mà d'obra, pràctica que ha comportat canvis importants en la percepció del paisatge.

Els conreus que més han davallat han estat els arbustius, com la vinya i els fruiters de secà i de regadiu, que han passat a ser gairebé testimonials. Només alguns fruiters tropicals han vist incrementat el seu pes en els darrers anys. Els conreus herbacis s'han reduït moderadament, de manera important pel que fa als farratges, coincidint amb el declivi ramader, i també pel que fa als conreus d'horta i herbacis de regadiu. Els cereals i els conreus herbacis de secà han mantingut en major mesura la superfície ocupada, possiblement pel menor cost de gestió d'aquests conreus.

Els petits conjunts d'horts familiars per autoconsum que resten a les perifèries d'algunes poblacions, envoltats pel creixement urbànic, tenen un impacte negatiu localitzat en el paisatge degut a la profusió i la baixa qualitat dels tancaments, la tipologia i els materials inadequats emprats en la construcció de les casetes d'eines i la proliferació d'altres elements complementaris, que comporten una clara afecció paisatgística.

Cal esperar que l'aplicació del PDUSC eviti la urbanització de gairebé tot el sòl deltaic lliure i que, en conseqüència, els conreus d'horta podran mantenir-se, per la seva rendibilitat i proximitat als mercats principals catalans, en un context d'augment del cost del transport, així com per la millora previsible de la qualitat i la quantitat d'aigua disponible per al reg. La resta de sòl agrari de la Baixa Tordera té un futur més incert, que pot passar per un increment de l'abandonament de les terres, per criteris agronòmics i també per manca de relleu generacional, per un increment de les plantacions d'arbres, de creixement ràpid o bé de fusta noble, i per una incerta revifalla de la pressió urbanitzadora.

Pel que fa als camins rurals, perviuen els camins de sauló i camins asfaltats que relliguen els nuclis amb les explotacions agrícoles. És destacable que no hi hagi camins que ressegueixin la llera fluvial, tret del tram final. Per contra, hi ha un vial que passa ran de platja per donar servei als nombrosos càmpings presents a primera línia de costa, que en l'hemidelta dret, en alguns trams està limitat per tancaments de càmpings a banda i banda. Finalment, els canals de reg laterals als dos marges fluvials de la Tordera segueixen un traçat força tortuós, per la plana al·luvial i deltaica i no els ressegueix cap camí, de manera que la seva rellevància en el paisatge és mínima.

Pel que fa als espais més intensament antropitzats o urbanitzats destaquen, a banda dels nuclis urbans de l'àmbit, els espais urbanitzats de baixa densitat i els càmpings de primera línia de costa,

656

Polígon al municipi de Tordera, al costat de l'N-II. Observatori del Paisatge

que ocupen globalment una extensió superior a la dels nuclis urbans.

Aquest àmbit inclou els nuclis de Palafròls i Tordera, i també urbanitzacions d'aquests i d'altres municipis dels voltants, com Malgrat de Mar i Blanes, amb uns 73.000 habitants –si comptem els dos nuclis principals, al límit de l'espai. El paisatge urbanitzat es caracteritza, d'una banda, per uns fons escènics situats en el perímetre exterior que es perceben de la plana deltaica, especialment destacats pel que fa a Blanes, amb els turons, els teixits urbans i el castell que és tothora una fita des de la plana estant. I, d'altra banda, pel contacte entre els límits urbans i la plana deltaica, tant en el cas de Blanes com en el de Malgrat, que no és tan harmònic. El nucli de Tordera, situat al costat del riu, amb el nou pont de ferro encarat directament a l'església medieval, confereix una imatge de vila closa amb una forta personalitat, la qual es percep des d'un radi relativament reduït, tant per qüestions topogràfiques com per la coberta arbrada que envolta bona part del nucli. El nucli de Palafròls, situat sobre un petit turó en la xarnera entre la vall fluvial i el ventall al·luvial deltaic, està en una situació intermèdia, equidistant tant del mar com del riu, i alhora separat del turó del Castell, situat a la Serra de Marina però que ofereix una de les millors vistes de l'àmbit.

El creixement dels teixits urbans, especialment els de baixa densitat, ha provocat la disminució de la superfície agrícola. Aproximadament la meitat de les urbanitzacions o creixements dispersos s'han desenvolupat deslligats dels nuclis urbans. Es tracta de creixements iniciats durant les dècades de 1960 i 1970, però que han tendit a completar amb edificacions el sòl desenvolupat durant els darrers anys. Cal pensar que el PDUSC evitarà aquest mateix efecte a la zona del delta de la Tordera i que el planejament territorial evitarà el creixement de les urbanitzacions deslligades dels nuclis urbans. Al seu torn, alguns creixements urbans s'han tendit a ubicar de manera compacta respecte als nuclis principals, tot i que alguns, com el nucli urbà de Palafròls, han crescut tant que se n'ha desdibuixat el perfil paisatgístic tradicional. S'han creat alguns nous polígons d'activitats econòmiques, ben ordenats, a Malgrat de Mar i a Tordera, però diverses indústries grans han ocupat les terrasses fluvials de la Tordera de manera dispersa, fet que té una incidència ben visible en el paisatge. D'altra banda, alguns eixos viaris han vist proliferar la implantació de naus i d'activitats de serveis, fet que ha conferit la fesomia de carretera aparador a diversos trams, especialment entre Malgrat i Blanes, amb el resultat d'un paisatge periurbà d'escassa qualitat. D'altra banda, l'espai entre Blanes i Tordera té els requisits per ser objecte de desenvolupaments urbanístics, per la qualitat del sòl i la bona comunicació existent en tren, autopista i carretera nacional, per la qual cosa es tracta d'un espai que, si el planejament no ho evita, estarà sotmès a una enorme pressió urbanitzadora.

L'ocupació de la primera línia de costa pels càmpings (entre Malgrat i Blanes ofereixen unes 15.000 places de càmping, un 50% més que el seu nombre de places hoteleres) afecta tant els paràmetres visuals i paisatgístics com les possibilitats d'establiment d'unes comunitats vegetals i animals associades als sorral·ls i dunes que haurien de configurar naturalment l'espai de desembocadura i les platges del ventall deltaic.

Nombroses vies de comunicació solquen aquest territori, sobretot transversalment, i n'afecten moderadament la connectivitat interna i la coherència territorial, atès que són vies de pas de llarg recorregut. Entre les vies estructurants destaquen la C-32, l'N-II i la línia fèrria L'Hospitalet – Mataró/Maçanet de Rodalies de Catalunya (Renfe), i entre les vies de caràcter intermunicipal o comarcal, la GI-600/512 de Blanes a Hostalric, la B-682, de l'enllaç de Palafròls de l'N-II a Blanes, i la BV-6001, de l'enllaç de l'N-II a Malgrat i a Blanes.

El traçat relativament recent de l'enllaç directe de l'N-II a Palafròls i a Blanes, el traçat de l'autopista Mataró-Palafròls (C-32) i la construcció de naus comercials i industrials, al llarg de l'eix viari de Blanes a Hostalric (GI-600/512), són nous elements de transformació del territori que han afectat especialment el sòl agrícola i que, per tant, han tingut una incidència paisatgística. D'una banda, especialment al voltant dels nous enllaços i rotondes, hi ha el risc d'increment de l'element urbà, que pot col·lidir amb el paisatge rural. De l'altra, la linealitat que imposen els traçats de les noves vies trenca l'estructura territorial preexistent i, encara que se n'ha procurat la integració paisatgística, la permeabilitat territorial queda afectada pels nous traçats i l'augment de trànsit induït. La nova autopista Mataró-Palafròls, tanmateix, no ha suposat fins ara una transformació gaire rellevant del territori, més enllà de l'estricta espai ocupat pel seu traçat, possiblement per la major complexitat del relleu i l'elevada distància en relació amb el centre de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Expressió artística del paisatge

Hi ha dos narradors modernistes molt notables directament relacionats amb la Baixa Tordera, els quals, junt amb Caterina Albert i Paradís (més coneguda pel pseudònim Víctor Català), formen la triada narrativa modernista de la literatura catalana. Aquests dos autors baixtorderencs són Joaquim Ruyra i Prudenci Bertrana, que han estat considerats els representants màxims de la literatura decadentista catalana. De tota manera, la seva literatura té globalment un deix cap al mar obert i cap a les muntanyes amb bosc –evident ja en el títol *Marines i boscatges* (1903), l'obra central de Ruyra–, dos elements que queden força exclosos de la unitat. Així doncs, i en la mesura que la Baixa Tordera es correspon fonamentalment amb la plana agrària del baix curs de la Tordera (coneguda popularment en aquesta zona com «la Riera»), es pot dir que Ruyra i Bertrana no generen literatura referida a aquesta àrea.

La vista de la plana de la Baixa Tordera des del turó de la punta de Santa Anna de Blanes ha cridat l'atenció de nombrosos autors. El text següent, de Ferran Agulló, a qui s'atribueix la invenció de l'expressió Costa Brava, ho exemplifica molt bé:

«Quin espectacle el que ofereix al Cap de Santa Agna! A garbí, la platja del Sabanell, amb el Cap de la Tordera, ribetejat tot de pinedes i carolines i polls i hortes amarades d'aigua fresca i pura; més enllà els caserius de Malgrat; lluny, el Cap de Calella. Als peus, la vila de Blanes, neta, polida, senyorívola i feïnera alhora. A ponent, ¡quin amfiteatre de serres, amb el Montseny de dos geps,

i l'emboscats Montnegre, i la Serra d'Hortsavinyà, i les ruïnes de Palafolls, i la cinta daurada de la Tordera, que serpeja sorralença entre arbredes i blats de moro i vinyars i taques fosques d'alzines sureres!... I a llevant l'esplèndida decoració de la Costa Brava amb sos bastidors de Calabona, de l'Agulla, que fa enyorar Santa Cristina, darrera d'ella arredossada; de Fenals, de Lloret, de Llorell, dels Cards, de Tossa, que negreja com les muntanyes de Sant Grau, que li fan de capçalera. I, entre llevant i garbí, ¡quina estesa d'aigua, quina immensitat de mar blava, plena, vessant de llum i de tonalitats meravelloses que us fan tornar boigs als pintors!...» (Aguiló, [s. d.]: p. 1161).

La plana de la Baixa Tordera ha estat també objecte, com no podia ser d'altra manera, d'atenció de la ploma planiana. A *De l'Empordanet a Barcelona* (publicat per primera vegada el 1956) dedica un fragment a la vall de la Tordera, més amunt de l'indret en què la carretera N-II travessa el riu, entre les poblacions de Tordera i Hostalric:

«[U]n paisatge prodigiós, d'una densitat vegetal molt fina. Venint del litoral de mar on la concentració és espessa, el cafarnaüm, el desordre i la vulgaritat tan visibles, el trànsit tan perillós perquè les carreteres, tan estretes, són pèssimes, l'entrada en l'interior immediat produeix una sensació de confort i de benestar que l'esperit i el cos reben com si entressin en un petit i amable paradís. [...] El Tordera i els seus afluents –les petites rieres que hi vessen la seva aigua, quan en porten– és el creador d'un dels paisatges més bells del país: és un creador d'arbredes.» (Pla, 1968: p. 171-172).

658

Respecte de les arbredes, Josep Pla té molts fragments de la seva obra que en parlen de manera elogiosa. En la mesura que les troba també a la Baixa Tordera, estan afectades per les mateixes propietats paisatgístiques positives que l'autor considera que hi ha a la part central de la comarca selvatana, en particular la plana en què se situa l'estany de Sils, que és on més sovint ubica i descriu les arbredes o pollancredes que tant enalteix. Unes pàgines que s'hi refereixen a *De l'Empordanet a Barcelona* (1956) són literalment idèntiques a *El quadern gris* (1966). Se cita tot seguit una part de la citació repetida entre aquests dos llibres, per posar en relleu els motius que porten Pla a enaltir aquest paisatge d'arbredes.

«Tinc una debilitat per les arbredes, no solament perquè en el meu país no n'hi sol haver, sinó perquè és una forma situada a mig aire del jardí i del bosc, que és la forma de jardí natural més acostada al nostre temperament, a una forma de gràcia sense afectació que satisfà el gust més real. La defensa del jardí contra el bosc, de la cultura contra el naturalisme, realitzada pels noucentistes, està molt bé, però els extrems em toquen poc. Prefereixo un entremig que no engavanyi massa ni d'un cantó ni de l'altre, que em deixi respirar naturalment. [...] A mi m'agraden els jardins barats, tranquil·litzadors i autèntics. L'arbreda és el jardí més primitiu i més simple; la idea arquetípica del jardí, obeeix a la pura i simple comptabilitat del propietari. Els arbres són plantats a les distàncies exigides per al seu més ràpid creixement –i rendiment. La meua idea que els paisatges més bells són sempre els més útils, els que produeixen més renda, està en l'essència de l'arbreda. Per altra part, les arbredes són elegantíssimes. Què se'n podria dir més.» (Pla, 1992: p. 691-692).

Valors en el paisatge

Dins d'aquest àmbit es troba l'espai natural de protecció especial dels Estanys de Tordera, que inclou petites extensions de zones humides situades en el municipi de referència, i la llera fluvial del riu Tordera, inclosa en la xarxa Natura 2000. L'inventari de zones humides recull també en aquest àmbit quatre petites àrees, la més destacada de les quals és la desembocadura de la Tordera, especialment per l'avifauna aquàtica que conté. A més, la major part de l'espai no urbanitzat de la plana deltaica al sud de la carretera de Malgrat de Mar a Blanes està inclòs en diverses categories de protecció del PDUSC (Pla director urbanístic del sistema costaner).

A la Baixa Tordera hi ha un ric patrimoni històric i arqueològic, però bé que les restes conservades es localitzen en bona part en la zona de contacte o ja directament a les unitats veïnes de la Serra de Marina o l'Ardenya, per motius topogràfics de caràcter defensiu i també per les millors condicions de conservació dels indrets més allunyats de les avingudes. Així succeeix amb el castell de Blanes i, el castell de Palafolls (ambdós declarats BCIN), l'església fortificada de Sant Genís o la torre de guaita de can Valldejuli, també a Palafolls, situades just per sobre de la plana al·luvial i deltaica,

Església parroquial de Sant Esteve a Tordera. Observatori del Paisatge

que singularitzen tant paisatgísticament com funcionalment tot i trobar-se fora dels seus límits. La torre de can Toni Joan i el castell medieval del comte de Valltordera, molt remodelat, ambdós a Tordera, són una de les escasses mostres d'arquitectura militar o de caràcter defensiu situades íntegrament en aquest territori.

En l'àmbit es localitzen també diverses masies, la majoria dels segles **xvi** a **xviii**, per bé que a vegades modificades a partir de construccions anteriors, com can Toni Joan, can Tió, can Telleda, can Gelmar (Tordera); can Puigverd, ca n'Oller, can Moner i can Follolleda (Palafolls); i mas Marull, mas Cremat i can Calent (Blanes), entre d'altres.

Pel que fa a construccions de tipus industrial o fabril, se'n conserven poques restes, entre les quals destaquen les del molí Vell, de caire fariner, situat prop de la carretera antiga de Malgrat a Blanes, i el molí d'en Puigverd, al costat del riu, al pla de Palafolls, totalment reconstruït com a equipament museístic i del qual només resta el rec original i la maquinària. Bona part dels masos, molins, séquies antigues i altres restes del patrimoni antic del territori han estat profundament remodelats o bé han desaparegut, segurament pel major dinamisme socioeconòmic associat als fèrtils sòls al·luvials, en relació amb els terrenys de muntanya.

Des del punt de vista religiós i espiritual, destaca, per l'antiguitat i el valor arquitectònic, l'església parroquial de Sant Esteve, a Tordera, datada del 977, que conserva part del campanar romànic, remodelada a l'estil barroc durant el segle **xvi**. D'un estil completament diferent, també és rellevant l'església parroquial de Santa Maria Assumpta, a Palafolls, bastida a finals del segle **xx** amb pedra de mida irregular i amb els brancals i les llindes de les finestres de maons massissos.

Dins la Baixa Tordera es localitzen també nombroses ermites, entre les quals destaquen les de Sant Andreu (romànica restaurada), Sant Pere (s. **xv-xvi**), Sant Jaume (s. **xii**), Sant Ponç (s. **xvi-xvii**), Sant Vicenç (s. **xii-xi**), que posseïa un retaule policromat del segle **xvii** destruït durant la Guerra Civil, i Sant Daniel (s. **xv-xvi**), totes a Tordera, i la de la Trinitat, a Palafolls.

Des del punt de vista simbòlic i identitari, l'ermita de Sant Ponç, al nord-oest del terme de Tordera, voltada de boscos i dotada d'una gran bellesa, té un valor simbòlic i alhora identitari, que es renova anualment amb l'aplec de l'11 de maig. El castell de Palafolls, malgrat trobar-se estrictament fora d'aquest àmbit, ofereix molta personalitat a tot el paisatge que l'envolta i és un referent identitari indiscutible de la Baixa Tordera, pel seu caràcter històric, arquitectònic i de mirador privilegiat.

Dominant el ventall deltaic pel marge esquerre, la torre mestra del castell de Sant Joan, a Blanes, per bé que també està fora de l'àmbit, és un element de referència simbòlica i identitària de primer ordre. El pont de ferro i la via d'entrada al nucli antic de Tordera des de l'illa fluvial creuant a peu el riu, té també un gran simbolisme i és un altre element que confereix identitat, alhora que destaca pel seu valor estètic.

Destaquen, pel que fa als productes agraris, la mongeta del ganxet i altres varietats properes i els conreus d'horta en general, així com la patata primerenca, actualment no tan rellevant. Els fruiters de fruita dolça han disminuït molt a la Baixa Tordera, per bé que en part s'han compensat amb les plantacions de fruiters tropicals. D'altra banda, és rellevant la superfície de pollancre i plàtans plantats amb interès forestal, i que generen també un paisatge agrícola o forestal força singular en l'àmbit metropolità.

El nucli històric de Tordera destaca pel seu valor estètic. A la imatge, entrada pel pont de ferro. Observatori del Paisatge

També és destacable el patró agrícola de conreus de regadiu, amb l'estructura parcel·laria associada present a la zona deltaica i a la vall fluvial de la Tordera. En relació amb els elements naturals, també es pot ressaltar com la vegetació de zones humides (canyissars, bosc de ribera natural, etc.) forma traces de referència en el paisatge al llarg del riu i els aiguamolls associats a la llera, als marges o bé en àrees deprimides naturals o fruit d'antigues extraccions d'àrids restaurades.

Les plantacions de pollancre i de plàtans, sobretot a la banda nord, confereixen un caràcter ombrívol i centreeuropeu a l'estiu, a la vegada que incorporen un marcat ritme estacional i permeten el pas de la llum en els freds hiverns. En relació amb els contrastos cromàtics, també cal mencionar les làmines d'aigua lliure, presents de manera destacada a la desembocadura del riu, en diversos estanyes i en el braç secundari del riu a l'altura de Tordera.

Els elements topogràfics visibles des d'aquest territori són relativament modestos però rellevants a l'escala pròpia de l'espai: destaquen els darrers contraforts del Montnegre, amb la serra de Miralles com a relleu més prominent i amb el turó del castell de Palafolls com a fita més pregona, juntament amb el turó de Sant Joan i els Tres Turons de Blanes i el turó d'en Gall i altres punts elevats del límit sud del massís de l'Ardenya.

660

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La Baixa Tordera és bastant reduïda tant pel que fa a la superfície inclosa a l'àmbit gironí, com la inclosa a l'àmbit metropolità, per la qual cosa la xarxa local de miradors i itineraris té una dimensió força reduïda i s'enllaça amb la que prové d'unitats veïnes.

Així doncs, com a itinerari rodat es poden enllaçar els trams que uneixen Hostalric amb Tordera (itinerari motoritzat 70) pel marge esquerre del riu, i el tram de Tordera a Palafolls (itinerari motoritzat 58), que es pot ampliar fins a la desembocadura de la Tordera, en direcció als càmpings ubicats al pla de mas Bagès. Aquest conjunt de recorreguts permeten creuar els diferents ambients, des de la

zona del nord amb un paisatge més agroforestal de secà, fins al delta fluvial i a les parcel·les característiques de conreus de regadiu.

Com a itinerari a peu destaca el camí entre Blanes i Tordera GR-92 (itinerari a peu 82), que es pot continuar amb un altre tram fins a Hortsavinyà (itinerari a peu 69). El primer recorregut transcorre al llarg del marge esquerre del riu i es pot optar per acostar-se a la desembocadura, abans d'enfilà cap al poble de Tordera, pel pla de Gelpí. Un cop a Tordera, el GR-92 passa pel sector septentrional en direcció oest, travessa el mosaic agroforestal i s'endinsa cap a la Serra de Marina, marcadament forestal.

Pel que fa als miradors cal destacar el castell de Palafolls, tot i que es localitza a la Serra de Marina, ja que permet albirar tot el conjunt del paisatge i ofereix unes vistes magnífiques sobre el delta i la vall baixa de la Tordera.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'estacionalitat de la temporada turística, amb una sobresaturació a l'estiu.
- La manca de figures de gestió per als espais naturals protegits del delta i del seu entorn.
- La manca de coordinació entre els municipis i les administracions sectorials en les actuacions que afecten la línia de costa.
- Unes urbanitzacions poc integrades respecte al paisatge circumdant.

Amenaces

- Pressió sobre les zones agrícoles d'alta qualitat i alhora ben comunicades, de la plana al·luvial, per la instal·lació d'hivernacles i desenvolupaments urbans perimetrals a la plana.
- Degradació dels entorns dels nuclis urbans per l'abandonament del parcel·lari rural i la instal·lació d'usos periurbans, amb pèrdua del valor paisatgístic.

El Castell de Palafolls, actualment enrunat i ubicat a la unitat Serra de Marina, ofereix una de les millors panoràmiques d'aquesta unitat. Observatori del Paisatge

- Retrocés de l'espai deltaic per l'ascens marí i la disminució del cabal fluvial.
- Degradació de les lleres fluvials per les canalitzacions i les alteracions morfològiques induïdes periòdicament.
- Pèrdua del patrimoni cultural i paisatgístic associat als antics canals, recs i molins, per la seva degradació i/o disminució de l'ús i gestió.

Fortaleses

- Presència d'un paisatge agrari harmònic i equilibrat en àrees extenses de la plana deltaica.
- Un conjunt d'espais humits protegits de gran valor ecològic i paisatgístic.
- Una costa deltaica de llargues platges sorrenques, obertes i rectilínies.
- La Tordera com a element que articula el territori i el paisatge del delta.

Oportunitats

- La millora dels cabals fluvials a causa del funcionament de la planta dessalinitzadora de l'Alt Maresme.
- La recuperació d'aquells elements del patrimoni cultural relacionats amb les pràctiques agrícoles com séquies, canals, xarxa de camins, etc.
- Uns entorns dels nuclis urbans, en general encara prou ben conservats, que poden servir de base per a una política activa de protecció dels espais rurals intersticials.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. L'Alt Maresme també forma part del paisatge d'atenció especial dels Espais agrícoles del Maresme i la Tordera. Als criteris i accions que es proposen en aquest apartat cal afegir els que es deriven de les tres estratègies establertes per a aquest paisatge d'atenció especial (vegeu el capítol 3 del bloc 4).

- OQP1.** Una plana al·luvial i deltaica protegida i correctament gestionada pel seu elevat valor productiu, ecològic i estètic.
- OQP2.** Un bosc de ribera, un espai fluvial i uns aiguamolls protegits i potenciats, alhora que ben connectats entre ells, pel seu interès natural intrínsec i valor paisatgístic.
- OQP3.** Una agricultura de regadiu i els seus elements associats (canals, séquies, parcel·lari) potenciats i revalorats com a

definidors de les particularitats estètiques i productives del paisatge de la Baixa Tordera.

- OQP4.** Uns creixements dels assentaments urbans de Blanes, Malgrat de Mar, Palafolls i Tordera ordenats i que no comprometin els valors del paisatge de la Baixa Tordera, ni dels espais circumdants, amb respecte pels espais agraris de regadiu i els conreus d'horta.
- OQP5.** Uns paisatges que mantinguin en bon estat el seu patrimoni històric, arqueològic i simbòlic: els castells (Blanes, Palafolls, etc.), les esglésies (Sant Esteve, Santa Maria Assumpta), les ermites (Sant Andreu, Sant Pere, etc.) o els masos, i en permetin la promoció turística.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges de la Baixa Tordera.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Preservar el patrimoni cultural i paisatgístic associat a l'agricultura de regadiu de la Baixa Tordera, procurant la correcta gestió i preservació dels elements que el formen. El paisatge de la Baixa Tordera s'ha caracteritzat per una important agricultura de regadiu que es beneficia dels sòls al·luvials i de l'elevada humitat existent. L'agricultura s'ha servit de determinats elements com canals, séquies, molins, una elaborada xarxa de camins i un parcel·lari amb un tramament fortament arrelat al lloc.
- Preservar i millorar el tram final del riu i la seva desembocadura, amb un elevat interès geomorfològic, ecològic i paisatgístic, tant pel que fa a la llera, el bosc de ribera i els aiguamolls i sorralis litorals, com pel que fa als aiguamolls restaurats o en curs de ser-ho, fruit d'antigues activitats extractives.
- Fomentar la connectivitat ecològica entre zones humides per afavorir la biodiversitat i la viabilitat ecològica d'aquests espais i per aprofitar el seu potencial didàctic i pedagògic. Això permetria augmentar el grau d'identificació de la població amb aquests paisatges i conscienciar-la del seu caràcter singular i de la seva fragilitat. Les zones humides i els aiguamolls són uns dels ecosistemes més biodiversos, però són alhora particularment fràgils i vulnerables. Així, per exemple, les obres de drenatge per afavorir l'agricultura poden dessecar zones humides. Són espais que, en general, no destaquen per la seva dimensió i sovint passen desapercebuts, però tenen un alt interès ecològic, identitari i simbòlic, sovint relacionat amb la seva singularitat específica i el contrast amb el paisatge on es localitzen.
- Vetllar per la viabilitat dels conreus propers a les zones humides per tal de donar continuïtat territorial als ecosistemes aquàtics i per establir una àrea d'amortiment davant dels usos urbans propers. Mantindre els espais de la plana agrícola de la vall i del delta que encara conserven el seu caràcter.
- Preservar la zona agrícola de la plana. Hi predominen els cultius d'herbàcies, cereals de regadiu i una petita zona de fruiters,

que en general tendeix a disminuir de superfície. Per conservar aquesta zona és cabdal evitar la proliferació d'activitats periurbanes irregulars (dipòsits de ferralla, de material de construcció, de caravanes, etc.) que poden propiciar el desplaçament de les activitats agrícoles. L'aplicació efectiva de la normativa urbanística que acompanya al Pla director urbanístic del sistema costaner (PDUSC) ha de contribuir favorablement a aquest objectiu, especialment al delta.

- Promoure la integració paisatgística de masies, ermites, esglésies i castells, ampliar l'oferta turística i enriquir els itineraris existents. Destaquen el castell de Palafolls (en el límit de la unitat), l'església parroquial de Sant Esteve a Tordera, l'església parroquial Santa Maria Assumpta a Palafolls i les ermites Sant Andreu, Sant Pere, Sant Jaume, Sant Ponç, Sant Vicenç i Sant Daniel, a Tordera, i la de la Trinitat, a Palafolls. Cal impulsar iniciatives que vinculin els elements del patrimoni històric i arqueològic de principal interès amb els itineraris paisatgístics, com a suplements pedagògics de la xarxa de recorreguts.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans de Blanes, Malgrat de Mar, Palafolls i Tordera i evitar-ne la dispersió. Mantenir el perfil i la qualitat de les façanes urbanes, i evitar la construcció d'elements que distorsionin negativament la silueta o la imatge perimetral dels nuclis. Millorar la qualitat estètica dels seus accessos i perifèries residencials i/o industrials.
- Considerar la presència de la Tordera com a factor determinant de l'ordenació territorial i urbanística. El curs baix de la Tordera articula la xarxa hidrogràfica, i s'hi sumen nombrosos afluents com la riera de Vallmanya, el torrent de Sant Ou, el torrent del Gorg Negre, el torrent de Vall-Iloparda o torrent de Valldemaria i la riera de Sant Miquel, entre d'altres. Aquest sistema i la seva proximitat amb l'aqüífer afavoreix la consolidació de meandres, petites illes fluvials, zones humides deltaïques, aiguamolls i estanys d'alt valor ecològic. La vegetació associada (vegetació de ribera, vegetació helofítica) està present al llarg de pràcticament tot el curs fluvial i aporta una important diversitat ecològica i estètica. A l'entorn de la Tordera, es poden definir espais de transició de qualitat entre el front edificat i la ribera i localitzar-hi de manera preferent els sòls de cessió per a espais lliures. Tractar acuradament, en el marc del planejament urbanístic, els fronts urbans fluvials per destacar-ne el caràcter i potenciar-ne el valor paisatgístic i establir mesures per recuperar la coherència formal d'aquells fronts que l'hagin perduda a causa de la proximitat de les infraestructures, la volumetria dels edificis o la baixa qualitat de l'arquitectura.
- Concentrar i compactar tant com sigui possible els polígons industrials i comercials en el territori per tal d'evitar una fragmentació excessiva de l'espai de la plana agrícola fluvial existent entre els nuclis urbans de Palafolls i de Tordera, que podria repercutir

molt negativament en la seva viabilitat futura. Els espais més propers als rius i les zones d'aiguamolls són les zones més sensibles.

- Restaurar i naturalitzar els trams degradats de les rieres i petits cursos fluvials entorn dels nuclis urbans i les zones periurbanes i industrials del tram baix de la Tordera. Cal prioritzar les que mostren signes clars de contaminació i acumulació de deixalles i les que estiguin colonitzades per espècies al·lòctones.
- Fer valer els patrons agrícoles de la plana al·luvial, definida per l'estructura parcel·laria lineal perpendicular al curs de la Tordera. Estudiar la creació de parcs periurbans, mantenint els usos agrícoles existents i combinant-los amb espais, àrees i itineraris per a ús públic. És fonamental que cooperatives agrícoles com les existents a Malgrat, Palafolls i Tordera continuïn actuant com a dinamitzadores d'aquests àmbits.
- Vetllar pel manteniment i la bona gestió dels espais d'horta del delta de la Tordera. Cal garantir que els horts estiguin ben inserits al lloc, que els materials de tanques, casetes i instal·lacions siguin respectuosos amb els elements del medi i coherents amb els valors paisatgístics de l'entorn i que l'activitat productiva dirigida a l'autoconsum pugui coexistir amb activitats de caràcter social, lúdic o educatiu. Poden contribuir a una adequada ordenació paisatgística les indicacions de la Guia d'integració paisatgística d'hortos urbans i periurbans editada per l'antiga Direcció General d'Arquitectura i Paisatge de l'actual Departament de Territori i Sostenibilitat.
- Malgrat el caràcter marcadament naturalitzat de certs punts, hi ha determinats espais amb un ús antròpic més intensiu destinats a respondre a la demanda turística de la costa: els càmpings. Estan emplaçats freqüentment a primera línia de mar i requereixen infraestructures associades, com vials i equipaments i serveis ubicats en zones amb elevat risc d'inundació. Alhora els càmpings existents obstaculitzen la visió costanera des de la plana, contribueixen a l'erosió de les platges i, sovint, la seva estacionalitat satura els sistemes naturals. Cal reduir l'impacte que generen i redefinir, si escau, zones específiques d'emplaçament per a càmpings.
- Garantir el compliment de les determinacions urbanístiques del PDUSC per tal d'enfortir la viabilitat dels espais agrícoles al delta.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta de miradors com el castell de Palafolls; dels itineraris paisatgístics a peu dels trams del GR-6 de Tordera a Blanes i d'Hortsavinyà a Tordera i els itineraris motoritzats de Palafolls a Tordera i d'Hostalric a la punta de la Tordera.

25. Ardenya-Cadiretes

Comarca:

Aquesta unitat de paisatge pertany alhora als àmbits territorials de la Regió Metropolitana de Barcelona (Maresme) i de les Comarques Gironines (Baix Empordà, Gironès i la Selva).

Superfície:

1.499 ha (a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

L'únic municipi de l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona inclòs parcialment dins de la unitat és Tordera. Els municipis que pertanyen a l'àmbit de les Comarques Gironines són Blanes, Caldes de Malavella, Castell i Platja d'Aro, Fogars de la Selva, Llagostera, Lloret de Mar, Maçanet de la Selva, Sant Feliu de Guíxols, Santa Cristina d'Aro, Tossa de Mar i Vidreres.

664

Urbanització enmig d'una zona boscosa. Observatori del Paisatge

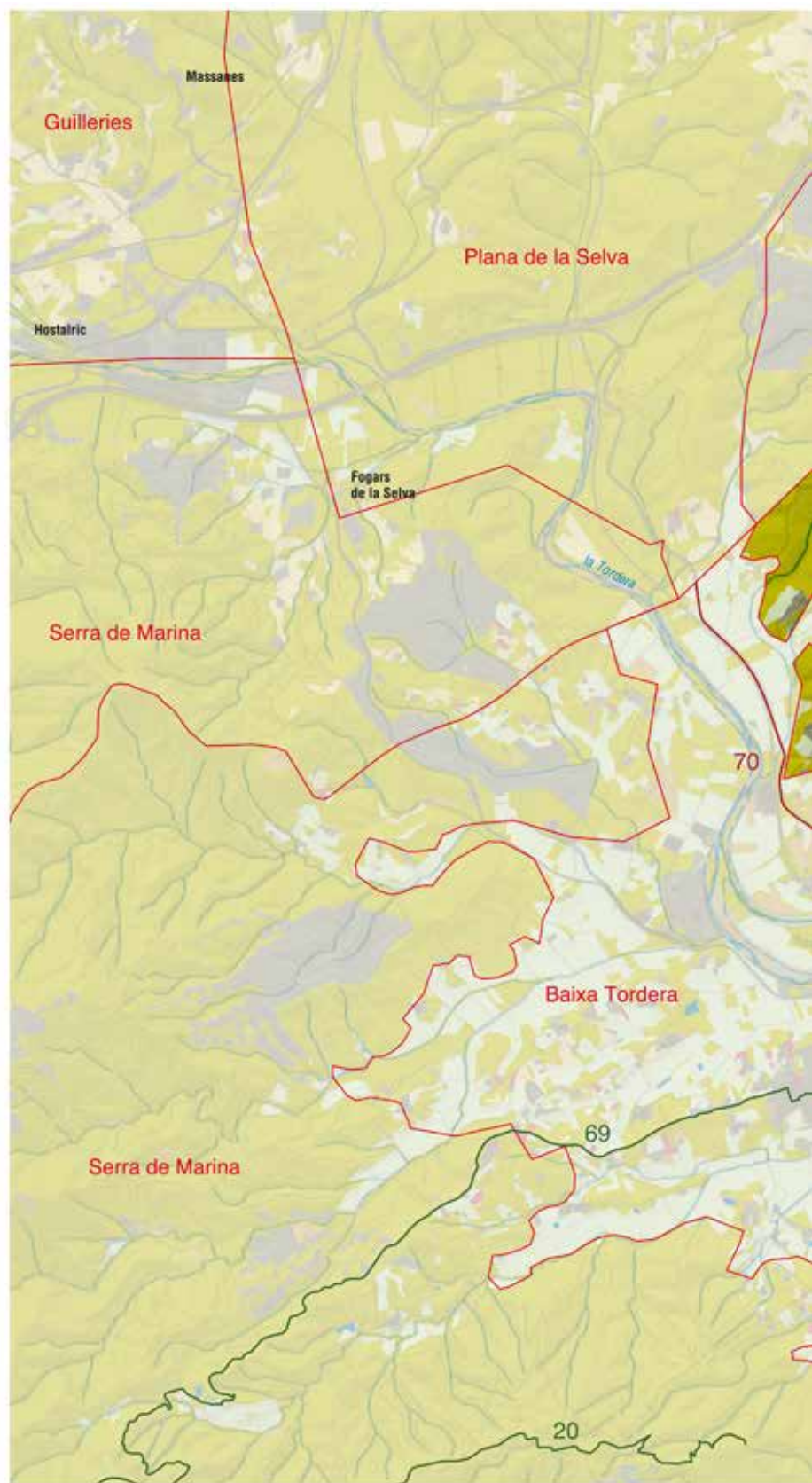
Trets distintius

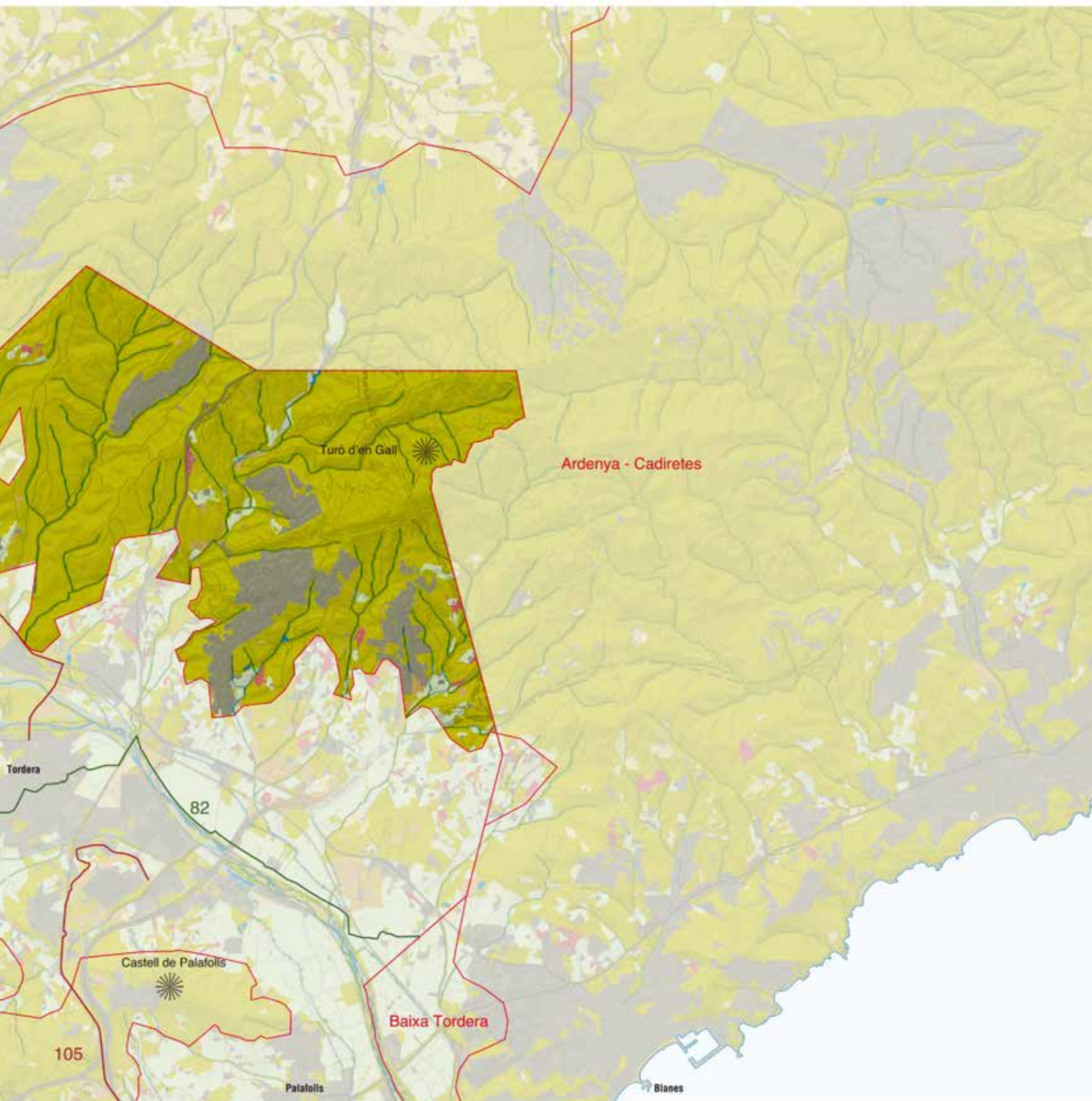
- Muntanyes de com a màxim 500 metres d'altitud, tocant al mar.
- Vegetació molt densa i compacta, constituïda per boscos de suros, alzines i pins que recobreix el massís de l'Ardenya-Cadiretes.
- Les rieres i els torrents són en conjunt poc cabalosos i acostumen a desembocar directament al mar.
- L'agricultura ocupa un espai cada cop més marginal en el mosaic paisatgístic. La majoria d'explotacions existents es localitzen als vessants de les muntanyes i a les poques zones planeres del litoral.
- A la part corresponent a la Regió Metropolitana de Barcelona destaca l'espai d'interès natural de la Roureda de Tordera.
- Restes megalítiques presents als turons i boscos de l'àmbit.
- Les urbanitzacions disperses intercalades amb les zones de boscs i zones planeres amb bosquines.
- Extenses àrees de feixes abandonades i emboscades, testimonis del passat vitivinícola del massís.

- Mirador
- Itinerari motoritzat
- Itinerari no motoritzat

666

Elements naturals del paisatge

L'Ardenya-Cadiretes limita al sud amb la Baixa Tordera, a l'oest amb la Plana de la Selva i al nord amb les Gavarres Marítimes. És un espai que forma part de la Serralada Litoral des del punt de vista fisiogràfic, i en el qual els cims de les muntanyes més altes sobrepassen escassament els 500 metres d'altitud. El cim més important és el puig de Cadiretes (518 m), el segueixen el Montagut (505 m), el Montllor (470 m) i la Ruïra (444 m). El cim més elevat de l'àrea d'aquest paisatge que correspon a la Regió Metropolitana de Barcelona és el turó d'en Gall (309 m). El muntanyam del sector septentrional és en conjunt més vigorós, mentre que a la meitat meridional les formes de relleu són un xic més suaus i rarament superen els 300 metres d'altitud.

El substrat geològic és homogeni, format bàsicament per granits i leucogranits, fet que ha condicionat en conjunt el modelat. Els doms granítics són la forma de relleu més habitual i constitueixen turons de vessants nus i escarpats, aïllats o agrupats en conjunts més o menys complexos. Entre les roques granítiques hi ha múltiples dics de roques filonianes que formen en alguns casos un modelat molt característic.

Les petites planes granítiques interiors han estat rellevants històricament per als assentaments humans i la implantació agrícola. Les més importants són les de can Tallades, can Crispins, Sant Benet, can Cabanyes de Montagut i Sant Grau, totes elles a l'àmbit de les Comarques Gironines. Les poblacions més grans es localitzen a la costa, on aprofiten normalment les terrasses fluvials holocèniques dels principals cursos d'aigua.

Les rieres i els torrents són en conjunt poc cabalosos i acostumen a desembocar directament al mar. La riera de Lloret i el curs alt del Ridaura, a les Comarques Gironines, són els cursos fluvials més importants. La poca distància respecte al mar i les minses precipitacions que normalment s'enregistren a la zona fan que només excepcionalment aquests cursos portin cabals importants d'aigua. Així mateix, hi ha algunes gorgues, encara que de dimensions modestes. A l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona també hi són presents diversos torrents com el de Vall-Iloparda, el del Gall, el de Mas Móra i la riera de Valldemaria, que desemboquen a la Tordera. La riera de Valldemaria inclou un petit embassament a la part alta i el torrent de Mas Móra té dues basses d'aigua (el Pantà, sempre ple, i la Bassa, amb aigua només quan plou de forma abundant).

Els boscos d'esclerofil·les típicament mediterranis dominen per sobre de la resta de comunitats vegetals. La sureda (*Quercetum ilicis galloprovinciale suberretosum*) és el bosc més estès, d'acord amb el predomini d'un clima mediterrani subhumit i un substrat de característiques silícies, format bàsicament per granits i leucogranits. En els llocs afectats per perturbacions, sovint d'origen antròpic, les brolles d'estepes i brucs substitueixen el bosc de suros. L'alzinar té una presència més esporàdica, encara que en alguns indrets arriba a formar boscos extensos. Als sectors propers al litoral hi ha una major presència de pi blanc (*Pinus halepensis*) i pinastre (*Pinus pinaster*). El pi pinyoner (*Pinus pinea*) ocupa algunes extensions

El Pantà de Mas Móra és l'hàbitat de nombrosos peixos. Xavier Romera

importantes als vessants encarats a la Depressió Prelitoral, sovint producte de repoblacions. En alguns fondals humits de les zones més elevades es poden trobar comunitats relacionades amb els cursos d'aigua, com per exemple la verneda, la gatellada, la lloreda i l'avellanosa.

Cal destacar la presència d'algunes rareses florístiques com ara la falguera de rei (*Osmunda regalis*), que es localitza en algunes lloredes del sector nord, i més abundant però amb una distribució geogràfica pràcticament restringida al massís de l'Ardenya, la ginesta linifòlia (*Genista linifolia*).

Evolució històrica del paisatge

L'existència de menhirs i cistes (tombes en forma de cofres) confirma la presència d'activitat humana en el massís des d'èpoques prehistòriques. Es tractava de comunitats que coneixien l'agricultura i la practicaven d'una manera itinerant, bàsicament amb la sembra de blat, ordi i lleguminoses. L'impacte que aquestes comunitats van provocar en el paisatge no va ser gaire remarcable, sinó que el principal factor de canvi paisatgístic va ser la dinàmica natural. En qualsevol cas, l'estudi de carbons fòssils de zones properes assenyala la desaparició de rouredes en aquell període, possiblement deguda a la tala de boscos en els espais més aptes per a l'agricultura, encara que també a variacions climàtiques. Posteriorment, està provada l'existència de poblats ibers a Blanes, Tossa de Mar i Sant Feliu de Guíxols, que comerciaven de manera regular amb Empúries.

El poblament es va fixar definitivament en l'època romana, durant la qual Blanes va arribar a ser un centre important, situat entre lluro (Mataró) i Emporion (Empúries). Més endavant, l'edat mitjana va suposar la consolidació d'altres nuclis urbans. És el cas de Sant Feliu de Guíxols, que va créixer a redós del monestir homònim fundat a finals del segle X, Blanes amb el castell i el palau vescomtal com a factors de fixació urbana, o de Tossa de Mar, que desta-

ca pel seu sistema de muralles. El relleu accidentat va impedir la creació de grans explotacions agrícoles. A diferència del massís de les Gavarres veí, el massís de Cadiretes sempre ha ocupat un espai perifèric en l'economia de la zona, fet que n'ha condicionat en bona mesura el paisatge, en conjunt menys antropitzat. Només l'explotació de l'alzina surera des de les indústries locals va ser un factor de transformació realment important. Yvette Barbaza explica, a Paisatge humà de la Costa Brava, la gestió del bosc per a l'aprofitament del suro de la manera següent: «el sotabosc fou netejat per descartar el risc d'incendi. Quasi només es mantingueren les estepes a causa de la seva extraordinària resistència. Els poblaments de suros, més clars, s'estengueren en detriment de les alzines, en períodes de prosperitat de la indústria del suro.»

Les principals poblacions, situades a l'àmbit de les Comarques Gironines, com Sant Feliu de Guíxols i Blanes, van créixer de manera important al segle XIX, coincidint amb l'expansió de la indústria surera i del comerç marítim de cabotatge, i això va incidir en el desenvolupament urbà.

També cal destacar que a gairebé totes les poblacions costaneres (Blanes, Lloret de Mar, Tossa de Mar i Sant Feliu de Guíxols) va proliferar l'arquitectura dels anomenats «indianos», això és, els emigrants que van anar a Amèrica el segle XIX, hi van fer fortuna i en tornar van construir grans casals d'estil neoclàssic, colonial i sovint amb elements modernistes. Durant la primera meitat del segle XX, a la costa es van construir diversos jardins botànics per naturalistes i paisatgistes il·lustres, com Carl Faust (jardí botànic Mar i Murtra de Blanes) i Nicolau Rubió i Tudurí (jardins de Santa Clotilde de Lloret de Mar). Destaca també la construcció del nucli d'estiuieg de s'Agaró a Castell i Platja d'Aro.

L'arribada del turisme de masses, a partir de la dècada de 1950, va significar una transformació sense precedents del paisatge, tant pel que fa als nuclis urbans, que van veure alterats la densitat d'edificació i el perfil urbà (per l'alçària de les edificacions noves), com pel que fa als espais oberts, que van veure ocupats els vessants muntanyosos per la proliferació d'urbanitzacions residencials.

Paral·lelament al creixement dels nuclis urbans es va produir l'abandonament, sovint per ocupació urbana, de moltes explotacions agrícoles, en una decadència que ja s'havia iniciat amb l'arribada de la fil·loxera a finals del s. XIX. Quant a l'aprofitament forestal, la pela de l'alzina surera va entrar en declivi de manera definitiva a partir de mitjans del segle XX. Aquestes dinàmiques van suposar una recuperació dels boscos, que van guanyar densitat i biomassa, especialment gràcies a l'augment de les pinedes, que sovint van sorgir en forma de plantacions, i al creixement natural dels alzinars.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de l'Ardenya-Cadiretes és el resultat de la combinació de dinàmiques diverses i, en alguns aspectes, antagòniques; són bàsicament dues: les tendències d'expansió pròpies de les zones urbanes, vinculades principalment al turisme, als serveis en

L'agricultura ocupa un espai cada cop més marginal en el mosaic paisatgístic en benefici del bosc. Xavier Romera

general i a la construcció; i l'evolució de les zones de muntanya baixa mediterrània. L'àmbit corresponent a la Regió Metropolitana de Barcelona, amb més d'un 80% de superfície ocupada pel bosc i aproximadament un 12% de superfície urbanitzada, posa de manifest sobretot la tendència relacionada amb l'evolució forestal de les zones de muntanya baixa mediterrània i la proliferació d'urbanitzacions a l'interior de l'espai forestal.

Pel que fa al paisatge forestal, en general en els darrers anys s'han consolidat les dinàmiques que es van iniciar al llarg de la segona meitat del segle XX. L'agricultura s'ha reduït i les masses forestals han augmentat de superfície i s'han fet més denses. La colonització dels antics conreus a causa de la vegetació espontània i la transformació forestal és un procés que ja fa alguns anys que ha culminat en gairebé tota la unitat. El fenomen que es detecta actualment és la successió de formacions herbàcies i arbustives cap a masses forestals cada vegada més madures.

El paisatge vegetal de l'Ardenya-Cadiretes gaudeix actualment d'un bon estat de conservació. Només presenta símptomes de degradació en alguns casos, a prop d'urbanitzacions, carreteres i nuclis urbans. Les restriccions a les actuacions amb alt impacte que imposa el fet que quasi tot el massís estigui inclòs en el PEIN i, sobretot, la manca de pertorbacions importants –incendis per exemple– en els darrers anys ha permès la recuperació dels boscos.

Les dinàmiques a l'entorn forestal dependran en gran mesura de la capacitat de gestionar amb eficiència el risc d'incendi forestal. Els aprofitaments directes del bosc, avui encara presents, és possible que siguin cada cop més esporàdics i que se centrin en la tala d'algunes pinedes i plantacions d'eucaliptus. En canvi, seria molt convenient que augmentés la gestió del conjunt dels espais forestals, que ocupen cada cop més superfície de cada municipi. La possibilitat que la viabilitat del sector forestal millori si es consolida la valoració energètica dels productes silvícoles mitjançant

la utilització de biomassa podria comportar un auge per al sector i un benefici per al paisatge, en disminuir el risc de grans incendis forestals que avui l'amenaça.

L'agricultura ocupa un espai cada cop més marginal en el mosaic paisatgístic. La majoria d'explotacions existents es localitzen als vessants de les muntanyes, sobretot en el cas de la vinya, i a les poques zones planeres del litoral.

A l'àmbit de les Comarques Gironines és on se situen les poblacions, principalment localitzades a la costa. És el cas de Sant Feliu de Guíxols, Tossa de Mar, Lloret de Mar i Blanes. La dinàmica immobiliària iniciada a partir de mitjans de la dècada de 1980 ha tingut com a primera conseqüència un augment important del sòl urbanitzat a través de nous eixamples (Santa Clotilde, a Lloret de Mar; Can Borell, a Blanes, Sant Pol, a Sant Feliu de Guíxols) de tipologies diverses, amb densitats altes i baixes, i que s'ha fet en bona mesura a costa dels antics conreus de les zones més planeres. Al seu torn, s'han completat i, en alguns casos, ampliat les urbanitzacions residencials preexistents, fet que ha afectat majoritàriament espais forestals.

Les urbanitzacions d'habitatges de ciutat jardí són el tipus d'implantació urbana amb major impacte paisatgístic, sobretot per la gran superfície de sòl que ocupen (tres vegades més que els nuclis urbans més compactes). A l'interior, algunes urbanitzacions –com Terrabrava, Tordera Parc, Mas Móra i Sant Daniel, a l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona– encara presenten importants dèficits de serveis i infraestructures, fet que s'ha traduït en conflictes socials entre els veïns i l'Administració. Cal tenir en compte, a més, que moltes d'aquestes urbanitzacions estan situades a l'interior de grans clapes de bosc, fet que les fa especialment vulnerables davant el risc d'incendi forestal. A més del creixement residencial, també es tendeix a la conversió dels espais de residència temporal en espais de primera residència, a causa de la vinculació progressiva d'aquest espai a la dinàmica immobiliària de l'àrea metropolitana de Barcelona.

La compleció de les parcel·les que estaven vacants ha fet més visible la dispersió i la fragmentació del paisatge que havien provocat les urbanitzacions. A l'àmbit de les Comarques Gironines també s'han desenvolupat progressivament nous polígons d'activitats econòmiques per a activitats comercials i de serveis en general.

Urbanització Terrabrava al municipi de Tordera. ICGC

La indústria, que no pot competir amb l'ús turístic en el preu del sòl, tendeix a marxar o a localitzar-se en els municipis d'interior. En aquest sentit, les parcel·les industrials prefereixen ocupar els fronts de les carreteres, amb la consegüent formació de paisatges de carretera aparador a les entrades i sortides dels municipis principals. En resulta un paisatge desestructurat, sobretot a l'entorn de la B-682, tant en direcció a Lloret, com en direcció a Malgrat de Mar i a l'avinguda d'Europa. També cal mencionar la prolongació de l'autopista C-32, objecte d'obres de millora en el tram entre Palafolls i Blanes, i que s'està considerant fer arribar a Lloret de Mar. També amb relació a les infraestructures, cal destacar que la part oest de la unitat és creuada per la N-II, que està sent objecte de millores en el tram entre Maçanet de la Selva i Tordera.

El planejament vigent inclou zones urbanitzables a gairebé tots els municipis que és previsible que es desenvolupin a mitjà o llarg termini. També caldrà vetllar perquè la possible prolongació de la C-32 incorpori les mesures adequades per minimitzar la seva incidència en el paisatge.

Expressió artística del paisatge

L'espectacularitat del paisatge costaner del massís de l'Ardenya-Cadiretes, que pertany a l'àmbit de les Comarques Gironines, ha inspirat un bon conjunt d'artistes procedents del món de la literatura i de les arts plàstiques més variades, i ha provocat que les zones interiors (com el fragment que pertany a la Regió Metropolitana de Barcelona) no estiguin gaire representades.

Tanmateix Josep Vicente, a l'obra *Catalunya Visió 5*, va glossar el paisatge de l'àrea:

«La botànica va fins ran de mar, que aquí forma la part més abraonada de la Costa Brava; després del gran silenci que les carreteres foraden hom troba aquest perfil romput, traumàtic del tros de costa, amb l'orografia derrocant-se, dramàtica, en el mar.

El cop d'ull del conjunt és una mica teatral, gesticulant, altament líric, sonor; un litoral no gaire hospitalari des del punt de vista de la navegació. Però en els replecs de tant d'esforç paisatgístic, s'han fet, com misteriosament, entrants-cales o petites badies, on la conversa de mar i terra és més enraonada, un remoreig de bel·leses, transparències de la blavor, cingles ombrius o fortament assolats segons l'hora, on les orenetes marines posen els nius, sorres netíssimes, onades infantils i amoroses, menuts poemes inèdits dels elements simples. Hom té la impressió que tot és tan innocent i inexpressable que només la xifra d'un 'tanka' podria donar-ne l'encís i encara li sobriarien paraules [...]» (Vicente, 1968).

Josep Pla es va mostrar ambigu en la seva valoració d'aquest sector de costa. En va alabar en conjunt les virtuts i els efectes positius, però no va dubtar en altres casos a denunciar els impactes del sector turístic: «El ciutadà de vacances, vingut de les més variades latituds a la recerca d'aquest sol i d'aquesta mar que no sempre té a mà a la seva terra, ha envaït tumultuosament el paisatge.» (Pla, 2009).

L'arribada a Tossa de Mar del pintor Rafael Benet, als anys 30 del segle passat, va convertir Tossa en un lloc de trobada d'artistes nacionals i internacionals com Pere Créixams, Enric Casanovas, Manolo Hugué, Marc Chagall, André Masson, George Kars, Jean Metzinger, etc., fet que va comportar que els paisatges de Tossa i part de la unitat fossin interpretats artísticament per alguns dels autors esmentats.

Valors en el paisatge

El Pla d'espais d'interès natural recull part dels valors naturals i ecològics del paisatge de l'Ardenya-Cadiretes: la major part dins l'EIN Massís de Cadiretes i, en menor mesura, dins l'EIN Pinya de Rosa. L'espai protegit Massís de Cadiretes deu la seva protecció a les interessants macroformes produïdes pel modelat granític, i també a l'extensió i al bon estat de conservació dels boscos de suros i alzines. Al sector de la Regió Metropolitana de Barcelona també hi ha la presència de l'EIN Roureda de Tordera, que inclou rouredes humides i relictuals que formen un paisatge singular.

Les formes de relleu que s'observen a la meitat nord del massís són un dels principals valors estètics del paisatge. El conjunt suposa un dels millors exemples de modelat granític que es poden trobar a Catalunya. Una de les formacions del relleu amb major valor estètic –a banda del seu valor natural– són els doms, turons en forma de cúpula de vessants nus i escarpats.

Un altre dels aspectes més valorats de l'Ardenya és el conjunt que formen les muntanyes i el mar. Les imponents formes dels grans penya-segats combinades amb la vegetació i el mar formen un conjunt d'innegable valor estètic. Un altre contrast destacable estèticament és el que es produeix al petit embassament de Vallde maria, al sector de la Regió Metropolitana de l'àmbit. Està inserit completament en un espai forestal, fet que possibilita la generació del contrast entre la làmina d'aigua i la vegetació que hi limita.

Roureda de Tordera o de Can Verdalet. Xavier Romera

Masia de can Peira. Xavier Romera

El poblament des de l'època prehistòrica, i més o menys constant al llarg dels segles, ha suscitat múltiples manifestacions en el paisatge que constitueixen importants valors històrics. Si es tenen en compte les dimensions del territori, el patrimoni etnològic, cultural i històric és notable. D'entre totes les activitats, la que va tenir una major difusió possiblement va ser la derivada de l'explotació de l'alzina surera. El suro de l'Ardenya era especialment apreciat per la seva consistència i estanquitat. La recuperació i reivindicació de la importància del patrimoni històric arrenca als inicis del segle xx, amb treballs com els de Lluís Pericot, Lluís Esteve Cruañas i Esteve Fa, que es van ocupar de la restauració i l'estudi d'alguns elements i els van incorporar al patrimoni cultural i també paisatgístic. Els monuments més rellevants són els menhirs. Se'n coneixen sis: Montllor, Montagut, l'Avi, d'en Llach, Can Llaurador i Terme Gros.

En relació amb el model de poblament i els valors històrics, el mas ha estat, com en la major part de la Catalunya vella, una forma bàsica d'ocupar el territori. A l'Ardenya-Cadiretes els masos no tenen generalment grans dimensions, però hi ha algunes excepcions. Els antics termenals que hi ha distribuïts pel conjunt del territori constitueixen una altra forma d'expressió dels valors històrics que s'identifiquen en el paisatge.

El valor productiu del paisatge ha anat desplaçant-se des de l'interior del massís cap al litoral, a mesura que les activitats econòmiques vinculades amb el sector primari, com ara l'explotació surera, s'han vist substituïdes per altres activitats de tipus terciari. Per això avui dia el valor de les activitats o els recursos situats a l'interior del massís són baixos. Només algunes empreses que es dediquen als esports d'aventura o al turisme rural aprofiten les bones condicions naturals de l'interior del massís. En canvi, el paisatge de la primera línia de la costa sí que té un important valor econòmic relacionat amb el turisme. Cal tenir en compte també que aquest sector reclama cada vegada més un entorn de qualitat per passar les vacances.

És un valor social disposar d'una bona qualitat paisatgística a l'abast del conjunt de la població. L'existència de cales i altres sec-

tors del litoral ben conservats permeten gaudir d'un entorn privilegiat, especialment a l'estiu. Les condicions geològiques de les parts més elevades del massís permeten la pràctica de l'escalada. L'existència de camins de ronda i altres senders senyalitzats permet també al conjunt de la població una aproximació més tranquil·la als espais menys transformats.

En relació amb els valors simbòlics i identitaris, el juny de l'any 2002 va aparèixer la revista *Gavarres*, amb l'objectiu d'esdevenir una eina de coneixement, difusió i conservació de l'espai geogràfic de les Gavarres, de l'Ardenya, de les muntanyes de Begur, del Baix Ter i del Montgrí. Sens dubte, aquesta revista ha contribuït i contribueix a reforçar el sentiment identitari de la població cap als seus paisatges.

Les ermites que tenen una major significació paisatgística són l'ermita de Sant Elm, a Sant Feliu de Guíxols, que ofereix una esplèndida vista panoràmica de la costa entre Sant Feliu i Tossa; el santuari de Sant Grau d'Ardenya, que s'aixeca als vessants del puig de les Cadiretes, a 360 m d'altitud, en un espai boscos; i Santa Cristina, situada al municipi de Lloret de Mar, un petit santuari que gaudeix de molta devoció entre la població local, que hi celebra un important aplec durant les festes patronals. També cal destacar l'antic monestir cistercenc femení de la Mare de Déu de Valldemaria, actualment un santuari, que data del segle XII, just a sobre del pantà homònim.

672

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'Ardenya-Cadiretes s'ubica quasi totalment a l'àmbit de les Comarques Gironines, mentre que la reduïda àrea que queda inclosa estrictament a la Regió Metropolitana de Barcelona no disposa d'itineraris destacables. En relació amb la resta de la unitat de paisatge, es poden consultar les rutes i els miradors de la unitat 2. Ardenya-Cadiretes del *Catàleg de paisatge de les Comarques Gironines*. Es pot esmentar, però, l'itinerari que uneix Hostalric i Tordera (itinerari motoritzat 70), ja que ressegueix el peu de mont del massís de Cadiretes pel sector més al sud-oest d'aquest i permet formar-se una idea del paisatge forestal característic del territori. També destaca el mirador del turó d'en Gall que, tot i no proporcionar àmplies perspectives del paisatge, sí que ofereix unes panoràmiques excel·lents sobre la vall de la Tordera.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'alta estacionalitat del sector turístic, fet que implica un augment de la pressió sobre el paisatge.
- Masses forestals molt vulnerables als incendis i estan gairebé totes incloses en zones d'alt o molt alt risc d'incendi forestal.

- Manca d'un pla especial de protecció del medi natural i del paisatge de l'espai d'interès natural de l'Ardenya-Cadiretes.
- Un parc immobiliari relativament envellit, producte del creixement turístic i urbanístic dels anys 1960 i 1970.
- La gran quantitat d'urbanitzacions de l'interior, com el Mas Mora, que fragmenten els espais naturals interiors del massís.

Amenaces

- L'evolució d'unes urbanitzacions difícils de gestionar, en bona mesura a causa de la gran superfície que ocupen.
- El desenvolupament de possibles noves infraestructures, com la C-32, si no s'adopten mesures suficients d'integració paisatgística.
- L'abandonament de les activitats agràries i forestals suposa un augment de la massa boscosa i, consegüentment, un augment del risc d'incendi.

Fortaleses

- Abundants singularitats geomorfològiques que afegeixen valor a uns entorns paisatgístics de gran rellevància i qualitat.
- La creació de la revista *Gavarres* l'any 2002, que també tracta l'àmbit de l'Ardenya, contribueix a reforçar el sentiment de pertinença de la població cap als seus paisatges.
- La part central del massís de l'Ardenya, un espai de gran valor ecològic i paisatgístic en bon estat de conservació.

Oportunitats

- El canvi de paradigma turístic cap a una oferta més diversificada i de qualitat.
- La constitució del Consorci de l'Ardenya-Cadiretes el juny de 2009 pot ajudar a la millora de la gestió d'aquest espai d'interès natural.
- Presència de masos abandonats, que es podrien rehabilitar i adequar per a activitats de turisme rural.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.

OQP1. Unes urbanitzacions ordenades i integrades en el paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.

OQP2. Unes formacions granítiques del massís de l'Ardenya-

Cadiretes preservades com a elements configuradors del paisatge, que actuïn com a fites en el paisatge i en facin valer el caràcter.

- OQP3.** Un paisatge de muntanya litoral amb extensos boscos de suros, alzines i pins productius i ben gestionats, lliure de transformacions i processos d'artificialització, que mantingui l'escenari de gran valor escènic que té.
- OQP4.** Un conjunt de restes arqueològiques i històriques ben preservades i gestionades dins d'un context forestal, urbà o rural que permeti que els usuaris hi accedeixin, les descobreixin i les gaudeixin.
- OQP5.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges de l'Ardenya-Cadiretes.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar les rouredes humides i relictuals, en bona part incloses ja en l'EIN Roureda de Tordera, així com els boscos ben constituïts de can Malagarriga, mas Altaba i can Pujol en la part inclosa en l'àmbit metropolità.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Garantir la preservació de les formes granítiques singulars del Massís de l'Ardenya.
- Garantir la protecció de les restes megalítiques presents als turons i els boscos de l'àmbit.
- Impulsar l'elaboració d'estudis d'impacte i integració paisatgística de les propostes de noves infraestructures viàries, que incloguin mesures d'integració paisatgística eficaces.
- Facilitar la connexió ecològica i paisatgística entre el massís de l'Ardenya-Cadiretes i la Baixa Tordera.

- Promoure la gestió de les masses forestals per reduir el risc d'incendi. Impulsar plans i programes de gestió forestal que incloguin mesures preventives diverses per disminuir la càrrega combustible del sotabosc.
- Promoure accions per tal de millorar la qualitat estètica i ambiental de les urbanitzacions. Les actuacions han d'anar encaminades a la millora dels accessos i les perifèries, a la regulació de les tipologies constructives, els tipus de cobertes i els codis cromàtics de les edificacions, la pavimentació de carrers, la millora de l'enllumenat públic, la millora de la recollida de residus o la creació i rehabilitació dels espais públics.
- Millorar els perímetres de les urbanitzacions, amb dues finalitats: estètica i de protecció davant els incendis forestals. Definir uns límits clars i identificables i zones d'integració amb l'entorn natural.
- Impulsar iniciatives que vinculin els punts arqueològics de principal interès amb els itineraris paisatgístics, com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Procurar que les edificacions aïllades s'integrin adequadament amb l'entorn. Cal partir de l'anàlisi de l'arquitectura pròpia de la zona i definir tipologies, volums, materials i colors que mantinguin una relació harmònica i coherent amb les edificacions tradicionals.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge són més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. És el cas del mirador del turó del Gall i dels itineraris a peu i motoritzats d'àmbit local.